

Türkmenistanyň Döwlet, hukuk we demokratiýa instituty

Germaniýanyň Ykdysady hyzmatdaşlyk we ösüş federal ministrliginiň (BMZ) tabşyrygy boýunça hereket edýän
Germaniýanyň Halkara hyzmatdaşlyk jemgyýetiniň (GIZ)
«Merkezi Aziýada hukuk döwlet gurluşyna ýardam» atly sebitleýin taslamasy

Türkmenistanyň Raýat kodeksine ylmy-tejribe düşündirişler

IV TOM
I BÖLEK
(501-774-nji maddalar)

Aşgabat
Türkmen döwlet neşirýat gullugy
2018

UOK
T

Türkmenistanyň Raýat kodeksine ylmy-tejribe düşündirişler. IV tom (501-755-nji maddalar) .-A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2018.

Türkmenistanyň Raýat kodeksine bu ylmy-tejribe düşündiriş awtorlar toparynyň işiniň netijesidir. Düşündirişler Germaniýanyň Halkara hyzmatdaşlyk jemgyýetiniň (GIZ) «Merkezi Aziýada hukuk döwlet gurluşyna ýardam» atly Sebitleýin maksatnamasyna wekilçilik edýän halkara bilermenler bilen bilelikde taýýarlanyldy. Düşündirişleri taýýarlamaga alymlar, tejribeli hukukçy hünärmenler gatnaşdy. Awtorlar topary bu düşündirişleriň Türkmenistanyň Raýat kodeksiniň maddalarynyň nazaryýet we tejribe esaslaryny özleşdirmekde peýdaly boljakdygyna ynam bildirýärler. Düşündirişlerde beýan edilen garaýyşlar diňe awtorlaryň pikiri bolup durýar we GIZ-iň syýasatynyň şöhlenenmesi hasaplanyp bilinmez. Düşündirişlerdäki kanunçylyga salgylanmalar 2018-nji ýylyň 1-nji iýulyndaky ýagdaýa görä taýýarlандy. Türkmenistanyň Raýat kodeksiniň her bir maddasyna berilýän düşündirişler Kodeksiň täsir edýän cygryna degişli bolan Türkmenistanyň kanunlaryna we beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalaryna berilýän seljermelere esaslanýar. Düşündiriş kazylar, prokuratura edaralarynyň işgärleri, adwokatlary, hukuk gulluklarynyň hünärmenleri, aspirantlar, hukuk we ykdysady ugurlary boýunça bilim alýan ýokary okuw mekdepleriniň talyplary, mugallymlary, şeýle hem raýat hukugy bilen gyzyklanýan beýleki okyjylar köpçüligine niýetlenýär. Düşündiriş Germaniýanyň Ykdysady hyzmatdaşlyk we ösüş federal ministrliginiň (BMZ) tabşyrygy boýunça hereket edýän Germaniýanyň Halkara hyzmatdaşlyk jemgyýetiniň (GIZ) ýardam bermeginde çap edildi.

TDKP №

KBK

© Türkmenistanyň Döwlet, hukuk we demokratiýa instituty – 2018ý.

Awtorlar topary:

Ataýewa Aýsoltan, Türkmenistanyň Adalat ministrligi, 742-755-nji maddalar

Gurbannazarowa Ýazdursun, Türkmenistanda Adam hukuklary boýunça ygtyýarly wekil - Adalatçy,
Mämmetgurbanowa Araztuwak, Türkmenistanyň Adalat ministrligi, 555-628-nji maddalar
Gurtmämmedowa Oguljeren, Aşgabat şäheriniň Döwlet kepillendiriş edarasy, 501-528-nji maddalar
Myradowa Tyllagözel, Türkmenistanyň Arbitraž kazyýeti, 680-741-nji maddalar
Nuryýew Ýagmyr, Türkmenistanyň Döwlet, hukuk we demokratiýa instituty, hukuk ylymlarynyň doktory, 629-679-njy maddalar
Eýwanowa Bestir, Aşgabat şäher adwokatlar kollegiýasy, 529-554-nji maddalar

Maslahatçylar:

Rolf Kniper, professor, hukuk ylymlarynyň doktory we hormatly doktor, GIZ-iň halkara eksperti

Ýorg Pudelka, «Merkezi Aziýada hukuk döwlet gurluşyna ýardam» atly Germaniýanyň Halkara hyzmatdaşlyk jemgyýetiniň (GIZ) sebitleýin taslamasynyň ýolbaşçysy, Berlin şäheriniň administratiw kazyýetiniň kazysy

Lado Çanturiýa, professor, ýuridiki ylymlaryň doktory, Germaniýanyň Halkara hyzmatdaşlyk jemgyýetiniň (GIZ) tabşyrygy esasynda iş toparynyň ylmy maslahatçysy

Gans-Ýoahim Şramm, professor, ýuridiki ylymlaryň doktory, Wismar şäheriniň uniwersiteti, GIZ-iň halkara eksperti

Redaktor:

Hallyýew Gylyçmyrat, Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň başlygy
MAZMUNY

2 BÖLÜM. BORÇNAMALARYŇ AÝRY-AÝRY GÖRNÜŞLERI

I BAP. SATYN ALMAK-SATMAK. ALYŞ-ÇALYŞ § 1. Umumy düzgünler

- 501-nji madda. Düşünje. Mazmun
502-nji madda. Gozgalýan zady satmak bilen baglanyşykly çykdaýylar
503-nji madda. Gozgalmaýan zady satmak bilen baglanyşykly çykdaýylar
504-nji madda. Satyjynyň harydy ibermek baradaky borçlary
506-njy madda. Zadyň tötänden heläk bolmak töwekgelçiliginiň başga birine geçmegi
507-nji madda. Harydyň kabul edilmegi
508-nji madda. Şertnamadan ýüz döndermek üçin esaslar
509-njy madda. Harydy birnäçe şahsa satmak
510-njy madda. Satylan harydy bölek - bölek bermek
511-nji madda. Zady kemçiliksiz bermek borjy
512-nji madda. Bütinleý kemçiliksiz zat
513-nji madda. Üçünji şahslaryň hukugyndan boş predmeti satmak
514-nji madda. Kemçiligi bar zat satylanda satyjynyň borçlary
515-nji madda. Alyjynyň şertnamany ýatyrnak hukugy
516-njy madda. Nyrhy aşaklatmak talaby
517-nji madda. Harydy kabul etmekden ýüz döndermek hukugy
518-nji madda. Satyn almak-satmak bilen baglanyşykly zyýany tölemegiň tertibi
519-njy madda. Alyjynyň kemçiligi bar zady kabul etmegi
520-nji madda. Zadyň ýaramlylyk möhleti
521-nji madda. Satyjynyň jogapkärçiligini aradan aýyrmak
522-nji madda. Hukugyň ýa-da beýleki emlägiň başga birine geçmegi
523-nji madda. Zadyň birnäçe gezek satylmagy 524-nji madda. Zady bökdemek hukugy
525-nji madda. Alyjynyň alan zadyny gaýtarmagy
526-njy madda. Zady saklamak baradaky çykdaýylar 527-nji madda. Zady saklaýjynyň hukuklary
528-nji madda. Çalt zaýalanýan önümleri saklamagyň aýratynlyklary

§ 2. Bahasyny tölemegi gaýra goýmak bilen satyn almaksatmak

- 529-njy madda. Düşünje
530-njy madda. Bahasyny tölemegi gaýra goýmak bilen satyn almak-satmak şertnamasynyň formasy
531-nji madda. Şertnamanyň zat berlen pursatyndan başlap baglaşylandygynyň prezumpsiýasy
532-nji madda. Borçnama ýerine ýetirilmedik mahalyndaky iki taraplaýyn restitusiýa

§ 3. Zady yzyna satyn almak

- 533-nji madda. Düşünje
534-nji madda. Zady yzyna satyn almagyň nyrhý
535-nji madda. Zat satyn alnan-satylan mahalynda oňa degişli zatlaryň ykbaly
536-njy madda. Yzyna satyn alynmazdan öň ýüze çykan zeleli tölemek
537-nji madda. Zady yzyna satyn alynmazdyndan öň ygtyýar etmegiň hakyky dældigi
538-nji madda. Zady yzyna satyn almagyň wagt möhleti

§ 4. Opsion

- 539-njy madda. Opsion
§ 5. Zat satyn almakda artykmaç hukuklylyk
540-njy madda. Düşünje
541-nji madda. Zadyň satylmagyna garaşylmagy hakynda habar bermek borjy
542-nji madda. Zat satyn almakda artykmaç hukuklylygyň ulanylmazlygy hakyndaky ylalaşygyň hakyky dældigi
543-nji madda. Goşmaça borçnamalary ýerine ýetirmek
544-nji madda. Zady makullamak şerti bilen almak-satmak

§ 6. Alyş-çalyş

- 545-nji madda. Düşünje
546-njy madda. Alyş-çalyş edilýän emlägiň gymmatynyň deň bolmazlygy
547-nji madda. Alyş-çalyş barada ulanylýan kadalar

II BAP. SOWGAT ETMEK

- 548-nji madda. Düşünje
549-njy madda. Sowgat etmek şertnamasyny baglaşmak. Sowgady wada bermek
550-nji madda. Sowgat etmäge ýol bermezlik 551-nji madda. Sowgat edilen emlägiň kemçiligi
552-nji madda. Haýyr-sahawat
553-nji madda. Sowgat berilýäniň ýagşylygy bilmezligi zerarly sowgat etmegi ýatyrnak
554-nji madda. Sowgat edilen zady yzyna talap edip almak
III BAP. EMLÄGI KIREÝINE BERMEK
555-nji madda. Düşünje
556-njy madda. Kireýine berilýän zady abat ýagdaýda bermek
557-nji madda. Kemçiliklerden boş zady bermek borjy
558-nji madda. Üçünji şahslaryň hukuklaryndan boş zady bermek
559-njy madda. Kemçiliklerden boş zat
560-njy madda. Zadyň kemçiligi bilen baglanyşyklylykda kireý hakyny azaltmak
561-nji madda. Zadyň kemçiligi zerarly ýüze çykan zyýany tölemek
562-nji madda. Zadyň kemçiligi barada şikaýat etmezligiň netijeleri
563-nji madda. Jogapkärçilikden boşatmak hakyndaky ylalaşygyň hakyky dældigi
564-nji madda. Jaý kireýine berlende täsir etmäge ýol bermek borjy
565-nji madda. Şertnamadan ýüz döndermek
566-njy madda. Ýaşaýyş jaý şertnamasyny kireýine alyjynyň ýatyrmagy
567-nji madda. Kireýine alnan zadyň kemçiligi ýüze çykanda kireýine alyjynyň borçlary
568-nji madda. Kireýine alnan emläk barasyndaky hukuk borçlary
569-njy madda. Kireýine berijiniň borçlary
570-nji madda. Kireýine alyjynyň kireýine alnan zady öz zatlary bilen enjamlaşdyranda şolar baradaky hukuklary
571-nji madda. Zadyň kadaly könelmegi üçin jogapkärçilik
572-nji madda. Ýeňil remont baradaky çykdajylar
573-nji madda. Kireýine berijiniň kireýine berlen zady üçünji birine kireýine bermäge razylygy
574-nji madda. Kireýine berijiniň kireýine alnan zady, üçünji birine kireýine bermekden ýüz döndermegine ýol bermezlik 575-nji madda. Kireýine bermek gatnaşyklary gutaran mahalynda zady üçünji birine kireýine bermegiň ykbaly
576-njy madda. Kireýine bermek gatnaşyklaryny üpjün etmegiň möçberleri
577-nji madda. Kireý hakyny tölemegiň tertibi
578-nji madda. Kireýine alyjynyň günäsi bilen kireý hakynyň tölenilmezliginiň netijeleri
579-njy madda. Ýaşaýyş jaýyny kireýine alyjynyň inisiatiwasy boýunça şertnamany möhletinden öň ýatyrnak
580-nji madda. Kireýine alyjynyň kireýine berijiniň talaplaryna garşy talaplary
581-nji madda. Kireýine berijiniň inisiatiwasy boýunça şertnamany ýatyrnak
582-nji madda. Kireý hakynyň tölenilmezligi sebäpli şertnamany ýatyrnak

583-nji madda. Kireýine beriş gatnaşyklarynyň möhletiniň gutarmagy bilen bes edilmegi
584-nji madda. Kireýine beriş şertnamasynyň näbelli möhlet bilen uzaltmagy talap etmek hukugy
585-nji madda. Şertnamanyň ýatymagyň möhleti
586-njy madda. Esasly sebäpler bar mahalynda ýaşayş jaýyny
kireýine beriş şertnamasynyň bes edilmegi 587-nji madda. Şertnamany bes etmegiň formasy
588-nji madda. Ýaşayş jaýyny kireýine bermek şertnamasynyň kireýine alyjynyň inisiatiwasy boýunça uzaldylmagy
589-njy madda. Kireýine bermek şertnamasy bes edilen mahalynda kireýine alyjynyň borçlary
590-njy madda. Kireýine berlen zadynyň gaýtarylyp berilmezligi netijesinde ýeten zyýany tölemek
591-nji madda. Kireýine alyjynyň zatlaryny girew goýmak hukugy 592-nji madda. Ýer uçastogyny kireýine bermek şertnamasynyň formasy
593-nji madda. On ýyldan artyk möhlet bilen baglaşylan şertnamanyň ýatymagyň tertibi
594-nji madda. Kireýine alyjynyň hukuklarynyň onuň maşgala agzalaryna geçmegi
595-nji madda. Kireýine berlen emläk eýçilikden aýrylan mahalynda hukugyň orun geçijiligi
596-njy madda. Zeleli tölemek hakynda talap bildirmegiň wagty möhleti
597-nji madda. Nika bozulan mahalynda är-aýal arasyndaky jedeller

598-nji madda. Kireýine alyjynyň hukuklaryny goramak **IV BAP. LIZING**
599-njy madda. Düşünje. Mazmun
600-nji madda. Lizing şertnamasynyň formasy
601-nji madda. Lizing berijiniň jogapkärçiligi
602-nji madda. Lizingi alyjynyň jogapkärçiligi
603-nji madda. Lizing barada ulanylyan beýleki kadalar

V BAP. KÄRENDE

604-nji madda. Düşünje
605-nji madda. On ýyldan artyk möhlet bilen baglaşylan kärende şertnamasynyň ýatyrmak
606-njy madda. Ýer uçastogyny inwentary bilen birlikde kärendesine bermek
607-nji madda. Inwentaryň tötänden ýok edilmeginiň töwekgelçiligi
608-nji madda. Inwentary girew goýmak hukugy
609-njy madda. Inwentaryň aýratyn böleklerine ygtyýar etmäge gadaganlyga ýol bermezlik 610-njy madda. Tirkeşikli kärende.
611-nji madda. Kärendesine berlen emlägi möhletinden öň gaýtaryp bermek
612-nji madda. Möhletsiz baglaşylan kärende şertnamasynyň ýatyrmak
613-nji madda. Kärendeçi aradan çykan halatynda kärende şertnamasynyň ýatyrmak
614-nji madda. Kärendesine berlen emläk gaýtarylyp berilmedik mahalynda zyýany tölemek

VI BAP. OBA HOJALYGY ÜÇIN NIÝETLENILEN ÝERLERI

KÄRENDESINE BERMEK

615-nji madda. Düşünje
616-njy madda. Şertnamanyň formasy
617-nji madda. Kärendesine alynýan emlägi ýazga almak 618-nji madda. Kärendesine beriji bilen kärendeçiniň borçlary
619-njy madda. Kärendesine berijiniň girew goýmak hukugy
620-nji madda. Zerur çykdajylaryň öwezini tölemek 621-nji madda. Kärendesine berijiniň razyçylygy bilen edilen çykdajylaryň öwezini tölemek
622-nji madda. Ýygnaýmadyk hasylyň öwezini tölemek
623-nji madda. Kärendeçiniň täze kärendeçiniň öňündäki borçlary
624-nji madda. Kärende zadyny yzyna gaýtaryp bermek borjy
625-nji madda. Kärendeçiniň öz goýan abzalyny-şaýyny aýryp alyp galmak hukugy
626-njy madda. Kärende şertnamasyny uzaltmak talaby 627-nji madda. Kärende möhletiniň tamamlanmagy bilen kärende şertnamasynyň ýatyrylmagy
628-nji madda. Kesgitsiz möhlete baglaşylan kärende şertnamasynyň ýatyrylmagy

VII BAP. FRANÇAÝZING

629-njy madda. Düşünje
630-njy madda. Françaýz berijiniň borçlary
631-nji madda. Françaýz alyjynyň borçlary
632-nji madda. Maglumaty bermek
633-nji madda. Şertnamanyň formasy we mazmuny
634 madda. Şertnamanyň dowamlylygy
635-nji madda. Loýal bäsdeşlik
636-njy madda. Françaýz berijiniň jogapkärçiligi **VIII BAP. SSUDA**
637-nji madda. Düşünje

638-nji madda. Ssuda berijiniň jogapkärçiligi
639-njy madda. Yetmezçilik üçin jogapkärçilik 640-njy madda. Zady niýetlenilişine görä peýdalanmak
641-nji madda. Çykadjylary çekmek borjy
642-nji madda. Zadyň könelmegi
643-nji madda. Zady gaýtaryp bermek borjy
644-nji madda. Ssuda şertnamasyny ýatyrnak hukugy **IX BAP. KARZ ALYŞ-BERİŞ**
645-nji madda. Düşünje
646-njy madda. Şertnamanyň formasy
647-nji madda. Şertnama boýunça göterimler
648-nji madda. Şertnamanyň bes edilmegi
649-njy madda. Karz bermek wadasyny yzyna almak

X BAP. POTRATÇYLYK

650-nji madda. Düşünje
651-nji madda. Hak
652-nji madda. Çykadjylar smetasynyň artdyrylmagy
653-nji madda. Potratçynyň işi hut özüniň ýerine ýetirmek borjy
653¹-nji madda. Baş potratçy we kömekçi potratçy
654-nji madda. Zakazçynyň ýardam etmegi
655-nji madda. Potratçynyň girew goýmak hukugy
656-njy madda. Gurluşyk işleri ýerine ýetirilen mahalynda üpjünçilik ipotekasy
657-nji madda. Zakazçynyň şertnamany ýatyrnak hukugy
658-nji madda. İşleri kemçiliksiz ýerine ýetirmek borjy
659-njy madda. Kemçilikleri düzetmek
660-njy madda. Kemçilikleri düzetmek möhleti. Şertnamany ýatyrnak ýa-da haky azaltmak
661-nji madda. İşleri potratçynyň materiallaryndan bitirmek
662-nji madda. Duýdurmak borjy 663-nji madda. Hak tölemek 664-nji madda. Işi kabul etmek
665-nji madda. Kepillendirme
666-njy madda. Jogapkärçiligi şertnama esasynda aradan aýyrmak
667-nji madda. Töwegelçiligi bölmek
668-nji madda. Zakazçynyň jogapkärçiligi

XI BAP. TURISTIK HYZMAT

669-njy madda. Düşünje
670-nji madda. Turisti üçünji bir şahs bilen çalşyrmak
671-nji madda. Kepillendirmeleri bermek we kemçilikleri düzetmek
672-nji madda. Tölenilmeli haky azaltmak
673-nji madda. Kemçilik zerarly turistiň inisiatiwasy boýunça şertnamany ýatyrnak 674 - nji madda. Zeleli tölemek
675-nji madda. Hak isleýiş wagt möhleti
676-njy madda. Jogapkärçiligi ýol berilýän derejede çäklendirmek
677-nji madda. Syýahat başlanmazynan ön şertnamadan ýüz döndermek
678-nji madda. Ýeňip geçip bolmajak güýjüň netijesinde şertnamany bozmak
679-njy madda. Syýahatçynyň kanuny hukuklaryny çäklendirýän ylalaşyklara ýol bermezlik

XII BAP. DAŞAÝYŞ

§ 1. Daşaýyş şertnamasy

680-nji madda. Düşünje
681-nji madda. Daşaýjynyň jogapkärçiligi 682-nji madda. Şertnama baglaşmak borjy
683-nji madda. Birnäçe transport serişdeleri arkaly ýük daşamak
684-nji madda. Şertnamanyň formasy
685-nji madda. Nakladnoýy düzmegiň kadasy
686-njy madda. Nakladnoýyň rekwizitleri
687-nji madda. Iberijiniň jogapkärçiligi
688-nji madda. Daşaýjynyň ýük alandaky borçlary
689-njy madda. Ýük daşamak şertnamasyny baglaşmagyň prezumpsiýasy
690-njy madda. Ýüküň ýaramaz hilli gaplanmagyndan ýetirilen zyýan üçin iberijiniň jogapkärçiligi
691-nji madda. Iberijiniň zerur habary bermek borjy
692-nji madda. Iberijiniň hukuklary
693-nji madda. Ýük berlende alyjynyň hukuklary
694-nji madda. Şertnamany ýerine ýetirmegiň mümkin dälidi 695-nji madda. Ýüki bermäge päsgel berýän ýagdaýlar
696-njy madda. Iberijiniň görkezmeleri esasynda edilen çykadjylaryň öwezini dolmak hukugy
697-nji madda. Daşaýjynyň girew hukugy

§ 2. Daşaýjynyň jogapkärçiligi

698-nji madda. Düşünje
699-nji madda. Subut etmek güzaby 700-nji madda. Ýüki eltmegiň gijikdirilmegi
701-nji madda. Ýüküň ýitirilmegi

702-nji madda. Goşmaça hak tölenmegini talap etmek hukugy.
703-nji madda. Howply bolup durýan ýükleri ibermegiň kadasy
704-nji madda. Ýük ýitirilen mahalynda onuň gymmatyny kesgitlemek
705-nji madda. Ýük zaýаланan mahalynda zyýanyň öwezini dolmak
706-njy madda. Nakladnoýda aýratyn gyzyklanma hakynda bellik
707-nji madda. Üpjün edilen zyýanyň öwezini dolmak boýunça göterimleri talap etmek
708-nji madda. Ýükleri daşamakda şertnamadan daşary talaplar
709-njy madda. Daşajjyny jogapkärçilikden boşatmaga ýol bermezlik

§ 3. Reklamasiýa (nägilelik) we hak isleýiş

710-njy madda. Düşünje. Mazmuny
711-nji madda. Daşajjyşdan gelip çykýan hukuklar babatda wagt müddeti
712-nji madda. Hak isleýiş wagtynyň dowamyny togtatmak

§ 4. Birek-biregi çalyşýan daşajjylar tarapyndan amala aşyrylýan daşajjyş

713- nji madda. Birek-biregi çalyşýan daşajjylaryň jogapkärçiligi
714-nji madda. Degişli resminamalary bermek borjy
715 -njy madda. Birek-biregi çalyşýan daşajjylar babatda zyýanyň öwezini dolmak talaby
716-njy madda. Zyýanyň öwezini dolmakda regres hukugy
717-nji madda. Daşajjynyň tölege ukypsyzlygynyň netijeleri
718-nji madda. Amala aşyrylan regres hukugyna jedelleşmek 719-njy madda. Birek-biregi çalyşýan daşajjylaryň arasynda özara ylalaşyk
720-nji madda. Ylalaşyklaryň hakyky dældigi

XIII BAP. TABŞYRYK

721-nji madda. Düşünje
722-nji madda. Tabşyryk üçin hak
723-nji madda. Üçünji tarapa täzeden tabşyrmak
724-nji madda. Görkezmelerden yza çekilmek
725-nji madda. Maglumat we hasabat bermek borjy
726-njy madda. Ýaşyrynlyk
727-nji madda. Ýerine ýetirmegiň netijelerini ynanyja bermek borjy
728-nji madda. Ynanyjynyň emlägi
729-njy madda. Çykdaýlaryň öwezini dolmak
730-njy madda. Hakuýyny tölemek borjy
731-nji madda. Günäsiz gelen zyýanyň öwezini dolmak
732-nji madda. Günäli hereketler bilen ýetirilen zyýanyň öwezini dolmak
733-nji madda. Şertnamany ýatyrmak
734-nji madda. Ynanyjynyň ölmegi ýa-da kämillik ukybynyň ýokdugy
735-nji madda. Ynamdaryň ölmegi

XIV BAP. EÝEÇILIGI YNANÇLY DOLANDYRMAK

736-njy madda. Düşünje
737-nji madda. Ynançly dolandyryjynyň hukuklary we borçlary 738-nji madda. Eýeçiligi ynançly dolandyrmak bilen baglanyşykly çykdaýlary tölemek
739-njy madda. Eýeçiligi ynançly dolandyrmak şertnamasynyň görnüşü
740-njy madda. Ynançly dolandyryjynyň jogapkärçiligi
741-nji madda. Tabşyryk şertnamasynyň kadalaryny ulanmak **XV BAP. TRANSPORT EKSPEDISIÝASY**

1.madda. Düşünje
2.madda. Ekspeditordan päk ýürekliş talap etmek
3.madda. Zakazçynyň borçlary 745 madda. Harydyň sanma-san barlagy
1.madda. Ýüki ätiýaçlandyrmak borjy
2.madda. Ekspedisiýanyň ätiýaçlandyryş şertnamasy
3.madda. Zyýan hakynda öz wagtynda habar bermek borjy
4.madda. Harydy almazlygyň netijeleri
5.madda. Ýük kabul edilende onuň ýagdaýyny barlamagyň mümkin bolmazlygy
6.madda. Öz güýjüň bilen ýük daşamak hukugy 752 madda. Ekspeditoryň jogapkärçiligi
madda. Üçünji şahs tarapyndan ýetirilen zyýan
madda. Ekspeditoryň günäli hereketleri bilen ýetirilen zyýanyň öwezini dolmak 755 madda. Hak tölemegiň tertibi

XVI BAP. DELLALÇYLYK §1. Umumy düzgünler

756-njy madda. Düşünje

757-nji madda. Makleriň hyzmatynyň öwezini tölemek

758-nji madda. Eksklýuziw tabşyryk

759-njy madda. Dellalçylyk şertnamasyny ýatyrmak

760-njy madda. Maklere hak tölemäge ýol bermezlik

§2. Ýaşawyş jaýyny kireýine almak-bermekden dellalçylyk

761-nji madda. Ýaşawyş jaý makleri

762-nji madda. Hak almaga ýol bermezlik

§ 3. Karz alyş-berişdäki dellalçylyk

763-nji madda. Karz alyş-beriş boýunça makler

764-nji madda. Şertnamanyň formasy

765-nji madda. Hak tölemek borjy

§ 4. Söwda makleri

766-njy madda. Düşünje

767-nji madda. Şertnamanyň gutarnykly teksti

768-nji madda. Şertleşilen tabşyryk

769-njy madda. Nusgalyklary saklamak

770-nji madda. Inkasso üçin ygtyýarlygyň ýokdugy

771-nji madda. Taraplaryň ikisiniň öňündäki jogapkärçilik

772-nji madda. Taraplaryň ikisinden hem hak talap etmek hukugy 773-nji madda. Žurnal

774-nji madda. Žurnaldan göçürmeler

2 BÖLÜM. BORÇNAMALARYŇ AÝRY-AÝRY GÖRNÜŞLERI

1 BAP. SATYN ALMAK-SATMAK. ALYŞ-ÇALYŞ

§ 1. Umumy düzgünler

501-nji madda. Düşünje. Mazmun

1. **Satyn almak-satmak şertnamasy boýunça satyjy emläge eýeçilik hukugyny, onuň bilen baglanyşykly resminamalary we harydyny alyja bermäge borçludyr.**
2. **Alyjy satyja ylalaşylan nyrhy tölemäge we satyn alnan emlägi kabul etmäge borçludyr.**
3. **Eger şertnamada nyrh gös-göni görkezilmedik bolsa, onda taraplar nyrhy kesgitlemegiň serişdeleri dogrusynda ylalaşyp bilerler.**

1. Düşünje

Satyn almak-satmak raýat kanunçylygynyň esasy institutlarynyň biri bolup durýar. Satyn almak-satmak şertnamasy boýunça satyjy emläge eýeçilik hukugyny, onuň bilen baglanyşykly resminamalary we harydyny alyja bermäge, satyn alyjy bolsa satyja ylalaşylan nyrhy tölemäge we satyn alnan emlägi kabul etmäge borçludyr (Türkmenistanyň Raýat

kodeksiniň – mundan beýläk (TRK) 501-nji maddasynyň birinji bölegi). Ýuridik şahslar we hususy telekeçiler bolup durýan ýa-da bolup durmaýan fiziki şahslar satyjy-da satyn alyjy-da bolup bilerler.

Satyn almak-satmak – bu iki taraplaýyn borçnamalaýyn hökmanyhukuk şertnamasy bolup, onuň esasynda şertnamanyň taraplarynda degişli borçnamalar ýüze çykýar. Mysal üçin, satyn almagyň-satmagyň predmetine eýeçilik hukugyny bermek boýunça borçnama (satyjynyň borjy) we ylalaşylan nyrhy tölemek we satyn alnan emlägi kabul etmek boýunça borçnama (satyn alyjynyň borjy).

Eýeçilik hukugyny bermegiň tertibi zat hukugynda kesgitlenýär we satyn almak-satmak şertnamasynyň esasynda alnan borçnamalaryň hakykatdan ýerine ýetirilmegi we ýetirilmazligi satyn almak-satmak şertnamasynyň hakykylygyna täsir etmeýär. Mysal üçin, eger şertnama baglaşylandan soň satyn alyjy harydyň bahasyny tölemedik, satyjy hem satyn alnan harydy bermedik bolsa, bu şertnamanyň hakyky dälidigini aňlatmaýar-da, eýsem diňe şertnamanyň taraplarynyň şertnamalaýyn borçnamalaryny ýerine ýetirmändiklerini aňladýar.

Düşündirilýän maddada göz öňünde tutulan satyn almak-satmak şertnamasy ählumumy şertnama bolup durýar we ol satyn almagyň-satmagyň ähli görnüşlerine degişlilikde ulanylýar. GDA ýurtlary üçin nusgawy görnüşi bolup durýan Raýat kodekslerinden tapawutlylykda TRK-nyň ibermek (üpjün etmek) ýa-da energiýa üpjünçiligi şertnamalarynyň aýratynlykda düzgünleşdirilmegini göz öňünde tutmaýandygy hem şunuň bilen düşündirilýär, sebäbi olar satyn almaksatmak şertnamasynyň bir görnüşi bolup durýar. Ykdysady taýdan möhümligi nukdaýnazarýndan satyn almak-satmak şertnamasy haryt-pul dolanyşygynyň nusgawy görnüşi we bazar ykdysadyýetiniň esasy binýady bolup durýar.

1. Satyn almak-satmak şertnamasynyň predmeti

TRK-nyň 166-njy maddasyna laýyklykda islendik predmet ýa-da maddy däl gymmatlyk bolup durýan, fiziki we ýuridik şahslaryň eýelik edip, peýdalanyp we ygtyýar edip bilýän we eger bu kanunda gadagan edilmedik ýa-da ahlak kadalaryna garşy gelmeýän bolsa, olary çäklendirmezden satyn alyp bolýan emläk satyn almak-satmak şertnamasynyň predmeti bolup biler. Şunda emlägiň dolanyşykda bolmagyna ýol berilmeýän ýa-da çäklendirilýän görnüşleri kanunda göni görkezilmelidir.

Predmetiň görnüşlerine baglylykda şular tapawutlandyrylýar: gozgalýan hem gozgalmaýan zatlary satyn almak-satmak, hukuklary satyn almak-satmak, mysal üçin awtorlyk hukuklaryny, elektrik energiýasyny satyn almak-satmak, gymmatly kagyzlary satyn almaksatmak, bölek satuw ýa-da lomaý satyn almak-satmak we ş.m. TRK laýyklykda zatlar gozgalýan we gozgalmaýan bolup bilýär (TRK 167-nji maddasynyň birinji bölegi). Gozgalmaýan zatlara esasan ýer bölekleri (uçastoklary), aýrybaşga suw obýektleri we ýer bilen pugta baglanyşykly zatlaryň hemmesi, ýagny özläriniň niýetlenilişine laýyk zyýan ýetirmän, orunlaryny üýtgetmek mümkin bolmadyk obýektler, şol sanda tokaýlar, jaýlar, desgalar degişlidir (TRK 167-nji maddasynyň ikinji bölegi). Gozgalýan zatlara bolsa, esasan gozgalmaýan emläge degişli däl zatlar, şol sanda pul we gymmatly kagyzlar degişlidir (TRK 167-nji maddasynyň üçünji bölegi).

2. Şertnama baglaşmak

Satyn almak-satmak şertnamasyny baglaşmak üçin satyn almagyň-satmagyň möhüm şertleriniň (TRK-nyň 341-nji maddasynyň birinji bölegi) ählisi boýunça ylalaşyk gazanylmagy zerurdyr. Satyn almaksatmak şertnamasy üçin möhüm şertler predmet we satyn alyş nyrhy bolup durýar.

Satyn almak-satmak şertnamasy erkin görnüşde (formada) düzülip bilner. Käbir ýagdaýlarda şertnama baglaşmak üçin ýörite görnüşi berjaý etmek zerur bolup durýar. Mysal üçin, gozgalmaýan emlägi satyn almaksatmak şertnamasyny notarial tertipde tassyklatmak zerurdyr (TRK-nyň 337-nji maddasy).

Satyn almak-satmak TRK-nyň geleşikler hakyndaky (TRK-nyň 3nji bölümi), borçnamalaýyn hukuk hakyndaky (TRK-nyň üçünji böleginiň 1-nji bölüminiň 1-6-njy bablary), gozgalmaýan we gozgalýan zatlara eýeçilik hukugyny edinmek we bes etmek hakyndaky umumy düzgünlerini we ş.m. hasaba almak bilen amala aşyrylýar. Diýmek, satyn almak-satmak şertnamasynyň hakykylygynyň we ýa-da jedelleşilmeginiň TRK-nyň 501-544-nji maddalarynda görkezilenlerden başga şertleri geleşikler hakynda umumy kadalaryň esasynda kesgitlenýär.

TRK we Türkmenistanyň käbir beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalary gozgalmaýan emläk bilen ýa-da döwlet eýeçiligindäki obýektler bilen satyn almak-satmak geleşiklerini geçirmek we bellige almak babatynda ýörite kadalaryň öze alyşy (TRK-nyň ikinji böleginiň 4-nji bölüminiň degişli düşündirişlerine seret). Mundan başgada, daşary söwda şertnamalarynyň we belli bir ýagdaýlarda ýuridik şahslaryň öz aralaryndaky we hususy telekeçiler bilen satyn almaksatmak geleşikleriniň, birža geleşikleri amala aşyrylýan halatlarynda hem, biržadan daşary satyn almak-satmak geleşikleri amala aşyrylýan halatlarynda hem Türkmenistanyň Döwlet haryt-çig mal biržasynda bellige alynmaga degişli bolup biljekdigi nazara alynmalydyr («Türkmenistanyň Döwlet haryt-çig mal biržasynyň meseleleri hakynda» Türkmenistanyň Prezidentiniň 2015-nji ýylyň 22-nji ýanwarynda çykaran 14074-nji karary, şeýle hem «Türkmenistanyň Döwlet haryt-çig mal biržasynyň işini kämilleşdirmek hakynda» Türkmenistanyň Prezidentiniň 2017-nji ýylyň 09-njy iýunynda çykaran 252-nji karary). Gymmatly kagyzlar bilen geleşikleri geçirmek we bellige almak babatynda hem ýörite kadalar bellendirilýär («Gymmatly kagyzlar bazary hakynda» Türkmenistanyň kanuny, 2014-nji ýylyň 8-nji noýabrynda

kabul edildi, «Paýdarlar jemgyýetleri hakynda» Türkmenistanyň kanuny, 1999-njy ýylyň 23-nji noýabrynda kabul edildi we beýlekiler).

4. Satyjynyň borçlary

Satyn almak-satmak şertnamasynyň esasynda satyjynyň borçlary esasy we goşmaça borçlara bölünýär.

Esasy borçlara şular degişlidir:

1. Satyn alyja eýeçilik hukugyny bermek;

2. Edinýäne eýelik etmäge bermek;

ç) Zady kemçiliksiz bermek borjy (TRK-nyň 511-nji maddasy).

Satyjynyň goşmaça borçlaryna haryt baradaky maglumatlary bermek, gaplamak, eltip bermek, tehniki taýdan hyzmat etmek we ş.m. degişlidir, olar taraplaryň ýörite ylalaşygynyň esasynda ýa-da kanunyň esasynda ýüze çykyp biler. Satyn almak-satmak predmetine baglylykda goşmaça borçlar dürli görnüşde bolup biler we satyn alyjylaryň hukuk

ýagdaýlarynyň aýratynlygyny (mysal üçin, halkyň sarp edýän harytlary satylanda sarp edijileriň bähbitlerini goramak) ýa-da satyn almak-satmak predmetleriniň ulanmagyň aýratynlyklaryny (mysal üçin, çylşyrymly tehnologiýa ulgamlary we ş.m.) görkezip biler. Goşmaça borçlar satyn almak-satmak şertnamasynyň möhüm şertleri bolup durmaýan hem bolsa, olar şertnamanyň baglaşylmagyna gönüden-göni täsir edýärler, olaryň bozulmagy düzgün bozujynyň emläk jogapkärçiligine getirip biler.

a. Emläge eýeçilik hukugyny we resminamalary bermek

Satyn almak-satmagyň obýekti bolup durýan emläge eýeçilik hukugyny bermek satyjynyň esasy borçnamasy bolup durýar. Satyn almak-satmak şertnamasynyň taraplaryň özleri satylan emläge bolan hukugy bermegiň tertibini, möhletlerini, ýerini kesgitlep bilerler. Eger taraplar şertnamada harydy bermegiň tertibini we möhletlerini kesgitlemedik bolsalar, onda TRK-nyň 206-njy, 209-njy maddalaryň we üçünji böleginiň «Borçnamalaryň ýerine ýetirilmegi» atly 2-nji babynyň düzgünlerine gollanylmalydyr. TRK-nyň satyn almak-satmak hakyndaky kadalarynyň manysyndan haryt onuň ýerleşýän ýerinde goşurylan ýada satyn alyja ýa-da başga bir şahsa ýa-da şertnama görkezilen ýerine

eltilip berlen pursatynda harydyň satyn alyja berildi diýlip ykrar edilip bilinjekdigi gelip çykýar.

Eger satyn almak-satmak şertnamasy boýunça haryt satyn alyja haryt bilen baglanyşykly resminamalar bilen bilelikde berilmeli bolsa, onda oňa degişli resminamalar berlenden soň harydy bermek amala aşyryldy diýlip ykrar edilip bilner. Diýmek, satyjynyň borjuna diňe bir harydy satyn alyjanyň eýeçilik etmegine fiziki görnüşde bermek girmän, eýsem onuň bilen baglanyşykly resminamalary bermek hem girýär. Mysal üçin, awtomobil ulagy satyn alnanda-satylanda, beýleki resminamalardan başga-da, ony polisiýanyň ýol gözegçilik gullugynyň edaralarynda bellige aldyrmak maksady bilen, awtomobil ulagyna bolan eýeçilik hukugyny tassyklaýan resminamalar hem berilýär. Mundan başga-da, 2013-nji ýylyň 18-nji dekabrynda kabul edilen «Sertifikatlaşdyrmak hakynda» Türkmenistanyň kanunynyň 14-nji maddasyna laýyklykda, Türkmenistanda öndürilýän önüm ýa-da Türkmenistana getirilýän önüm (şol sanda Türkmenistana getirilýän ulanyşda bolan önüm) sertifikatlaşdyrylmaga degişlidir. Öz gezeginde, 2014-nji ýylyň 8-nji noýabrynda kabul edilen, «Sarp edijileriň hukuklaryny goramak hakynda» Türkmenistanyň kanunynyň 14-nji maddasynyň başinji bölegi harytlaryň güwälandirilendigi baradaky maglumatlaryň sarp edijileriň dykgatyna ýetirilmelidigini kesgitleýär. Şeýle maglumatlar sarp edijileriň dykgatyna etiketde belgilemek, taýýarlanan senesini, ýaramlylyk möhletini, saklanmaly şertlerini görkezmek bilen ýa-da harytlaryň (işleriň, hyzmatlaryň) aýry-aýry görnüşlerini ýa-da hyzmat etmegiň aýry-aýry ulgamlary üçin kabul edilen başga bir usul arkaly ýetirilip bilner. Türkmenistanda gaplanan ýa-da çekilip gaplanýan azyk önümleri olaryň gelip çykan ýerleri baradaky maglumatlar bilen üpjün edilmelidir.

Durmuşda ulanylýan tehnika, tehnika enjamlary satyn almaksatmak şertnamasy boýunça tehnika pasport we beýleki tehnika resminamalar, tehnika ýygnamak we gurnamak boýunça görkezijiler we ş.m. berilmäge degişli bolup biler.

Satyn alyjynyň harydy bermedik ýa-da şertnamalarda ylalaşylan şertlere laýyklykda haryt bilen baglanyşykly resminamalary bermedik

halatnda satyn alyjy olaryň berilmegi üçin goşmaça oňlanyşykly möhleti belläp biler. Eger haryt we degişli resminamalar şol möhletde-de satyn alyja berilmese, onda satyn alyjynyň şertnamany ýatarmaga haky bardyr.

b. Edinýäne eýelik etmäge bermek

Satjy satyn alyja satyn alnan emlägi bermäge borçludur. Bermek diýlip satyn alnan emlägi we ähli zerur resminamalaryň edinýäniň gönüden-göni eýelik etmegine berilmegine ýa-da eýelik etmegiň hakykatdan geçirmegi üçin hereketlere düşünilýär. Mysal üçin, gozgalmayan emläk satylan mahalynda satjy notarial edarasyna bolmaga we satyn almak-satmak şertnamasyna gol çekmäge, şeýle hem, eger eýelik hukugyny satyn alyjynyň adyna bellige almak üçin onuň bolmaga zerur bolsa, gozgalmayan emläge bolan hukuklary we olar bilen bagly geleşikleri döwlet tarapyndan bellige alyş gullugyna gelmäge borçludur.

Eger satyn almak-satmak şertnamasynyň predmeti hukuklar bolup durýan bolsa, olar eýelik etmäge «berlip» bilinmez. Şonuň üçin hem satyjynyň üstüne satyn alnan hukugy satyn alyja kanuny we birkemsiz bermek borjy ýüklenýär. Mysal üçin, eger satyn almak-satmak şertnamasynyň predmeti awtorlyk hukugy bolup durýan bolsa, satjy bu hukugyň satyn alyjynyň adyna degişli derejede resmileşmegini üpjün etmelidir.

Bu borçlar TRK-nyň 501-nji maddasynda göni göz önünde tutulmadyk hem bolsa, olar satyjynyň eýeçilik hukugyny bermek boýunça borçlaryny ýerine ýetirmegi üçin zerurdyr. Şonuň üçin hem olaryň ýerine ýetirilmezligine satjy tarapyndan öz borçnamasynyň ýerine ýetirilmezligi hökmünde baha berlip bilner.

ç. Zady kemçiliksiz bermek borjy (TRK-nyň 511-nji maddasy)

Satjy diňe bir satyn almak-satmak predmetini satyn alyja bermäge borçly däldir. Bu predmetiň hiç hili kemçiligi bolmaly däldir. Olara şertleşilen hile laýyk gelýän we üçünji şahslaryň hukuklary bilen borçlandyrylmadyk zatlar degişlidir.

5. Satyn alyjynyň borçlary

a. Harydyň bahasyny tölemek borjy

Harydyň bahasyny tölemegiň tertibi şertnamada kesgitlenip bilner. Şertnamanyň düzgünlerinden ugur almak bilen, harydyň bahasy haryt berilmезinden öň, haryt berilýän pursatynda (mysal üçin, bölek satuw söwdasynda) ýa-da haryt berlenden soň tölenip bilner. Şunda Türkmenistanyň kanunçylygynyň import we eksport harytlary bilen baglanyşykly geleşiklerde harydyň bahasyny tölemegiň käbir ýörite kadalaryny göz önünde tutýandygy nazara alynmalydyr. Meselem, Türkmenistanyň Prezidentiniň 2000-nji ýylyň 18-nji ýanwarynda çykaran 4516-njy karary bilen tassyklanan, «Daşary ýurt pulundaky eksport-import amallaryna gözegçiligi guramak hakyndaky

Düzgünnamada» ýörite kadalar bellänýär, şolara laýyklykda, Türkmenistanyň Döwlet haryt-çig mal biržasynda bellige alnan ähli eksport-import şertnamalary walýuta eksport-import gözegçiligine degişlidir. Bu gözegçiligiň maksady eksportdan alnan girdejiniň eksport edijileriň Türkmenistanyň banklaryndaky hasaplaryna doly we öz wagtynda gelip gowuşmagyny, şeýle hem Türkmenistanyň milli puluny, manady goşmak bilen, walýuta serişdeleriniň import maksatlary üçin kanuny we esasy peýdalanylmagyny üpjün etmek bolup durýar. «Daşary ýurt pulundaky eksport-import amallaryna gözegçiligi guramak hakyndaky Düzgünnamada» bellenen umumy kada boýunça her bir import ýa-da eksport şertnamasyna şertnama pasporty açylýar. Şunda şol Düzgünnamanyň otuz üçünji bölegine laýyklykda, Türkmenistanyň Merkezi bankynyň ýa-da gümrük edarasynyň onda sanalyň geçilen esaslaryň biri bolan ýagdaýynda, şol sanda «eger şertnama haryt üçin tölegiň ol Türkmenistanyň çägene getirilmezinden öň geçirilmegi göz önünde tutulýan bolsa, şertnamada harytlary ibermegiň üpjün edilmedik ýagdaýynda import edilýän harytlaryň tölegine geçirilen pul serişdelerini import edýäniň bankdaky hasabyna gaýtarmagyň anyk möhletlerini göz önünde şertleriň» bolmadyk halatynda import şertnamasy boýunça pasporta gol çekmekden ýüz öwürmäge haky bardyr. Mundan başga-da, aýry-aýry ýagdaýlarda, mysal üçin, tölegi möhletlere bölüp geçirmek bilen satyn almak-satmak şertnamasynda (TRK-nyň 529-532-nji maddalary), sarp ediş karz berlen (TRK-nyň 382-nji maddasy) we ş.m. ýagdaýlarda kanunçylyk harydyň bahasyny tölemegiň käbir beýleki kadalaryny göz önünde tutýar.

b.Harydy almak borjy

Satyn alyjy, eger ol şertnamanyň şertlerine laýyklykda berlen bolsa, harydy kabul etmäge borçludur. Satyn alyjynyň şertnamanyň şertlerine laýyklykda berlen harydy kabul etmekden ýüz öwren halatynda satyjynyň harydyň bahasyny tölemegi talap etmäge haky bardyr. Bahany tölemek satyn alyjynyň esasy borjy, harydy kabul etmek bolsa goşmaça borj bolup durýar. Bu bolsa satyn alyjynyň satyn alnan harydy almaýan halatynda hem, satyn alyjynyň bahany tölemek borjundan boşadylmaýandygyny aňladýar. Harydy kabul etmek satyn almak-satmak şertnamasyny ýerine ýetirmek we satyjyny satylan zatdan boşatmak üçin zerur bolup durýan hakyky çäre bolup durýar. Ol, mysal üçin satyn alan nyrhynyň töleniş ýaly, alyjynyň garsylyklaýyn borjy däl.

ç. Beýleki goşmaça borçlar

Satyn alnan harydy kabul etmekden başga-da, satyn alyja şertnamanyň esasynda ýüze çykýan ýa-da kanunçylykda bellenen beýleki borçlar hem degişlidir.

Şertnamada göz önünde tutulan goşmaça borçlar, mysal üçin, daşamak, satyn alnan harydyň gabyny gaýtarmak ýa-da ýangyç üçin gap bermek ýaly borçlar degişlidir. Satyn almagyň-satmagyň görnüşine baglylykda, bu borçlar dürli-dürli bolup biler.

Satyjynyň TRK-de göz önünde tutulan borçlaryna mysal hökmünde satyn alyjynyň satyja kanuny ýagdaýda gaýtarmak isleýän zadyny aýawly saklamak barada alada etmek borjy hem görkezilip bilner (TRK-nyň 525-nji maddasy)

Goşmaça borçlar şertnamanyň möhüm şertleri bolup durmaýan hem bolsa, olaryň bozulmagy düzgün bozujynyň emläk jogapkärçiligine getirip biler.

1.Şertnamanyň taraplarynyň hukuklary

Satyjynyň we satyn alyjynyň ýokarda seredilen borçlaryna olaryň birek-birege degişli derejede talap bildirmek hukuklary laýyk gelýär. Mysal üçin, zady satyn alyjynyň satyjydan satyn alnan zady gönüden-göni eýelik etmäge bermegi we munuň üçin zerur bolan ähli hereketleriň amala aşyrylmagyny talap etmäge haky bardyr. Eger satyn almagyň-satmagyň predmeti, mysal üçin, awtorlyk hukugy bolup durýan bolsa, onda satyn alyjy bu hukugyň öz adyna degişli derejede gaýtadan resmileşdirilmegini talap etmäge hukugy bardyr.

Satyn alyjynyň satyn alyş nyrhyny tölemegi talap etmäge hukugy bardyr. Mundan başga-da, ol satyn alyjydan onuň satyn alnan zady öz wagtynda alyp gitmegini talap edip biler.

2.Harydyň nyryh

Satyn alyjy harydyň gymmatyny şertnamada görkezilen nyrh boýunça töleýär. TRK-nyň 501-nji maddasynyň üçünji böleginde, eger şertnamada nyrh göni görkezilmedik bolsa, taraplaryň ony kesgitlemegiň serişdelerini ylasyp biljekdikleri görkezilýär. Şundan şertnamada harydyň nyrhynyň göni görkezilmändigi şertnamanyň özüniň hakyky bolmazlygyna getirmeyär diýen netije çykaryp bolar. Şu ýagdaýda taraplar şertnamanyň nyrhyny kesgitlemegiň usuly barada gepleşip bilerler (mysal üçin, işewür dolanşygyň adatlaryndan ugur alyp; biržada emele gelen nyrlaryň esasynda we ş.m.). Emma, Türkmenistanyň kanunçylygynda görkezilen käbir ýagdaýlarda taraplar satyn almaksatmak şertnamasynda harydyň nyrhyny kesgitlemäge borçludylar. Hususan-da, TRK-nyň 501-nji maddasynyň 1-nji we 2-nji bentlerine degişli düşündirişlerde satyn almak-satmak geşikleriniň belli bir görnüşleriniň Türkmenistanyň Döwlet haryt-çig mal biržasynda bellige alynmaga we walýuta eksport-import gözegçiligine degişlidigi bellendirilipdi. Şu ýagdaýlarda degişli döwlet edaralary harydyň nyrhynyň satyn almak-satmak şertnamasynda görkezilmegini talap ederler.

502-nji madda. Gozgalýan zady satmak bilen baglanyşykly çykdajylar

Zady bermek bilen baglanyşykly çykdajylar, hususan-da ony çekmek, ölçemek we gaplamak baradaky çykdajylar satyjynyň üstüne ýüklenilýär, harydy almak we ony şertnama baglaşylan ýerden başga ýere ibermek bilen baglanyşykly çykdajylar bolsa, eger şertnamada başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa, alyjynyň üstüne ýüklenilýär.

1.Umumy düzgünler

TRK-nyň 502-nji maddasynda satyn almaga-satmaga gatnaşyjylaryň gozgalýan zady satmak bilen baglanyşykly çykdaýjylaryň öwezini dolmak boýunça borçlary göz önünde tutulypdyr. Şu çykdaýjylaryň öwezini dolmak taraplaryň goşmaça borçlaryna girýär we olar iki topara bölünýär: birinji topary satyn alnan zady bermek bilen baglanyşykly çykdaýjylar, ikinji toparyny satyn alnan harydy almak we daşamak boýunça çykdaýjylar düzýär. Degişlilikde, bu borçlaryň subýektleri hem tapawutlanýar – satyjy we satyn alyjy.

TRK-nyň 502-nji maddasynda göz önünde tutulan kada dispozitiw bolup durýar. TRK şertnamada çykdaýjylary şu maddada göz önünde tutulanlardan başga hili düzgünleşdirmek mümkinçiligine ýol berýär. Şeýlelikde, taraplaryň şertnamada çykdaýjylaryň taraplaryň arasynda bölünişini kesgitlemäge haklary bardyr, diňe şertnamada şeýle edilmedik mahalynda TRK-nyň 502-nji maddasynyň kadalary ulanylýar.

2. Satyjynyň borçlary

TRK-nyň seredilýän maddasy harytlary çekmek, ölçemek we gaplamak bilen baglanyşykly çykdaýjylary satyjynyň üstüne ýükleýär. Görkezilen kada harydyň lomaý tapgyrlar bilen ýerlenýän halatlarynda hem, bölek satuw söwdasynda hem ulanarlyklydyr. Satyjy satyn alynýan-satylýan predmetiň satyn alyjy satyn alnan zady üýtgeşik kynçylyk bolmazdan alyp biler ýaly derejede taýýarlanmagyny üpjün etmäge borçludur.

Mundan başga-da, satyjynyň borçlaryna harydy saklamak boýunça ammar çykdaýjylarynyň öwezini dolmak hem girýär.

3. Satyn alyjynyň borçlary

Öz gezeginde, satyn alyjynyň üstüne harydy almak we ony satyn alnan ýerinden başga ýere ibermek (eltip bermek) bilen baglanyşykly çykdaýjylar ýüklenýär.

Mundan başga-da, satyn alnan-satylan predmetiň goşmaça ekspertizasyny geçirmek, mysal üçin, satyn alyjynyň satyn almakçy bolýan, ozal münülen maşyny barlamak üçin hünärmeni çagyrmak bilen bagly çykdaýjylar hem satyn alyjynyň üstüne ýüklenýär.

503-nji madda. Gozgalmaýan zady satmak bilen baglanyşykly çykdaýjylar

Satyn almak, satmak şertnamasyny resmileşdirmek, eýeçilik hukugynyň berilmegini notarial tertipde tassyklamak, jemagat reýestrinde bellige almak we munuň, üçin zerur bolan dokumentleri bermek baradaky çykdaýjylar gozgalmaýan emlägi alyjynyň üstüne ýüklenilýär.

1. Umumy düzgünler

Düşündirilýän madda gozgalmaýan zatlary satmak bilen baglanyşykly çykdaýjylaryň öwezini dolmagy göz önünde tutýar we TRK-nyň 502-nji maddasynyň many taýdan dowamy bolup durýar.

Türkmenistanyň kanunçylygy gozgalmaýan emläk bilen geleşigi geçirmek üçin ýörite kadalary göz önünde tutýar. TRK-nyň 206-njy maddasyna laýyklykda, gozgalmaýan zady edinmek üçin notarial tertipde tassyklanan resminama we emlägi edinen tarapy jemagat reýestrinde bellige almak zerur bolup durýar (bu barada TRK-nyň 2-nji böleginiň 4-nji bölümüne degişli düşündirişlere seret). Şunda bellige almak üçin arzany emläkden aýryjy hem, ony edinýän hem berip biler. TRK-nyň 503-nji maddasy satyn almak-satmak şertnamasyny resmileşdirmek, eýeçilik hukugynyň berilmegini notarial tertipde tassyklamak, jemagat reýestrinde bellige almak we munuň, üçin zerur bolan resminamalary bermek bilen baglanyşykly çykdaýjylary gozgalmaýan emlägi alyjynyň üstüne ýükleýär.

2. TRK-nyň 503-nji maddasynyň dispozitiw häsiýeti

TRK-nyň 503-nji maddasy dispozitiw bolup durýar we şonuň üçin taraplar çykdaýjylary paýlamak barada şu maddada göz önünde tutulanlardan başgaça görnüşde geleşip bilerler. Biziň pikirimiz, Türkmenistanyň Raýat kodeksiniň 333-nji maddasy munuň üçin hukuk esasy bolup hyzmat edip biler, şol madda laýyklykda, şahslar kanunyň çäklerinde şertnamany erkin baglaşyp bilerler we olaryň mazmunyny kesgitlep bilerler. TRK-nyň 503-nji maddasynyň düzgünleri taraplaryň şertnamada çykdaýjylary paýlamak barada ýörite düzgüni kesgitlemedik ýagdaýynda ulanylýar.

504-nji madda. Satyjynyň harydy ibermek baradaky borçlary 1. Eger satyjy harydy daşajja şertnama boýunça berýän bolsa we bu haryt tapawutlanýş nyşanlary bilen hem haýsy-da bolsa bir hili beýleki serişdeler bilen hem takyk bellenilmedik bolsa, onda satyjy harydyň ugradylandygy hakynda alyja habar bermelidir we ýüküň jikme-jik sanawyny oňa ibermelidir.

- 1. Eger harydy ugratmak satyjynyň üstüne ýüklenilen bolsa, onda ol harytlary bellenen ýerine eltme üçin zerur bolan şertnamalary we harydy şunuň ýaly daşamak üçin adaty şertleri baglaşmalydyr.**
- 2. Eger satyjy haryt daşalan mahalynda ony ätiýaçlandyrmaga borçly bolmasa, onda ol alyjynyň haýyşy boýunça şonuň ýaly ätiýaçlandyryş şertnamasyny baglaşmak üçin zerur bolan we özünde bar bolan ähli maglumaty oňa bermelidir.**

1. Harydy daşajja bermek

Satyn almak-satmak şertnamasy boýunça Taraplar harydy daşamagyň (eltip bermegi) satyjynyň üstüne ýüklenýändigini barada geleşip bilerler. Şunda Taraplar daşamak üçin çykdaýjylaryň satyjynyň ýa-da satyn alyjynyň üstüne ýüklenýändigini barada hem geleşip bilerler. Bu ýagdaý haryt bölek satuw söwdasynda satyn alnanda-satylanda, aýraýyry harytlar import ýa-da eksport edilende ýa-da harytlaryň lomaý tapgyrlar bilen ýerlenen mahalynda bolup biler.

TRK-nyň 504-nji maddasynyň birinji böleginde daşajjynyň üstünden haryt ibermegiň bir ýagdaýy göz önünde tutulypdyr. Hususanda, eger satyjy harydy daşajja şertnama boýunça berýän bolsa we bu haryt tapawutlanýş nyşanlary bilen hem haýsy-da bolsa bir hili beýleki serişdeler bilen hem takyk bellenilmedik bolsa, onda satyjy harydyň ugradylandygy hakynda alyja habar bermelidir we ýüküň anyk sanawyny oňa ibermelidir. Mysal hökmünde satyn alyjynyň mebel toplumyny alyan, satyjynyň bolsa satyn alnan mebeli satyn alyjy tarapyndan görkezilen ýere eltip bermek borjuna öz üstüne alyan ýagdaýyny getirip bolar. Mebel daşajjynyň üstünden iberen halatynda satyjy harydyň ugradylandygy hakynda alyja

habar bermelidir we mebeli ýygnamak boýunça görkezijini hem goşmak bilen, mebel toplumynyň düzümine girýän zatlaryň anyk sanawyny oňa ibermelidir.

2. Harydy ibermek borjy

Satyn almak-satmak şertnamasy satyjynyň harydy ýa-da onuň aýratyn tapgyrlaryny şertnamada gepleşilen ýere we möhletlerde eltmek borjuny göz önünde tutup biler. Şu ýagdaýda TRK-nyň 504-nji maddasynyň ikinji bölegine laýyklykda, satyn alyjy degişli daşajyý barada alada etmelidir we onuň bilen ýüki daşamagyň haryt bellenen ýerine şertnamada görkezilen möhletlerde eltiler ýaly görnüşde şertnama baglaşmalydyr. Daşamak hakynda şertnamalar TRK-nyň 3-nji böleginiň 2-nji bölüminiň «Daşamak» diýlip atlandyrylýan 12-nji babynyň talaplaryny berjaý etmek bilen baglaşylmalydyr.

3. Haryt daşalan mahalynda ony ätiýaçlandyrmak üçin maglumatlary bermek borjy

Harydy satyn almak-satmak şertnamasynyň taraplary haryt daşalan mahalynda ony ätiýaçlandyrmak borjuny taraplaryň biriniň üstüne ýüklemek barada şertleşip bilerler. Eger şertnama sunuň ýaly borjy satyjynyň üstüne ýükleýän bolsa, onda ol alyjynyň haýyşy boýunça sonuň ýaly ätiýaçlandyryş şertnamasyny baglaşmak üçin zerur bolan we özünde bar bolan ähli maglumaty oňa bermelidir.

Şunda TRK-nyň 685-nji maddasynda laýyklykda, daşajyý we ýük iberiji ýanhaty taýýarlamaýdyrlar, onda TRK-nyň 686-njy maddasynyň ikinji bölegine laýyklykda, ýük iberijiniň daşajyýa ýüküň ätiýaçlandyrylandygy baradaky görkezmesi bolmalydyr. TRK-nyň ýokarda getirilen düzgünlerinden ugur alyp, ýük iberiji daşajyýa ätiýaçlandyrylandygy baradaky maglumatlary ýüki ätiýaçlandyrmak borjunyň kimiň üstüne, ýagny satyn alyjynyň ýa-da satyjynyň üstüne ýüklenendigine garamazdan bermelidir.

TRK-nyň 505-nji maddasy güýjüni ýitiren.

506-njy madda. Zadyň tötänden heläk bolmak töwekgelçiliginiň başga birine geçmegi

- Satylan zadyň berilmegi bilen bir wagtyň özünde zadyň tötänden ýok edilmegi ýa-da zaýаланmak baradaky töwekgelçilik hem, eger taraplar başga zat hakynda gepleşmedik bolsa, alyja geçýär.**
- Eger satyjy alyjynyň haýyşy boýunça satylan zady şertnamada göz önünde tutulanyndan başga ýere iberýän bolsa, onda zadyň tötänden ýok edilmegi ýa-da zaýаланmak töwekgelçiligi satyjynyň zady daşajyýa ýa-da munuň ýerine ýetirilmegi üçin jogapkär şahsa beren pursatyndan başlap alyja geçýär.**

1. Zadyň tötänden ýok edilmek ýa-da zaýаланmak töwekgelçiligi

Zadyň tötänden ýok edilmek ýa-da zaýаланmak töwekgelçilikleri şertnamanyň taraplarynyň erkine bagly bolmadyk we haýsydyr bir üçünji şahslaryň ýa-da ýeňip bolmajak güýç ýagdaýlarynyň netijesi bolup

durýan töwekgelçiliklerdir. Umumy ykrar edinen kada laýyklykda, tötänleýin heläk bolmak töwekgelçiligi zadyň fiziki taýdan onda bolýan we bu zada ygtyýar etmek mümkinçiligi bolan şahsyň üstüne düşýär.

Şu ýörelgä laýyklykda kanun çykaryjy TRK-nyň 506-njy maddasynyň birinji böleginde tötänden ýok edilmek ýa-da zaýаланmak töwekgelçiliginiň satyn alyja zadyň berilmelidigi bilen bir wagtda geçýändigini kesgitleýär. Şunuň bilen baglylykda, zadyň berilýän pursaty diýlip nämä düşünilýändigini kesgitlemek möhümdir. TRK-nyň 501-nji maddasy bu pursaty eýeçilik hukugynyň geçmegi bilen baglanyşdyrýar. TRK-nyň 501-nji maddasyna degişli düşündirişlerde harydyň satyn alyja gowşurylmagynyň ýa-da onuň üçünji şahsa ýa-da şertnamada görkezilen ýerine eltilmeginiň bermek bolup durýandygy bellenipdi.

TRK-nyň 506-njy maddasynyň birinji böleginiň kadasy dispozitiw bolup durýar. Oňa laýyklykda taraplar şertnamada harydyň tötänden heläk bolmak ýa-da zaýаланmak töwekgelçiliginiň geçýän pursatyny şu kadada göz önünde tutulanlardan başgaça kesgitlep bilerler.

Eger satyjy satyn alyja pes hilli harydy berýän bolsa, onda tötänden heläk bolmak töwekgelçiligi satyn alyja geçmeýär-de, satyjyda galýar, sebäbi satyjy gepleşilen zady bermek boýunça özüniň şertnamaly borçnamasyny ýerine ýetirmändir.

Satyn alyja şertnama laýyklykda berilmeli zadyň berilmändigi sebäpli, şertnamanyň predmeti bilen bagly tötänden heläk bolmak töwekgelçiligi satyn alyja geçmeýär.

Tötänden heläk bolmak töwekgelçiliginiň geçmegi üçin şertler şular bolup durýar:

1. Hakyky satyn almak-satmak şertnamasynyň bolmagy;
2. Satyn alnan zadyň berilmegi;
- ç) Zadyň tötänden heläk bolmagy.

2. Başga ýere iberýän mahalynda zadyň tötänden ýok edilmek ýa-da zaýаланmak töwekgelçiligi

Ýokarda taraplaryň şertnamada satyn alyjynyň harydy şertnamada görkezilen şahsa ýa-da ýere elten mahalynda harydy bermek bolup geçdi diýip hasap ediljekdigini gepleşip biljekdikleri aýdylypdy. Satyn alyjynyň harydy şertnamada göz önünde tutulan ýerine däl-de, başga ýere eltmegi haýyş edýän halatynda zadyň tötänden heläk bolmak ýa-da zaýаланmak töwekgelçiligi zadyň daşajyýa ýa-da harydyň eltilmegi üçin jogapkär şahsa berlen pursatynda satyn alyja geçýär.

Satyn almak-satmak predmeti häzirikçe satyn alyjynyň eýelik etmeginde bolmaýan hem bolsa, satyjy öz borjuny ýerine ýetirdi we zady satyn alyjynyň görkezen şahsyna berdi. Düzgün bolşy ýaly, şeýle şahs ulag guramasydyr (daşajydyr). Şonuň üçin hem tötänden heläk bolmak töwekgelçiligi satyjyda bolmagyny bes edýär.

Zat ulag guramasynda heläk bolan mahalynda, satyn alyjy tarapyndan zadyň satyn alyjynyň eýelik etmegine berilmändigine garamazdan, satyn alyjy satyn alyş nyrhyny tölemekden boşadylmaýar. Bu TRK-nyň 209-njy maddasynyň ikinji bölegine laýyklykda, eýeçilik hukugynyň satyn alyja biriniň üstünden eýelik etmek görnüşinde berlip bilinjekdigi bilen düşündirilýär.

507-nji madda. Harydyň kabul edilmegi

Eger alyjy harydyň kabul edilmegine şaýatlyk edýän hereketi etse, onda haryt kabul edilen diýlip hasap edilýär.

Satyn almak-satmak şertnamasy boýunça, TRK-nyň 501-nji maddasyna laýyklykda, satyjy emläge eýeçilik hukugyny bermäge borçlanýar, satyn alyjy bolsa harydy kabul etmäge borçludur. Elbetde, harydyň satyn alyjy tarapyndan kabul edilendigi satyn alyjynyň satyjynyň salgysyna iberilýän resmi habarnamasy bilen tassyklanyp bilner. Emma, eger satyn alyjy harydyň kabul edilendigini göni tassyklamaýan bolsa, onda harydyň kabul edilendigi satyn alyjynyň harydyň kabul edilendigine şaýatlyk edýän beýleki hereketleri bolmagy bilen tassyklandy diýlip hasap edilip bilner.

Satyn almak-satmak predmetine baglylykda, harydyň kabul edilendigine şaýatlyk edýän hereketler dürli-dürli bolup biler. Mysal üçin, gozgalmaýan emläk satyn alnanda-satylanda satyn alyjy jemagat reestrinde eýe hökmünde bellige alnan bolsa emläk kabul edildi diýlip hasap edilip bilner.

Harydyň (satyn almak-satmak predmetiniň) kabul edilmegi hakyky hereket bolup durýar we ol hemişe zadýň satyn alyjynyň eýelik etmegine göni berilmegi bilen gabat gelmeýär. Mysal üçin, käbir ýagdaýlarda satyn alnan harydyň satyjy tarapyndan daşamak üçin ulag guramasyna berilmegi eýýäm harydyň satyn alyjy tarapyndan kabul edilmegi hasap edilýär. Bu TRK-nyň 506-njy maddasynyň ikinji böleginde göz önünde tutulýar.

TRK hem-de Türkmenistanyň kanunçylygy satyn alyjy tarapyndan harydyň kabul edilendigine şaýatlyk edýän hereketleriň gutarnykly sanawynyň içine almaýar. Biziň pikirimiz, şular ýaly hereketleriň gutarnykly sanawyny bermek mümkin däl. Her bir anyk ýagdaýda, harydyň häsiýetine ýa-da şertnamanyň şertlerine baglylykda, satyn alyjynyň haýsydyr bir hereketleri satyn alyjynyň harydy kabul edendigine şaýatlyk edip biler. Elbetde, birinji nobatda şular ýaly subutnamalar satyn alyjynyň harydy peýdalanmak (sarp etmek), ony gurnamak ýa-da ýygnamak, ony ýerlemek we ş.m. hereketleri bolup biler. Mundan başga-da, belli bir ýagdaýlarda satyn alyjynyň ýükleri gümrükde resmileşdirmek boýunça, harydy amarda goýmak boýunça hereketleri, eýeçilik hukugynyň edinilmegi bilen baglanyşykly hereketleriň amala aşyrylmagy (mysal üçin, satyn alnan awtomobil ulagyny polisiýanyň ýol gözegçiligi gullugynda bellige aldyrmak) we dürli görnüşdäki ygymlary we paglary tölemegi harydyň kabul edilendiginiň subutnamasy bolup hyzmat edip biler.

508-nji madda. Şertnamadan ýüz döndermek üçin esaslar 1. Eger şertnama baglaşylandan soň beýleki tarapyň öz borçnamalarynyň ep-esli bölegini ýerine ýetirmejekdigi barada real howp bar bolsa, onda şertnamadaky islendik tarap öz borçnamalaryny ýerine ýetirmekden ýüz dönderip biler.

2. Eger taraplaryň howpsuzlygy üpjün edilen bolsa, onda borçnamadan ýüz dönderilmegine ýol berilmeýär.

1. Ýüz döndermek üçin esaslar

Borçnamany ýerine ýetirmekden ýüz döndermegiň umumy kadalary TRK-nyň 366-374-nji maddalarynda göz önünde tutulandyr. Raýat kanunçylygynyň aýry-aýry institutlary borçnamany ýerine ýetirmekden ýüz döndermegiň we şertnamadan çykmagyň käbir ýörite esaslaryny göz önünde tutup bilerler. TRK-nyň aýry-aýry kadalary beýleki tarapyň öz borçnamalaryny bozan mahalynda satyn almaksatmak şertnamasynyň bir tarapyň şertnamadan ýüz döndermegine ýol berýär (mysal üçin, TRK-nyň 510-njy, 515-nji maddalaryna seret).

TRK-nyň seredilýän maddasynda gürrüň häzirlilikçe, taraplaryň haýsydyr biriniň öz borçnamasyny bozmak halatynyň bolandygy barada gitmeýär. Gürrüň diňe beýleki tarapyň öz borçnamalarynyň ep-esli bölegini ýerine ýetirmejekdigi babatda hakyky howp hakynda gidýär. Şunda gürrüň satyjy hakynda hem, satyn alyjy hakynda hem gidip biler. TRK «ýerine ýetirilmegine hakyky howp» ýa-da «borçnamanyň ep-esli bölegi» düşüňjelerini kesgitlemeýär. Biz şunuň ýaly halatlarda ýagdaýa oýlanyşykly baha bermekden ugur alynmalydyr diýip pikir edýäris.

TRK-nyň käbir düzgünleriniň «oýlanyşykly» düşüňjesine esaslanmak bilen, «Kanun graždan hukuklaryny goramagy şol hukuklaryň ynşaply we paýhasly amala aşyrylandygyna-aşyrylmandygyna bagly edende, graždan hukuk gatnaşyklaryna gatnaşyjylaryň ynşaplylygy we paýhaslylygy çak edilýär» (TRK-nyň 9-njy maddasynyň başinji bölegi) diýip kesgitleýändigini ýöne ýerden däl.

TRK-nyň 508-nji maddasynyň esasynda öz borçnamalaryny ýerine ýetirmekden ýüz döndürilmegine, biziň pikirimiz, şertnama baglaşylandan we belli bir wagt geçenden soň satyn alyjynyň aşakdaky ýagdaýlary görýän mahalynda ýol berlip bilner:

1. satyjy özüniň harydy bermek borjunyň öz wagtynda ýerine ýetirmek üçin hiç hili hereket etmeýän bolsa, we
2. satyjynyň öz borçnamalarynyň ep-esli bölegini şertleşilen möhletde ýerine ýetirmejekdigi babatda hakyky howp bar bolsa. Edil şonuň ýaly-da, satyjy satyn alyjynyň harydy kabul etmek we tölegini geçirmek babatynda hereketi ýa-da hereket etmezligi satyn alyjynyň öz borçnamalarynyň ep-esli bölegini ýerine ýetirmez diýip pikir etmäge ýeterlik esas berýän bolsa, borçnamany ýerine ýetirmekden ýüz dönderip we şertnamadan çykyp biler.

2. Ýüz döndermäge ýol berilmezligi

TRK-nyň seredilýän 508-nji maddasynyň ikinji bölegi eger taraplaryň howpsuzlygy üpjün edilen bolsa, onda borçnamadan ýüz döndürilmegine ýol bermeýär. Biziň pikirimiz, eger talap etmegiň girew we ipoteka (TRK-nyň 2-nji böleginiň 3-nji bölüminiň 6-njy baby), jerime, önünden töleg, bergidaryň kepli (TRK-nyň 3-nji böleginiň 1-nji bölüminiň 5-nji baby), bank kepillendirmesi (TRK-nyň 4-nji böleginiň 2-nji bölüminiň 23-nji baby), zamunlyk (TRK-nyň 4-nji böleginiň 2-nji bölüminiň 24-nji baby) ýaly serişdeleri we talaby üpjün etmegiň beýleki serişdeleri peýdalanylsa howpsuzlyk üpjün edildi hasap edilip bilner.

509-njy madda. Harydy birnäçe şahsa satmak

Eger satyjy şol bir harydy birnäçe şahsa satan bolsa, onda öz eýeligine haryt birinji nobatda geçen alyjy ileri tutulýar, eger-de emläk olaryň birine-de berilmedik bolsa, onda şertnamanyň ilki baglaşan şahs ileri tutulýar.

1. Umumy düzgünler

Hakyky durmuşda şol bir harydyň birnäçe şahslara satylýan halatlary hem seýrek bolmaýar. Şunda şeýle sorag ýüze çykýar: satyn alnan zadyň eýesi kim bolýar?

TRK-nyň düşündirilýän maddasy satyjynyň harydy birnäçe satyn alyjylara satan halatynda haýsy satyn alyjynyň ileri tutulýandygy baradaky meseläni düzgünleşdirýär. TRK-nyň 509-njy maddasy satyn alyjylaryň arasyndaky şu dawany çözmäge iki çemeleşmäni belleýär. Bir ýagdaýda hakykatdan eýelik etme ýagdaýy, beýleki ýagdaýda bolsa şertnamanyň baglaşylan pursaty ileri tutulýar.

2. Eýelik etmegiň ileri tutulmagy

Birinji ýagdaýda, onuň bilen şertnamanyň beýlekilere garanynda ir ýa-da giç baglaşylandygyna garamazdan, özüne haryt birinji nobatda geçen satyn alyjy ileri tutulýar. Beýleki satyn alyjylaryň ählisi eýelik edýäne garanynda satyn alyş nyrhyny has oň tölän hem bolsalar, satyn almak-satmak predmetine birinji eýe bolan şahs ileri tutulýar.

TRK-nyň 509-njy maddasy ileri tutma barada aýdýar, ýöne bu düşüňjäniň mazmunyny takykламаýar. TRK satyn alyjynyň eýeçilik hukugy diýen düşüňjäni peýdalanmakdan saklanýar, bu ýöne ýerden däl. Satyn almak-satmak şertnamasy, TRK-nyň 212-nji maddasyna laýyklykda, eýeçilik hukugyny saklap galmak barada gepleşmek bilen baglaşylyp bilner. Bu bolsa haryt satyn alyja berlenden soň hem onuň oňa bolan eýeçilik hukugyny almayandygyny aňladýar. Diýmek, TRKnyň 509-njy maddasy ileri tutma diýip satyn alyjynyň satyjydan satyn alnan haryda eýeçilik hukugyny bermegi birinji bolup talap etmek hukugyny göz önünde tutýar.

Şertnama baglaşmagyň, ýagny borçnamanyň ýüze çykmagy ýagdaýynyň däl-de, eýeçilik etme ýagdaýynyň ileri tutulýandygy näme bilen düşündirilýär. Şu ýagdaýda kanun çykaryjy durmuşdaky hakyky ýagdaýlardan ugur alýar, olar TRK-nyň 179-njy maddasynyň birinji böleginde kanunçylyk taýdan berkidilýär: gozgalýan zada eýelik edýän onuň eýesi bolup durýar. Şonuň üçin hem haryda eýeçilik etmegiň özi satyn alyja, hatda olar şertnamany ir baglaşan ýa-da satyn alyş nyrhyny tölän hem bolsalar, beýleki satyn alyjylar babatynda artykmaçlyk berýär.

3. Şertnamanyň baglaşylan pursatynyň ileri tutulmagy

Eger haryt hiç kime berilmedik bolsa, onda şertnamany beýlekilerden oň baglaşan şahs ileri tutulýar. Bu bolsa satyn almaksatmak predmetine eýelik edilmeýän halatynda şertnamanyň baglaşylan pursatynyň ileri tutulýandygyny aňladýar. Haryt almadyk beýleki satyn alyjylar baglaşylan şertnamanyň düzgünlerine we TRK-nyň düzgünlerine hasaba almak bilen, zyýanyň öwezini dolmak barada mesele goýup bilerler. Emlägiň satyn alyjylaryň birine berilmegi satyn alyjyny özüniň beýleki satyn alyjylaryň önündäki borjuna ýerine ýetirmekden boşatmaýar. Haryt görnüşinde (naturada) ýerine ýetirmek mümkin bolmadyk mahalynda onuň üstüne zyýanyň öwezini dolmak borjy ýüklenýär.

510-njy madda. Satylan harydy bölek - bölek bermek

Eger taraplaryň biriniň, harydy bermek barada diňe bir borçnamany ýerine ýetirmezligi sebäpli harydy soňraky postawka etmek borçnamalarynyň hem ýerine ýetirilmejekdigi barada real howp dörän bolsa, onda satylan harydy bölek-bölekden berlen mahalynda beýleki tarap degişli wagt geçenden soň şertnamadan ýüz dönderip biler.

Düşündirilýän madda şertnamadan ýüz döndermegiň anyk ýagdaýlarynyň birini öz içine alýar, şonuň üçin hem oňa TRK-nyň 508-nji maddasy bilen özara baglanyşykda seretmek gerek.

Satyn almak-satmak şertnamasy harytlaryň bölekler bölünip ýada aýry-aýry haryt tapgyrlar boýunça iberilmegini göz önünde tutup biler. Satyjynyň harydyň bir bölegini ibermek barada bir borçnamasyny ýerine ýetirmedik we munuň bolsa satyjy tarapyndan soňky bölekleri ibermek boýunça öz borçnamalarynyň ýerine ýetirilmezligine hakyky howp döredýän ýagdaýynda, satyn alyjynyň şertnamadan ýüz döndermäge haky bolup biler (bu barada TRK-nyň 508-nji maddasynyň degişli düşündirişlerine seret). Şertnamadan ýüz döndermek şertnamanyň düzgünlerini we TRK-nyň 3-nji böleginiň 1-nji bölümüniň 1-4-nji bablarynyň düzgünlerini hasaba almak bilen amala aşyrylar.

511-nji madda. Zady kemçiliksiz bermek borjy

Satjy zady alyja бүтінleý кемçиліksiz bermelidir.

Satjy harydy satyn alyja kemçiliksiz bermäge borcludyr. TRKnyň 512-nji we 515-nji maddalaryna (513) laýyklykda, eger zat şertnamanyň şertlerine laýyklykda şertleşilen hile laýyk gelýän bolsa, şeýle hem zat üçünji şahslaryň haýsydyr bir borçlanmalardan erkin bolsa, kemçiligi bolmadyk zat diýlip hasap edilýär.

TRK harytlaryň kemçilikleriniň iki görnüşini tapawutlandyrýar: fiziki kemçilik (TRK-nyň 502-nji maddasy) (512) we hukuk kemçiligi (TRK-nyň 513-nji maddasy). Şonuň üçin 511-nji madda zadyň kemçilikleri düşüňjesiniň anyklaşdyrylýan TRK-nyň 512-nji we 513-nji maddalary bilen bilelikde seretmek gerek.

512-nji madda. Бүтінleý кемçиліksiz зат

- 1. Eger zat şertleşilen hiline laýyk gelýän bolsa, onda onuň kemçiligi ýokdur. Eger zadyň, hili önünden şertleşilmedik bolsa, eger we şol zat şertnamada göz önünde tutulyşy ýaly ýa-da adatda bolşy ýaly peýdalanmak üçin ýaramly bolsa, onda zat kemçiligi ýok zat diýlip hasap edilýär.**
- 2. Eger satjy zadyň diňe bir bölegini, бүтінleý başga zady, az mukdardaky zady berýän bolsa ýa-da zadyň bir böleginiň кемçиліgi bar bolsa, onda munuň özi кемçиліge deňleşdirilýär, muňa bu кемçиліgiň ýerine ýetirilişe düýpli täsir etmeýän halatlary girmeyär.**

1. Umumy düzgünler

Düşündirilýän maddanyň ähmiýeti diňe zadyň кемçиліklerini beýan etmek bilen çäklenmeýär. Mundan başga-da, ol TRK-nyň 501-nji we 511-nji maddalaryna laýyklykda, satyjynyň satyn alyja bildirýän talaplarynyň hukuk esasyň belleýär, sebäbi кемçиліgi bolan zady bermek bilen satjy öz borçnamasyny bozýar. Şundan ugur alnanda, iş ýüzünde bu maddanyň uly ähmiýeti bardyr. Satylan harydyň hili babatyndaky jedeller iş ýüzünde seýrek gabat gelmeýär, satyn alynýansatylýan predmetiň hil ölçegleriniň kesgitlemegiň möhüm ähmiýeti bardyr.

2. Harydyň hili

TRK-nyň 512-nji maddasynyň merkezi kadasy birinji bölegiň birinji sözlemi bolup durýar: oňa laýyklykda harydyň gepleşilen hiline üns berilýär. Eger zat gepleşilen hiline laýyk gelýän bolsa, onda onuň kemçiligi ýokdur. Satyjy satyn alyja gepleşilen hili bolan zady bermäge borçludyr. Eger şertnamanyň taraplary harydyň hili barada gepleşen bolsalar, bu satyjy üçin gowy ugur alyş nokady bolup durýar. Emma, eger olar harydyň hili barada gepleşmedik bolsalar nämä etmeli? Hakyky durmuşda bu şeýle bolup hem geçýär: haryt satyn alnanda satyn-almaksatmak geleşigine gatnaşyjylar, düzgün bolşy ýaly, hil barada ýörite gepleşmeýärler. Şunuň ýaly ýagdaýda TRK-nyň 512-nji maddasynyň birinji böleginiň ikinji sözlemi ulanylýar, oňa laýyklykda, «eger we şol zat şertnamada göz önünde tutulýşy ýaly ýa-da adatda bolşy ýaly peýdalanmak üçin ýaramly bolsa, onda zat kemçiligi ýok zat diýlip hasap edilýär». Mysal hökmünde awtomobil ulag serişdesini onuň öňki eýesi tarapyndan täze satyn alyja ýerlenmegini getirip bolar. Elbetde, ozal münülen awtomobil ulagynyň käbir kemçilikleri bolup biler. Emma, taraplar awtomobil ulagynyň ýagdaýyny ýörite şertleşmedik bolsalar we awtomobil ulagynyň şertnamada göz önünde tutulan peýdalanmak maksatlary üçin ýaramly bolsa, kemçiligi ýok haryt diýlip hasap ediler. Şeýlekde, peýdalanmak üçin zadyň hili we ýaramlylygy kemçilikleri bolmadyk zat düşünjesiniň merkezi elementleri bolup durýar.

Eger hil şertnamada kesgitlenýän bolsa, taraplar zadyň islendik häsiýetini «hiliň» düzüm bölegi hökmünde kesgitläp bilerler, mysal üçin, awtoulaglar satyn alnanda hiliň şunuň ýaly elementleri diýip geçilen ýoly, awtomobil ulagynyň awariýa düşendigi, şeýle hem awtomobil ulagynyň hili bilen göni baglanşygy bolmadyk ýagdaýlar, mysal üçin, awtomobil ulagynyň ozalky eýeleriniň sany we ş.m. kesgitlenip bilner.

Bularyň ählisi taraplaryň özbaşdaklygynyň we şertnamanyň erkinliginiň çäklerine girýär.

3. Zadyň kemçiliginiň beýleki alamatlary

Harydy kemçiligi bolmadyk zat diýip hasap etmek üçin diňe harydyň hiline ýa-da ýaramlylygyna bildirilýän ölçeglere we talaplara gollanmaly däl. TRK-nyň 512-nji maddasynyň ikinji bölegi olar bolan mahalynda zadyň kemçiligi bolan hasap edilýän ýagdaýlarynyň goşmaça sanawyny öz içine alýar. Zadyň bir böleginiň berilmegi zadyň kemçiligine deňleşdirilýär. Mysal üçin, şahsy kompýuter toplumy satyn alnanda satyn alyja kompýuteriň monitorsyz berilmegi.

Şertnama göz önünde tutulandan bütinleý başga zadyň berilmegi hem harydyň kemçiligi hasap edilýär. Mysal üçin, şertnama

telewizor satyn almak üçin baglaşylypdyr, satyn alyja bolsa holodilnik getirilip berlipdir.

Zadyň az mukdarda iberilmegi, TRK-nyň 512-nji maddasynyň ikinji bölegine laýyklykda, zadyň kemçiliklerine degişlidir.

Mysal üçin, ýüz tonna ýangygyň ýerine elli tonna iberilmegi.

Eger zadyň diňe bir böleginiň kemçiligi bar bolsa, ýöne ol zadyň tutuşlygyna adaty peýdalanmagyna düýpli täsir etmeýän bolsa, onda ol kemçilik hasap edilmeyär. Meselem, mysal üçin, eger berlen kompýuterde «syçanjygyň» ölçegleri şertnamada şertleşilene laýyk gelmeýän we bu ýagdaý kompýuteri bellenen maksadyna laýyk peýdalanmak mümkinçiligine täsir etmeýän bolsa, onda zat kemçiligi ýok hasap ediler.

513-nji madda. Üçünji şahslaryň hukugyndan boş predmeti satmak

1. **Satyjy satylan predmeti üçünji şahslaryň hukuklaryny bermän alyja bermäge borçludyr.**
 2. **Eger ýer baradaky kitapda dowam etmeýän hukuk bellige alnan bolsa, onda şol hukuk üçünji şahslaryň hukuklarynyň berilmegine deňleşdirilýär.**
1. TRK satyjy satyn alyja üçünji şahslaryň hukuklary bilen borçlandyrylmadyk harydy bermäge borçlandyrýar. Berilýän zadyň borçlandyrylyp bilinjek üçünji şahslaryň hukuklary diýip islendik hukuklara (mysal üçin, talap etmek hukugy), şeýle hem girew, ipoteka, uzufрукт we ş.m. düşüniş bolar. Mundan başga-da, zat kärende esasynda üçünji şahsyň eýelik etmeginde bolup biler. Üçünji şahslaryň talaplaryndan ýa-da hukuklaryndan erkin zady bermek talaby zady satyn almaga-satmaga hem, maddy däl emläk gymmatlyklaryna (hukuklar we talaplar) hem degişlidir. Awtorlyk hukugynyň neşirýata satylmagy, eger bu hukuklar bank karzyny üpjün etmek üçin girew bilen borçlandyrylan bolsa, erkin bolup bilmez. TRKnyň 513-nji maddasynyň birinji böleginde göz önünde tutulan ýagdaý ogurlyk zadyň satylýan mahalynda bolýar, TRK-nyň 211-nji maddasynyň 1-nji maddasyna laýyklykda, şunuň ýaly zada satyn alýanyň eýeçilik hukugy ýüze çykmaýar, sebäbi ogurlyk zadyň öňki eýesi onuň eýesi bolup galýar. Umumy kada boýunça satyjy satyn alyja üçünji şahslaryň hukuklaryndan erkin zady bermelidir. Eger haryt üçünji şahslaryň hukuklary bilen borçlandyrylan bolsa we bu taraplar tarapyndan ýol berilýän ýagdaý hökmünde ylalaşylmadyk bolsa, onda bu satyn alyja şertnamadan ýüz döndermäge esas berýär. Şertnamadan ýüz döndermek TRK-nyň 366-njy maddasynyň kadalaryna laýyklykda amala aşyrylar. Eger satyn alyjy üçünji şahslaryň hukuklary bilen borçlandyrylan zady kabul etmäge razy bolsa, onda onuň şeýle etmäge haky bardyr.
 2. TRK-nyň 513-nji maddasynyň ikinji bölegi ýer baradaky kitapda (jemagat reestri göz önünde tutulýar) bellige alnan dowam etmeýän hukugyň bolmagyny üçünji şahslaryň hukuklary bilen borçlanmagyna deňleşdirilýändigini göz önünde tutýar. Umuman, iş ýüzünde şeýle ýagdaý bolup biler. Şunuň ýaly ýagdaýlar üçin TRK-nyň 327-nji maddasy eger sanawa şahsyň adyna oňa eýýäm degişli bolmadyk hukuk girizilen bolsa, şeýle bellige almagyň bolmagy bilen öz hukugy we hukuk ýagdaýy kemsidilen şahs hukugyna düzediş girizilmäge degişli bolan şahsdan ýazgyny düzetmäge razylyk bermegini talap edip biler. Eýelik edýäni anyklamak üçin reestriň dogry dälidigi meselesi boýunça şikayat edilip bilner. Şeýle şikayatyň bolmagy reestr dogry däl diýip çak etmäge mümkinçilik berýär.

514-nji madda. Kemçiligi bar zat satylanda satyjynyň borçlary

1. **Eger satylan zadyň kemçiligi bolsa, onda satyjy bu kemçiligi ýa-da düzetmelidir, ýa-da gürrüň kysymdaş sypatlary bilen kesgitlenýän zat barada gidýän bolsa, munuň, üçin zerur bolan wagtyň içinde şol zady çalyşmalydyr.**
2. **Kemçiligi düzetmek üçin zerur bolan çykdajylary, şol sanda işleri we materiallary daşamak baradaky çykdajylary, ýol çykdajylaryny, olary ýerine ýetirmegiň gymmatyny tölemek satyjynyň üstüne ýüklenilýär.**
3. **Eger zadyň gymmatyndan aşa köp harajatlary talap edýän bolsa, onda satyjy zadyň kemçiligini - düzetmekden, şol zady çalyşmaktan hem ýüz dönderip biler.**
4. **Eger satyjy kemçiligi düzetmek maksady bilen kemçiligi bolmadyk zady alyja berse, onda ol kemçiligi bar zady gaýtaryp bermegi alyjydan talap edip biler.**

1. Umumy düzgünler

TRK-nyň 514-nji maddasy satyn alyjynyň özüne degişli kemçiligi bolan zatlaryň satylandygy bilen baglanyşykly satyn alyjynyň hukuk ýagdaýy üçin esas goýujy kadalary öz içine alýar. Düşündirilýän maddanyň satyjynyň borçlaryny belleyändigine garamazdan, hakykatdan gürrüň satyn alyjynyň satyjy babatynda hukuklary barada gidýär. Şu madda satyn almak-satmak predmetiniň fiziki hem-de hukuk kemçiliklerine degişlidir.

Düşündirilýän maddada gürrüň «zady» satmak barada gidýän hem bolsa, ol beýleki maddy däl emläk gymmatlyklarynyň, mysal üçin, patentleriň satylmagyna degişlilikde hem ulanylýar.

Kemçiligi bolan zat satylanda satyjynyň üstüne şu borçlar ýüklenýär:

1. Kemçiligi düzetmek;

2. Zady çalyşmak;

ç). Zerur bolan çykdajylaryň öwezini dolmak. **a, b. Kemçiligi düzetmek ýa-da zady**

çalyşmak

Satylan zadyň kemçiligi bolanda satyjynyň üstüne kemçiligi düzetmek ýa-da zady çalyşmak borjy ýüklenýär. Şunda zadyň kemçiligi diýip, TRK-nyň 512-nji maddasynyň birinji böleginde görkezilişi ýaly, birinji nobatda, zadyň degişli hiliniň bolmazlygyna düşünilýär.

Degişli hili bolmadyk zat berlen halatynda, düzgün bolşy ýaly, aýratyn-kesgitli zadyň, mysal üçin, öý satylanda, satyjynyň üstüne kemçilikleri düzetmek borjy ýüklenýär. Kysymdaş zatlar barada aýdylanda, mysal üçin, halkyň sarp edýän harytlary ýa-da köpçülikleýin öndürilýän zatlary satylanda satyn alyjynyň üstüne şol zady çalyşmak borjy düşýär.

Kysymdaş zatlar düşünjesi TRK-nyň 171-nji maddasynyň birinji böleginde getirilýär, onuň ikinji böleginde şeýle diýilýär:

«Kysymdaş zatlaryň hemmesi üçin mahsus alamatlary bolan (kysymdaş zat) we sany, agramy, ölçegi bilen kesgitlenilýän zatlar kysymdaş alamatlary boýunça kesgitlenilýän zatlar diýlip ykrar edilýär. Kysymdaş zatlar çalyşryp bolýan zatlardyr».

Zadyň kemçiliklerini düzetmegi ýa-da çalyşmagy saýlap almak hukugy satyn alyja degişlidir.

2014-nji ýylyň 8-nji noýabrynda kabul edilen, «Sarp edijileriň hukuklaryny goramak hakynda» Türkmenistanyň kanununda degişli hili bolmadyk harytlaryň satylmagyna we şeýle ýagdaýlarda satyjynyň borçlaryna degişli birnäçe kadalary öz içine alýandygyny bellemek gerek. Meselem, salgylanylýan Kanunyň 22-nji maddasynyň birinji bölegi bellenen kepillendiriş möhletiniň (onuň bolmadyk ýagdaýynda –

iki ýylyň dowamynda) harytda (işde, hyzmatda) satyjynyň, taýýarlaýjynyň (ýerine ýetirijiniň) günäsi boýunça ýüze cykan kemçiligiň üsti açylan halatynda satyn alyjynyň şulara bolan hukugyny kesgitleýär:

1. harytdaky kemçiligi mugt düzetmäge ýa-da ony çalyşmaga;
 2. şonuň ýaly hili bolan işleri kysymdaş materialdan işiň gaýtadan mugt ýerine ýetirilmegine ýa-da gaýtadan hyzmat edilmegine ýa-da ýerine ýetirilen işdäki, edilen hyzmatdaky kemçilikleri öz güýji ýa-da üçünji şahslaryň kömegi bilen düzetmek boýunça öz çykdajylarynyň öwezini dolmaga.
- «Sarp edijileriň hukuklaryny goramak hakynda» Türkmenistanyň kanunynyň 23-nji maddasynyň birinji bölegine laýyklykda, kepillendirilen möhletiniň ýa-da hyzmat etmeli möhletiniň dowamynda azyk däl harytda düýpli kemçiligiň üsti açylan mahalynda sarp edijiniň öz garaýşyna görä, şulara hukugy bardyr:
3. düýpli ýetmezçiligi bolan harydy şoňa meňzeş kysymdaky (nusgadaky, artikuldaky) haryda çalyşmaga;
 4. işiň gaýtadan mugt ýerine ýetirilmegine, hyzmat edilmegine;
 5. şertnamany ýatarmaga we haryt (iş, hyzmat) üçin tölenen pul möçberini gaýtarmak barada talap bildirmäge.
- Satyjynyň (ýerine ýetirijiniň) harytda (işde) üsti açylan kemçiligiň sarp edijiniň günäsi boýunça ýüze çykandygyny subut eden halatynda, satyjynyň (ýerine ýetirijiniň) onuň kemçilikleri mugt düzetmek ýa-da harydy çalyşmak talabyny ýerine ýetirmekten ýüz öwürmäge haky bardyr («Sarp edijileriň hukuklaryny goramak hakynda» Türkmenistanyň kanunynyň 23-nji maddasynyň sekizinji bölegi).

TRK-nyň 512-nji maddasyna laýyklykda, harydyň az möçberde berilmegi, başga zadyň berilmegi ýa-da diňe zadyň bir böleginiň berilmegi hem zadyň kemçiligine deňleşdirilýändigini bellemek gerek. Şu ýagdaýda satyjynyň üstüne kemçiligi düzetmek borjy ýüklener.

ç. Kemçilikleri düzetmek üçin çykdajylaryň öwezini dolmak

Kemçilikleriň düzedilmegi bilen baglanyşykly, şol sanda daşamak we ýol üçin harajatlar, işleri ýerine ýetirmegiň we materiallary satyn almagyň bahasyny tölemek bilen baglanyşykly çykdajylaryň öwezini dolmak satyn alyjynyň üstüne ýüklenýär (TRK-nyň 514-nji maddasynyň ikinji bölegi).

2014-nji ýylyň 8-nji noýabrynda kabul edilen, «Sarp edijileriň hukuklaryny goramak hakynda» Türkmenistanyň kanununda hem şoňa meňzeş talaplar bardyr. Meselem, salgylanylýan Kanunyň 22-nji we 23-nji maddalary sarp edijiniň kemçilikleri mugt düzetmek ýa-da olary düzetmek boýunça öz çykdajylarynyň öwezini dolmak ýa-da harydy çalyşmak barada talap bildirmäge hakynyň bardygyny göz önünde tutýar.

Düýpli ýetmezçilikler bolan halatynda sarp edijiniň şertnamany ýatarmaga we onuň üçin tölenen pul möçberini talap etmäge haky bardyr. Harydy eltme we gaýtarmak sarp ediji tarapyndan amala aşyrylyp bilner. Şunda satyjy (ýerine

ýetiriji), sarp edijä düýpli kemçiligi bolan haryt satylanda ygtyýarly şahs sarp edijiniň görkezilen harydy eltmegi bilen baglanyşykly çykdajylaryň öwezini dolmaga borçludur (2014-nji ýylyň 8-nji noýabrynda kabul edilen, «Sarp edijileriň hukuklaryny goramak hakynda» Türkmenistanyň kanunynyň 23-nji maddasynyň dokuzynjy bölegi).

1. Satyjynyň düzetmekden ýüz öwürmek hukugy

TRK-nyň 514-nji maddasynyň üçünjü bölegi zadyň kemçiligini düzetmekden ýa-da ony çalyşmakdan ýüz öwürmek üçin diňe bir mümkinçiligi göz önünde tutýar, hususan-da, munuň üçin deň bolmadyk derejede köp harajatlar talap edilende şeýle mümkinçilik bolýar. TRK «deň bolmadyk derejede köp harajatlar» düşünjesini kesgitlemeyär. Şular ýaly harajatlar deň bolmadyk derejede diýlip geleşigiň taraplary ýa-da satyn alyjynyň kazyýete ýüz tutan halatynda kazyýet tarapyndan ykrar edilip bilner. Biziň pikirimiz, bu satyn alyjyny şertnamany ýatyrmagy talap etmek we ýetirilen zyýanyň öwezini dolmaga talap etmek hukugyndan mahrum etmeyär.

2. **Satyn alyjynyň kemçiligi bolan zady gaýtarmak borjy.** Satyjynyň kemçiligi bolan zady täzesine çalyşýan halatynda satyjynyň ozal kemçilikli berlen zady gaýtarmagy talap etmäge haky bardyr (TRKnyň 514-nji maddasynyň dördünjü bölegi). Şunda harydy daşamak satyjynyň hasabyna amala aşyrylmalydyr.

515-nji madda. Alyjynyň şertnamany ýatyrnak hukugy 1. Şu Kodeksiň 366 maddasyna laýyklykda alyjy zadyň kemçiligi bilen baglanyşyklykda şertnamanyň ýatyrylmagyny talap edip biler.

2. Satjy alyjynyň çeken çykdajylaryny oňa tölenmelidir.

1. Umumy düzgünler

TRK-nyň 515-nji maddasynda satyn alyjynyň hukuklaryny goramagyň ýene bir usuly – satyn almak-satmak şertnamasynyň ýatyrnak bellenýär. Satyjynyň bu hukugyny amala aşyrmak üçin düşündirilýän maddanyň TRK-nyň 366-njy maddasyna salgylanýandygy sebäpli, gürrüň şertnamany ýatyrnak hakynda däl-de, satyn almak-satmak şertnamasyndan ýüz döndermek barada gidýär diýen netije çykaryp bolar.

Şertnamadan ýüz döndermegiň şertnamany ýatyrnakdan tapawudy, öňi bilen, hukuk netijelerinden ybaratdyr. TRK-nyň 366-njy maddasynyň birinji bölegine laýyklykda, şertnamadan ýüz dönderilen halatynda alnan ýerine ýetirme we peýda taraplara gaýtarylýar. Şertnama ýatyrylan halatynda bolsa şeýle ýagdaý bolup geçmeyär we taraplar ýatyrylmazyndan ozal alan zatlaryny biri-birine gaýtarmaga borçly dälirler. Satyn almak-satmak şertnamasy bes edilende gürrüň satyn alyja satyn alyş nyrhyny, satyja bolsa satylan zady gaýtarmak barada gidýär. Şonuň üçin satyn almak-satmak şertnamasyny ýatyrnak barada däl-de, TRK-nyň 515-nji maddasynda görkezilişi ýaly, şertnamadan ýüz döndermek barada gürrüň etmek maksadalaýyk bolar.

Şertnamadan ýüz döndermegiň bir taraplaýyn geleşik bolup durýandygy sebäpli, onuň hakyky bolmagy üçin satyja ýüz döndermek (ýatyrnak) barada habar bermek ýeterlikdir we onuň razylgy ýa-da satyn alyjynyň arzasynyň gelip gowşandygyny tassyklamak hökman bolup durmaýar (TRK-nyň 369-njy maddasy). TRK şertnamadan ýüz döndermek babatynda erki bildirmek üçin ýörite görnüşi göz önünde tutmaýar.

Şertnamadan ýüz döndermegiň hukuk netijesi satyn almak-satmak şertnamasyndan gelip çykýan ähli borçnamalaryň bes edilmege bolup durýar. Satyja şertnamadan ýüz dönderilýändigini barada habaryň gelip gowşan pursatyndan taraplarda restitusiýa, ýagny satyn almak-satmak şertnamasyndan özleriniň alan ähli zatlaryny iki taraplaýyn gaýtarmak boýunça täze borçnamalar ýüze çykýar.

2. Satyn alyjynyň şertnamadan ýüz döndermek hukugy

Zadyň düýpli kemçilikleri bilen bagly satyn alyjynyň şertnamany ýatyrnak talap etmäge haky bardyr. Bu şeýle hem 2014-nji ýylyň 8-nji noýabrynda kabul edilen, «Sarp edijileriň hukuklaryny goramak hakynda» Türkmenistanyň kanunynyň 23-nji maddasynyň birinji böleginden gelip çykýar: özüne düýpli kemçilikleri bolan haryt satylan satyn alyjynyň, eger olar satjy tarapyndan görkezilmedik bolsa, beýleki ýagdaýlaryň arasyndan, öz garaýşyna görä, şertnamany ýatyrnak we haryt üçin tölenen pul möçberini talap etmäge haky bardyr.

Şertnama ýatyrylanda TRK-nyň 366-njy maddasynda göz önünde tutulan kadalar berjaý edilmelidir.

3. Satyn alyjynyň çekilen çykdajylaryň öweziniň dolunmagyna bolan hukugy

Satyn alyş nyrhyny gaýtarmakdan başga-da, satyn alyjynyň çekilen çykdajylaryň ählisiniň öweziniň dolunmagyna bolan hukugy bardyr (TRK-nyň 515-nji maddasynyň birinji bölegi). Şular ýaly çykdajylar kesgitlenende TRK-nyň 514-nji maddasynyň ikinji bölegine gollanyp bolar.

516-njy madda. Nyrhy aşaklatmak talaby

Eger alyjy zadyň kemçiligini düzetmegi ýa-da munuň üçin satyja berlen wagt geçenden soň zady täze zat bilen çalyşmagy we şertnamany ýatyrnak talap etmeyän bolsa, onda ol kemçiligi düzetmek üçin zerur bolan möçberlerde zadyň nyrhynyň aşakladylmagyny talap edip biler. Şunda şertnama baglaşylan pursatda dowam eden gymmat göz önünde tutulýar.

1. Umumy düzgünler

Bellenip geçilişi ýaly, TRK-nyň 514-nji we 515-nji maddalaryna laýyklykda, satyn alyjynyň zadyň kemçiligini düzetmegi ýa-da ony çalyşmagy ýa-da şertnamadan ýüz döndermegi saýlap almak hukugy bardyr. TRK-nyň 516-njy maddasynda satyn alyjynyň ýene bir ygtyýarlygy – satyn alyş nyrhynyň aşaklanmagyny talap etmek hukugy göz önünde tutulandyr. TRK-nyň seredilýän maddasynyň manysyndan satyn alyjynyň satyja zadyň kemçiligini düzetmek ýa-da ony çalyşmak üçin wagt berip biljekdigi gelip çykýar. Şol wagtyň dowamynda satyn alyjy zadyň kemçiligini düzetmese ýa-da ony täzesine çalyşmasa, ýöne şu ýagdaýdada satyn alyjy şertnamany ýatyrmagy talap etmeýän bolsa, onda satyn alyjy nyrhnyň azaldylmagyny talap edip biler.

2. Nyrhnyň azaldylýan möçberi

Nyrhnyň azaldylýan möçberini kesgitlemek üçin kemçiligi düzetmek üçin zerur bolan çykdajylar hasaba alynýar. Iş ýüzünde bu satyn alyjynyň öz başlangyjy boýunça zadyň kemçiliklerini düzetmegi geçirip biljekdigini, emma ony satyjynyň rugsady bilen geçirmelidigini aňladýar.

Şunda harydyň şertnama baglaşylan pursatynda dowam eden nyrhy esas edilip alynýar.

517-nji madda. Harydy kabul etmekden ýüz döndermek hukugy

1. **Eger satyjy harydy şertnamada göz önünde tutulandakydan az mukdarda beren bolsa, onda alyjy harydy kabul etmekden ýüz döndermäge haklydyr. Eger alyjy şonuň ýaly harydy kabul etse, onda ol harydyň gymmatyny gepleşilen nyrra proporsionallykda töläp.**
2. **Eger harydyň mukdary şertnamada göz önünde tutulandakydan artýan bolsa, onda alyjy harydyň şol mukdaryny kabul edip biler we munuň hakyny gepleşilen nyrra proporsionallykda tölemäge ýa-da diňe şertnamada göz önünde tutulan mukdaryny kabul etmäge borçludyr, artykmaçyny bolsa satyjynyň hasabyna gaýtaryp bermäge borçludyr.**

1. Umumy düzgünler

TRK-nyň 517-nji maddasy satyjynyň köp ýa-da az haryt berip biljek ýagdaýlaryny göz önünde tutýar. Harydyň şertnamada göz önünde tutulandan az mukdarda iberilmegi TRK-nyň 512-nji maddasynyň ikinji böleginde laýyklykda, kemçiligi bolan zadyň satylmagyna deňleşdirilýär. Diýmek, satyn alyjynyň TRK-nyň 514-nji we 515-nji maddalarynda göz önünde tutulan ähli hukuklary bardyr.

Düşündirilýän madda satyn alyja öz bähbitlerini goramak üçin goşmaça mümkinçilikleri berýär, bu onuň näçe mukdarda (az ýa-da köp) iberilendigine baglylykda, iberilen harydy kabul etmekden ýüz döndermekde ýüze çykýar.

2. Az mukdarda haryt iberilen mahalynda satyn alyjynyň hukuklary

Gürrüň harydyň şertnamada göz önünde tutulandan az mukdarda iberilendigi barada gidýän bolsa, onda satyn alyjy öz garaýşyna görä, şu hereketleriň birini saýlap alyp biler:

1. harydy kabul etmekden ýüz döndermek. Şu ýagdaýda satyn alyjy kemçiligi düzetmegi ýa-da TRK-nyň 366-njy maddasynda göz önünde tutulan kadalary berjaý etmek bilen şertnamany ýatyrmagy talap edip biler;
2. diňe harydyň iberilen böleginiň tölegini töläp, harydy kabul etmek. Şunda harydyň iberilen böleginiň gymmaty şol haryt üçin bellenen nyrra deň ölçegli kesgitlenýär.

3. Köp mukdarda haryt iberilen mahalynda satyn alyjynyň hukuklary

Eger satyjy köp mukdarda haryt iberse, onda satyn alyjy: harydy kabul edip we onuň iberilen mukdarynyň tölegini töläp biler; ýa-da harydy kabul edip we onuň şertnamada göz önünde tutulan mukdarynyň tölegini töläp, artyk harydy bolsa satyja gaýtaryp biler. Şunda daşamak bilen bagly çykdajylary satyjy çekmeli bolar.

518-nji madda. Satyn almak-satmak bilen baglanyşykly zyýany tölemegiň tertibi

Zadyň kemçiligi sebäpli ýa-da şertnamada kesgitlenilen beýleki şertleriň bozulmagy sebäpli ýeten zyýan umumy kadalara laýyklykda tölenilýär.

TRK-nyň 518-nji maddasy zadyň kemçiligi sebäpli ýa-da şertnamada kesgitlenilen beýleki şertleriň bozulmagy sebäpli ýeten zyýanyň öwezini dolmak baradaky meseläni çözmek babatynda umumy kadalary salgy berýär. Şunuň bilen baglylykda, TRK-nyň 405-408-nji, 418-425-nji maddalarynyň düzgünlerine gollanylmalydyr.

519-njy madda. Alyjynyň kemçiligi bar zady kabul etmegi

1. **Eger zat kabul edilen mahalynda alyjy zadyň kemçiligini bilse-de garaz ony kabul eden bolsa, onda alyjyda zadyň kemçiligi bilen baglanyşykly talap bildirmek hukugy ýüze çykmaýar.**
2. **Eger alyjy telekeçi bolsa, onda ol zady haýal etmän barlamaga borçludyr, şeýle etmese, ol, eger kemçilik ýüze çykarylandan soň degişli möhletde ýa-da kemçiligiň bardygyny özüne belli bolmaly möhletde satyja şikayat bildirmese, zadyň kemçiligi bilen baglanyşykly talap bildirmek hukugyny ýitirýär.**
3. **Eger satyjy zadyň kemçiligi barada bilgesleşýin sesini çykarmasa, onda, ol şu maddada göz önünde tutulan hukukdan peýdalanyň bilmez.**

1. Alyjynyň kemçiligi bar zady kabul etmeginiň netijesi

Satyn alyja zadyň kemçiligi belli bolan, ýöne muňa garamazdan, onuň zady kabul eden ýagdaýynda satyn alyjyda TRK-nyň 519-njy maddasynyň birinji bölegine laýyklykda zadyň kemçiligi bilen bagly talap etmek, ýagny kemçilikleri düzetmegi ýa-da kemçiligi bolan zady täze zada çalyşmagy talap etmek hukugy ýüze çykmaýar.

Şunuň bilen baglylykda, 2014-nji ýylyň 8-nji noýabrynda kabul edilen, «Sarp edijileriň hukuklaryny goramak hakynda» Türkmenistanyň kanunynyň düzgünlerini getirip bolar. Hususan-da, salgylanylýan Kanunyň 14-nji maddasynyň ýedinji bölegine laýyklykda, kemçiligi bolan haryt (iş, hyzmat) satylan halatynda görkezilen kemçiligiň bardygyny hakyndaky maglumat onuň töleginiň tölenendigini tassyklaýan resminamada görkezilmelidir. Mundan başga-da, «Sarp edijileriň hukuklaryny goramak hakynda» kanunyň 22-nji we 23-nji maddalaryna hem üns bermek gerek, şu maddalara laýyklykda, satyn alyjynyň zadyň kemçiligi bilen bagly talap etmek hukugy onuň zadyň kabul edilýän pursatynda ýa-da belli bir möhletiň (mysal üçin, kepillendirilen möhletiniň) dowamynda kemçilikleriň üstüni açan halatlarynda ýüze çykýar. Bu bolsa satyn alyjy kemçilikleriň bardygyny görüp ýa-da bilip ýa-da olaryň düzedilmegini talap etmän kabul edýän bolsa, onda onuň zadyň kemçiligi bilen bagly talap etmek hukugy bolmaýar diýip çak etmäge mümkinçilik berýär.

2. Telekeçi satyn alyjynyň borçlary

Sarp ediji satyn alyjylardan tapawutlylykda, TRK telekeçileri hasda seresap bolmaga borçly edýär. Telekeçiler (telekeçilik bilen meşgullanýan ýuridik şahslar we hususy telekeçiler - fiziki şahslar) zatlary olarda kemçiligiň bardygyny babatynda barlamaga borçludylar.

Telekeçiler zadyň kemçiligini tapan, ýöne kemçiligiň üsti açylandan soň degişli möhletlerde (mysal üçin, kepillendirilen möhletinde) ýa-da özläriniň onuň dowamynda kemçiligiň üstüni açmaly bolan möhletinde satyja nägilelik bildirmeseler, onda zadyň kemçiligi bilen bagly talap etmek hukuklaryny ýitirýärler.

TRK-nyň 519-njy maddasynyň birinji böleginde görkezilen düzgünler haryt kabul edilen mahalynda onuň kemçiligi satyn alyjy tarapyndan ýüze çykarylýan ýa-da satyjynyň özi zadyň kemçiligi barada habar beren halatlarynda ulanarlyklydyr. Eger satyjy zadyň kemçiligi barada bilgesleşýin sesini çykarmasa, onda ol TRK-nyň 519-njy maddasynyň 1-nji we 2-nji böleklerinde göz önünde tutulan hukukdan peýdalanyp bilmez.

520-nji madda. Zadyň ýaramlylyk möhleti

Eger satyjy zadyň ýaramlylyk möhletini kesgitlese, onda şol möhletiň içinde zadyň ýüze çykarylan kemçiligi talap bildirmek hukugyny alyja berýär diýlip düşünilýär.

Wagtyň taýýarlaýjy (ýerine ýetiriji) tarapyndan bellenen ýa-da şertnamanyň şertlerinde kesgitlenilýän, onuň dowamynda taýýarlaýjynyň (ýerine ýetirijiniň) harydy saklamagyň, daşamagyň ýa-da peýdalanmagyň (sarp etmegiň) degişli şertleri berjaý edilen mahalynda kadalaşdyryjy resminamalaryň talaplaryna ýa-da şertnamanyň şertlerine laýyklykda harydyň howpsuzlygyny we hilini kepillendirýän döwri ýaramlylyk möhleti bolup durýar (2014-nji ýylyň 8-nji noýabrynda kabul edilen, «Sarp edijileriň hukuklaryny goramak hakynda» Türkmenistanyň kanunynyň 1-nji maddasynyň 15-nji bendi). 2014-nji ýylyň 8-nji noýabrynda kabul edilen, «Sarp edijileriň hukuklaryny goramak hakynda» Türkmenistanyň kanunynyň 14-nji maddasynyň başinji böleginiň 8-nji bendi, şol sanda, satyjynyň satyn alyjylara harytlaryň hyzmat etmeli möhleti we ýaramlylyk möhleti barada habar bermek, şeýle hem görkezilen möhletler tamamlanandan soň sarp edijiniň zerur bolan hereketleri we hyzmat etmeli möhleti we ýaramlylyk möhleti tamamlanandan soň haryt (iş, hyzmat) sarp edijiniň ömrüne, saglygyna, nesil yzarlaýjylygyna, onuň emlägine ýa-da daşky gurşawa zyýan (zelel) ýetirip biljek bolsa ýa-da bellenen maksady boýunça peýdalanmak üçin ýaramsyz bolsa, görkezilen hereketler ýerine ýetirilen halatynda mümkin bolan netijeleri habar bermek borjuny göz önünde tutýar;

Ýaramlylyk möhleti geçen harytlary satmak gadagan edilýär.

TRK-nyň 520-nji maddasyna laýyklykda, şu maddanyň kadalaryny ulanmagyň şerti zadyň ýaramlylyk möhletiniň satyn alyjy tarapyndan kesgitlenmegi bolup durýar. Görkezilen harytlar babatynda sarp edijiniň talaplary, eger olaryň kemçiligi ýaramlylyk möhleti barada habar bermek, şeýle hem görkezilen möhletler tamamlanandan soň sarp edijiniň zerur bolan hereketleri we hyzmat etmeli möhleti we ýaramlylyk möhleti tamamlanandan soň haryt (iş, hyzmat) sarp edijiniň ömrüne, saglygyna, nesil yzarlaýjylygyna, onuň emlägine ýa-da daşky gurşawa zyýan (zelel) ýetirip biljek bolsa ýa-da bellenen maksady boýunça peýdalanmak üçin ýaramsyz bolsa, görkezilen hereketler ýerine ýetirilen halatynda mümkin bolan netijeleri habar bermek borjuny göz önünde tutýar;

Şeýlelikde, TRK-nyň 520-nji maddasynyň kadalary Türkmenistanyň käbir beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalarynda hem öz beýany tapdy.

521-nji madda. Satyjynyň jogapkärçiligini aradan aýyrmak

Kemçiligi bar zat satylan mahalyndaky jogapkärçilik şertnamada çäklendirilip ýa-da aradan aýrylyp bilner, emma şunuň ýaly ylalaşyk, eger satyjy zadyň kemçiligi barada bilgesleşýin sesini çykarmadyk bolsa, hakyky däl.

Satyn almak-satmak şertnamasy olara laýyklykda kemçiligi bolan zat satylanda satyn alyjynyň jogapkärçiligini çäklendirýän ýa-da ony aradan aýyryýan düzgünleri göz önünde tutup biler. Bu düzgüni diňe satyja zadyň kemçiligi belli bolan we onuň bu barada satyn alyja habar beren ýa-da satyjynyň zadyň kemçilikleri barada bilmeýän halatlarynda ulanylyp bolar.

Satyjynyň zadyň kemçilikleri barada bilnen, bu barada bilgesleşýin sesini çykarmadyk halatlarynda jogapkärçiligini çäklendirmek ýa-da aradan aýyrmak hakyndaky ylalaşyk hakyky däl. Emma islendik ýagdaýda, TRK-nyň 420-nji maddasyna laýyklykda, deslapky ylalaşyga esaslanýan, borçnamanyň bozulmagy bilen ýetirilen zyýanyň öwezini dolmagy talap etmek hukugyndan ýüz döndermäge ýol berilmeýär.

522-nji madda. Hukugyň ýa-da beýleki emlägiň başga birine geçmegi

- 1. Zatly satyn almagy-satmagy düzgünleşdirýän kadalar hukuk ýa-da beýleki emläk satyn alnan-satylan mahalynda hem ulanylýar.**
- 2. Hukuk satylan halatynda satyjy bu hukugyň hakykylygyny esaslandyrmagy we ony bermek baradaky çykdajylary çekmegi borç edinýär.**
- 3. Eger zada eýelik etmäge mümkinçilik berýän hukuk satylan**

bolsa, onda satyjy kemçiliklerden boş zady alyja bermäge borçludyr.

1. Umumy düzgünler

Zatlary satyn almak-satmak kadalary hukuklary ýa-da beýleki emlägi satyn almak-satmak babatynda hem ulanarlyklydyr (TRK-nyň

522-nji maddasynyň birinji bölegi). Mysal üçin, 1992-nji ýylyň 30-njy sentýabrynda kabul edilen «Ylmy intellektual eýeçilik hakynda» Türkmenistanyň kanunynyň 9-njy maddasyna laýyklykda, eýesiniň özüniň ylmy intellektual eýeçilige bolan hukugyny dolulygyna ýa-da bölekleýin beýleki raýatlara ýa-da ýuridik şahslara bermäge (geçirmäge) haky bardyr.

Hukugyň şunuň ýaly berilmegi eýesi tarapyndan muzdsyz ýa-da töleg alnyp, şeýle hem kontragent tarapyndan berlen hukukdan peýdalanmaktan alynýan girdejileriň degişli paýyny üpjün edýän özara peýda şertlerinde amala aşyrylyp bilner. Görkezilenler bilen bir hatarda 2008-nji ýylyň 23-nji oktyabrynda kabul edilen, «Haryt nyşanlary, hyzmat ediş nyşanlary we harytlaryň gelip çykan ýerleriniň ady hakynda»,¹³ «Oýlap tapyşlaryň hukuk goragy hakynda», «Senagat nusgalarynyň hukuk goragy hakynda» Türkmenistanyň kanunlaryny we Türkmenistanyň käbir beýleki kanunçylyk namalary hem aýry-ayry hukuklaryň berilmegi babatynda ýörite kadalary göz önünde tutýar.

Diňe dolanýşyga ukyply hukuklar hem satyn almak-satmak predmeti bolup bilerler, olar beýleki şahslara berlip bilner. Düzgün bolsy ýaly, şeýle hukuklara emläk hukuklary we talaplar degişlidir. Tersine, ada bolan hukuk, awtorçylyk hukugy we ş.m. satyn almak-satmak predmeti bolup bilmezler.

Diýmek, zadyň kemçilikleri barada (TRK-nyň 511-nji, 512-nji, 513-nji, 514-nji maddalar we ş.m.) ýa-da harydy kabul etmek barada (TRK-nyň 517-nji maddasy) gürrüň gidýän halatlarda hukuk ýa-da beýleki maddy däl emläk gymmatlyklary göz önünde tutulýar.

Hukuklary satyn almagyň-satmagyň giň ýaýran halatlaryna şular degişlidir: paýdarlar (ýa-da hojalyk) jemgyýetleriniň paýnamalaryny (paýlaryny), beýleki gymmatly kagyzlaryny, awtorlyk hukuklaryny we ş.m. satyn almak-satmak.

2. Satyn alyjynyň borçlary

Zatlary satyn almak-satmaktan tapawutlylykda hukuklary satyn almak-satmak goşmaça düzgünler ýa-da resmilikler bilen bagly bolup biler, olar hukuklary satyjynyň goşmaça borçnamalarynda ýa-da beýleki maddy däl emläk hukuklarynda öz beýanyny tapýar. Olaryň käbiri düşündirilýän maddanyň 2-nji we 3-nji bentlerinde agzalyp geçilýär.

Şular ýaly hukuklar satylan halatynda satyjy bu hukuklaryň hakykylygyny degişli derejede görkezmäge (mysal üçin, paýdarlaryň sanawyndan göçürmäni we patentniň asyl nusgasyny görkezmäge) we olary bermek boýunça çykdajylary çekmäge, şol sanda dürli görnüşdäki

bellige alyş paçalaryny we ýygymlary tölemäge borçludyr (TRK-nyň 522-nji maddasynyň ikinji bölegi).

Zada eýelik etmäge hukuk berýän hukugy satmak barada gürrüň gidýän halatynda satyn alyja zadyň özi hem berilmelidir (TRK-nyň 522-nji maddasynyň üçünji bölegi). Mysal üçin, gürrüň ony çap etmek maksady bilen, edebi esere awtorlyk hukugyny neşirýata bermek barada gidýän bolsa, awtor neşirýata öz eseriniň nusgasyny hem bermelidir.

523-nji madda. Zadyň birnäçe gezek satylmagy

Eger zat birnäçe gezek satylýan bolsa, onda borçnamany üpjün edýän hukuk her bir indiki alyja berilýär. Alyjy öz hukuklarynyň çäklerinde bu birnäçe gezekki satyn alşyň we satyşyň cygrynda her bir satyja talap bildirip biler.

Düşündirilýän maddada gürrüň satyn almak-satmak predmetiniň kepillendiriş möhleti tamamlanýança şol predmeti her bir täze satyn alyjynyň şol kepillendirmäniň esasynda hukuklardan peýdalanyp biljekdigi barada gidýär. Mysal üçin, täze awtoulagyň kepillendirilen möhleti üç ýyla deň bolup, bu awtoulagyň birinji eýesiniň ony bir ýyldan soň satan ýagdaýynda täze eýesi hem şol kepillikden peýdalanyp biler.

Kepillendiriş hukuklary şol zatlaryň eýelerine däl-de, zadyň özüne degişlidir. Şundan ugur alyp, bu zady her bir täze satyn alyjy şu satyn almalaryň we satuwlaryň barşynda öz hukuklarynyň çäklerinde her bir satyja talap bildirip biler. Mysal üçin, awtoulag satyn alnan halatynda ikinji satyn alyjy kepillendirmeden gelip çykýan öz talaplaryny birinji satyja (şu ýagdaýda - awtozawod) bildirip biler.

524-nji madda. Zady bökdemek hukugy

Eger alyjy zady öz wagtynda kabul etmese, satyjy zady saklamaga borçludyr we şeýle halatda, harydyň saklanandygy üçin özüne kompensasiýa tölenýänçä, şol zady özünde saklamaga onuň hukugy bardyr.

Eger satyn alyjy zady kabul etmek üçin çäre görmeýän bolsa, ony saklamak borjy satyjynyň üstüne ýüklenýär. Satyjynyň zady saklamak bilen baglanyşykly çykdajylary geçiren, satyn alyjynyň bolsa çykdajylaryň öwezini dolmaýan halatynda, satyjynyň zady satyn alyjy zadyň saklanandygy üçin öwez tölegini töleýänçä saklamaga haky bardyr.

TRK satyn alyjynyň zady kabul etmekde haýal-ýagallyk edýän mahalynda satyjynyň zady üçünji şahsa satmaga hakynyň bar bolan (TRK-nyň 527-nji maddasy) ýa-da gürrüň çalt zaýаланýan harytlar barada gidýän wagtynda satyjynyň zady satmaga borçly bolýan (TRK-nyň 528-nji maddasy) ýagdaýlary babatynda ýörite kadalary göz önünde tutýar. Eger zat satyjynyň özi tarapyndan saklanýan bolsa, onda satyjynyň ähli çykdajylaryň öwezini dolmagy talap etmäge haky bardyr. Eger zat üçünji tarapda saklanan bolsa, onda öwezini dolmagyň kadalary TRK-nyň 526-njy maddasyna laýyklykda kesgitleýär.

525-nji madda. Alyjynyň alan zadyny gaýtarmagy

Eger alyjy zady kabul eden bolsa, ýöne ony hak gaýtarmak isleýän bolsa, onda ol şol zady saklamak hakynda alada etmelidir; alyjy degişli çykdajylary satyjy töleýänçä, zady özünde saklamaga haklydyr.

TRK-nyň 525-nji maddasy iki ýagdaýy öz içine alýar: birinji ýagdaýda gürrüň satyn alyjynyň satyja gaýtarylmaga degişli zady bolmaly derejede saklamak boýunça borjy barada gidýär (TRK-nyň 525-nji maddasynyň birinji sözlemi). Ikinji ýagdaýda satyn alyjynyň zady saklamak üçin çykdajylar tölenýänçä zady saklamaga bolan hukugy bellenýär (TRK-nyň 525-nji maddasynyň ikinji sözlemi).

Zat kabul edilenden soň satyn alyjyda şertnama ýa-da kanuna laýyklykda zady gaýtarmak hukugy ýüze çykýan bolsa (mysal üçin, zadyň satyn alyja şertnamadan ýüz döndermäge hukuk berýän kemçiligi bolsa), onda satyn alyjy zady saklamak boýunça degişli çäreleri görmelidir.

Satyjy satyn alyjynyň zady saklamak üçin çykdajylarynyň öwezini dolmalydyr. Satyn alyjynyň zady saklamak bilen baglanyşykly çykdajylary geçiren, satyjynyň bolsa çykdajylaryň öwezini dolmaýan halatynda, satyn alyjynyň zady satyjy zadyň saklanandygy üçin öwez tölegini töleýänçä saklap galmaga haky bardyr.

TRK satyjynyň zady kabul etmekde haýal-ýagallyk edýän mahalynda satyn alyjynyň zady üçünji şahsa satmaga hakynyň bar bolan (TRK-nyň 527-nji maddasy) ýa-da gürrüň çalt zaýаланýan harytlar barada gidýän wagtynda satyn alyjynyň zady satmaga borçly bolýan (TRK-nyň 528-nji maddasy) ýagdaýlary babatynda ýörite kadalary göz önünde tutýar.

Eger zat satyn alyjynyň özi tarapyndan saklanýan bolsa, onda satyn alyjynyň ähli çykdajylaryň öwezini dolmagy talap etmäge haky bardyr. Eger zat üçünji tarapda saklanan bolsa, onda öwezini dolmagyň kadalary TRK-nyň 526-njy maddasyna laýyklykda kesgitlenýär.

526-njy madda. Zady saklamak baradaky çykdajylar

Eger aşa köp çykdajylara getirmese, onda zady saklamaga borçly tarap şol zady üçünji şahsyň skladynyda beýleki tarapyň hasabyna saklap biler.

Eger zady saklamaga borçly tarap (TRK-nyň 524-nji maddasynda göz önünde tutulan halatlarda - satyjy ýa-da TRK-nyň 525-nji maddasynda göz önünde tutulan halatlarda - satyn alyjy) şol zady üçünji şahsyň ammarynda saklamaga berip bilýän bolsa, onda TRK-nyň 3-nji böleginiň 2-nji bölüminiň 20-nji we 21-nji bablarynyň kadalary berjaý edilmelidir. Şunda zady saklamak üçin üçünji şahsa beren tarap saklamak üçin çykdajylaryň aşa köp bolmazlygy barada alada etmelidir. Aşa köp çykdajylaryň öwezi dolunmaga degişli däl.

527-nji madda. Zady saklaýjynyň hukuklary

- 1. Zady şu Kodeksiň 524 - 526 maddalarynda görkezilen kadalary boýunça saklaýan tarap, eger beýleki tarap zady kabul etmekde ýa-da zady saklamak baradaky çykdajylary tölemekde haýal-ýagallyk etse, degişli kadalary berjaý etmek bilen bu zady satyp biler, ol bu barada beýleki tarapa habar bermelidir.**
- 2. Zady satýan tarap zady satmakdan düşen puldan şol zady saklamak we satmak baradaky çykdajylara laýyk gelýän summany özünde galdyrmaga haklydyr, galan summany bolsa beýleki tarapa bermelidir.**

Düşündirilýän madda zady saklaýan tarapa (TRK-nyň 524-nji maddasynda göz önünde tutulan halatlarda - satyjy ýa-da TRK-nyň 525-nji maddasynda göz önünde tutulan halatlarda - satyn alyjy) beýleki tarapyň zady kabul etmekde ýa-da saklamak üçin çykdajylaryň öwezini dolmakda haýal-ýagallyk edýän mahalynda zady satmak hukugyny berýär. Beýleki tarapa zady saklaýan tarapyň zady satmak maksadynyň bardygyny habar berilmelidir. Zady satan tarapyň zadyň satylan pul möçberinden zady saklamagyň gymmatyny we zady satmak üçin gymmaty tutup galmaga haky bardyr. Girdejiň galan möçberi satyn almak-satmak geleşiginiň beýleki tarapyna berilmelidir.

528-nji madda. Çalt zaýаланýan önümleri saklamagyň aýratynlyklary

Eger şu Kodeksiň 524 - 525 maddalarynda göz önünde tutulan halatlarda zat çalt zaýаланýan bolsa ýa-da onuň nyrhy gaçýan bolsa, ýa-da zady saklamak uly çykdajylar bilen baglanyşykly bolsa, onda zady saklamak öz üstüne ýüklenilen tarap şol zady şu Kodeksiň 527 maddasynda göz önünde tutulan şertlerde satmaga borçludur.

TRK-nyň 528-nji maddasy zady saklaýan tarapyň (TRK-nyň 524-nji maddasynda göz önünde tutulan halatlarda - satyjy ýa-da TRK-nyň 525-nji maddasynda göz önünde tutulan halatlarda - satyn alyjy) zady satmaga borçly bolan ýagdaýlaryny göz önünde tutýar. Gürrüň çalt zaýаланýan harytlar ýa-da bahasy çalt gaçýan harytlar barada gidýär. Çalt zaýаланýan harytlary ýa-da bahasy çalt gaçýan harytlary satmak we saklaýan tarapyň çykdajylarynyň öwezini dolmak TRK-nyň 527-nji maddasynda göz önünde tutulan tertipde amala aşyrylýar.

§ 2. Bahasyny tölemegi gaýra goýmak bilen satyn almak-satmak

529-njy madda. Düşünje

Bahasyny tölemegi gaýra goýmak bilen satyn alnan-satylan mahalynda, satyjy zady onuň nyrhy tölenilmezden öň alyja bermäge borçludur. Alyjy zadyň nyrhyny belli-belli wagtlarda bölekbölekden töleýär.

1. Umumy düzgünler

Satyn almak-satmak şertnamasy baglaşylan mahalynda şertnamanyň taraplary, düzgün bolşy ýaly, öz borçnamalaryny dessine ýerine ýetirýärler - satyjy satyn alnan zady satyn alyja berýär, satyn alyjy bolsa satyn alnan zadyň tölegini amala aşyryr. Käbir ýagdaýlarda satyn alyja satyn alnan zadyň bahasyny bölekler bölüp we möhletini gaýra goýup tölemek mümkinçiligi berilýär. TRK-nyň 529-532-nji maddalarynda bahasyny tölemegi gaýra goýmak bilen satyn almak-satmak meseleleri düzgünleşdirilýär.

Harydyň bahasyny tölemegi gaýra goýmak hakynda şertnamanyň şertleri harydy karzyna satmak şertleriniň bir görnüşini bolup durýar. Şunuň ýaly şertnamanyň aýratynlygy satyn alyjynyň satyn alnan zat üçin tölegi bölekler bölüp geçirmek we haryt satyn alnan wagtynda dessine tölemelik hukugynyň bolýandygyny ybaratdyr.

Satyn alyjy satyn alnan zadyň tölegini dessine geçirmeýän hem bolsa, şertnamanyň baglaşylmagy bilen, ol zadyň töleg geçirilmezden öň berilmegini talap etmek hukugyny alyr. Degişlilikde, satyjy satyn alnan, ýöne tölegi geçirilmedik zady satyn alyja bermäge borçludur (TRK-nyň 529-njy maddasynyň birinji sözlemi).

Şunuň bilen baglylykda, şeýle sorag ýüze çykýar: satyn alyjy satyn alnan we özüne berlen, ýöne tölegi geçirilmedik zadyň eýesi boldumy?

Möhleti gaýra goýlan satyn almak-satmak şertnamasy TRK-nyň 212-nji maddasynda göz önünde tutulan netijeleriň (eýeçilik hukugyny saklap galmagy gepleşmek) öz-özünden ýüze çykmagyny aňlatmaýar. Umumy kada boýunça haryda eýeçilik hukugy, şonuň bilen baglylykda bolsa harydyň tötänden heläk bolmak we tötänden zaýalanmak töwekgelçiligi harydyň oňa satylan pursatynda geçýär. Emma 212-nji madda TRK satyn almak-satmak şertnamasynyň satyn alyja berlen haryda bolan eýeçilik hukugynyň harydyň tölegi geçirilýänçä satyjyda galmagy ýa-da beýleki ýagdaýlaryň ýüze çykmagy ýaly şertler bilen baglaşylyp bilinjekdigine ýol berýär. Emma eýeçilik hukugyny saklap galmak hakynda gepleşik diňe taraplar bu barada şertleşen ýagdaýynda ulanylýar. Möhleti gaýra goýlan satyn almak-satmak şertnamasyny baglaşmak TRK-nyň 212-nji maddasynda bellenen netijeleriň ýüze çykmagy üçin ýeterlik däl.

Aýdylanlar möhleti gaýra goýlan satyn almak-satmak şertnamasyny baglaşmagyň netijesinde eýeçilik hukugynyň satyn alyja geçmeginiň iki ýolunyň mümkindigini aňladýar. Birinji ýagdaýda eýeçilik hukugy, zadyň bahasynyň tölenendigine ýa-da dældigine garamazdan, satyn alyja satyn alnan, ýöne heniz tölegi geçirilmedik zat bilen bilelikde geçýär. Beýleki ýagdaýda bolsa eýeçilik hukugy, TRK-nyň 212-nji maddasyna laýyklykda, satyn alnan zadyň tölegi geçirilýän wagtyna çenli satyjyda saklanyp galýar.

2. Taraplaryň hukuklary we borçlary

Töleg möhleti gaýra goýlan satyn almak-satmak şertnamasyny baglaşmak bilen, satyjy satyn alnan zady satyja bahasy tölenmäge bermäge borçlanýar. Zadyň hili, mukdary we iberilmeli möhletleri babatynda ähli kadalar satyn almak-satmak şertnamasyna laýyklykda ulanylýar. Satyjy gepleşilen hili bolan we kemçiliksiz zady bermek borjundan boşadylmaýar.

Öz gezeginde satyn alyjynyň üstüne zadyň nyrhyny belli-belli wagtlarda bölek-bölekden tölemek borjy ýüklenýär (TRK-nyň 529-njy maddasynyň birinji sözlemi).

Satyjy satyn alyjy tarapyndan nobatdaky töleg geçirilmedik halatynda şertnamany ýerine ýetirmekden ýüz döndermek we satylan harydy yzyna gaýtarmagy talap etmek hukugyny alýar. Eger şertnamada satyn alyjy tarapyndan nobatdaky tölegiň möhletiniň geçirilmeginiň başga netijeleri göz önünde tutulmadyk bolsa satyjynyň galan pul möçberini we şertnamanyň şertleriniň bozulandygy bilen bagly ýitgileri tölemegi talap etmäge haky bardyr.

Şu borçnamalaryň bozulan halatynda TRK-nyň 532-nji maddasynda göz önünde tutulan netijeler ýüze çykýar.

530-njy madda. Bahasyny tölemegi gaýra goýmak bilen satyn almak-satmak şertnamasynyň formasy

1. Bahasyny tölemegi gaýra goýmak bilen satyn almak-satmak şertnamasy ýazmaça baglaşylmalydyr.

2. Şertnamada şu aşakdakylar görkezilmelidir:

1.nagt tölenilmeli bahasynyň möçberleri;

2.bölek-bölekden tölenilmeli bahasynyň möçberleri we

tölemegiň wagty;

w) real ýyllyk prosentleriň möçberleri. 3. Satyjy dokumentleriň kopiýasyny alyja bermelidir.

1.Umumy düzgünler

Eger satyn almak-satmak şertnamalarynyň käbir görnüşleri üçin dil üstünden baglaşmaga ýol berilýän bolsa, onda töleg möhletini gaýra goýmak bilen baglaşylan satyn almak-satmak şertnamalary üçin kanun çykaryjy hökmany ýazmaça görnüşi göz önünde tutýar.

Şertnamada satyjynyň tölegiň tölenmeli möhletini gaýra goýmak şertlerinde harydy satýandygy satyn alyjynyň harydy satyn alyandygy görkezilmelidir, şeýle hem harydyň ady, bahasy, ilkişadaky tölegiň möçberi, soňundan galan pul möçberiniň tölenilişi şertnamanyň haýsy möhletiň dowamynda we gepleşilen bahanyň näçe göterimi möçberinde amala aşyryljakdygy görkezilýär. Öňünden tölegi, berilýän haryt bolsa gymmaty doly tölenýänçä satyn alyjynyň wagtlaýyn peýdalanmagyna geçip biljekdigini (ýöne hökman däl), şunda eýeçilik hukugynyň satyjyda saklanyp galjakdygyny (TRK-nyň 212-nji maddasyna laýyklykda) göz önünde tutup bolar.

Şu maddanyň kadalary satyjyny resminamalar bukjasyny taýýarlamağa we tölegi gaýra goýlan satyn almak-satmak şertnamasyny düzmäge we şertnamanyň resminamalarynyň nusgalaryny satyn alyja bermäge borçlandyrylýar.

2.Görnüşiň (formanyň) bozulmagynyň netijeleri

Tölegi gaýra goýlan satyn almak-satmak şertnamasynyň görnüşiniň berjaý edilmezligi umuman satyn almak-satmak şertnamasynyň hakyky bolmazlygyna getirmez. TRK şu şertnamanyň görnüşiniň talaplarynyň bozulmagynyň ýörite netijelerini göz önünde tutýar, olar babatynda TRK-nyň 531-nji maddasynda bardyr.

531-nji madda. Şertnamanyň zat berlen pursatyndan başlap baglaşylandygynyň prezumpsiýasy

Eger şertnama şu Kodeksiň 530 maddasynyň talaplary berjaý edilmän baglaşylan bolsa, onda ol zadyň berlen pursatyndan başlap baglaşylan diýlip hasap edilýär. Şunuň ýaly halatda alyjy zadyň diňe nyrhyny prosentsiz tölemäge borçludur.

Tölegi gaýra goýlan satyn almak-satmak şertnamasy üçin hökmany ýazmaça görnüşiniň göz önünde tutulandygyna garamazdan, şu talabyň berjaý edilmezligi tölegi gaýra goýlan satyn almak-satmak şertnamasynyň hakyky bolmazlygyna getirmez. Şu maddanyň kadasy, hatda şertnama TRK-nyň 530-njy maddasynyň talaplaryny berjaý etmezden baglaşylan hem bolsa, şertnamany zadyň berlen pursatynda baglaşylmagyna ýol berýär/baglaşyldy diýip hasap edilýär. Zadyň satyn alyja berilmegi bilen şertnamanyň görnüşiniň berjaý edilendigine ýa-da dældigine garamazdan, adaty satyn almak-satmak şertnamasy baglaşyldy hasap edilýär.

Yazmaça görnüşiniň berjaý edilmeginiň beýleki bir hukuk netijesi satyjynyň göterimlere bolan hukugyny ýitirýändigini bolup durýar. Satyn alyjy diňe zadyň bahasyny tölemäge borçludur we ol töleg gaýra goýlup satylanda tölemäge borçly boljak göterimlerini tölemekden boşadylýar.

532-nji madda. Borçnama ýerine ýetirilmedik mahalyndaky iki taraplaýyn restitusiýa
Eger satyjy alyjynyň öz üstüne ýüklenilen borçlary ýerine ýetirmedik halatynda-şertnamadan ýüz döndermek hukugyny özünde saklaýan bolsa, onda şertnamadan ýüz dönderilende taraplaryň her biri şertnama boýunça alan zatlarynyň hemmesini beýleki tarapa gaýtaryp bermäge borçludyr. Munuň tersine bolan ylalaşyk hakyky dälir.

1. Umumy düzgünler

Tölegi gaýra goýlan satyn almak-satmak şertnamasynyň esasynda satyn alnan zadyň satyn alyjynyň eýelik etmegine geçýändigini sebäpli, satyjy öz borjuny ýerine ýetirýär. Garşylyklaýyn ýerine ýetirmek borjy diňe satyn alyjyda galýar, onuň üstüne bellenen wagtda we kesgitlenen bölekler boýunça töleg geçirmek borjy ýüklenýär. Satyn alyjy tarapyndan özüniň satyn alnan zadyň bahasyny tölemek boýunça borçlarynyň ýerine ýetirilmedik mahalynda düzgün bolşy ýaly, satyjyda satyn alnan nyrhy tölemegi we eger ol satyn alyjynyň öz borjuny ýerine ýetirmezliginiň netijesinde ýüze çykan bolsa, ýetirilen zyýanyň öwezini dolmagy talap etmek hukugy bolýar.

532-nji maddada şu umumy kadada çykma göz önünde tutulandyr. Şu maddanyň kadasyna laýyklykda, tölegi gaýra goýlan satyn almak-satmak şertnamasy baglaşylanda, satyn alyjynyň öz üstüne ýüklenen borçlary ýerine ýetirmedik halatynda satyjy şertnamadan ýüz döndermek hukugyny özünde saklap galýar.

2. Şertnamadan ýüz döndermek hukugyny ulanmagyň şertleri we netijeleri

Şertnamadan ýüz döndermek hukugynyň bolmagy taraplaryň şertnamaly ylalaşyklaryna baglydyr we ol satyn alyjy tarapyndan borçnamanyň bozulmagy bilen öz-özünden ýüze çykmaýar. Şonuň üçin hem şertnamadan ýüz döndermek hukugynyň ulanyljakdygy hakynda satyjy şertnama baglaşylan mahalynda aýratyn bellemelidir.

Şertnamadan ýüz öwürmegiň hukuk netijesi iki taraplaýyn restitusiýa bolup durýar. Şunda taraplaryň her biri beýleki tarapa şertnama boýunça alnan ähli zady gaýtaryp bermäge borçludyr.

TRK-nyň 532-nji maddasynyň iki taraplaýyn restitusiýa hakyndaky talaby imperatiw bolup durýar. Taraplaryň şuna garşy gelýän islendik ylalaşygy hakyky däl hasap edilýär.

§ 3. Zady yzyna satyn almak

533-nji madda. Düşünje

Eger satyn almak-satmak şertnamasy boýunça satyjy zady yzyna almaga bolan hukugy barada öňünden wadalaşan bolsa, onda bu hukugy amala aşyrmagy isleýändigini satyjy alyja aýdanda zady yzyna satyn almak amala aşyryldy diýlip hasaplanýlar, Şonuň ýaly mälim etmek üçin satyn almak-satmak şertnamasy üçin bellenen formany berjaý etmek talap edilmeýär.

1. Umumy düzgünler

Satylan zady yzyna satyn almak hukugynyň subýekti satyjy bolup durýar. Satyn almak-satmak şertnamasy baglaşylan mahalynda satyjy özüniň yzyna satyn almak hukugyny gepleşip biler. Yzyna satyn almak hukugy barada taraplar şertnama baglaşylmazdan öň hem, soňundan hem gepleşip bilerler. Satyjynyň yzyna satyn almak hukugy satyn alyjyny satyjynyň degişli talaby bolan mahalynda zady gaýtarmaga borçlandyrýar. Düzgün bolşy ýaly, şu hukugyň amala aşyrylmagy gaýra goýma şertleriniň ýüze çykmagyna, mysal üçin, satyjy tarapyndan beýleki bir borçnamanyň ýerine ýetirilmegine (berginiň üzülmegine) baglydyr.

Iş ýüzünde yzyna satyn almak hukugy girew ýa-da eýeçilik hukugyny saklap galmak hakynda gepleşmek ýaly wezipeleri ýerine ýetirýär, ýagny onuň üstüne alnan borçnamanyň ýerine ýetirilmegini üpjün etmek ýüklenýär. Mysal üçin, awtoulagy satyjy şol bir wagtda şu awtoulagy satyn alyjynyň bergidary hem bolup durýar.

Şu ýagdaýda satyjy satyn alyja özüniň şu hukukdan peýdalanmakçy bolýandygyny habar berse, yzyna satyn almak bolup geçdi hasap edilýär. Şu maddanyň kadalary şunuň ýaly habar bermek üçin satyn almak-satmak şertnamasyny baglaşmak üçin bellenen görnüşini berjaý edilmegini borçly etmeýär.

Yzyna satyn almak şertnamasynyň taraplary şol bir satyn almaksatmak şertnamasynyň şahslary bolup durýarlar. Emma olaryň ýagdaýy üýtgeýär: satyjy satyn alyjy hökmünde çykyş edýär, satyn alyjy bolsa satyjynyň ornuna geçýär.

2. Zady yzyna satyn almagy amala aşyrmagyň şertleri

Satyn alyjynyň yzyna satyn almak hukugynyň ýüze çykmagy üçin şu ygtyýarlygyň taraplaryň baglaşýan adaty satyn almak-satmak şertnamasynda bellanilmegi zerurdyr. Düzgün bolşy ýaly, yzyna satyn almak hukugy şertnamada aýratyn görkezilýär. Yzyna satyn almak hakynda satyn almak-satmak hakyndaky esasy şertnama goşmaça şertnamanyň baglaşylmagy hem aradan aýrylmaýar.

Yzyna satyn almak şertnamasynyň görnüşü babatynda 533-nji maddasynda bar bolan düzgün takykklanmagyny talap edýär. 533-nji maddanyň ikinji sözlemi yzyna satyn almak hukugyny amala aşyrmak hakynda arzanyň görnüşini görkezýär: satyjy satyn alnan zady yzyna satyn almak maksadynyň bardygyny barada satyn alyja habar berýär.

Yzyna satyn almagy amala aşyrmak hakynda şunuň ýaly arza üçin satyn almak-satmak şertnamasy üçin bellenen görnüşini berjaý edilmegi talap edilmeýär. Emma bu yzyna satyn almak şertnamasyny baglaşmak üçin görnüşü (formany) berjaý etmegiň talap edilmeýändigini aňlatmaýar. Mysal üçin, eger yzyna satyn almak şertnamasy gozgalmaýan emläk babatynda baglaşylýan bolsa, yzyna satyn almak şertnamasynyň hakyky bolmagy üçin gozgalmaýan emlägi satyn almak-satmak şertnamasyny baglaşmak üçin göz önünde tutulan görnüşini berjaý edilmegi hökmanydyr. Muňa goşmaça, gozgalmaýan emlägi yzyna satyn almak hukugyny degişli derejede resmileşdirmek üçin sanawda bu barada deslapky ýazgy edilip bilner. Yzyna satyn almak hukugyny amala aşyrmak hakyndaky arza erkiň bir taraplaýyn beýan edilmegi bolup durýar, onuň hakyky bolmagy üçin şol erkiň satyn alyjy tarapyndan alynmagy talap edilýär. Satyjy tarapyndan şu erkiň amala aşyrylmagy üçin satyn alyjynyň razylygy talap edilmeýär.

Yzyna satyn almak hukugyny amala aşyrmagyň netijesinde täze satyn almak-satmak şertnamasy baglaşylýar, onda taraplaryň orunlary üýtgeýär. Satyn almak-satmak şertnamasynyň taraplarynyň satyn alynýan-satylýan predmete eýeçilik hukugyny bermek we bahasyny tölemek babatyndaky hukuklary we borçlary adaty satyn almak-satmak şertnamasynda hem ýüze çykýar.

534-nji madda. Zady yzyna satyn almagyň nyrhý
Zat ilkibaşky nyrh boýunça satyn alynýar. Şunda harydy yzyna satyn alýan şahs satyn alnan harydyň yzyna satyn alynýan pursata çenli edilen çykdajylar netijesinde harydyň gymmatynyň artan summasyny hem talap etmäge haklydyr. Yzyna satyn alynýan zady enjamlaşdyran şahs şol enjamy alyp biler.

1. Nyrhý kesgitlemek
TRK-nyň 534-nji maddasynyň birinji sözlemine laýyklykda, yzyna satyn almak ilkibaşdaky nyrh boýunça geçirilýär. Predmetiň ilkibaşda satylan bahasy ilkibaşdaky nyrh hasap edilýär. Mysal üçin, eger awtoulag 50 000 manada satylan bolsa, bu awtoulag yzyna satyn alnanda yzyna satyn alyş nyrhý 50 000 manat bolar. Şu kada dispozitiw bolup durýar. Bu bolsa şertnamanyň taraplarynyň başga nyrh barada gepleşip biljekdiklerini aňladýar. Emma, eger olar şertnamada yzyna satyn almagyň nyrhý barada gepleşmedik bolsalar we nyrhý kesgitlemek jedelli bolup durýan bolsa, 534-nji maddanyň birinji sözlemi ulanylýar; ilkibaşdaky baha ulanylýar.

2. Çykdajylaryň öwezini dolmak
TRK-nyň 534-nji maddasy yzyna satyn alynýan predmetiň bahasyny tölemekden başga-da, zat satyn alnandan soň satyn aljy tarapyndan geçirilen çykdajylaryň öweziniň dolunmagyny hem göz önünde tutýar. Mysal üçin, awtoulag satyn alnandan soň maşynyň hereketlendirijisi çalşylan bolsa, onuň ozalky eýesi yzyna satyn alan mahalynda satyn aljynyň şol çykdajylarynyň öwezini dolmalydyr. Käbir ýagdaýlarda satyn aljy satyn alnan-satylan predmetiň enjamlaşdyrylan goşmaça şaýlaryny özünde alyp galmak hukugy berlip bilner.

535-nji madda. Zat satyn alnan-satylan mahalynda oňa degişli zatlaryň ykbaly
Zady gaýtdan satýan şahs zady yzyna almak hukugyny amala aşyryjyana satyn alnan zady onuň zatlary bilen birlikde gaýtaryp bermäge borçludyr.

Şunuň ýaly düşünje adaty «Lombard» diýlip atlandyrylýan karz edaralarynyň iş tejribesine degişlidir, olar gozgalýan emlägi girew goýmagyň hasabyna nesýe pul berýärler. Şunda zat saklamak şertnamasy diýilýän şertnama boýunça saklamak üçin berilýär. Emlägi satmagyň kadalary boýunça möhlet 2 aýdan geçmeýär. Zada baha bermek taraplaryň ylalaşygy boýunça, yzyna satyn alynmaly möhleti görkezmek bilen geçirilýär. Alnan pul serişdeleriniň gaýtarylmadyk halatynda satyjy satylan, saklamak üçin berlen zady 2 aý tamamlanmazdan öň talap etmeýär. 2 aý geçenden soň gaýtdan satmagy geçirýän şahs görkezilen girew goýlan zada eýeçilik hukugyny alýar. Satyn alnan (girew goýlan) zadyň gaýtarylmaly möhleti gelip ýetmänkä, yzyna satyn almaga hukugy bolan şahs zady onuň tabşyrylan pursatyndaky degişli görnüşinde alýar. Şunda tabşyrylan zady yzyna satyn almaga hukugy bolan şahs çykdajy çekmeýär. Emlägi yzyna satyn almak düşüňjesini Emlägi girew goýmak düşüňjesine degişli etmek bolmaz, onda girew goýmak ýoly bilen pul serişdelerini gaýtarylmagyny ýerine ýetirmek üpjün edilýär. Yzyna satyn alma amala aşyrylanda satyn almak-satmak şertnamalary boýunça taraplar, adaty, haýsydyr bir borçnamanyň ýerine ýetirilmegini göz önünde tutýarlar, onuň bolup geçen ýagdaýynda satyn aljy, satyjy bilen ylalaşyk boýunça, satjy gozgalýan ýa-da gozgalmaýan zady nähili görnüşde kabul eden bolsa, şol görnüşde gaýtarmaga borçlanýar. Yzyna satyn almak hukugy 5 ýyldan geçmeli däl. Şunda zady satyn aljy şertnamada görkezilen möhletiň bütin dowamynda zady dolandyrmak we tükel saklamak hukugy berilýär. Şu görnüşdäki satyn almak-satmak şertnamalary «Satyn aljy zady satyn aljydan satyn aljynyň peýdasyna haýsydyr bir hereketleri amala aşyrmak şerti bilen satyn alýar. Satyjy Satyn aljynyň bähbitlerinden şertler amala aşyrylan halatynda» zady ondan taraplaryň ylalaşygy boýunça kesgitlenen bahalar boýunça, satylan zadyň bitewiliginiň we abatlygynyň ykbalyny satyn almaksatmak şertnamasy boýunça berlen günündäki mukdaryna we hiline laýyklygyny kesgitlemek bilen yzyna satyn alýar diýen şert bilen baglaşylýan şertnamalar hasap edilýär.

536-njy madda. Yzyna satyn alynmazdan öň ýüze çykan zeleli tölemek
Eger zady gaýtdan satýan şahs zady yzyna almak hukugyny amala aşyrmazyndan öň, öz günäsi bilen harydyň zaýalanmagyna, onuň hatardan çykmagyna getiren bolsa ýa-da başga sebäplere görä satyn alnan harydy bermäge mümkinçilik bolmasa ýa-da şol predmeti düýpli üýtgetse, onda ol şu sebäpli ýetirilen zeleli tölemäge jogapkärçilik çekýär.

Gozgalýan ýa-da gozgalmaýan emlägi satyn aljy taraplaryň şertnamada gepleşen yzyna satyn almak möhleti gelip ýetmezinden öňki döwürde ýa-da ol tamamlanandan soň öz üstüne zady tükel saklamak borjuny alýar we zady onuň satyn alnan-kabul edilen-tabşyrylan pursatyndaky degişli görnüşde satmaga borçludyr. Eger yzyna satyn almak hukugy bilen satylýan zada haýsydyr bir zyýan ýetirilen bolsa ýa-da ol bellenen maksadyny ýitiren bolsa, kemçiligiň kim tarapyndan ýetirilendigine garamazdan, zada ýetirilen zyýanyň öwezini zady satyn alan şahs dolýar, şeýle hem zyýanyň ýetirilen gününde bellenen bahalar boýunça zyýanyň öwezini dolmaga ýa-da zyýanyň öwezini naturada dolmaga borçludyr. Şunda eger yzyna satyn almak hukugy başga görnüşde bozulan bolsa ýa-da «satyn aljysatjy» tarapyndan satyjynyň yzyna satyn almak hukugy boýunça geleşigi amala aşyrmak borçnamasynyň ýerine ýetirilmezligi netijesinde onuň hukugy ýitirilen bolsa, onda zady satan şahs onuň peýdasyna hukugyň üýtgemegi (ilkibaşdaky satyjynyň razylgy bolmadyk ýagdaýynda yzyna satyn almak üçünji tarapa berilmegi) bolup geçen şahsdan pul bilen öweziniň dolunmagyny talap edip biler.

537-nji madda. Zady yzyna satyn alynmazyndan öň ygtyýar etmegiň hakyky däldigi

Eger zady gaýtadan satýan şahs zady yzyna satyn almak hukugy amala aşyrmazyndan öň, satyn alnan zada ygtyýarlyk eden bolsa, onda şonuň netijesinde ýüze çykan üçünji şahslaryň hukuklaryny aýyrmaga borçludyr. Yzyna almak hukugy bilen borçlandyrylan zat üçünji şahslaryň hukuklaryndan erkin bolmalydyr. Bu bolsa satyn alyjynyň satyjy tarapyndan yzyna satyn almak hukugynyň amala aşyryljakdygyny ýa-da dälidigini anyklamazdan satyn alnan predmete ygtyýar etmäge hukugynyň ýokdugyny aňladýar. Eger predmeti eýeçilikden aýyrmak bolup geçen bolsa, yzyna satyn almak hukugy amala aşyrylýança üçünji şahslaryň hukuklaryny aradan aýyrmak borjy satyn alyjynyň üstüne ýüklenilýär.

538-nji madda. Zady yzyna satyn almagyň wagty möhleti
Zady yzyna satyn almagyň möhleti baş ýyldan geçip bilmez. Bu möhletiň uzaldylmagyna ýol berilmeýär. TRK-nyň 538-nji maddasy yzyna satyn almak hukugynyň hereket edýän aňryçäk möhletini belleýär. Ol baş ýyla deňdir we yzyna satyn almak şertnamasynyň baglaşylan pursatyndan hasaplanýar, bu esasy satyn almak-satmak şertnamasynyň baglaşylan pursatyna gabat gelýär. Yzyna satyn almak hukugynyň çäklandirilmegini satyn alyjynyň bähbitleri talap edýär. Sebäbi ol hemişe satyn alnan zada eýeçilik hukugyny ýitirmek howpunyň astynda bolup bilmez. Şunuň bilen birlikde, bu hukugyň ýitirilmegi ozalky satyjynyň erkine bir taraplaýyn baglydyr. Şonuň üçin hem kanun bu hukugy amala aşyrmak üçin wagty çäklerini belleýär. TRK-nyň 538-nji maddasynyň yzyna satyn almak hukugyny amala aşyrmagyň aňryçäk möhleti hakyndaky kadasy imperatiw bolup durýar we bu möhleti uzaltmaga ýol berilmeýär.

§ 4. Opsion

539-njy madda. Opsion

Taraplar alyjynyň belli bir wagta ýa-da belli bir waka çenli ol ýa-da beýleki predmeti edinmäge bir taraplaýyn hukugynyň bardygyny (satyn alyş opsiýony) barada ylalaşyp bilerler ýa-da hut şol şertlerde satyjynyň predmeti alyja satmak hukugynyň bardygyny (satmak opsiýony) barada ylalaşyp bilerler. Opsiýa hakyndaky şertnamalar barasynda, eger taraplar başga zat hakynda ylalaşmadyk bolsa, satyn almak-satmak hakyndaky normalar ulanylýar.

Opsion – bu şertnama bolup, ol boýunça şertnama gatnaşyjylara satyn alyja ýa-da satyja şertnamada bellenen belli bir pursatda, geljekde ýa-da belli bir wagtyň dowamynda öňünden bellenen predmeti öňünden bellenen baha boýunça satyn almagy ýa-da satmagy bir taraplaýyn tertipde amala aşyrmaga hukuk berilýär. Şunda opsiýony satyn alyjy satylan opsiýonyň şertlerine laýyklykda, ol ýa-da beýleki predmeti jogap görnüşde satylmagyny ýa-da satyn alynmagyny amala aşyrmak borjuna çekýär. Opsion iki görnüşde bolýar: satyn alyş opsiýony we satmak opsiýony. Satyn alyş opsiýony – bu satyn alyjynyň belli bir wagta ýa-da belli bir waka çenli ol ýa-da beýleki predmeti edinmäge bolan bir taraplaýyn hukugydyr.

Satmak opsiýony – bu satyjynyň belli bir wagta ýa-da belli bir waka çenli ol ýa-da beýleki predmeti satmaga bolan bir taraplaýyn hukugydyr. Taraplar şertnama baglaşylanda opsiýon hakynda ylalaşygy şertleşip bilerler.

1999-njy ýylda kabul edilen «Paýdarlar jemgyýetleri hakynda» Türkmenistanyň kanunynda paýdarlar jemgyýetlerine öz paýnamalaryny satyn almak üçin opsiýonlary çykarmaga hukuk berildi, olar jemgyýetiň paýdarlaryna we işgärlerine jemgyýetiň çykarylýan paýnamalarynyň belli bir mukdaryny satyn almaga artykmaç hukuk berýär (Kanunyň 24-nji maddasy).

TRK-nyň 539-njy maddasyna laýyklykda opsiýonyň satyn almaksatmak şertnamasyna degişlilikde ulanylýandygy sebäpli, şu şertnama gatnaşyjylaryň hukuklary we borçlary babatynda satyn almak-satmak şertnamasynyň kadalary ulanylýar. Elbetde, şertnamanyň erkinliginiň çäklerinde taraplar başga ýagdaý barada hem şertleşip bilerler.

§ 5. Zat satyn almakda artykmaç hukuklylyk

540-njy madda. Düşünje

- Zat satyn almakda artykmaçlyk hukugy bolan şahs, eger borçly şahs satyn almak-satmak şertnamasyny üçünji şahs bilen baglaşsa, bu hukugy amala aşyryp biler.**
- Başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa, onda zat satyn almakda artykmaçlyk hukugy başga şahslara berilmeýär we miras boýunça geçmeýär.**

1. Düşünje we manysy

Satyn almakda artykmaçlyk hukugy ygtyýarly şahsa satyjy bilen onuň üçünji şahs bilen şertnama baglaşyp biljek şertlerinde şertnama baglaşmaga ygtyýar berýär.

Satyn almakda artykmaçlyk hukugy opsiýonyň görnüşi (opsion – TRK-nyň 539-njy maddasyna degişli düşündirişlere seret) bolup durýar we ol köplenç kärende şertnamalarynda we kireýine almakda ulanylýar. Şunuň ýaly şertnamalarda kärendeçä ýa-da kireýine alyja, eger kärendä beriji bu predmeti satmakçy bolsa, kärende (kireý) predmetini satyn almak hukugy berilýär. Satyn almakda artykmaçlyk hukugy korporatiw hukukda hem ýaýrandyr, bu ýerde hojalyk şereketlerine gatnaşyjylara paýlar satylanda olary artykmaç hukuk bilen satyn almak mümkinçiligi berilýär.

2. Hukugyň ýüze çykmagy

Satyn almakda artykmaçlyk hukugy aýratyn şertnamanyň predmeti hem, beýleki şertnamanyň, mysal üçin, Hojalyk jemgyýetiniň (mundan beýläk – HJ) Tertipnamasynyň düzüm bölegi hem bolup biler. «Kärhanalar hakynda»

Türkmenistanyň kanunyň 13-nji maddasyna laýyklykda, kärhana gatnaşyjylaryň paýlarynyň birinden beýlekä geçiş tertibi kärhananyň tertipnamasynda kesgitlenilmelidir.

Satyn almakda artykmaçlyk hukugy ygtyýarly şahsa emlägi eýeçilikden aýyryýandan özi bilen satyn almak-satmak şertnamasyny baglaşmagy bir taraplaýyn tertipde talap etmek hukugyny berýär. Bu hukugy amala aşyrmagyň şerti eýeçilikden aýyryýanyň şertnamanyň predmetini üçünji şahsa satmak maksady bolup durýar. Şu pursatdan

başlap ygtyýarly şahs özi bilen şertnama baglaşylmagyny talap edip biler.

Şertnama satyn almakda artykmaçlyk hukugynyň ýüze çykmagynyň ýeke-täk esasy bolup durmaýar. Ol kanunyň esasynda hem ýüze çykyp biler. Şu ýagdaýda gürrüň kanunyň esasynda satyn almakda artykmaçlyk hukugy hakynda gidip biler.

3. Satyn almakda artykmaç hukugynyň berilmezligi

Satyn almakda artykmaçlyk hukugy emläk hukugy bolup durýan hem bolsa, ol üçünji şahslara berilmeýär. Mundan başga-da, ol miras boýunça geçmeýär (TRK-nyň 540-njy maddasynyň ikinji bölegi).

TRK-nyň 540-njy maddasynyň ikinji böleginiň görkezmesi dispozitiw bolup durýar. Şertnamanyň taraplary satyn almakda artykmaçlyk hukugynyň eýeçilikden aýrylyp ýa-da miras boýunça berlip bilinjekdigi barada şertleşip bilerler.

541-nji madda. Zadyň satylmagyna garaşylmagy hakynda habar bermek borjy

1. **Borçly şahs üçünji şahs bilen baglaşmakçy bolýan şertnamasynyň mazmunynyň zat satyn almakda artykmaç hukugynyň eýesine haýal etmän habar bermelidir.**
2. **Zat satyn almakda artykmaç hukuk borçly şahsa habar bermek arkaly amala aşyrylýar. Borçly şahsyň üçünji şahsa teklipe etjek şertleri esasynda satyn almak - satmak şertnamasy ygtyýarly şahs bilen borçly şahsyň arasynda habar bermek arkaly baglaşylýar.**
3. **Zat satyn almakda artykmaç hukugynyň eýesi bu hukugy diňe borçly şahs tarapyndan bellenen möhletiň içinde amala aşyryp biler.**

1. Doly ygtyýarly şahsa habar bermek borjy

Taraplaryň artykmaç hukuk satyn almak hakynda ylalaşygy borçly şahsyň üstüne ygtyýarly şahsa – satyn almakda artykmaçlyk hukugynyň eýesine – şertnamanyň mazmuny, birinji nobatda üçünji şahs bilen baglaşjak bolýan bahasy barada habar bermek borjuny ýükleyär.

Bu borjuň borçly şahsyň üstüne ýüklenmegi ygtyýarly şahsda şertnamanyň predmetini satmagyň göz önünde tutulýandygy barada maglumatlary almagyň başga çeşmesiniň, başga mümkinçiliginiň ýokdugy bilen düşündirilýär.

2. Hukugynyň amala aşyrylandygy hakynda habar bermek

Borçly şahsyň satyn almakda artykmaçlyk hukugynyň eýesine şertnamanyň predmetiniň üçünji şahsa satylmagynyň meýilleşdirilendigi barada habar bermelidigine garamazdan, bu hukugynyň amala aşyrylmagy dolulygyna ygtyýarly şahsa baglydyr, ol borçly şahsa şertnamanyň predmetini satmak maksadynyň bardygyny habar bermelidir.

Satyn almakda artykmaçlyk hukugynyň eýesiniň habary erkiň bir taraplaýyn beýan edilmegi bolup durýar, onuň hakyky bolmagy üçin borçly şahsyň razyllygy däl-de, onuň borçly şahs tarapyndan alynmagy zerurdyr.

Ygtyýarly şahs şertnamanyň predmetini üçünji şahsyň almakçy bolan şertlerinde predmeti satyn almaga öz razyllygyny beýan etmelidir.

Satyn almakda artykmaçlyk hukugyny kanunalaýyk amala aşyrmagyň şerti şu hukugynyň borçly şahs tarapyndan bellenen möhletiň dowamynda amala aşyrylmagy bolup durýar (TRK-nyň 541-nji maddasynyň üçünji bölegi). Ygtyýarly şahs predmetiň eýesini tükeniksiz wagtlap näbelli ýagdaýda saklap we emläge erkin ygtyýar edilmegine päsgel berip bilmez.

3. Hukugy amala aşyrmagyň hukuk netijeleri

Satyn almakda artykmaçlyk hukugyny amala aşyrmagyň hukuk netijesi borçly şahs bilen satyn almakda artykmaçlyk hukugynyň eýesiniň arasynda satyn almak-satmak şertnamasyny borçly şahsyň üçünji şahsa teklipe eden we üçünji şahs bilen şertnama baglaşylýp bilinjek şertlerde baglaşylmagy bolup durýar (TRK-nyň 541-nji maddasynyň ikinji bölegi). Borçly şahs üçünji şahs bilen şertnama baglaşmagyň önýanyndaky gatnaşyklarda bolan hem bolsa, satyn almakda artykmaçlyk hukugy bolan ygtyýarly şahs bilen şertnama baglaşylmagyna üçünji şahs bilen şertnama baglaşmak borçnamasynyň bozulmagy hökmünde baha berlip bilinmez.

542-nji madda. Zat satyn almakda artykmaç hukuklylygynyň ulanylmazlygy hakyndaky ylalaşygyň hakyky dälidigi

Borçly şahs bilen üçünji şahsyň arasynda dowam edýän ylalaşyk hakyky däl, eger munuň özi satyn almak-satmak şertnamasyny zat satyn almakda artykmaç hukuklylygynyň peýdalanylmazlygyna bagly edip goýýan bolsa ýa-da eger borçly şahs zat satyn almakda artykmaç hukuklylygy peýdalanmakda şertnamadan ýüz döndermäge hakly bolsa, şol ylalaşyk hakyky däl.

TRK-nyň 542-nji maddasynda bellenen kadanyň maksady bir tarapdan, satyn almakda artykmaçlyk hukugynyň eýesiniň, beýleki tarapdan, üçünji şahsyň bähbitlerini goramak bolup durýar.

TRK borçly şahsyň ilki başda üçünji şahs bilen satyn almaksatmak şertnamasyny baglaşmagyna, soňra bolsa ygtyýarly şahsyň özüniň satyn almakda artykmaçlyk hukugyny ulanmak isleýändiginiň esasynda ondan ýüz döndermegine rugsat bermeyär. Şunuň ýaly rugsat üçünji şahsy durmuksyz hukuk ýagdaýynda goýar. Şonuň üçin üçünji şahs bilen baglaşylan satyn almak-satmak şertnamasynyň hakykylygy satyn almakda artykmaçlyk hukugynyň eýesiniň öz hukugyndan peýdalanmazlygyna baglanyp bilinmez.

Şeýlelikde, TRK ygtyýarly şahsa satyn almakda artykmaçlyk hukugyny bermek bilen, bir wagtda onuň bilen satyn almak-satmak şertnamasy baglaşylýp bilinjek üçünji şahsyň bähbitlerini goraýar.

543-nji madda. Goşmaça borçnamalary ýerine ýetirmek

1. **Eger üçünji şahs zat satyn almakda artykmaç hukuklylyk eýesiniň ýerine ýetirmek mümkinçiligi ýok goşmaça borçnamany şertnama boýunça öz üstüne alýan bolsa, onda şol hukugyň eýesi goşmaça borçnamanyň deregine onuň gymmatyny tölemelidir.**
2. **Eger goşmaça borçnama pul bilen baha kesmek mümkin bolmasa, onda zat satyn almakda artykmaç hukuklylygyň peýdalanylmagyna ýol berilmeýär; eger şertnama zat satyn almakda artykmaç hukugy göz öňünde tutman baglaşylsa, onda goşmaça borçnama hakyndaky ylalaşyk güýjüni ýitirýär.**

1. Satyn almakda artykmaçlyk hukugy onuň eýesine predmeti onuň üçünji şahsa teklipe edilýän şertlerinde satyn almak mümkinçiligini berýän hem bolsa, ol borçly şahsa emlägini eýeçilikden aýranda belli bir erkinligi berýär. TRK-nyň 543-nji maddasy üçünji şahsyň şertleşilen bahadan başga-da, beýleki borçnamany ýerine ýetirmegi, mysal üçin, satyjynyň awtoulagyny mugtuna abatlamagy geçirmegi hem öz üstüne goşmaça alýan halatlaryny göz öňünde tutýar. Eger ygtyýarly şahsyň borçly şahsa şunuň ýaly hyzmaty etmäge ýagdaýy ýok bolsa, TRK-nyň 543-nji maddasynyň birinji bölegine laýyklykda, ol bu hyzmatyň gymmatyny tölemäge borçludur. Şeýlelikde, şahsa satyn almakda artykmaçlyk hukugynyň eýesi borçly şahsyň bähbitlerini hasaba almalydyr we öz şertlerini borçly şahsyň bähbitlerine laýyk getirmelidir.
2. Käbir ýagdaýlarda üçünji şahs tarapyndan teklipe edilýän goşmaça borçnamalara baha bermek mümkin bolmaýar. Mysal üçin, eger üçünji şahs öý satyn alnan mahalynda ozalky öý eýelerini ömürlük saklamak borçnamasyny öz üstüne alsa, bu hyzmat satyn almakda artykmaçlyk hukugynyň eýesi tarapyndan edilip bilinmez. Şeýle ýagdaýlarda, ýagny teklipe edilýän hyzmata baha bermegiň mümkin bolmadyk, borçly şahsy wada berlen hyzmatdan mahrum etmäge getirýän ýagdaýlarda satyn almakda artykmaçlyk hukugy ulanylmaýar (TRK-nyň 543-nji maddasynyň ikinji bölegi). Eger goşmaça borçnamanyň maksady satyn almakda artykmaçlyk hukugyny amala aşyrmak mümkinçiligini aradan aýyrmak bolup durýan bolsa, borçly şahs bilen üçünji şahsyň arasyndaky ylalaşyk hakyky däl bolup durýar (TRK-nyň 543-nji maddasynyň ikinji bölegi).

544-nji madda. Zady makullamak şerti bilen almak-satmak Eger alyjy ylalaşylan möhletde zady zaýa hasap etmese, onda satyn almak-satmak şertnamasy zady makullamak şerti bilen baglaşylp bilner. Eger zat brak edilse, onda taraplar şertnama boýunça alnan zady biri-birine gaýtaryp bermäge borçludylar.

Zady makullamak şerti bilen satyn almak-satmak şertnamasy hakykylygy satyn alyjynyň erkine – zadyň oňa ýarajakdygyna ýa-da ýaramajakdygyna bagly bolan şertnama bolup durýar. Şunuň ýaly şertnamalar seýrek gabat gelmeýär we olar satyn alyja şertnamanyň ykbalyny bir taraplaýyn tertipde çözmäge mümkinçilik berýär.

Şertnamanyň ykbaly satyn alyjynyň erkine bagly bolsa-da, şu erki beýan etmek möhlet bilen çäklendirilendir, şol möhletiň dowamynda ol satyja zadyň hili baradaky pikirini habar bermelidir.

Zadyň hiline ýaramaz gatnaşygyň hukuk netijesi iki taraplaýyn restitusiýa bolup durýar, onda şertnamanyň taraplary şertnama boýunça alnan zady biri-birine gaýtaryp bermelidir.

§ 6. Alyş-çalyş

545-nji madda. Düşünje

1. **Emläk baradaky eýeçilik hukugyny birek-birege bermek alyş - çalyş şertnamasyndaky taraplaryň üstüne ýüklenilýär.**
2. **Şertnamadaky taraplaryň her biri özüniň çalyşýan emläginiň satyjysy, oňa derek zat alýan bolsa şol zadyň alyjysy diýlip hasap edilýär.**

1. Umumy düzgünler

Alyş-çalyş şertnamasy – bu iki taraplaýyn, muzdly raýat-hukuk şertnamasydyr, oňa laýyklykda taraplaryň her biri beýleki tarapa bir emlägiň ýerine beýleki emlägi bermäge borçlanýar. Zatlaryň dolanyşygy pul peýda bolmazlykdan öň hem bolupdyr we gönüden-göni zady zada çalyşmaktan durýar. Alyş-çalyş - pul talaplaryny hasap etmek bilen iki garşylyklaýyn satyn almak-satmak şertnamalarynyň ýönekeýleşdirilmegidir diýlip hasap edilýär.

Alyş-çalyş şertnamasyna olary beýleki şertnamaly borçnamalardan tapawutlandyran belli bir alamatlar mahsusdyr. Alyş-çalyş şertnamalary satyn almak-satmak, sowgat etmek, karz, nesýe, kärende şertnamalary we beýleki şertnamalar ýaly emlägiň berilmegine gönükdirilen şertnamalaryň hataryna degişlidir we şeýlelikde ol işleri ýerine ýetirmek, mysal üçin, potrat, hyzmat etmek, tabşyrygy ýerine ýetirmek şertnamalaryndan tapawutlanýar.

Alyş-çalyş şertnamasy boýunça alşylýan emläk eýeçilige berilýär, şunuň bilen ol olar boýunça emlägiň eýelik etmäge we peýdalanmaga ýa-da diňe peýdalanmaga berilýän emlägi bermek şertnamalaryndan tapawutlanýar.

Satyn almak-satmak, sowgat etmek şertnamalary we beýleki muzdly şertnamalar boýunça hem emläk eýeçilige berilýär, emma alyş-çalyş şertnamasyny garşylyklaýyn bermek häsiýeti tapawutlandyryr. Emlägi alyşmak alyş-çalyş şertnamasynyň aýratynlygy bolup durýar we ony özbaşdak raýat-hukuk şertnamaly borçnama hökmünde bölüp aýyrmak üçin jedelsiz kriteriý bolup durýar.

Alyş-çalyş şertnamasynyň ähmiýeti ýokary däl. Iş ýüzünde esasy orunda satyn almak-satmak şertnamasy durýar, şunuň üçin alyş-çalyş örän seýrek ulanylýar.

2. Alyş-çalyş obýektleri

Satyn almak-satmak şertnamasyndan tapawutlylykda ediniýäniň eýeçiligine berilýän emläk predmetiniň ekwiwalenti bolup, pul däl-de, zatlar, beýleki emläk obýektleri we hukuklar çykyş edýär.

Alyş-çalyş şertnamasy boýunça alyşmak tertibinde alnan emläge bolan eýeçilik hukugy taraplaryň her birine bir wagtda, taraplaryň ikisi tarapyndan emlägi bermek boýunça borçnamanyň ýerine ýetirilen pursatyndan geçýär.

Alyş-çalyş şertnamasynda görnüşleri, nusgalary, möçberleri, reňkleri we beýleki alamatlary boýunça belli bir gatnaşykda bolan emlägiň berilmäge degişlidigi göz önünde tutulyp bilner. Şunuň ýaly şertnama boýunça degişli tarap emlägi taraplaryň ylaşan assortimentinde bermäge borçludur.

Alyş-çalyş şertnamasynda alşylýan emläkleriň hiline bildirilýän talaplar göz önünde tutulyp bilner. Şu ýagdaýda berilýän emläkler solar ýaly harytlaryň adatça ulanylýan maksatlary üçin ýaramly bolmalydyr.

Alyş-çalyş şertnamasy emlägiň toplumlaýynlygy baradaky, alşylýan harytlaryň gabyna we gaplanyşyna bildirilýän talaplar baradaky şertleri öz içine alyp biler.

546-njy madda. Alyş-çalyş edilýän emlägiň gymmatynyň deň bolmazlygy

Eger alyş-çalyş edilýän emläk gymmaty boýunça deň bolmasa, onda taraplaryň ylaşmagy boýunça emlägiň bir böleginiň gymmaty pul bilen tölenilip bilner. Taraplaryň her biri beýleki tarapyň eýeçiligine bir harydyň ýerine beýleki harydy bermäge borçlanýar.

Alşylýan emläkleriň bahasy deň bolmaly diýlip çak edilýär. Alyş-çalyş şertnamasynda alşylýan harytlaryň bahasy barada, şeýle hem borçnamalaryň ýerine ýetirilmegi bilen baglanyşykly çykdajylaryň iki tarapyň arasynda paýlanyşy barada şertler ýok bolsa şertnamanyň predmeti deň bahaly harytlary alyşmak bolup durýar diýen pikirden ugur almak gerek.

Eger şertnamanyň tekstinden onuň predmetiniň deň bahaly bolmadyk emläkleri alyşmak bolup durýandygy gelip çykýan bolsa, şertnama laýyklykda alşylmagy teklipl edilýän emlägiň bahasyndan bahasy pes bolan emlägi berýän tarapyň üstüne görkezilen emläkleriň bahasyndaky tapawudy tölemek boýunça goşmaça borç ýüklenýär. Bahalardaky tapawudy tölemek gönüden-göni emläk berilmезinden öň ýa-da berlenden soň geçirilmelidir.

547-nji madda. Alyş-çalyş barada ulanylýan kadalar

Alyş-çalyş şertnamasy barasynda satyn almak-satmak baradaky degişli kadalar ulanylýar.

Kanun çykaryjy alyş-çalyş şertnamasynyň predmetini düzgünleşdirýän ýörite kadalary bellemeýär, sebäbi bu madda onuň düzgünleşdirilmegini satyn almak-satmak barada kadalara degişli edýär.

Alyş-çalyş şertnamasynyň predmeti taraplaryň her biriniň alşylýan emlägi beýleki tarapyň eýeçiligine bermek boýunça hereketleri bolup durýar. Satyn almak-satmak şertnamasynda bolşy ýaly, alyş-çalyş şertnamasynyň predmeti borçly şahslaryň biri-birine çalşylan emläkleri bermek boýunça hereketleri we alşylýan emläkleriň özi bolup durýar.

Alyş-çalyş şertnamasynyň predmeti baradaky şertler şu şertnamanyň düýpli şertleriniň hataryna degişlidir.

Umumy kada boýunça taraplaryň her biri adatça bildirilýän talaplara laýyklykda, degişli emlägi bermegi we almagy üpjün etmek üçin zerur bolan hereketleri amala aşyrmalydyr, şunuň ýaly şertnamanyň taraplarynyň her biri özüniň bermäge borçlanýan emläginiň satyjysy we şol bir wagtda onuň ýerine kabul etmäge borçlanýan emläginiň satyn aljysy diýlip ykrar edilýär.

Alyş-çalyş şertnamasyny baglaşyldy diýip ykrar etmek üçin taraplardan alşylýan emläkleriň mukdary we ady baradaky şerti ylaşmak we ony gönüden-göni şertnamanyň tekstinde göz önünde tutmak talap edilýär. Alyş-çalyş şertnamasynyň predmetine degişli galan şertleriň ählisi TRK-nde bar bolan, satyn almak-satmak hakyndaky dispozitiv kadalara laýyklykda kesgittenip bilner.

Emlägi bermek boýunça borçlaryň ýerine ýetirilmезligi ýa-da degişli derejede ýerine ýetirilmезligi degişli tarap üçin TRK-nde satyn almak-satmak şertnamasynyň bozulmalary babatynda hem, islendik raýat-hukuk borçnamalarynyň bozulan halaty babatynda hem göz önünde tutulan ýaramaz netijelere getirip biler.

2 BAP. SOWGAT ETMEK

548-nji madda. Düşünje

Sowgat etmek şertnamasy boýunça sowgat beriji sowgat berilýäniň razyçylygy bilen emlägi onuň eýeçiligine mugt berýär.

1. Umumy düzgünler

Sowgat etmek şertnamasy boýunça bir tarap – sowgat beriji – emläge ygtyýar etmek we muzdsyz bermek islegini beýan edýär ýa-da emläk peýdalaryny beýleki tarapa – sowgat berilýäne onuň razyçylygy bilen berýär. Ol sowgat berilýäniň özüne teklipl edilýän emläk hukugyny kabul etmäge razyçylygyny göz önünde tutýar.

Şertnamanyň taraplary sowgat beriji we sowgat berilýän bolup durýar. Olaryň birinjisi özüni belli bir emläkden mahrum edýär, ikinjisi bu emlägi ediniýär. Eger şertnamanyň predmeti zat bolup durýan bolsa, onda sowgat berilýän oňa bolan eýeçilik hukugyny ediniýär. Sowgat etmek şertnamasy üçin onuň muzdsuzlygy häsiýetli bolup durýar. Sowgat etmek şertnamasy hakyky we konsensual, ýagny geljekde sowgat etmegi wada bermek bolup biler.

Sowgat etmegiň netijesinde köp ýagdaýlarda ruhy, ahlak gatnaşyklar bilen ýakyndan baglanyşykly emläk gymmatlyklarynyň dolanyşygy bolup geçýär.

549-njy madda. Sowgat etmek şertnamasyny baglaşmak. Sowgady wada bermek

1. **Sowgat etmek şertnamasy emlägiň berlen pursatyndan başlap, baglaşylan hasaplanylýar.**
2. **Eger sowgat etmek predmeti özi baradaky hukuk diňe kanunda bellenen forma berjaý edilen mahalynda ýüze çykýan emläkden bolsa, onda sowgat etmek şertnamasy üçin bu formany berjaý etmek hökmandyr.**
3. **Sowgady wada bermek şeýle halatda, şol wada notarial tertipde tassyklanylýan mahalynda sowgat etmek borçnamasyny döredýär.**

1. Şertnama baglaşylýan pursat

Köp ýagdaýlarda sowgat etmek hakyky şertnama hökmünde çykyş edýär we diýmek, emlägiň sowgat berilýäne berlen pursatyndan sowgat etmek şertnamasy baglaşyldy hasap edilýär. Hakyky şertnama dil üstünden baglaşylyp bilner. Eger ol ýa-da beýleki raýat-hukugynyň obýektine eýeçilik hukugyny bermek üçin ýörite görnüş (forma) bellenen bolsa, onda ol sowgat etmek şertnamasy baglaşylanda hem berjaý edilmelidir. Mysal üçin, sowgat etmegiň predmeti gozgalmaýan emläk bolup durýan bolsa, sowgat etmek şertnamasy ýazmaça düzülmelidir, notarial tertipde tassyklanmalydyr we mundan başga-da, sowgat berilýän döwlet reestrinde bellige alynmalydyr. Käbir gozgalýan emläkler üçin, meselem, awtomobil ulagyny sowgat etmek şertnamasy üçin ýazmaça görnüş hökmanydyr.

2. Sowgady wada bermegiň netijeleri

TRK-nyň 549-njy maddasynyň üçünjü bölegi hakyky şertnamadan başga-da, ol boýunça bir tarapyň – sowgat berijiniň beýleki tarapa – sowgat berilýäne geljekde sowgat etmäge borçlanýan şertnamasyny hem göz önünde tutýar. Şunuň ýaly sylagy wada bermegiň hakyky bolmagy üçin TRK-nyň şol wadanyň notarial tertipde tassyklanmagyny talap edýär.

Sylagy wada bermegiň hökmany görnüşini berjaý edilmelik bolsa, ýöne wada eýýäm ýerine ýetirilen we sowgat berilýäne berlen bolsa näme etmeli? Bu görnüşüň ýetmezçiliginiň şertnamany ýerine ýetirmek bilen düzedilýän ýagdaýdyr. Eger wada ýerine ýetirilen bolsa, wadanyň notarial tertipde tassyklamak arkaly resmileşdirilmändigini bilen sowgat hakyky däl bolup bilmez.

550-nji madda. Sowgat etmäge ýol bermezlik

Eger emlägi sowgat etmek sowgat berijiniň ekläp-saklamagyndaky şahslary ykdysady taýdan agyr ýagdaýa salýan bolsa, onda şol şahsyň emlägi bagyşlamaga haky ýokdur.

Sowgat berýäniň eklenjindäkileriň ykdysady ýagdaýyny goramak maksady bilen, kanun çykaryjy TRK-nyň 550-nji maddasynda sowgat etmegiň ýol berilmeyän ýagdaýyny göz önünde tutupdyr. Eýesiniň özüne eýeçilik hukugynda degişli emlägi eýeçilikden aýyrmak erkini beýan edýändigine garamazdan, eger sowgat etmek onuň eklenjindäki şahslary ykdysady taýdan agyr ýagdaýa salýan bolsa ol şeýle edip bilmez. Mysal üçin, ýeke-täk girdeji çeşmesi bolup durýan awtomobil ulagy sowgat etmegiň predmeti bolup bilmez.

551-nji madda. Sowgat edilen emlägiň kemçiligi

Eger sowgat beriji sowgat edilen emlägiň kemçiligini bet niýet bilen ýaşyrsa, onda ol şunuň bilen baglanyşyklylykda ýeten zelesi bagyşlanylýana tölemäge borçludur.

Sowgat berijiniň sowgat edilen emlägiň kemçiliklerini bilkastlaýyn gizleýän ýagdaýlary bolup biler. Emlägiň kemçiligi konstruktiv we ýuridik ýetmezçilikler bolup biler.

Sowgat berlen zadyň kemçilikleri sebäpli, sowgat berilýän şahsyň ömrüne, saglygyna ýa-da emlägine ýetirilen zyýanyň öwezini sowgat beriji tarapyndan dolunmaga degişlidir. Zadyň ýuridik ýetmezçilikleri adaty sowgat berilýäniň ömrüne ýa-da saglygyna zyýan ýetirmeyän hem bolsa, olaryň emläk ulgamyna edýän ýaramaz täsiri degerli bolup biler. Mysal üçin, sowgat beriji sowgat edilýäne üçünjü şahsyň karzynyň üpjünçiligi üçin bankda girew goýlan awtoulagy beripdir we sowgat edilýän öz bähbitlerini adwokatyň kömegi bilen goramaly bolupdyr. Şunuň bilen baglylykda ol goşmaça çykdajylary çekipdir.

552-nji madda. Haýyr-sahawat

1. **Taraplar sowgat etmek şertnamasynyň hakyky bolmagynyň ol ýa-da beýleki şertiň ýerine ýetirilmegine ýa-da belli bir maksada ýetilmegine bagly bolmagyny belläp bilerler. Bu maksat umumy peýda (haýyr-sahawat) üçin hyzmat edip biler.**
2. **Sowgat berijiden başga-da, öz bähbidi üçin şert goýlan her bir şahs şertiň ýerine ýetirilmegini talap edip biler.**
3. **Eger zat sowgat berilýän şahs şerti ýerine ýetirmese, onda sowgat beriji şertnamadan ýüz dönderip biler.**

1. Borçnamany ýerine ýetirmek şerti bilen sowgat etmek

Käbir ýagdaýlarda sowgat etmek sowgat edilýän şahs tarapyndan belli bir borçnamanyň ýerine ýetirilmegine bagly bolup biler. Bu ýerde şertleriň iki ýagdaýyny tapawutlandyrmak gerek.

Birinji ýagdaýda sowgadyň belli bir hyzmat üçin ýa-da sowgat edilýän tarapyndan belli bir maksada ýetilendigi üçin hak-heşdek häsiýeti bolup biler. Mysal üçin, eger türgen olimpiýa oýunlarynda baýrakly orunlary eýelese, ol sowgat hökmünde 70 000 manat pul baýragyny alar.

Beýleki bir ýagdaýda sowgat edilýän şahs sowgady belli bir maksatlara ýetmek üçin peýdalanmak borjuna üstüne alýar. Mysal üçin, çagalar bagy, eger ol irden we agşamara çagalary çagalar bagyna mugt gatnatjak bolsa, kiçi awtobus sowgat alar. Birinji ýagdaýdan tapawut-

lylykda, bu ýerde sowgat edilýän şahs ilki sowgady alýar, soňra bolsa öz borçnamasyny ýerine ýetirýär. Eger sowgat edilýän şahs tarapyndan öz üstüne alnan borçnama adamlaryň belli bir toparynyň bähbitlerine degişli bolsa, alnan borçnamanyň ýerine ýetirilmegini talap etmek hukugy sowgat edýänlerden başga-da, ähli gyzyklanýan adamlara degişlidir. Mysal üçin, çagalar bagyna gatnaýan çagalaryň ene-atalary çagalaryň kiçi awtobusda mugt gatnadylmagyny talap edip bilerler.

2. Sowgat berilýän şahs tarapyndan borçnamanyň ýerine

ýetirilmeginiň netijeleri

Sowgat edilýän şahs tarapyndan öz üstüne alnan borçnamanyň ýerine ýetirilmeginiň netijeleri sowgat etmegiň borçnamanyň (şertleriň) ýerine ýetirilmeginde öň ýa-da soň bolup geçýändigine baglylykda tapawutlanýar. Eger borçnamany ýerine ýetirmek sowgat etmekden öň bolup geçen we ol ýerine ýetirmedik bolsa, mysal üçin, türmen olimpiadada ýeňiş gazanmadyk bolsa, sowgat edijiniň özüniň sowgat etmek baradaky wadasyny ýerine ýetirmezlige haky bardyr.

Eger şahs borçnamany çagalar bagynyň mysalynda görkezilişi ýaly, sowgat alandan soň ýerine ýetirmäge borçly bolsa we borçnama hem ýerine ýetirilmese, sowgat ediji şertnamadan ýüz dönderip biler (TRK-nyň 552-nji maddasynyň üçünjü bölegi). Şu ýagdaýda taraplar şu şertnamanyň esasynda alan zatlaryny biri-birine gaýtarmaga borçludylar.

Emlägi jemgyýete peýdaly maksatlarda peýdalanmak boýunça borçlaryň bellemegi sowgat edilýäniň şu emläk babatyndaky hukuklaryny düýpli çäklendirýär. Meselem, ony jemgyýete peýdaly maksatlarda peýdalanmak borjy bilen borçlandyrylan emlägiň eýeçilikden aýrylmagy diňe ony edinýäniň öz üstüne degişli borçlary ýerine ýetirmegi alýan şertinde mümkindir.

Şular ýaly emlägi sowgat edilýäniň öz bähbitlerinde peýdalanmagy diňe munuň sowgady jemgyýete peýdaly maksatlarda peýdalanmaga päsgel bermeýän derejesinde mümkindir.

553-nji madda. Sowgat berilýäniň ýagşylygy bilmezligi zerarly sowgat etmegi ýatyrnak

- 1. Eger sowgat ediji barada ýa-da onuň ýakyn kowumgaryndaşlary barada özüne sowgat berilýän ýokary gadyr bilmezlik gylgyny görkezse, onda sowgat etmek ýatyrlyp bilner.**
- 2. Eger sowgat etmek kanuny esasyda ýatyrlyk bolsa, onda sowgat beriji sowgat edilen emlägi yzyna talap edip alyp biler.**
- 3. Sowgat etmegi ýatyrnak hukuk berýän ýagdaý sowgat beriji mälüm bolan wagtyndan soň bir ýylyň dowamynda sowgat etmek ýatyrlyp bilner.**

Şu maddanyň kadalary sowgat bermegiň eýýäm ýerine ýetirilen şertnamanyň ýatyrlymagyna ýol berýär. Munuň üçin sowgat ediji barada ýa-da onuň ýakyn kowum-garyndaşlary barada özüne sowgat berilýän ýokary gadyr bilmezlik gylgyny görkezmeşi esas bolup hyzmat edip biler. Ýakyn garyndaşlar düşüňjesi Türkmenistanyň Maşgala kodeksiniň 1-nji maddasynda getirilýär. Ýakyn garyndaşlar ata-eneler (şol sanda perzentlige alanlar), ära-ayal, çagalar (şol sanda perzentlige alanlar), ata we ene, baba we mama, agtyklar, süýtdeş we doly süýtdeş däl doganlar. Süýtdeş we doly süýtdeş däl doganlar düşüňjesi Türkmenistanyň Maşgala kodeksiniň 1-nji maddasynda getirilýär: süýtdeş doganlar bir ata-eneden bolan doganlar, doly süýtdeş däl doganlar bir kakadan we aýry ejeden ýa-da bir ejeden we aýry kakadan bolan doganlardyr.

Ýokary derejede gadyr bilmezlik diýip nämä düşünilýär? Kanun «ýokary derejede gadyr bilmezlik» düşüňjesini öz içine almaýar. Eger tejribe hem ýok. Şonuň üçin hem her bir anyk ýagdaýda anyk çemeleşme bolar. Ýöne sowgat berilýän sowgat ediji ýa-da onuň ýakyn kowumgaryndaşlarynyň janyna kast etse ýa-da olaryň bedenine bilkastlaýyn zyýan ýetirse ýa-da sowgat berilýän sowgat berlen, sowgat beriji üçin uly emläk däl bähbit bolup duran zada ýaramaz garasa, onuň gaýtaryp bolmajak derejede ýitirilmegi üçin howp döretse ýa-da bu gozgalmaýan emläk bilen bagly bolsa sowgat berilýän sowgat edijini ýa-da onuň ýakyn kowum-garyndaşlaryny sowgat berlen öýden ýa-da jaýdan çykaryan bolsa, olarda başga ýaşayş jaýy bolmasa ýa-da sowgat berilýän sowgat ediji ýa-da onuň ýakyn kowum-garyndaşlary babatynda haýsydyr bir masgaralaýjy hereketleri amala aşyrsa, onda ýokary derejede gadyr bilmezligiň ýüze çykýandygy aýdyň görner. Şertnamanyň ýatyrlyk, onda-da kanuny ýatyrlyk ýagdaýynda sowgat berilýän sowgat edilen emlägi gaýtarmaga borçludyr.

Sowgat edilýän gadyr bilmezligi netijesinde sowgat bermek şertnamasynyň ýatyrlymagy belli bir wagtyň geçmegi bilen borçlandyrylandyr. Ýatyrnak şertnamany ýatyrnak hukuk berýän ýagdaýlar ýüze çykarylan pursatyndan bir ýylyň dowamynda mümkindir.

554-nji madda. Sowgat edilen zady yzyna talap edip almak 1. Eger sowgat edilenden soň sowgat beriji agyr ýagdaýa düşse hem-de ol özüni we öz ekläp-saklamagyndaky şahslary ekläp bilmeýse, onda ol sowgat berlen zady, eger bu zat hakykat ýüzünde bar bolsa, ony alan şahsdan yzyna talap edip almaga haklydyr.

2. Eger sowgat beriji özüniň niýeti ýa-da gödek seresapsyzlygy sebäpli horlanýan bolsa, onda zadyň yzyna talap edilip alynmagyna ýol berilmeýär.

Şertnama baglaşylandan soň sowgat berijiniň emläk, maşgala ýagdaýy ýa-da saglyk ýagdaýy onuň durmuş derejesiniň düýpli peselmegine getiren derejede üýtgän bolsa, onuň, sowgady – sowgat edilen zady, eger zat hakykatdan bar bolsa, gaýtarmagy talap etmäge hukugy bardyr.

Eger sowgat beriji özüniň ýaramaz niýeti ýa-da gödek seresapsyzlygy sebäpli özüni we eklenjindäkileri ekläp bilmez ýaly derejede agyr ýagdaýa düşen bolsa, kanun zadyn ýzyna talap edilip alynmagyna ýol bermeýär.

3 BAP. EMLÄGI KIREÝINE BERMEK

555-nji madda. Düşünje

Emlägi kireýine bermek şertnamasy boýunça emlägi kireýine beriji kireýine alyja emlägi belli bir wagtlyk bermäge borçludyr. Kireýine alyjy kireý barada bellenen haky kireýine berijä tölemäge borçludyr.

1. Umumy düzgünler, kärende şertnamasyndan tapawudy

Emlägi kireýine bermek şertnamasy rim hukugynda zatlary kireýine bermek şertnamasy hökmünde ýüze çykypdyr. Emlägi eýeçilige bermek boýunça şertnamalardan tapawutlylykda emlägi kireýine bermek şertnamasy zadyn eýesiniň çalyşmagyna alyp barmaýar, diýmek, bu şertnamanyň predmeti zadyn kireýine alyja wagtlaýyn peýdalanmaga berilmegi bolup durýan şertnama gatnaşyklaryny resmileşdirýär.

GDA ýurtlary üçin nusga bolan Raýat kodekslerinden tapawutlylykda, TRK kireýine bermek şertnamasyny we kärende şertnamasyny biri-birinden tapawutlandyrýar. Bu tapawut şunda ýüze çykýar: birinjiden, kireýine bermek şertnamasynyň predmeti diňe zat – gozgalýan we gozgalmayan zatlar bolup durýar, kärende şertnamasynyň predmeti bolsa zatlar hem-de hukuklar bolup durýar; ikinjiden, eger kireýine bermek şertnamasynyň maksady zadyn kireýine alyjynyň özi tarapyndan peýdalanylmagy bolup durýan bolsa, kärende şertnamasynda esasy maksady miweleri we girdejileri almak bolup durýar, mysal üçin, pagta ösdürip ýetirdirmek üçin oba hojalyk ýerlerini kärendesine almak. Kärende şertnamasy boýunça tölegli esaslarda diňe bir zatdan peýdalanmak hukugy däl, eýsem ondan miweleri we girdejileri almak hukugy hem geçirilýär (TRK-nyň 172-nji, 604-nji maddalary), şunuň bilen baglylykda kärende şertnamasynyň predmeti diňe miwe berýän zat bolup biljek bolsa, onda emlägi kireýine bermek şertnamasyna laýyklykda kireýine alynýan emläkden miweleri we girdejileri almak göz önünde tutulmaýar. Emlägi kireýine bermek şertnamasynyň esasynda zat belli bir kireý hakyny almak bilen wagtlaýyn eýeçilige we peýdalanmaga berilýär. Kireýine bermek şertnamasy şunuň bilen predmetiň mugt peýdalanmaga berilýän ssuda şertnamasyndan tapawutlanýar. (TRK-nyň 637-nji maddasy). Hukuk tebigaty boýunça emlägi kireýine bermek şertnamasy konsensual, muzdly, özara we iki taraplaýyn bolup durýar, ýagny ony baglaşmak üçin iki tarapyň bolmagy, kireý üçin hakyň bellenmegi, özara şertleşmek zerurdyr we taraplaryň ylalaşygy ýeterlikdir.

2. Kireýine beriji we kireýine alyjy

Maddanyň manysyndan emlägi beýleki şahsyň wagtlaýyn peýdalanmagyna berýän şahs kireýine beriji bolup durýar. Maddada kireýine beriji bilen kireýine alyja berilýän emlägiň özara hukuk gatnaşygy barada agzalmayan hem bolsa, raýat hukugynyň umumy kadalaryndan ugur alnanda, kireýine berijiniň şol emlägiň eýesi bolmalydygy ýa-da oňa şol emlägiň eýesi tarapyndan şunuň ýaly hereket etmäge kanuny ygtyýarlyklar berilmelidigi göz önünde tutulýar. Mysal üçin, A Ashgabat şäheriniň ýaşajysy bolmak bilen, Mary şäherinde onuň şahsy eýeçiliginde ýaşayys jaýy bar. Ol B adyna ynanç hatyny resmileşdirip, oňa şol ýaşajys jaýyna ygtyýar etmek hukugyny

berýär. B şol ynanç hatynyň esasynda bu ýaşajys jaýyny S kireýine berýär.

Şeýlelikde, kireýine beriji kireýine tabşyrylýan zadyn eýesi hem, eýesi tarapyndan ygtyýar berlen şahs hem bolup biler.

Maddanyň manysyndan kireýine alyjy şertleşilen hakyň hasabyna emlägi kireýine kabul edýän şahs bolup durýar.

Kireýine beriji hem-de kireýine alyjy hökmünde fiziki, ýuridik şahslar, şol sanda döwlet hem çykyş edip biler.

1. Emlägi kireýine bermegiň möhleti

Maddada peýdalanylýan «belli bir wagtlyk» diýen sözler emlägi kireýine bermegiň möhletiniň emlägi kireýine bermek şertnamasy baglaşylýan mahalynda kireýine beriji bilen kireýine alyjynyň arasyndaky gepleşik boýunça takyk kesgitlenmelidigini aňladýar.

2. Şertnamanyň taraplarynyň borçlary

Emlägi kireýine bermek şertnamasynyň hökmany alamaty kireý hakyny bellemek bolup durýar. Kanun çykaryjy tarapyndan «Kireýine alyjy kireý barada bellenen haky kireýine berijä tölemäge borçludyr» sözlemeniň peýdalanylmagy şertnamanyň şu görnüşine muzdlulyk häsiýetini berýär. Diýmek, emlägi kireýine bermek diňe kireý haky bellenen mahalynda bolup biler, onuň möçberi kireýine beriji bilen kireýine alyjynyň arasyndaky gepleşik boýunça kesgitlenip bilner. Düşündirilýän maddanyň ikinji sözlemine laýyklykda, kireýine alyjynyň esasy borjy kireý hakyny tölemek bolup durýar. Kireý haky pul görnüşinde hem, belli bir özara hyzmatlary etmek, mysal üçin, öýde ýaşamagynyň hasabyna kireýine alyjy tarapyndan abatlamak işlerini amala aşyrmak görnüşinde-de bolup biler. Kireýine berijiniň borjy zady kireýine berijä peýdalanmaga bermek bolup durýar. Bu borç TRK-nyň 556-558-nji maddalarynda kesgitlenilýär.

3. Şertnamanyň görnüşü

TRK kireýine bermek şertnamasynyň hakyky bolmagy üçin ýazmaça görnüşi bellemeýär. Görnüşiň erkinligi ýörelgesi kireýine bermek şertnamasynyň dil üstünden ýa-da konklýudent baglaşmaga mümkinçilik berýär. Taraplaryň özi şertnamanyň görnüşiňi kesgitläp bilerler (TRK-nyň 93-nji maddasy). Şeýle ýagdaýda şu görnüşi berjaý etmek hökmanydyr, mysal üçin, awtoulagy kireýine bermek şertnamasyny ýazmaça resmileşdirilip bilner.

556-njy madda. Kireýine berilýän zady abat ýagdaýda bermek Kireýine beriji kireýine alnan zady şertnamada göz önünde tutulýşy ýaly peýdalanmak üçin ýaramly ýagdaýda kireýine alyja bermäge we kireýine alnan ähli wagtyň dowamynda zadyň şol ýagdaýyny saklamaga borçludyr.

1. Kireýine bermek şertnamasynyň predmeti

Kireýine bermek şertnamasynyň predmeti gozgalýan hem gozgalmaýan zatlar bolup biler (TRK-nyň 167-nji maddasy). TRK-nyň 555-nji maddasynda gürrüň «emlägi» bermek hakynda gidýän hem bolsa, 556-njy maddasynda hakykatdan, kireýine berilýän predmetiň emläk däl-de, zat bolup durýandygy belenenilýär.

Kireýine berlen predmeti tutuş zat hem, mysal üçin, awtoulag, şol zadyň aýry-aýry düzümleri, mysal üçin, mahabat bildirişlerini ýerleşdirmek üçin jaýyň diwary hem bolup biler.

2. Zadyň kireýine bermek üçin ýaramlylygy

Düşündirilýän madda kireýine beriji tarapyndan özüniň zady – kireýiň predmetini kireýine alyja bermek borjuna degişli derejede ýerine ýetirmek talabyny öz içine alýar. Kireýine bermek şertnamasynyň düýp manysyndan zadyň kireýine alyja belli bir wagtyk berilýändigini, şol wagtyň tamamlanandan soň eýesine gaýtarylmalydygy gelip çykýar. Şundan ugur alyp emlägi kireýine bermegiň predmetiniň sarp edilmezlik häsiýeti bolmalydyr, ýagny peýdalanmagyň barşynda we eýesine gaýtarylýan wagtynda özüniň öz aýratyn-belli alamatlaryny saklap galmaga ukyply bolmalydyr diýip düşülmelidir.

Düşündirilýän maddanyň manysyndan, predmete bildirilýän raýathukuk gatnaşyklarynyň umumy talaplaryndan başga-da, emlägi kireýine bermegiň predmeti kireýiň maksatlary üçin ýaramly bolmalydyr, ýagny kireýine alyja ondan peýdalanmaga mümkinçilik berýän sarp edilýän häsiýetlerine eýe bolmalydyr. Mundan başga-da, kireýine berilýän predmeti şunuň ýaly häsiýetlerini kireýiň bütin dowamynda saklap galmalydyr. Mysal üçin, A bilen B ýaşaýyş jaýyny A iki ýyl möhlet bilen ýaşamak üçin B kireýine bermek hakynda gepleşipdirler. Düşündirilýän maddanyň talaplaryna laýyklykda, A ýaşaýyş jaýyny B ýaşamak üçin ýaramly ýagdaýda bermeli, ýagny jaýda ýaşalýan jaýyň ähli amatlyklary bolmaly. Şu ýaşaýyş jaýynyň ýaşamak üçin ýaramlylygy kireýine berlen möhletiniň bütin dowamynda, ýagny iki ýylyň dowamynda saklanyp galmaly.

Kireýine beriji emlägiň kireýine berilýän mahalynda şu parametrleri hasaba almaly. Bu talabyň kireýe berijiniň borjy bolup durýandygy bilen bagly, ol emlägi kireýine bermek şertnamasynyň hökmany şerti bolup durýar.

557-nji madda. Kemçiliklerden boş zady bermek borjy Kireýine beriji kireýine alyja kemçiliklerden boş zady bermelidir.

Düşündirilýän madda emlägi kireýine bermek şertnamasynyň ýene bir hökmany şertini belleýär. Bu şert kireýine berilýän predmeti bolup durýan zadyň kemçiliginiň bolmaly daldiginden ybaratdyr. Maddanyň manysyndan tersine bolýan ýagdaýynda, ýagny zadyň kemçiligi bolsa, onda emlägi kireýine bermek şertnamasynyň baglaşylyp bilinmejekdigi gelip çykýar.

«Kemçilikleri bolmadyk zat» düşüňjesi TRK-nyň 559-njy maddasynda anyklaşdyrylýar.

558-nji madda. Üçünji şahslaryň hukuklaryndan boş zady bermek

Kireýine beriji üçünji şahslaryň hukuklaryny bermän, zady kireýine alyja kireýine bermäge borçludyr.

Hususyýetçiniň zady kanuna ýa-da şertnama laýyklykda üçünji şahslaryň hukuklary bilen borçlandyrylyp bilner. Üçünji şahslaryň şu hukuklarynyň çäklendirilen zat häsiýeti bardyr, mysal üçin, emläk girew goýlanda oňa ygtyýar etmek hukugy çäkli bolýar. Eger ýaşaýyş jaýy ipotekanyň predmeti bolup durýan bolsa, ol ipotekanyň hukugy bilen borçlandyrylan zat bolup durýar. Şu ýagdaýda ýaşaýyş jaýy şertnama sebäpli üçünji şahsyň hukugy bilen borçlandyrylandyr, şol şertnamada, düzgün bolşy ýaly, hususyýetçiniň ipotekanyň predmetine diňe ipoteka karzyny beren bankyň razylgy bilen ygtyýar edip bilýändigini görkezilýär, ýagny hususyýetçi ipoteka alnan öýi kireýine diňe ipoteka karzyny beren bankyň razylgy bilen berip biler. Diňe şu şert berjaý edilen mahalynda şunuň ýaly öýe üçünji talaplaryň hukuklaryndan boş öý hökmünde seredilip bilner.

Düşündirilýän maddanyň kadasy dispozitiw bolup durýar we taraplar başgaça gepleşip hem bilerler. Mysal üçin, eger kireýine alyjy razy bolsa, ipoteka bilen borçlandyrylan öý kireýine berlip bilner.

559-njy madda. Kemçiliklerden boş zat

Eger emläk bellenilen häsiýetlere eýe bolsa, onda kireýine berlen emläk kemçiliklerden boşdur. Bu häsiýetler barada gepleşilmedik bolsa, onda kireýine berlen emläk, eger şol emläk şertnamada göz önünde tutulan iş üçin ýa-da adaty peýdalanmak üçin ýaramly bolsa, kemçiliklerden boş diýlip ykrar edilýär.

1. Emlägiň häsiýetlerini gepleşmek

Düşündirilýän maddanyň manysyndan emlägi kireýine bermek şertnamasyny baglaşýan mahalynda taraplar kireýine tabşyrylýan emlägiň nähili häsiýetleriniň bolmalydygyny gepleşmelidirler. Eger kireýine alynýan emläk gepleşilen şertleriň ählisine laýyk gelýän bolsa, ol kemçilikleri ýok bolan emläk hasap edilýär. Mysal üçin, ýaşaýyş jaýyny kireýine bermek şertnamasyny baglaşylanda kireýine alyjy ýaşaýyş jaýynyň hökmany ýagdaýda liftli öýde bolmalydygyny talap edýär.

Kireýine alyjynyň görkezen şertlerini hasaba almak bilen, kireýine beriji tarapyndan tekliplenen öý, diňe onuň hakykatdan hem liftli ýaşaýyş jaýynda ýerleşýän ýagdaýynda ýetmezçilikleri ýok öý hasap edilip bilner.

2. Emlägiň häsiýetlerini gepleşmezden onuň kemçiliklerden boş bolmagy

Düşündirilýän maddada kanun çykaryjy kireýine bermek şertnamasynnda şertleri gepleşmezden baglaşmak mümkinçiligini hem göz önünde tutýar. Ýöne şu ýagdaýda kireýine berilýän emläge, eger ol kireýiň maksatlaryny ýerine ýetirmek üçin ýaramly bolanda ýetmezçilikleri bolmadyk emläk hökmünde seredilip bilner. Mysal üçin, jaýda lift ýok hem bolsa öý ýaşamak üçin ýaramly bolup biler ýa-da ýaşalmayan jaý suw üpjünçilik ulgamyna birikdirilmedik hem bolsa, ol dükan hökmünde peýdalanmak üçin ýaramly bolup biler.

560-njy madda. Zadyň kemçiligi bilen baglanyşyklylykda kireý hakyny azaltmak

1. **Eger kireýine berlen zadyň kemçiligi ýüze çyksa, onda kireýine beriji üçin kireý haky emlägiň ýaramlylygynyň kemelýän möçberine laýyklykda azaldylýar; kemçilik düzedilen mahalynda bu hukuk güýjüni ýitirýär. Ujypsyz kemçilik nazara alynmaýar.**
2. **Ýaşayş jaýyny kireýine bermek barada kireýine alyjynyň bähbitlerine zyýan ýetirilip baglaşylan şertnama hakyky däldir.**

1. Kireýine tabşyrylan emlägiň kemçiliginiň ýüze çykmagynyň

netijeleri

TRK-nyň 557-nji we 559-njy maddalarynda göz önünde tutulan, olara laýyklykda, kireýine berijiniň emlägi kireýine bermek şertnamasynyň şertlerine we emlägiň bellenen maksadyna laýyk gelýän ýagdaýynda, ýagny kemçiliksiz bermäge borçly bolan talaplarynyň bozulmagy anyk hukuk netijelerine alyp barar. Düşündirilýän maddanyň kadalary bu netijeleri kireý hakynyň azalmagy görnüşinde belleýärler, ýagny kireýine alyja kireý hakyny şertnamanyň şertlerinde şertlendirilen möçberde däl-de, şol pul möçberinden az derejede geçirmäge mümkinçilik berýär. Şeýle hem bu ýerde kireý hakynyň peselmegi ýaly düýpli netijäniň ýüze çykmagy üçin düýpli kemçiligiň bolmagy hökmanydyr, ujypsyz kemçilige üns berilmeýär.

Kanunyň şu talaplary berjaý edilmezden ýaşayş jaýyny kireýine bermek şertnamasyny baglaşmagy kireýine alyjynyň bähbitlerine zyýan ýetirilen diýip hasap etmeli.

2. Kemçiligiň ähmiýetliligi we ujypsyzlygy

Kireý hakyny azaltmak üçin emlägiň kemçiliginiň ähmiýetliligi meselesini anyklamak möhümdir, sebäbi zadyň kemçiligi ähmiýetsiz bolan mahalynda kanun çykaryjy kireýine berijini kireý hakyny azaltmak borjundan boşadýar. Kireýine adatça ozal ulanylan zadyň berilýändigini bilen baglylykda, onuň ýagdaýyna bildirilýän talaplar hem, mysal üçin, satyn almak-satmak geleşigi baglaşylýan mahalynda täze zada bildirilýän talaplardan tapawutlanýar.

Zadyň kemçiliginiň ähmiýetliligi onuň öz bellenen maksadyna we ony kireýine bermegiň maksatlaryna laýyk gelmek ukybyna baglydyr. Eger hakykatdan hem kireýine tabşyrylan zadyň kemçiligi ondan peýdalanylýan wagtynda kireýine alyja oňaýsyzlyk döredip biljek bolsa ýa-da şol kemçilik sebäpli kireýine tabşyrylan zat bellenen maksady boýunça peýdalanylýp bilinmejek bolsa, onda bu kemçilik ähmiýetli hasap edilýär. Diňe şunuň ýaly ýagdaýda şu maddada aýdylýan netije ýüze çykyp biler, ýagny kireý haky peseldilip bilner.

Eger zadyň kemçiligi ony bellenen maksady boýunça ulanmak mümkinçiliginden mahrum etmeýän ýa-da şu kemçilik sebäpli zadyň peýdalanylmagy ulanylan mahalynda oňaýsyzlyk döretmeýän bolsa, onda bu kemçilige ähmiýetsiz kemçilik ýaly seredilmelidir, şunda oňa üns berilmez we şu maddada göz önünde tutulan netijelere getirmez. Zatda onuň bellenen maksady boýunça ulanylmagyna päsgel berip biljek kemçiligiň bolmadyk we kireýiň maksadyna ýetilmegine päsgel bermeyän ýagdaýynda zady kireýine bermek umumy tertipde amala aşyrylýar.

Eger kireýine tabşyrylýan zadyň bar bolan ähmiýetli kemçiligini kireýine berijiniň özi düzedýän bolsa, onda kireý hakyny azaltmak kadasy ulanylmaýar.

3. Ýaşayş jaýyny kireýine bermek şertnamasynyň hakyky

däldigi

Düşündirilýän maddanyň ikinji bölegi ýaşayş jaýyny kireýine bermek şertnamasynyň hakyky däl hasap edilýän şertlerini kesgitleýär. Şunuň ýaly şert kireýine alyjynyň bähbitlerine zyýan ýetirilmegi bolup durýar. Bu ýerde kireýine alyjynyň bähbitlerine nähili ýagdaýlarda zyýan ýetirilip bilinjekdigi baradaky meseläni anyklamak möhümdir. Kireýine berilýän predmetiň ýaşayş jaýy bolup durýandygynyň we kireý şertnamasyny baglaşmagyň kireýine alyjyny ýaşamak üçin ýer bilen üpjün etmek maksadynyň bardygynyň ugur alanynda, kireýine berilýän predmetiň ýaşamak üçin ýaramly bolmagy zerur şert bolup çykyş edýär. Ýaşayş jaýlary şol ilatly ýeriň şertlerine laýyk abadanlaşdyrylan, aýrybaşga, aýratyn ýaşamak üçin ýaramly bolmalydyr, bellenen sanitariýa we tehniki talaplara laýyk gelmelidir.

Ýaşayş jaý kanunçylygynda ýaşayş jaýlaryna bildirilýän talaplaryň beýleki bozulmalaryna, mysal üçin, kireýine berilýän ýaşayş jaýynyň möçberiniň ýaşalýan meýdanyň Türkmenistanyň Ýaşayş jaý kodeksinde bellenen ölçeginden pes bolmagyna, şeýle hem bir otaga aralydan başga, 9 ýaşdan ýokary dürli jynsdaky adamlaryň ýerleşdirilmegine we beýlekilere ýaşayş jaýyny kireýine alyjynyň bähbitlerine ýetirilen zyýan hökmünde seredilmelidir.

Şu talaplary bozmak bilen baglaşylan ýaşayş jaýyny kireýine bermek şertnamasyny düşündirilýän madda laýyklykda hakyky bolup durmaýar.

561-nji madda. Zadyň kemçiligi zerarly ýüze çykan zyýany tölemek

1. **Eger emlägiň ýaramlylygyny kemeldýän kemçilik şertnama baglaşylan pursatynda bar bolsa ýa-da kireýine berijiniň jogapkär bolan ýagdaýlary bilen baglanyşyklylykda soňra ýüze çykarylan bolsa ýa-da kireýine beriji kemçiligi düzetmekde haýal-ýagallyk etse, onda kireýine alyjy zyýanyň tölenilmegini talap edip, şunda kireý hakynyň azaldylmagyny talap etmek hukugyny ýitirmän biler.**
2. **Eger kireýine beriji kemçiligi düzetmekde haýal-ýagallyk etse, onda kireýine alyjynyň özi şol kemçiligi düzedip biler we çykdajylaryň tölenilmegini talap edip biler.**

1. Zadyň kemçiliginiň möçberi we ýüze çykarylan pursaty

Düşündirilýän madda laýyklykda, kireýine tabşyrylýan emlägiň kemçiligi zadyň bellenen maksady boýunça peýdalanylyşyny peseldýän we şeýlelikde emlägiň ýaramlylygynyň özüni kemeldýän görnüşde bolmalydyr. Mysal üçin, eger içki mehanizmleri gurat bolmadyk awtomobil ulagy kireýine tabşyrylýan bolsa, onda bu ýagdaý awtomobil ulagynyň ýaramlylygyny peseldýär, sebäbi mehanizmi gurat bolmadyk islendik awtomobil ulagyny peýdalanmak örän kyn bolýar. Mundan başga-da, düşündirilýän madda laýyklykda, kireýine tabşyrylýan emlägiň kemçiliginiň dowam edýän pursaty örän möhümdir. Kemçilik kireýine bermek şertnamasynyň baglaşylan pursatynda bolmalydyr, ýagny eger ýokarda getirilen ýagdaýa seredilende awtomobil ulagynyň mehanizminiň döwürligi kireýine bermek şertnamasy baglaşylan pursatynda bolmalydyr ýa-da kemçilik soňundan ýüze çykarylmaladyr. Kemçilik soňundan ýüze çykarylan halatynda kanun çykaryjy onuň kireýine berijiniň jogapkärçilik çekýän ýagdaýlarynda bolup geçen bolmalydygyny takyklaýar. Şunuň ýaly ýagdaýa mysal bolup, ýene-de awtomobil ulagynyň gurat dälidigini kireýine bermek şertnamasy baglaşylandan soň ýüze çykarylmany hyzmat edip biler, şunda kireýine alyjy awtomobil ulagyny onuň mehanizmine zyýan ýetirip biljek kynçylyklara sezewar etmedik bolsa we kireýine beriji şertnama baglaşylan wagtynda bu näsazlygy gizläň bolsa, onda kireýine beriji jogapkärçilik çeker. Şu maddada seredilýän netijeleriň ýüze çykarmagy üçin kireýine berijiniň kemçiligi wagtynda düzetmezligi zerurdyr. Ýagny kireýine berijide ýetmezçiligi düzetmek üçin mümkinçilik bolmalydyr, ýöne ol bu mümkinçilikden kireýine tabşyrylan zadyň kemçiligini düzetmek üçin öz wagtynda peýdalanmaýar.

1. Zadyň kemçiliginiň ýüze çykarylmanyň netijeleri

Düşündirilýän madda laýyklykda, kireýine alnan emlägiň kemçiligi ýüze çykarylan mahalynda kireýine alyja kireýine berijiden kireýine alnan emlägiň kemçiligi sebäpli çekilen ýitgileriň öwezini dolmagy talap etmek hukugy berilýär. Şunda kireýine alyjyda kireý şertnamasy baglaşylanda gepleşilen kireý hakyny azaltmagy talap etmek hukugynyň saklanyp galýandygy aýratyn möhüm ýagdaýdyr. Mysal üçin, eger kireýine bermek şertnamasy baglaşylan wagtynda kireý haky aýda 200 manat möçberde gepleşilen bolsa, onda kireýiň predmetiniň kemçiligini ýüze çykarmagyň ýokarda agzalan şertleriniň ählisi bar bolanda kireýine alyjy zadyň kemçiligi sebäpli 450 manat möçberde ýitgi çeken bolsa, onuň çekilen ýitginiň doly möçberde öweziniň dolunmagyny, şeýle hem kireý hakyny, mysal üçin, aýda 150 manada çenli azaltmagy talap etmäge haky bardyr.

2. Kireýine alyjy tarapyndan kemçilikleriň düzedilmegi

Düşündirilýän maddanyň ikinji bölegine laýyklykda, eger kireýine beriji kireýine tabşyrylan emlägiň kemçiligini düzetmegi gijikdirýän bolsa, kireýine alyjynyň özi bu kemçiligi düzedip biler. Kireýine alnan emlägiň kemçiligini düzetmek üçin harçlanan serişdeleri, mysal üçin, awtomobil ulagynyň döwür ýerini abatlamak üçin harçlanan serişdeleri kireýine alyjy tarapyndan kireýine berijiden doly möçberde tölemek talap edilip bilner.

562-nji madda. Zadyň kemçiligi barada şikaýat etmezligiň netijeleri

Eger şertnama baglaşylan pursatynda emlägiň kemçiligi kireýine alyja belli bolsa we ol bu barada şikaýat etmedik bolsa, onda kireýine alyjyda şu Kodeksiň 560 maddasynda göz önünde tutulan hukuklar ýüze çykmaýar.

Düşündirilýän madda kireýine tabşyrylan emlägiň bar bolan kemçiligi kireýine alyja şol emlägi kireýine almak barada şertnama baglaşylan mahalynda mälum bolýan ýagdaýyna seredýär. Şol bir wagtda, kireýine alyjy kireýine bermek şertnamasy baglaşylyan mahalynda kireýine alynýan emlägiň kemçiligini bilse-de, bu barada hiç hili nägilelik bildirmeýär. Şu ýagdaýlar bilelikde bolup geçende kireýine alyjy kireýine alnan emlägiň ýaramlylygynyň peselen möçberinde kireý hakyny azaltmagy talap etmek hukugyny bildirmek mümkinçiliginden mahrum bolýar. Mysal üçin, eger kireýine alyjy kireý şertnamasy baglaşylmazdan öň özüniň kireýine almakçy bolýan öýüniň lifti bolmadyk jaýyň başinji gatynda ýerleşýändigini bilýän bolsa, ol soňundan TRK-nyň 560-njy maddasyna laýyklykda, kireýine berijiden kireý hakyny azaltmagy talap edip bilmez.

563-nji madda. Jogapkärçilikden boşatmak hakyndaky ylalaşygyň hakyky dälidigi

Eger kireýine beriji kemçilikleri bilgeşleýin ýaşyran bolsa, onda kireýine berlen emlägiň kemçilikleri üçin kireýine berijiniň jogapkärçiligini aradan aýyrýan ýa-da çäklendirýän ylalaşyk hakyky dälidir.

Düşündirilýän maddanyň manysyndan kireýine bermek şertnamasy baglaşylan mahalynda kireýine beriji bilen kireýine alyjynyň arasynda kireýine berijini kireýine tabşyrylan zadyň kemçiligi üçin jogapkärçilikden boşatmak ýa-da zadyň şol kemçiligi üçin kireýine berijiniň jogapkärçiligini çäklendirmek hakynda ylalaşyk gazanylyp bilner. Ýöne şeýle ylalaşyk diňe kireýine berijiniň şu kemçiligi bilkastlaýyn gizlemeýän halatynda mümkindir, ýagny diňe kireýine berijiniň kireýine tabşyrylyan zadyň ýetmezçiligini bilip, bu barada özi ak ýürekden kireýine alyja duýdurýan ýagdaýynda şunuň ýaly ylalaşygyň hukuk güýji bolup biler. Emma, eger kireýine beriji zadyň kemçiligini bilip, bu kemçiligi kireýine berijiden bilkastlaýyn gizläň bolsa, onda kireýine berijini zadyň kemçiligi üçin jogapkärçilikden boşatmak ýa-da şol jogapkärçiligi çäklendirmek hakynda ylalaşyk hakyky däl hasap edilýär, ýagny onuň güýji ýokdur we kireýine berijiniň jogapkärçiligi umumy tertipde ýüze çykýar.

564-nji madda. Jaý kireýine berlende täsir etmäge ýol bermek borjy

Jaýyny kireýine beriji kireýine berlen predmet barasynda otagy ýa-da jaýy talaba laýyk saklamak üçin zerur bolan çäreler ýol bermelidir. Eger mümkin bolsa, kireýine beriji bu çäreler hakynda kireýine alyja mälüm etmelidir we zerur bolmadyk çäreleriň geçirilmegine ýol bermeli däl.

1. Otagy ýa-da jaýy talaba laýyk saklamak

Otagy ýa-da jaýy talaba laýyk saklamak diýip ony ulanmak üçin ýaramly bolan kadaly ýagdaýda saklamaga gönükdirilen belli bir hereketlere düşünilýär. Emlägi şunuň ýaly ýagdaýda saklamak üçin abatlaýyş işleri, önüni alyş işleri we ş.m. geçirilýär. Otagy ýa-da jaýy talaba laýyk saklamaga gönükdirilen abatlaýyş işlerine düýpli abatlamagy degişli edip bolar, ýagny ol kireýine berlen zadyň bitewiligini we gymmatyny saklamaga gönükdirilendir. Bu birinji nobatda, kireýine bermek şertnamasynda kireýine beriji bolup çykyş edýän otagyň ýa-da jaýyň eýesiniň bähbitlerine laýyk gelýär. Düşündirilýän maddanyň manysynda şular ýaly işlere kireýine alynýan zada täsir etmek hökmünde seredilýär.

2. Kireýine berijiniň borjy

Şu maddada seredilýän, kireýine tabşyrylan emläge täsir etmäge zerurlyk sebäp bolmalydyr. Tersine bolanda, eger kireýine tabşyrylýan emläk üçin ähmiýetli bolan täsiri geçirmäge zerurlyk ýok bolsa, şu çäreleri amala aşyrmaga ýol berilmeyär. Bu kireýine alyja şu çäreler barada habar bermek borjy bilen bir hatarda, kireýine berijiniň borçlarynyň biri bolup durýar.

Kireýine beriji tarapyndan kireýine alyja habar bermek barada aýdylanda, kanun çykaryjy «eger mümkin bolsa» diýen aňlatmany peýdalanýar. Diýmek, kireýine alyja habar bermek, diňe şunuň ýaly habar bermek mümkinçiligi bar bolanda kireýine berijiniň borjy bolup durýar, eger hakyky sebäpler boýunça kireýine berijiniň kireýine alyja habar bermek mümkinçiligi ýok bolsa, onda bu borç ondan aýrylýar.

Mysal üçin, eger kireýine tabşyrylan otagy düýpli abatlamak zerurlygy ýüze çykan bolsa, kireýine alyjy hem uzak wagtlap ýok bolsa, kireýine berijide onuň bilen habarlaşmak mümkinçiligi bolmadyr. Şeýle ýagdaýda kireýine beriji kireýine tabşyrylan otaga şunuň ýaly täsiri kireýine alyjyny habardar etmezden geçirip biler, ýöne kireýine beriji özünde kireýine alyjyny habarly etmek mümkinçiliginiň bolmandygyny subut etmelidir. Kireýine alyjy bilen habarlaşmak üçin synanyşyklary tassyklaýan ýagdaýlar (telefon jaňlarynyň çap edilen sanawy) muňa subutnama bolup biler. Eger otaga täsir edilýändigini barada kireýine alyja habar bermegiň mümkin daldiginiň sebäbi kireýine berijiniň özüniň bolmazlygy ýa-da onuň näsaglygy ýa-da beýleki esasy sebäpler bolan bolsa, onda kireýine beriji mümkin bolmazlygynyň subutnamalaryny bermelidir, şunda ulag bileleri, näsaglyk haty ýa-da kireýine alyjynyň kireýine alýan otagyna täsir etmek maksady barada habar bermek mümkinçiliginiň bolmandygyny tassyklaýan beýleki subutnamalar berilmelidir.

3. Kireýine alyjynyň borjy

Şunuň bilen birlikde, kanun çykaryjy kireýine alyjy üçin hem borçlary belleýär. Otagy ýa-da jaýy kireýine alyjynyň bu borjy kireýine berijä kireýine berlen zada şunuň ýaly täsiri amala aşyrmaga mümkinçilik berilmeginden ybaratdyr. Kireýine alyjynyň bu borjy düşündirilýän maddanyň esasy manysy bolup durýar. Kireýine alyjy şu borjy kireýine beriji tarapyndan özüniň ýokarda görkezilen borçlary ýerine ýetirilýän mahalynda ýerine ýetirmelidir.

565-nji madda. Şertnamadan ýüz döndermek

- 1. Eger kireýine alnan jaý kireýine alyja tutuşlygyna ýa-da bölekleyin öz wagtynda berilmeýän bolsa ýa-da soňra ol peýdalanmak hukugyndan mahrum edilen bolsa, onda kireýine alyjy şertnamany ýatyrmaq üçin göz önünde tutulan möhleti berjaý etmän, şertnamadan ýüz dönderip biler. Şertnamadan ýüz döndermäge diňe kireýine beriji kireýine alyjynyň bellän möhletinde jaýy peýdalanmaga päsgel berýän ýagdaýlary düzetmedik halatynda ýol berilýär.**
- 2. Eger şertnamadan ýüz döndermek üçin esas bolýan ýagdaýlar zerarly kireýine alyjy bu şertnama bolan meýlini ýitirse, onda möhlet bellemek zerurlygy aradan aýrylýar.**
- 3. Yaşaýyş jaýyny kireýine almakda şertnamany ýatyrmaq hukugyny aradan aýyryýan ýa-da çäklendirýän ylalaşyk hakyky däl.**

1. Umumy düzgünler

Düşündirilýän maddada şertnamadan ýüz döndermek barada aýdylýan hem bolsa, onda kireýine bermek şertnamasyny ýatyrmaq hukugy berkidilýär. Düzgün bolsy ýaly, şertnamadan ýüz döndermegiň şertleri we netijeleri şertnamany ýatyrmagyň şertlerinden we netijelerinden tapawutlanýar (TRK-nyň 366-njy, 405-nji maddalarynyň düşündirişlerine seret). TRK-nyň 565-nji maddasynyň birinji böleginde kireýine berijä yetmezçilikleri düzetmek üçin goşmaça möhlet berlen şertlerde kireýine alyja ýatyrmaq hukugy berilýär. Goşmaça möhlet bellemegiň hiç hili ähmiýetiniň ýok ýagdaýy kadadan çykma bolup durýar. Mysal üçin, eger myhmanhanadaky kireýine alyjynyň kireýine almakçy bolýan otagy kireýine alyjynyň gelýän wagtyna çenli boşamasa, ol goşmaça wagt bellemezden kireýine bermek şertnamasyny ýatyrp biler.

Aýdylanlardan başga-da, düşündirilýän maddanyň birinji bölegi kireýine bermek şertnamasynyň ýatrylmaly möhletine salgyylanýar. Bu möhlet 585-nji maddada bellenýär we ol üç aýa deňdir. TRK-nyň 565-nji maddasynda göz önünde tutulan ýagdaýlarda şu möhleti berjaý etmek hökman däl.

2. Şertnamadan ýüz döndermek hukugynyň ýüze çykmagynyň şertleri

Düşündirilýän maddanyň birinji bölegine laýyklykda, ýaşaýyş jaýyny kireýine bermek şertnamasyny ýatyrmaq onuň dolulygyna ýa-da haýsydyr bir böleginiň kireýine alyja öz wagtynda berilmeýän ýa-da kireýine alyjynyň ony mundan beýläk peýdalanmak hukugyndan mahrum edilýän ýagdaýynda hem bolup biler. Eger ýaşaýyş jaýyny kireýine bermek şertnamasyna laýyklykda, ondan peýdalanmak hukugy kireýine alyja şertnama gol çekilenden soň dessine geçýän bolsa, ýa-da şertnamada peýdalanmak hukugynyň ýüze çykyan anyk senesi ýa-da başga bir ýagdaý görkezilýän bolsa, onda bu şol ýagdaýyň ýüze çykmagy bilen otagyň kireýine alýanyň peýdalanmagyna geçýändigini aňladýar. Muňa hiç kimiň, kireýine berijiniň hem, haýsydyr bir başga adamlaryň hem kireýine alyjynyň şu hukugynyň durmuşa geçirilmegine päsgel

bermäge haky ýokdur. Ýöne päsgeçilçilikler barybir ýüze çykan bolsa, onda kireýine alyjy şol päsgeçilçilikleri aradan aýyrmak üçin möhlet bellemäge borçludyr, kireýine beriji bolsa şol möhletiň dowamynda ýüze çykan ähli päsgeçilçilikleri aradan aýyrmaga we kireýine alyjynyň kireýine tabşyrylan otagy peýdalanmak hukugyny üpjün edýän şertleri döretmäge borçludyr. Diňe kireýine berijiniň kireýine alyjy tarapyndan bellenen möhletlerde päsgeçilçilikleri aradan aýyrmadyk ýagdaýy kireýine alyjy tarapyndan kireýine bermek şertnamasynyň möhletinden öň ýatyrylmagyna getirip biler.

Mysal üçin, A kireýine beriji B bilen 6 otagdan ybarat ýaşaýyş jaýyny kireýine tabşyrmak hakynda şertnama baglaşypdyr. Şertnamada onuň başlanýan wagty 01.04.2012 ý., tamamlanýan möhleti 01.04.2013 ý. diýlip görkezilipdir. Geleşilen möhletiň gelip ýetmegi bilen, kireýine alyjy B ýaşaýyş jaýyna göçüp gelýär we alty otagyň ikisiniň gulplanyp goýlandygyny, kireýine beriji tarapyndan kireýine alnan ýaşaýyş jaýynyň hemme otaglarynyň açarynyň berilmändigi ýüze çykýar. Şeýlelikde, kireýine alyjy kireýine alnan jaýyň ähli otaglaryndan peýdalanmak mümkinçiliginden mahrum bolýar. Ol bu barada kireýine berijini habardar edýär we üç günüň dowamynda beýleki iki otagyň hem açaryny bermegi haýyş edýär. Eger kireýine beriji üç günüň dowamynda kireýine alyjynyň talabyny ýerine ýetirse, kireýine alyjyda kireýine bermek şertnamasyny ýatyrmak hukugy ýüze çykmaýar, ol ony diňe şertnamada görkezilen sene gelip ýetende, ýagny 01.04.2013 ý. bozup biler. Eger kireýine beriji kireýine alyjynyň talabyny ýerine ýetirmese we üç günüň dowamynda beýleki 2 otagyň açaryny bermese, onda düşündirilýän maddanyň birinji bölegine laýyklykda, kireýine alyjyda şertnamany şertnamada görkezilen sene gelip ýetmezinden öň, ýagny 01.04.2013 ý. öň bozmak hukugy ýüze çykýar.

1. **Şertnama bolan meýliň ýitirilmegi bilen bagly ondan ýüz döndermek**

Düşündirilýän maddanyň ikinji bölegi kireýine alyja kireýine alnan otagdan peýdalanmaga päsgeç berýän ýagdaýlaryň kireýine beriji tarapyndan aradan aýrylmagy üçin möhlet bellemek hukugyny bermeyär. Bu kadanyň düýp manysy eger otagyň peýdalanmaga öz wagtynda berilmezligi, doly ýa-da bölökleýin berilmändigi ýa-da soňundan ondan peýdalanmak hukugyndan mahrum bolmagy netijesinde kireýine alyjy şu otagy kireýine bermek şertnamasyny dowam etmek meýlini ýitirse, ol kireýine bermek şertnamasyny kireýine beriji tarapyndan şu päsgeçilçilikleriň aradan aýrylmagy üçin möhlet bellemezden ýatyryp biler.

Mysal üçin, kireýine beriji bilen kireýine alyjynyň arasynda kireýine alyjynyň şahsy awtomobil ulagy üçin zerur bolan garaž bilen bilelikde ýaşaýyş jaýyny kireýine bermek şertnamasyny baglaşypdyr, garažyň berilýändigini şertnamada görkezilipdir. Şertnamanyň güýje girýän möhleti gelip ýetenden soň kireýine alyjy hapalygy we abadanlaşdyrylmandygyny sebäpli garažda awtomobil ulagyny goýmagyň mümkin däldigini görýär. Ol bu päsgeçilçilikleri aradan aýyrmak üçin kireýine berijä belli bir wagt gerek bolar diýip pikir edýär, bu bolsa ony kanagatlandyрмаýar, sebäbi belli bir wagtyň dowamynda ol awtomobil ulagyny başga ýerde goýmaly bolar. Bu bolsa oňa oňaýsyzlyk döredýär we ol şu ýaşaýyş jaýyny kireýine almak meýlini ýitirýär. Şunuň ýaly ýagdaýda kireýine alyjynyň kireýine berijä päsgeçilçilikleri aradan aýyrmak üçin möhlet bellemezden ýaşaýyş jaýyny kireýine bermek şertnamasyny ýatyrmaga haky bardyr.

2. **Şertnamadan ýüz döndermek hukugyny aradan aýyrmagyň ýa-da çäklendirmegiň mümkin däldigi**

Düşündirilýän maddanyň üçünji bölegi kireýine bermek şertnamasynda kireýine berijiniň hukugyny aradan aýyrylan ýa-da çäklendirýän kadalaryň bellemegini göni gadagan etmek bilen, şunuň ýaly çäklendirme ýa-da gadagan etme bolan şertnamanyň hakyky däldigini görkezýär. Şunuň bilen kanun çykaryjy kireýine alyjyny onuň kireýine alnan emlägi peýdalanmak hukugynyň kemsidilen ýa-da bozulan mahalynda kireý şertnamasyny sebäpli borçly bolmaktan gorýar. Mysal üçin, eger kireýine bermek şertnamasynda şertnamanyň möhletinden öň ýatyrylyp bilinmejekdigi görkezilse ýa-da şertnamanyň ýatyrylyp bilinmejek belli bir şertleri bellense, onda şunuň ýaly kireýine bermek şertnamasyny hakyky bolup durmaýar we onuň hukuk güýji ýokdur.

566-njy madda. Ýaşaýyş jaý şertnamasyny kireýine alyjynyň ýatyrmagy

Eger ýaşaýyş jaýy ýa-da adamlaryň ýaşamagy üçin niýetlenilen başga jaý olaryň saglygyna ep-esli howp salýan ýagdaýda bolsa, onda kireýine alyjy kireýine almak şertnamasyny möhletleri berjaý etmän ýatyryp biler. Eger kireýine alyjy şertnama baglaşylan wagtynda howpuň bardygyny bilen ýa-da bu barada şikâýat etmedik halatynda hem ol hukugyny saklaýar.

Düşündirilýän madda adamlaryň ýaşamagy üçin kireýine alynýan jaýyň ýaşamak üçin ýaramly bolmalydygyny göni tertipleşdirýär. 560-njy madda degişli düşündirişlerde ýaşaýyş jaýynyň laýyk gelmeli bolan, Türkmenistanyň Ýaşaýyş jaý kodeksinde bellenen talaplary getirilýär. Düşündirilýän madda hem ýaşaýyş jaýynyň kireýine alyjynyň saglygyna howp döretmeli däldigini, ýagny ýaşaýyş jaýy üçin bellenen sanitar we tehnik kadalara laýyk gelmelidigini belleýär. Düşündirilýän maddada göz önünde tutulan netijeleriň ýüze çykmagy üçin kireýine alynýan jaýdaky howp barada kireýine alyja haçan mähim bolandygynyň ähmiýeti ýokdur. Islendik ýagdaýda, ýagny kireýine alyja bu howpuň kireýine bermek şertnamasyny baglaşylan wagtynda mähim bolandygyna, onuň ol barada soň bilendigine, bu barada nägilelik bildirendigine ýa-da bildirmändigine garamazdan, oňa kireýine bermek şertnamasyny bellenen möhletleri berjaý etmezden bozmak hukugy berilýär.

567-nji madda. Kireýine alnan zadyň kemçiligi ýüze çykanda kireýine alyjynyň borçlary

Eger kireýine berlen emläkde kemçilik tapylsa ýa-da emlägi öňünden görülmedik howpdan goramak üçin çäre görmek zerurlygy ýüze çyksa, onda kireýine alyjy bu hakda kireýine berijä haýal etmän habar bermelidir. Bu kada emläk barada üçünji şahsyň öz hukuklaryny bildiren halatlarynda-da ulanylýar.

1. Emlägiň kemçiligi we öňünden görülmedik howp

Düşündirilýän maddada kanun çykaryjy kireýine alyjynyň kireýine alynýan emläkde kemçiligiň bardygyny ýüze çykaran mahalynda, şeýle hem emlägi öňünden görülmedik howpdan goramak üçin haýsydyr bir çäreleri görmek zerurlygy ýüze çykanda geçirmeli hereketlerini belleýär. Zadyň kemçiligi nämeden ybarat, bu mesele 561-nji madda degişli düşündirişlerde açylyp görkezilipdi. Kireýine berilýän zadyň öňünden görülmedik howpy diýlip näme düşünilýändigini anyklamak möhümdir. Düşündirilýän maddada emlägiň mundan beýläk onuň göni bellenen maksady boýunça peýdalanylmagyny aradan aýyrmaga, ýagny emlägiň öz bellenen maksady boýunça ulanylmagyna hyzmat edýän görnüş

alamatlaryny ýitirmegine getirjek howp göz önünde tutulýar diýip bolar. Mysal üçin, kireýine berlen zat gazly suw çykarmak üçin niýetlenen agregat bolup durýar we ony peýdalanmagyň barşynda tutuş agregatyň hatardan çykamak we ony göni bellenen maksady boýunça peýdalanmak mümkinçiliginden mahrum etmek howpy bolan belli bir şaýyň ýetmeýändigini anyklyýar. Şunuň ýaly ýagdaýlar dörän mahalynda kanun çykaryjy kireýine berijä çäre görülmeginiň zerurdygy hakynda şol bada habar bermäge kireýine tutujyny borçly edýär. Şeýle ýagdaýlardaky gyssanmaçlyga kemçiligiň ýa-da howpuň başga wagta goýulman ýüze çykarylýan pursatyna düşünilmelidir.

2. Üçünji tarapyň emläk hukugyny bildirmegi

Düşündirilýän maddanyň soňky sözleminde kanun çykaryjy kireýine alyjyny emläk barada üçünji şahsyň öz hukuklaryny bildirendigi barada kireýine berijä haýal etmän habar bermäge borçlandyrylar.

Bu düzgün hususyýetçiniň emläginiň kanuna laýyklykda ýa-da şertnama laýyklykda üçünji şahslaryň hukuklary bilen borçlandyrylyp bilinjekdigine esaslanandyr. Üçünji şahslaryň şu hukuklarynyň zat häsiýeti, mysal üçin, serwitut ýa-da girew häsiýeti bardyr. Üçünji şahslaryň bu emläge bolan hukuklary bilen borçlandyrylan emlägiň berilmegi üçünji şahslaryň hukuklaryny bes etmeýär we üýtgetmeýär. Bu zat hukugynyň – «gelip çykma hukugynyň» (zat hukukdan däl-de hukuk zatdan gelip çykýar) esasy alamatlarynyň biriniň ýüze çykmagynyň aýratyn ýagdaýdyr. Kireýine beriji kireýine bermek şertnamasy baglaşylanda kireýine tabşyrylýan emlägiň üçünji şahslaryň hukuklary bilen borçlandyrylandygyny düýdurmaga borçludyr. Düşündirilýän madda kireýine alyjynyň kireýine alynýan emlägiň üçünji şahslaryň hukuklary bilen borçlanandygyny bilmeýän ýagdaýyna seredýär we ony kireýine alnan emläk barada üçünji şahslaryň öz hukuklaryny bildirendigi barada kireýine berijä haýal etmän habar bermäge borçlandyrylar.

568-nji madda. Kireýine alnan emläk barasyndaky hukuk borçlary

Kireýine berlen emläk barasynda bar bolan hukuk borçlary kireýine berijiniň üstüne ýüklenilýär.

Düşündirilýän kadanyň manysy kireýine tabşyrylýan emläk babatynda islendik borçlanmalary kireýine berijiniň çekýändiginden we kireýine alyjynyň oňa hiç hili gatnaşygynyň ýokdugyndan ybaratdyr.

Mysal üçin, kireýine alnan zat ipoteka üpjünçiliginiň predmeti bolan ýaşaýyş jaýy bolup durýar. Hukuk borçlaryny üpjün etmek, mysal üçin, pul serişdeleriniň wagtynda geçirmek, zerur bolan resminamalary bermek, bellenen möhletleri berjaý etmek meselesi boýunça ähli borçnamalar kireýine berijiniň borçlary bolup durýar we kireýine alyja geçirilip bilinmez.

569-njy madda. Kireýine berijiniň borçlary

1. **Kireýine beriji zady bilen baglanyşykly zerur çykdajylary kireýine alyja tölemäge borçludyr.**
2. **Gaýry çykdajylary tölemek borjy keseki işleri zamunсыз ýöretmek hakyndaky kadalara laýyklykda kesgitlenilýär.**

1. Kireýine alyjynyň çykdajylarynyň öwezini dolmak borjy

Düşündirilýän maddanyň birinji bölegi kireýine alyjy tarapyndan kireýine alynýan emlägi saklamak boýunça çykarylan çykdajylaryň öwezini dolmak borjuny kireýine berijiniň üstüne ýükleýär. Mysal üçin,

kireýine alnan enjamda kemçilik bar, ol kireýine beriji tarapyndan düzedilmeýär, kireýine beriji bolsa şu sebäp boýunça kireýine bermek şertnamasyny ýatırmak islemeýär. Onuň özi bu ýetmezçiligi düzetmekçi bolýar. Şu ýagdaýda onuň kemçiligi düzetmek üçin çeken ähli çykdajylarynyň öwezi kireýine beriji tarapyndan dolunmalydyr. Şunuň ýaly öwezini dolmagyň mysaly kireýine alyjynyň kireýine berijiden önünde bag ekilen ýaşaýyş jaýyny kireýine alan ýagdaýy hem mysal bolup hyzmat edip biler. Bag ekilen ýeriň ýagdaýy olaryň kadaly ösmegi üçin topragy dökünlemegi we işläp bejermegi talap edýär. Eger kireýine alyjy bu işleri öz hasabyna geçirse, kireýine beriji onuň bag ekilen ýeriň topragyny dökünlemek we işläp bejermek bilen bagly çykdajylarynyň öwezini dolmaga borçludyr.

2. Beýleki çykdajylaryň öwezini dolmak

Şu maddanyň ikinji bölegi kireýine alyjynyň kireýine alynýan emläk bilen gönüden-göni bagly bolmadyk çykdajylara alyp barýan ýagdaýlaryny göz önünde tutýar. Şu ýagdaýda, kanun çykaryjynyň pikirine görä, tabşyryk bolmazdan keseki işleri alyp barmak ýagdaýy ýüze çykýar, oňa TRK-nyň 1009-1015-nji maddalary bagyşlanandyr.

570-nji madda. Kireýine alyjynyň kireýine alnan zady öz zatlary bilen enjamlaşdyranda şolar baradaky hukuklary

1. **Kireýine alyjy kireýine berlen emlägi öz zatlary bilen enjamlaşdyrylanda, şolary özünde galdyrmaga haklydyr.**
2. **Ýaşaýyş jaýyny kireýine beriji şu maddanyň birinji punktunda görkezilen hukugy amala aşyrmagy degişli kompensasiýa bilen çalşyryp biler, muňa kireýine alyjynyň esasy sebäplerden ugur alyp, kireýine beriji bilen ylalaşmaýan halatlary girmeýär.**

1. Umumy düzgünler

Düşündirilýän maddanyň manysyndan emlägi kireýine bermek şertnamasyna laýyklykda kireýine alyja kireýine alnan zatdan peýdalanmak hukugynyň berilýändiginden ugur alyp, kireýine alyja kireýine alnan emläkden peýdalanmak has oňaýly bolar ýaly ony goşmaça atributlar bilen enjamlaşdyrmak hukugynyň berilýändigini gelip çykýar. Mysal üçin, telekeçi L. ýerine yetiriji ýerli häkimiýet edarasynyň şertnama baglaşýar, onuň predmeti edara jaýy hökmünde peýdalanmak üçin niýetlenen we şunuň ýaly peýdalanmak üçin zerur bolan ähli enjamlar bilen enjamlaşdyrylan jaý bolup durýar. L. şu jaýy edara jaýy hökmünde peýdalanmak maksady bilen kireýine alýar.

Emma, ony jaýyň ышкандырылыş derejesi we işgärler üçin zerur amatlyklaryň ýokdugy kanagatlandyрмаýar. Bu maksatlarda şu maddada L. goşmaça ышкандырыш gurallaryny oturtmak, işgärler üçin dynç alyş otagyny ýa-da olaryň ýeňil

ertirlik edinmeklerini guramak üçin otagy enjamlaşdyrmak, olary zerur bolan enjamlar, mysal üçin agyz suwy üçin süzgüç guraly, suw gyzdýrýjy gural, zerur mebel bilen abzallaşdyrmak hukugy berilýär.

2. Enjamlaşdyryş zatlaryna bolan hukuk

Düşündirilýän maddanyň birinji bölegi hukuk ulanyjynyň öňünde kireý şertnamasy bes edilen halatynda kireýine alnan emlägi enjamlaşdyrmak üçin peýdalanylan zatlaryň ykbaly hakynda mesele goýýar.

Kanun çykaryjynyň «kireýine alyjy kireýine berlen emlägi öz zatlary bilen enjamlaşdyrylanda, şolary özünde galdyrmaga haklydyr» diýip görkezmegi kireýine alyjyda saýlap almak hukugyny goýýar, ýagny onuň enjamlaşdyryş zatlaryny özünde galdyrmaga ýa-da kireýine alnan zady gaýtarmak bilen bilelikde kireýine berijä bermäge haky bardyr. Mysal üçin, ýokarda getirilen mysala ýüzlensek, onda edara jaýyny kireýine bermek şertnamasy ýatyrylanda goşmaça enjamlary (goşmaça ysýklandyryş, agyz suwy üçin süzgüç, suw gyzdýrýjy gurallary we mebel) özünde galdyrmagy ýa-da jaý bilen bilelikde hususyýetçä bermegi L. telekeçiniň özi çözmelidir.

3. Kireýine alnan emlägi enjamlaşdyryş zatlaryna bolan hukugy öwezini dolmak bilen çalyşmak

Düşündirilýän maddanyň birinji böleginiň öz içine almadyk meselesine düşündiriş bermek zerur hasap edilýär, sebäbi enjamlaşdyryş zatlarynyň kireýine alynýan emläk bilen bilelikde hususyýetçä berilýän islendik ýagdaýynda şunuň ýaly enjamlaşdyrmak bilen bagly kireýine alyjy tarapyndan çekilen çykdajylary ýapmak meselesi ýüze çykar.

Şu soragyň jogaby düşündirilýän maddanyň ikinji böleginde bardyr, bu ýerde degişli öwezini doluş tölegi barada aýdylýar, ýagny eger kireýine alnan emlägi enjamlaşdyryş zatlary kireýine bermek şertnamasy tamamlanandan soň kireýine berlen zadyň eýesine berilýän halatynda olar onuň eýeçiligine geçýär, şunda ol kireýine alyja onuň şu hili enjamlaşdyrmak bilen bagly harajatlarynyň öwezini dolmalydyr.

Düşündirilýän maddanyň ikinji böleginde kanun çykaryjy enjamlaşdyryş zatlaryny galdyrmak hukugyny öwezini dolmak bilen çalyşmak kadasynyň ýaşayş jaýyny kireýine bermek şertnamasy bolan ýagdaýynda kireýine berijiden çykyp biljekdigini anyklaýdyr. Şu anyklaşdyrmadan eger enjamlaşdyrma ýaşayş jaýyna degişli bolsa, onda kireýine berijiniň ýaşayş jaýynyň kireý möhleti tamamlanandan soň kireýine alyja kireýine alnan zat bilen bilelikde kireýine alyjynyň geçiren enjamlaşdyryş işiniň zatlaryny özüne bermegi, onuň ýerine şonuň bilen bagly çykdajylaryň öwezini dolmagy tekliplip edip biljekdigi gelip çykýar.

Eger beýleki emlägi kireýine bermek şertnamasy baglaşylan bolsa, şol şertnama ýerine ýetirilýän mahalynda kireýine alyjy peýdalanylýanda has amatly bolmagy üçin kireýine alnan zady enjamlaşdyran bolsa, onda şu kireýine bermek şertnamasy bes edilende şol enjamlaşdyryş zadyny galdyrmak ýa-da öwezini doluş tölegini almak hukugy diňe kireýine alyja degişli bolýar. Düşündirilýän maddanyň birinji böleginden görnüşi ýaly, şunuň ýaly ýagdaýda tekliplip kireýine berijiden çykyp bilmez, ähli zat kireýine alyjynyň çözgüdiňe baglydyr.

4. Kireýine beriji bilen kireýine alyjynyň arasynda ylalaşyk

Düşündirilýän maddanyň birinji we ikinji böleginde kanun çykaryjy kireýine bermek şertnamasynda ýaşayş jaýynyň enjamlaşdyrylandygy üçin öwezini dolmak mümkinçiligini göz öňünde tutmak bilen, onuň kireýine alyjynyň kireýine beriji bilen ylalaşýan ýagdaýynda mümkindigini belleýär. Şu ýerde kireýine alyjynyň razy bolmazlygy diňe sanawy maddada getirilmeýän esasy sebäplerden ugur almak bilen mümkin boljakdygy belleneýär. Şu ýagdaýda esasy sebäpleriň tertipleşdirilmezligi jedel ýüze çykan mahalynda şol bir sebäplere dürli ýagdaýlarda dürli-dürli baha berilýändigini nazara alyp, anyk ýagdaýlardan ugur almagyň zerurlygyny göz öňünde tutýar. Mysal üçin, ýaşayş jaýyny kireýine bermek şertnamasy baglaşylýanda kireýine beriji S. kireýine alyjy D. ýyladyş we wentilýasiýa ulgamy bolmadyk ýaşayş jaýyny berýär. Kireýine bermek şertnamasynyň hereket edýän döwründe kireýine alyjy D. ýaşayş jaýyny gurnalýan ýyladyş gurallary we aňhanada howa çekýän abzal bilen abzallaşdyrypdyr. Kärende şertnamasy ýatyrylanda kireýine beriji S. kireýine alyjy D. onuň oturdan gurallaryny ýaşayş jaýynda galdyrmagy we çekilen ýitgileriň öwezlik tölegini dolý möçberde almagy tekliplip edipdir. Kireýine alyjy D. täze ýerde kireýine alýan täze ýaşayş jaýynda hem şu enjamlaryň ýokdugyna we olary täzeden satyn almaga wagtynyň ýokdugyna, onuň üçin bazary öwrenmegiň gerekdigine salgylanyp öwezini doluş tölegini almaktan ýüz dönderipdir. Mundan başga-da, şertnama güýzüň soňky aýynda ýatyrylypdyr, howa sowap ugrapdyr, onuň maşgalasynda çagalar bar, täze gurallary satyn almaga sarp edýän wagtynda olaryň saglygyna zyýan ýetmegi mümkin. Jedel ýüze çykan mahalynda kireýine alyjynyň şunuň ýaly delillerine kireýine berijiniň kireýine alyjynyň kireýine alnan ýaşayş jaýynda geçiren enjamlaşdyryş işleri üçin öwezini doluş tölegini almak teklibinden ýüz döndermegi üçin esasy sebäpler hökmünde seredilip bilner.

571-nji madda. Zadyň kadaly könelmegi üçin jogapkärçilik Kireýine alyjy şertnamada göz öňünde tutulýş ýaly peýdalanmak netijesinde kireýine berlen zadyň üýtgemegi ýa-da ýaramazlaşmagy üçin jogapkärçilik çekmeýär.

Kireýine alyjyny kireýine alnan zadyň ondan peýdalanylmagy bilen bagly üýtgemegi ýa-da ýaramazlaşmagy üçin jogapkärçilikden boşatmagyň şu maddada bellenen kadasy kireý şertnamasynyň manysyndan we kireýine berilýän zadyň tebigatyndan gelip çykýar.

Mälim bolsy ýaly, kireýine bermek şertnamasy boýunça kireýine alnan predmet bolup duran islendik zat kireýine alyja peýdalanmak üçin berilýär. Islendik zat onuň ulanylýan wagtynda haýsydyr bir üýtgemeleri başdan geçirýär, ýagny onuň haryt ukýby üýtgeýär, mysal üçin, awtomobil ulagyndan peýdalanylýanda tekerleri könelýär, geçýän ýoly köpeliýär. Bu kadaly ýagdaý hasap edilýär. Düşündirilýän maddanyň kadalary zatdan kadaly peýdalanylýanda kireýine alnan zadyň üýtgemegi ýa-da ýaramazlaşmagy üçin kireýine alyjynyň jogapkärçilik çekmeýändigini belleýär.

Kireýine alyjyny zadyň üýtgemegi we ýaramazlaşmagy üçin jogapkärçilikden boşatmak üçin ony peýdalanmagyň tebigatyny anyklamak zerurdyr. Kanunyň düşündirilýän kadasy zatdan kadaly peýdalanylýan mahalynda ýüze çykan ýagdaýda, ýagny zadyň tebigy könelme sebäpli üýtgemegi ýa-da ýaramazlaşmagy üçin kireýine alyjyny jogapkärçilikden boşadýar. Düşündirilýän maddanyň manysyndan eger kireýine alyjy kireýine alnan zady onuň bellenen maksadynyň tersine peýdalanan bolsa, şonuň netijesinde kireýine alnan zat üýtgän ýa-da ýaramazlaşan bolsa, kireýine alyjynyň onuň üçin jogapkärçilikden boşadylmaýandygy gelip çykýar. Mysal üçin, ylmy laboratoriya ylmy tejribeleri geçirmek üçin enjamy kireýine alypdyr, ýöne ony diňe bir tejribeleri geçirmek üçin däl, eýsem dürli şaýlary ýasamak üçin hem peýdalanypdyr, bu

bolsa şol enjamyň naturada bellenen maksadyna laýyk gelmeýär. Şu enjam şaýlary ýasamak üçin peýdalanylan mahalynda ulgam bozulypdyr, ony bejermek belli bir çykdajylary talap edýär. Şunuň ýaly ýagdaýda kireýine beriji enjamyň ýaramazlaşandygy üçin jogapkärçilikden boşadylmaýar, sebäbi ony ulanmak enjamyň kadaly peýdalanylmagyna – onuň gönüden-göni bellenen maksadyna laýyk gelmeýär.

572-nji madda. Ýeňil remont baradaky çykdajylar

1. **Ýeňil remonty geçirmek adatça kireýine alyjynyň üstüne ýüklenilýär. Kireýine berijiniň razyçylygy bolmasa, kireýine alyjynyň ýaşaýys jaýy üýtgetmäge ýa-da rekonstruksiýalaşdyrmaga hukugy ýokdur.**
2. **Kireýine alyjy işleri öz hasabyna ýerine ýetirmäge borçludur.**
3. **Kireýine beriji şu maddanyň 1 punktunda göz önünde tutulan borçlary kireýine alyjynyň ýerine ýetirmezligi sebäpli dörän zyýanyň tölenilmegini talap edip biler.**

1. Ýeňil remont (abatlamagy) geçirmek borjy

Düşündirilýän madda kireýine alyjynyň kireýine alnan emlägi onuň wagtyndan öň könelmeginiň we hatardan çykmagynyň önüni alýan gurat ýagdaýda saklamak boýunça borjuna belleýär, bu bolsa ýeňil abatlamagyň geçirilmegini göz önünde tutýar. «Adatça kireýine alyjynyň üstüne ýüklenilýär» diýmek bilen, kanun çykaryjy, düzgün bolsy ýaly, emlägi kireýine bermek şertnamasy bolanda kireýine alnan obýekti ýeňil abatlamagyň kireýine alyjy tarapyndan geçirilýändigini belleýär. Maddanyň manysyndan ugur alnanda, ýeňil abatlamagy geçirmegi kireýine berijiniň üstüne ýüklemek üçin şertnamada bu barada ýörite görkezilmelidigi göz önünde tutulýar. Eger kireý şertnamasynda bu barada görkezilmedik bolsa, onda ýeňil abatlamak kireýine alyjy tarapyndan geçirilmelidir.

Düşündirilýän maddanyň ikinji böleginden ugur alnyp, ýeňil abatlamak boýunça çykdajylary geçirmek hem kireýine alyjynyň üstüne ýüklenýär, sebäbi şu bent imperatiw bolup durýar we ýeňil abatlamak bilen bagly çykdajylary geçirmegi kireýine alyjynyň üstüne ýükleýär.

2. Kireýine berijiniň razyçylygy bolmasa, kireýine alnan emlägi üýtgetmegiň ýa-da durkuny täzelemegiň gadaganlygy

Düşündirilýän maddanyň birinji bölegi ýeňil abatlamagy geçirmegi kireýine alyjynyň üstüne ýüklemek bilen, kireýine berijiniň razyçylygy bolmasa, kireýine alyjynyň kireýine alnan emlägi üýtgetmegiň ýa-da durkuny täzelemeginiň gadagandygyny belleýär. Zady üýtgetmek ýa-da onuň durkuny täzelemek onuň görnüşini üýtgetmegi göz önünde tutýar, şonuň netijesinde zat özüniň ilkişadaky görnüşinden tapawutlanar. Üýtgetmegiň we durkuny täzelemegiň netijesinde zadyň düýpli özgerişleri başdan geçirýändigini bilen baglylykda, kanun çykaryjy kireýine alyjyny şu hereketleri geçirmek üçin kireýine berijiden deslapdan razylyk almaga borçly etdi. Şeýle razylyk bolmasa kireýine alyjynyň kireýine alnan zady üýtgetmek we onuň durkuny täzelemek boýunça hereketleri bikanun hereketler bolar.

3. Ýitgileriň öwezini dolmagy talap etmek

Düşündirilýän maddanyň üçünji bölegi kireýine alyjy tarapyndan kireýine alnan zady ýeňil abatlamak boýunça borçlaryň ýerine ýetirilmeýän we ony üýtgetmek we durkuny täzelemek üçin kireýine berijiniň razyçylygynyň alynmaýan ýagdaýlaryna seredýär. Ýokarda görkezilen hereketler üçin borç ýüklemek bilen bilelikde, kanun çykaryjy kireýine berijä kireýine alyjy tarapyndan ýokarda görkezilen borçlaryň ýerine ýetirilmändigini bilen bagly ýüze çykan ýitgileriň öwezini dolmak talabyny bildirmek hukugyny berýär. Eger kireýine alyjy, kireýine alnan emlägi öz hasabyna ýeňil abatlamagy geçirmäge borçly bolmak bilen, ony ýerine ýetirmese ýa-da kireýine berijiniň razyçylygyny alman şol desgany üýtgetmegi ýa-da onuň durkuny täzelemegi geçirse, onda kireýine beriji oňa ýeňil abatlamagy geçirmek bilen bagly çykdajylary hem, kireýine berlen zadyňki ýagdaýyna geçirmek bilen bagly çekilen çykdajylary hem töledip biler. Düşündirilýän maddanyň şu bölegine laýyklykda, kireýine beriji şol ýitgileriň öwezini dolmagy talap etmän hem biler, sebäbi kireýine berijiniň maddada bellenen borçlaryndan tapawutlylykda ýitgileriň öwezini dolmak talaby kireýine berijiniň hukugy bolup durýar. Şonuň üçin hem ýokarda görkezilen talaby bildirmek ýa-da bildirmezlik meselesini çözmek kireýine berijide galýar. Ol bu talaby bildirip hem, ondan yüz dönderip hem biler.

573-nji madda. Kireýine berijiniň kireýine berlen zady üçünji birine kireýine bermäge razylygy Kireýine berijiniň razyçylygy bolmasa, kireýine alyjynyň kireýine alnan zady üçünji şahsa bermäge (kireýine bermäge) haky ýokdur. Kireýine alyjynyň maşgala agzalary üçünji şahs diýlip ykrar edilmeýär.

1. Üçünji birine kireýine bermek hukugy

Düşündirilýän maddada kanun çykaryjy, hakykatdan, soňa laýyklykda kireýine alyja kireýine alnan emläk babatynda kireýine alnan zady üçünji şahsa bermek görnüşinde ygtyýar ediji hereketleri amala aşyrmak hukugyny berýän kadany belleýär. Emma, şunuň ýaly ygtyýar etmegiň hökmany şerti kireýine berijiniň razyçylygy bolup durýar. Eger kireýine beriji kireýine alyjynyň üçünji şahs bilen kireýine bermek şertnamasynyň baglaşmaga razyçylyk berse, onda kireýine alyjynyň kireýine alynýan zady beýleki şahsa kireýine bermäge haky bardyr.

Üçünji şahsa kireýine bermek şertnamasynyň kireýine bermek şertnamasyndan gelip çykýandygy sebäpli, onuň möhleti ilkişadaky şertnamanyň hereket edýän möhletinden geçmeli däl, ilkişadaky şertnama bolup kireýine bermek şertnamasy çykyş edýär. Üçünji şahsa kireýine bermek gatnaşyklary babatynda kireýine bermek şertnamasy hakynda kadalar ulanylýar, bu ýerde ilkişadaky şertnama boýunça kireýine alyjy kireýine beriji bolup çykyş edýär, üçünji kireýine alyjy bolsa kireýine alyjy hökmünde çykyş edýär.

2. Üçünji şahslar

Düşündirilýän maddanyň düzgünlerine laýyklykda, üçünji şahsa kireýine bermek şertnamasy boýunça üçünji kireýine alyjy bolup kireýine alyjynyň maşgala agzasyndan başga islendik şahs çykyş edip biler. Bu ýerde kireýine alyjynyň maşgala agzasyna kimiň degilidigi baradaky meseläni anyklamak möhümdir. Maşgala agzalarynyň kesgitlemesi, definisiýa görnüşinde, maşgala gatnaşyklaryna esaslanýan hukuklary we borçlary bolan adamlar hökmünde äri we aýaly, olaryň

çagalary we ene-atalary, şeýle hem maşgalanyň olar bilen bilelikde ýaşayan beýleki agzalary Türkmenistanyň Maşgala kodeksiniň 1-nji maddasynda kesgitlenilýär.

Maşgala agzalarynyň başga bir kesgitlemesi Türkmenistanyň Ýaşayş jaý kodeksiniň 34-nji maddasynda berilýär, bu maddada kireýine alyjynyň maşgala agzalaryna maşgala gatnaşyklaryna

esaslanýan hukuklary we borçlary bolan adamlaryň girýändigini bellenýär: «Hususy ýaşayş jaýynyň eýesiniň maşgala agzalary diýlip maşgala gatnaşyklaryna esaslanan hukuklary we borçlary bolan adamlar, ýagny äri (aýaly), olaryň çagalary we är-aýalyň ata-eneleri ykrar edilýär.

Hususy ýaşayş jaýynyň eýesiniň maşgala agzalary hökmünde beýleki adamlar hem kazyýet tarapyndan ykrar edilip bilner, eger olar bu ýaşayş jaýynyň eýesi bilen hemişelik ýaşayan we onuň bilen umumy hojalygy azyndan baş ýyl bile alyp barýan bolsalar. Zähmete ukypsyz eklençdäkiler, eger olar ýaşayş jaýynyň eýesi bilen hemişelik ýaşayan bolsalar, hususy ýaşayş jaýynyň eýesiniň maşgala agzalary bolup durýarlar». Döwletiň ýaşayş jaý gaznasyndan ýaşayş jaýyny kireýine alyjynyň maşgala agzalary babatdaky mesele hem şunuň ýaly çözülýär.

Şu kesgitlemelerden gelip çykyşy ýaly, maşgalada agzalygynyň alamatlary garyndaşlyk gatnaşyklary, bilelikde ýaşamak we maşgala gatnaşyklaryna esaslanýan hukuklaryň we borçlaryň bardygyny bolup durýar.

Eger üçünjü şahslara kireýine bermek ýaşayş jaýyna degişli bolsa, üçünjü şahslara kireýine alyjy bilen bilelikde ýaşamak we umumy hojalygy ýöretmek alamatlary bar bolanda kireýine alyjynyň maşgala agzasy diýlip ykrar edilen beýleki şahs hem degişli edilip bilner.

Şeýlelikde, üçünjü kireýine alyjy bolup ýokarda görkezilen alamatlary bolmadyk islendik şahs çykyş edip biler.

574-nji madda. Kireýine berijiniň kireýine alnan zady, üçünjü birine kireýine bermekden ýüz döndermegine ýol bermezlik

Eger esasy sebäplerden ugur alyp, kireýine alyjy özüniň kireýine alýan ýaşayş jaýyny kem-käs ýa-da бүтінleý üçünjü şahsa bermek isleýän bolsa, onda kireýine beriji ýaşayş jaýyny üçünjü şahsa kireýine bermekden ýüz dönderip bilmez. Eger üçünjü şahsyň şahsyýeti ýüz döndermek üçin düýpli esas berýän bolsa, ýaşayş jaýyna artykmaç agram salynýan bolsa ýa-da başga sebäplere görä üçünjü şahsa kireýine bermek kireýine beriji üçin kabul ederliksiz bolsa, bu kada ulanylmaýar.

1. Kireýine berijiniň üçünjü birine kireýine bermäge razylyk bermek borjy

Düşündirilýän madda ýaşayş jaýyny üçünjü şahsa kireýine bermek şertnamasyny baglaşmak mümkinçiligini düzgünleşdirýär. Eger mundan öňki maddada kireýine alnan zady üçünjü şahsa kireýine bermek üçin kireýine berijiniň razyçylygyny almagyň zerurlygy barada gürrüň giden bolsa, onda şu maddada gürrüň kireýine berijiniň şunuň ýaly razyçylygy bermekden ýüz dönderip biljek ýagdaýlary barada gidýär.

Kireýine aljy özüniň kireýine alan ýaşayş jaýyny bölkleýin ýa-da бүтінleý üçünjü şahsa tabşyrmak hukugyny bermek bilen (şol hukugy ýerine ýetirmekden ýüz döndermäge kireýine berijiniň haky ýokdur), kanun çykaryjy munuň üçin esasy sebäpleriň bolmalydygyny belleýär. **2. Kireýine berijiniň üçünjü birine kireýine bermek şertnamasyny baglaşmaktan ýüz döndermek mümkinçiliginden mahrum etmek üçin esasy sebäpler**

Düşündirilýän maddanyň özünde ýaşayş jaýyny üçünjü şahsa kireýine bermek üçin esasy sebäpleriň nähili bolmalydygyny bellenilmeýär, ýöne şertnamanyň obýekti hökmünde ýaşayş jaýyna seredilýändigini bilen bagly, Türkmenistanyň Ýaşayş jaý kodeksine ýüzlenmek zerur hasap edilýär, onuň belli bir maddalary ýaşayş jaýyny üçünjü şahsa kireýine bermek şertnamasyny baglaşmak mümkinçiligine bagyşlanandyr. Ýaşayş jaý kodeksiniň 82-nji maddasy kireýine alyjy tarapyndan ýaşayş jaýyny üçünjü şahsa kireýine tabşyrmak mümkinçiligini belleýär, şunda üçünjü şahsa kireýine bermegiň obýekti bellenip goýlan (bronlanan) ýaşayş jaýy bolup durýar, oňa gorag şahadatnamasy kanunçylykda bellenen ýagdaýlarda berilýär, mysal üçin, ýurduň çäklerinden daşyna işe iberilende ýa-da saýlawly wezipä saýlanandygyny bilen bagly ýaşayan ýerine üýtgetmeli bolanda berilýär. Kanunda bellenen şunuň ýaly anyk ýagdaýlarda kanun çykaryjy kireýine alyjynyň ýaşayan ýerinde bolmaýan möhletiniň бүтін dowamynda ýaşayş jaýyny onda saklap galýar we oňa özüniň bolmaýan wagtynyň dowamynda üçünjü şahsa kireýine bermek şertnamasyny baglaşmak hukugyny berýär. Emma bu kadalar döwletiň ýaşayş jaý gaznasyna degişli ýaşayş jaýlary babatynda bellenendir.

Hususy ýaşayş jaý gaznasynyň ýaşayş jaýlaryny üçünjü şahsa kireýine tabşyrmagyň esasy sebäpleri baradaky mesele çözülende anyk ýagdaýlardan ugur almak zerurlygy ýüze çykýar. Mysal üçin, kireýine alyjynyň wagtlaýyn agyr maddy ýagdaýa düşýän ýagdaýlaryna ýa-da meýdany giň bolan ýaşayş jaýy kireýine bermek şertnamasynyň obýekti

bolup durýan mahalynda maşgala agzalarynyň sanynyň azalmagyna esasy sebäpler ýaly seredilip bilner.

3. Kadadan çykmalar

Düşündirilýän maddanyň soňky sözlemi kireýine berijiniň üçünjü şahs bilen kireýine bermek şertnamasyny baglaşmaga razyçylyk bermek borjundan boşadylýan ýagdaýlaryny belleýär. Bu ýagdaýlar maddada anyk kesgitlenendir:

1. üçünjü şahsyň şahsyýeti, ol ýüz döndermek üçin ýeterlik bolup durýan ähmiýetli ýagdaýlara eýe bolmalydyr. Şu düzgünden şol ýagdaýlaryň kireýine beriji üçin ýeterlik bolmalydygy gelip çykýar, ýagny üçünjü şahsyň şahsyýetine seredilende oňa mahsus bolan, kireýine berijiniň ýaramaz garamagyna getirip biljek alamatlar hasaba alynmalydyr. Mysal üçin, üçünjü şahsyň ozal kireýine berijiden onuň ýaşayş jaýyny kireýine almagy we şertnamanyň kireýine alnan ýaşayş jaýyna päk ýürekden garalamandygy, onuň zýygyderli zaýalanandygyny sebäpli yatyrylmagy;

2. ýaşaaýys meýdanyna agdyk adam düşýär. Bu alamat, ähtimal, ýaşaaýys meýdanynyň kadalaryna bildirilýän talaplaryň mümkin bolan bozulmagy bilen kesgitlenip bilner. Türkmenistanyň Ýaşaaýys jaý kodeksinde ýaşaaýys jaýynyň çäklerinde adamyň kadaly ýaşamagy üçin niýetlenen ýaşaaýys meýdanynyň kadasy kesgitlenendir. Türkmenistanyň Ýaşaaýys jaý kodeksiniň 70-nji maddasyna laýyklykda, ýaşaaýys meýdanyň bir adama düşýän kadasy 12 inedördül metr möçberde bellenenidir. Bu kada ýaşaaýys meýdanyna agdyk adam düşmegi baradaky mesele çözüleninde esas edilip alnyp bilner, ýagny ýaşaaýys jaýyny üçünji şahsa kireýine bermek şertnamasynyň netijesinde ýaşaaýanlary we göçüp gelmäge degişlileri hasaba alanyňda, ýaşaaýys meýdanynyň kadasy kanunda bellenen kadadan az bolsa, onda bu ýagdaýa ýaşaaýys jaýynyň artyk dolmagy hökmünde seredilip bilner, şonuň bilen baglylykda kireýine beriji üçünji şahsa kireýine bermekden ýüz dönderip biler;
3. üçünji şahsa kireýine bermegiň kireýine beriji üçin kabul ederli bolmadyk beýleki sebäpler. Kanun çykaryjy kireýine beriji üçin üçünji şahsa kireýine bermegiň kabul ederli dälidigine häsiýetnama bermek bilen çäklenýär. Bu sebäpler her bir anyk ýagdaýda aýratyn kesgitlenmelidir we karz berijiler üçin düýbünden dürli-dürli bolup biler.

Eger kireýine berijiniň biri üçin üçünji şahsa kireýine bermegiň kabul ederli bolmazlygynyň sebäbi üçünji şahsda itiň bardyg, kireý berijiniň ony islemeyändig bolsa, onda beýleki kireýine beriji üçin bu kiçi ýaşly çagalaryň bolmagy bolup biler.

575-nji madda. Kireýine bermek gatnaşyklary gutaran mahalynda zady üçünji birine kireýine bermegiň ykbaly
Eger kireýine alnan zady üçünji birine kireýine bermek şertnamany ýatlyrmak kepillendirmelerini nazara almazlygy maksat edinýän bolsa, onda kireýine bermek gatnaşyklary gutarandan soň, kireýine beriji kireýine alyjy bilen üçünji bir kireýine alyjynyň, arasynda dowam eden hukuklary we borçlary öz üstüne alýar.

Düşündirilýän maddada kireýine alyjynyň şertnamany bozmak isleýän, ýöne şertnamany bozmak möhletiniň gelmändig sebäpli muňa hukugynyň ýok bolan ýagdaýy beýan edilýär. Şu ýagdaýdan çykmak maksady bilen, kireýine alyjy zady üçünji şahsa kireýine berýär we şeýle etmek bilen kireýine berijä ätiýaçlykdaky kireýine alyjyny tapyp berýär.

Kireýiň möhleti tamamlanandan soň kireýine beriji üçünji kireýine alyjy bilen şertnamany dowam edýär, şu ýagdaýda ol kireýine alyjy hökmünde çykyş edýär.

Şu maddadan üçünji şahs bilen kireýine bermek şertnamasy kireýine bermek şertnamasy ýatlyrylandan soň üçünji kireýine alyjy bilen dowam edýän bolsa, onda kireýine alyjy bilen üçünji kireýine alyjynyň arasynda bar bolan hukuklaryň we borçlaryň ählisi kireýine berijä we üçünji kireýine alyja geçýär. Ýagny, eger üçünji şahs bilen kireý şertnamasynyň şertleri boýunça kireýine alyjy kireýine beriji, üçünji kireýine alyjy bolsa kireýine alyjy hökmünde çykyş eden bolsa, onda kireýine alyjy bilen kireý şertnamasy ýatlyrylandan soň kireýine beriji bes edilen şertnama boýunça üçünji şahs bilen kireýine bermek şertnamasyna laýyklykda hukuklary we borçlary alýar.

576-njy madda. Kireýine bermek gatnaşyklaryny üpjün etmegiň möçberleri

1. **Eger ýaşaaýys jaýyny kireýine bermek şertnamasynda borçnamanyň ýerine ýetirilmegini üpjün etmek kireýine alyjynyň üstüne ýüklenilýän bolsa, onda bu üpjünçiligiň summasý kireý hakynyň möçberiniň üç essesindeň geçmeli dälidir. Eger pul summasý öňünden tölenilmeli bolsa, onda kireýine alyjy bu puly üç aýyň dowamynda her aýda deň bölekler bilen tölemäge haklydyr.**
2. **Öňünden tölenilen üpjünçilige kanunda belleneniln prosentler goşulmalydyr we kireýine bermek gatnaşyklary gutarandan soň bu üpjünçilik prosentler bilen birlikde kireýine alyja gaýtarylyp berilýär.**
3. **Kireýine alyjynyň zyýanyna baglaşylan başga ylalaşyk hakýky dälidir.**

1. Kireýine bermek gatnaşyklaryny üpjün etmegiň maksady

Şu maddada seredilýän kireý gatnaşyklaryny üpjün etmek kireýine bermek şertnamasyny baglaşmagyň we kireýine alyjy tarapyndan üstüne alnan şertnamalaýyn borçlary ýerine ýetirmegiň kepilli bolup çykyş edýär. Bu üpjünçilik özboluşly öňünden töleg bolup durýar, ol kireýine alyjynyň kireýiň obýekti bolup duran ýaşaaýys jaýyny peýdalanmaga kabul etmegi bilen borjuna kepillendirip ýerine ýetirmegi we kireý hakyny geçirmegi üçin hyzmat edýär. Şunuň ýaly üpjünçilik diňe şertnamanyň şertlerinde kireýine alyjynyň şeýle etmek bilen borçnamanyň ýerine ýetirilmegini üpjün etmek borjy göz öňünde tutulan ýagdaýynda bolup biler. Eger kireýine bermek şertnamasynda kireýine alyjynyň üstüne şertnamanyň ýerine ýetirilmegini üpjün etmek borjy ýüklenmedik bolsa, kireýine berijiniň kireýine alyjydan ony talap etmäge haky ýokdur. Düşündirilýän maddanyň manysyndan şunuň ýaly üpjünçilik hökmünde pul möçberiniň çykyş edýändig gelip çykýar.

2. Üpjünçiligiň möçberi we ony geçirmegiň tertibi

Düşündirilýän maddanyň 1-nji maddasynda kanun çykaryjy anyk bolmagy üçin, üpjünçiligiň möçberiniň kireý hakynyň möçberiniň üç essesindeň geçmeli dälidigini kesgitlemek bilen, kireý hakynyň möçberi bilen kireý gatnaşyklarynyň üpjünçiligiň möçberiniň arasynda özara baglanyşygy belledi. Eger şertnamada onuň öňünden geçirilmegi bellenen bolsa, üpjünçiligiň pul möçberini bölekler bölüp üç aýyň dowamynda geçirmek mümkinçiliginiň bellemegi kireýine alyjynyň maddy mümkinçiliklerine we onuň üçin ýeňilleşdirilen ykdysady şertleriň döredilmegine üns berlendigini aňladýar. Eger şertnamada pul möçberiniň öňünden, ýagny kireý gatnaşyklary ýüze çykmazyndan öň geçirilmegi bellenen bolsa, onda kireýine alyja bu pul möçberini üç aýyň dowamynda geçirmek hukugy berilýär, ýöne geçirilýän pul möçberi soňky her aýda öňki aýda geçirilen pul möçberine deň bolmalydyr.

3. Kireýine alyjynyň ykdysady peýdasy

Kireý gatnaşyklaryny üpjün etmegiň pul möçberini geçirmegiň tebigatynyň özi kireýine alyjy tarapyndan borçnamalaryň ýerine ýetiriljekdiginiň kepilli bolup durýan we özüniň emlägini ykdysady taýdan kepillendirip ulanmak babatynda kireýine beriji üçin peýdaly bolýan bolsa, onda kanun çykaryjy şunda kireýine alyjy tarapyndan hem ykdysady peýdanyň alynmagyny göz öňünde tutupdyr. Bu peýdany kanun çykaryjy öňünden geçirilen pul möçberine hasaplanyp ýazylyan göterimler görnüşinde belläpdir. Düşündirilýän maddanyň ikinji böleginden görnüşi ýaly, göterimleriň möçberi kanunçylyga

laýyklykda kesgitleňýär. Hasaplanyp ýazylýan göterimleriň möçberini kesgitlemäge TRK-nyň aýry-aýry maddalary (TRK-nyň 395-nji, 414-nji, 907-nji, 913-nji maddalary) bagyşlanýar, göterimleriň möçberleri, şunda berjaý edilmeli kadalar barada has giňişleýin düşünje almak üçin şol maddalaryň düşündirişleri bilen tanyşmak teklipe edilýär. Öňünden geçirilen pul möçberine göterimleri hasaplap ýazmakdan başga-da, kireýine alyjynyň ykdysady peýdasy Düşündirilýän maddanyň ikinji böleginiň kireýine berijini ýasaýys jaýyny kireýine bermek gatnaşyklary tamamlanandan soň hasaplanyp ýazylan göterimler bilen bilelikde, üpjünçiligiň öňünden geçirilen pul möçberini kireýine alyja gaýtarmaga borçlandyryandygynda hem görünýär. Düşündirilýän maddanyň üçünjü böleginde bellenen kada, şeýle hem kireýine tutujynyň ykdysady peýdasy manysynda seredilip bilner, sebäbi kanun çykaryjy onda kireýine tutuja zyýan ýetirmezlik kadasyny belleýär. Kanun çykaryjy kireýine tutujynyň zyýanyna baglaşylan ylalaşygy hakyky däl diýip ykrar edýär, ýagny şunuň netijesinde bu ylalaşyk baglaşylmazdan öňkä garanda kireýine tutujy özi üçin bähbidi az bolan ýagdaýa düşüp biler.

577-nji madda. Kireý hakyny tölemegiň tertibi

1. **Kireý haky kireýine beriş şertnamasynyň möhleti gutarandan soň tölenilmelidir. Eger kireý wagtal-wagtal tölenilmeli edilen bolsa, onda bu hak wagtal-wagtal tölemek wagtlary geçenden soň tölenilmelidir.**
2. **Goşmaça çykadjalary tölemek diňe taraplaryň arasynda bu barada ylalaşyk bar mahalynda hökmanydyr.**

1. Umumy düzgünler

Kireý hakyny tölemegiň umumy kadasy düşündirilýän maddanyň birinji böleginiň birinji sözleminde bellenýär. Şu kada laýyklykda, kireý haky kireýine bermek şertnamasynyň möhleti tamamlanandan soň geçirilýär. Mysal üçin, eger enjam bir ýyl möhlet bilen kireýine tabşyrylan bolsa, onda kireýine alyjy kireý hakyny şol kireý möhleti tamamlanandan soň tölemelidir.

2. Kireý hakyny geçirmegiň aýratyn şertleri

Kireý hakyny geçirmegiň umumy kadasyndaky tapawutlylykda, taraplar şertnamada kireý hakyny geçirmegiň başga tertibini belläp, ony wagt bölekleri boýunça, mysal üçin, her aýda, her çärýekde, ýarym ýylda geçirmegi belläp bilerler. Kireý şertnamasynda kireý hakyny belli bir wagt bölekleri boýunça geçirmek hakynda şunuň ýaly ýörite görkezmeler bolan ýagdaýynda töleg wagtyň şol bölegi geçenden soň geçirilýär. Mysal üçin, üç ýyl möhlete baglaşylan enjamy kireýine bermek şertnamasynda kireý hakyny her ýarym aýdan geçirmek bellendir. Şunuň ýaly şertnama boýunça birinji ýarym ýyl üçin kireý haky karz gatnaşyklarynyň başlanan pursatyndan birinji alty aý tamamlanandan soň geçiriler, ýagny karz gatnaşyklary 2010-njy ýylyň 21-nji maýynda başlan bolsa, onda birinji kireý haky şol ýylyň 21-nji noýabrynda, hususan-da, alty aý geçenden soň geçirilmelidir. Soňky tölegler hem şu görnüşde, her ýarym ýyl tamamlanandan soň geçiriler. Seredilýän şertnama boýunça iň soňky kireý haky 2013-nji ýylyň 21-nji maýyndan soň geçirilmelidir.

3. Goşmaça çykadjalary tölemek

Şu maddanyň üçünjü böleginde bellenen kada laýyklykda karz boýunça gatnaşyklarda ýeňil abatlamagy geçirmäge degişli bolmadyk goşmaça çykadjalary, mysal üçin, kireýine alnan ýasaýys jaýyny abadanlaşdyrmak boýunça çykadjalary tölemek göz öňünde tutulyp bilner. Kanun çykaryjy kireýine alyjynyň üstüne, diňe taraplaryň arasynda bu barada ylalaşyk bar bolan ýagdaýynda, şunuň bilen bagly çekilen çykadjalary tölemek borjuny ýükläp biljekdigini belledi. Şunuň ýaly ylalaşygyň bolmadyk halatynda kireýine beriji kireýine alyjyny şu çykadjalary tölemäge borçlandyryp bilmez.

578-nji madda. Kireýine alyjynyň günäsi bilen kireý hakynyň tölenilmezliginiň netijeleri

Eger kireýine alyjyda öz günäsi bilen zady peýdalanmak üçin päsgelçilik ýüze çykýan bolsa, onda ol kireý hakyny tölemekden boşadylmaýar.

Şu maddanyň kadasy kireýine alyjynyň kireýine alynýan zatdan şol zadyň bellenen maksadyny, ony ulanmagyň häsiýetnamalaryny we umumy kabul edilen kadalary we düzgünleri berjaý etmek bilen peýdalanmak borjy bilen baglydyr. Şu maddada kanun çykaryjy kireýine alyjynyň günäsi bilen kireýine alynýan emlägi peýdalanmakda haýsydyr bir päsgelçilik ýüze çykýan bolsa, onuň barybir kireý hakyny geçirmelidigini belledi. Mysal üçin, A kärende şertnamasynyň esasynda B awtomobil ulagyny ulanýar. Şu awtoulagy ulanýan mahalynda A günäsi bilen ýolda awariýa ýagdaýy döräpdir. Şu ýagdaýda çakyşmakdan gaça durmak üçin A ulagy ýoldan sowupdyr we ýoluň gyrasyndaky sütüni urupdyr. Şu hereketler bilen bagly awtoulaga ony ulag serişdesi hökmünde peýdalanmaga päsgelçilik berýän zyýan ýetirilipdir. Iki aýlap awtoulagy abatlamak işleri geçirilipdir. Kireýine alyjy A awtoulagyň näsazlygynda günäsiniň bardygyny nazara alanyňda ol şol iki aý üçin kireý hakyny geçirmekden boşadylp bilinmez.

579-njy madda. Ýasaýys jaýyny kireýine alyjynyň inisiatiwasy boýunça şertnamany möhletinden öň ýatyrnak Eger ýasaýys jaýyny kireýine alyjy kireýine beriş şertnamasyny möhletinden öň ýatyrandygyny kireýine berijä azyndan bir aý öňünden duýdursa hem-de kireýine bermegiň galan möhletiniň dowamynda kireýine alyjy bolmaga razy bolan, töleg tölemäge ukyply we kabul ederlikli kireýine alyjyny hödürlese, onda kireýine alyjy kireýine beriş şertnamasyny möhletinden öň ýatrymaga haklydyr.

Şu kadada ýasaýys jaýyny kireýine alyja kireýine beriş şertnamasyny möhletinden öň ýatyrnak hukugyny berilýär. Şu hukuky bermek bilen, kanun çykaryjy şunuň bilen birlikde, kireýine alyjynyň ýasaýys jaýyny kireýine bermek şertnamasyny möhletinden öň bes etmek hukugyny peýdalanyp biler ýaly, onuň ýerine ýetirmeli bolan belli bir şertlerini belleýär.

Bu şertler kireýine alyjy tarapyndan hökmany ýerine ýetirilmäge degişlidir we şulardan ybaratdyr:

birinji şert – kireýine alyjy deslapdan, kireýine bermek şertnamasynyň bes edilmegi göz öňünde tutulýan möhletinden azyndan bir aý öňünden kireýine berijä özüniň şertnamany bes etmek maksadynyň bardygyny habar bermelidir. Eger kireýine alyjynyň ýasaýys jaýyny kireýine almagy 1-nji sentýabrda bes etmek maksady bar bolsa, onda ol bu barada 1-nji awgustdan gijä galman kireýine berijä habar bermelidir.

ikinci şert – kireýine alyjy kireýine berijä täze kireýine alyjyny teklipl etmelidir. Täze kireýine alyjynyň şahsyýetiniň hem ähmiýeti bardyr. Ol tölege ukyply bolmalydyr, ýagny soňra kireýine beriji bellenen kireý hakyny almakda kynçylyk çekmez ýaly, ýaşaýş jaýyny kireýine bermek şertnamasyny kireý hakyny geçirmek babatda ýerine ýetirmäge ukyply bolmalydyr. Şol bir wagtda ol kireýine beriji üçin kabul ederli bolmalydyr, ýagny kireýine berijide täze kireýine alyjy babatda onuň maddy ýagdaýy bilen bagly bolmadyk beýleki nägilelikler hem bolmaly däldir. Täze kireýine alyjynyň şahsyýetiniň kireýine beriji üçin kabul ederli däldigi hökmünde olaryň biri birini halamazlygy, kireýine beriji üçin ähmiýeti bolan, täze kireýine alyjynyň ýaramaz işewürlük abraýy ýaly ýagdaýlara seredilip bilner.

üçünji şert – täze kireýine alyjynyň kireýine bermek şertnamasynyň galan möhletiniň dowamynda kireýine alyjy bolmaga razylygy. Täze kireýine alyjy ozalky kireýine alyjynyň möhletinden öň ýüz dönderýän kireýine bermek şertnamasynyň hereket edýän möhleti barada habarly edilmelidir. Şeýle hem ol bu möhletiň dowamynda şu ýaşaýş jaýyndan peýdalanmaga razy bolmalydyr.

Diňe şu üç şertiň bolan ýagdaýynda kireýine alyja öz başlangyjy bilen ýaşaýş jaýyny kireýine bermek şertnamasyny möhletinden öň ýatyrnak hukugy berilýär, sanalyp geçilen şertleriň biriniň bolmadyk ýagdaýynda kireýine alyjyda şeýle hukuk ýüze çykmaýar.

580-nji madda. Kireýine alyjynyň kireýine berijiniň talaplaryna garşy talaplary

Eger kireý haky baradaky talaplaryň tersine kireýine alyjynyň kireý hakyny tutup galmak hukugy ýa-da kireýine beriş gatnaşyklaryndan gelip çykýan başga bir talaby hasaba goşmak hukugy bar bolsa, onda kireýine alyjy şertnamada garaz başga bir zat göz öňünde tutulan halatlarda-da, eger ol bu barada kireýine berijä öňünden duýduran bolsa, şol hukuklardan peýdalanyp biler.

Düşündirilýän maddada gürrüň kireýine alyjynyň kireý hakyny tölemeýän, kireýine beriji babatynda talaplary, onuň bu talaplary kireý hakyny üzmegiň hasabyna peýdalanmak hukugy bolan ýagdaý barada gidýär. Mysal üçin, ýaşalýan meýdany kireýine alyjy kireýine berijiniň razylygy bilen jaýy düýpli abatlamagy geçiripdir, emma kireýine beriji abatlamak üçin çykdaýlary tölemändir. Kireýine alyjynyň TRK-nyň 580-nji maddasyna laýyklykda hasaba goşmak hukugy bardyr. TRK-nyň 524-nji maddasynda göz öňünde tutulan tutup galmak hukugy hem kireýine alyja hasaba goşmak hukugyny berýär. Mysal üçin, kireýine beriji kireýine alyjydan haryt satyn alypdyr, ýöne bahasyny öz wagtynda tölemändir. Kireýine alyjynyň satyn alnan harydy tutup almaga we harydyň bahasyny kireý hakynyň tölegine hasaba goşmaga hukugy bardyr. Düşündirilýän maddada göz öňünde tutulan, talaplary hasaba goşmak mümkinçiligi taraplaryň bu barada gepleşendiklerine ýa-da gepleşmändiklerine garamazdan ulanylýar. Hasaba goşmak hukugyny ulanmagyň şerti kireýine berijä bu barada öz wagtynda duýdurylmagy bolup durýar.

581-nji madda. Kireýine berijiniň inisiatiwasy boýunça şertnamany ýatyrnak

Eger kireýine berijiniň duýduryşyna garamazdan, kireýine alyjy kireýine alnan zady ep-esli derejede zaýalaýan bolsa ýa-da şonuň ýaly zaýalamak üçin hakyky howpy döredýän bolsa, onda kireýine beriji şertnamany möhletinden öň ýatyrnak biler.

1. Kireýine alnan zadyň zaýalanmagy we onuň zaýalanmak howpy

Düşündirilýän maddanyň kadasy öz üstüne alnan borçnamalary päk ýürekden ýerine ýetirmek ýörelgesinden ugur alýar. Ýokarda aýdylyp geçilişi ýaly, kireýine bermek şertnamasynyň esasynda kireýine berilýän emläk kireýine alyja peýdalanmaga berilýär. Kireýine bermek şertnamasynda taraplar kireýine alynýan emlägi peýdalanmagyň usullaryny gepleşip bilerler, mysal üçin, ýaşalmaýan jaýy kireýine bermek şertnamasynyň baglaşylanda onuň diňe ammar jaýy hökmünde peýdalanymalydygyny gepleşip bolar. Ýöne kireýine beriş şertnamalarynyň köpüsünde kireýine berlen emlägi peýdalanmagyň usullary barada aýratyn bentler bolman biler. Şeýle ýagdaýlarda kireýine alynýan emlägi peýdalanmagyň usullary emlägiň özüni bellenen maksatlaryndan gelip çykýar. Mysal üçin, ýaşaýş jaýy onda adamlaryň ýaşamagy üçin niýetlenýär we ony önümçilik maksatlary üçin peýdalanmak gadagan edilýär. Borçnamalaryňyň päk ýürekden ýerine ýetirmezlik kireýine alyjynyň kireýine alnan emläge sowuk-sala garamagyndan hem gelip çykýar, mysal üçin, kireýine alnan awtoulaga öz wagtynda ýag guýulmazlygy.

Kireýine alyjy tarapyndan emlägi kireýine bermek şertnamasyny boýunça borçnamalary kireýine berlen emlägi peýdalanmagyň usuly babatynda şunuň ýaly päk ýürekden ýerine ýetirilmezligi kireýine alnan zady zaýalaýar, eger hakykatdan zaýalamasa-da zaýalanmak howpuny döredýär.

2. Zaýalanmagyň derejesine baha bermek

Düşündirilýän maddadan emlägi kireýine bermek şertnamasyny möhletinden öň ýatyrnak ýaly netijeleriň ýüze çykmagy üçin kireýine alnan emlägiň ýöne bir zaýalanmagynyň ýeterlik däldigi görünýär. Şu kadada kanun çykaryjy zaýalanmak ýa-da zaýalanmagyň ýüze çykmagynyň ýokary howpy barada gürrüň edýär.

Zaýalanmagyň ähmiýetliligi kireýine alnan zady onuň bellenen maksadyna laýyk peýdalanmak mümkinçiliginiň derejesi boýunça kesgitlenmelidir. Mysal üçin, ýokary tehnologik enjamyň onuň üçin göz öňünde tutulmadyk gödek amallary ýerine ýetirmek peýdalanymagy şol enjamy mundan beýläk göni maksady boýunça peýdalanmak mümkinçiliginden mahrum edip biler.

3. Kireýine berijiniň şertnamany möhletinden öň ýatyrnak boýunça başlangyjy

Kireýine alnan zatdan şunuň ýaly peýdalanymagy kireýine bermek şertnamasynyň kireýine beriji tarapyndan möhletinden öň ýatyrnakmagyň sebäbi bolup durýar. Şular ýaly ýagdaýlar bolanda kanun çykaryjy kireýine berijä kireýine bermek şertnamasynyň baglaşylan möhleti dolmanka ýatyrnak hukugyny berdi. Kireýine berijä şu hukugy bermek bilen, kanun çykaryjy şol bir wagtda kireýine berijiniň borjuna hem belledi, bu borç kireýine alyja, eger ol kireýine alnan emlägi şu görnüşde peýdalanmagy bes etmese, kireýine bermek şertnamasyny möhletinden öň ýatyrnak mümkinçiligi barada duýdurmakdan ybaratdyr. Kireýine alyjy öz gezeginde, kireýine berijiniň duýduryşyna üns bermän, kireýine berlen emläge şu hili garamagyň dowam edýär. Kireýine alnan emlägiň kireýine alyjy tarapyndan ýalňyş peýdalanymagy – şol emlägiň

degerli derejede zaýalanmagy ýa-da şunuň ýaly zaýalanmak howpunyň döremegi – kireýine berijiniň duýduryşy - kireýine alyjynyň kireýine alnan emläk babatynda öz hereketlerini dowam etmegi – diňe şular ýaly özara baglylyk bolanda kireýine berijä kireýine beriş şertnamasyny möhletinden öň ýatyrnak hukugy berilýär.

582-nji madda. Kireý hakynyň tölenmezligi sebäpli şertnamany ýatyrnak

Eger kireýine alyjy kireý hakyny üç aýlap tölemedik bolsa, onda kireýine beriji şertnamany möhletinden öň ýatyrnak biler.

Şu maddanyň kadasyna laýyklykda, kireý hakynyň tölenmezligi hem kireýine bermek şertnamasynyň kireýine berijiniň başlangyjy boýunça möhletinden öň ýatyrnakmagynyň sebäbi bolup biler. Bu ýerde kireýine alyjynyň üç aýlap kireý hakyny tölemezligi ýeterlikdir.

TRK-nyň 577-nji maddasy bilen deňeşdirip, şu maddadan düşündirilýän maddanyň düzgüni onda kireý hakyny geçirmegiň tertibi aýlarda ölçenýän wagt bölekleri boýunça kesgitlenen kireýine bermek şertnamasy babatynda ulanarlydyr diýen netije çykaryp bolar. Ýagny düşündirilýän madda laýyklykda, kireýine berijiniň kireýine bermek şertnamasyny möhletinden öň ýatyrnak bilmegi üçin onda kireýine berlen her geçen aý üçin kireý hakyny geçirmegiň tertibi kesgitlenen bolmalydyr. Kanun çykaryjy «üç aýlap» diýmek bilen kireý hakynyň geçirilmezliginiň wagt ölçegini hem belleýär, ol kireý hakynyň yzygiderli üç aýlap tölenmezligini göz önünde tutýar.

583-nji madda. Kireýine beriş gatnaşyklarynyň möhletiniň gutarmagy bilen bes edilmegi

1. **Kireýine beriş gatnaşyklary şertnamanyň, möhleti gutarandan soň bes edilýär.**
2. **Eger kireýine alyjy möhlet geçenden soň hem emlägi peýdalanýan bolsa, hakyna beriji hem bu barada jedelleşmeyän bolsa, onda şertnama näbelli möhlet bilen dikeldilýär.**
3. **Eger hakyna beriş şertnamasynyň möhleti kesgitlenilmedik bolsa, onda kireýine beriş gatnaşyklary şertnamanyň ýatyrnakmagyny aýtmak arkaly bes edilýär.**

1. Umumy düzgünler

Möhlet tamamlanandan soň kireýine bermek şertnamasyny bes etmek kireýine bermek şertnamasynyň özüne göni bagly bolup durýar. Eger kireýine bermek şertnamasy belli bir döwre ýa-da belli bir möhlet gelip ýetýänçä baglaşylan bolsa, onda şol şertnamanyň esasynda ýüze çykan gatnaşyklar şol döwrüň tamamlanmagy ýa-da şol möhletiň gelip ýetmegi bilen bes edilýär.

2. Şertnamany dowam etmek dikeltmek (kadanyň özünde dikeltmek)

Iş ýüzünde kireýine bermek şertnamasynda belli bir döwrüň bellenen, şol döwür tamamlanandan soň bolsa şertnamanyň bes edilýän, emma kireýine alyjynyň şertnamada görkezilen möhlet dolandan soň hem kireýine alnan emläkden peýdalanmagy dowam edýän ýagdaýlary ýyggy gabat gelýär. Kireýine beriji emlägiň şunuň ýaly peýdalanylmagy babatynda nägilelik bildirmeyär. Şu ýagdaýda görkezilen şertnama näbelli möhlete dikeldildi hasap edilýär.

Şuňa meňzeş kada zähmet kanunçylygynda hem bar, onda möhletli zähmet şertnamasyny uzaltmak bellenen möhlet tamamlanandan soň zähmet şertnamasyny ýatyrnak isleginiň ýokdugy we zähmet borçlaryny ýerine ýetirmegiň dowam etdirilmegi bilen baglydyr. Türkmenistanyň Zähmet kodeksiniň 18-nji maddasynyň başinji böleginde şeýle bellenipdir: «Eger taraplaryň hiç birisi möhletli zähmet şertnamasynyň möhletiniň gutarmagy bilen baglanyşykly onuň ýatyrnakmagyny talap etmese, işgär bolsa zähmet şertnamasynyň möhleti gutarandan soň işini dowam etdirse, onda zähmet şertnamasy kesgitsiz möhlete baglaşylan diýlip hasap edilýär»

Düşündirilýän maddanyň ikinji bölegi hem şu düzgüni belleýär. Eger kireýine beriji şertnamada görkezilen möhlet tamamlanandan soň kireýine alyjy tarapyndan kireýine alnan emlägi peýdalanmagyň dowam etmegini jedelleşmese, onuň kireýine alyjy tarapyndan mundan beýläk peýdalanylmagy kanuny hasap edilýär.

3. Şertnamany ýatyrnak hakynda arza boýunça kireýine bermek şertnamasyny bes etmek

Düşündirilýän maddanyň üçünjü bölegi şertnamada şertnamanyň hereket edýän möhleti bellänmedik ýagdaýlarynda kireý gatnaşyklaryny bes etmegiň tertibini kesgitleýär. Şular ýaly ýagdaýlar bolanda kanun çykaryjy şertnamany ýatyrnak barada habar bermegiň zerurlygyny, şondan soň kireý gatnaşyklarynyň bes edilýändigini belledi. Ýagny şu hili şertnamalara laýyklykda ýüze çykan gatnaşyklary bes etmek üçin bir tarapyň şertnamany bes etmek hakyndaky habar bermegi ýeterlikdir.

Emma kanun çykaryjy şunuň ýaly habar bermegiň görnüşini anyklamandyr, diňe bes etmegiň ýüze çykmagyny islegiň beýan edilmegi bilen baglanyşdyrypdyr. Şonuň üçin hem, biziň pikirimiz, habar bermegiň görnüşiniň bu ýerde ähmiýeti ýokdur, habar dil üstünden hem, ýazmaça-da berlip bilner, bu ýerde taraplaryň biriniň kireýine beriş şertnamasyny ýatyrnak islegi ýeterlikdir.

584-nji madda. Kireýine beriş şertnamasyny näbelli möhlet bilen uzaltmagy talap etmek hukugy

Eger ýaşayş jaýyny kireýine beriş şertnamasy näbelli möhlet bilen baglaşylan bolsa, onda kireýine alyjy kireýine beriş gatnaşyklary bes edilmezinden azyndan iki aý öň, eger kireýine berijide kireýine beriş şertnamasyny bes etmek üçin esasy sebäp bolmasa, kireýine beriş şertnamasynyň näbelli möhlet bilen uzaldylmagyny ýazmaça arza bilen talap edip biler.

Şu maddanyň kadalary näbelli möhlet bilen baglaşylan ýaşayş jaýyny kireýine bermek şertnamasy babatynda ulanylýar. Kireýine alyjy tarapyndan şertnamany uzaltmak isleginiň öz wagtynda beýan edilmegi we kireýine berijide şertnamany ýatyrnak üçin esasy sebäpleriň ýokdugy kireýine bermek şertnamasynyň näbelli möhlete uzaldylmagy üçin esas bolup durýar.

Kireýine alyjynyň islegini öz wagtynda beýan etmegi üçin kanun çykaryjy tarapyndan möhletli kireýine bermek şertnamasynyň bes edilmeli möhletine çenli iki aý möhlet bellenýär, şeýle hem islegiň ýazmaça arza görnüşde beýan edilmelidigi anyk bellenýär.

Kireýine alyjynyň öz wagtynda berlen arzasyny kanagatlandyrmak kireýine berijiniň islegine baglydyr, ýagny kireýine alyjynyň kireý gatnaşyklaryny dowam etmek ýa-da şertnamany bes etmek islegini kanagatlandyrmak hakyndaky meseläniň çözgüdi kireýine berijiniň erkine baglydyr. Emma, şu ýeriň özünde kanun çykaryjy kireýine bermek şertnamasyny bes etmek üçin, ýagny kireýine alyjynyň arzasyny kanagatlandyrmakdan ýüz döndermek üçin kireýine berijide esasy sebäpleriň bolmalydygyny belläpdir.

Düşündirilýän maddada esasy hökmünde seredilmeli sebäpler anyklaşdyrylmaýar, olaryň sanawy TRK-nyň 586-njy maddasynda bellendir.

585-nji madda. Şertnamany ýatyrmagyň möhleti

Kireýine beriş şertnamasyny ýatyrmagyň möhleti üç aýa deňdir, işiň ýagdaýlaryndan ýa-da taraplaryň ylalaşygyndan başgaça gelip çykmaýan halatlar muňa girmeýär.

Düşündirilýän maddada kada şertnamany ýatyrmagyň möhletini üç aý diýip belleýär. Kireýine alyjy kireý möhleti tamamlanmazdan üç aý öň kireýine berijä şertnamanyň ýatyrlyandygyny habar bermelidir. Tersine bolan ýagdaýynda, TRK-nyň 583-nji maddasynyň ikinji bölegine laýyklykda, şertnama näbelli möhlete dowam etdirilýär. Bu möhleti berjaý etmek kireý boýunça şertnama gatnaşyklarynyň kadaly tamamlanmagy üçin zerurdyr.

Kireýine bermek şertnamasyny ýatyrmagyň üç aýlyk möhletini berjaý etmek kireýine bermek şertnamasynyň möhleti kesgitlenmedik bolsa hem hökmany bolup durýar (TRK-nyň 583-nji maddasynyň üçünjü bölegi).

Bu möhlet kireýine beriji üçin hem, kireýine alyjy üçin hem belli bir düzgün-tertipleri geçirmek üçin berilýär. Bellenen wagt kireýine beriji üçin täze kireýine berijileri tapmak, kireýine alyja ýerine zyýanyň öwezini dolmak babatynda nägileligini bildirmek mümkinçiligi bolar ýaly kireýine alnan emlägiň ýaramazlaşandygyny ýa-da zaýalanandygyny anyklamak üçin zerurdyr. Bu wagt kireýine alyja, eger bu zerur bolsa, beýleki kireýine alynjak emlägi gözläp tapmak meselesini çözmek we özara nägilelikler bilen bagly beýleki meseleleri çözmek üçin zerurdyr.

Kireýine bermek şertnamasyny ýatyrmagyň üç aýlyk möhleti kanunyň dispozitiw kadasy bolup durýar we şertnamanyň taraplary şertnamany ýatyrmaq üçin başga möhleti - has gysga we uzak möhleti belläp bilerler.

586-njy madda. Esasy sebäpler bar mahalynda ýaşaaýs jaýyny kireýine beriş şertnamasynyň bes edilmegi

1. Kireýine beriji kireýine beriş şertnamasyny diňe esasy sebäpler bar mahalynda ýatyrp biler. 2. Şu aşakdakylar esasy sebäpdür:

1. eger kireýine alyjy günäkär bolsa we öz borçnamalaryny

ep-esli derejede bozan bolsa;

2. eger ýaşaaýs jaý meýdany kireýine berijiniň gös-göni özi

üçin ýa-da ýakyn kowum-garyndaşy üçin gerek bolsa;

w) eger kireýine alyjy kireýine beriji tarapyndan teklipe edilen

we bazarda dowam edýän kireý hakyna laýyk gelýän ýokarlandyrylan kireý hakyny tölemekden ýüz dönderýän bolsa.

3. Eger şertnamanyň predmeti näbelli ýaşaaýs jaýyndan ybarat bolsa, onda kireýine beriji şertnamany ýatyrmagyň möhletini berjaý edip, ony ýatyrp biler.

1. Umumy düzgünler

Şu madda kireýine berijä ýaşaaýs jaýyny kireýine bermek şertnamasyny ýatyrмага hukuk bermek bilen, munuň diňe esasy sebäpler bolan mahalynda mümkindigini belleýär, olar düşündirilýän maddanyň ikinji böleginde anyk sanalyp geçilýär. Düşündirilýän maddanyň birinji böleginiň manysyndan şular ýaly sebäpleriň bolmadyk ýagdaýynda kireýine berijiniň ýaşaaýs jaýyny kireýine bermek şertnamasyny ýatyrмага hakynyň ýokdugy gelip çykýar.

2. Esasy sebäpler

Düşündirilýän maddanyň ikinji böleginde kanun çykaryjy nähili sebäpler bolanda kireýine berijä ýaşaaýs jaýyny kireýine bermek şertnamasyny ýatyrмага hukuk berilýändigini belleýär. Düşündirilýän maddanyň ikinji böleginiň «a» kiçi bendi esasy sebäp hökmünde günäkär bolsa we öz borçnamalaryny ep-esli derejede bozan bolsa diýip belleýär. Taraplaryň borçlary, mälüm bolşy ýaly, şertnamanyň özünde berkidilýär. Ýaşaaýs jaýyny kireýine almak babatynda kireýine alyjynyň borçlaryna, düzgün bolşy ýaly, ýaşaaýs jaýyny diňe ýaşamak üçin peýdalanmak, onuň abat saklanmagyny üpjün etmek, bolmalyşy ýaly tertipde saklamak, ýeňil abatlamagy geçirmek, kireý hakyny öz wagtynda tölemek, şeýle hem kireýine berijiniň razyligy bolmasa üýtgetmegi we durkuny täzelemegi geçirmezlik borjy girýär. Şeýle hem şertnama kireýine berijiniň beýleki borçlary, mysal üçin, jemagat hyzmatlarynyň tölegini, elektrik energiýasyndan peýdalanandygyny üçin tölegi geçirmek we ş.m. borçlar göz önünde tutulyp bilner. Kireýine alyjy tarapyndan şu borçlaryň ýerine ýetirilmezligine, eger kireýine alyjy olary bilkastlaýyn ýerine ýetirmedik bolsa (günälilik), şeýle hem borçlaryň birnäçe gezek bozulmagynda, ýaşaaýs jaýynda sanitariýa talaplaryna garşy gelýän şertleriň döredilmeginde ýüze çykýan, borçlaryň ep-esli derejede bozulmagynyň alamatlary görünüp duran bolsa, esasy sebäpli hökmünde seredilip bilner. Kireýine alyjy tarapyndan öz borçlarynyň şunuň ýaly ýerine ýetirilmezligine kireýine berijä kireýine bermek şertnamasyny bes etmäge mümkinçilik berýän günälilik we epesli derejede bozulma hökmünde baha berlip bilner.

Kireýine beriji üçin beýleki bir esasy sebäp bolup şu ýagdaý hyzmat edip biler: eger ýaşaaýs jaý meýdany kireýine berijiniň gös-göni özi üçin ýa-da ýakyn kowum-garyndaşy üçin gerek bolsa. Şunuň ýaly ýagdaýda ýaşaaýs jaýy täjirçilik maksadynda peýdalanylýan predmet bolmagyny bes edýär, ýagny onuň ýaşamak üçin tölegli şertlerde peýdalanylmagy bes edilýär.

Kanun çykaryjy kireýine beriji tarapyndan teklipe edilen, kireý hakynyň bazarda dowam edýän möçberlerine laýyk gelýän ýokarlandyrylan kireý hakyny tölemekden ýüz döndermegini üçünjü esasy sebäp hökmünde belledi. Bu ýaşaaýs jaýyny kireýine bermek şertnamasyny baglaýan wagtynda kireý hakynyň bir möçberiniň, belli bir wagt geçenden soň bolsa şol

möçberin birden üýtgän ýagdaýlaryna degişlidir. Elbetde, kireýine beriji ykdysady taýdan amatsyz ýagdaýa düşýär we kanun çykaryjy şu kada bilen oňa kireý hakynyň bazarda emele gelen möçberlerine laýyklykda, kireý hakyny ýokarlandyrmak hukugyny berýär. Kireýine alyjy, öz gezeginde, kireý hakynyň şu möçberini kabul etmelidir, tersine bolanda, şol sebäbiň esasynda kireýine berijiniň ýaşaýsyz jaýyny kireýine bermek şertnamasyny ýatırmaga haky bardyr.

3. Şertnamany ýatırmagyň möhletini berjaý etmek

Şu maddanyň üçünji bölegi mebelli ýaşaýsyz jaýyny kireýine bermek şertnamasyny ýatırmagyň tertibine bagyşlanandyr. Kanun çykaryjy şu kada bilen kireýin obýekti mebelli ýaşaýsyz jaýy bolup durýan ýagdaýlarynda kireýine berijiniň kireýine bermek şertnamasyny ýatırmak üçin kireýine bermek şertnamasyny ýatırmagyň möhletlerini berjaý etmäge borçludygyny belledi. Bu möhletler TRK-nyň 585-nji maddasynda üç aý diýlip bellendi, bu barada şol madda degişli düşündirişde aýdylypdy.

587-nji madda. Şertnamany bes etmegiň formasy

Ýaşaýsyz jaýyny kireýine bermek şertnamasynyň bes edilmegi ýazmaça resmileşdirilmelidir.

Şu madda ýaşaýsyz jaýyny kireýine bermek şertnamasyny bes etmegi ýazmaça resmileşdirmegi bellemek bilen, onuň hökmany tassyklanmagyny ýa-da bellige alynmagyny talap etmeýär. Şunuň bilen baglylykda, şertnamany bes etmegiň ýönekeý ýazmaça görnüşini ýeterlik hasap edilýär. Munuň üstesine-de, ýazmaça görnüş berjaý edilmeligi, ýöne şertnama gatnaşyklarynyň iki tarapyň razylygy bilen tamamlanmagy şertnamanyň bes edilmeginiň hakyky daldigine getirmez. Bu ýerine ýetirmek arkaly geleşigiň görnüşiniň ýetmezçiliginiň düzedilýän ýagdaýy bolup durýar.

588-nji madda. Ýaşaýsyz jaýyny kireýine bermek şertnamasynyň kireýine alyjynyň inisiatiwasy boýunça uzaldylmagy

Eger kireýine bermek möhletiniň geçmegi kireýine alyjyny ýada onuň maşgala agzalaryny agyr ýagdaýa salýan bolsa, onda kireýine berijide esasy sebäpleriň bardygyna garamazdan, kireýine alyjy ýaşaýsyz jaýyny kireýine bermek şertnamasynyň uzaldylmagyny kireýine berijiden talap etmäge haklydyr. Başga bir ýaşaýsyz jaýyny kabul ederlikli şertlerde kireýine berip bolmaýan halat hem agyr ýagdaý diýlip hasap edilýär.

Şu maddanyň kadasy ýaşaýsyz jaýyny kireýine bermek şertnamasyny bes etmegiň TRK-nyň 586-njy maddasynda bellenen kadalaryndan çykman belleýär. Eger görkezilen madda esasy sebäpler bolan mahalynda kireýine berijä ýaşaýsyz jaýyny kireýine bermek şertnamasyny bes etmek hukugyny berýän bolsa, onda şu madda kireýine alyja ýokarda agzalan sebäpleriň bardygyna garamazdan, ýaşaýsyz jaýyny kireýine bermek şertnamasyny uzaltmagy talap etmek hukugyny berýär. Emma kireýine alyjyda şunuň ýaly hukugyň ýüze çykmagy üçin kireýine alyjynyň ýa-da onuň maşgala agzalarynyň agyr ýagdaýa düşendigine şaýatlyk edýän şert zerurdyr. Şu agyr ýagdaý kireýine bermek şertnamasynyň bes edilmegi bilen göni bagly bolmalydyr, mysal üçin, kireýine bermek şertnamasynyň tamamlanýan möhletiniň gys döwrüne gabat gelmegi, kireýine alyjynyň maşgalasynda ýaş çagalaryň bolmagy ýa-da aýalynyň näsag bolmagy, başga bir ýyladylýan jaýy olaryň gözläp tapyp bilmändikleri ýaly ýagdaýlar.

Mundan başga-da, kanun çykaryjy kireýine alyjynyň özi üçin kabul ederli şertlerde, mysal üçin, özi üçin elýeter kireý haky, ýaşaýsyz jaýynyň degişli möçberi bolan beýleki ýaşaýsyz jaýyny kireýine alyp bilmeýändigini hem agyr ýagdaý hökmünde aýratyn bölüp görkezýär.

589-njy madda. Kireýine bermek şertnamasy bes edilen mahalynda kireýine alyjynyň borçlary

- 1. Emlägi kireýine bermek şertnamasy bes edilen mahalynda, kireýine alyjy emlägi kireýine berijiden alan mahalyndaky ýagdaýynda oňa gaýtaryp bermäge, kadaly könelişi ýa-da şertnamada göz öňünde tutulan ýagdaýy nazara almaga borçludyr.**
- 2. Ýer uçaşogyny kireýine alyjynyň öz talaplaryny kanagatlandyrmak maksady bilen ony saklap galmaga hukugy ýokdur.**
- 3. Eger kireýine alyjy emlägi peýdalanmak üçin üçünji şahsa berse, onda kireýine beriji kireýine beriş şertnamasy bes edilenden soň, eger ol üçünji bir kireýine alyjy bilen kireýine berijä gatnaşyklaryny bellemeyän bolsa, emlägiň gaýtarylyp berilmegini üçünji şahsdan talap edip biler.**

1. Umumy düzgünler

Şu maddanyň birinji bölegi islendik emlägi kireýine bermek şertnamalaryna degişli umumy kadany belleýär. Islendik emlägi kireýine bermek şertnamasy baglaşylanda kireýine alyjynyň esasy borçlarynyň biri hökmünde kireýine alynýan emlägiň abat saklanmagyny üpjün etmek belleniýär. Elbetde, islendik emläk peýdalanylýan mahalynda onuň belli bir könelmä sezewar bolýandygyny aradan aýyrmak bolmaz. Şonuň üçin hem kanun çykaryjy zat kireýine berijä gaýtarylyp berlende onuň kadaly könelişiniň hasaba alynmagyny göz öňünde tutupdyr, ýagny onuň kadaly peýdalanylýan mahalynda bolup geçýän käbir üýtgemeleriň kabul ederli hasap edilmelidigini belläpdir. Şeýle hem düşündirilýän maddanyň birinji böleginden şertnamanyň özünde öňünden, karz gatnaşyklary tamamlanandan soň kireýine alnan zadyň kireýine berijä nähili ýagdaýda gaýtarylmalydygy göz öňünde tutulmalydyr.

2. Ýer uçaşogyny saklap galmagyň gadaganlygy

Şu maddanyň ikinji bölegi nähili talaplaryň bildirilýändigine garamazdan, kireýine alyjynyň ýer uçaşogyny saklap galmaga hukugynyň ýokdugyny belleýär. Şundan ýer uçaşogyny kireýine bermek şertnamasy amala aşyrylanda kireýine bermek şertnamasynyň möhletiniň tamamlanýan wagtynyň gelip ýetmegi bilen, kireýine alyjynyň ýer uçaşogyny boşatmalydygy we ony kireýine berijä bermelidigi gelip çykýar. Eger kireýine alyjyda kireýine beriji babatynda haýsydyr talaplar bar bolsa, ol şol talaplary ýer uçaşogynyň berilmegi bilen baglanyşdyrman, özbaşdak bildirmelidir. Hususan-da kireýine alyjyda kireýine beriji babatda nägilelikleriň bolmagy, hatda olaryň şu kireýine bermek şertnamasy bilen bagly bolmagy hem, ony kireýine bermek şertnamasynyň möhleti tamamlanandan soň ýer uçaşogyny kireýine berijä gaýtarmak borjundan boşatmaýar.

3. Üçünji tarapdan emlägiň gaýtarylmagyny talap etmek

Şu maddanyň üçünji böleginde kireýine berilýän emlägiň üçünji şahsa kireý şertnamasy boýunça berlen mahalynda onuň gaýtarylmaly ýagdaýyna seredilýär. Şunuň ýaly ýagdaýda üçünji şahsa kireýine bermek şertnamasynyň meselesini çözmegiň iki warianty bardyr. Olaryň biri – kireýine bermek şertnamasynyň bes edilmegi bilen üçünji şahsa kireýine bermek şertnamasy hem bes edilýändigidir. Ikinji wariant – kireýine beriji bilen üçünji kireýine alyjynyň arasynda şu emlägi kireýine bermek şertnamasy baglaşylýar. Ikinji wariantda kireýine alnan emlägi gaýtarmak zerurlygy bolmaýar. Emma, üçünji şahsy kireýine bermek şertnamasy kireýine bermek şertnamasyna öwürlmese, kireýine berijä bu emlägi üçünji şahsdan talap etmek hukugy berilýär.

590-njy madda. Kireýine berlen zadýň gaýtarylyp berilmezligi netijesinde ýeten zyýany tölemek

1. **Eger kireýine alyjy kireýine beriş gatnaşyklary gutarandan soň kireýine alnan emlägi gaýtaryp bermeýän bolsa, onda kireýine beriji emläk gaýtaryp bermegiň bökdelen döwri üçin bellenen haky ýeten zyýanyň öwezini dolmak hökmünde tölemegini talap etmäge haklydyr.**
2. **Ýeten zyýandan geçýän möçberde hak tölemek borjuny kireýine alyjynyň üstüne ýükleýän ylalaşyk hakyky däl.**

Şu maddanyň kadalarynda kireýine bermek şertnamasynyň möhleti tamamlanandan soň kireýine alnan emlägiň kireýine alyjy tarapyndan gaýtarylmadyk ýagdaýyndaky netijeler göz önünde tutulýar. Kireýine alyjy tarapyndan kireýine alnan emlägiň gaýtarylmadygy sebäpli kireýine berijä zyýan ýetirilýändigini aýdyň görünýär. Eger kireýine alyjy kireýine alnan emlägi öz wagtynda yzyna alan bolsa, ol ony kireýine bermek şertnamasy boýunça peýdalanmaga berip we onuň üçin hak alyp biler. Kireýine alynýan emlägiň öz wagtynda gaýtarylmazlygynyň netijesinde kireýine beriji ýitgi çekýär. Kanun çykaryjy şu kadada kireýine berijä bu ýitgileri emlägi öz wagtynda gaýtarmadyk kireýine alyja töletmek hukugyny berýär. Bu ýerde kanun çykaryjy talabyň gaýtarmagyň gijikdirilen döwründe alynjak karz hakynyň möçberine laýyk bolmalydygyny belledi. Eger kireýine beriji kireýine alyjydan ýetirilen zyýandan köp möçberde öwezini dolmagy talap etse, onuň talaby hakyky däl hasap edilýär. Mysal üçin, kireýine beriji enjamy kireýine bermek şertnamasy boýunça 1000 manat möçberde kireý hakyny alypdyr, karz gatnaşyklarynyň möhleti tamamlanandan soň kireýine alyjy enjamyň gaýtarylmagyny bir ýarym aý gijikdiripdir. Kireýine beriji kireýine alyjydan özüniň 1500 müň manat möçberdäki ýitgilerini, ýagny enjamy gaýtarmagyň gijikdirilen wagtynda bellenen kireý hakynyň möçberini talap etmäge haky bardyr. Kireýine beriji tarapyndan 5000 manat möçberde öwezini dolmak talaby hakyky bolmaz, sebäbi ol çekilen ýitgileriň möçberinden ýokarydyr.

591-nji madda. Kireýine alyjynyň zatlaryny girew goýmak hukugy

Ýer uçastogyny, öýi ýa-da ýaşaýyş jaýyny kireýine berijiniň kireýine beriş gatnaşyklaryndan gelip çykýan öz talaplaryny üpjün etmek üçin, kireýine alyjynyň goýan zatlaryny girew goýmaga hukugy bardyr. Girew goýmak hukugy eýelenilen meýdandan zatlaryň aýrylmagy bilen bir wagtyň özünde güýjüni ýitirýär, eger munuň özi adaty özara durmuş gatnaşyklaryna laýyklykda amala aşyrylsa şeýtmäge hukugy bardyr.

Düşündirilýän madda kanun boýunça girewiň anyk ýagdaýlaryny öz içine alýar. Kireý gatnaşyklarynyň üpjünçiligi hakynda umumy kadal TRK-nyň 576-njy maddasynda kesgitleýendir. Şu maddada kireýine alnan emlägiň ýer uçastogy, öý ýa-da başga bir ýaşaýyş jaýy bolup durýan mahalynda kireýine berijiniň talaplaryny kireýine alyjynyň zatlaryna girew hukugy bilen üpjün etmek göz önünde tutulýar. Şu kadada bellenen kadalara laýyklykda, kireýine berijä özüniň karz gatnaşyklaryndan gelip çykýan talaplaryny üpjün etmek üçin girew hukugy berilýär. Kireýine alyjynyň özi tarapdan geçirilen zatlary girewiň predmeti bolup hyzmat edip biler, ýagny girewe berilýän predmetleri saýlap almak meselesi kireýine alyja degişlidir.

Kireýine berijiniň girew hukugy şol zatlaryň kireýine berijiniň eýeçiliginde bolýandygy bilen baglydyr, sebäbi kanun boýunça girewiň ýüze çykmagynyň şertine laýyklykda girew goýlan zatlara eýeçilik etmek fakty kesgitleýji bolup durýar. Diýmek, kanun çykaryjy şu maddada kireýine alnan emlägiň zatlarynyň aýrylan (äkidilen, çykarylan) pursatyndan girew hukugynyň güýjüni ýitirýändigini belleýär. Girewe bolan hukugy ýitirmek görnüşinde netijäniň ýüze çykmagy üçin zatlaryň aýrylmagyna adaty özara durmuş gatnaşyklary sebäp bolmalydyr. Bu ýerde adaty özara durmuş gatnaşyklary diýip nämä düşünilýändigini anyklamak möhümdir. Bu durmuşyň adaty barşynda ýüze çykýan islendik gatnaşyklar bolup biler. Mysal üçin, girew predmeti kireý gatnaşyklarynyň obýekti bolup duran ýer uçastogyndaky gurnalan göçürme garaž bolup durýar. Kireýine alyjy üçin garaža zerurlyk kireýine alyjynyň öz awtomobil ulagyny ogluna sowgat berendigi sebäpli aradan aýrylypdyr, şunuň bilen baglylykda ol garažy satypdyr. Şunuň ýaly ýagdaýda kireýine berijiniň girew goýlan garaža (girewe) bolan hukugy güýjüni ýitirýär.

592-nji madda. Ýer uçastogyny kireýine bermek şertnamasynyň formasy

Ýer uçastogyny bir ýyldan artyk möhlet bilen kireýine bermek şertnamasy ýazmaça resmileşdirilmelidir. Bu forma berjaý edilmedik mahalynda şertnama näbelli möhlet bilen baglaşylan diýlip hasap edilýär. Şertnamanyň bes edilmegine diňe ilkinji ýyl geçenden soň ýol berilýär.

TRK-ne laýyklykda kireýine bermek şertnamasy dil üstünden baglaşylýp bilner we onuň hakyky bolmagy üçin ýazmaça görnüş talap edilmeýär. Düşündirilýän maddada şu umumy kadadan çykma göz önünde tutulýar: eger şertnamanyň möhleti bir ýyldan az bolmasa, ýer uçastogyny kireýine bermek gatnaşyklarynyň ýüze çykmagy üçin şertnamanyň ýazmaça görnüşiniň berjaý edilmegi hökmany bolup durýar. Eger şu kadada bellenen görnüşiniň berjaý edilmedik mahalynda şertnama näbelli wagta baglaşylan diýlip hasap edilýär, ýöne şeýle-de bolsa, kireý gatnaşyklary gatnaşyklaryň ilkinji ýyly tamamlanmazlygyndan öz bes edilip bilinmez.

593-nji madda. On ýyldan artyk möhlet bilen baglaşylan şertnamany ýatymagynyň tertibi

Eger kireýine beriş şertnamasy on ýyldan artyk möhlet bilen baglaşylan bolsa, onda on ýyl geçenden soň taraplaryň her biri şertnamany şu Kodeksiň 585 maddasynda bellenen möhletde ýatyrp biler.

Madda on ýyldan artyk möhlet bilen baglaşylan şertnamany ýatymagynyň tertibini belleýär, onda taraplaryň her birine, ýagny kireýine berijä hem-de kireýine alyja şertnamany ýatymak hukugy berilýär. Madda bu hukugyň 10 tamamlanandan soň, ýöne TRK-nyň 585-nji maddasynyň talaplaryny, ýagny 3 aýlyk möhleti berjaý etmek bilen ýüze çykýandygyny belleýär. Mysal üçin, kireýine beriji bilen kireýine alyjynyň arasynda ammar jaýyny 25 ýyl kireýine bermek barada kireýine bermek şertnamasy baglaşylypdyr. Şu maddanyň kadalary boýunça 10 ýyl tamamlanandan soň taraplaryň her biri kireý gatnaşyklaryny ýatymak üçin bellenen 3 aýlyk möhleti berjaý etmek bilen, kireýine beriş şertnamasynyň ýatymak talabyny bildirip biler.

594-nji madda. Kireýine alyjynyň hukuklarynyň onuň maşgala agzalaryna geçmegi

Eger kireýine bermek şertnamasy ýaşaaýys jaýy barasynda baglaşylan bolsa we kireýine alyjy şol jaýda öz maşgala agzalary bilen bilelikde umumy öý hojalygyny ýöredýän bolsa, onda kireýine alyjy aradan çykan halatynda onuň maşgala agzalary kireýine beriji bilen hukuk gatnaşyklaryna girişýärler. Olar kireýine bermek şertnamasyny kanunda bellenen möhletde ýatymaga haklydyrlar. Düşündirilýän madda ýaşaaýys jaýyny kireýine bermek gatnaşyklaryna girişmek hukugynyň kireýine alyjydan onuň maşgala agzalaryna geçmeginiň kadalaryny belleýär. Hukugyň şunuň ýaly geçmegi üçin kanun çykaryjy şular ýaly geçmegiň ýüze çykyp biljek iki şertini belleýär. Bu şol hukugyň durmuşga geçirilip bilinjek wagtydyr. Düşündirilýän madda ýaşaaýys jaýyny kireýine bermek gatnaşyklaryna girişmek hukugynyň kireýine alyjy aradan çykan halatynda kireýine alyjydan onuň maşgala agzalaryna geçýän ýagdaýyna seredýär. Ikinji şertde kireýine alyjynyň maşgala agzalary tarapyndan ol aradan çykamazdan ozal umumy öý hojalygyny ýöredilmeginiň zerurlygyna seredilýär. Şu alamatyň bolmagy kireýine alyjynyň hem-de onuň maşgala agzalarynyň ol aradan çykma bilelikde ýaşamaklaryny göz önünde tutýar. Düşündirilýän maddadan kireýine alyjy bilen umumy öý hojalygyny ýöretmek alamatynyň bolmadyk mahalynda onuň maşgala agzalarynyň kireýine beriji bilen kireý gatnaşyklaryna girişmek hukugyndan mahrum edilýändigini gelip çykýar.

Şunuň ýaly kada Türkmenistanyň Ýaşaaýys jaý kodeksiniň 92-nji maddasynda bellenenidir, şol madda laýyklykda kireýine alyjynyň kämillik ýaşyndaky agzalaryna kireýine alyjy aradan çykan halatynda özi bilen kireýine beriş şertnamasyny baglaşmagy talap etmek hukugy berilýär. Şeýlelikde, düşündirilýän maddada bellenen şertlere aradan çykan kireýine alyjynyň maşgala agzasynyň kämillik ýaşyna ýetmeginiň zerurlygyny goşup bolar. Kireý gatnaşyklaryna özbaşdak girişmek üçin kireýine alyjynyň maşgala agzasynyň kämillik ýaşynda bolmagynyň, şunuň bilen birlikde hem doly kämillik ukybynyň bolmagynyň

zerurlygyny TRK-nyň 1-nji bölüminiň 2-nji böleginiň 1-nji babynyň kadalary hem talap edýär.

595-nji madda. Kireýine berlen emläk eýeçilikden aýrylan mahalynda hukugyň orun geçijiligi

Eger kireýine beriji üçünjü şahsa kireýine berlen bu emlägi eýeçilikden aýyrsa, şol emläk kireýine alyja berlenden soň emlägi edinişi kireýine berijiniň ornuny tutýar hem-de kireýine bermekden gelip çykýan hukuklar we borçlar oňa geçýär.

Şu madda kireýine beriji çalşan ýagdaýynda hukuk oruntutarylgyynyň kadasyny belleýär, hususan-da, kireý gatnaşyklary ýüze çykandan soň kireýine berijiniň kireýine alnan emlägi öz eýeçiliginden aýyrylan (satýan, sowgat berýän, çalyşýan we ş.m.) mahalynda kimiň şertnamanyň beýleki tarapy bolýandygyny belleýär. Madda şunuň ýaly ýagdaýda kireýine berijiniň ähli hukuklarynyň we borçlarynyň kireýine alnan emlägiň täze eýesine geçýändigini belleýär. Munuň üçin haýsydyr bir şertleşik ýa-da ýazmaça tassyklama talap edilmeyär, diňe eýeçilik hukuklarynyň kanunda göz önünde tutulan kadalary berjaý etmek bilen geçirilmegi ýeterlikdir.

596-njy madda. Zeleli tölemek hakynda talap bildirmegiň wagty möhleti

- Emlägiň üýtgemegi ýa-da ýaramazlaşmagy bilen baglanyşyklylykda, kireýine beriji ýeten zeleliň tölenilmegini talap etmäge haklydyr, kireýine alyjy bolsa alty aýyň dowamynda edilen çykdaýylar barada şikaýat etmäge haklydyr.**
- Kireýine berijiniň zeleli tölemek hakyndaky talaby baradaky wagty möhleti emlägiň gaýtarylyp berlen pursatyndan geçip başlaýar, kireýine alyjynyň talaby baradaky wagty möhleti bolsa emlägi kireýine bermek şertnamasynyň bes edilen pursatyndan geçip başlaýar.**

1. Talap möhleti

Düşündirilýän maddanyň birinji bölegi kireýine beriji we kireýine alyjy tarapyndan özara talaplary bildirmek üçin möhlet belleýär: kireýine beriji üçin zyýanyň öwezini dolmagy talap etmek hukugy, kireýine alyjy üçin – kireý gatnaşyklary bilen baglylykda geçirilen çykdaýylaryň öwezini dolmagy talap etmek hukugy. Taraplaryň ikisi üçin hem möhlet deňdir – alty aý, ýagny alty aýyň dowamynda taraplara özara talaplary bildirmäge hukuk berilýär.

2. Möhletiň geçip başlaýan wagty

Kireýine beriji bilen kireýine alyjynyň arasynda özara nägilelik gatnaşyklarynyň ýüze çykmagy üçin özara talaplary bildirmek möhletiniň geçip başlamagy meselesi möhümdir. Düşündirilýän maddanyň ikinji böleginde kanun çykaryjy wagty möhletiniň başlanýan pursatyny bellädi, ol kireýine beriji we kireýine alyjy üçin birmeňzeş däl. Şu ýagdaýda kireýine beriji üçin wagty möhletiniň geçişi emlägiň gaýtarylan pursatyndan, ýagny kireýine berijiniň kireýine alnan emlägiň zaýalanmagynyň netijesinde özüne ýetirilen zyýany ýüze çykarmaga doly mümkinçilik alýan mahalynda başlanýar. Bu eger kireýine beriji kireýine alnan emlägi haýsydyr bir sebäbe görä özünde saklaýan bolsa, kireýine bermek şertnamasy

ýatryrylandan soň hem bolup geçip biler. Bu ýerde kireýine alynýan emlägiň kireýine berijä hakyky gaýtarylan pursatyny anyklamak möhümdir.

Kireýine alyjy üçin wagt möhletiniň geçip başlamagyny kanun çykaryjy kireýine bermek şertnamasynyň ýatrylan pursaty, ýagny kireýine berijä kireý gatnaşyklary bilen bagly çykajylaryň öwezini dolmagy talap etmek hukugy berlen, kireýine bermek şertnamasy ýatryrylandan soň alty aýyň dowamynda diýip belledi.

597-nji madda. Nika bozulan mahalynda är-aýal arasyndaky jedeller

1. **Eger är-aýal nika bozulan mahalynda olaryň kimdir biriniň kireýine alnan ýaşaýyş jaýynda ýaşamalydygy barada ylalaşyga gelip bilmese, onda jedel sud tarapyndan çözülýär.**
2. **Är-aýalyň haýsy biriniň kireýine alyjydygynyň sud üçin ähmiýeti ýokdur. Eger sud kireýine alyjy däl äriň (aýalyň) ýaşaýyş jaý baradaky hukugyny ykrar etse, onda bu är (aýal) kireýine beriş gatnaşyklaryna gatnaşýa öwürülýär.**

1. Umumy düzgünler

Düşündirilýän maddanyň birinji bölegi aýrylyşýan är-aýalyň arasyndaky kireýine alynýan ýaşaýyş jaýynda ýaşamak hukugy barada jedeli kazyýetde çözmegiň umumy kadasyny belleýär.

2. Aýrylyşandan soň ýaşamak hukugy

Düşündirilýän maddanyň ikinji bölegi kireýine berijini çalyşmak mümkinçiliginiň kadasyny belleýär. Eger ýaşaýyş jaýynda kireýine bermek şertnamasyna laýyklykda, är-aýalyň biri kireýine alyjy bolup durýan bolsa, onda bu ýagdaý kazyýeti şu ýaşaýyş jaýynda şol tarapy galdyrmak hakynda çözgüt kabul etmäge borçlandyрмаýar, mysal üçin, şertnama boýunça äri kireýine alyjy bolup durýan bolsa-da kazyýet ýaşamak hukugyny aýalyna berip biler. Şu kada dawa şunuň ýaly çözülen, aýalyň kireýine bermek şertnamasy gatnaşyklaryna gatnaşýjy, ýagny kireýine alyjy bolýandygyny belleýär.

Dawany şunuň ýaly çözmek üçin haýsy sebäpleriň esas bolup hyzmat edýändigini her bir anyk ýagdaýda aýratynlykda kesgitlenmelidir.

598-nji madda. Kireýine alyjynyň hukuklaryny goramak

Kireýine alyjy öz eýelik edýän zadyny islendik düzgüni bozujydan, şol sanda zat eýesinden hem goramaga haklydyr.

Şu maddanyň kadasy kireýine bermek şertnamasynyň hereket edýän wagtynda hiç kimiň, hatda eýesiniň hem, kireýine alyja özüniň kireýine alnan emlägine eýelik etmek, ondan peýdalanmak boýunça hukuklarynyň amala aşyrylmagyna päsgel bermäge haky ýokdur. Şu hukuklaryň amala aşyrylmagyna goşulýşylyan ýagdaýlarda kireýine alyja kireýine alnan emläge özüniň eýelik etmegini goramak hukugy berilýär.

Öňi belen bu ýerde kireýine alyjynyň windikasion we negator talap arzalary, hatda kireýine berijiniň garşysyna talaplary göz önünde tutulýar. Şeýlelikde, kireýine alyjynyň hukuklaryny goramak nukdaýnazarýndan ol hususyýetçi hökmünde hem goralandyr.

4 BAP. LIZING

599-njy madda. Düşünje. Mazmun

1. **Lizing şertnamasy boýunça lizingi beriji şertnamada şertleşilen möhlet bilen belli bir emlägi lizingi alyja peýdalanmaga bermäge borçludur. Lizingi alyjy bellenilen döwür boýunça hak tölemäge borçludur.**
2. **Lizing beriji şertnamada göz önünde tutulan emlägi taýýarlamaga ýa-da edinmäge borçludur.**
3. **Şertnama boýunça lizingi alyjy şertnama predmetiniň doly amortizasiýasy bilen tamamlanýan şertnama möhleti geçenden soň lizing şertnamasynyň predmetini satyn almaga ýa-da kireýine almaga borçly bolup biler ýa-da şeýtmäge hukugy bolup biler. Ähli halatlarda tölenilmeli hakyň hasaplanylmagy amortizasiýa faktyny nazara almalydyr. Eger şertnamada şonuň ýaly düzgün ýok bolsa, onda lizingi alyjy predmeti satyn almaga haklydyr.**

1. Umumy düzgünler. Häzirki zaman işewür dolanyşygy işewürlük gatnaşygy hökmünde lizingsiz göz önüne getirmek hem mümkin däl. Ol özüniň nusgawy görnüşinde haryt dolanyşygynyň we maliýeleşdirmegiň elementlerini birleşdirýär. Şu işewürlük gatnaşygynyň nusgawy görnüşinde üç tarap, hususan-da, lizingi beriji, lizingi alyjy we üpjün ediji bolýar. Olar toplumlaýyn üç taraplaýyn işewür gatnaşygyň hyzmatdaşlary bolup durýarlar, şunda olar dürli wezipeleri ýerine ýetirýärler we dürli bähbitleri göz önünde tutýarlar. Kanun bu bähbitleri we wezipeleri adalatly deňeçerlige getirmäge we dürli töwekgelçilikleri üç gatnaşýa deň ölçegli bölmäge synanyşýar.

Iş ýüzünde şertnama kanunyň göz önünde tutýan nusgasyna laýyk gelmeýän hem bolsa, lizing diýlip atlandyrylýan beýleki görnüşleri, mysal üçin, üpjün edijiniň bir wagtda maliýeçiniň, ýagny lizinge berijiniň ornunda bolýan «öndüriji-lizing» diýlip atlandyrylýan görnüşide gabat gelýär. Hemişe bolşy ýaly, şertnamanyň erkinliginiň aňlatmasy hökmünde kanunyň tebigy we anyk ýagdaýda ýol berýän tipiki däl şertnamalaýyn gatnaşyklarda (TRK-nyň 8-nji, 333-nji, 354-nji maddalary), kanun ulanýan şahs şertnamanyň kanunda göz önünde tutulan ol ýa-da beýleki görnüşiniň peýdalanylyp bilinjekdigini, eger peýdalanylyp bilinjek bolsa haýsy kadalarynyň peýdalanylmalydygyny barlamalydyr. Şunda ol dürli taraplaryň bähbitlerine

haýsy kadalaryň gowy laýyk gelýändigine gollanmalydyr. Şertnamanyň adyna garamazdan, bu lizing şertnamasy hakynda kadalar, şeýle hem tölegi möhletlere bölüp satyn almak hakynda ýa-da kärende hakynda kadalar bolup biler. Eger TRK-nyň 599-603-nji maddalarynyň esasynda goýlan mysaly lizing gatnaşygynda üç işewür hyzmatdaşyň wezipelerine seredilende, onda häsiýetli aýratynlyklary gelip çykýar. Lizingi berijä maliýeçiniň wezipeleri ýüklenýär. Ol peýdalanmak üçin predmeti (awtomobil ulagy, kompýuter tehnika, önümçilik enjamy) satyn alýar, üpjün edijiniň satyn alyş bahasyny dessine töleýär we ondan eýeçiligine

geçirmäge mümkinçilik berýär. Üpjün edijiniň wezipesine lizingiň predmetini öndürmek ýa-da satyn almak we ony lizingi alyjynyň ygtyýaryna (eýeçiligine däl) bermek girýär, şunda türkmen hukugy boýunça ygtyýar etmek peýdalanmak hukugynyň esasy bolup durýar (TRK-nyň 176-190-njy maddalary). Lizingi alyjy bolsa emlägi peýdalanmak wezipesini amala aşyrýar. Ol lizingi berijä lizing boýunça gatanjy tölemäge borçludur, bu bolsa peýdalanylandygy üçin tölegiň bellenen döwürleýinlik boýunça geçirilmegini aňladýar. Köplenç ýagdaýda lizingi alyjy zadyň häsiýetini we hilini üpjün ediji bilen anyklaşdyrýar, sebäbi ol ony peýdalanmaly tarap bolup durýar. Lizingi beriji hususyýetçi bolup durýan hem bolsa, emlägiň peýdalanmak üçin zerur bolan häsiýeti bilen gyzgylanmaýar.

Üç işewür hyzmatdaşyň hemmesi şu işewürlük konstruksiýasyndan peýda almagy göz önünde tutýar: üpjün ediji bilen iberen mahalynda hasaplaşýarlar we şeýlelikde onuň ygtyýarynda dessine pul bolýar we maliýeleşdirmek barada alada etmän biler. Lizingi alyjy emlägi peýdalanyp we ony peýdalanmaktan alynýan girdejini lizing boýunça gatanjy üzmek üçin ulanyp biler. Lizingi beriji umumy satyn alyş bahasyndan ýokary bolan lizing boýunça gatanjydan öz peýdasyny alýar. Ol şol bir wagtda tölege ukypsyzlyk, şeýle hem lizingi alyjynyň emläginiň tussag edilmek töwekgelçiliginden özüniň emläk eýesi bolýandygy we şeýle bolup galýandygy bilen goralandyr.

Elbetde, üç işewür hyzmatdaşyň hemmesi üçin hem töwekgelçilikler bar, olar haýsydyr bir pursatda bolup geçip biler, olar barada kanun önünden alada etmelidir. Meselem, lizingi berijiniň üpjün edijä satyn alyş bahasyny tölemeligi ýa-da üpjün edijiniň predmeti ibermezligi ýa-da predmeti lizingi alyja gijikdirip ýa-da haýsydyr bir ýetmezçilik bilen ibermegi amala aşyrmagy ýa-da lizingi alyjynyň öz gatanjalaryny lizingi berijä tölemeligi ýaly ýagdaýlar bolup biler. Şu ýagdaýlarda we beýleki dawaly ýagdaýlaryň ählisinde kimiň töwekgelçilige sezewar bolýandygy, soňundan nähili talaplaryň ýüze çykýandygy we aýratyn hem bu talaplary kimiň bildirip biljekdigi we kimiň bildirmelidigi anyklanmalydyr. Bu meseleleriň möhüm amaly ähmiýeti bardyr: bir tarapdan, talaplary bildirmegiň çykdajylar bilen baglydygy sebäpli, ikinji tarapdan, garşydaş tarapyň gursyzydygy sebäpli olar ýerine ýetirilmän biler. Işe gatnaşýan üç şahsyň biriniň tölege ukypsyz bolan mahalynda kimiň töwekgelçilige sezewar bolýandygyny anyklamak zerurdyr.

Lizing şertnamasynyň raýat hukugynyň şertnamalarynyň nusgawy görnüşleriniň, hususan-da, kireýine bermek şertnamasy, tölegi möhletlere bölüp tölemek hakynda satyn almak-satmak şertnamasy we karz bermek şertnamasy ýaly şertnamalaryň esaslarynyň öz içine alýandygy düşnükli. İşewür gatnaşyklaryň çylşyrymlydygy sebäpli kanun çykaryjynyň lizing hakynda şertnama bilen şertnamanyň öz aýratynlyklaryna takyk gözükdirilen özbaşdak görnüşini döretmegi karar edendigini belläp geçeliň. Şunda ol özüniň ýörelgeleýin bähbitleriniň gözökmelerinde şertnamanyň şu görnüşiniň Türkmenistanda häzirligçe täzeditlen we belli dälidiginden, Türkmenistandan bolan hyzmatdaşlaryň yzygiderli ýagdaýda lizingi alyjynyň ornunda boljakdyklaryndan we iki sebäp boýunça hem bähbitler deňeşdirilende lizingi alyjynyň birinji orunda bolmalydygyny ugur aldy. Bu – kanuny pozisiýadyr.

2. Taraplaryň hukuklary we borçlary

Düşündirilýän madda lizingi berijini we lizingi alyjyny açyk kesgitlemek bilen, lizing şertnamasy boýunça taraplaryň hukuklaryny we borçlaryny anyk kesgitleýär.

Lizingi berijiniň esasy borjy emlägi lizingi alyjynyň ygtyýaryna bermekden we şunda özüniň şu emlägiň eýesi bolmalydygyny ybaratdyr. Düşündirilýän maddanyň birinji bölegi lizingi berijä şol emlägi lizingi beriji bilen lizingi alyjynyň arasyndaky şertnamada kesgitlenýän möhlete bermek borjyny hem ýükleýär.

Maddanyň ikinji bölegine laýyklykda, zadyň lizingi berijiniň eýeçiligine nähili düşüp biljekdiginiň ähmiýet ýokdur, ol bu zady özi taýýarlap ýa-da bolmasa soňundan lizingi alyja bermek üçin eýeçiligine satyn alyp biler.

Lizingi alyjynyň borçlary onuň geleşigi maliýeleşdirýändiginden, ýagny şertnamanyň predmetiniň gymmatyna laýyk hak-hesdek we şertnamanyň predmetini peýdalanandygy üçin hak töleýändiginden ybaratdyr. Şeýlelikde, kireýine alyjynyň kireýine berijä kireýine alnan emlägi peýdalandygy üçin kireýine berijä hak töleýän kireýine bermek şertnamasyndan tapawutlylykda, lizing şertnamasy boýunça lizingi alyjy lizingi berijä şertnamanyň predmetini peýdalanandygy üçin hak tölemekden başga-da, onuň gymmatyny hem töleýär.

Düşündirilýän maddanyň birinji böleginiň manysyndan tölegleri geçirmegiň aýratynlyklary taraplar tarapyndan şertnamada ylalaşylmalydyr, ýagny şertnamada lizinge alyjynyň tölegi haýsy döwürleýinlik bilen (mysal üçin, her aýda ýa-da her çärýekde) geçirmelidigi görkezilmelidir. Bu taraplaryň erkin erk-ygtyýary bolup durýar.

Düşündirilýän maddanyň üçünji bölegi şertnamanyň tamamlanýan möhletiniň predmetiň doly amortizasiýa möhletiniň tamamlanmagy bilen laýyk gelýän ýagdaýyna seredýär.

Şu bentde göz önünde tutulan netijelere has takyk düşünmek üçin amortizasiýa sözüniň önümçilik serişdeleriniň tebigy ýagdaýda fiziki we ahlak taýdan könelmegi diýen manysy bardyr. Şol sebäpden hem, predmetiň amortizasiýasynyň tamamlanmagy bilen, predmetiň amortizasiýa möhleti geçenden soň hem peýdalanylmaga degişlidigine garamazdan, ony maliýeleşdirmek wezipesi hem tamamlanýar. Emma şertnama boýunça ony mundan beýläk hem maliýeleşdirmek mümkin däl, sebäbi lizingi alyjy şertnamanyň möhletiniň tamamlanýan pursatyna çenli zerur bolan ähli pul möçberini töledi diýip hasap edilýär. Lizing şertnamasy boýunça bar bolan görnüşde tölegiň mundan beýläk hem dowam etdirilmegi lizingi berijiniň ykdysady taýdan bikanun baýlaşmagyna getirer, ýagny şundan lizing şertnamasynyň şertnamanyň predmetiniň amortizasiýa möhleti tamamlanandan soň güýjüniň ýokdugy gelip çykýar. Şu predmetiň peýdaly tarapy mundan beýläk hem ulanylyp bilner, ýöne bu lizing şertnamasynyň esasynda amala aşyrylmaz. Şunuň bilen baglylykda, şu maddanyň üçünji böleginde kanun çykaryjy zadyň peýdalylygyny lizingi alyjy tarapyndan ony eýeçilige satyn almagyň ýada kireý hakyny tölemek bilen kireý şertnamasy boýunça almagyň esasynda peýdalanmak mümkinçiligini belleýär. Bu ýagdaý, üçünji bölegine laýyklykda, lizingi beriji we lizingi alyjy tarapyndan lizingi alyjynyň zady degişli satyn alyş bahasy bilen

satyn almagy ýa-da lizingden düýpgöter tapawutlanýan kireýine bermek şertnamasy boýunça peýdalanmagy görnüşinde göz öňünde tutulyp bilner. Şol şertnama babatynda lizing şertnamasynyň kadalary ulanylyp bilinmez, ol kireýine bermek şertnamasyna degişli kadalara laýyklykda düzgünleşdiriler.

Düşündirilýän maddanyň üçünji böleginiň kadalaryna laýyklykda, taraplara ykdysady taýdan maksada laýyk we şol bir wagtda adalatly saýlap almak mümkinçiligi berilýär. Taraplar zatdan peýdalanmak hukugyny saýlap almakda ýa-da ony gaýtarmak borjy bilen

çäklendirmek babatynda erkindirler. Şunda kadanyň beýan edilişi saýlanyp alnan wariantyň lizingi alyjynyň hukugy ýa-da borjy hökmünde resmileşdirilip bilinjekdigini göz öňünde tutýar. Şunuň ýaly şertnama bolmadyk ýagdaýynda, şu bölegiň soňky sözlemine laýyklykda, lizingi alyja lizing predmetini saýlap almak hukugy berilýär. Lizingi alyjy tarapyndan şu hukukdan peýdalanylmadyk mahalynda lizing predmeti lizingi berijä gaýtarylmalydyr.

1. Amortizasiýa alnan zadyň gymmatyny kesgitlemek

Predmetiň amortizasiýasynyň amala aşyrylandygy sebäpli, lizingi alyjynyň bellenen satyn alyş bahasyny, öz peýdasyny we öz harajatlaryny doly alandygyndan, diýmek, onuň üçin maliýeleşdirmegiň özüni ödändiginden ugur alyp, 3-nji bent satyn alyş bahasy ýa-da – kireý saýlanyp alnanda – kireý haky hasaplanylýan mahalynda amortizasiýa faktyny hökmany göz öňünde tutýar. Hasaplama geçirilende onuň esasynda täze predmetiň gymmaty däl-de, diňe galyndy gymmaty goýulmalydyr. Eger şeýle edilmese, lizingi alyjy hakykatdan iki esse möçberde töleg tölä, muňa bolsa kanunda ýol berilmeýär.

2. Amortizasiýa möhleti gelip ýetmezinden öň lizing möhletiniň tamamlanmagy

Düşündirilýän maddanyň üçünji bölegi amortizasiýa möhleti gelip ýetmezinden öň şertnamanyň möhletiniň tamamlanyp biljekdigini aradan aýyрмаýan hem bolsa, kodeksde lizing şertnamasynyň ahrynda doly amortizasiýanyň geçmedik ýagdaýy düzgünleşdirilen däl. Munuň üstesine-de, «Lizing hakynda» Türkmenistanyň kanunynyň 8-nji maddasynyň düzgünlerinden lizing şertnamasynyň hereket edýän möhletiniň kesgitli bellenýändigini we eger ulanylmaly möhleti 10 ýyldan az bolmasa, lizing predmetiniň ulanylmaly möhletiniň 80%-den geçmelidigi, eger ulanylmaly möhleti 10 ýyldan köp bolsa, lizing predmetiniň ulanylmaly möhletiniň 70%-den geçmelidigi gelip çykýar.

Şeýle hem bu ýerde lizing şertnamasynyň möhletiniň ahrynda lizing predmetiniň baha berlen galyndy gymmatynyň onuň ilkişadaky gymmatynyň 20% az bolmalydygy bellenýär. Düzgüniň manysyndan şu ýagdaýda bölekleyin amortizasiýanyň hasaplamasyna goşulmalydygy

gelip çykýar. Diňe şunuň ýaly netije lizingi alyjyny we lizingi berijiniň bähbitlerini goramak üçin deň derejede adalatly bolar.

600-nji madda. Lizing şertnamasynyň formasy

Lizing şertnamasy ýazmaça formada baglaşylýar. Şertnama şu aşakdakylary öz içine almalydyr:

1. doly nyrhy;

2. lizing hakynyň summasyny we ony tölemegiň möhletlerini;

w) gutarnykly tölegiň summasyny we şertnama möhletinden ön ýerine ýetirilen mahalynda şol gutarnykly summany hasaplamagyň tertibini.

1. TRK boýunça lizing şertnamasynyň hökmany mazmuny

Lizing şertnamasy bilen esaslandyrylan işewür gatnaşyklar toplumlaýyn bolup durýar. Olar işewür gatnaşykda, aýdyňlygyň ýokdugy sebäpli, şertnama boýunça habarsyz hyzmatdaşyň üstüne hakykatdan laýyk gelmeýän we doly düşünilýän ýagdaýynda onuň çekmäge taýýar bolmadyk çykdajylaryny ýüklemek üçin ýeňil peýdalanylýp bilner. Şunuň üçin hem TRK-nyň Düşündirilýän maddasy şertnamanyň diňe bir hökmany ýazmaça görnüşini däl (dilden baglaşylan şertnamanyň TRKnyň 84-nji maddasyna laýyklykda hakyky dældigini getirjek netijeleri bilen), eýsem tölegleriň paýyny hasaplamak üçin düýpli elementleriň görkezilmegini hem göz öňünde tutýar.

Bu ýerde lizingi alyjynyň satyn almak geleşigi bilen ýakyn ykdysady arabaglanyşyk ýüze çykarylýar, sebäbi onuň doly satyn alyş gymmaty «a» kiçi bendine laýyklykda lizing şertnamasyna goşulmalydyr. Eger lizingi berijiniň özi predmeti öndüren bolsa, onda, degişlilikde, özüne düşýän gymmaty görkezilmelidir. Diňe şu bahanyň bilinmegi lizingi alyja özüniň ykdysady taýdan maksada laýyk geleşik baglaşylandygyna ýa-da onuň özüniň satyn alyş bahasyna garynynda has ýokary gatanjy tölemelidigine göz ýetirmäge mümkinçilik berýär.

Lizingi beriji tarapyndan üpjün edijä tölenýän satyn alyş bahasy bilen lizingi alyjy tarapyndan lizingi berijä predmetiň peýdalanylandygy üçin tölenýän hakyň arasyndaky tapawudy dogry hasaba almak üçin, şertnamada aýry-aýry gatanjalaryň möçberi bilen bir hatarda olaryň umumy pul möçberi ýazmaça tassyklanýar. Bu «b» kiçi bentde kesgitlenendir. Şeýle hem bu ýerde hak-heşdekleriň tölenýän döwrüniň we olaryň umumy dowamlylygynyň görkezilmelidigi bellenendir. Şunda lizing gatanjalarynyň umumy möçberiniň zadyň peýdalanmaga berlendigi üçin hak-heşdegi däl, eýsem zat satyn alnanda maýanyň peýdalanylmagynyň öz içine alýandygy göz öňünde tutulmalydyr.

Şertnamanyň hereketiniň möhletinden öň bes edilmek töwekgelçiligine we howpuna baha bermek üçin «w» kiçi bendi şu ýagdaý üçin şertnamanyň gutarnykly töleginiň möçberini we ony hasaplap çykarmagyň usullarynyň görkezilmelidigini göz öňünde tutýar. Bu lizingi berijä töleg şertnamanyň hereketiniň ilkişadaky ylaşyşly dowamlylygynyň ahryna çenli ýetirilmeýän ýagdaýlarynda adalatly öwezini doluş tölegini almaga hukuk berýär. Şunda bir tarapdan, eýýäm tölenen lizing gatanjalary we beýleki tarapdan, lizingi berijiniň garaşýan peýdasyny goşmak bilen onuň umumy çykdajylary hasaba alynmalydyr. Şu iki görkezijiniň tapawudy lizingi berijiniň almaly öwez töleginiň degişli ululygyny berýär, şertnama

möhletinden öň ýatyrylan halatynda ol lizingi alyja töletdirilýär. Gürrüňiň çylşyrymly hasaplaşyk barada gidýändigini sebäpli, şertnamada ony amala aşyrmagyň usuly görkezilmelidir.

2. «Lizing hakynda» Türkmenistanyň kanuny boýunça lizing şertnamasynyň mazmuny

«Lizing hakynda» Türkmenistanyň kanunynyň 7-nji maddasynda lizing şertnamasynyň mazmunynyň goşmaça hökmany we hökmany däl düzüm bölekleri belenen. Şu maddanyň birinji bölegine laýyklykda, düşündirilýän maddada kesgitlenen düzgünlerden başga-da, lizing şertnamasynyň şulary öz içine almalýdyr: taraplaryň adyny, lizing predmetini, ony bermegiň şertlerini we möhletini, taraplaryň lizing predmetini satyn almak, bermek we saklamak bilen bagly hukuklaryny we borçlaryny, şertnama tamamlanandan soň taraplaryň hereketlerini, taraplaryň jogapkärçiligini, taraplaryň hukuk salgylaryny we bank rekwizitlerini, şertnamanyň baglaşylan senesini we wagty. Bu şertler lizing şertnamasynda hökmany görkezilmäge degişli şertler bolup durýar.

Salgylanylýan kanunyň 7-nji maddasynyň ikinji böleginden lizing şertnamasynyň taraplaryň ylalaşygy boýunça oňa goşulyp bilinjek beýleki düzüm bölekleri hem belenen. Olara şular degişlidir: lizing predmetiniň ätiýaçlandyrylmagy (ol ätiýaçlandyrylypmy ýa-da dälmi), fors-mažor ýagdaýlar (garaşlymadyk ýagdaýlar), lizing subýektleri

tarapyndan lizing şertnamasynyň berjaý edilişine gözegçiligiň tertibi. Bu bölek lizing şertnamasynda Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda, ýagny Türkmenistanyň kanunçylygyna çapraz gelmeýän beýleki şertleriň hem goşulyp biljekdigine görkezmäni öz içine alýar.

Kanunyň 7-nji maddasynyň üçünjü bölegi lizing şertnamasynda lizing predmeti lizingi alyjy tarapyndan peýdalanylýan başlanmazyndan öň hem, peýdalanmagyň barşynda hem lizingi beriji tarapyndan edilýän goşmaça hyzmatlaryň sanawyny, möçberini we gymmatyny görkezmek mümkinçiligini belleýär. Bu şertler, mundan öňki tesimde getirilen şertler ýaly, lizing şertnamasynda hökmany görkezmeli şertlere degişli däl. Olar onda diňe taraplaryň ylalaşygy boýunça görkezilip bilner, ýagny taraplar şol şertleriň iň bolmanda birini görkezmek zerur diýip hasap edýän bolsalar, ol şertnamada görkezmelidir.

3. Lizing şertnamasyny notarial tertipde tassyklamak

Düşündirilýän maddanyň kadalary lizing şertnamasynyň ýazmaça görnüşiniň hökmanylygyny bellemek bilen, ony notarial tertipde tassyklamagyň zerurlygy barada hiç zat aýtmayar. Emma, «Lizing hakynda» Türkmenistanyň kanunynyň 7-nji maddasynyň dördünjü bölegi şertnamanyň taraplarynyň biri fiziki şahs bolup durýan bolsa, lizing şertnamasyny notarial tertipde tassyklamagyň hökmanylygyny belleýär.

Şertnamanyň taraplarynyň ikisiniň hem ýuridik şahslar bolan ýagdaýynda, lizing şertnamasyny notarial tertipde tassyklamagyň zerurlygy aýrylýar, ýagny kanun çykaryjy onuň hökmanylygyna seretmeýär³⁸.

601-nji madda. Lizing berijiniň jogapkärçiligi

- 1. Kireýine bermek şertnamasynyň kadalaryna laýyklykda lizing beriji emlägi bermegiň gijikdirilmegi üçin ýa-da emlägi bermänligi üçin, şonuň ýaly-da kemçiligi bar emlägi berenligi üçin lizingi alyjynyň öňünde jogapkärçilik çekýär.**
- 2. Taraplar lizingi berijä şikaýat bildirmezinden öň, lizingi alyjynyň öz talabynyň kanagatlandyrylmagyny emlägi berijiden talap etmelidigi barada ylalaşyp bilerler.**

1. Lizingi berijiniň jogapkärçiliginiň şertleri

Düşündirilýän maddada bellenen düzgün özara jogapkärçiligiň esasy bolup durýar. Lizinge gatnaşyjylaryň üç tarapy Düşündirilýän maddada görkezilýän we ýazylyp bellenen hukuklaryň we borçlaryň çylşyrymly gurluşynda bolýarlar. Ilkibaşda öz-özünden düşnükli ýagdaý, lizingi berijiniň lizinge tabşyrylan predmetiň üpjün ediji tarapyndan lizingi alyja hökmany beriljekdigi we gepleşilen möhletde berilmegi üçin jogapkärçilik çekýändigini anyklanýar. Lizingi alyjy üpjün edijiniň predmetiň iberilmändigini ýa-da örän gijik iberilendigi üçin jogapkärçilik çekýändigini ýa-da çekmeýändigini barada alada etmeli däl. Eger şeýle ýagdaý bolanda, onuň özüniň şertnama boýunça hyzmatdaşyna, lizingi berijä nägilelik bildirmäge haky bardyr, soňky bolsa şertnamanyň bozulandygy üçin onuň özi däl-de üpjün ediji günäkär diýen delili getirip bilmez. Şular ýaly delilleri ol üpjün ediji bilen kazyýet seljerişinde getirip biler. Lizingi alyjy babatynda ol öz günäsi bolmasa-da, üpjün edijiniň günäsi bolmasa-da borçnama bilen baglydyr we lizingi alyjy TRK-nyň 405-nji maddasynyň we beýleki maddalarynyň umumy düzgünlerine laýyklykda, şertnamanyň bozulmagynyň netijeleri barada lizingi berijä talap bildirip biler.

Predmetiň lizingi alyjy tarapyndan peýdalanylýan döwründe, haýsydyr bir tarapyň onuň üçin jogapkärçilik çekmeýän ýagdaýynda, ol ýaramsyz ýagdaýa gelse, bozulsa ýa-da mysal üçin, ogurlansa näme bolup geçjekdigi başga mesele. Bu ýagdaý 601-nji maddada anyk düzgünleşdirilen däl. Olaryň predmete ýakyndygyny nazara alyp, dürli taraplaryň bähbitlerini deňeşdirip görmek gerek. Lizingi berijiniň ondan gelip çykýan netijeler bilen, hususyýetçi bolup durýandygy we predmetiň ýaramsyz ýagdaýa gelmegi umuman, oňa hem täsirini ýetirýän bolsa-da, beýleki tarapdan, predmet lizingi berijiniň ygtyýaryndadyr we onuň ýaramsyz ýagdaýa gelmegi, bozulmagy ýa-da ogurlanmagy onuň töwekgelçilik çygyrynda bolýar. Şu ýerden onuň peýdalanylýan hökmünde predmete yzygiderli gözegçilik etmelidigi, ol barada alada etmelidigi we zerur bolanda abatlamalydygy gelip çykýar.

Meniň pikirimçe, tötänleýin ýaramsyz ýagdaýa gelmek howpuny, birinji nobatda, netijeleri bilen, lizingi alyjynyň üstüne ýüklemek töwekgelçilikleriň deň ölçegli paýlanmagyna laýyk gelýär, sebäbi öňi bilen, ol mundan beýläk hem gatanlary tölemekde borçly bolup galýar.

Şertnamanyň maksadynyň, predmetiniň we esaslarynyň predmetiň bolmazlygy bilen özüniň dowam etmegini bes edýändigini, şeýle hem dikeldilip bilinmejekdigi sebäpli, TRK-nyň 409-njy maddasyny ulanmak bilen, lizingi alyja möhletinden öň ýatyrnak hukugyny bermek ýerlikli bolup durýar, onuň ýerine ýetirilmegi ony mundan beýläk gatanç tölemekden boşadýar. Bu çözgüt TRK-nyň 656-nji 565-nji maddasynyň kärendeçä predmeti mundan beýläk peýdalanmak mümkin bolmasa möhletinden öň ýatyrnak hukugyny berýändigini bilen bagly, kanunyň esasy gymmatlyklaryna laýyk

gelyär. Bu düzgün lizing şertnasy hakyndaky düzgünleriň meseläni çözüp bilmeýän ýagdaýynda, TRK-nyň 603-nji maddasyna laýyklykda ulanylýar.

Halkara tejribesinde jedelli mesele üpjün ediji tarapyndan iberilýän emläkde ýetmezçilik bolan mahalynda ýüze çykýar. Şunda üpjün edijiniň jogapkärçilik çekýändigini düşnükli, ýöne kim babatda jogapkärçilik çekýär? Lizinge beriji hususyýetçi bolup durýar we, düzgün bolşy ýaly, bu talap oňa degişlidir. Ýöne ol predmete haýsydyr bir gatnaşygynyň bolmagyny islemeýär we diňe maliýeleşdirmek bilen çäklenesi gelyär. Lizingi alyjy eýeçilik edýän we peýdalanylýan bolup durýar. Ol lizingi berijiniň hyzmatdaşy bolup durýar we oňa, elbetde, ýetmezçiligi bolmadyk predmetleri berýändigine üçin gatançlary töleýär. Üpjün edijiniň garşysyna çykyş etmek we predmeti gowulandyrmagy, onuň bahasyny peseltmegi ýa-da çalyşmagy ýa-da hatda şertnama gaýtadan seretmegi talap etmek üçin köp wagt we harajat gerek. Lizingi alyjy lizingi berijä ýetmezçilikleri sebäpli predmeti asla ulanyp bilmeýän ýa-da doly däl möçberde peýdalanylýan mahalynda mundan beýläk hem gatançlary tölemäge borçlymy diýen sorag goşmaça peýda bolýar.

Üpjün edijiniň batan mahalynda mesele has-da ýitileşýär, oňa talap bildirilmegi bolsa hiç hili netijä getirmeýär. Lizingi beriji çykdajylary çekmelimi, onuň ýetmezçiligi düzetmek, predmeti çalyşmak ýa-da hatda lizingi alyjyny mundan beýläk gatanç tölemek borjundan boşatmak bilen, ony yzyna almak borjy nämäni aňladýar ýa-da lizingi alyjy belli bir ýagdaýlarda ýetmezçilikli predmet bilen «galyp» çykdaýy çekmelimi we barybir gatanç tölemäge borçlymy?

Bir çözgüdiň lizingi berijä, beýleki çözgüdiň bolsa lizingi alyja artykmaçlyk berjekdigi aýdyndyr. Ol logika bilen hiç hili baglanyşygy bolmadyk syýasy-hukuk wezipesi bolup durýar, bu ol ýa-da beýleki görmüşde çözülmelidir. Kanun çykaryjy, gowy niýetlerden ugur alyp, şu ýagdaýda lizingi berijiniň bähbitleri babatynda lizingi alyjynyň bähbitlerini goramagy karar edipdir. Lizinge beriji berlen ýetmezçilikli predmet üçin lizingi alyjynyň öňünde jogapkärçilik çekýär. Lizingi berijiniň hususyýetçi bolup durýandygy we predmetiň berlendigi üçin hak-heşdek alyandygy munuň üçin esas bolup durýar. Mundan başga-da, onda üpjün ediji bilen şertnama gatnaşyklary bolup, onuň ygtybarlylygyna göz ýetirmek mümkinçiligi bar. Üpjün edijiniň ygtybarlylygynyň töwekgelçiligi lizingi alyja garanynda köplenç ýagdaýda lizingi berijiniň täsir ediş çygrynda we ugrunda bolup durýar. Şonuň üçin hem ol deň ölçegli çykdaýy çekýär.

Beýleki tarapdan, lizingi alyjynyň borjundan predmete gözegçilik etmek, ol barada aladalanmak, öz günäsi boýunça predmet ýaramsyz ýagdaýa gelse ýa-da zaýalansa ýetirilen zyýan üçin jogapkärçilik çekmek zerurlygy gelip çykýar. Bu jogapkärçilik onuň lizing boýunça tölegi mundan beýlägem tölemäge borçly bolup galyandygyna ýüze çykýar.

Şeýlelikde, heläkçilik çeken TRK-nyň 418-nji maddasynyň talaplaryna laýyk gelşi ýaly, zaýalanma bolup geçmedik halatynda nähili ýagdaýda bolmaly bolsa, şol ýagdaýda goýulýar.

2. Emläk bilen üpjün edijiniň jogapkärçiligi

Iş ýüzünde örän möhüm mesele, Düşündirilýän maddanyň birinji böleginiň düzgüninde imperatiw hukuk barada gürrüň gidýärmi ýa-da taraplar başga bir ylalaşyga gelip, töwekgelçiligi şertnama arkaly lizinge alyja geçirip bilerlermi? Meseläniň möhümligi halkara tejribesinde iri lizingi berijileriň TRK-nyň 356-njy maddasyna laýyklykda, şertnamanyň standart şertlerine degişli bellikleri girizmäge synanyşýandyklaryndan gelip çykýar.

Anyk jogap Düşündirilýän maddanyň ikinji böleginden gelip çykýar. Ol lizingi alyjynyň şertnama boýunça ilki başda üpjün edijä iberilen predmet babatynda ýetmezçiligi düzetmek ýa-da goşmaça ibermek barada üpjün edijä talap bildirmäge synanyşmalydyklaryny görkezýär, bu bolsa düýp manysy boýunça lizinge berijä degişlidir. Diňe üpjün edijiniň bildirilen talaplary yerine ýetirmedik ýagdaýynda ýa-da onuň mundan boýun gaçyryandygy we islemeýändigine sebäpli ýa-da batan bolmagynyň mümkindigini sebäpli şeýle edip bilmeýändigine üçin, lizingi alyjy degişli ylalaşyk bolanda lizingi berijiniň garşysyna çykyş edip biler. Şeýle ylalaşygyň manysy bar bolup biler hem-de ol adalatly bolup biler, sebäbi lizingi alyjy predmetiň eýesi bolup durýar we üpjün edijiniň mümkin bolan yerine ýetirilmedik borçlary barada gowy düşünjesi bolup biler.

Kanunyň taraplara lizingi alyjynyň lizingi beriji babatynda talap bildirmezinden öň üpjün ediji babatda talaplary öňe sürmek

synanyşygyny goşmak üçin, şunuň ýaly mazmuny bolan ylalaşygy baglaşmaga mümkinçilik berýän wagtynda, ol şol bir wagtda lizingi alyjynyň lizingi beriji babatynda talaplaryny çäklendirmek hakynda beýleki şertnamalaýyn ylalaşyklaryň çözülmeyändigini anyk yglan edýär. Şu babatda 2-nji bent resmileşdirmek üçin çäkli diapozon açýar, ony şertnama arkaly dolduryp bolar. Ýöne, mundan başga-da düşündirilýän maddada gürrüň imperatiw hukuk barada gidýär. Lizingi beriji üpjün ediji tarapyndan borçnamalaryň yerine ýetirilmezliginden, olaryň gijikdirilip yerine ýetirilmeginden ýa-da ýetmezçilikli yerine ýetirilmeginden gelip çykýan, lizingi alyjynyň oňa bildirip biljek talaplaryny gutarnykly aradan aýryp bilmez. Ahyr netijede lizingi berijiniň borjy üpjün ediji babatynda şu talaplary amala aşyrmak bolup durýar.

602-nji madda. Lizingi alyjynyň jogapkärçiligi

Lizingi alyjynyň günäsi boýunça şertnama möhletinden öň bes edilen mahalynda, lizingi beriji talaby yerine ýetirmek bilen baglanyşykly bolan öz bähbitlerine degişli bolmadyk talaplary bildirip bilmez. Talaplar kesgitlenilen mahalynda lizing emläginiň galan gymmaty, lizing haky baradaky prosentleriň galyndysy we tygşytlanylýan beýleki çykdajylar nazara alynýar.

1. Lizingi alyjynyň günäsi boýunça şertnamanyň möhletinden öň bes edilmeginiň netijeleri

Düşündirilýän maddanyň düzgünlerinden ugur alanyňda kanun çykaryjy şertnamany ýatyrmagyň anyk kadalaryny lizing şertnasy hakyndaky baba goşmalydyr. Kireýine bermek şertnasy hakynda umumy düzgünleriň ýeterlik diýlip hasap edilendigi düşnükli. Bu aýratyn hem predmeti gaýtarmak borçnamasy (TRK-nyň 589-njy maddasy) üçin, diňe onuň üçin hem däl, ulanylýar. Düşündirilýän madda laýyklykda, bu düzgünler lizing şertnasynda degişlilikde hem ulanylýar. Ýöne kanun çykaryjy her näme-de bolsa, lizing gatnaşyklarynyň bähbitleriniň aýratyn ýagdaýynda laýyk gelmek üçin ýagdaýlary göz önünde tutupdyr. Şertnama möhletinden öň ýatyrylan halatynda, bir

tarapdan, lizingi berijiniň peýdasyna onuň uzak möhletli geljekden ugur alyp geçiren harajatlary üçin öwezini doluş tölegini aljakdygy kepillendirilmelidir. Beýleki tarapdan, lizingi alyjynyň peýdasyna öwezini dolmagyň talap edilmeginiň onuň hasabyna lizingi berijiniň adalatsyz baýamagyna getirmejekdigi kepillendirilmelidir.

Bu iki garşylyklaýyn bähbitler üçin Düşündirilýän madda deň ölçegli eglişiği (kompromis) göz önünde tutýar. Ol lizingi berijä lizingi alyjynyň günäsi bilen özüniň bähbidiniň ýerine ýetirilmegine gözükdirilen şertnamanyň bes edilen halatynda ýitgileriň öwezini dolmagy talap etmek hukugyny berýär. Lizingi beriji şertnama bolmalysy ýaly ýerine ýetirilen ýagdaýynda özi nähili şertde bolmaly bolsa, şol şertlerde goýulmalydyr. Onuň satyn almak bilen cykdajylaryň ählisini we mümkin, lizing predmetini ýasamak bilen bagly cykdajylaryň, şeýle hem goşmaça cykdajylaryň we şertnamada hasaplanan peýdanyň öwezini dolmagy talap etmäge hukugy bardyr. Bu ýerde TRK-nyň 600-nji maddasynyň möhümligi subut edilýär, ol öwezini dolmak talabyny hasaplap çykarmagyň usuly hem-de peýdanyň şolardan ugur alnyp hasaplanyp biljek elementleriniň şertnamada görkezilmegini talap edýär. Şeýlelikde, lizingi berijiniň predmeti maliýeleşdirmek bilen öz üstüne alan töwekgelçiligi, degişlilikde çäklendiriler. Ol özüniň esaslandyrylan we cykdajylary ýapmak we peýda almak babatynda aýdyň hasaplanan garaşmalary lizingi alyjynyň günäsi bilen şertnama möhletinden ön ýatyrylanda hem ýerine ýetiriljekdigine bil baglamalydyr.

Elbetde, eger lizingi alyjy tölege ukypsyz bolsa we batyp galsa, bu garaşmalar hem biderek bolar. Şu ýagdaýda lizingi berijiniň cykdajylaryň öwezini dolmak talaplary netijesiz bolar. Şeýle-de bolsa, ol batan bergidaryň ygtyýaryndaky predmetiň özüni talap edip biler, sebäbi ol onuň emlägi bolup durýar.

2. Lizing berijiniň bähbitlerini goramak

Bu bir tarapdan, lizingi berijiniň şertnama bolmalysy ýerine ýetirilen halatynda özüniň bolup biljek şertlerinden gowy şertlerde goýulmaly daldigini göz önünde tutýar. Şu sebäbe görä, Düşündirilýän maddanyň ikinji sözlemi cykdajylaryň öwezini dolmak talaby hasaplanýan mahalynda predmetiň gymmatynyň amortizasiýasynyň, şonuň ýaly-da lizing boýunça eýýäm tölenen göterimleriň we tygşytlanan cykdajylaryň hasaba goşulmagyny göz önünde tutýar. Muňa administratiw cykdajylar we ätiýaçlandyryş cykdajylary, şeýle hem tygşytlanan göterimler degişlidir. Mundan başga-da, hasaplanan peýdany tölemek gerek, ýöne göterimleri aýyrmak bilen tölenmelidir, sebäbi pul möçberi şertnamanyň bolmalysy ýaly ýerine ýetirilen halatynda lizingi berijiniň peýdany öz ygtyýaryna alyp biljek möhleti gelip ýetmezinden ön tölenmäge degişlidir. TRK-nyň 425-nji maddasynyň ikinji böleginde beýan edilen, az zyýan ýetirmek babatynda umumy kanuny borçnamanyň çäklerinde, lizingi beriji predmeti ýerlemäge çalyşmalydyr. Şundan alnan girdeji öwezini doluş töleginiň möçberine goşmak gerek. Eger onuň ýerlemek barada alada etmedik halatynda galp girdeji hasaba goşular.

Umuman öwezini dolmak talabyny ylalaşylan we TRK-nyň 600-nji maddasyna («w» kiçi bendi) laýyklykda ýazmaça bellenen usul boýunça anyk hasaplap çykarmak gerek. Şonuň üçin hem zyýanyň umumy pul möçberini bellemek baradaky gepleşikler, şertnamanyň oňa laýyklykda şertnama möhletinden ön ýatyrylan mahalynda tölenmedik göterimleriň tölenmegine degişli bölegi ýaly, hakyky däl bolup durýar.

Şunuň ýaly bent tygşytlanan harajatlary hasaba goşmak borjuna bozardy. Şu babatda maddanyň beýan edilişi anykdur. Gürrüň ondan geleşikleriň umumy şertleri arkaly hem, aýratyn gepleşikler bilen hem çykyp bolmaýan imperatiw hukuk barada gidýär.

603-nji madda. Lizing barada ulanylýan beýleki kadalar Lizing barasynda kireýine bermek şertnamasynyň şu Kodeksiň 599-602 maddalaryna ters gelmeýän kadalary ulanylýar.

Düşündirilýän maddanyň düzgünleri TRK-nyň 354-nji maddasynyň görkezmelerini anyklaýdyrýar. Ol gowy esaslandyrylan, düýp manyş boýunça lizing şertnamasynyň häsiýeti kireýine bermek şertnamasyna laýyk gelýär diýen pikirden gelip çykýar. Onuň düzgünlerini gaýtalamagyň ýerine ol kanuny düzgünleriň degişlilikde ulanyp boljakdygyny beýan edýär. Yokarda görkezilen maddanyň düşündirişleriniň köp bentlerde onuň adalatly gözgütlere getirýändigini aýk görkezilendir. Şunuň bilen baglylykda, ilki başda kireý hukugynyň haýsy düzgünleriniň dispozitiw, haýsylarynyň bolsa imperatiw bolup durýandygyny anyklamak möhümdir. Şertnamalar şunuň bilen baglylykda resmileşdirilip bilner. Lizing hukugynyň kadalary barada aýdylanda, onda dürli bähbitlere we olaryň kanuny goragyna gönükdirilen düşündirişden TRK-nyň 600-602-nji maddalarynyň düzgünlerine köp babatda, ondan çykyp bolmaýan, aýratyn hem goralýan lizinge alyjynyň hasabyna çykyp bolmaýan imperatiw hukuk hökmünde düşünilmelidigi gelip çykýar.

Hukugyň degişli görnüşde ulanylmagynyň diňe lizingi beriji bilen lizingi alyjynyň arasyndaky gatnaşyklara degişlidigi aýdyndyr. Üpjün ediji babatynda aýdylanda bolsa, her anyk ýagdaýda onuň lizingi berijä gatnaşygynyň nähili resmileşdiriljekdigini kesgitlemek gerek. Köplenç halatlarda gürrüň satyn almak barada gider, diýmek, taraplaryň ikisine hem satyn almak-satmak hukugynyň kadalary ulanylmalydyr. Lizingi alyjynyň üpjün ediji bilen hiç hili şertnama gatnaşygy bolmaýan hem bolsa, bu oňa hem degişli bolup biler, hususan-da, onuň TRK-nyň 601-nji maddasynyň göz önünde tutuşy ýaly, şertnama boýunça ilki başda üpjün edijä talap bildirmeli halatynda degişlidir.

5 BAP. KÄRENDE

604-nji madda. Düşünje

- Kärende şertnamasy boýunça kärendesine beriji belli bir emlägi wagtlaýyn peýdalanmak üçin kärendeçi bermäge we kärende möhletiniň dowamynda munuň miwelerini peýdalanmak mümkinçiligini, eger şol miweler hojalygy dogry ýöretmegiň netijesi hökmünde girdeji görnüşinde alnan bolsa bermäge borçludur. Kärendeçi gepleşilen kärende hakyny kärendesine berijä tölemege borçludur. Kärende haky pul görnüşinde-de, natura görnüşinde-de kesgitlenilip bilner. Taraplar kärende hakyny kesgitlemegiň beýleki serişdeleri dogrusynda-da ylalaşyp bilerler.**
- Kärende şertnamasy barasynda, eger şu Kodeksiň 604-628 maddalarynda başgaça kesgitlenilmedik bolsa, kireýine bermek şertnamasynyň kadalary ulanylýar.**

1. Kärende şertnamasynyň düýp manysy

TRK-nyň 555-nji maddasyna degişli düşündirişlerde emlägi kireýine bermek şertnamasynyň kärende şertnamasyndan tapawudyna üns berlipdir. Ozal aýdylýp geçilişi ýaly, emlägi kireýine bermek şertnamasyndan tapawutlylykda kärende şertnamasynyň predmeti zat hem, hukuk hem, hatda hasyl (peýda) getirýän kärhanalar-da bolup biler. Bu Düşündirilýän maddada berilýän kesgitlemeden hem gelip çykýar, onda kärendeçä kärende möhletiniň dowamynda, eger şol miweler hojalygy dogry ýöretmegiň netijesi hökmünde girdeji görnüşinde alnan bolsa, kärendä alnan emlägiň miwelerini peýdalanmak mümkinçiliginiň berilýändigini aýdylýar. Şeýlelikde, kärende şertnamasyna laýyklykda, kärendesine beriji kärendeçä diňe bir kärendesine berilýän emlägi däl, eýsem kärende möhletiniň dowamynda kärendesine alnan emlägiň miwelerini peýdalanmak mümkinçiligini hem berýär. Mysal üçin, telekeçi şäher häkimligi bilen şäher awtoduralgasyny kärendesine almak hakynda 5 ýyl möhlet bilen kärende şertnamasyny baglaşýar. Telekeçi şu awtoduralgany saklamak boýunça çykdajylary öz hasabyna geçirmäge borçlanýar. Telekeçiniň kärende möhletiniň dowamynda awtoulaglaryň durmagy üçin ýerleri bermekden aljak peýdasy hojalygy dogry ýöretmegiň netijesinde alnan miweler bolup durar we oňa degişli bolar.

2. Taraplaryň özara hukuklary we borçlary

Düşündirilýän maddanyň birinji bölegi kärende şertnamasynyň tapawutly aýratynlyklaryny bellemek bilen, şol bir wagtda kärendesine berijiniň hem-de kärendeçiniň hukuklaryny we borçlaryny hem belleýär.

Maddadan görnüşü ýaly, kärendesine berijiniň borçlary onuň kärendeçä wagtlaýyn peýdalanmak üçin emlägi we şol emlägiň miwelerinden peýdalanmak mümkinçiligini bermelidiginden ybaratdyr.

Kärendeçi, öz gezeginde, bellenen kärende hakyny kärendesine berijä öz wagtynda tölemäge we kärendä alnan emläk babatynda hojalygy dogry ýöretmäge borçludyr.

Taraplaryň hukuklary bolsa özara borçnamalardan gelip çykýar, kärendesine berijiniň kärendeçiden kärende hakyny öz wagtynda tölemegi we hojalygy dogry ýöretmegi talap etmäge haky bardyr.

Kärendeçi bolsa, öz gezeginde, kärende emläginiň öz wagtynda berilmegini we şol emlägiň miwelerinden peýdalanmak mümkinçiliginiň berilmegini talap etmäge haky bardyr.

1. Kärende hakynyň görnüşleri

Düşündirilýän maddanyň soňky iki sözlemi taraplaryň kärende hakyny kesgitlemegiň serişdelerini saýlap almakda erkindiklerine açyk şaýatlyk edýär. Bu pul, kärendä alnan emlägiň getirýän miweleri hem, başga zat hem bolup biler, ähli zat kärendesine beriji bilen kärendeçiniň nähili ylalaşyga gelyändigine bagly bolar.

2. Kireýine bermek şertnamasynyň kadalaryny ulanmak

Düşündirilýän maddanyň ikinji bölegi hakykatdan kärende şertnamasyndan we emlägi kireýine bermek şertnamasyndan ýüze çykýan hukuk gatnaşyklarynyň meňzeşdigini nygtaýar. Emma, şu bentde görkezilen kadalar, TRK-nyň 604-nji -628-nji maddalary ýaly, kärende şertnamasynyň maddalaryndan ugur alyp, şu hukuk gatnaşyklarynyň aýratynlyklaryny düzgünleşdirýär. Şunuň bilen baglylykda, şu bentde şeýle görkezilýär: eger emlägi kireýine bermek şertnamasy bilen bagly gatnaşyklary düzgünleşdirýän kadalaryň ulanylmagy kärende şertnamasynyň şu aýratynlyklaryna garşy gelmese, olar kärende şertnamasy babatynda hem ulanylyp bilner. Emma, eger 604-628-nji maddalarda kireý gatnaşyklaryny düzgünleşdirýän kadalardan başga kadalar bellenen bolsa, olar kärende gatnaşyklary babatynda ulanylyp bilinmez, mysal üçin, 585-nji madda üç aý möhlet bilen kireýine bermek şertnamasyny ýatyrmagyň umumy kadalaryny belleýär. Şu maddanyň kadalary möhletsiz kärende şertnamalary, on ýyldan ýokary möhleti bolan kärende şertnamalary babatda we kärende şertnamasy möhletinden öň ýatyrylanda ulanylyp bilinmez, sebäbi şular ýaly şertnamalar üçin 605-nji we 612-nji ýörite maddalarda öz tertibi we öz möhleti (6 aý we bir aý) bellenendir.

605-nji madda. On ýyldan artyk möhlet bilen baglaşylan kärende şertnamasyny ýatyrmak

Eger kärende şertnamasy on ýyldan artyk möhlet bilen baglaşylýan bolsa, onda taraplaryň her biri bu möhlet geçenden soň alty aýyň dowamynda, eger şertnamada başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa, kärende gatnaşygyny ýatyrp biler.

Şu maddanyň kadalary diňe on ýyldan artyk möhlet bilen baglaşylýan kärende şertnamalaryna degişlidir. Madda şertnamany ýatyrmak isleýän taraplaryň her biri üçin kärende möhleti tamamlanandan soň kärende gatnaşyklaryny bes etmek üçin alty aý möhlet belleýär. Mysal üçin, B kärendesine beriji bilen W kärendeçiniň arasynda 25 ýyl möhlet bilen emlägi kärendä bermek şertnamasy baglaşylypdyr. Bu möhlet 2013-nji ýylyň 1-nji aprelinde dolýar. Eger B ýa-da W kärende gatnaşyklaryny dowam etmek islemeseler, ýagny, kärende şertnamasyny ýatyrmak isleýän bolsalar, onda olar şertnamanyň möhletiniň tamamlanmaly gününe çenli alty aýyň dowamynda, ýagny 2013-nji ýylyň 1-nji oktyabryna çenli özüniň islegi barada beýleki tarapa habar bermelidir.

Bu kadanyň dine taraplar şertnamada şertnamany ýatyrmagyň başga usulyny göz önünde tutmadyk ýagdaýlarynda güýji bardyr, düşündirilýän maddada şu ýagdaý hem bellenýär.

606-njy madda. Ýer uçastogyny inwentary bilen birlikde kärendesine bermek

- 1. Eger ýer uçastogy inwentary bilen birlikde kärendesine berilýän bolsa, onda kärendeçi inwentaryň her bir böleginiň abat saklanylmagy üçin jogapkärçilik çekýär.**
- 2. Kärendeçi özüne bagly bolmadyk sebäplere görä inwentaryň ýaramsyz ýagdaýa gelen böleklerini çalşyrmaga borçludyr. Kärendeçi hojalygyň dogry ýöredilýändigine garamazdan, inwentar hasap edilen malyň ýitirilmeğiniň öwezini dolmaga borçludyr.**
- 3. Kärendeçide ýola düşen hojalyga laýyk gelýän ýagdaýdaky inwentar bolmalydyr we kärende döwründe bu inwentary şonuň ýaly hojalyga laýyk gelýän möçberde çalşyrmalydyr. Kärendeçiniň edinen aýratynlykdaky inwentary umumy inwentaryň üstüne goşulyp, kärendesine berijiniň eýeçiligine öwrülýär.**

1. Inwentary abat saklamak borjy

Düşündirilýän madda kärendeçiniň inwentar bilen bilelikde ýer uçařtogyny kärendesine bermek gatnařyklaryndan gelip çykýan borçlaryny belleýär. Şu maddada bellenen borçlar, esasan, ýer uçařtogyndaky inwentara degişlidir. Kärendeçiniň düşündirilýän maddanyň birinji böleginde bellenýän, inwentaryň her bölegini saklamak üçin jogapkärçiligine kärendeçi inwentaryň her bir böleginiň, mysal üçin, onuň kärendesine alan ýer uçařtogynda gurlan desgalaryň abat saklanylmagy üçin jogapkärçilik çekýändigini ýaly seredlip bilner. Ýer uçařtogyny kärendesine almak şertnamasy boýunça inwentar bolup duran ýer gazyjy maşyn bilelikde ýer uçařtogy kärendä alnyp bilner. Şunuň ýaly ýagdaýda kärendeçi şol maşynyň ähli düzümlük bölekleriniň abat saklanmagy üçin doly jogapkärçilik çekýär. Inwentary abat saklamakdan başga-da, kanun çykaryjy kärendeçä, olar kärendeçiniň günäsi bolmazdan ýaramazlaşan hem bolsa, inwentaryň islendik bölegini çalyşmak borjuna ýükleýär. Mysal üçin, kärendesine alnan ýer uçařtogyna degişli bolan desganyň üçegi könelipdir. Bu ýerde kärendeçiniň günäkärdiginiň ýa-da dældiginiň ähmiýeti ýokdur, ol onuň bozulmagy özüne bagly bolmadyk sebäpler boýunça bolup geçen hem bolsa, ony öz hasabyna bejermäge borçludur. Kärendeçiniň bu borjy düşündirilýän maddanyň ikinji böleginde bellenýär.

2. Malyň ýitirilmeginiň öwezini dolmak borjy

Düşündirilýän maddanyň ikinji bölegi kärendeçini inwentar hasap edilen malyň ýitirilmeginiň öwezini dolmaga borçlandyryr. Şunda kärendeçiniň hojalygy dogry ýöredendiginiň ýa-da dogry ýöretmändiginiň ähmiýeti ýokdur, ýagny diňe malyň sanynyň azalmagy möhümdir, kärendeçi onuň öwezini dolmaga borçludur. Mysal üçin, kärendesine beriji 20 başdan gowrak mal bilen öri meýdanyny kärendesine berýär. Kärendeçi örä we mallara gowy ideg edýär, emma kärende möhletiniň ahyrynda mallaryň sany 15 başa çenli azalýar. Kärendeçiniň kärendesine alnan emläge dogry ideg edendigine we malyň baş sanynyň azalmagynda günäsiniň ýokdugyna garamazdan, ol kärendesine berijä 20 baş möçberdäki maly gaýtaryp bermelidir.

3. Kärendesine berijiniň artan inwentara eýeçilik hukugy

Düşündirilýän maddanyň üçünji bölegi kärendeçini kärendesine alynýan inwentary ýola düşen hojalyga laýyk gelýän ýagdaýda saklamaga borçly edýär. Kanun çykaryjy «ýola düşen hojalyga laýyk gelýän ýagdaý» diýmek bilen nämäni göz önünde tutup biler, bu aňlatmanyň manysyna düşünmek üçin şol enjamyň bellenen maksadyndan ugur almak gerek diýip pikir edýäris. Şu bentde kärendeçä inwentaryň haýsydyr bir bölegini çalyşmak, ony goşmaça inwentar bilen abzallaşdyrmak hukugy berilýär, ýöne şunuň bilen birlikde bularyň ählisi ýola düşen hojalyga laýyk gelmegä gönükdirilen bolmalydyr. Şeýle hojalygyň manysy, biziň pikirimiz, inwentarda geçirilen ähli üýtgetmeleriniň we abzallaşdyrmalaryň netijesinde onuň bellenen maksadyň wezipesiniň üýtgedilmeli dældigi bolup durýar. Bölegiň soňky sözlemi şuny belleýär: kärendeçi kärendesine alnan emlägiň üstüni onuň wezipeleriniň gowy ýerine ýetirilmegi üçin goşmaça inwentar bilen ýetirse, bu goşmaça ahyr netijede esasy inwentaryň eýesiniň hukuklarynyň esasynda kärendesine berijä geçer.

607-nji madda. Inwentaryň tötänden ýok edilmeginiň töwek-

gelçiligi

- 1. Eger ýer uçařtogyny kärendesine alyjy inwentary bellenen baha boýunça kabul etse we kärende şertnamasy gutarandan soň ony şol baha boýunça hem gaýtaryp bermäge borçlansa, onda inwentaryň tötänden ýok edilmegi we zaýalanmak töwekgelçiligi onuň üstüne ýüklenilýär.**
Ol hojalygy dogry ýöretmegiň çäklerinde inwentaryň aýryaýry böleklerine ygtyýar edip biler.
- 2. Kärende möhleti gutarandan soň, kärendeçi inwentary kärendesine berijä gaýtaryp bermelidir. Eger kärendeçiniň edinen inwentary ýer uçařtogynda hojalygy dogry ýöretmek üçin artyk bolsa ýa-da çakdan aça gymmat bolsa, onda kärendesine beriji şol inwentary almakdan ýüz dönderip biler; ýüz döndermek bilen bir wagtyň özünde şol kabul edilmedik inwentar baradaky eýeçilik hukugy kärendeçä geçýär. Eger alnan inwentar bilen gaýtarylyp berlen inwentaryň bahasynyň arasynda tapawut bar bolsa, onda bu tapawut pul bilen tölenilmelidir. Kärende şertnamasynyň gutaran pursatyna çenli hereket eden nyrhlar bahanyň esasy edilip alynmalydyr.**

1. Ýörite ylalaşygyň esasynda gurallary bermek

Ýer uçařtogy kärendesine tabşyrylanda, düzgün bolşy ýaly, şol ýer uçařtogyndan degerli derejede peýdalanmak üçin zerur bolan gurallar hem berilýär. Emma taraplar bu barada aýratynlykda gepleşmeýärler we gurallar özbaşdak obýekt hökmünde bölünip görkezilmeýär.

Beýleki halatlarda taraplar kärendeçä gurallary bermek hakynda aýratyn şertleşýärler we şol gurallaryň umumy baha berilýän gymmaty kesgitlenýär, şol gymmat boýunça kärendeçi ony alýar. Düşündirilýän maddanyň birinji böleginde gürrüň gurallary kärendeçä şu görnüşde bermek hakynda gidýär.

Düşündirilýän maddanyň birinji böleginde göz önünde tutulan ýagdaý şu aýratynlyklar bilen häsiýetlendirilýär: birinjiden, gurallar kärendesine beriji bilen kärendeçiniň arasyndaky aýratyn ylalaşygyň predmeti bolup durýar; ikinjiden, inwentaryň umumy bahasy kesgitlenýär; üçünjiden, kärendeçi kärende şertnamasy tamamlanandan soň gurallary şol baha boýunça gaýtarmaga borçludur; dördünjiden, tötänden ýok bolmak ýa-da zaýalanmak töwekgelçiligi kärendeçiniň üstüne ýüklenýär.

Kärendeçiniň berlen emlägiň eýesi bolup durmaýandygyna garamazdan, eger bu hojalygy dogry ýöretmegiň çäklerinde bolup geçýän bolsa (TRK-nyň 607-nji maddasynyň birinji böleginiň ikinji sözlemi), oňa gurallaryň käbirine ygtyýar etmek hukugy berilýär. Mysal üçin, traktoryň käbir ätiýaçlyk şaýlary täze şaýlar bilen çalşylan mahalynda kärendeçiniň täzesine çalşylan köne şaýlary satmaga haky bardyr, şu hereket bilen kärendesine berijiniň hukugy bozulmaýar.

2. Gurallary kärendesine berijä gaýtarmak borjy

Kärende şertnamasy tamamlanandan soň kärendeçi gurallary kärendesine berijä kärende şertnamasy baglaşylan mahalynda gurallary kärendesine berijiden haýsy bahadan alan bolsa şol bahadan gaýtarmaga borçludyr (TRK-nyň 607-nji maddasynyň ikinji bölegi).

Kärendeçiniň olary täze şaýlar bilen çalyşmagy goşmak bilen, gurallaryň käbirine ygtyýar etmek hukugynyň bardygyny sebäpli, kärendesine beriji kärendeçi tarapyndan satyn alnan emlägi almaga borçluny diýen sorag ýüze çykýar. Düşündirilýän maddanyň ikinji bölegi kärendesine berijä, eger ol hojalygy dogry ýöretmek üçin artykmaç ýa-da örän gymmat bolsa, kärendeçi tarapyndan satyn alnan emlägi almakdan ýüz döndermek hukugyny berýär. Kärendesine berijiniň kärendeçi tarapyndan satyn alnan emlägi almakdan ýüz döndermegi bilen kärendeçiniň gurallara bolan şu böleklerine eýeçilik hukugy ýüze çykýar. Şunuň bilen birlikde gurallaryň onuň alnan pursatyndaky gymmaty bilen onuň gaýtarylýan pursatyndaky gymmatynyň arasyndaky tapawudyň öwezini kärendeçi tarapyndan pul görnüşinde dolunmalydyr (TRK-nyň 607-nji maddasynyň ikinji böleginiň 3-nji sözlemi).

608-nji madda. Inwentary girew goýmak hukugy

1. **Ýer uçaşogyny kärendesine alyjynyň kärendesine alnan inwentara degişli bolan we kärendesine beriji barada bildirilen talaplar boýunça öz eýelik etmegindäki inwentary girewine goýmaga hukugy bardyr.**
2. **Eger kärendesine beriji başga bir üpjünçiligi berse, onda ol kärendeçiniň girew goýmak hukugyny kabul etmän biler. Eger ol inwentaryň bölekleriniň gymmaty barada degişli üpjünçiligi tekliptetse, onda ol inwentaryň islendik bölegini girew goýmak hukugundan boşadyp biler.**

1. Kärendesine berijiniň gurallary girew goýmak hukugy

Düşündirilýän maddada kärendesine beriji barada bildirilýän talaplar boýunça kärendeçiniň kanun boýunça girew goýmak hukugy bellenendir. Kanun çykaryjy kärendeçä eger kärendesine berijä bildirilýän talaplar şu gurallara degişli bolsa, ýer uçaşogynyň kärendesi boýunça onuň eýeçilik etmeginde bolýan gurallary girew goýmak hukugyny kärendeçä berýär. Beýleki gurallar babatynda talaplar şu gatnaşyklara degişli däldir. Mysal üçin, kärendesine beriji ýer uçaşogyny ýer gazyjy maşyn bilen bilelikde kärendesine tabşyrypdyr, bu maşyny satyn almak üçin ol bankdan karz alypdyr. Karzyň üzülmeli möhleti gelende kärendesine beriji karzy üzüp bilmändir, bank oňa karzy üzmek barada talap bildiripdir. Şu madda laýyklykda kärendeçiniň bu ýer gazýan maşyny girew goýmak hukugy bar. Ýöne bu kärendeçiniň hukugy bolup durýar. Ähli zat onuň islegine baglydyr, eger kärendeçi ony islemese şu gurallary girew goýmak gatnaşyklary ýüze çykmaýar.

2. Kärendeçiniň beýleki üpjünçilige hukugy

Düşündirilýän maddanyň ikinji bölegi kärendesine berijä girewiň beýleki üpjünçiligini tekliptetmek hukugyny berýär, bu bolsa öz-özünden kärendeçiniň kärendesine alnan emlägi girew goýmak hukugynyň kabul edilmelidigi bolar. Şu kada kärendesine berijä ähli gurallary girew goýmagy talabyň beýleki islendik üpjünçiligi bilen ýa-da onuň bir bölegini deň ölçegli üpjünçilik bilen çalyşmak mümkinçiligini berýär. Ýagny bu kada kärendesine berijä talabyň üpjünçiligini islendik beýleki öwezini dolma bilen çalyşmak hukugyny berip, kärendeçi tarapyndan kärendesine alynýan emlägi mundan beýläk hem peýdalanmak mümkinçiligini belleýär. Mysal üçin, kärende şertnamasy boýunça şertnamanyň predmeti traktor we ot ýatyrýan maşyn bilen bilelikde ýer uçaşogyny bolup durýar. Şertnamanyň hereket edýän döwründe kärendesine berijä tölegi möhletlere bölüp satyn almak-satmak şertnamasy boýunça traktoryň bahasyny üzmek barada talap bildirilýär. Düşündirilýän maddanyň birinji bölegine laýyklykda, kärendeçä şol talaby ýerine ýetirmegiň hasabyna bir guraly girew goýmak hukugy berilýär. Şol bir wagtda kärendeçi talabyň bildirilýän talaba deň ölçegli islendik beýleki üpjünçiligini tekliptetmek bilen kärendeçiniň şunuň ýaly ýerine ýetirmegini kabul etmän biler. Şeýle hem kärendesine beriji şol bölegiň gymmatyna laýyk gelýän başga bir üpjünçiligi tekliptetmek bilen, gurallaryň bir bölegini girewden boşadyp biler.

609-njy madda. Inwentaryň aýratyn böleklerine ygtyýar etmäge gadaganlyga ýol bermezlik

Inwentaryň böleklerine ygtyýar etmezlik ýa-da diňe kärendesine berijiniň razyçylygy bilen ygtyýar etmek, şonuň ýaly-da kärendesine berijä satmazlyk borjuny kärendeçiniň üstüne ýükleýän şertnama şertleri diňe şeýle halatda, kärendesine beriji kärende gatnaşyklary gutarandan soň inwentary edinmäge borçly bolýan mahalynda hakykydyr.

TRK-nyň 607-nji maddasyna laýyklykda kärendeçiniň hojalygy dogry ýöretmegiň çäklerinde gurallaryň aýry-aýry böleklerine ygtyýar etmek hukugy bardyr. Şu kadanyň maksady kärendeçiniň hojalyk çözgütleriniň özbaşdaklygyny we maksada laýyklygyny üpjün etmek bolup durýar.

Beýleki tarapdan, kärendeçiniň bu erkinligi kärendesine beriji bilen ylalaşykda çäklendirilip bilner. Bu çäklendirme Düşündirilýän maddada bellenendir. Hususan-da, şertnamada kärendeçiniň üstüne gurallaryň käbirine ygtyýar etmezlik ýa-da diňe kärendesine berijiniň razyçylygy bilen ygtyýar etmek borjy ýüklenip bilner. Şu hili çäklendirmä kärendesine berijiniň kärende gatnaşyklary tamamlanandan soň gurallary satyn almaga borçlanýan halatlarynda ýol berilýär.

Düşündirilýän maddanyň kadasy imperatiw bolup durýar we onuň maksady – kärendeçini kärendesine beriji tarapyndan artyk borçlandyrmalardan goramakdan ybaratdyr.

610-njy madda. Tirkeşikli kärende.

1. **Kärendesine berijiniň razyçylygy bolmasa, kärendeçiniň tirkeşikli kärende hukugy ýokdur.**
2. **Kärendesine beriji kärendesine berlen emlägiň aýry-aýry böleklerini, eger munuň özi oňa ep-esli zyýan ýetirjek bolsa, kärendesine bermekden ýüz dönderýändigini aýdyp biler.**

3. **Kärendeçi tirkeşikli kärendeçiniň ýa-da kärendesine alyjynyň zady kärendesine berijiniň rugsat edişinden başga hili peýdalanandygy üçin kärendesine berijiniň önünde jogapkärçilik çekýär. Kärendesine beriji tirkeşikli kärendeçiniň ýa-da kireýine alyjynyň emlägi şonuň ýaly peýdalanmagyny gönüden-göni togtadyp biler.**

1. Türkeşikli kärendäniň ýüze çykýan şertleri

Şu maddadan kärendeçiniň kärendesine alnan emlägi tirkeşikli kärendä bermek hukugynyň bardygy gelip çykýar.

Kärendesine berijiniň tirkeşikli kärende şertnamasyna razyçylygy bolan ýagdaýynda tirkeşikli kärende şertnamasynyň möhleti ilki başdaky şertnamanyň möhletinden ýokary bolup bilmejekdigini belläp geçmek zerur hasap edilýär. Tirkeşikli kärende gatnaşyklarynda kärendeçi kärendesine beriji hökmünde çykyş eder, tirkeşikli kärendeçi bolsa ol babatda kärendeçi bolup durar.

Kärendeçi kärendesine alynýan ähli emlägi, şeýle hem onuň aýry-äýry böleklerini tirkeşikli kärendä bermek hukugy berlidir. Kärendesine alynýan emlägiň aýry-äýry bölekleri kärende şertnamasynyň özbaşdak predmeti bolup bilmejek bolsa, ýagny miwe getirýän predmet bolup durmaýan bolsa (TRK-nyň 555-nji we 604-nji maddalaryna degişli düşündirişlere seret), onda emlägi kireýine almak bolup biler, ol boýunça kärendeçi kireýine beriji, tirkeşikli kärendeçi bolsa kireýine alyjy bolup çykyş eder. Şular ýaly gatnaşyklaryň mümkindigi Düşündirilýän maddanyň ikinji böleginden gelip çykýar, onda gürriň kärendesine berijiniň kärendesine alnan emlägiň aýry-äýry böleklerini kireýine bermäge razyçylygy barada gidýär.

Mysal üçin, kärendeçi onda ýerleşýän, hojalyk zerurlyklary üçin niýetlenen jaý bilen bilelikde ýer uça togogyny kärendesine alýar. Jaýyň özi miwe getirýän predmet bolup durmaýar, şonuň üçin hem ony özbaşdak tabşyrmak mümkinçiligi bar bolan halatynda tirkeşikli kärendeçi bilen kärendeçiniň arasynda kireý gatnaşyklary ýüze çykýar.

Emma, yokarda sanalyp geçilen gatnaşyklaryň ählisiniň ýüze çykmagy üçin kärendesine berijiniň razyçylygy zerurdyr, şunuň ýaly razyçylyk bolmasa, kärendeçiniň tirkeşikli kärende bolan hukugy ýüze çykmaýar.

Tirkeşikli kärendäniň kadalarynyň ýer gatnaşyklaryna degişli dälidigini bellemek gerek, ýagny «Ýer hakynda» Türkmenistanyň bitewi Kanunynyň 51-nji maddasyna laýyklykda, ýeri tirkeşikli kärendä bermek gadagandyr.

2. Kärendesine berijiniň hukugy

Düşündirilýän maddada kärendesine berijiniň hukugy tirkeşikli kärende razyçylyk bermekden ybaratdyr. Tirkeşikli kärende gatnaşyklarynyň ýüze çykmagy kärendesine berijiniň şu hukugynyň durmuşa geçirilmegine baglydyr.

Düşündirilýän maddanyň ikinji bölegi kärendesine berijä tirkeşikli kärende gatnaşyklary ýüze çykandan soň hem olardan boýun gaçyryandygyny beýan etmek hukugyny berýär. Kärendesine berijiniň bu hukugy gurallaryň ýa-da onuň bölekleriniň tirkeşikli kärendä berilmeginiň netijesinde özüne ep-esli zyýan ýetirilen ýagdaýy anyklyan halatynda ýüze çykýar. Şeýlelikde, eger kärendesine beriji ilki başda tirkeşikli kärendä ýa-da kärendesine alnan emlägi kireýine

bermäge razyçylyk beren we kärendeçi şol razyçylygyň esasynda tirkeşikli kärende şertnamasyny baglaşan bolsa hem, kärendesine beriji şu gatnaşyklar sebäpli özüne ep-esli zyýan ýetýändigini özüne mälim bolan badyna, özüniň tirkeşikli kärendä garşydygyny beýan edip biler.

Şular ýaly ýagdaýda zyýanyň ep-esli möçberini kesgitlemek her bir anyk ýagdaýda aýratynlykda anyklyanmalydyr, sebäbi möçberi we manysy boýunça birmeňzeş zyýanyň bir şahs üçin ep-esli bolup, beýleki biri üçin onuň aýratyn ähmiýeti bolman biler.

Şu maddada tirkeşikli kärendeçi ýa-da kireýine alyjy emlägi kärendesine berijiniň razyçylyk beren görnüşinde peýdalanmaýan halatynda kärendesine berijä tirkeşikli kärendäni ýa-da kireýi togtatmak hukugy berlidir. Kärendesine berijiniň şu hukugy düşündirilýän maddanyň üçünji böleginde bellenendir.

3. Kärendeçiniň jogapkärçiligi

Kärendeçiniň düşündirilýän maddanyň üçünji böleginde bellenilýän şu jogapkärçiligi kärendesine beriji bilen gepleşige laýyklykda, zady onuň bellenen maksady boýunça peýdalanmak zerurlygyndan gözbaş alýar. Ýagny kärendesine berijiniň emlägi tirkeşikli kärendä bermäge razyçylygy alnan mahalynda kärendeçi şu emlägiň tirkeşikli kärendeçi ýa-da kireýine alyjy tarapyndan nähili peýdalanýjakdygyny habar bermelidir. Bu kärendesine berijiniň zady tirkeşikli kärendä bermäge razyçylygy alnandan soň zadyň diňe kärendesine berijiniň razyçylyk beren görnüşinde peýdalanlyp bilinjekdigini aňladýar. Munuň üçin jogapkärçilik kärendeçiniň üstüne ýüklenýär, kärendesine alnan emlägiň tirkeşikli kärendeçi ýa-da kireýine alyjy tarapyndan ýalňyş peýdalanlyandygy üçin kärendesine berijiniň önünde ony ýalňyş peýdalanýan şahs däl-de, kärendeçi jogap berer. Kärendeçiniň şunuň ýaly jogapkärçiliginiň bolmagy hem tirkeşikli kärendede ýa-da kireýine alnanda emlägiň nähili peýdalanýandygyny kärendesine berijä habar bermek borjuna döredýär.

611-nji madda. Kärendesine berlen emlägi möhletinden ön gaýtaryp bermek

1. **Eger kärendeçi kärende gatnaşyklary gutarmanka emlägi gaýtaryp berýän bolsa, onda ol diňe şeýle halatda, öz deregine töleg tölemäge ukyply we kärendesine beriji üçin kabul ederlikli täze kärendeçini teklipl eden mahalynda kärende hakyny tölemekden boşadylýar. Täze kärendeçi kärende şertnamasyny şol öňki şertlerde kabul etmäge razy bolmalydyr.**
2. **Eger kärendeçi şonuň ýaly kärendeçini teklipl edip bilmese, onda ol kärende gatnaşyklary gutaryança kärende hakyny tölemelidir.**
1. **Kärende gatnaşyklary tamamlanandan soň tamamlanmazlygyndan ön(dogry) emlägi gaýtaryp bermek**

Düşündirilýän madda kärende gatnaşyklary bes edilmezinden ön kärendesine alnan emlägiň gaýtarylýan ýagdaýlaryna bagyşlanandyr. Şu maddanyň kadalaryna laýyklykda, kärendesine alnan emlägiň möhletinden ön gaýtarylmagyna ýol

berilýär, ýöne şunda kärendeçi şu ýagdaýda kärende hakyndan boşadylýarmy diýen sorag ýüze çykýar. Kanun çykaryjy şu maddada bellenen şertleriň berjaý edilen ýagdaýynda kärendeçini kärende hakyndan boşatmak mümkinçiligine seredýär.

2. Emläk möhletinden öň gaýtarylyp berlende kärendeçini kärende hakyny tölemekden boşatmagyň şertleri

Seredilýän ýagdaýlarda kärendeçini kärende hakyndan boşatmak üçin kärendeçi şulary ýerine ýetirmelidir:

1. kärendeçi öz ýerine täze kärendeçini teklipl etmeli;
2. täze kärendeçi tölege ukyply bolmaly;
3. täze kärendeçi kärendesine beriji üçin kabul ederli bolmaly, ýagny kärendesine beriji oňa şu emlägi kärendesine tabşyrmaga razy bolmaly; 4) täze kärendeçi kärende şertnamasynyň öňki şertlerine razy bolmaly.

Diňe şu şertleriň ählisiniň ýerine ýetirilen mahalynda kärendeçi kärende hakyny tölemekden boşadylýar. Tersine bolan ýagdaýda, ýagny kärendeçi goýlan şu şertleri ýerine ýetirilipl bilmeýän bolsa, ol özüniň kärendesine alan emligini kärende gatnaşyklarynyň möhleti tamamlanmagyndan öň gaýtaryp beren hem bolsa, kärendesine berijä kärende hakyny tölemäge borçlydyr. Kärendeçi kärende möhletiniň tamamlanmagyny göz öňünde tutýan kärende gatnaşyklary bes edilýänçä kärende hakyny tölemäge borçlydyr.

612-nji madda. Möhletsiz baglaşylan kärende şertnamasyny ýatyrmak

1. **Eger emläk kärendesine berlen mahalynda kärendäniň möhleti kesgitlenilmedik bolsa, onda şertnamanyň ýatyrylmagyna diňe kärende ýylynyň ahyrynda ýol berilýär; şertnama kärende ýyly gutarandan soň, bir aýdan gijä galman ýatyrylyp bilner.**
2. **Bu kadalar kärende gatnaşyklarynyň kanunda bellenen möhletden öň ýatyrylyp bilinjek mahalynda hem ulanylýar.**

Şu maddanyň kadalary möhletsiz baglaşylan kärende şertnamasyny ýatyrmagyň tertibini belleýär. Şunuň ýaly ýagdaýda kärende gatnaşyklarynyň başlanýan wagtyna aýratyn ähmiýet berilýär, sebäbi kanun çykaryjy kärende ýylynyň ahyryndan ugur almagy belleýär. Mysal üçin, möhletsiz kärende şertnamasynda kärende gatnaşyklary 2010-njy ýylyň 1-nji aprelinden başlanan bolsa, onda her täze kärende ýyly indiki ýylyň 1-nji aprelinden başlanar.

Maddanyň kadalaryna laýyklykda, şunuň ýyly şertnama kärende ýylynyň ahyrynda we kärende ýyly tamamlanandan soň bir aýdan gijä galman ýatyrylyp bilner, ýagny kärende ýyly 31-nji martda başlanan bolsa, onda möhletsiz kärende şertnamasyny ýatyrmak 31-nji martda we kärende ýyly tamamlanandan soň bir aýdan gijä galman, getirilen mysala degişlilikde 30-njy apreliden gijä galman ýatyrylyp bilner.

613-nji madda. Kärendeçi aradan çykan halatynda kärende şertnamasyny ýatyrmak

1. **Kärendeçi aradan çykan halatynda, onuň mirasdarlary hem, kärendesine beriji hem kalendar ýylynyň kwartaly gutarandan soň, alty aýyň içinde kärende gatnaşyklaryny ýatyrp biler.**
2. **Eger mirasdarlar kärendesine berlen emlägi gös-göni ýa-da üçünji şahslaryň üsti bilen hojalyk taýdan dogry peýdalanyp bilseler, onda olar şertnamany ýatyrmakdan ýüz dönderip bilerler we kärende gatnaşyklarynyň uzaldylmagyny talap edip bilerler.**

1. **Kärendeçi aradan çykan halatynda kärende şertnamasynyň ýatyrmagyň tertibi**

Madda kärende şertnamasynyň möhleti tamamlanmazlygyndan öň kärendeçi aradan çykan halatynda kärende şertnamasyny ýatyrmak mümkinçiligini belleýär. Maddanyň birinji bölegi kärende gatnaşyklaryny ýatyrmak baradaky başlangyç bilen kärendeçiniň mirasdarlarynyň hem, kärendesine berijiniň hem çykyş edip biljekdiklerini belleýär. Şu ýagdaýda kärende ýylyna däl-de, senenama ýylyna üns berilýär. Kanun çykaryjy şertnamany ýatyrmak hakynda çözgüdiň senenama ýylynyň çärygi tamamlanandan soň alty aýyň dowamynda kabul edilip bilinjekdigini anyk belleýär. Mysal üçin, kärendeçi 2012-nji ýylyň iýulynda aradan çykyppdyr, mälüm bolşy ýaly, iýul aýy senenama ýylynyň üçünji çäryeginiň birinji aýy bolup durýar. Üçünji çäryk 30-njy sentýabrda tamamlanýar, şonuň üçin hem kärende gatnaşyklary 2012-nji ýylyň 1-nji oktyabryndan başlap, 2013-nji ýylyň mart aýynyň ahyryna çenli alty aýyň dowamynda ýatyrp bilner.

2. **Mirasdarlarynyň kärende şertnamasynyň ýatyrmakdan ýüz döndermekleri**

Düşündirilýän maddanyň ikinji böleginde kärendeçiniň mirasdarlarynyň şertnamany ýatyrmakdan ýüz döndermek we kärende gatnaşyklarynyň uzaldylmagyny talap etmek hukugyny belleýär. Bu hukugy mirasdarlar şahsy özlerinde ýa-da üçünji şahslaryň üstünden kärendesine alnan emläk bilen bagly hojalygy dogry ýöretmegi amala aşyrmak mümkinçiligi bolan ýagdaýynda durmuşa geçirip bilerler. Kärendeçiniň mirasdarlarynyň şular ýaly mümkinçilikleri bolan halatynda şertnamanyň möhleti kärendeçi aradan çykandan soň hem uzaldylyp bilner.

614-nji madda. Kärendesine berlen emläk gaýtarylyp berilmedik mahalynda zyýany tölemek

Eger kärendeçi kärendesine alnan emlägi kärende gatnaşyklary gutarandan soň gaýtaryp bermese, kärendesine beriji emlägi gaýtaryp bermegiň bökdelen wagty üçin kärende hakyny, şonuň ýaly-da şol wagtyň içinde kärendeçiniň alan peýdasyny ýa-da kärende ýylynyň içinde onuň alaýjak peýdasyny talap edip biler. Kärendesine beriji beýleki zyýanlaryň hem tölenilmegini talap edip biler.

Madda kärendeçiniň kärende şertnamasynyň möhleti tamamlanandan soň kärendesine alnan emlägi gaýtarmak borjunyň ýerine ýetirilmezliginiň netijelerini belleýär. Kärendeçiniň kärende gatnaşyklary tamamlanandan soň kärendesine alnan emlägi gaýtarmak borjy TRK-nyň kärende gatnaşyklarynda emlägiň wagtlaýyn peýdalanmagyna berilmegini belleýän 604-nji maddasynyň manysyndan gelip çykýar, ondan kärende gatnaşyklary tamamlanandan soň kärendesine alnan emlägiň kärendesine berijä gaýtarylmalydygy gelip çykýar. Kärende şertnamasynyň möhleti tamamlanandan soň kärendesine alnan emlägiň gaýtarylmazlygy kärendeçi tarapyndan öz üstüne alnan borçlaryň bozulmagy bolup durýar. Şunuň ýaly ýerine ýetirilmezligiň netijesinde kärendesine berijide şu madda laýyklykda, emlägi gaýtaryp bermegiň gijikdirilen wagty üçin kärende hakyny tölemegi talap etmek hukugy ýüze çykýar. Kärende hakyny tölemegi talap etmekden başga-da, kanun çykaryjy kärendesine berijä kärendeçiden emlägiň gaýtarylmagyň gijikdirilen wagty üçin onuň kärendesine alnan emlägi peýdalanmakdan alan peýdasyny talap etmek hukugyny hem berýär.

Kanun çykaryjy alnan borçnamalaryň ýerine ýetirilmegine düýpli çemeleşýär we sonuň üçin kärendesine berijä beýleki ýitgileriň öwezini dolmagy talap etmek hukugyny hem berýär. Maddada şu ýagdaýda haýsy ýitgileriň göz önünde tutulýandygy takykklanmaýan hem bolsa, bu ýitgileriň kärendesine alnan emlägiň öz wagtynda gaýtarylmandygy bilen baglylygy şübhe döretmeýär. Mysal üçin, kärende şertnamasynyň möhleti 2013-nji ýylyň 11-nji martynda tamamlanypdyr. Kärendeçi bilen kärendesine berijiniň arasynda kärende möhletini uzaltmak hakynda şertleşik ýok. Kärendesine beriji 2013-nji ýylyň 15-nji martyndan kärende şertnamasyny baglaşmak hakynda täze kärendeçi bilen şertleşipdir. Emma kärende möhleti tamamlanandan soň birinji şertnama boýunça kärendeçi kärendesine alnan emlägi gaýtarmadyr, ony diňe 2013-nji ýylyň 1-nji iýunynda gaýtarypdyr. Elbetde, kärendesine berijiniň täze kärendeçi bilen täze geleşigi başa barmandyr, işleriň kadaly barşynda ol 1-nji iýuna çenli 1,5 aýyň kärende hakyny alyp bilerdi. Kärendesine berlen emlägiň kärendesine berijä öz wagtynda gaýtarylmandygy üçin kärendesine berijä 1,5 aýyň kärende haky möçberinde zyýan ýetirilipdir. Kärendesine berijiniň kärendesine berlen emlägiň gaýtarylmagyny gijikdiren kärendeçiden emlägiň saklanan wagty üçin kärende hakyny, saklanýan wagtynda onuň şu emlägi peýdalanmakdan alan peýdasyny, kärende ýylynda onuň alyp biljek peýdasyny we zyýanyň öwezini dolmak hökmünde öňki kärendeçiniň günäsi bilen başa barmadyk täze geleşigiň 1,5 aýynda özüniň alyp biljek kärende hakynyň möçberini talap etmäge haky bardyr.

6 BAP. OBA HOJALYGY ÜÇIN NIÝETLENILEN ÝERLERI KÄRENDESINE BERMEK

615-nji madda. Düşünje

- Oba hojalygy üçin niýetlenilen ýerleri kärendesine bermek şertnamasy boýunça ýer uçastogy ony hojalyk taýdan peýdalanmak üçin hyzmat edýän ýaşaýyş jaýlary we hojalyk jaýlary (kärhana) bilen birlikde kärendesine berilýär ýa-da şolarsyz berilýär.**
- Eger oba hojalyk ýerlerini kärendesine bermek üçin başgaça bellenilmedik bolsa, onda kärendesine bermek kadalary oba hojalyk ýerlerini kärendesine bermäge hem degişlidir.**

1. Kärende şertnamasynyň predmeti

Oba hojalyk ýerleriniň maksady Türkmenistanyň ýer gaznasynyň aýratyn derejesi (kategoriýasy) bolup durýar. Ýer gaznasyny derejelere (kategoriýalara) bölmegiň esasy olaryň bellenen maksady bolup durýar. Oba hojalyk maksatly ýerlere oba hojalygyny zerurlyklary üçin berilýän we şol maksatlar üçin niýetlenen ýerler degişlidir. «Ýer hakynda» Türkmenistanyň bitewi Kanunyna laýyklykda, şu ýerleriň düzümine oba hojalygynda peýdalanylýan ýerler we melioratiw gurluşyk alnyp barylýan ýerler, tokaýlaryň, hojalykçy ýollaryň, kommunikasiýalaryň, ýapyk suw howdanlarynyň, melioratiw ulgamlaryň, jaýlaryň (tamlaryň) we oba hojalygynyň hereket etmegi üçin zerur bolan desgalaryň tutýan ýerleri girýär. Göniden-göni oba hojalykda peýdalanylýan ýerlere şular degişlidir: sürülen ýerler – işlenip bejerilýän we oba hojalyk ekinlerini ekmek üçin peýdalanylýan suwarymly we düme (suwarylmaýan) oba hojalyk ýerleri; boz ýerler – ozal sürülýän ýerleriň düzüminde bolan we bir ýyldan gowrak oba hojalyk ekinlerini ekmek üçin peýdalanylmadyk ýerler; köp ýyllyk ekinler – baglaryň, üzümpçilikleriň, tutlaryň, miwe nahalhanalarynyň we beýleki ekinleriň tutýan oba hojalyk ýerleri; örüler – mal bakmak üçin peýdalanylýan oba hojalyk ýerleri; ot ýatyrylýan ýerler – ot ýatyrmak üçin peýdalanylýan oba hojalyk ýerleri.

2. Kärende kadalaryny ýa-da beýleki kadalary ulanmak

Düşündirilýän maddanyň ikinji bölegi, eger munuň üçin başga kadalar göz önünde tutulmadyk bolsa, oba hojalyk maksatly ýerleriň kärendesine degişli kärende kadalarynyň ulanylmagyny belleýär. Beýan edilenleriň manysyndan TRK-nyň 3-nji böleginiň 2-nji bölüminiň 5-nji babında bellenen kärende kadalarynyň, eger olar»Ýer

hakynda» Türkmenistanyň bitewi Kanunyna garşy gelmeýän bolsa, oba hojalyk maksatly ýerleriň kärendesi bilen bagly gatnaşyklar babatynda ulanylyp bilinjekdigi gelip çykýar. Tirkeşikli kärendäniň kadalarynyň mysalynda 610-njy madda degişli düşündirişlerde, olaryň ýer uçastoklarynyň kärende gatnaşyklarynda ulanarlykdygy beýan edilipdi. Bu ýerde «Ýer hakynda» Türkmenistanyň bitewi Kanunynyň 2-nji maddasynyň 3-nji we 4-nji böleklerine laýyklykda, ýer-hukuk gatnaşyklarynda «Ýer hakynda» Türkmenistanyň bitewi Kanunynyň kadalarynyň ileri tutulýandygy bellenendir, sebäbi şu Kodeksiň esasy wezipeleriniň ýer gatnaşyklaryny düzgünleşdirmek, ýer kärendesi hukuklarynyň ýüze çykmagynyň, üýtgedilmeginiň we bes edilmeginiň esaslaryny kesgitlemek, ýeri kärendesine alýanlaryň hukuklaryny we borçlaryny amala aşyrmagyň tertibini kesgitlemek bolup durýandygy bellenýär.

616-njy madda. Şertnamanyň formasy

Oba hojalyk ýerini kärendesine bermek şertnamasy ýazmaça formada baglaşylmalydyr.

Madda oba hojalyk maksatly ýerleri kärendesine bermek şertnamasynyň ýazmaça görnüşini belleýär. Bu ýerde şunuň ýaly kärende şertnamasyny haýsydyr bir bellige almagyň zerurlygy aýdylmaýar. Emma, «Ýer hakynda» Türkmenistanyň bitewi Kanunynyň 94-99-njy maddalary bilen ähli ýerleri, şol sanda oba hojalyk maksatly ýerleri hem kärendesine bermek hukugynyň döwlet tarapyndan bellige alynmagynyň zerurlygy bellenýär. Şeýlelikde, aýdylanlardan oba hojalyk maksatly

ýerleri kärendesine bermek şertnamasynyň ýazmaça görnüşde baglaşylmalydygy we «Ýer hakynda» Türkmenistanyň bitewi Kanunynyň 99-njy maddasyna laýyklykda, döwlet tarapyndan hökmany bellige alynmaga degişligi gelip çykýar.

617-nji madda. Kärendesine alynýan emlägi ýazga almak

Kärendesine beriji bilen kärendeçi şertnama baglaşanda kärendesine alynýan zadyň ýazgysyny düzýärler, onda zadyň sany, şeýle hem onuň berilýän pursatyndaky ýagdaýy görkezilmelidir. Kärende şertnamasy ýatrylanda hem şol kada ulanylýar. Ýazgyda ýazgynyň geçirilen güni görkezilmelidir we oňa taraplaryň ikisem gol çekmelidir.

Düşündirilýän madda kärende şertnamasyny baglaşmaga bildirilýän goşmaça talaplary belleýär. Bu talap kärendesine alynýan zadyň ýazgysyny düzmeğiň şertnama baglaşylan güni hem, onuň bes edilen güni hem geçirilmelidigine degişlidir. Madda ýeriň mukdarynyň we ýagdaýynyň görkezilmegini, ýazgynyň geçirilen gününüň görkezilmegini we oňa taraplaryň ikisiniň hem gol çekmelidigini anyklaşdyrýar. Kanun çykaryjy ýazgylary düzmeğiň kärende şertnamasynyň bir bölegi bolmalydygyny ýa-da aýratyn düzülen resminama bolmalydygyny takyklamaýar. Kärende şertnamasynyň özünde kärendesine alynýan zadyň ýazgysyny düzmeğiň zerurlygy barada talap bolmadyk mahalynda bu meseläni çözmek taraplaryň islegine bagly bolup durýar diýip hasap edilýär, eger taraplar şertnama baglaşylan mahalynda kärende şertnamasynyň özünde kärendesine alnan zadyň ýazgysyny görkezmek isleseler, olar şeýle edip bilerler. Eger olar şeýle ýazgynyň aýratyn resminama ýaly düzülmegini isleseler, ony aýratyn düzüp bilerler.

Ýöne kärende şertnamasy bes edilende kärendesine alynýan zadyň ýazgysy aýratyn düzülmelidir, sebäbi kärende şertnamasyny bes etmek bu barada şertnama düzmeği göz öňünde tutmaýar, ol kärende şertnamasynda görkezilen möhletde ýa-da ýagdaýlarda ýüze çykýar.

618-nji madda. Kärendesine beriji bilen kärendeçiniň borçlary

Kärendesine beriji zady öz niýetlenilen maksady boýunça ulanmaga ýaramly ýagdaýda bermäge hem-de ony kärendäniň бүтін möhletiniň dowamynda şol ýagdaýda saklamaga borçludur. Kärendeçi kärendesine alnan zady, ylaýta-da ýaşayş jaýlaryny we hojalyk gurluşyklaryny, ýollary, garymlary, zeýkeşleri we germewleri öz hasabyna ýeňilräk bejermäge borçludur. Ol kärendesine alnan zady talaba laýyk ýagdaýda peýdalanmaga borçludur.

Madda kärendesine berijiniň we kärendeçiniň kärendesine berlen zady saklamak boýunça özara borçlaryny belleýär. Bu borçlar TRK-nyň 564-nji, 572-nji maddalarynda göz öňünde tutulan, kireýine berlen zady saklamak boýunça borçlara meňzeşdir, olaryň aýratynlyklary şol maddalara degişli düşündirişlerde beýan edilýär.

619-njy madda. Kärendesine berijiniň girew goýmak hukugy Kärendesine berijiniň kärende şertnamasyndan gelip çykýan talaplaryny üpjün etmek üçin kärendesine berlen zat barasynda, şeýle hem şol zadyň miweleri barasynda girew hukugy bardyr. Girew hukugy öwezini tölemek hakyndaky geljekki talaplar barada ulanylyp bilinmez.

1. Kanun boýunça girew hukugy we onuň ýüze çykmagynyň

şertleri

Şu maddada kärendesine berijiniň kärende şertnamasyndan gelip çykýan talaplarynyň üpjün edilmegini kepillendirýän kada bolýar. Kepillendirme kanun çykaryjynyň kärendesine berijä kärendeçiniň borçlarynyň ýerine ýetirilmegini üpjün etmegiň usuly hökmünde girewi ulanmak hukugyny bermeginden ybaratdyr. Şunda girew goýlan zadyň möhüm ähmiýeti bardyr. Düşündirilýän madda laýyklykda, kärendesine berijä kärendeçi tarapyndan geçirilen zat we kärendesine alnan zadyň miweleri babatynda girew hukugy berilýär.

Kärendeçi tarapyndan geçirilen zatlar diýip kärendeçiniň olar bilen kärendesine alnan zady enjamlaşdyran gozgalýan zatlaryna düşünilýär, mysal üçin, eger kärendeçi kärendesine alnan sürülýän ýerde öz serişdeleriniň hasabyna hojalyk jaýyny guran bolsa. Kärendesine beriji kärendeçi tarapyndan berlen zat hökmünde, şol jaý babatynda özüniň girew hukugyny peýdalanyp biler.

Kärendesine alnan zadyň miweleri babatynda, elbetde, miweler diýip kärendeçiniň kärendesine alnan oba hojalyk maksatly ýer uçastogyny peýdalanmak bilen alan miwelerine düşünilýär. Mysal üçin, kärendeçi kärendesine alnan ýerden 1 tonna däne alypdyr. Kärendesine beriji bu 1 tonna dänäni kärendeçi tarapyndan kärende hakynyň tölenmegi boýunça talaplary üpjün etmegiň hasabyna girew hökmünde peýdalanmaga haky bardyr, ýagny kärendeçiniň özüniň kärende hakyny tölemek boýunça borçnamasyny ýerine ýetirýänçä kärendesine berijiniň razyçylygy bolmasa, şu 1 tonna däne ygtyýar etmäge haky ýokdur.

2. Girew hukugyny peýdalanmagyň çägi

Düşündirilýän maddanyň soňky sözleminde kanun çykaryjy kärendesine beriji tarapyndan özüniň girew hukugynyň peýdalanlymagyna çäklendirme belleýär. Bu çäklendirme kärendesine berijiniň şu hukugy diňe özüniň kärendeçi bilen gatnaşyklarynda bar bolan talaplar babatynda peýdalanyp biljekdiginden ybaratdyr. Mysal üçin, nobatdaky kärende hakynyň geçirilmeli möhleti gelip ýetipdir we geçipdir, kärendeçi bolsa tölegi gijikdirýär. Kärende hakynyň öz wagtynda tölenmändigi babatynda talaplar hakyky talap, ýagny eýýäm bar bolan talap bolup durýar, şonuň üçin hem şol talaby üpjün etmek üçin kärendesine beriji özüniň girew hukugyndan peýdalanyp biler.

Kanun çykaryjy kärendeçä bildirilýän geljekki talaplar babatynda, ýagny şu pursatda ýok bolan, ýöne geljekde ýüze çykjak talaplar babatynda özüniň girew hukugyny peýdalanmagy kärendä berijä gadagan edýär. Şol talaplar babatynda kärendesine berijiniň girew hukugy diňe şol talaplaryň ýüze çykan mahalynda peýdalanylyp bilner.

620-nji madda. Zerur çykdaýlaryň öwezini tölemek

Kärendesine beriji kärendeçiniň zat barada eden ähli zerur çykdaýlarynyň öwezini oňa tölemäge borçludyr.

Şu maddanyň kadalary kärendeçiniň kärendesine alnan zat, ýagny ýer uçastogy babatynda geçiren ähli çykdaýlarynyň öwezini dolmak borjuna kärendesine berijiniň üstüne ýükleýändiginden ybaratdyr. Mysal üçin, kärendesine alnan zat sürülýän ýer, ýagny oba hojalyk ekinlerini ekmek üçin niýetlenen oba hojalyk maksatly ýer bolup durýar.

Kärendesine alnan wagtynda sürülýän ýeriň ýagdaýy dökünlenmegini we işlenip bejerilmegini talap edýär. Şol işler geçirilmese ol ekin ekmek üçin peýdalanmaga ýaramsyzdyr. Kärendeçi öz hasabyna ähli zerur işleri geçirýär, kärendesine beriji kärendeçiniň şu işler bilen bagly çeken ähli çykdaýlarynyň öwezini dolmaga borçludyr.

621-nji madda. Kärendesine berijiniň razyçylygy bilen edilen çykdaýlaryň öwezini tölemek

Şu Kodeksiň 620-nji maddasynda göz önünde tutulan çykdaýlardan başgasy, kärendesine berijiniň öz razylyk beren beýleki çykdaýlary ol kärende gatnaşyklary tamamlanandan soň kärendeçä tölemelidir.

Mundan ozalky maddadan tapawutlylykda, düşündirilýän madda kärendeçiniň kärendesine berijiniň razylygy bilen geçiren çykdaýlary üçin kärendesine berijiniň borjuna belleýär. Şu çykdaýlaryň öwezini dolmak kärendesine beriji tarapyndan kärende gatnaşyklary tamamlanandan soň geçirilýär. Mysal üçin, kärendeçi, sürülýän ýeri oba hojalyk ekinlerini ösdürüp ýetişdirmek üçin kärendesine alýar. Munuň üçin ol birnäçe işgärleri hakyna tutýar. Ekinleri ösdürüp ýetişdirmek we ýygnamak işleri işgärleriň sürülýän ýerde hemişe bolmagyny talap edýär. Kärendeçi kärendesine berijiniň razyçylygy bilen sürülýän ýeriň uly bolmadyk böleginde işgärleriň wagtaýyn ýaşamagy üçin tam gurýar, ony ähli durmuş abatlyklary bilen abzallaşdyrýar. Şu maksatlar üçin ol öz serişdelerini harçlaýar. Düşündirilýän maddanyň kadalaryna laýyklykda, kärendeçide şol çykdaýlary talap etmek hukugy diňe kärende gatnaşyklary tamamlanan mahalynda, kärendesine alnan emlägiň berilýän pursatynda ýüze çykýar.

622-nji madda. Ýygnaľmadyk hasylyň öwezini tölemek 1. Eger kärendäniň özi kärende ýylynyň dowamynda bes edilýän bolsa, onda kärendä beriji entek ýygnaľmadyk, ýöne hojalygy talaba laýyk ýöretmek kadalaryna laýyklykda kärende ýylynyň ahyryna çenli ýygnaľýan miweleriň gymmatyny kärendeçä tölemelidir.

1. **Şunda degişli suratda hasyl almak bilen baglanyşykly töwekgelçiligi nazarda tutmak gerek.**
2. **Eger şu maddanyň 1 punktunda görkezilen gymmat ýylyň wagty bilen şertlendirilen sebäplere görä kesgitlenilip bilinmejek bolsa, onda kärendä beriji hojalygyny talaba laýyk ýöredilmegi netijesinde şol miweler näçe möçberde alnyp bilinjek bolsa, şol möçberde almak üçin edilýän çykdaýlary kärendeçä tölemelidir.**

1. Kärende we hasyl almak

Kärendesine berijiniň şu maddada belleyen borjy oba hojalyk maksatly ýerleri kärendä bermegiň maksatlaryndan ugur alýar. Kärendeçi oba hojalyk maksatly ýeri, esasan, oba hojalyk ekinlerini ekmek we hasyl almak maksady bilen kärendesine alýar. Her bir ekinini ekilmeli wagty we ekinleriň hasyl bermeli wagty bolýar. Hojalyk dogry alnyp barlanda şeýle hem bolar. Emma, emele gelen tebigy şertler hasylyň adaty wagtdan gij alynmagyna sebäp bolup biler. Mysal üçin, adaty bugdaý iýul-awgust aýlarynda bişýär. Kärendeçi ýeri özüniň eken bugdaýy kärende möhletiniň ahyrynda hasyl berer ýaly kärendesine alypdyr diýeliň. Ýöne ýagyşyň gij ýagandygy sebäpli kärende möhletiniň ahyrynda bugdaý hasyl berip ýetşmändir. Ol diňe sentýabr aýynda bişer, ýöne bu wagta çenli kärende gatnaşyklary bes ediler. Kärendeçi hasyly ýygnaľ we peýda alyp ýetşmez. Şunuň ýaly ýagdaý ýüze çykanda düşündirilýän maddanyň birinji böleginiň kadalaryna laýyklykda, kärendesine beriji kärendeçä göz önünde tutulan hasylyň gymmatynyň öwezini dolmaga borçludyr. Şunda kanun çykaryjy taraplary hasyl almak bilen bagly töwekgelçiligi hasaba almaga, ýagny kärendeçiniň alaryn diýip pikir eden möçberinde hasyl almaga mümkinçilik bermeýän haýsydyr bir ýagdaýlaryň täsir etmek mümkinçiligini göz önünde tutmaga borçlandyryýar. Ýöne töwekgelçilik göz önünde tutulan bolmalydyr. Kärendesine beriji tarapyndan öwezlik töleginiň möçberi şol pul möçberine görä azaldylyp bilner.

2. Öwezini dolmagyň gymmatyny kesgitlemek mümkin bolmadyk mahalynda öwezlik töleginiň möçberi

Düşündirilýän maddanyň ikinji bölegi ýygnaľmadyk hasylyň gymmatyny kesgitlemegiň mümkin bolmadyk mahalynda öwezlik töleginiň möçberini nähili kesgitlemelidigini belleýär. Şunuň ýaly mümkinçiligiň bolmazlygy ýylyň wagty bilen şertlendirilmelidir, ýagny hasyl tomus alnar diýlip garaşylýan bolsa, kärende möhleti ýazda, hasylyň näçäräk boljakdygyny kesgitlemegiň mümkin bolmadyk döwründe tamamlanýan bolsa, onda bu ýagdaýlar göz önünde tutulmalydyr. Şeýle ýagdaýda kanun çykaryjy kärendeçiniň şol miweleri almak üçin çeken çykdaýlarynyň gymmatynyň öwezini dolmaga borçlandyryýar. Hasaplamalar hojalykda bolmaly ýaly ýöredilende zerur bolan çykdaýlardan ugur alnyp geçirilmelidir, kärendeçiniň hojalygy başdansa ýöretmegi sebäpli, mysal üçin, ýeriň gurpsyz ýagdaýa düşmegine ýol berlendigi we sonuň bilen bagly köp dökün gerek bolandygy sebäpli hasyl almak üçin ol köp çykdaý çeken bolsa, kärendesine beriji kärendeçiniň şu çykdaýlarynyň öwezini dolmaga borçly dälidir.

623-nji madda. Kärendeçiniň täze kärendeçiniň önündäki borçlary

1. **Kärende tamamlanandan soň, indiki kärendeçä desgalary oňat ýagdaýda, oba hojalyk önümlerini geljekki hasyla çenli hojalygy ýöretmek üçin zerur möçberde galdyrmalydyr, hatda kärende şertnamasy baglaşylanda şeýle önümler oňa berilmedik bolsa-da şeýtmelidir.**
2. **Eger kärendeçi önümi kärende şertnamasy baglaşylanda alan önüminden köp möçberde we oňat ýagdaýda galdyrmaga borçly bolsa, onda ol kärendeçiden şolaryň bahasyny tölemegi talap edip biler.**

1. Hojalygyny işe ukyplylygyny üpjün etmek borjy

Düşündirilýän maddanyň birinji böleginiň maksady kärende möhleti tamamlanandan soň hem fermerçilik hojalygynyň işe ukyplygyny hem-de dowam etmegini üpjün etmek we täze kärendeçä ýada ýer uçastogynyň peýdalanyja oba hojalygyny ýöretmek üçin zerur bolan serişdeleri bermek bolup durýar.

Şu maksada ýetmek üçin kärendeçi indiki kärendeçä hojalygy ýöretmek üçin zerur bolan desgalary we önümleri, mysal üçin, tohumlyk çigirleri, mineral dökünleri we ş.m. indiki hasyl üçin ýeterlik mukdarda galdyrmaga borçludyr.

Düşündirilýän maddanyň birinji böleginde borç, onuň kärendesine berijiden şunuň ýaly önümleri alandygyna ýa-da alandygyna garamazdan, kärendeçiniň üstüne ýüklenýär. Şu ýagdaýda hojalygy tükel saklamak we dowam etmek bähbitlerine kanun çykaryjy tarapyndan kärendeçiniň emläk bähbitlerine garanynda ýokary baha berilýär.

2. Kärendeçiniň ýokarlandyrylan jogapkärçiliginiň öwezini dolmak

Düşündirilýän maddanyň ikinji bölegine laýyklykda, kärendeçiniň üstüne oba hojalygyny dowam etmek üçin iň pes şertleri üpjün etmek borjy ýüklenýär. 2-nji bent, öz gezeginde, kärendeçiniň kärende şertnamasy baglaşylan mahalynda özüniň alan möçberinden köp möçberde we gowy hilli önümleri galdyrmaga borçly bolýan ýagdaýyny göz önünde tutýar, bu bolsa birinji bölegine laýyklykda iň pes möçberden ýokarydyr.

624-nji madda. Kärende zadyny yzyna gaýtaryp bermek borjy

- 1. Kärendeçi kärende gatnaşyklary gutarandan soň kärendesine alnan emlägi hojalyga gaýtarylyp berilmänkä bolan ýagdaýyny talaba laýyk dowam etdirip biljek ýagdaýda gaýtaryp bermäge borçludyr.**
- 2. Kärendeçiniň kärendesine beriji baradaky talaplaryny üpjün etmek üçin, onuň ýer uçastogyny tutup alyp galmak hukugy ýokdur.**

1. Gaýtarylýan mahalynda kärendesine alnan emlägiň ýagdaýy

Düşündirilýän madda kärendeçiniň kärende gatnaşyklary bes edilenden soň kärendesine alnan zady gaýtaryp bermek borjuny tassyklamak bilen, kärendesine alnan zat gaýtarylyp berlende onuň ýagdaýyna bildirilýän talaplary hem belleýär. Kärendesine alnan zadyň ýagdaýy kärendeçiniň kärende şertnamasy baglaşylanda ony alan ýagdaýyna degişlilikde däl-de, kärendesine alnan zadyň gaýtarylýan pursatynda bar bolan hojalygy ýöretmek babatynda bellänýär. Bu düzgün kanun çykaryjy tarapyndan kärendeçiniň üstüne kärendesine alnan emlägiň täze kärendeçä kärendesine alnan zat gaýtarylmazyndan öň bar bolan hojalygy ýöretmäge mümkinçilik berer ýaly ýagdaýda gaýtarmak borjuny ýükleýär.

2. Kärendeçi tarapyndan ýer uçastogyny tutup alyp galmagy gadagan etmek

Düşündirilýän maddanyň ikinji bölegi kärende gatnaşyklary bes edilenden soň kärendesine alnan ýer uçastogynyň gaýtarylyp berilmeginiň goşmaça kepilleri belleýär. Kanun çykaryjy kärendeçini, kärendesine berijiniň kärendeçi babatynda ýerine ýetirilmedik borçnamasy bar hem bolsa, kärende gatnaşyklary bes edilen mahalynda kärendesine alnan ýer uçastogyny gaýtaryp bermäge borçlandyrýar.

Kärendesine alnan ýer uçastogyny kärendesine berijä degişli talaplary üpjün etmegiň predmeti bolup çykyş edip bilmez we şunuň üçin kärende gatnaşyklary tamamlanandan soň kärendeçi tarapyndan tutulyp alnyp bilmez. Kärendeçiniň kärendesine berijä degişli talaplary bolsa kanunda göz önünde tutulan beýleki islendik usul bilen kanagatlandyrylyp bilner.

625-nji madda. Kärendeçiniň öz goýan abzalyny-şაýyny аýryp alyp galmak hukugy

- 1. Kärendeçiniň zady enjamlaşdyrmak üçin goýan abzalyny-şаýyny аýyrmaga haky bardyr. Kärendä beriji goýlan abzalyň-guralyň degişli bahasyny töläp, şony аýyrmagyň öňüni alyp biler, ýöne kärendeçiniň şol abzaly-şаýы аýryp almaga kanuny бähbidiniň bar bolan halatlary muňa girmеýär.**
- 2. Kärendeçiniň öz goýan abzalyny-şаýyny аýyrmak hukugyny aradan аýyрýан ylalaşыk diňe onuň öwezini degerli tölemek göz önünde tutulan halatynda hakykydyr.**

1. Аýырма hukugy

Düşündirilýän kada kärendesine berijiniň we kärendeçiniň kärende gatnaşyklary döwründe kärendeçiniň kärendesine alnan emlägi enjamlaşdyran zatlary boýunça özara gatnaşyklaryny belleýär. Hakykatdan, kärendeçiniň kärendesine alnan emlägi enjamlaşdyran abzaly-şаýы kärendeçiniň eýeçiligindäki zat bolup durýar, sebäbi ol enjamlaşdyrmak işlerini öz hasabyna geçirýär we düşündirilýän madda kärendeçiniň maddy бähbitleriniň ýerine ýetirilmegine kepillendirmeleri belleýär. Kanun çykaryjy kärendeçä onuň kärendesine alnan emlägi enjamlaşdyran abzalyny-şаýыны kärendesine alnan zatdan bölüp аýырмак bilen, ony galdyrmak hukugyny berýär.

2. Öwezini dolma hukugy

Şu ýerde kanun çykaryjy kärendesine berijä kärendesine alnan emlägi enjamlaşdyran abzalyny-şаýыны bölüp аýырмакdan gaça durmak hukugyny berýär. Öwezini doluş töleginiň möçberi şol abzalyň-şаýынı özüniň gymmatyny hem, şol abzaly-şаýы oturtmak üçin bilen bagly geçirilen harajatlary hem öz içine alyp biler. Kärendesine beriji tarapyndan özüniň öwezini dolmak hukugyny durmuşa geçirmegiň diňe kärendeçide kanun çykaryjy tarapyndan kanuny бähbitler diýlip atlandyrylýan, şol abzaly-şаýы аýырмак üçin esaslandyrylan esaslar ýok bolanda halatynda mümkindigini belläp geçmek gerek. Kärendeçiniň abzaly-şаýы аýырмакdaky kanuny бähbidi, mysal üçin, şol abzalyň-şаýынı kärendeçi üçin beýleki enjamda ulanmak üçin zerurlygyndan we bazarda şol abzalyň-şаýынı ýokdugyndan, ony sargyt etmegiň we getirmegiň kyndygynyndan we ş.m. ybarat bolup biler.

3. Öwezini dolmagyň barabarlygy

Kärendesine beriji tarapyndan öwezini dolmagyň kärendeçiniň kärendesine alnan zady goşmaça abzal-şаýы bilen enjamlaşdyrmak bilen bagly harajatlarynyň möçberine barabarlygy abzaly-şаýы kärendesine alnan zatdan аýырмак galdyrmak mümkinçiligi hakynda kärendesine beriji bilen kärendeçiniň arasyndaky ylалыşыgyň esasy şerti bolup durýar.

Eger abzaly-şawy kärendesine alnan zatdan aýyrmak galdyrmak hakynda ylalaşykda kärendesine beriji tarapyndan kärendeçiniň çykdaýlaryna barabar öwezlik töleg göz önünde tutulmadyk bolsa, onda şunuň ýaly ylalaşyk hakyky däl bolup durýar we kärendeçi şol abzaly-şawy kärendesine alnan zatdan aýyrmak hukugyndan boşadylmaýar.

626-njy madda. Kärende şertnamasyny uzaltmak talaby Kärendeçi kärendesine berijiden şu aşakdaky halatlarda kärende şertnamasynyň uzaldylmagyny talap edip biler, eger:

1. **kärendesine alnan hojalyk onuň dowam etmeginiň**

ykdysady esasyňy ybarat edýän bolsa;

2. **ýer uçastogý onuň kärhanasynyň dowam etmeginiň ykdysady esasyňy ybarat edýän bolsa.**

Madda kärendeçä kärende şertnamasynyň uzaldylmagyny talap etmek hukugyny berýär. Kanun çykaryjy kärendeçiniň kärendesine berijiden kärende şertnamasynyň uzaldylmagyny talap edip bilýän diňe iki ýagdaýyny belleýär, bu ýagdaýlar kärendeçiniň özüniň dowam etmegi we onuň kärhanasynyň dowam etmegi bilen baglanyşyklydyr.

Birinji ýagdaýda kärendeçiniň kärendesine alnan ýer uçastogýnda ýöredýän hojalygy onuň ýaşamagy üçin esasy çeşme bolmalydyr, ýagny durmuşynyň ähli maddy tarapy onuň şu ýer uçastogyny kärendesine peýdalanmagyň netijesinde alýan girdejilerine baglydyr.

Ikinji ýagdaý kärendesine alnan ýerde ýerleşýän kärhana bilen baglydyr. Eger kärendeçiniň kärendesine alnan ýerde guran bu kärhanasy, ýagny işi şol ýer uçastogyna doly bagly, ondan bölüp aýryp bolmaýan bolsa, onda şu ýagdaýda kärendeçä kärende şertnamasynyň möhletiniň uzaldylmagyny talap etmek hukugy berilýär.

Iki ýagdaýda-da, birinji ýagdaýda hem, ikinji ýagdaýda hem kärendeçi üçin ýer uçastogyny kärendesine bermek şertnamasynyň bes edilmeginiň onuň ýola goýan işiniň dowam etmegini bes etjekdigi we ony ykdysady ýagdaýynyň esasy çeşmesinden mahrum etjekdigi möhüm bolup durýar.

Kanun çykaryjy kärendeçiniň kärendesine berijiden kärende şertnamasynyň uzaldylmagyny talap edip bilýän beýleki ýagdaýlaryny göz önünde tutmaýar.

627-nji madda. Kärende möhletiniň tamamlanmagy bilen kärende şertnamasynyň ýatyrylmagy
Kärende şertnamasy baglaşylan möhletiniň tamamlanmagy bilen ýatyrylýar. Üç ýyldan az bolmadyk möhlete baglaşylan şertnama, eger bir tarapyň kärende gatnaşyklaryny uzaltmak hakynda eden teklibine beýleki tarap üç aýyň dowamynda uzaltmak islemeýändigini aýtmasa, kesgitsiz möhlete uzaldylyp bilner. Uzaltmak hakyndaky tekliptir we uzaltmakdan ýüz dönderilmegi ýazmaça resmileşdirilmelidir.

Madda oba hojalyk maksatly ýer uçastoklary bilen bagly kärende gatnaşyklary üçin ähmiýeti bolan üç pursaty belleýär: kärende şertnamasyny bes etmek; şertnamany uzaltmak mümkinçiligi we onuň tertibi; şertnamany uzaltmagy tekliptir etmegiň we bu teklipten ýüz döndermegiň görnüşü.

1. Kärende şertnamasyny bes etmek

Düşündirilýän madda oba hojalyk maksatly ýeri kärendä bermek şertnamasynyň şertnama möhletiniň tamamlanmagy bilen bes edilýändigini belleýär. Mysal üçin, eger şertnamada şertnamanyň tamamlanýan günü diýip 2013-nji ýylyň 31-nji oktyabrý görkezilen bolsa, onda şol gününň gelmegi bilen kärende şertnamasy bes edilýär.

2. Kärende şertnamasyny uzaltmak

Eger kärende şertnamasy üç ýyldan az möhlet bilen baglaşylan bolsa, kanun çykaryjy şu şertnamany uzaltmak mümkinçiligini berýär. Şunuň ýaly şertnamanyň möhletini uzaltmak başlangyjy bilen kärendesine beriji hem, kärendeçi hem çykyş edip biler. Şeýle ýagdaýda üns berilmeli esasy şert kärendäniň möhletini uzaltmak hakynda tekliptir alnandan soň üç aýyň dowamynda ýüz döndermegiň beýan edilmegi bolup durýar. Eger şertnamanyň möhletini uzaltmak hakynda tekliptir alan tarap bu tekliptir alnan pursatyndan başlap üç aýyň dowamynda beýleki tarapa kärende möhletini uzaltmagy islemeýändigini habar bermese, şertnama kesgitsiz möhlete uzaldylyp hasap edilýär.

3. Tekliptir etmegiň we ýüz döndermegiň görnüşü

Düşündirilýän maddanyň soňky sözleminde kanun çykaryjy kärendäniň möhletini uzaltmak hakynda tekliptir we uzaltmakdan ýüz döndermegiň ýazmaça görnüşde bolmagynyň hökmanydygyny belledi. Tekliptir we tekliptir ýüz döndermegiň bellenen görnüşiniň berjaý edilmezligi dürli netijelere getirip biler.

Kärende şertnamasynyň möhletini uzaltmak hakynda tekliptir ýazmaça görnüşiniň berjaý edilmedik ýagdaýynda şertnamanyň möhletini uzaltmak hakynda tekliptir edilmelidir hasap edilýär, bu bolsa kärende şertnamasynyň onuň baglaşylan möhletiniň tamamlanmagy bilen bes edilmegine getirer.

Kärende şertnamasynyň möhletini uzaltmak hakynda tekliptir kabul etmekden ýüz döndermegiň ýazmaça görnüşiniň berjaý edilmedik ýagdaýynda, ýüz dönderme bolmady, tarap şertnamanyň möhletini uzaltmak hakynda tekliptir kabul etdi hasap edilýär, şertnamanyň özi bolsa kesgitsiz möhlete uzaldylyp hasap edilýär.

628-nji madda. Kesgitsiz möhlete baglaşylan kärende şertnamasynyň ýatyrylmagy

Eger kärende möhleti bellenilmedik bolsa, onda her tarap kärende şertnamasyny ýatyryp biler, munuň üçin kärende ýylynyň üçünji iş gününden gijä galman, şertnamanyň ýatyrylýandygy we kärendäniň indiki ýyly gutarandan soň şertnamanyň bes edilýänligi hakynda aýdylmalydyr. Şübhe dörän mahalynda kalendar ýyly kärende ýyly hasap edilýär. Ylalaşygy ýatyrmaq üçin has gysga möhlet bellenen mahalynda, ol ýazmaça görnüşde düzülmelidir.

1. Umumy kada

Düşündirilýän maddanyň birinji sözleminde kesgitsiz möhlete baglaşylan, oba hojalyk maksatly ýeri kärende bermek şertnamasyny ýatyrmagyň umumy kadasy bellenýär. Düşündirilýän kada laýyklykda kärende ýylyny kesgitlemegiň

ähmiýeti bardyr, ony hasaplamak barada düşündiriş TRK-nyň 612-nji maddasynda berlipdir. Ýöne TRK-nyň 612-nji maddasynda göz öňünde tutulan, möhletsiz kärende şertnamasyny ýatarmagyň kadalaryndan tapawutlylykda, kanun çykaryjy oba hojalyk maksatly ýerleri möhletsiz kärendesine bermek şertnamasyny ýatarmagyň aýratyn tertibini belledi. Düşündirilýän madda laýyklykda, möhletsiz şertnamany ýatarmak hukugy taraplaryň her birine degişlidir, şertnamany ýatarmak isleginiň bardygyny kärendesine beriji hem, kärendeçi hem habar berip biler. Şunda şu maddada göz öňünde tutulan möhletler berjaý edilmelidir. Kanun çykaryjy şertnamany ýatarmak hakyndaky teklibiň kärende ýyly başlanmazdan üç iş günden gijä galman berilmelidigini, şertnama gatnaşyklarynyň özüniň bes edilmeginiň bolsa indiki kärende ýyly tamamlanandan bolup geçmelidigini belledi. Eger taraplaryň birinde şertnama gatnaşyklaryny ýatarmak islegi kärende ýylynyň ortalarynda ýüze çykarsa we ol dessine bu barada habar berse, şertnamany ýatarmak barybir şu kärende ýyly tamamlanandan soň däl-de, indiki kärende ýyly tamamlanandan bolup geçer. Mysal üçin, birinji kärende ýyly - 01.04.2012 ý. 31.03.2013 ý. aralygynda, ikinji kärende ýyly - 01.04.2013 ý. 31.03.2014 ý. aralygynda, üçünji kärende ýyly - 01.04.2014 ý. 31.03.2015 ý. aralygynda dowam edýär. Eger taraplaryň birinde şertnamany ýatarmak islegi ikinji kärende ýylynyň dowamynda, aýdalyň, 2013-nji ýylyň sentýabrynda ýüze çykan bolsa, tarap özüniň şertnamany ýatarmak islegini 2013-nji ýylyň 3-nji aprelinde gijä galman habar bermelidir. Eger 2013-nji ýylyň 3-nji apreli iş günü bolup durýan bolsa – bu gün arza bermegiň iň soňky günüdür, ýöne bu gün iş gününe düşmeýän bolsa, onda möhletleri hasaplamagyň kadalaryna laýyklykda, şertnamany ýatarmak baradaky islegiň habar berilmeli iň soňky günü şol iş däl gününüň ertesi günü bolar. Kärende şertnamasynyň bes edilmegi şertnamany ýatarmak isleginiň habar berlen wagtyna bagly bolar. Eger 2013-nji ýylyň 3-nji sentýabrynda şertnamany ýatarmak islegi ýüze çykan tarap bu islegi barada häzirki kärende ýyly tamamlanmazdan öň, ýagny 2014-nji ýylyň 31-nji martyna çenli habar berse, onda kärende şertnamasyny ýatarmak 01.04.2014 ý. 31.03.2015 ý. aralygyndaky kärende ýyly tamamlanandan soň bolup geçer. Eger tarap kärende şertnamasyny ýatarmak baradaky islegini täze kärende ýylynyň üç iş gününüň dowamynda, ýagny 03.04.2014 ý. çenli habar berse, onda şertnamany ýatarmak 01.04.2015 ý. 31.03.2016 ý. aralygyndaky kärende ýyly tamamlanandan soň bolup geçer.

2. Ýatarmak üçin has gysga möhlet

Düşündirilýän maddanyň soňky sözleminde kanun çykaryjy oba hojalyk maksatly ýeri kärende bermek şertnamasyny ýatarmak üçin has gysga möhleti bellemek mümkinçiligini göz öňünde tutýar. Şeýle ýagdaýlar üçin kanun çykaryjy şunuň ýaly ylalaşygy ýazmaça resmileşdirmegiň hökmanydygyny belleýär. Şeýlelikde, kärendesine beriji we kärendeçi ýazmaça ylalaşyk bilen oba hojalyk maksatly ýeri kärende bermek şertnamasyny ýatarmagyň şu maddada bellenen kadalaryndan gysgarmalary göz öňünde tutup, munuň üçin has gysga möhleti belläp bilerler. Şunda ylalaşygyň ýazmaça görnüşini berjaý etmek hökmany bolup durýar.

3. Kärende ýylyny senenama ýylyna çalşmak

Düşündirilýän madda kärende ýylyny kesgitlemegiň iki usulyny teklipe edýär: taraplaryň ylalaşygy boýunça we kanun çykaryjynyň teklibi boýunça. Birinji usula mysal ýokarda agzalan ýagdaýda getirildi. Senenama möhleti kärende ýylynyň hasaplanyp çykarylyşyna şübhe bolan halatynda, başga sözler bilen aýdylanda, taraplaryň kärende ýylyny kesgitlemedik ýa-da nätaky kesgitlän mahalynda ulanylýar. Şu ýagdaýlarda kärende ýyly senenama ýylyna çalşylýar.

7 BAP. FRANÇAÝZING

629-njy madda. Düşünje

Françaýzing şertnamasyny uzak möhletli borçnamalaýyn gatnaşyk bolup, munda garaşsyz kärhanalar zerur boldugyça özboluşly borçnamalary ýerine ýetirmek arkaly harydyň satuwa çykarylmagyna hem-de hyzmatlaryň amala aşyrylmagyna ýardam etmegi özara borç edinýärler.

1. Françaýzingiň manysy

Françaýzing – bu işewürligi guramagyň telekeçilik işinde ýaýran aýratyn görnüşü bolup, onuň barşynda bir şahs – hukuk eýesi (iňlisçe - françaýzing, fransuz dilinde - franşizer) beýleki şahsa – peýdalanyja (iňlisçe - françaýzi, fransuzça - franşize) anyk şertlerde peýdalanyjynyň telekeçilik işinde hukuk eýesine degişli bolan aýratyn hukuklaryň toplumuny berýär. Françaýzing adalgasy sarp edijileriň köpüsine belli bolmasa-da, onuň netijeleri bilen köpler tanyş. Françaýzingiň has aýdyň mysaly – tiz hyzmat edýän McDONALDS restoranlarynyň ýa-da YVES ROCHER bölek-satuw söwda dükanlarynyň we ş.m. ulanylyşy. Emma françaýzing köp sanly kärhanalara we gulluklara hem berlip bilner, mysal üçin toý hyzmatlarynyň wagtlaýyn kireýine berilmegi, awto ulaglara tehniki hyzmat etmek, ýagny harytlaryň öndürilmeginiň, gaýtadan işlenilmeginiň we satylmagynyň ýa-da hyzmatlaryň edilmeginiň tärleri işlenip düzülen islendik hojalyk işine degişli bolup biler. Hut şunuň ýaly ulgam françaýzingiň obýekti bolup durýar.

Türkmenistan françaýzingiň ösdürilmegi üçin hakykatda ägirt uly mümkinçilige eýedir. Bu ilki bilen, häzirki zaman harytlarynyň we hyzmatlaryň öleşdirilmedik bazarlarynyň bolmagy, netijede bolsa, şeýle bazarlardaky bäsdeşligiň gowşaklygy. Ikinjiden: zerur endikleri we bazar işiniň tejribesini edinmeklerinde iň bolmanda azajyk ýardam berilse, öz «işini» açmaga taýýar telekeçi boljaklaryň (françaýzi) ägirt köp sanynyň bolmagy. Üçünjiden bolsa: Türkmenistanda françaýzing hakynda ýeterlik derejede doly we takyk kanunçylyk bar. Bu mümkin bolan artykmaçlyklardan köp bolmadyk daşary ýurt françaýzerleri peýdalanýarlar. Şonuň üçin sebit we pudak bölümleriniň ulgamyny döretmek bilen telekeçileriň guramasynyň işi işjeňleşdirilse, şeýle hem bu ugurda ýerli haryt öndüriji kärhanalar-da işjeňleşdirilse gowy bolardy. TRK-nyň kadalarynyň seljerilmegi françaýzing şertnamalarynyň netijeli tertipleşdirilendigini görkezýär.

2. Françaýzing şertnamasynyň mazmuny

Françaýzingiň şertnamasyny françaýzing boýunça gatnaşyklaryň düzgünleşdirilmegini üpjün edýän esasy ýuridik nama bolup durýar. TRK-nyň 629–649 maddalary françaýzinge (iňlisçe franchise) degişlidir. TRK-nyň 629-njy maddasyna laýyklykda,

françazyňing şertnamasy – bu uzak möhletli hökmanlyk gatnaşyklary bolup, olar bilen garaşsyz kärhanalar zerurlyga görä özboluşly borçnamalarynyň ýerine ýetirilmegi arkaly harydyň ýerlenilmegine we hyzmatlaryň amala aşyrylmagyna ýardam bermäge özara borçlanýarlar. Bu öz harytlary we hyzmatlary bilen (françazyzer) bazarda eýýäm abraý gazanan kärhananyň şeýle bazarlara täze işe başlaýan telekeçileriň öz serişdeleriniň we tagallalarynyň hasabyna öz söwda nyşany, firma adyny, bazar adyny çykarmak bilen, aýratyn bir goşmaça harajatlar çykarmazdan täze bazarlary özleşdirmäge mümkinçilik alýandygyny aňladýar. Şonuň bilen birlikde hyzmatdaşlara iş zolagyny, sarp edijiler segmentini saýlanlarynda kömek berýärler, söwda ulgamynyň ýerleşdirilmegi, mahabat işiniň alnyp barylmagy boýunça maslahatlary berýär we işläp düzmeleri taýýarlaýar, ýokary hünärlü işgärleri taýýarlamağa kömek berýär. Bularyň hemmesi bir nusga getirmäge we şertnama ulgamyna girýän dürli söwda kärhanalary üçin standartlaşdyrmaga ýardam edýär. Türkmenistanda alkogolsyz içgileri, mysal üçin (Coca-cola) we doňdurmalary çykaryan kärhanalar şeýle usuldan peýdalanýarlar. Täze işe başlaýan köp sanly telekeçiler (françazyzlar) hemmetaraplaýyn goldawdan, howandarlykdan we firma adynyň, söwda nyşanyň we öz françazyzerleriniň öňdebaryjy işewürlük tehnologiýalarynyň kömegi bilen bäsdeşlikden goralmakdan peýdalanyp, uly bolmadyk öz hususy işewürlük işini döredýär we ösdürýär.

Françazyňing – telekeçilik şertnamasynyň ýönekeý bir täze görnüşü däl. Bu telekeçilik işiniň çylşyrymlaşýan birleşen gatnaşyklary we ylmytehniki ösüşiň talaplary bilen emele gelen, pajarlap ösýän, ýokary hereketlilikge eýe bolan aýratyn usuly, işewürligiň alnyp barylşynyň öz tebigaty boýunça täze usuly, ondan ähli gatnaşyjylar hem-de beýleki gyzyklanýan taraplar utuş gazanýarlar.

3. Françazyňing şertnamasynyň düzümi bölükleri

629-njy maddanyň kanunçylyk kesgitlemesinden françazyňing şertnamasynyň şu düýpli düzümi bölüklerini görkezmek bolar: a. Hökmanlyk gatnaşyklarynyň uzakmöhletlilik, b. Umumy maksada ýetmek üçin özara borçnamalar, ç. Garaşsyz kärhanalar.

1. Uzakmöhletlilik düzümi bölügiň şertnamanyň taraplarynyň hukuklarynyň we borçnamalarynyň netijeli resmileşdirilmegi üçin gösgöni ähmiýeti bardyr. Françazyzoalyjynyň onuň önümleriň we hyzmatlaryň ýerlenilmegini dolandyryan öz işewürliginiň (işiniň) üpjün edilmegi we işlemegi üçin maýa goýumlaryny goýmaklygy yzygiderli amala aşyrmalydygy barada ýatlamak gerek. Diňe uzak möhletli işjeň hyzmatdaşlykda umumy maksady gazansa bolar. Uzak möhletli hyzmatdaşlygyň bähbidinden ugur alyp we françazyzoalyjynyň maýa goýumlaryny goramak üçin françazyzoberijä şertnamany bes etmek bilen tamamlamagy önümçilik tehniki sebäplere görä gadagan edilip bilner.

Anýk ýagdaýlarda, eger bir tarapdan françazyzoalyjynyň maýa goýumlary heniz ulanylmadyk bolsa, beýleki tarapdan bolsa, umumy maksada hiç bir zat howp salmaýan bolsa, ol şertnamany başda gepleşilen möhletden ýokary uzaltmaga razyllyk bermäge borçly bolup biler. Bu ýagdaý bozulan mahalynda françazyzoalyja sarp eden çykdajylarynyň öweziniň dolunmagyny kepillendirýän ýitgileriniň öwezini dolmak baradaky talap ýüze çykýar.

2. Umumy maksada ýetmek üçin özara borçnamalaryň düzümi bölügi. Elbetde, her bir tarap öz bähbitlerini arýar. Emma şertnamanyň gatnaşyjylary umumy bähbitlerde we ýerlemäge ýardam etmek üçin hereket etmegi öz üstlerine borç edip alýarlar. Bu umumylyk ynanyşmak gatnaşyklaryny we birek-birege hormat goýmak borçnamasynyň özünde jemleýär, bu bolsa bir tarapa hyzmatdaşlygyň maksadyna laýyk gelmeýän, beýleki tarapyň hasabyna peýda görmegi gadagan edýär. Şeýlekde, päkýüreklikligiň umumy esasy ýörelgesi güýçlenýär we takyklyanýar. Eger hyzmatdaşlaryň biri şertnamanyň beýleki bir taraplarynyň zýanyna mahabat eden bolsa, şertnamalaýyn tertipdüzgüniň berjaý edilmek borçnamasynyň bozuldygy bolar. Şertnamany berjaý etmek borçnamalarynyň şunuň ýaly bozulmalary şeýle ýol bilen alnan girdejiniň öweziniň dolunmagyna we gaýtarlyp berilmegine getirmelidir.

Ç. Hyzmatdaşlaryň ikisiniň-de özbaşdaklygynyň düzümi bölügiň şertnamalaýyn hukuklaryň we borçnamalaryň mazmuny üçin göni ähmiýeti bardyr. Françazyzoalyjy dolanyşykda françazyzoberijiniň firma ady bolup çykyş edýän bolsa-da, gürrüň iki sany garaşsyz kärhana barada gidýär. Françazyzoberijiniň önümleriň we hyzmatlaryň standart tanyşdyrylyşyny geçirmek üçin kanuny önümçilik-ykdysady bähbidiniň bardygy gutarnykly hakykatdyr. Ahyr soňunda hemmeleriň peýdasyna hyzmat edýän bu maksat üçin ol, önümleriň standart üpjün edilmegine we hiline üns berip biler hem-de işewürligiň amala aşyrylmagynyň ýönekeýleşdirilip guralmalydygyna üns bermelidir. Görkezme bermegiň we gözegçiligi amala aşyrmagyň giňişleýin ygtyýarlyklary bolan ýerleşýän ulgamynyň pugta ulanylmagyndaky bu bähbide françazyzoalyjylaryň özleriniň telekeçilik özbaşdaklygyny ösdürmek üçin deň möçberli erkinligine bolan kanuny gyzyklanma garşy goýulýar. Çözgütleri kabul etmegiň, hususan-da, maliýe babatdaky çözgütleri kabul etmegiň anyk çygrylary olaryň ygtyýaryna goýulmalydyr, sebäbi olar maliýeleşdirmek töwekgelçiligini öz üstüne alýan şahslar bolup durýarlar. Bulara, heniz hyzmatdaşlygyň, önümleriň standart hiline we ýeke-täk nyrh syýasatynyň amala aşyrylmagyna gönükdirilmeli, şonuň ýaly hem çig mal satyn almak ýa-da kärhananyň iş sagatlary hem degişlidir.

630-njy madda. Françazyz berijiniň borçlary

1. **Françazyz beriji françazyz alyja standart formadaky emläk däl hukuklary, haryt we söwda belgilerini, nusgalary, gaplary, haryt edinmek, satuwa çykarmak, işi guramak ýörelgesini hem-de satuwa ýardam etmek üçin zerur bolan beýleki maglumatlary bermäge borçludur.**
2. **Françazyz beriji bilelikde hereket etmek programmasyny üçünjü birleriniň gatyşmagyndan goramaga, ony yzygiderli kämilleşdirmäge hem-de françazyz alyjyny işewürlük endikleri bilen tanyşdyrmak, maglumat bermek hem-de onuň hünäri ni ýokarlandyrmak arkaly goldamaga borçludur.**

1. Umumy düzgünler

TRK-nyň 630-njy maddasy françazyz berijiniň borçlaryny berkidýär. Françazyz berijiniň françazyz alyjynyň öňündäki borçlaryny iki sany esasy topara bölüp bolar. Birinji topar françazyz berijiniň intellektual eýeçilige bolan hukuklary we oňa degişli bolan we françazyz alyja françazyz ulgamyny peýdalanmaga mümkinçilik berýän beýleki hukuklary ygtyýarlylandyrmak borçlarynyň özi içine alýar. Ikinji topar

peýdalanyja françaýzing ulgamyny bermek boýunça borçlary öz içine alýar, bu oňa françaýzingi peýdalanmaga mümkinçilik berýär. Başgaça aýtsak, françaýz beriji françaýz alyja diňe bir françaýzing ulgamyny peýdalanmaga bolan hukuky bermän, eýsem oňa onuň netijeli amala aşyrylyşy barada habar bermäge borçludyr. TRK-nyň 630-njy maddasynyň kadalarynyň seljermesi we şertnamanyň amalyýeti françaýz berijiniň şertnama boýunça borçlarynyň mazmunynyň şertnamanyň esasy düzümi bölegi hökmünde intellektual eýeçilige bolan ygtyýarnamanyň berilmegini; françaýz alyja françaýzing ulgamynyň ulanylmagy boýunça gözükdirmäni öz içine alýan françaýzing ulgamynyň berilmegini, peýdalanyjynyň okadylmagyny, françaýz alyjynyň wezipe birliginiň açylmagyna ýardam berilmegini we uzak möhletli goldawy öz içine alýandygyny görkezýär. Muňa, hususan-da, haryt belgisi we senagat nusgasy ýaly anyk maddy däl gymmatlyklary peýdalanmak hukuklarynyň berilmegi, şeýle hem gaplaryň, jaýlaryň daşky keşbinden we enjamlaşdyrylmagynyňdan başlap işgärleriň egişiklerine çenli, bezegleriň dizaýny, harytlaryň we hyzmatlaryň taýýarlanylmagy, ýerlenilmegi we satuwynyň guralmagy üçin işewürligiň syýasatynyň konsepsiyasy, satuwa ýardam etmek üçin peýdaly bolan ähli işler baradaky yzygiderli maglumatlar we gözükdirmeler (TRK-nyň 630-njy maddasynyň birinji bölegi).

Awtorlyk hukuklar we patentler, şeýle hem nou-hau, çig mal göýbermek ýa-da önümi taýýarlamagyň işi boýunça tekliplamalar, mahabat maglumatynyň berilmegi, hasaplaşyk işini alyp barmagyň konsepsiyasy, iri söwda ulgamlaryna goşulmak, hünär derejesini ýokarlandyrmak we kärhana hakynda içki maglumatlary özünde jemleýän maglumatnamalaryň berilmegi we ol ýa-da beýleki iş ugurlary üçin kesgitlenen standart ihermeler we hyzmatlar muňa degişli edilip bilner.

2. Françaýz berijiniň borçlarynyň maksatnamasy

TRK-nyň 630-njy maddasynyň ikinji böleginde françaýz berijiniň bilelikde hereket etmek maksatnamasyny üçünji birleriniň gatyşmagyndan goramaga, ony yzygiderli kämilleşdirmäge, şeýle hem françaýz alyjyny işewürlük endikleri bilen tanyşdyrmak, maglumat bermek hemde onuň hünärini ýokarlandyrmak arkaly goldamaga borçludyr belenilýär. Bu sarp edijileriň islegleriniň, şeýle hem françaýz alyjynyň iş şertleriniň üýtgeýändiginden ugur alyp, ulgamyň hemişe kämilleşdirilmelidigini aňladýar. Çünki françaýz alyjy bu ulgamy ösdürmegi we kämilleşdirmegi dowam etmäge borçludyr. Françaýz beriji françaýz alyja, mysal üçin, goşmaça okatmak ýada iş gözükdirmesini bermek arkaly ulgamyň kämilleşdirilmeleri baradaky maglumatlary bermäge borçludyr. Eger şeýle kämilleşdirilmeler françaýz beriji tarapyndan intellektual eýeçiligiň goşmaça hukuklary görnüşinde goralan bolsa, onda françaýzing üçin başlangyç şertnama, ol françaýz alyja olaryň ulanylmagy üçin ygtyýarnama öz-özünden berler ýaly düzülmelidir.

Mundan başga-da, françaýz beriji, umuman, bütin ulgamy daşardan gelýän, bazaryň beýleki gatnaşyjylarynyň ýerliksiz hereketlerinden goramalydyr. Ol standart tapawutlandyryjy belgileriň üçünji birleri tarapyndan ýasalmazlygyna we şonuň bilen, olaryň ykdysady ähmiýetiniň gymmatynyň gaçyrylmazlygyna üns bermelidir. Bu emläge degişli däl subýektiw hukuklara, şonuň ýaly-da, bazarda ornaşan mahsus atlara ýa-da hat-da, reňke hem degişlidir. Özüni MacRonald atlandyran fast-food (çalt iýmitleniş) ulgamy McDonalds firmasynyň hukuklaryny gümansyz bozar. ikinji bölegiň düzgüni borçnamany umumy «päkligi saklamak» boýunça borç hökmünde tassyklaýar we kesgitleýär, hyzmatlar torbasynyň netijeliligi we bäsdeşlige ukyplylygy diňe bilelikdäki ulgamyň dolandyryjysy tarapyndan kepillendirilip bilner. Françaýz alyjylar babatda bu borçnamanyň bir bölegi onuň eden hyzmatlarynyň elbetde hakykatda hem bardygynyň we üçünji birleriniň hukuklary bilen gyzyklanmandygynyň kepili bolup durýar.

2-nji bentde kesgitlenen borçlaryň indiki jähti bazar gatnaşyklarynyň depginine degişli, ol hyzmatlar torbasynyň edil şonuň ýaly okgunly mundan beýläkki ösüşini talap edýär. Bu maddy däl gymmatlyklaryň gowulandyrylmagyna, şeýle hem marketingiň strategiýasynyň döwrebaplaşdyrylmagyna we enjamlaşdyrylmagynyň mundan beýläk ösdürilmegine degişli bolup durýar. Gürrüň standartlaşdyrmak sebäpli ýene-de, aýry-ayry françaýz alyjylar tarapyndan peýdalanylyp bilinmeýän, emma diňe françaýz beriji tarapyndan merkezleşdirilip peýdalanylyp bilinýän wezipeler we ýagdaýlar barada barýar.

631-nji madda. Françaýz alyjynyň borçlary

Françaýz alyjy hak tölemäge borçludyr, onuň möçberi bolsa aslynda françaýzing programmasyna girizilýän satuw paýy nazara alnyp hasaplanýar, ynsaply telekeçiniň akyly-paýhasyny görkezip, işi höwesjeň amala aşyrmaga hem-de françaýz berijiniň ýa-da onuň görkezen şahslarynyň kömegi bilen hyzmatlary kabul etmäge hemde haryt edinmäge, eger munuň özi şertnamanyň maksady bilen gösgöni baglanyşykly bolsa, borçludyr.

1. Umumy düzgünler

Françaýz alyjynyň borçlaryny şertnama baglaşmagyň amalyýetinden ugur alyp, dört topara bölüp bolar: ösüş möhletleriniň berjaý edilmegi; françaýzing şertnamasynyň şertleri boýunça talap edilýän dürli gatançlaryň tölenilmegi; françaýz beriji tarapyndan hil gözegçiliginiň ýerine ýetirilmegi üçin belenilen talaplar bilen ylalaşylmagy, anyk maglumatlaryň ýaşyrynlygy. TRK-nyň düşündirilýän maddasynda françaýz alyjynyň hak tölemäge borçludygyny, onuň möçberiniň bolsa aslynda françaýzing programmasyna girizilýän satuw paýy nazara alnyp hasaplanýandygyny, ynsaply telekeçiniň akyly-paýhasyny görkezip, işi höwesjeň amala aşyrmaga hem-de françaýz berijiniň ýa-da onuň görkezen şahslarynyň kömegi bilen hyzmatlary kabul etmäge hem-de haryt edinmäge, eger munuň özi şertnamanyň maksady bilen gös-göni baglanyşykly bolsa, borçludygyny kesgitlenilýär.

Professor Rolf Kniperiň belleýşi ýaly, ara alnyp maslahatlaşylan haky, françaýzing boýunça tölegi, ilki bilen françaýz alyjylar tölemelidirler. Ol, kada boýunça, döwürleýin pul töleglerinden ybarat, ol tölegleriň möçberi françaýzing programmasynyň çäklerinde mümkin bolan satuwyň paýynyň göterim gatnaşygyna laýyk gelmelidir. Bu doly erkin nyrh emele gelşiniň paýhasly çäklendirilmegidir. Hakyň satuwyň paýyna bagly bolmagynda täjirçilik üstünliginiň töwekgelligi diňe bir sähelçe derejede françaýz berijä degişli bolýar we şonuň bilen, gytaklaýyn şekilde, ulgamyň hiline. Eger-de belenilen haka rugsat berlen bolsa, hatda işleri ýaramaz gidýän bolsa hem, françaýz alyjy ony tölemeli bolardy. İşewürligiň dellalçylyk işinden hak almak pikirinden mahrum bolardy.

Professor Rolf Kniper hakyň dolanyşyga baglanylmagynyň ýörelgesi diňe bir hasaplaşyk usulyna däl, eýsem onuň möçberine hem

degip geçýär diýip hasap edýär. Kooperasiýa ýörelgesine hem-de ondan ýüze çykýan birek-birege hormat goýmak borjundan françaýz alyja onuň telekeçilik işinden satuwyň we girdejiniň barabar paýynyň galmalydygy gelip çykýar, üstesine-de, ol maliýeleşdiriliş töwekgelçiligini çekýär.

Girdejiniň bölünmegi françaýz berijiniň hyzmatlar torbasynyň bahasyny, şonuň ýaly-da françaýz alyjynyň maliýe we şahsy tagallalaryny hasaba almalydyr.

Kanunyň girdejiniň ep-esli derejede dolanyşyga baglanylmalydygy baradaky kesgitlemesinden beýleki ölçegler üçin hereketleriň gürrüňsiz erkinligi gelip çykýar. Hereketleriň bu erkinligi françaýz berijiler tarapyndan, kada boýunça, giriş gatanjyny tölemeklige mejbur etmek üçin peýdalanýlar. Bu françaýz alyjynyň özi hiç hili tagalla etmezden, eýýäm esaslandyrylan we bazarda belli bolan satuw ulgamyna girmek bilen, özünden öň edilen işden peýda görýändigini baradaky oý-pikire esaslanýar: kim Şeraton ulgamynyň işewürlik konsepsiyasy astynda myhmanhananyň eýesi hökmünde göwnüne getirse, onuň özi mahabaty guramak boýunça tagallalar etmezden, anyk müşderileri kepillikli edinip biljekdigine ikinjiňlenmän bolar.

2. Umumy maksada ýetilmegine ýardam bermek borjy

Ähli françaýz alyjylaryň ikinji esasy borjy, umuman, satuwyň umumy ulgamyna ýardam etmek üçin hemme zat etmeginiň gerekdiginden ybarat bolup durýar. Hakykatdan hem, täsirli edip aýtsak, hemmeler bir gaýygyň üstünde durlar. Şonuň üçin hemmeleriň özüni umumy konsepsiyä ýardam bermegiň hyzmatynda durmagy gerek, standartlaşdyrmagy we umumy derejäni ýokarlandyrmaly: metbugatda aýdyslary ýaly, bir ýaramaz gamburger, umuman, McDonaldsyň abraýyna zyýan ýetirip biler.

Mundan başga-da, eger françaýzingiň şertnamasynda şunuň ýaly zat göz önünde tutulan bolsa, biziň hemmämiz öz kärhanamyzda anyk önümleri we hyzmatlary peýdalanmak borjy bilen baglydyrys.

TRK-nyň 375-nji maddasynda beýan edilen ak ýürekliligiň umumy ýörelgesiniň ähmiýetiniň nygtalmagynda işjeň gatnaşykda ynanmagyň möhümdigi aýdylýar. Munuň hemmesini olar kada boýunça, meýletin ýerine ýetirerler, sebäbi şonuň bilen françaýz berijiniň geçirýän lomaý satyn almalaryndan girdeji alýarlar. Başga tarapdan, bu borç telekeçiligiň hereketiniň erkinligini we şonuň bilen hem françaýz alyjynyň zerur we hormat bilen kabul edilýän özbaşdaklygyny çäklendirýär.

TRK-nyň 631-nji maddasynda oňa has seresaply garamak barada alada bilen, haryt satyn almak borjy diňe françaýzingiň maksatnamasynyň wezipesine ýetilmek üçin zerur bolan halatynda hereket edip biler diýlip aýdylýar.

632-nji madda. Maglumaty bermek

Şertnama baglaşylanda taraplar françaýzing bilen baglanyşykly işiň ýagdaýlary bilen birek-biregi aç-açan we doly tanyşdyrmalydyrlar hem-de birek-birege maglumaty ak ýürek bilen bermelidirler. Olar özlerine ynanylan maglumaty, eger şertnama baglaşylmajak bolsa-da jar etmezlige borcludyrlar.

TRK-nyň 632-nji maddasynda taraplaryň şertnama baglaşanlarynda françaýzing bilen baglanyşykly işiň ýagdaýlary bilen birekbiregi aç-açan we doly tanyşdyrmalydyklary hem-de birek-birege ak ýürek bilen maglumat bermelidikleri göz önünde tutulýar. Olar özlerine ynanylan maglumaty, eger şertnama baglaşylmajak bolsa-da, jar etmezlige borcludyrlar.

Türkmenistanda sarp ediji françaýzing gatnaşyklarynyň ösdürilmegi netijesinde utuş gazanylar, sebäbi franşiz ulgamlarynyň üsti bilen köplenç şeýle harytlaryň öndürilýän ýerlerinden uzakdan oňat hilli «firma» harytlaryny we hyzmatlaryny alarlar. Bu döwlet üçin hem amatly – ownuk telekeçileriň köplüginin hasabyna üçünji synpyň täze toparlarynyň hatarlarynyň üsti ýetirilýär, mundan başga-da döwletde täze iş ýerleri, salgyt töleyjileriň tapgyry emele gelýär. Françaýzing hakyndaky bu maddada dünýä ösüşiniň şertnama gatnaşyklaryny düzgünleşdirmekdäki öndebaryjy gazananlary göz önünde tutulýar.

Bu borçlaryň düzgünleşdirilmegi, delillere garamazdan, françaýz alyjynyň hem özbaşdak telekeçi bolup durýandygyny ýa-da ol bolmagy meýilleşdirýändigini we şonuň üçin telekeçiligiň töwekgelligini çekmäge taýýardygyny subut edýär.

Şertnama baglaşylmazdan öň düşündirmek borçlarynyň bozulmagy öz ynamynda tamasy çykmadyk hyzmatdaşyň çeken zyýanynyň öweziniň dolunmagy üçin nägileliklere getirýär. Tölenen giriş gatanjynyň öwezini dolmak borjy (ser.TRK-nyň 631-nji maddasy) hem muňa degişlidir. Şeýlelikde, giňden ýaýran, hyýanatçylyga esaslanýan, maksatnamanyň durmuşa geçirilmegine hakykatda höwessiz garalýan salykatsyz teklipler arkaly tejribesiz françaýzing - dalaşgärleri çekmek we giriş gatanjyna eýe bolmak tejribesine netijeli gaýtawul berilýär.

633-nji madda. Şertnamanyň formasy we mazmuny

Françaýzing şertnamasynyň hakyky bolmagy üçin ýazmaça forma zerurdyr. Iki taraplaýyn borçnamalary, şertnamanyň dowamlylygyny, ony ýatarmagyň ýa-da uzaltmagyň möhletiniň şertlerini hem-de beýleki düýpli elementlerini takyk görkezmekden başga-da, taraplar şertnamanyň tekstine françaýzing programmasynyň doly beýanyny girizmelidir.

1. Umumy düzgünler

Françaýzingiň şertnamasynyň şertleri anyk obýekt we öňde goýlan maksatlar bilen kesgitlenilýär. Anyk françaýzingiň şertnamasynyň düýp manysyna we maksatlaryna düşünmek üçin hem-de onuň anyk şertlerini işläp düzmek üçin degerli hünärmen maslahatyny almak gerek. Ilki bilen, mümkinçiliklere has gowy düşünmäge mümkinçilik berýän işjeň format françaýzingi kysymyny saýlap almaly. Ýerine ýetirýän wezipeleriniň esasynda françaýzing üç kysyma bölünýär:

- gaýtadan işlemek (önümçilik) üçin françaýzing; - hyzmatlar (serwis) üçin françaýzing; - lomaý söwda (paýlamak) üçin françaýzing.

Mundan başga-da, françaýzingi eýesi bilen peýdalanyjynyň arasynda bolup biljek özara gatnaşyklaryň kysymy boýunça toparlara bölüp bolar. Bu öndüriji bilen lomaý söwdagäriň, öndüriji bilen bölek satuw söwdagäriň, serwis senagaty bilen bölek satuw söwdagäriň arasyndaky gatnaşyklar bolup biler.

Şertnamanyň gurluş düzüminiň we mazmunynyň saýlanylmagy köp derejede françaýzingiň eýesiniň we peýdalanyjysynyň anyk ýagdaýlaryna, şeýle hem françaýzingiň häsiýetine baglydyr.

Françaýzingiň şertnamasynyň şertlerinde taraplaryň hukuklary we borçlary açylyp görkezilýär şertnamanyň dürli şertleri we mümkinçilikleri, şeýle hem onuň togtadylmagynyň, ýatyrylmagynyň, dikeldilmeginiň şertleri beýan edilýär.

1. Hökmany ýazmaça görnüşi

Françaýzingiň şertnamasynyň hakyky bolmagy üçin onuň ýazmaça formasy (görnüşi) zerurdyr. Taraplar iki taraplaýyn borçlary, şertnamanyň dowamlylygyny, möhletiniň bozulmagynyň we uzaldylmagynyň şertlerini hem-de beýleki düýpli düzüm böleklerini takyk görkezmekden başga-da, şertnamanyň tekstine françaýzing maksatnamasynyň doly beýany görkezilmelidir. (TRK-nyň 633-nji maddasy).

Düzgünnama françaýzing gatnaşyklary üçin häsiýetli bolmaly aýdyňlygyň we ynanyşmagyň uly hem-de üýtgeşsiz ähmiýetiniň bardygyny nygtaýar. Ol diňe bir jedeller ýüze çykan halatynda hukuklaryň we borçlaryň barlygynyň subut edilmegini ýeňilleşdirmän, eýsem şertnama boýunça hyzmatdaşlaryň öňünde uzak wagtylyk kesgitlenen işjeň gatnaşyklarda özüňi nädip alyp barmalydygyny hem görkezýär. Şeýlelik-de, şertnama satuw boýunça birleşmegiň ygtybarly we ynanyşykly esasyny goýýar.

2. Formanyň berjaý edilmezliginiň hukuk netijeleri

Hökmany ýazmaça formanyň talaplarynyň bozulmagy şertnamanyň hakyky bolmazlygyna getirýär (TRK-nyň 342-nji maddasy). Eýýäm ýerine ýetirililen hyzmatlaryň öwezi dolunmalydyr. Mundan başga-da, eger taraplaryň biri şertnama baglaşylmazlygyndan öň ynanylan maglumatlary ýaýratmazlyk boýunça borçlaryny bozan bolsa, onda TRK-nyň 632-nji maddasynda beýan edilen netijeler hereket edýär.

634 madda. Şertnamanyň dowamlylygy

1. **Şertnamanyň dowamlylygyny taraplar şol harydy we hyzmaty ýerlemek bilen baglanyşykly hyrydarlygy nazara alyp kesgitleýärler.**
2. **Eger şertnamanyň dowamlylygy kesgitlenilmedik bolsa ýada onuň möhleti on ýyldan geçýän bolsa taraplaryň her biriniň şertnamany ýatarmaga ygtyýary bardyr, ýöne şunda şertnamany ýatarmak üçin göz öňünde tutulan bir ýyllyk möhlet berjaý edilmelidir. Eger şertnamany ýatarmak baradaky şu hukugy taraplaryň hiç biri peýdalanmaýan bolsa, onda şertnama iki ýyl möhlete uzaldylýar. Möhletiň gutarmagy netijesinde ýa-da taraplaryň islegi boýunça şertnama ýatyrylýan mahalynda, taraplar birek-birege ynanmak ýörelgesini berjaý edip, ýene-de şol şertlerde ýa-da üýtgedilen şertlerde özara işewürlik gatnaşyklarynyň hakyky tamamlanýan wagtyna çenli uzaltmaga çalyşmalydyrlar.**

1. Umumy düzgünler

Düzgün bolsy ýaly, françaýzing gatnaşyklary öz tebigaty boýunça uzak möhlete ýola goýulýar. Şertnamanyň dowamlylygyny taraplar degişli harydyň ýa-da hyzmatyň ýerlenilmegi bilen baglanyşykly bolan islegiň göz öňünde tutulmagy bilen kesgitleýärler (TRK-nyň 634-nji maddasynyň birinji bölegi).

Françaýzing şertnamasynyň hereketi, düzgün bolsy ýaly, şertnamanyň baglaşylan möhletiniň geçmegi bilen bes edilýär. Şertnamanyň hereketi françaýzingiň peýdalanyjysynyň ýa-da eýesiniň düýpli düzgün bozmalary netijesinde, şeýle hem taraplaryň ikisiniň-derazylygy bilen möhletinden öň bes edilip bilner.

2. Möhletsiz şertnamalaýyn gatnaşyklaryň bes edilmegi

2-nji bentde möhletsiz şertnamalaýyn gatnaşyklaryň durmuşda häli-şindi duş gelýän ýagdaýyna seredilýär. Düzgün boýunça, möhletsiz şertnamalar bolan ýagdaýynda olar on ýyl geçenden soň bozulyp bilner. Şertnamanyň bozulmagy üçin hyzmatdaşa şertnamany bes etmäge taýýarlanmaga, şeýle hem mynasyp ornuny tutjagy tapmaga we döretmäge wagt we mümkinçilik bermek üçin bir ýyl möhlet gürrüňsiz ýeterlik bolmalydyr. Françaýz beriji üçin – bu täze işjeň hyzmatdaşyň işleşmäge gelmegini ýa-da belki onuň özüniň hususy şahamçasynyň açylmagyny, françaýz alyjy üçin bolsa, onuň täze ykdysady ýagdaýyny aňladýar.

1. Şertnamanyň möhletiniň uzaldylmagy

Eger şertnamanyň bozulmagy bolup geçmeýän bolsa, kanun taraplaryň işewürlik gatnaşyklaryny dowam etmek baradaky agzybir islegine ygtyýar berýär we degişlilikde şertnamanyň möhletiniň iki ýyl möhlet bilen öz-özünden uzaldylmagyny kesgitleýär. Bu, elbetde, gaýtalanyp hem biler. Şertnamanyň bozulmagy üçin göz öňünde tutulan ýyllyk möhletiň berjaý edilmegi öz güýjünde galýar.

TRK-nyň 634-nji maddasynyň ikinji böleginiň iň soňky sözlemine ýygjam işjeň hyzmatdaşlyk etmek hyýalynyň fonunda we şertnamanyň uzakmöhletlilikinde goýlan ynanyşmak ýörelgesi hökmünde düşünmeli. Şertnamanyň möhletiniň geçmegi ýa-da adaty bozulmagy netijesinde şertnamalaýyn gatnaşyklaryň kadaly bes edilmegine çenli taraplar duşuşmalydyrlar hem-de ähli taraplaryň bähbitleriniň göz öňünde tutulmagy bilen şertnamanyň uzaldylmagy barada açık gepleşikleri geçirmelidirler.

Bu örän peýdaly we onda ýüze çykan düşünişmezlikler aýdyňlaşdyrylyp hem-de şertnama boýunça her bir hyzmatdaşyň umytlaryna gowy düşünilip bilner. Bu döwür taraplaryň ikisini-de gyssagly çözgütlerden goramalydyr. Eger hyzmatdaşlaryň

iň bolmanda biri möhletiň mundan beýläk uzaldylmagynyň onuň bähbidine dældigine düşünse, ol şertnamany gutarnykly bozup biler. Öwezini dolmak babatda borç ýaly, ylaşmaga mejbur etmek, heniz gepleşikler ak ýürekli geçirilýärkä ygtybarsyzdyr.

2. Şertnamany möhletsiz bozmagyň meselesi

TRK-nyň 634-nji maddasynda şertnamany möhletsiz bozmagyň meselesine seredilmeýär, Bu oňa ýol berilmeýändigini aňlatmaýar. Onuň üstesine-de, umumy ýörelge hereket edýär, eger taraplaryň biri möhletiň uzaldylmagyna mümkinçilik bermese, her bir uzak möhlete hyýal edilen hökmanlyk gatnaşygy möhletsiz bozulyp bilner. Bu, hususan hem, haçan-da beýleki tarap özüniň şertnamalaýyn borçlaryny äsgermezlik etse we eger ynamly gatnaşyk bozulan bolsa, şonda hereket edýär. Haçan-da borçnamalaýyn hukugyň Aýratyn böleginde ýörite kadalar bolmadyk mahalynda gönüden-göni Umumy bölegiň düzgünleri, hususan-da, bu ýagdaýda TRK-nyň 410-njy maddasy hereket edýär.

Mundan başga-da, eger şertnama boýunça hyzmatdaşlaryň birinde munuň üçin ýeterlik esas bar bolsa, möhletsiz bozmak mümkin bolup biler. Françaýzing gatnaşygynyň ynanyşmaga hem-de birek-birege hormat goýmaga esaslanýandygy üçin, şeýle esasyň bolmagyna ýokary derejede talaplary bildirmek gerek. Şertnamanyň her bir uly bolmadyk bozulmagy muňa hukuk bermeýär. Eger françaýz berijiniň uzak wagtlap öz borçlaryny bozyandygy we şol sebäpli ulgamyň mundan beýläkki ösüşine, şol sanda bäsdeşlige ukyplylygyna we girdejililigine zyýan ýetýändigini belli bolsa, françaýz alyjy gatnaşygyny möhletsiz bozup biler. Eger, tersine, françaýz alyjy özüniň satuwa ýardam etmek boýunça borçnamalaryny bozýan bolsa ýa-da önümleri taýýarlamagyň täriniň esasy ýörelgelerini ençeme gezek äsgermezlik eden bolsa we şonuň bilen olaryň hiline zeper ýetirse (gamburger anyk gyzgynlykda we anyk wagtyň dowamynda bişirilmelidir!), ýa-da ol esasy işe utgaşdyryp, rugsat berilmeýän işleri ýerine ýetirýän bolsa, we şonuň bilen ulgama bolan sypaýylygynyň çäginde çykyan bolsa, ýa-da ol ulgamy köpçülik ýerinde tankyt edýän bolsa – bu ähli ýagdaýlarda françaýz berijiniň, özüniň ýitgilerden gaça durmagy we ulgamy olardan halas etmegi üçin möhletsiz bozmaga hukugy bardyr.

3. Şertnamanyň bozulmagynyň hukuk netijeleri

Şertnamanyň möhletsiz kanuny bozulmagynyň hukuk netijeleri, öz gezeginde, TRK-nyň 366–368-nji maddalaryna we şonuň bilen birlikde ýerine ýetirilýän şertnamadan alnanlaryň gaýtarylmagynyň üpjün edilmeginiň borçnamalaryna, şeýle hem TRK-nyň 417-nji maddasyna we şonuň bilen birlikde şertnama bozulandan soň ýüze çykan mümkin bolan ýitgileriň öwezini dolmak borçnamasyna salgylanýan TRK-nyň 410-njy maddasyndan gelip çykýar.

635-nji madda. Loýal bäsdeşlik

- 1. Taraplar şertnama gatnaşyklary tamamlanandan soň hem biri-birleriniň arasynda loýal bäsdeşligi dowam etdirmäge borçludyr. Şol çäklerde françaýz alyjy barada belli bir ýeriň cygry bilen çäklendirilen tertipde bäsdeşlik gadagan edilip bilner, ýöne ol bir ýyldan artyk bolmaly däl.**
- 2. Bäsdeşligiň gadagan edilmeginiň kesp-kär işi üçin howp döretmegi mümkin bolanda, françaýz alyja şertnamanyň möhletiniň gutarandygyna garamazdan, degişli öwezini doluş puly berilmelidir.**

Bazarda hakykatda birmeňzeş nyrhdan we, takmynan, birmeňzeş hilli köp dürli önümler, hyzmatlar, serwisler teklipe edilýän şertlerinde loýallygynyň maksatnamasynyň bolmagy bäsdeşlik göreşinde esasy delilleriň biri bolup durýar. Loýallyk maksatnamasynyň ornaşdyrylmagy işiniň cygryna, satuwlarynyň möçberine we ösüş basgançagyna garamazdan, ähli kompaniýalar üçin diýen ýaly wajypdyr.

Loýallyk maksatnamasy – geljekde hyzmatlaryň gaýtadan satylmagy ýa-da oň bir ýola kompaniýanyň hyzmatlaryndan peýdalanýan müşderiler üçin goşmaça hyzmatlaryň satylmagy üçin dürli marketing hyzmatlarynyň ulanylmagyna esaslanýan çäreleriň toplumy. Esasan, harydyň ýaramly döwrüniň ýetişen tapgyrynda müşderileriň loýallygyny ýokarlandyrmak maksady bilen geçirilýär.

Satyn alnan harydyň diskont kartasy we serwis hyzmaty kompaniýanyň loýallyk maksatnamasynyň adaty mysaly bolup durýar. Diskont karta ulanylan mahalyndaky soňraky satyn almalar arzanlatmalar, şol sanda toplaýyş ulgamy boýunça hem berlip bilner, şeýle hem bonuslar we sowgatlar ulgamy hem bolup biler. Mundan başga-da, şeýle kartalar alnan mahalynda, düzgün bolşy ýaly, soragnama (anketa) doldurylýar, onda alyjynyň gatnaşyklary görkezilýär, bu bolsa gurama alyjyny täze we/ýa-da ony gyzyklandyryan harytlar we hyzmatlar barada habarly etmäge mümkinçilik berýär.

1. Loýal bäsdeşligiň borçnamasy

TRK-nyň 635-nji maddasynyň birinji bölegine laýyklykda, taraplar şertnamalaýyn gatnaşyklary tamamlanandan soň hem öz aralarynda loýal bäsdeşligiň bolmagyna borçludyr. Bu çäklerde françaýz alyjy babatda anyk ýer bilen çäklendirilen bir ýyldan aňry geçip bilmejek bäsdeşligiň gadaganlygyy bellenilip bilner,

Eger taraplar françaýzing boýunça gatnaşyklaryny tamamlanlaryndan soň olaryň her biri özüniň işewürlük işjeňligini dowam etmek we şonuň bilen şertnamany amala aşyran mahalynda toplan tejribesinden girdeji almak islese, bu täjirçilik işinde doly kabul ederliklidir. Ynha françaýz beriji belki şu wagta çenli üýtgeşsiz başga françaýz alyjy tarapyndan hyzmat edilen şol sebitde öz hyzmatdaşlarynyň biri bilen işleşmäge synanyşmak we şonuň bilen birlikde elbetde şol françaýz alyjynyň müşderiler bilen işlemekde döreden gowy abraýyndan peýda gazanmak isleýär. Başga tarapdan, françaýz alyjy hem özüniň toplan we hyzmat edýän müşderileri özüne wepaly bolar öýdüp, olary özüne çekmek başardar tamasy bilen şol sebitde şol işi dowam etmek isleýär. Elbetde, françaýz alyjy şertnama tamamlanandan soň özüne berlen enjamy yzyna bermeli we maddy däl gymmatlyklary peýdalanmak hukugyny hem ulgamyň maksatnamasynyň beýleki bölekleriniň mazmuny ýaly ýitirýär. Başga tarapdan, işiň üstünliginiň uly bölegi onuň telekeçilik işi bilen düşündirilýär we oňa, eger ol kadadan çykma hökmünde, bäsdeşligiň wagty bilen çäklendirilen gadaganlygy bilen razylaşmaga, mundan beýläk hem şonuň bilen meşgullanmaga rugsat berilmelidir.

Iki hyzmatdaşyň-da hususy işjeňlik bähbitlerini yzarlamak üçin, umuman, olaryň bir-biri bilen bäsdeşlikde hem kanuny erkinligine garamazdan, olaryň bir-birine hormat goýmak boýunça şertnamalaýyn borçnamalary françaýzing boýunça gatnaşyklaryny tamamlanlaryndan soň hem ýüze çykýar. Olar hat-da, bir-biri bilen bäsdeşlikde bolan halatynda hem anyk loýallygy berjaý etmelidirler. Şu loýallyk babatda hökmanlyk bilen öz hususy bähbidiň kanuny yzarlarmagynyň arasynda dogry serhet çekmek mydama aňsat däl. Köp zat aýratyn ýagdaýyň ahwalatlaryna bagly. Ynha, mysal üçin, täze ykdysady

başlangyjy döreden mahalynda françaýz alyja özüniň öňki hyzmatdaşyna päsgelçilik bermek gadagandyr. Eger ol ulgama has mäkäm baglanan bolsa, onuň hat-da öz işini üýtgedip guran mahalynda hem ýardam edilmäge hukugy bardyr. Başga tarapdan, öňki françaýz alyjy şertnamanyň hereket eden wagtynda özüniň bilýän önümçilik syrlaryny üçünji şahsa ýaýyp bilmez, ol ulgamy ýaramazlaşdyryp bilmez, ol indi nyşanlary we ulgamyň beýleki böleklerini mundan beýläk ulanyp bilmez. Başga tarapdan, geljekde olaryň ikisiniň-de şol bir müşderileri çekmäge çalyşmaklary, doly kanunydyr. Elbetde, onuň şertnama boýunça öňki hyzmatdaşy indi onuň öz pudagynda işlemese we, eger ol özüniň hususy kärhanasyny açmasa, şonuň bilen ol indi oňa bäsdeş bolmakdan aýrylsa, elbetde, françaýz beriji üçin has gowy bolardy. Üstesine-de, ol geçmişde döreden işewürlük gatnaşyklaryndan, şonuň ýaly-da döreden hem-de ösdüren nou-hau-ýndan ýeke özi peýdalanyň bilerdi. Şonuň üçin, onuň başlanyndan bäri, şertnamalaýyn gatnaşyklar tamamlanandan soň, bäsdeşlige bolan gadaganlygy şertnama girizjek bolup dyrjaşmagy düşnükli. Düzgün bolşy ýaly, ol gepleşiklerde hojaýynlyk ediji ony eýeleýär, şonuň üçin köplenç onuň diýeni hem bolýar.

2. Bäsdeşligiň gadagan edilmeginiň çäkleri

Iki tarapyň hem bähbitleriniň deňagramlylygyny gazanmak üçin, TRK-nyň 635-nji maddasy bäsdeşligi aýk gadagan etmähýär, emma oňa iki ýol bilen mejbur ediji täsir edip, ony gadagan edýär. Bir tarapdan, gadaganlyk bir ýyldan artyk wagta bellenilip bilinmez. Has uzak möhletler işewürligiň ýene-de şu ugrunda ornaşmak mümkinçiliginiň başa barmagyny betere çäklendirir. Başga tarapdan, bäsdeşligiň gadagan ediliş wagtynda öwezini doluş tölegi tölenilmelidir. Kanun bu öwezini doluş tölegini ilkibaşdaky şertnamalaýyn gatnaşyklaryň çäklerinde kesgitlemän, eýsem françaýz berijiniň işewürliginiň cygrynda işlemezligiň söz berilmegi üçin, ony garşylyklaýyn ýerine ýetirmek hökmünde kesgitleýär. Öwezini doluş töleginiň möçberini françaýz alyjynyň öňki hemişeki girdejileri babatda kesgitlemek gerek, ol oňa mynasyp ýaşaýşy kepillendirmelidir.

Françaýz beriji bäsdeşlige gadaganlyk bozulan mahalynda talap arzasy bilen ýüz tutup biler hem-de özüne işlemäge gadaganlygyň bozulmagy arkaly ýetirilen zeletiň öweziniň dolunmagyny goşmaça talap edip biler.

636-njy madda. Françaýz berijiniň jogapkärçiligi

Françaýz beriji programmada göz öňünde tutulan françaýz hukugy we maglumaty barada jogapkärçilik çekýär. Eger hukuklar ýok bolsa ýa-da françaýz beriji beýleki şertnamalaýyn borçnamalary ýazykly bozýan bolsa, françaýz alyjynyň öwezini doluş puluny kemeltmäge ygtyýary bardyr. Onuň näçe möçberde kemeldilmelidigi garaşsyz ekspertiniň gelen netijesi esasynda kesgitlenilip bilner, munuň üçin edilmeli çykdajylar bolsa taraplaryň üstüne ýüklenilýär.

1. Umumy düzgünler

Hereket edýän françaýzing ulgamlarynyň tejribesine görä, operatiw işdäki esasy çözgütleriň kabul edilmegine hakyky jogapkärçilik aşakda görkezilişi ýaly bölünýär:

1. françaýz beriji harytlaryň (hyzmatlaryň) assortimentiniň şekiliniň üýtgedilmegine we françaýz kärhanasynyň nyrh syýasatyna jogap berýär;
2. françaýz alyjy – işgärleriň hakyna tutulmagyna, iş wagtynyň guralysyna, ýerli mahabata, buhgalterçilik hasaba alnyşyna we edilýän hyzmatlaryň hiline jogap berýär.

Sowda belgisiniň we umuman, françaýzing ulgamynyň oňyn adynyň goldanylmagynyň françaýzing üçin örän möhüm ähmiýetiniň bardygy sebäpli françaýz kärhanalar tarapyndan berilýän harytlaryň we hyzmatlaryň hiline gözegçilik edilmegine aýratyn orun berilýär.

Umuman, françaýzing ulgamynyň üstünlikli ösmegi üçin hyzmatdaşlaryň ikisi-de jogapkär bolup durýar. Emma öňdäki orun françaýz beriji degişlidir, hut ol ynanyşmak bilen işlenilýän ýagdaýy döretmäge çalyşmalydyr, ol ýagdaý bolsa françaýz alyja françaýzing ulgamynyň ýeke-täk gurluş düzümine dahyllydygyny duýmaga kömek eder.

2. Jogapkärçiligiň esaslary

Şertnamanyň iki tarapy hem, borçnama hukugynyň umumy düzgünleri boýunça özlari tarapyndan şertnamanyň we borçnamalaryň ýerine ýetirilmeginiň bozulyp bilinmegine jogap berýärler.

TRK-nyň 636-njy maddasy uzak möhletleýin şertnama gatnaşyklarynyň aýratynlyklaryny göz öňünde tutmak üçin, bu jogapkärçilik kadalarynyň üstüni doldurýar.

Ilki bilen, birinji sözlem françaýz berijiniň umumy hyzmatlar maksatnamasynyň hukuklarynyň we beýleki düzümleriň bolmagyny üpjün edýändigini kesgitleýär. Şertnamanyň ýerine ýetirilmegi, şonuň ýaly-da zeletiň öweziniň dolunmagy boýunça borçnamalary esaslandyrmak üçin, şeýlelikde ýazyk zerur bolup durmaýar. TRK-nyň 417-nji maddasyna garanyňda bu berk jogapkärçilik has ýygjam şertnamalaýyn gatnaşyklar bilen özüni ödeýär.

Ikinjiden, ikinji sözlem maksatnamada göz öňünde tutulan çäklerden çykýan şertnamalaýyn borçnamalar bozulan halatynda, françaýz alyjynyň döwürleýin öwez dolmanyň azaldylmagyna hukugy bar. Mysal üçin, ol şertnamany bozup bilmeýär. Gatnaşyklaryň uzakmöhletlilik sebäpli, bu diýseň agyr çözgüt bolup biler. Şertnamanyň beýleki bozulmalary hünär ýokarlandyrmak boýunça borçlaryň berjaý edilmeyänliginden, önümleriň iberilmeyänliginden, maksatnamanyň amala aşyrylmagyna päsgelçilik döredýän üçünji şahslaryň garşysyna dogumlyrak bolup cykylmaýanlygyndan ybarat bolup biler. Ýöne bu düzgün ýitgileriň öwezini dolmak boýunça uzak dowam edip biljek borçnamalary inkär etmeýär.

Täzeden, aýratyn ynamly garaýşyň beýany hökmünde, 3-nji sözlem öwezini dolmanyň azalmagynyň möçberiniň garaşsyz ekspertler tarapyndan anyklanmalydygyny we iki tarapyň hem bu bilermenler seljermesine deň derejede çykdajyny çekmelidigini kesgitleýär.

8 BAP. SSUDA 637-nji madda. Düşünje

Ssuda şertnamasy boýunça ssuda beriji ssuda alyja zady wagtlaýyn mugt peýdalanmaga bermegi borç edinýär.

1. Umumy düzgünler

Ssuda 9 (commodatum) şertnamasy rim hukugynyň döwürlerinden bäri bellidir. Bu şertnama TRK-da hem düzgünleşdirildi. TRK-nyň borçnamalaýyn hukuk 2 böleginiň 8-nji baby ssuda bagyşlanýar. Seredilýän bu şertnama mugt, konsensual bolup durýar, sebäbi borçnamanyň ýüze çykmagy üçin taraplaryň ylalaşygy ýeterlikdir. «Ssuda beriji borçlanýar» diýen jümlede göni bu barada aýdylýar. Ssuda şertnamasy kärende şertnamasyndan tapawutlylykda telekeçilik bolup durmaýan ugurlarda ulanylýar.

Ssuda (mugt peýdalanmak şertnamasy) – bu şertnama boýunça bir tarap, ssuda beriji beýleki tarapa zady wagtlaýyn mugt peýdalanmaga bermegi borç edinýär, ssuda alyjy bolsa şol zady kadaly ulanylan ýa-da şertnamada bellenen bu zady alan başga ýagdaýynda yzyna gaýtarmaga borçludur (TRK-nyň 637-644-nji maddalary). TRK-nyň 637-nji maddasynyň manysy boýunça gozgalýan, şonuň ýaly hem gozgalmayán şahsy kesgitlenen zatlar ssuda şertnamasynyň predmeti bolup biler. Ýer bölekleriniň we beýleki aýrybaşgalanan tebigy obýektleriň mugt peýdalanmaga berilmeginiň aýratynlyklary ýörite kanunçylyk bilen kesgitlenilýär.

Ssuda şertnamasy taraplaryň zadyň mugt peýdalanmaga berilmegi hakynda ylalaşan pursatynda baglaşylan diýlip hasap edilýär, ýagny ol konsensual (ylalaşylan) bolup durýar. Ssuda şertnamasy mugt bolup durýar, bu şertnamanyň galan beýleki şertlerinde emlägi hakyna bermek şertnamasy bilen meňzeşligi göze ilýär.

Ssuda şertnamasyny baglaşmak üçin ýörite forma bellenilmändir. Ssuda şertnamasynyň görnüşü geleşikleriň görnüşü hakyndaky umumy talaplara tabyn bolýar. Ol dilden, şonuň ýaly-da konklýudent hereketler bilen baglaşylyp bilner. Şertnamanyň taraplarynyň borçlarynyň özboluşly ýerleşşi, ýagny ilki diňe ssuda berijiniň zady ulanmaga bermek boýunça borjy, berlenden soňra bolsa ssuda alyjynyň zady yzyna gaýtarmak borjy ssuda şertnamasynyň aýratynlygy bolup durýar.

2. Ulanylyş çygry

Ssuda şertnamasynyň giň ulanylyş çygry bardyr. Onda raýat jemgyýetiniň ýörelgeleri – raýat gatnaşyklaryna gatnaşyjylaryň ynsanperwerligi, birek-birege kömek bermekligi, päk niýetliligi, raýdaşlygy ýüze çykýar. Ssuda şertnamalary ýuridik şahslaryň howandarlygynda, kitaphanalaryň fiziki şahslar bilen işinde duş gelýär. Ssuda şertnamalary raýatlaryň arasyndaky durmuş gatnaşyklarynda – mysal üçin, bir adamyň beýleki adama awtomobil ulagyny mugt peýdalanmaga bermeginde; raýatlaryň medeni islegleriniň kanagatlandyryş çygrynda has giňden ýaýrandyr. Ssuda şertnamasynyň ýuridik nusgasy has çylşyrymly ykdysady gatnaşyklary resmileşdirmek üçin ulanylyp bilner.

638-nji madda. Ssuda berijiniň jogapkärçiligi

Ssuda beriji diňe bilkastlaýyn hereketi ýa-da gödek seresapsyzlygy üçin jogapkärçilik çekýär.

TRK-nyň 638-nji maddasyna laýyklykda, ssuda beriji diňe bilkastlaýyn hereketi ýa-da gödek seresapsyzlygy üçin jogapkärçilik çekýär. Eger muny ssuda berijiniň şertnama boýunça borçlarynyň nukdaýnazaryndan seljerseň, onda zadyny ulanmaga bermegi ssuda berijiniň esasy borjy bolup durýar. Ssuda berijiniň jogapkärçiligi, onuň bilkastlaýyn hereketi ýa-da gödek seresapsyzlygy zerarly bu borjyny ýerine ýetirmedik halatlarynda ýüze çykýar.

Jogapkärçiligiň şeýle çäklendirilmegi, ilki bilen, ssuda şertnamasy mahalynda netijesinde ssuda beriji hiç hili peýda almaýan mugt şertnama barada gürrüň edilýändigini bilen düşündirilýär.

639-njy madda. Ýetmezçilik üçin jogapkärçilik

Eger ssuda beriji hukugyň ýa-da mugt peýdalanmaga berlen zadyň ýetmezçilikleri barada bilgesleşýin sesini çykarmadyk bolsa, onda ol ssuda alyja ýetirilen zeletiň öwezini tölemäge borçludur.

Ssuda beriji zady abat ýagdaýynda bermelidir. Ssuda beriji şertnama baglaşan mahalynda özüniň diňe bilgesleşýin ýa-da gödek seresapsyzlygy bilen aýtmadyk kemçilikleri üçin jogapkärçilik çekýär.

TRK-nyň umumy kadalaryndan ugur alsak, ssuda berijiniň berilýän zada üçünji birleriniň hukuklary hakynda ssuda alyjyny duýdurmaga borçludygyny barada hem aýtmak gerek.

Şeýlelikde, kärendesine berijiniň kärende şertnamasy boýunça ýada satyjynyň satyn almak-satmak şertnamasy boýunça jogapkärçiligine garanyňda mugt peýdalanmaga berlen zadyň kemçilikleri üçin şonuň ýaly hukuk bozulmasy üçin jogapkärçilik çäklendirilen häsiýete eýedir. Ssuda beriji zadyň özüniň şertnama baglaşan mahalynda agzap geçen ýada ssuda alyja oň belli bolan ýa-da ssuda alyjy tarapyndan şertnama baglaşylanda ýa-da zat berlen mahalynda zada sereden ýa-da onuň abatlygyny barlan wagtynda ssuda alyjy tarapyndan göze ilmeli bolan kemçilikleri üçin jogap bermeyär.

Düşündiriş berilýän maddada, eger ssuda beriji hukugyň ýa-da mugt peýdalanmaga berilen zadyň kemçilikleri bilgesleşýin aýtmadyk bolsa, onda ol ssuda alyja ýetirilen zeletiň öwezini dolmaga borçludygyny görkezmek bilen ssuda berijiniň jogapkärçiliginiň şertleri anyklaşdyrylýar.

Durmuşda ssuda alyjynyň berlen zatdaky kemçilikleri ýüze çykaran mahalynda diňe iki sany mümkinçilikden birini saýlamaga hukugy bar, ýagny: ssuda berijiden zadyň kemçiligini mugt düzetmegini ýa-da olaryň düzedileni üçin öz çykdajylarynyň öwezini dolmagyny talap etmäge, ýa-da şertnamany möhletinden oň bozmaga we onuň hakykatda ýetirilen zeletiň öwezini dolmaga hukugy bardyr. Şonda ssuda alyjynyň talaplary hakynda ýa-da ssuda berijiniň hasabyna zadyň kemçiliklerini düzetmekçi bolýandygy barada habar berilen ssuda alyjy, abat däl zady göwnejaý ýagdaýdaky başga şonuň ýaly zat bilen säginmän çalşyp biler.

640-njy madda. Zady niýetlenilişine görä peýdalanmak

Ssuda alyjy alan zadyny şertnamada bellenilişinden başga hili peýdalanyp bilmez. Onuň ssuda berijiden ygtyýarsyz zady üçünji şahsyň peýdalanmagy üçin bermäge haky ýokdur.

Düşündiriş berilýän maddada ssuda alyjynyň iki sany borjy tapawutlandyrylýar. Birinjiden, ssuda alyjy alan zadyny şertnamada bellenenden başga hili ulanyp bilmez. Ikinjiden, onuň ssuda beriji rugsat bermezden zady üçünji şahsa bermäge haky ýokdur.

Bu çäklendirmeler şertnama tertip-düzgüniniň güýçlendirilmegine gönükdirilendir we ssuda şertnamasynyň maksatlaýyn häsiýetini nygtaýarlar. Degişlilikde, eger ssuda alyjy zady: ssuda şertnamasyna ýada onuň wezipesine laýyklykda peýdalanmadyk bolsa ýa-da ony ssuda berijiniň razylgy bolmazdan üçünji şahsa beren bolsa, zat şonuň üçin hem heläk bolan bolsa ýa-da zaýаланan bolsa, ssuda alyjy zadyň tötänlikden heläk bolmagyna ýa-da tötänlikden zeper ýetmegine jogapkärçilik çekýär. Eger ssuda alyjy emlägi şertnamanyň şertlerine ýada emlägiň wezipesine laýyklykda peýdalanýan bolsa, ssuda alyjynyň şertnamanyň bozulmagyny ýa-da ýitgileriň öweziniň dolunmagyny talap etmäge haky bardyr. Şeýlelikde, ssuda alyjy özüne mugt peýdalanmaga berlen zady şertnamanyň şertlerine laýyklykda, eger şeýle şertler şertnamada belenilmedik bolsa, onda zadyň wezipesine laýyklykda peýdalanmaga borçludyr. Bu borç bozulan mahalynda ssuda berijiniň şertnamanyň bozulmagyny ýa-da ýitgileriň öweziniň dolunmagyny talap etmäge haky bardyr.

641-nji madda. Çykdaýlary çekmek borjy

1. **Ssuda alyjy özüne mugt peýdalanmaga berlen zady saklamak üçin adaty çykdaýlary çekmelidir.**
2. **Ssuda berijiniň beýleki çykdaýlary tölemek borjy keseki işleri tabşyryksyz alyp barmak kadalary esasynda kesgitlenilýär. Ssuda alyjynyň özüniň zady enjamlaşdyran abzallaryny-şaýlaryny alyp galmaga haky bardyr.**

TRK-nyň 641-nji maddasy adaty çykdaýlary çekmelidigini görkezip, ssuda alyjynyň özüne mugt peýdalanmaga berlen zady saklamak üçin çykdaýlary çekmek boýunça borçlaryny berkidýär. Ssuda alyjynyň zady saklamak boýunça borjy, abatlamagy amala aşyrmagyny we ony saklamak üçin ähli çykdaýlary öz üstüne almagyny hem goşmak bilen, mugt peýdalanmaga alan zatlaryny abat ýagdaýda saklamak borjundan ybarat bolup durýar.

TRK-nyň 641-nji maddasynyň ikinji bölegine laýyklykda ssuda berijiniň başga çykdaýlaryň öwezini dolmak borjy TRK-nyň 10091015-nji maddalarynyň düzgünleri, ýagny keseki işleri tabşyryksyz alyp barmak kadalary esasynda kesgitlenilýär. Mundan başga-da, 641-nji maddanyň ikinji bölegi ssuda alyjynyň zady enjamlaşdyran abzallaryny-şaýlaryny alyp galmaga hakynyň bardygyny takyklaýar. Bu zadyň esasy zadyň ýetirmezden aýryp bilip gowulandyrylmagynyň ykbalyny kesgitleýändigini aňladýar. Bu kadadan görnüşü ýaly, ssuda alyjynyň özüne mugt peýdalanmaga berlen emläkde gowulandyrmagy geçirmäge hukugy bardyr. Ssuda alyjy tarapyndan geçirilen aýryp bolýan gowulandyrmalar, eger ssuda şertnamasynda başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa, onuň emlägi bolup durýar. Eger ssuda alyjy ssuda berijiniň razylgy bolmazdan, özüne berlen zatda aýryp bolmaýan gowulandyrmalary geçiren bolsa, onda şeýle gowulandyrmalaryň bahasy öwezini dolmaga degişli däl. Gaýtadan desgalaşdyrmak, gaýtadan enjamlaşdyrmak, täzeden durkuny üýtgetmek we ssudanyň mazmunyndaky başga üýtgeşmeler bellenen administratiw kadalaryň berjaý edilmegi bilen, ssuda berijiniň razylgy bolan mahalynda mümkindir.

642-nji madda. Zadyň könelmegi

Ssuda alyjy zadyň şertnamada bellenen niýetlenilişine görä ulanylmagy zerarly üýtgänligi ýa-da ýaramazlaşanlygy üçin jogapkärçilik çekmeýär.

Ssuda şertnamasynyň diňe ssuda alyjynyň peýda görmegi üçin baglaşylýandygy sebäpli, oňa ssuda beriji tarapyndan özüne berlen emlägiň saklanmagyny üpjün etmek boýunça talaplar bildirilýär. Zat ssuda alyjynyň onuň kadaly könelmegini göz önünde tutmak bilen alan ýagdaýynda ssuda berijä yzyna gaýtarylmalydyr.

643-nji madda. Zady gaýtaryp bermek borjy

1. **Ssuda alyjy mugt peýdalanmak üçin alnan zady ssuda şertnamasynyň güýjüniň ýörelşi möhleti tamamlanandan soň gaýtaryp bermäge borçludyr.**
2. **Eger ssuda şertnamasynyň möhleti kesgitlenilmedik bolsa, onda ssuda alyjy zady ssuda şertnamasynda görkezilen maksat üçin peýdalanmak wagty gutarandan soň gaýtaryp bermelidir. Ssuda alyjynyň zady peýdalanyp bilmegi üçin ýeterlik möhlet geçen mahalynda, ssuda beriji zadyň wagtyndan öň gaýtarylyp berilmegini talap edip biler.**
3. **Eger ssuda şertnamasynyň möhleti kesgitlenilmedik bolsa hem-de zady peýdalanmagyň maksady esasynda bellenen bilinmejik bolsa, onda ssuda beriji zadyň islendik wagty gaýtarylyp berilmegini talap edip biler.**

Düşündirilýän madda mugt peýdalanýan zady gaýtarmagyň borçlarynyň esaslarynyň kesgitli sanawyny özüne jemleýär.

TRK-nyň 643-nji maddasynyň birinji bölegi ssuda alyjynyň ssuda şertnamasynyň hereketiniň möhletiniň tamamlanmagy boýunça zady gaýtarmagynyň umumy borjyny berkidýär.

Ssuda şertnamasynyň mugtlygy onuň taraplarynyň arasyndaky, kada boýunça, aýratyn, dostluk gatnaşyklaryny göz önünde tutýar. Şonuň üçin TRK-nyň 643-nji maddasynyň ikinji böleginde, eger ssuda şertnamasynyň möhleti kesgitlenilmedik bolsa, onda ssuda alyjy zady ssuda şertnamasynda görkezilen maksatlar üçin peýdalanmagyny tamamlandan soň yzyna gaýtarmalydygy barada aýdylýar. Eger ssuda alyjynyň zatdan peýdalanmagy üçin ýeterlik wagty geçen bolsa, ol zady wagtyndan öň yzyna talap edip biler. Mysal üçin, eger ders birinji semestrden soň okadylmaýan bolsa, onda kitaphana okuw kitabyň okuw ýyly tamamlanmagyndan öň yzyna gaýtarylmagyny talap edip biler.

TRK-nyň 643-nji maddasynyň üçünji bölegi, eger ssuda şertnamasynyň möhleti kesgitlenilmedik we zadyň peýdalanlymagynyň maksady esasynda kesgitlenip bilinmeýän bolsa, ssuda berijä zadyň islendik pursatda yzyna gaýtarylmagyny talap etmegine hukuk berýär.

644-nji madda. Ssuda şertnamasyny ýatyrnak hukugy Ssuda beriji aşakdaky ýagdaýda ssuda şertnamasyny ýatyrnak biler, ýagny:

1. **eger ol garaşylmadyk ýagdaýyň gabat gelmegi netijesinde şol zat özüne zerur bolsa;**
2. **eger ssuda alyjy zady şertnamada niýetlenilişine görä ulanmaýan bolsa, hususan-da, eger ol haky bolmasa-da zady üçünji bir adama peýdalanmaga berse ýa-da eger ol zady göwnējaý gözgulak bolmanlygy sebäpli oňa ep-esli howp döredýän bolsa;**

w) ssuda alyjynyň aradan çykmagy netijesinde;

g) ssuda alyjy bolup durýanyň ýuridiki şahs hökmünde bes

edilmegi netijesinde.

Ssuda şertnamasynyň ýatrylmagynyň tertibi, TRK-nyň 644-nji maddasynyň kadalarynda göz öňünde tutulan kadadan çykmalardan başgasy, TRK-nyň umumy kadalaryna tabyndyr. TRK-nyň 644-nji maddasynyň «a» kiçi bendi şertnamanyň ýatrylmagyny garaşylmadyk ýagdaýlar bilen baglanyşdyrýar, ol kadalara laýyklykda ssuda berijiniň özi bu zada mätäç. Bu kada «Eýesine gerek bolsa, goňsusyna haram» diýen türkmen nakylynyň ruhuna laýyk gelýär. Bu kada laýyklykda, zat eýesiniň bähbitleriniň ileri tutulmagy şertnamalaýyn borçlardan ýokary geçýär.

TRK-nyň 644-nji maddasynyň «b» kiçi bendine laýyklykda, ssuda alyjy tarapyndan zat şertnama ýa-da zadyň niýetlenilişine laýyklykda ulanylmadyk mahalynda ssuda berijä ssuda şertnamasyny ýatymaga hukuk berilýär. Bu kada, eger ssuda alyjy oňa haky bolmasa-da zady üçünji bir adama peýdalanmaga berse ýa-da ol zada göwnejaý göz-gulak bolmanlygy sebäpli oňa ep-esli howp döredýän bolsa diýlip, anyklaşdyrylýar;

TRK-nyň 644-nji maddasynyň «a» kiçi bendi: ssuda (mugt peýdalanmak) şertnamasyny ssuda alyjy-raýat ölen halatynda ssuda beriji tarapyndan ýatrylyp bilner.

TRK-nyň 644-nji maddasynyň «g» kiçi bendi ssuda şertnamasynyň ssuda alyjy bolup durýan ýuridiki şahs bes edilen halatynda ýatrylyp bilýändigini göz öňünde tutýar.

9 BAP. KARZ ALYŞ-BERIŞ

645-nji madda. Düşünje

1. **Karz alyş-beriş şertnamasyny boýunça karz beriji puly ýa-da gaýry çalşylýan zatlary karz alyjynyň eýeçiligine berýär, karz alyjy bolsa alnan zatlary şol kysymly, şol hilli we şol mukdardaky zatlar bilen gaýtaryp bermegi borç edinýär.**
2. **Başga esasyda pul bergisi ýa-da gaýry çalşylýan zat bergisi bolan adam puluň ýa-da zadyň karz alyş-beriş şertnamasyna girizilmegi barada kreditor bilen ylalaşyp bilner.**

1. Umumy düzgünler

Karz alyş-beriş raýat hukugynyň nusgawy institutlarynyň biri bolup durýar. Karz alyş-beriş şertnamasynyň öz tebigaty boýunça karz şertnamasyny we faktoring şertnamasyny bilen birmeňzeş ykdysady gatnaşyklary resmileşdirýär. Ähli bu ýagdaýlarda haryt dolanyşygynyň gatnaşyjsynyň biri tarapyndan beýlekisine anyk pul möçberiniň yzyna gaýtarylmak şerti bilen berilmegi, kada boýunça, hakyň, şeýle göterimleriň tölenilmegi barada gürrüň edilýär.

Çünki, dellalçylygynyň ykdysady gatnaşyklarynyň dürli raýat-hukuk şertnamalary bilen resmileşdirilişi ýaly karz alyş-beriş ykdysady aragatnaşyklar hem ýuridik taýdan dürli-dürli: puluň ýa-da çalşylýan zatlaryň (şol sanda gymmatly kagyrlar bilen resmileşdirilen) karz alyşberiş şertnamasynyň kömegi bilen, karz şertnamasynyň (şol sanda haryt karzynyň berilmegi barada şertnamanyň) kömegi bilen, şeýle hem faktoring şertnamasynyň kömegi bilen resmileşdirilip bilner. Şonuň bilen birlikde ähli sanalyp geçilen borçlar babatda (beýleki karz borçlary babatda ulanylyan karz alyş-beriş hakyndaky kadalarda görnüşinde) ulanylyan käbir umumy kadalaryň bolmagy karz borçlarynyň umumy toparynyň bardygyny hakynda aýtmaga mümkinçilik berýär, olaryň has adaty alyş-beriş şertnamasyndaky gelip çykyan borç bolup durýar. Şeýlelikde, karz alyş-beriş karz bermegiň raýat-hukuk görnüşleriniň biri bolup durýar.

2. Karz alyş-beriş şertnamasynyň düşünjesi we mazmuny

TRK-nyň 645-nji maddasynyň birinji bölegine laýyklykda, karz alyş-beriş şertnamasyny boýunça bir tarap (karz berýäne) beýleki tarapyň (karz alýana) eýeçiligine pul ýa-da başga çalşyp bolýan zatlary berýär, karz alýan bolsa karz berýäne şol möçberdäki puly ýa-da deň sandaky beýleki şonuň ýaly görnüşli, hilli we mukdarly alan zatlaryny deň mukdaryny karz berýäne yzyna gaýtarmaga borçlanýar.

Karz alyş-beriş şertnamasynyň özüniň tebigaty boýunça tölegli (umumy düzgün boýunça), şonuň ýaly hem mugt bolup biler. Pul, şonuň ýaly-da, pul has ýaýran mazmun bolup durýan hem bolsa, çalşyp bolýan zatlar (sement, benzin we ş.m.) karz alyş-beriş mazmuny bolup durýarlar.

3. Borjyň karza öwrülmeşi

TRK-nyň 645-nji maddasynyň ikinji bölegi beýleki borçlaryň karz alyş-beriş şertnamasyna öwrülmeşi mümkinçiligini göz öňünde tutýar, ýagny başga esasyda pul ýa-da beýleki çalşyp bolýan zatlary başga esasyda bergidar adam, puluň ýa-da zatlaryň karz alyş-beriş şertnamasynyň mazmuny hasap ediler ýaly karzdar bilen şertnama baglaşyp biler. Mysal üçin, buýrujy gurluşyk guramasyna (potratça) gurluşyk potratynyň şertnamasyny boýunça ýerine ýetirilen işler üçin anyk pul möçberini tölemelidir. Ol zerur pul serişdeleriniň bolmandygyny üçin öz bergisini karz alyş-beriş hökmünde resmileşdirmegi hem-de şonuň üçin goşmaça degişli haky (göterimleri) tölemegi teklipe edýär.

646-njy madda. Şertnamanyň formasy

Karz alyş-beriş şertnamasyny dilden baglaşylýar. Taraplaryň ylalaşmagyna görä, ýazmaça forma hem ulanylyp bilner. Şertnama dilden baglaşylanda onuň hakykylygyny diňe şaýatlaryň görkezijeleri esasynda takyklykany bilinmez.

1. Şertnamanyň umumy kada hökmünde dilden baglaşylmagy Düşündirilýän kadanyň GDA ýurtlarynyň, hususan-da Russiýa Federasiýasynyň we Gazagystanyň raýat kodeksleriniň degişli maddalary bilen deňeşdirilende TRK-nyň 644-nji maddasynyň olardan tapawutlylykda karz alyş-beriş şertnamasynyň baglaşylmagy üçin ýazmaça görnüşini talap etmeýändigini görkezýär.

Ýazmaça görnüş taraplaryň garamagyna görä peýdalanylýp bilner. Şeýlelikde, TRK karz alyş-beriş şertnamasynyň görnüşiniň erkinligini berkidýär, bu bolsa taraplaryň özbaşdaklygynyň we taraplaryň erkinliginiň ýörelgelerine doly laýyk gelýär.

Karz alyş-beriş şertnamasy dilden, şonuň ýaly-da ýazmaça görnüşde (ýönekeý ýa-da notarial) baglaşylýp bilner. Ýazmaça görnüşde şu şertnamalar baglaşylýar:

1. telekeçilik işiniň gidişinde amala aşyrylýan, eger karz alyşberişniň aýry-aýry görnüşleri üçin kanunçylykda başgasy ýörite göz önünde tutulmasa ýa-da başgasy işeň dolanyşygyň adatlaryndan gelip çykmaýan bolsa;
2. başga ýagdaýlarda kanunçylykda ýa-da taraplaryň ylalaşmagy bilen göz önünde tutulan bolsa. Hususan-da, bank karz alyş-berişiniň şertnamasy şeýle ýagdaýlara degişlidir. Üstesine-de banklaryň karz bermekligi olaryň telekeçilik işiniň düzümi bölge bolup durýar, bu hem geleşigiň ýazmaça görnüşini talap edýär.

2. Şertnamanyň hakykylygyny barlamak üçin şaýatlaryň görkezmelerine ýol berilmezligi

TRK-nyň 644-nji maddasynyň 3-nji sözlemine laýyklykda şertnama dilden baglaşylan mahalynda onuň hakykylygy diňe şaýatlaryň görkezmeleriniň esasynda kesgittenip bilinmez. Durmuşyň görkezişi ýaly karz alyş-beriş şertnamasynyň we onuň şertleriniň tassyklanylmagy üçin karz alyjynyň gol çekmegi ýa-da oňa karz beriji tarapyndan anyk pul möçberiniň ýa-da anyk zatlaryň mukdarynyň bermegini tassyk edýän başga resminama berlip bilner. Karz alyş-beriş şertnamasyna TRK-nyň 93-96-njy maddalarynda göz önünde tutulan geleşikleriň görnüşini hakynda TRK-nyň umumy kadalary degişli bolup durýar.

Elbetde şeýle sorag ýüze çykýar: eger TRK-nyň 646-njy maddasynyň birinji sözlemi karz alyş-beriş şertnamasynyň dilden baglaşylmagyna mümkinçilik berýän bolsa, şertnamanyň ýazmaça baglaşylmagyna gytaklaýyn mejbur edýän şaýat görkezmeleriniň çäklendirilmeginiň belenilmeginiň näme manysy bar? Bu kada karz alyş-beriş şertnamasynyň görnüşiniň meselesini düzgünleşdirmän, eýsem dilden karz alyş-beriş şertnamasynyň gatnaşyjylarynyň hukuklarynyň we borçlarynyň subut edilmek düzgünine artykmaçlyk berýär. Hakykatdanda, gürrüň karz alyş-beriş şertnamasynyň hakykylygyna täsir etmeýän, emma şertnamanyň taraplarynyň hukuklaryny we borçlaryny bellemek üçin şaýat görkezmelerinden başga subutnamalaryň gerekdigini kesgitleýän iş ýörediş-hukuk kadasy hakynda gidýär.

647-nji madda. Şertnama boýunça göterimler

1. **Karz alyş-beriş şertnamasy boýunça taraplar prosent tölenilmegini göz önünde tutup bilerler, munuň özi Türkmenistanyň Merkezi banky tarapyndan bellenen aňryçäk möçberlere ýerlikli laýyk gelmelidir. Prosentler hakynda şu kadanyň bozulmagy bilen baglaşylan ylalaşyk hakyky däldir.**
2. **Başga ylalaşyk bolmadyk mahalynda prosentler her ýyl tamamlanandan soň, eger berlen karz ýyl tamamlanmaka gaýtarylyp berilmeli bolsa, gaýtarylyp berlen wagtynda tölenilmelidir.**

TRK-nyň düşündirilýän maddasy raýat kanunçylygynyň (TSSR Raýat Kodeksiniň 271-nji maddasy) öňki kadalaryndan düýpli tapawutlanýar we bazar şertlerine doly laýyk gelýär. Karz alyş-beriş şertnamasy boýunça taraplar göterimleriň tölenilmegini göz önünde tutup biler, bu Türkmenistanyň Merkezi banky tarapyndan bellenen aňryçäk möçberleri bilen paýhasly laýyklykda bolmalydyr. Eger karz alyş-beriş şertnamasynda başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa, karz berijiniň karz alyjydan şertnamada kesgittenen möçberlerde we tertipde karzyň möçberine göterimleri almaga hukugy bardyr.

Karz alyş-beriş şertnamasy boýunça göterimler taraplaryň ylalaşan islendik tertibinde (şol sanda bir gezekde hem) tölenilip bilner. TRKnyň 647-nji maddasynyň ikinji böleginde başga ylalaşygyň bolmadyk mahalynda göterimler her ýylyň tamamlanmagy boýunça tölenilmelidir diýip bellenilýär, eger karz ýylyň tamamlanmagyndan öň yzyna gaýtarylmaly bolsa, onda yzyna gaýtarylan mahalynda TRK-de daşary ýurtlaryň birnäçesiniň hukuk tertibinde belli bolan karzyň tölenilmeli möhleti geçirilen mahalyndaky göterimlere («çylşyrymly göterimler») göterimleriň hasaplanyp ýazylmagy göz önünde tutulmaly.

648-nji madda. Şertnamanyň bes edilmegi

1. **Eger karzy gaýtaryp bermegiň möhleti bellenilmedik bolsa, onda ol karz alyjynyň ýa-da karz berijiniň şertnamany ýatlamak hakyndaky arzasy boýunça kesgittenilýär.**
2. **Karz alyş-beriş şertnamasyny ýatlamak hakynda üç aý önünden duýduryş edilmelidir.**
3. **Eger prosentler hasaplanmagan bolsa, onda karz alyjy alan**

karzyny şertnamany ýatlamak hakyndaky arzanyň möhletini berjaý etmän, gaýtaryp bermäge haklydyr.

Karz alyş-beriş şertnamasynyň ýerine ýetirilmegi iki tapgyrda geçirilýär: birinjisinde – karzyň mazmunynyň berilmegi, ikinjisinde – onuň yzyna gaýtarylmagy amala aşyrylýar. Eger şertnama mugt bolsa, onda onuň ýerine ýetirilmegi hakyň tölenilmegini hem öz içine alýar. Belli bolşy ýaly, raýat kanunçylygynyň umumy kadalaryna laýyklykda, islendik şertnama hukuk gatnaşygy şertnama borçlarynyň ýerine ýetirilmegi bilen tamamlanýar. Karzyň mazmunynyň yzyna gaýtarylmagy karz alyş-beriş şertnamasynyň ýerine ýetirilmegi bolup durýar, bu bolsa karz alyjynyň borjunyň düýp manysy, şonuň bilen birlikde hem islendik karz gatnaşygynyň düýp manysy bolup çykyş edýär. Karz şunuň bilen sowgat bermekden, şeýle hem emlägiň möhletsiz peýdalanmaga berilmeginden tapawutlanýar. Karz alyjy karzyň mazmunyny şertnamada göz önünde tutulan tertipde we möhletde yzyna gaýtarmaga borçludur. TRK-nyň 648-nji maddasy birnäçe ýagdaýlary düzgünleşdirýär. Düşündirilýän maddanyň birinji böleginde, eger karzyň yzyna gaýtarylmagynyň möhleti bellenilmedik bolsa, onda ol karz alyjynyň ýa-da karz berijiniň şertnamanyň ýatrylmagy hakynda arzasy boýunça kesgittenilýär.

Karz alyş-beriş gatnaşyklary üçin karzyň mazmunynyň yzyna gaýtarylmagynyň pursaty baradaky meseläniň uly ähmiýeti bar, bu diňe karz alyjynyň öz esasy borjuny ýerine ýetirmegi bilen belli bolman, eýsem bu narsäniň peýdalanylýan üçin hakyň hasaplanyp ýazylmagyny hem bes edýär. TRK-nyň 648-nji maddasynyň ikinji bölegine laýyklykda, karz alyş-beriş şertnamasynyň bozulmagy hakynda duýduryş üç aý öň berilmelidir. Bu kadanyň imperatiwdigi, ýagny karz alyş-beriş şertnamasynyň möhletinden öň bozulan halatynda meseläniň haýsy-da bolsa bir başga çözgüdine rugsat berilmeýändigini

ünsüni çekýär. Seredilýän ýagdaýda ýerine ýetirilýän möhleti näbelli bolan mugt alyşberiş şertnamasynyň möhletinde öň bozulmagy ýa-da bozulmagy hakynnda gürrüň edilýär. TRK-nyň 648-nji maddasynyň üçünji böleginde, eger göterimler hasaplanyp ýazylmaýan bolsa, karz alyjynyň karzy şertnamanyň bozulmagy hakynnda arzanyň möhleti berjaý edilmezden yzyna gaýtarmaga hakynyň bardygy takyklandyrylýar. Karz beriji bolsa, eger şertnamany ýatymak isleýän bolsa, TRK-nyň 648-nji maddasynyň şertlerini berjaý etmelidir.

649-njy madda. Karz bermek wadasyny yzyna almak

Karz bermegi wada eden şahsda şübhe döwründe, eger beýleki tarapyň emläk ýagdaýy ep-esli ýaramazlaşýan bolsa, şonuň netijesinde hem karzy gaýtaryp bermek hakyndaky talabyň kanagatlandyrylmagyna howp döreýän bolsa, ol beren wadasyndan döňüp biler.

Karz alyş-beriş şertnamasy, kada boýunça, karz berijiniň karz alyja pul bermek wadasyny öz içine alýar. Karz bermek wadasy we bu wadanyň hakykatda ýerine ýetirilmegi wagt boýunça köplenç gabat gelmeýär. Karzyň hakykatda tölenilmegi şertnama baglaşylandan soň bolup geçýär.

Karz wadasy karz alyş-beriş şertnamasynyň düzümi bölegi bolup durýan hem bolsa, ol birtaraplaýyn özbaşdak erk-islegiň beýan edilmesi

- karz berijini geljekde alyş-beriş şertnamasyny baglaşmaga borçlandyryan erk-islegiň beýan edilmesi hökmünde hem bolup biler. TRK-nyň 649-njy maddasynda karz bermek wadasy hut şu manyda ulanylýar.

TRK-nyň 649-njy maddasyna laýyklykda, karz bermek wadasyna anyk ýuridik many berilýär. Mundan karz bermegi wada eden şahsyň şübhe döwründe, eger beýleki tarapyň emläk ýagdaýy ep-esli ýaramazlaşýan bolsa, şonuň netijesinde hem karzy gaýtaryp bermek hakyndaky talabyň kanagatlandyrylmagyna howp döreýän bolsa, onuň beren wadasyndan döňüp bilýändigini gelip çykýar.

10 BAP. POTRATÇYLYK

650-nji madda. Düşünje

- 1. Potratçylyk şertnamasyna görä potratçy şertnamada göz önünde tutulan işi ýerine ýetirmegi borç edinýär, zakazçy bolsa potratça ylalaşylan haky tölemäge borçludur.**
- 2. Zadyň ýasalmagy ýa-da üýtgedilmegi, şeýle hem işiň ýerine ýetirilmegi ýa-da hyzmatyň edilmegi arkaly gazanylan gaýry netije şertnamanyň mazmuny bolup biler.**
- 3. Potratçylyk bilen baglanyşykly smeta düzülmegine, eger ylalaşykda başga hili bellenilmedik bolsa, hak tölenilmän bilner.**

1. Umumy düzgünler

Potratçylyk şertnamasyna görä bir tarap (potratçy) beýleki tarapyň (buýrujynyň) zakazy boýunça anyk işini ýerine ýetirmäge we onuň netijesini buýruja tabşyrmaga, zakazçy bolsa işiň netijesini kabul etmäge we ony bahasyny tölemegi borç edinýär.

Potratçylyk şertnamasy ikitaraplaýyn, konsensual we mugt bolup durýar.

Potratçylyk şertnamasy emlägi eýeçilige (başgaça zat hukugy) ýada peýdalanmaga bermek hakyndaky mugt şertnamalardan tapawutlylykda anyk zada öwrülen netijäniň döredilmegi bilen utgaşýan önümçilik işiniň barsyny düzgünleşdirýär.

2. Potratçylyk şertnamasynyň mazmuny

Potratçylyk şertnamasynyň mazmuny TRK-nyň 650-nji maddasynyň ikinji bölegine laýyklykda, zadyň taýýarlanylmagy ýa-da üýtgedilmegi, şeýle hem işiň ýerine ýetirilmegi ýa-da hyzmatyň edilmegi arkaly ýetilen netije bolup biler. Mysal üçin, jaýyň gurluşygy, awtoulagyň bejerilmegi, bilermenler seljermesiniň netijenamasynyň taýýarlanylmagy, saç bejermek we ş.m.

Diýmek, potratçylyk şertnamasynda zakazçynyň bähbidi potratçynyň şu şertnamada tarap hökmünde taýýarlan täze zadyny almakdan ýada öň bar bolan zadyň hilini hem-de başga sarp edililik häsiýetlerini gowulandyrmakdan ybarat. Başga tarapdan, zadyň taýýarlanylmagy, täzeden işlenilmegi (işlenilmegi) ýa-da haýsy-da bolsa bir başga işiň ýerine ýetirilmegi onuň netijesiniň zakazça berilmegi bilen utgaşdyrylmalydyr. Potratçy TRK-nyň 650-nji maddasynyň ikinji bölegine laýyklykda zadyň ýasalmagy üçin baglaşylan potratçylyk şertnamasy boýunça täze zadyň berilmegi bilen bir hatarda zakazça onuň üçin hukugy hem berýär.

Başga ýagdaýlarda potratçy zakazça işiň ýerine ýetirilen, täze zatda beýany bolmadyk, emma zada degişli bolup durýan netijesini bermelidir. Şonuň üçin TRK-nyň 650-nji maddasynyň ikinji böleginde zadyň ýasalmagy ýa-da üýtgedilmegi, şeýle hem işiň ýerine ýetirilmegi ýa-da hyzmatyň edilmegi arkaly gazanylan gaýry netije şertnamanyň mazmuny bolup biler diýlip aýdylýar.

3. Potratçylyk şertnamasynyň şoňa meňzeş şertnamalardan tapawudy

Potratçylyk şertnamasy emlägi eýeçilige (gaýry zat hukugy) ýa-da peýdalanmaga bermek hakynnda mugt şertnamalardan, olaryň biriniň, şonuň ýaly-da beýleki şertnamalaryň düzümi bölekleri potratçylyk şertnamasynda bar bolsa-da, olardan tapawutlanýar. Mysal üçin, potratçy zady ýasandan soň eýeçilik hukugyny, satyn almak-satmak şertnamasynda bolşy ýaly zakazça berýär.

Täze aýratyn-anyk zatlaryň döredilmeginiň ýa-da olaryň sarp edililik häsiýetleriniň üýtgedilmeginiň zerurlygy potratçylyk işleriniň zakazçynyň zakazy boýunça amala aşyrylmagy göz önünde tutulýar. Zakazçynyň şertnama boýunça potratçy

tarapyndan ýerine ýetirilýän işiň gidişini we hilini islendik wagt barlamaga hukugy bar. Öz gezeginde, potratçy zakazçynyň ýumşunyň ýerine ýetirilmeginiň usullaryny, şertnamada başgaça göz öňünde tutulmadyk bolsa özbaşdak kesgitleýär. Potratçylyk şertnamasy hem hyzmatlaryň edilmegi hakynda şertnamalardan tapawutlanýar. Ýerine ýetirilen işleriň zada öwürülen formasy bolan netijesi potratçylyk şertnamasynyň hyzmatlary etmek hakyndaky şertnamalardan esasy tapawudy bolup durýar. Hyzmatlaryň edilmegi hakynda şertnamalarda ýerine ýetirijiniň işiniň, bu goý belli sazandanyň konserti, işler ynanylan adamyň işi ýa-da ýüküň daşalmagy bolsun onuň netijesiniň zat mazmuny ýokdyr we onuň şahsýetinden aýrylmazdyr.

Potratçylyk şertnamasynyň daşky meňzeşligine garamazdan zähmet şertnamasyndan düýpli tapawudy bardyr. Ilki bilen, potratçy işini, eger potratçylyk şertnamasynda başgaça göz öňünde tutulmadyk bolsa, öz töwekgelligine, ýagny öz materiallaryndan, öz güýji we serişdeleri bilen ýerine ýetirýär. Mundan tapawutlylykda zähmet şertnamasyny baglaşan işgär degişli guramanyň işgärler düzümine goşulýar, içki zähmet tertip-düzgüniniň kadalaryna tabyn bolýar we iş berijiniň görkezmelerini ýerine ýetirmäge borçludur. Potratçylyk şertnamasyny zähmet şertnamasyndan tapawutlandyryýan adatça öňe saýlanýan almatlar şulardan ybarat bolup durýar.

Emma, öý zähmetinde işgär anyk zakazy ýerine ýetirýär we içki zähmet tertip-düzgüniniň kadalary bilen baglanyşykly bolmazdan, onuň degişli netijesini tabşyrýar. Hususy telekeçiler öz işgärleri üçin içki zähmet tertip-düzgüniniň kadalaryny bellemäge borçly dälidirler. Çünki görkezilen tapawutlar bu tapawutlandyryma üçin ýeterlik derejede takyk dälidir.

Häzirkä wagtda zähmet şertnamasyny potratçylyk şertnamasyndan tapawutlandyryýan esasy ölçegler şular bolup durýar: birinjiden, işgär tarapyndan zähmet şertnamasy boýunça anyk zähmet wezipesiniň, ýagny zähmet hakynda kanunçylyk bilen anyk zada öwürülen netijäniň gazanylmagy bilen hökman baglanyşykly bolmadyk düzgünleşdirilýän işiň ýerine ýetirilmegi; ikinjiden, işgäre zähmet hakyndaky kanunçylykda zähmetiň mukdary we şertleri, onuň tölegi, şeýle hem durmuş taýdan ätiýaçlandyrylmagy boýunça ýeňillikler ulgamynyň degişli bolmagy.

Taryhda zähmet şertnamasy potratçylyk şertnamasynyň esasynda ýüze çykyşy.

4. Potratçylyk şertnamasynyň ulanylyş çygry

Potratçylyk şertnamasy giňden ulanylýar. Ol anyk, aýratyn netijesi bolan işler barada gürrüň edilýän ähli ýerde ulanylýar, şonda işi ýerine ýetirýän tarapyň özi hem ony guraýar. Adatça, tikilen kostýumdan gurlan jaýa ýa-da desga çenli ähli täze zadyň döredilmegi işiň netijesi bolup durýar. Emma potrat haçan-da zakazçynyň gaýtadan işlemegi ýa-da işlemegi üçin özüne degişli zadyny beren mahalynda hem ýüze çykýar. Gurluşyk potratyň ulanylyş has möhüm ugruny emele getirýär. Şunuň bilen birlikde potrat gurluşygynyň özüni, sonuň ýaly-da onuň bilen ýygjam baglanyşykda bolan taslama, gözleg, gurnama, işe giriziş-sazlaýyş we başga işlere deň derejede aralaşýar. Potratçylyk şertnamasy raýatlaryň şahsy isleglerine hem hyzmat edýär. Bagçylyk ýerleri ýa-da ýaşaýyş jaýy gurlanda heýkelçä ýa-da hudožnige täze zadyň ýa-da abatlaýyş ussahanasynyň döredilmegi, köne maşynyň bagçylykda işlemek üçin traktora öwürilmegi we ş.m. üçin sargyt bilen oňa ýüzlenýäler.

5. Taraplaryň hukuklary we borçlary

Potratçylyk şertnamasynda göz öňünde tutulan işiň ýerine ýetirilmegi potratçynyň esasy borjy bolup durýar. Ol anyk zadyň ýasalmagynda, ýagny portretiň çekilmeginde ýa-da zadyň üýtgedilmeginde, mysal üçin, hereketlendirijiniň abatlanýlmagynda, ýa-da bolsa başga netijäniň gazanylmagynda, mysal üçin, tekstiň iňlis dilinden türkmen diline terjime edilmeginde öz beýany tapyp biler.

Potratça esasy borjundan başga-da, goşmaça borçlar hem, mysal üçin, işleri kemçiliksiz ýerine ýetirmek (TRK-nyň 658-nji maddasy) ýada ýetmezçilikleri düzetmek (TRK-nyň 659-njy maddasy) borjy ýüklenilip bilner. Mysal üçin, zakazçydan alnan materialyň hil boýunça talaplara laýyk gelmeýändigini ýa-da ýaramsyzdygyny (TRK-nyň 662-nji maddasy) duýdurmak we ş.m. hem potratçynyň goşmaça borçlaryna degişlidir.

Öndürilýän zat barada maglumatyň berilmegi, zadyň ulanylmagy babatda maslahatyň berilmegi, gurluşyk taslamalarynyň berilmegi we ş.m. hem potratçynyň goşmaça borçlaryna degişli edilip bilner.

Potratça ylalaşylan hakyň tölenilmegi (TRK-nyň 650-nji maddasynyň ikinji bölegi), şertnama laýyklykda ýerine ýetirilen işiň kabul edilmegi (TRK-nyň 664-nji maddasynyň birinji bölegi) zakazçynyň esasy borjuna düýýär.

Şeýle hem zakazça goşmaça borçlary ýüklenilip bilner, mysal üçin, abatlamagy geçirmek üçin jaýlaryň boşadylmagynyň we berilmeginiň (ýardam etmek borjy – TRK-nyň 654-nji maddasynyň birinji bölegi) we ş.m. borjy.

6. Smeta düzmek

Potratçylyk şertnamasy baglaşylmagyndan öň, kada boýunça, zakazçynyň haýyşy boýunça potrat işleriniň bolup biljek bahasyny kesgitlemek üçin smeta düzülýär. Elbetde, bu potratçy tarapyndan wagtlaýyn, sonuň ýaly-da maliýe harajatlarynyň çekilmegini talap edýär. Şunuň bilen baglanyşykly şeýle sowal ýüze çykýar: smetanyň düzülmegi bilen baglanyşykly çykdajylary kim tölemeli? TRK-nyň 650-nji maddasynyň üçünji böleginde şu sowalyň jogaby bar. TRK-nyň 650-nji maddasynyň üçünji bölegine laýyklykda potrat bilen baglanyşykly smetanyň düzülmegi, eger ylalaşykda başgaça bellenilmedik bolsa, zakazçy tarapyndan tölenilmän biler.

651-nji madda. Hak

1. **Eger işiň ýerine ýetirilmegi ýagdaýlara laýyklykda diňe hak tölenilmegi arkaly bolup biler diýlip garaşylýan bolsa, onda hak tölemek sessiz-üýnsüz ylalaşylan diýlip hasap edilýär.**
2. **Eger tölenilmeli hakyň möçberi bellenilmedik bolsa, onda tassyklanylýan bahalar bar mahalynda haka şol bahalara laýyklykda hakyň möçberi hökmünde garalýar, tassyklanan bahalar ýok mahalynda bolsa adatça şonuň ýaly iş üçin tölenilýän hak hökmünde garalýar.**

1. Hak (sylag) tölemek hakda sessiz ylalaşyk

Potratçynyň işine hak tölemek hakynda ylalaşyk potrat şertnamasynyň düýpli düzümlük bölegi bolup durýar we kada boýunça, hakyň möçberi şertnama baglaşylan mahalynda kesgittlenýär.

Düşündirilýän maddada şertnamanyň taraplary, eger hakyň möçberi hakynda şertleşmedik hem bolsa, emele gelen ýagdaýa laýyklykda işiň diňe hak üçin ýerine ýetirilmegine garaşyp biljek şeýle ýagdaý düzgünleşdirilýär. Şonda TRK-nyň 651-nji maddasynyň birinji bölegi şeýle ýagdaýlarda hak sessiz-ünsüz ylalaşylan diýlip hasap edilýär (höweslendiriş belligi). Şeýlelikde bu kadanyň maksady şertnama baglaşylanda ýüze çykan boşlugy doldurmak bolup durýar.

Bu kada durmuşda taraplar şertnama baglaşanda ýörite şertleşmeýän goşmaça işleri ýerine ýetiren mahalynda ýörgünli ulanylýar. Mysal üçin, öý abatlanýan mahalynda bütün elektrik ulgamynyň simleriniň täzelenmek zerurlygy ýüze çykýar. Tölegiň diňe bir möçberi däl-de, eýsem onuň ,kada boýunça, taraplaryň ylalaşygyna görä tertibi hem bellenilýär. Bu ýerde dürli wariantlary ulanyp bolýar. Birinjiden, zakazçynyň hakuýy tölegleri. Olar iş başlanmazýndan öň we işiň önümçiliginiň barşynda hem ulanylýp bilner. Adatça potratçynyň hakuýy tölegleri baradaky talaby materiallaryň ýa-da geljekki obýekt üçin enjamlaryň önünden satyn alynmagynyň zerurlygy bilen delillendirilýär. Ikinjiden, ýola goýlan nobatly meýilnamalaýyn tölegler. Adatça taraplar tarapyndan işleriň ýerine ýetirilmeginiň umumy möhleti we depginleri bilen döwürleýin baglanyşdyrylýar. Üçünjiden, tapgyrlaryň, işleriň toplumlarynyň ýa-da potratyň umumy mazmunynyň aýry-äýri obýektleriniň tamamlanmagyna görä tölegler. Bu ýagdaýlarda, kada boýunça, töleg hak tölenilýän obýektiň aralykdaky ýa-da bölekleyin kabul edilmelerinden soň geçirilýär. Dördünjiden, işleriň zakazçy tarapyndan doly kabul edilenden soň hakyň doly tölenilmeşi. Hak doly tölenilen mahalynda öň ýerine ýetirilýän hakuýy we aralykdaky tölegleriň ählisi hasaba alynýar. Hakyň doly tölenilmeşi ähli işler göwnäjeý we bellenen möhletde ýerine ýetirilýän şertinde geçirilýär. İşleriň möhletinden öň ýerine ýetirilmegi olaryň öz-özünden möhletinden öň tölenilmegine getirmeýär. Hakyň möhletinden öň tölenilmeşi taraplaryň ylalaşmagy boýunça mümkindir.

2. Hakyň möçberiniň kesgitleniş tertibi

TRK-nyň 651-nji maddasynyň ikinji böleginde, eger hakyň möçberi bellenilmedik bolsa, onda tassyklanýan nyrhlar bolan mahalynda ol hökmünde şol nyrlara laýyklykdaky haklara seredilýändigini, olar bolmadyk mahalynda adaty şeýle işe tölenilýän hakyň bellenilýändigini anyklaýdyrýlar. Ilki bilen işiň dürli pudaklarynda ulanylýan, döwlet tarapyndan tassyklanýan tarifler we nyrhlar göz önüne tutulýar.

652-nji madda. Çykdaýylar smetasynyň artdyrylmagy

- Eger çykdaýylar smetasy potratçylar tarapyndan dogrudygyna kepillik berilmezden şertnama esas edilip alnan bolsa hem-de smeta düýpli suratda artdyrylmasy iş ýerine ýetirilip bilinmejek bolsa, onda şu esasyda zakazçy tarapyndan şertnama ýatyrylanda, potratçynyň diňe şu Kodeksiň 668 maddasynda görkezilen talaba hukugy bardyr.**
- Potratçy smetanyň artdyrylmagynyň mümkinligini haýal etmän zakazça habar etmäge borçludur.**

1. Umumy düzgünler

Eger ýerine ýetirilýän işler möçberi we görnüşleri boýunça uly bolmasa, onda taraplar bahasyny potratçylyk şertnamasy baglaşylan mahalynda kesgitleýärler. Emma işleriň möçberi uly bolsa, olaryň görnüşleri has dürli-dürli bolsa, onda işiň bahasy smetanyň düzülmegi arkaly kesgitlenip bilner. Smeta şertnamanyň taraplarynyň islendigi tarapyndan düzlüp bilner, emma potratçy, Düzgün boýunça hünärmen bolup durýan bolsa, hut oňa ony taýýarlamak tabşyrylýar. Şunuň bilen baglylykda, eger iş potratçy tarapyndan düzülen smeta laýyklykda ýerine ýetirilse ol güýje girýär we zakazçy tarapyndan tassyklanýan pursatyndan başlap, potratçylyk şertnamasynyň bir bölegine öwürülýär. Emma TRK-nyň 652-nji maddasynyň birinji bölegine laýyklykda, eger şertnamanyň esasynda potratçy tarapyndan dogrudygyna kepillik berilmedik çykdaýylaryň smetasy goýlan bolsa hem-de iş smeta düýpli artdyrylmazdan ýerine ýetirilip bilinmeýän bolsa, zakazçynyň şertnamany bozmaga hukugy bardyr.

Zakazçy şertnamany şu sebäpli bozan mahalynda potratçynyň eýýäm ýerine ýetirilýän işe hak ýa-da çykaran harajatlarynyň öwezini dolunmagyny talap etmäge hukugy barmy diýen sorag ýüze çykýar. Bu meseläniň çözülmegi üçin 652-nji maddanyň birinji bölegi zakazçynyň potratçynyň önündäki jogapkärçiliginiň önünden dörejek sebäplerini we möçberini kesgitleýän TRK-nyň 668-nji maddasyna salgylanýar. Hususan-da, potratçy ýerine ýetirilýän işleriniň hakyň böleginiň tölenilmegini we smeta goşulmadyk goşmaça harajatlaryň öweziniň dolunmagyny diňe zakazçynyň günäsi boýunça işiň netijesi heläk bolan ýa-da işiň hiliniň ýaramazlaşan halatynda talap edip biler.

Ähli beýleki ýagdaýlarda potratçynyň zakazçydan haky ýa-da çykdaýylaryň öwezini talap etmäge hukugy ýokdur.

2. Smetanyň artdyrylmagynyň mümkinçiligi barada habar bermek borjy

TRK-nyň 652-nji maddasynyň ikinji bölegine laýyklykda, potratçy zakazça smetanyň artdyrylmagynyň mümkinçiligi barada haýal etmän habar bermäge borçludur. İş potratçylyk şertnamasynda görkezilen bahasynyň artdyrylmagy bilen ylalaşmaýan zakazçynyň şertnamadan ýüz öwürmäge hukugy bardyr. Bu ýagdaýda potratçy diňe TRK-nyň 668-nji maddasynda göz önünde tutulan ýagdaýlar bolan halatynda işiň şol pursata çenli ýerine ýetiren böleginiň bahasynyň tölenilmegini talap edip biler. Zakazçyny işiň şertnamada görkezilen bahasynyň artdyrylmagynyň zerurlygy barada öz wagtynda duýdurmadyk potratçy işe şertnamada kesgitlenen baha boýunça hak tölemek hukugynyň saklanyp galmagy bilen şertnamany ýerine ýetirmäge borçludur.

653-nji madda. Potratçynyň işi hut özüniň ýerine ýetirmek borjy

Potratçynyň işi hut özi ýerine ýetirmegi işiň ýagdaýlaryndan ýa-da işiň häsiýetinden gelip çykýan mahalynda, diňe şeýle halatda potratçy sonuň ýaly işlemäge borçludur.

Umumy düzgün boýunça, potratçylyk şertnamasyna görä, tehniki taýdan çylşyrymly däl, möçberi uly bolmadyk işleriň ýerine ýetirilmegi hakynda gürrüň edilende, olar potratçynyň hut özi tarapyndan ýerine ýetirilýär. Emma işleriň, aýratyn-da gurluşyk potratçynyň pudagyndaky işleriň çylşyrymly toplumlary ýerine ýetirilýän mahalynda baş potratçylyk ýörelgesi ulanylýar. Eger potratçylyk şertnamasyndan potratçynyň şertnamada göz önünde tutulan işi hut özüniň ýerine ýetirmek borjy gelip çykmaýan bolsa, potratçynyň öz borçlarynyň ýerine ýetirilmegine başga adamlary çekmäge hukugy bardyr. Bu

ýagdaýda potratçy- baş potratçynyň wezipesinde, onuň aýry-aýry işleriň ýerine ýetirilmegi üçin çeken adamlary bolsa kömekçi potratçylaryň wezipesinde çykyş edýärler.

TRK-nyň 653-nji maddasyna laýyklykda, işi hut özüniň ýerine ýetirmegi potratçynyň borjuna degişli däl. Diýmek, zakazçy diňe kadadan çykma hökmünde potratçydan işi hut onuň özüniň ýerine ýetirmegini, bu olaryň arasynda ylalaşylan halatynda talap edip biler. Mysal üçin, hassahanada ýüz tutulan mahalynda operasiýanyň islendik lukman tarapyndan däl-de, anyk lukman tarapyndan ýerine ýetirilmegi.

653¹-nji madda. Baş potratçy we kömekçi potratçy

- 1. Eger şertnamada göz öňünde tutulan işi diňe potratçynyň özi tarapyndan amala aşyrylmalydygy baradaky borç kanundan ýada şertnamadan gelip çykmaýan bolsa, onda potratçy öz üstüne alan borçlaryny ýerine ýetirmek üçin buýrujynyň razylygy bilen fiziki we ýuridik şahslary (kömekçi potratçylary) çekip biler. Şeýle bolanda potratçy baş potratçy bolup çykyş edýär.**
- 2. Şu maddanyň 1-nji bendiniň ýa-da şertnamanyň düzgünlerini bozmak arkaly potratçylyk şertnamasyny ýerine ýetirmäge kömekçi potratçyny çeken baş potratçy, kömekçi potratçynyň şertnamany ýerine ýetirmäge gatnaşmagy bilen ýetirilen zyýan üçin buýrujynyň öňünde jogapkärçilik çekýär.**
- 3. Baş potratçy kömekçi potratçynyň borçlaryny ýerine ýetirmändiginiň ýa-da degişli derejede ýerine ýetirmändiginiň netijeleri üçin şu Kodeksiň 383-nji maddasynyň 1-nji bendiniň düzgünlerine laýyklykda buýrujynyň öňünde jogap berýär, kömekçi potratçynyň öňünde bolsa, buýrujynyň potratçylyk şertnamasy boýunça borçlaryny ýerine ýetirmändigini ýa-da degişli derejede ýerine ýetirmändigini üçin jogapkärçilik çekýär. Eger kanunda ýa-da şertnamada başgaça göz öňünde tutulmadyk bolsa, onda buýrujy we kömekçi potratçy biri-birine olaryň hersiniň baş potratçy bilen özara baglaşan şertnamasynyň bozulmagy bilen bagly talaplary bildirip bilmezler. (653¹-nji maddasy**

2012-nji ýylyň 04-nji maýyndaky Türkmenistanyň Kanuny esasynda goşulan Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary, 2012 ý., № 2, 50-nji madda)

TRK-a şu goşmaça şertnama hukuk işiniň tejribesinden gelip çykýar. Bize belli bolşy ýaly, düýpli gurluşyk üçin potratçyň özbaşdak ähmiýeti we aýratynlyklary bardyr. Düýpli gurluşyk üçin potratçylyk şertnamasy möhüm hojalyk şertnamalarynyň hataryna degişlidir. Potratçy bilen zakazçynyň düýpli gurluşyk boýunça gatnaşyklary resmleşdirilmezinden öň uly guramaçylyk-taýýarlyk çäreleri geçirildi. Potratçy tarapyndan (dürli kömekçi potratçylaryň kömegi bilen) gurlan we zakazça tassyklan taslama-smeta resminamalaryna laýyklykda tabşyrylan obýekt düýpli gurluşyk üçin potratçylyk şertnamasynyň mazmuny bolup durýar.

TRK-nyň 653¹-nji maddasynyň birinji böleginde potratçynyň zakazçy bilen ylalaşmagy boýunça öz borçlarynyň ýerine ýetirilmegini fiziki we ýuridik şahslary (kömekçi potratçylary) çekmäge hukugynyň mümkinçiligi göz öňünde tutulýar. Bu ýagdaýlarda zakazçy bilen bütin obýektiň gurluşygy üçin şertnama baglaşan potratçylyk guramasy (kompaniýasy) baş potratçy hökmünde çykyş edýär.

TRK-nyň 653¹-nji maddasynyň ikinji bölegi anyklaşdyryjy häsiýete eýedir. Baş potratçy öz işi üçin, şonuň ýaly-da kömekçi potratçynyň ýerine ýetirmegi üçin berlen iş üçin zakazçynyň öňünde jogapkärçilik çekýär. TRK gurluşyga çekilýän kömekçi potratçylaryň sanyny çäklendirmeyär. Baş potratçy gurluşyk meýdançasyndaky ähli işlere ýolbaşçylyk edýär we olara jogap berýär.

Şonuň üçin TRK-nyň 653¹-nji maddasynyň üçünji bölegi baş potratçynyň zakazçynyň öňünde şu kodeksiň 383-nji maddasynyň birinji böleginiň düzgünlerine laýyklykda kömekçi potratçynyň borçlaryny ýerine ýetirmändigini ýa-da göwnejaý ýerine ýetirmändiginiň netijeleri üçin, kömekçi potratçynyň öňünde bolsa zakazçy tarapyndan potratçylyk şertnamasy boýunça borçlaryny göwnejaý ýerine ýetirmändigini üçin jogapkärçilik çekýändigini belleýär.

Eger kanunda ýa-da şertnamada başgaça göz öňünde tutulmadyk bolsa zakazçynyň ýa-da kömekçi potratçynyň olaryň her biri tarapyndan baş potratçy bilen baglaşan şertnamasynyň bozulmagy bilen baglanyşykly talaplary biri-birine bildirmäge hukugy ýokdyr. Şeýlelikde borçlar göwnejaý ýerine ýetirilmedik halatynda baş potratçy we kömekçi potratçy biri-birine diňe raýat-hukuk serişdeleri bilen täsir edip bilerler.

654-nji madda. Zakazçynyň ýardam etmegi

- 1. Eger zakazçy göwnejaý ýerine ýetirilen işi kabul etmese, onda potratçy zelesiň öweziniň dolunmagyny talap edip biler. Eger zakazçy işleri ýerine ýetirmek üçin hereketleri berjaý etmedik halatynda hem zyýanyň öwezini dolmaga borçludur.**
- 2. Öwezini doluş hakyň möçberi geçirilen möhletliň dowamlylygyndan hem-de bellenen hakyň möçberinden ugur alnyp, şeýle hem möhletliň geçirilmegi netijesinde potratçynyň tygşytlan harajatlaryny hem-de öz işçi güýjüni peýdalanmagy netijesinde onuň möhletliň geçirilen wagtyň dowamynda alan peýdasy nazara alnyp kesgitlenilýär.**

1. Zakazçynyň işi kabul etmek boýunça borjy

Potratçy tarapyndan ýerine ýetirilen işiň kabul edilmegi zakazçynyň esasy borçlarynyň hataryna girýär. Düşündirilýän maddada zakazçynyň işi kabul etmedik halatynda, potratçynyň zelesiň öweziniň dolunmagyna hukugynyň bardygyny berkidilýär.

Durmuşda kabul etmegiň aralyk, böläkleýin, doly ýaly dürli görnüşlerine duş gelinýär. Bu görnüşleriň käbiri - şertnamadan, käbiri bolsa, kanunçylyk tekliplamalaryndan gelip çykyp bilýär. Kabul etmegiň ähli görnüşleriniň esasy wezipesi - işleriň hilini barlamak. 654-nji maddanyň birinji böleginde, eger zakazçy göwnejaý ýerine ýetirilen işi kabul etmese, potratçynyň zelesiň öweziniň dolunmagyny talap edip bilýändigini bellemek bilenilýär.

Ýerine ýetirilen iş üçin hakyň tölenilmegini talap etmekden başgaca, potratçynyň 1-nji bölege laýyklykda zelesiň öweziniň dolunmagyny talap etmäge hukugy bar, bu bolsa zadýň saklanylmagyna, daşalmagyna we ş.m. çykdajylaryň öweziniň dolunmagynda öz beýany tapyp biler.

Işleriň emele gelen kabul ediş tejribesine görä, zakazçy potratçynyň gatnaşmagynda kabul eden mahalynda işleriň ýerine ýetirilmeginiň netijelerine göz aýlaýar we işi ýaramazlaşdyrýan, şertnamanyň şertleriniň ýerine ýetirilmedik halatynda ýa-da kemçilikler ýüze çykarylan halatynda bu barada potratça haýal etmän habar berýär. Soňra zakazçynyň, eger kabul etmegi tassyklaýan resminamada beýan edilen bolsa, kabul edilende ýüze çykarylan kemçiliklere salgyylanmaga hukugy bardyr. Işleriň netijeleriniň olaryň hilini barlamazdan kabul edilmegi we soňra kemçilikleriň ýüze çykarylmagy, eger olar kabul etmegiň adaty usulynda ýüze çykarylýp bilinmedik bolsa zakazça olara salgyylanmaga hukuk berýär. Zakazçy işleriň ýerine ýetirilmegi üçin zerur bolan hereketleri ýerine ýetirmedi halatynda hem zeleeň öwezini dolmaga borçludyr (ýardam etmek borjy). Mysal üçin, eger potratyň mazmuny öýüň abatlanlymagy bolsa, zakazçy öýi wagtynda boşatmaga we ony abatlamak işleriniň geçirilmegi üçin bermäge borçludyr. Garşylyklaýyn ýagdaýda, TRK-nyň 654-nji maddasynyň birinji böleginiň ikinji sözlemine laýyklykda, ol durulan wagtyň öwezini dolmaga borçludyr.

2. Öwezini dolmagyň möçberi

TRK-nyň 654-nji maddasynyň ikinji bölegi öwezini dolmagyň möçberiniň kesgitleniş usulyňy göz önünde tutýar, ýagny öwezini dolmagyň möçberi möhletini geçirmegiň dowamlylygyndan hem-de bellenen hakyň möçberinden ugur alnyp, şeýle hem potratçy tarapyndan möhletini geçirmegiň netijesinde tygşytlanan harajatlaryň hem-de onuň möhletini geçiren wagtynda öz işçi güýjüni peýdalanmagyň netijesinde alan peýdasynyň hasaba alynmagy bilen kesgitlenilýär.

655-nji madda. Potratçynyň girew goýmak hukugy

Şertnama baradaky talaplary üpjün etmek üçin, potratça zakazçynyň potratçy tarapyndan ýasalan ýa-da remont edilen gozgalýan zatlary barada, eger şol zatlar ýasalan ýa-da remont edilen mahalynda onuň eýelik etmeginde bolýan bolsa, girew goýmak hukugy berilýär.

TRK-nyň 655-nji maddasy kanun boýunça girew goýmak halatlarynyň birini göz önünde tutýar, oňa görä potratça zakazçynyň potratçynyň eýeçiliginde duran gozgalýan zatlaryny girew goýmak hukugy berilýär. Şular girew goýmak hukugyny ulanmagyň önünden dörräp biljek sebäpleri bolup durýar: a. - zakazçynyň potratça hak tölemek boýunça borçlaryny ýerine ýetirmezligi we b. zakazçynyň zadynyň potratçynyň eýeçiliginde durmagy. Mysal üçin, zat eýesi öz telewizoryny abatlamak üçin ussahana berýär. Eger ol abatlamagyň bahasyny wagtynda tölemese, ussahana ol telewizora girew almak hukugyny edinýär we öz talabyny kanagatlandyrmak üçin onuň TRK-nyň Girew hakyndaky kadalaryna laýyklykda onuň satylmagyny talap edip biler.

Potratçynyň girew goýmak hukugy diňe bir hakyň tölenilmegini üpjün etmän, eýsem potratçynyň zakazça, mysal üçin harajatlaryň ýa-da zeleeň öwezini dolmak we ş.m. ýaly ähli beýleki talaplaryny hem üpjün edýär.

656-njy madda. Gurluşyk işleri ýerine ýetirilen mahalynda üpjünçilik ipotekasy

Şertnama boýunça öz talaplaryny üpjün etmek üçin, desgany ýa-da desganyň bir bölegini bina edýän potratçy gurluşyk üçin zakazçy tarapyndan berlen ýer uçastogy barada üpjünçilik ipotekasynyň bellenilmegini talap edip biler. Eger iş entek tamamlanlymadyk bolsa, onda ol tölenilmeli haka girizilmedik harajatlary nazara alyp, hakyň diňe ýerine ýetirilen işe laýyk gelýän böleginiň möçberinde üpjünçilik ipotekasynyň berilmegini talap edip biler.

«Ýer hakynda» Türkmenistanyň bitewi Kanunynyň (25.10.2004 ý.) 116-njy maddasyna laýyklykda ýer bölegi ipotekanyň närsesi bolup bilmez. Emma 167-nji maddanyň mazmunyna görä giň manysynda ýer bölekleri diýlip, ýer bilen pugta baglanyşygy bolan ähli binalara we desgalara hem düşünilýär. Çünki, «Ýer hakynda» Türkmenistanyň bitewi Kanunynyň 24-nji maddasynyň birinji bölegine laýyklykda

Türkmenistanyň raýatlarynyň ýere bolan hususy eýeçilik hukugy ýaşaýyş jaýyna ýa-da jaýa eýeçilik hukugynyň Türkmenistanyň başga raýatyna geçmegi raýat-hukuk geleşikleriniň netijesinde hem ýüze çykýar.

TRK-nyň 656-njy maddasy Şertnama boýunça öz talaplaryny üpjün etmek üçin, desgany ýa-da desganyň bir bölegini bina edýän potratçy gurluşyk üçin zakazçy tarapyndan berlen ýer uçastogy barada üpjünçilik ipotekasynyň bellenilmegini talap edip biler. Eger iş entek tamamlanlymadyk bolsa, onda ol tölenilmeli haka girizilmedik harajatlary nazara alyp, hakyň diňe ýerine ýetirilen işe laýyk gelýän böleginiň möçberinde üpjünçilik ipotekasynyň berilmegini talap edip biler.

Bu kadanyň manysyna görä, gurluşyk işleri ýerine ýetirilen mahalyndaky üpjünçilik ipotekasy diňe ýer böleginde bina edilýän desga ýa-da desganyň bir bölegi üçin baglaşylýp bilner, degişlilikde bellenen tertipde resmileşdirilen mahalynda ýer bölegine bolan hukuk hem geçýär.

657-nji madda. Zakazçynyň şertnamany ýatdyrmak hukugy

Işleriň tamamlanmak pursatyndan öň zakazçy şertnamanyň ýatyrylmagyny islendik wagtda talap edip biler. Eger zakazçy şertnamany ýatyrýsa, onda potratçy şertnamanyň ýatyrylmagy netijesinde özüniň tygşytlan ýa-da edinen zadyny çykyp, bellenen hakyň tölenilmegini talap etmäge haklydyr.

TRK-nyň düşündirilýän maddasynda zakazçynyň işi tamamlanýan pursatyna çenli şertnamanyň ýatyrylmagyny islendik wagtda talap edip bilýändigini bellenilýär. Şertnamanyň ýatyrylmagynyň sebäplerini we esaslaryny görkezmek talap edilmeýär. Potratçylyk şertnamasyny zakazçynyň başlangyjy boýunça ýatdyrmak hukugy ony potratça hak tölemek borjundan boşatmaýar.

Şertnamanyň ýatyrylmagy potratça erk-islegini birtaraplaýyn beýan etmek (habar bermek) arkaly amala aşyrylýar. Potratçynyň razylgygy talap edilmeýär. Zakazçydan habaryň alynmagy ýeterlikdir. TRK habaryň formasyny bellemeýär. Şonuň üçin ol dilden hem edilip bilner.

Umumy Düzgün boýunça zakazçynyň diňe öz işini tamamlandan soň hem-de şertnamanyň mazmunyny zakazça tabşyrandan soň hak talap etmäge hukugy bar. Zakazy gutarnykly tamamlamazdan, onuň edilen işiň öweziniň dolunmagyny talap etmäge hukugy ýokdur. Emma TRKnyň 657-nji maddasynda göz önünde tutulan ýagdaýda onuň edilen iş üçin hak almaga hukugy bardyr, sebäbi şertnamanyň ýatyrylmagy onuň günäsi bilen däl-de, eýsem zakazçynyň başlangyjy boýunça bolup geçýär. TRK-nyň 657-nji maddasynyň ikinji sözlemi oňa zakazçynyň şertnamany ýatyrnak hukugyny ulanandygy üçin öweziniň dolunmagy hökmünde şeýle kadadan çykmany berýär: eger zakazçy şertnamany ýatyrsa, onda potratçy şertnamanyň ýatyrylmagy netijesinde özüniň tygşytlan ýa-da edinen zadyny çykyp, bellenen hakyň tölenilmegini talap etmäge haklydyr. Mysal üçin, eger zakazçy öýi abatlamagyň şertnamasyny ýatyrsa, potratçy hak almak talabyndan başga-da satyn alan gurluşyk materialyny özünde goýup ýa-da bu materialyň öweziniň dolunmagyny talap edip biler.

Başga tarapdan, haçan-da zakazçy öz başlangyjy bilen potratçylyk şertnamasyny ýatyrýan bolsa, potratçy zakazçynyň beren materiallaryny, enjamyny, gaýtadan işlemek üçin beren zadyny we başga emlägi yzyna gaýtarmaga ýa-da olary zakazçynyň görkezzen adamyna, eger bu mümkin däl bolsa – materiallaryň, enjamyň we başga emlägiň bahasynyň öwezini dolmaga borçludyr.

658-nji madda. İşleri kemçiliksiz ýerine ýetirmek borjy Potratçy işi ýerine ýetirende şol işiň wada edilen häsiýetleri bolar ýaly hem-de bu işiň gymmatyny we adatdakysy ýaly peýdalanmaga ýa-da şertnamada göz önünde tutulýşy ýaly peýdalanmaga ýaramlylygyny ýok edip biläýjek ýa-da azaldyp biläýjek kemçilikleri bolmaz ýaly edip ýerine ýetirmäge borçludyr.

TRK-nyň 658-nji maddasy potratçynyň şertnamada göz önünde tutulan işi oňat hilli ýerine ýetirmek boýunça borjyny berkidýär we şertnama boýunça ýerine ýetirilen işleriň hiliniň we olaryň netijeleriniň üpjün edilmeginiň şertlerini göz önünde tutýar. Hil boýunça umumy talaplar şeýle beýan edilýär, potratçy işi ýerine ýetirende şol işiň wada edilen häsiýetleri bolar ýaly hem-de bu işiň gymmatyny we adatdakysy ýaly peýdalanmaga ýa-da şertnamada göz önünde tutulýşy ýaly peýdalanmaga ýaramlylygyny ýok edip biläýjek ýa-da azaldyp biläýjek kemçilikleri bolmaz ýaly edip ýerine ýetirmäge borçludyr. Bu kadalar potratçyň mazmunynyň şertnamada göz önünde tutulan wezipesi boýunça ulanylmagyny üpjün etmek zerurlygyna syrygýar. Eger şertnamada bu barada hiç zat aýdylmasa, degişli işleriň hili baradaky adaty talaplar ulanylýar.

TRK ýörite potratçynyň ýerine ýetiren işiniň hiline jogapkärçiligini düzgünleşdirýär. Şonuň üçin potratçylyk şertnamasynda hil kepillikleri hakynda şertleriň möhüm ähmiýeti bardyr. Şonuň bilen birlikde potratçy tarapyndan ýerine ýetirilýişiniň hiliniň şertnamalaýyn we kanuny kepillikleri barada aýdyp bolar.

Potratçynyň işiniň hili ýa-da kemçilikleri kesgitlenen mahalynda TRK-nyň satyn almagyň-satmagyň näsresiniň kemçiliksiz berilmegi babatdaky kadalary degişlilikde ulanylýar (TRK-nyň 511-513 maddalary).

659-njy madda. Kemçilikleri düzetmek

- 1. Eger iş wada edilen häsiýetlere laýyk gelmeýän bolsa, onda zakazçy kemçilikleriň düzedilmegini talap edip biler. Eger kemçilikleri düzetmek nälaýyk çykdajylaryň edilmegini talap edýän bolsa, onda potratçy kemçilikleri düzetmekden ýüz döndermäge haklydyr.**
- 2. Eger potratçy kemçilikleri düzetmegi gijikdirse, onda zakazçy kemçilikleri özbaşdak düzedip biler we çykdajylaryň tölenilmegini talap edip biler.**

1. Umumy düzgünler

TRK-nyň 658-nji maddasynda göz önünde tutulan kemçilikler bolan mahalynda zakazçynyň potratçydan bu kemçilikleriň düzedilmegini talap etmäge hukugy bardyr.

Potratçylyk şertnamasy boýunça hil barlagy islendik wagt we hökman işler kabul edilen mahalynda geçirilip bilner. İşleriň barşynda kemçilikler ýüze çykarylan mahalynda zakazçynyň olaryň düzedilmegini talap etmäge hukugy bardyr.

Eger ýüze çykarylan kemçilikleri düzetmek üçin uly möçberde çykdajylar talap edilýän bolsa, potratçynyň kemçilikleri düzetmekden ýüz öwürmäge hukugy bardyr. Emma bu ony zakazça ýetirilen zeperiň öwezini dolmak borçlaryndan boşatmaýar.

2. Zakazçynyň kemçilikleriň düzedilmegine hukugy

TRK-nyň 659-njy maddasynyň ikinji bölegine laýyklykda, eger potratçy kemçilikleriň düzedilmeginiň möhletini geçirse, onda zakazçy kemçilikleri özbaşdak düzedip we çykdajylarynyň öweziniň dolunmagyny talap edip biler.

660-njy madda. Kemçilikleri düzetmek möhleti. Şertnamany ýatyrnak ýa-da haky azaltmak

- 1. Zakazçy şu Kodeksiň 658-nji maddasynda görkezilen kemçilikleri düzetmek üçin potratça degişli möhlet belläp biler, şunda ol bu möhlet geçenden soň kemçilikleriň düzedilmeginiň kabul etmekden ýüz dönderjegini aýtmalydyr. Eger kemçilikler öz wagtynda düzedilmese, onda möhlet geçenden soň zakazçy şertnamanyň ýatyrylmagyny ýa-da potratça tölenilmeli hakyň azaldylmagyny talap etmäge haklydyr.**
- 2. Eger kemçilikleri düzetmek mümkin bolmasa ýa-da potratçy kemçilikleri düzetmekden ýüz dönderse, ýa-da zakazçynyň aýratyn bähbitleri şertnamanyň haýal etmän ýatyrylmagyny ýa-da potratça tölenilmeli hakyň azaldylmagyny kanagatlandyryýan bolsa, onda möhlet bellemek talap edilmeýär.**
- 3. Eger kemçilikler önümiň gymmatyny ýa-da peýdalanmak üçin onuň ýaramlylygyny diňe sähelçejik azaldýan bolsa, onda şertnamanyň ýatyrylmagyna ýol berilmeýär.**

Düşündirilýän madda ýerine ýetirilýän işleriň we olaryň netijeleriniň hil şertleriniň üpjün edilmegine gönükdirilendir.

TRK-nyň 660-njy maddasy, aýratyn hem ol maddanyň birinji bölegi giňişleýin düşündirilmege mätäç däldir, sebäbi onuň bu möhlet geçenden soň kemçilikleriň aradan aýrylmagyny kabul etmekden ýüz öwürjekdigini aýtmak bilen, zakazçynyň

potratça şu kodeksiň 658-nji maddasynda görkezilen kemçilikleriň aradan aýrylmagy üçin gerekli möhleti belläp biljekdigini görkezip, bu meseläni düzgünleşdirýär. Eger bu kemçilikler öz wagtynda düzedilmese, onda möhlet geçenden soň zakazçynyň şertnamanyň ýatrylmagyny ýa-da potratçynyň hakynyň azaldylmagyny talap etmäge hukugy bardyr. Şoňa görä-de, 2-nji bent takyklaýjy häsiýete eýedir, onda, eger kemçilikleriň aýrylmagy mümkin däl bolsa ýa-da potratçy olary düzetmekden ýüz öwürýän bolsa, ýa-da zakazçynyň aýratyn bähbitleri şertnamanyň haýal etmän bozulmagyny ýa-da potratça berilýän hakyň azaldylmagyny oňlaýan bolsa, möhletiň belenilmeginiň talap edilmeýändigini görkezýär. Bu ýagdaýda potratçylyk şertnamasynyň bozulmagynyň TRK-nyň 657-nji maddasyna laýyklykda, şeýle hem şertnamanyň zakazçynyň başlangyjy boýunça zakazçynyň tarapyndan bozulmagyndan tapawutlanýar. 660-njy maddanyň ikinji böleginde görkezilýän ýagdaýda zakazçy potratçydan çykdajylarynyň we zeleliň öwezini dolmagyny talap etmäge hukugy bardyr, TRK-nyň 657-nji maddasyna laýyklykda bolsa, potratçynyň şeýle hukugy bar.

TRK-nyň 660-njy maddasynyň üçünji bölegine laýyklykda, eger kemçilikler önümiň gymmatlygyny ýa-da ulanylmaga ýaramlylygyny azkem kemeldýän bolsa, şertnamanyň bozulmagyna rugsat berilmeýär.

Potratçylyk şertnamasynyň tejribesiniň görkezişi ýaly, eger potratçylyk şertnamasynyň ýerine ýetirilmegine öz wagtynda girişmeýän bolsa ýa-da işi şeýle haýal alyp barýan bolsa, onuň möhletinde tamamlanmagy göz-görtele mümkin däl bolsa, zakazçy şertnamanyň ýerine ýetirilmeginden ýüz öwürýär we ýitgileriň öweziniň dolunmagyny talap edýär. İş ýerine ýetirilýän wagtynda onuň göwnējaý ýerine ýetirilmegi aýan bolan halatlarynda zakazçynyň potratça kemçilikleri düzetmegi üçin makul möhleti bellemäge we potratçy degişli talaby ýerine ýetirmedik halatynda potratçylyk şertnamasyndan ýüz öwürmäge ýa-da başga adama işiň potratçynyň hasabyna düzedilmegini tabşyrmaga, şeýle hem ýitgileriň öweziniň dolunmagyny talap etmäge haky bardyr.

661-nji madda. İşleri potratçynyň materiallaryndan bitirmek

Eger potratçy işi hut öz materialyndan bitirmegi borç edinýän bolsa, onda ol ýasalan zady we oňa bolan eýeçilik hukugyny zakazça bermelidir. Çalşylýan zady ýasamak hakyndaky şertnama barasynda satyn almak-satmak hakyndaky görkezmeler hereket edýär.

Düzgün boýunça, potratçy durmuşda, eger şertnamada başgaça bellenilmedik bolsa, şertnamada göz önünde tutulan işi öz materiallaryndan we öz serişdeleri bilen ýerine ýetirýär. İş öz materiallaryndan ýerine ýetirilýän potratçy işi öz hususy materialyndan ýerine ýetirmäge we zakazça ýasan zadyny we oňa bolan eýeçilik hukugyny bermäge borçlanýar.

Çalşylýan zady ýasamak hakyndaky şertnama barasynda satyn almak-satmak hakyndaky görkezmeler hereket edýär.

Eger işiň zakazçynyň materialyndan ýerine ýetirilmegi göz önünde tutulýan potratçylyk şertnamasyny berilýän materiallaryň alamaty boýunça satyn almak-satmakdan çäklendirip bolýan bolsa, onda satyn almak-satmagyň hem-de işi potratçynyň materialyndan ýerine ýetirilýän potratdan tapawutlandyrylmagy köp halatlarda kynçylyk döredýär.

Bu mesele ýuridiki edebiyatda seljerildi. Bu şertnamalaryň tapawutlandyrylmagy üçin ölçeň hökmünde, hususan-da, alyjy tarapyndan berilýän materiallaryň mukdary hökmündäki şeýle alamatyň ulanylmagy teklipl edilýär: «Eger alyjy tarapyndan harytlaryň ýasalmagy üçin zerur bolan materiallaryň köp bölegi berlen bolsa, onda şertnama potratçylyk hökmünde seredilip bilner» bu pikir şoňa meňzeş ölçeňi harytlaryň halkara satyn alnyş-satylyş şertnamalary hakynda Wena konwensiýasynda berkidilen. Emma, şertnamanyň mazmunynyň kimiň materiallaryndan taýýarlanandygyna görä şertnamanyň kysymyny takyk kesgitlemek hemişe başardyp durmaýar. Mysal üçin, bir adamyň beýleki adama onuň taýýarlan zadyny bermelidigi baradaky borjy anyk kesgitlenen şertlerde, eger bu zat doly potratçynyň materialyndan taýýarlanan hem bolsa potratçylyk şertnamasy hökmünde oňa dereje berlip bilner. Bu potratçylyk bilen satyn almak-satmagyň tapawutlandyrylmagyň esasynda ýatan has çuňňur alamatlaryň bardygyna şaýatlyk edýär.

Potratçy özüne degişli materiallaryň hiline, hatda şertnama baglasylan halatynda zakazçy şeýle materiallaryň bahasynyň tölän halatlarynda

hem olaryň tötänlikden heläk bolmak töwegelligine jogapkärçilik çekýär.

662-nji madda. Duýdurmak borjy

Potratçy şu aşakdakylar barada zakazça öz wagtynda duýdurmaga borçludyr:

1. **zakazçydan alnan materialyň hil baradaky talaplara laýyk gelmeýändigini ýa-da ýaramly dälidigi barada;**
 2. **zakazçynyň görkezmesi ýerine ýetirilen halatynda bitirilen işiň özüniň gymmatyny we onuň adatça peýdalanmaga ýa-da şertnamada göz önünde tutulýşy ýaly peýdalanmaga ýaramlylygyny ýok edýän ýa-da azaldýan kemçiliklerden sap bolmajakdygy barada;**
- w) potratça bagly bolmadyk we önümiň gymmatyny we peýdalanmak üçin onuň ýaramlylygyny ýok etmek ýa-da azaltmak howpuny döredýän haýsy-da bolsa bir hili ýagdaýlaryň bardygyny barada.**

TRK-nyň 662-nji maddasy potratçynyň zakazçyny ýerine ýetirilýän işiň kemçilikleriniň bolup biljekdigi barada duýdurmak boýunça borjuna berkidiýär. Hususan-da, ol işiň zakazçynyň materiallaryndan ýerine ýetirilýän halatlaryny düzgünleşdirýär. Potratçy zakazçydan materiallary kabul etmek bilen, olaryň işiň ýerine ýetirilmegi, ýagny potratçylyk şertnamasynyň mazmuny bolup durýan anyk önümiň ýasalmagy üçin onuň ýaramlylygyna seretmelidir we ony kesgitlemelidir. Potratça işiň netijelerine oňaýsyz täsir edip biljek ýagdaýlar barada zakazçyny duýdurmak borjuna ýüklemek bilen, Kodeks potratçynyň materiallaryň hiliniň, işiň alnyp barlyş täriniň, aýryaýry operasiýalaryň ýerine ýetirilmeginiň, anyk tehnologiýalaryň berjaý edilmeginiň we ş.m. meselelerinde zakazça görä köpräk derejede ygtyýarlydygynyň ugur alýar.

TRK-nyň 662-nji maddasy potratçynyň zakazçyny duýdurmaga borçly bolan ýagdaýlarynyň gutarnykly sanawyny bermeýär, emma ol ýagdaýlaryň manysy, häsiýeti maddada takyk görkezilýär, mysal üçin «a» kiçi bendinde - zakazçydan alnan materialyň hili boýunça talaplara laýyk gelmeýändigini ýa-da ýaramsyzdygy.

Potratçy zakazçyny TRK-nyň 662-nji maddasynda göz önünde tutulan ýagdaýlar barada diňe bir duýdurmaga däl, emma ony öz wagtynda etmäge hem borçludyr. Başgaça aýdylanda, duýduryş materiallar ulanylmagyndan öň hem-de zakazçynyň ýerine ýetirilýän işleriň pugtalygyna we ýaramlylygyna howp salýan görkezmeleri ýerine ýetirilmезinden öň,

ýagny maddanyň «b» kiçi bendine laýyklykda, zakazçynyň görkezmesi ýerine ýetirilen halatynda, ýerine ýetirilen iş adaty ýa-da şertnamada göz önünde tutulan peýdalanmak babatda onuň gymmatyny ýok edýän ýa-da peseldýän kemçiliklerden azat bolup bilmez.

Başga ýagdaýlarda şertnama baglaşylan mahalynda ýa-da onuň ýerine ýetirilmeginiň barşynda ýagdaýlaryň ýüze çykarylşyna görä, olaryň häsiýetine görä, emma zakazçynyň bu ýagdaýlary düzetmegi üçin hakykatda wagty bolar ýaly hasaby çykarylýp duýdurýş berilýär ýada olar boýunça karara gelinmegi.

Bu ýagdaýlar barada zakazça duýdurmadyk ýa-da şertnamada görkezilen möhlet, ol bolmadyk mahalynda bolsa – duýdurýşa jogap bermek üçin paýhasly möhlet, geçmegine garaşman ýa-da zakazçynyň öz wagtynda berlen, işi bes etmek hakyndaky görkezmesine garamazdan, işini dowam eden potratçynyň oňa ýa-da zakazça degişli talaplar bildiren mahalynda şol ýagdaýlara salgylanmaga haky ýokdur.

Zakazçy öz gezeginde, eger potratçynyň tarapyndan şol ýagdaýlar barada öz wagtynda ýa-da esasly duýdurylanyna garamazdan, ýaramsyz ýa-da hili pes materiallary, enjamy, tehniki resminamalary ýa-da gaýtadan işlenmegi (işlenmegi) üçin berlen zady paýhasly möhletde çalsyrmasa, işiň ýerine ýetiriliş usuly baradaky görkezmelerini üýtgetmese ýa-da onuň ýaramlylygyna howp salýan ýagdaýlary aradan aýyrmak üçin başga zerur çäreleri görmese, potratçynyň potrat şertnamasyny ýerine ýetirmekden ýüz öwürmäge we onuň bes edilmegi bilen ýetirilen ýitgileriň öweziniň dolunmagyny talap etmäge haky bardyr.

663-nji madda. Hak tölemek

Ýerine ýetirilen iş kabul edilen mahalynda onuň haky tölenilmelidir. Eger iş bölekleyin kabul edilmeli bolsa, tölenilmeli hak hem aýry-äýrý bölekleriň ýerine ýetirilmegi üçin tölenilmeli edilen bolsa, onda tölenilmeli hak işiň degişli bölegi kabul edilen pursatynda her bir bölegi üçin tölenilmelidir.

1. Umumy düzgünler

Hak tölemek we potratçy tarapyndan ýerine ýetirilen işi kabul etmek zakazçynyň esasy borjuna degişlidir. TRK-nyň 663-nji maddasy wagtyň gelmegi bilen zakazçyda tölemek borjynyň ýüze çykýan pursaty kesgitlenilýär.

TRK-nyň 663-nji maddasyna laýyklykda potratçy tarapyndan işiň ýerine ýetirilmegi hakyň tölenilmeginden öň bolup geçmelidir. Başgaça aýdylanda, ilki potratçy öz borjyny ýerine ýetirýär we diňe şondan soň zakazçy borçludur. Elbetde, kada dispozitiw bolup durýar. Taraplar bu meseläniň başga düzgünleşdirilmegi barada şertleşip bilerler. Adatça zakazçy awans töleýär we şondan soň potratçy işe başlaýar.

2. Hakyň bölekler boýunça tölenilmegi

Raýat-hukuk şertnamalary baglaşylan mahalynda taraplaryň birnäçe hökmany şertleri ylalaşmagy gerek. Hususan-da, şertnamada hakyň takyk möçberi ýa-da onuň ýerine ýetirilen işiň möçberinden, sarp edilen wagtdan ugur alyp kesgitlenilmeginiň tertibi göz önünde tutulmalydyr.

Eger iş bölekler boýunça, hak hem aýry-äýrý bölekleriň ýerine ýetirileni üçin bellenen bolsa, onda hak işiň degişli bölegi kabul edilen pursatynda her bir bölek üçin tölenilmelidir. Şuňa laýyklykda, umumy borjuň her bir bölegi ýerine ýetirilenden soň – potratçynyň zakazça talaplarynyň talap ediş wagty dowamlylygy hem hasaplanylýar.

664-nji madda. Işi kabul etmek

- 1. Işiň kabul edilmegi işiň hili sebäpli mümkin bolmadyk halatlardan başga halatda zakazçy şertnama laýyklykda ýerine ýetirilen işi kabul etmäge borçludur.**
- 2. Eger zakazçy kemçilikleriň bardygyny bilse-de, kemçilikli işi kabul etse, onda onuň şu Kodeksiň 659-njy we 660-njy maddalarynda görkezilen talaplary bildirmäge, özem diňe şeýle halatda, ýagny iş kabul edilen mahalynda özüniň ýüze çykarylýan kemçilikler barasyndaky hukuklaryny aýdan mahalynda bildirmäge hukugy bardyr.**

Işiň netijelerini kabul etmek zakazçynyň esasy şertnamalaýyn borjy bolup durýar. Hakyň tölenilmegi, tötänlikden heläk bolmak töwegelligi ýa-da potratyň mazmunyna zeper ýetmegi, işiň möhleti geçirilip kabul edilmegi zerarly ýitgileriň öweziniň dolunmagy ýaly birnäçe hukuk netijeleri işiň kabul edilmegi bilen baglanyşyklydyr. TRK-nyň 664-nji maddasynyň birinji bölegine laýyklykda, eger diňe işiň hili zerarly onuň kabul edilmegi mümkin däl bolmasa zakazçy şertnama laýyklykda ýerine ýetirilen işi kabul etmäge borçludur.

TRK-nyň 664-nji maddasynyň ikinji bölegine laýyklykda, eger zakazçy kemçiligi bar bolan işi ol barada bilip ony alsa, onda ol, işi kabul eden mahalynda tapylan kemçilikler babatda öz hukuklaryny agzap geçen halatynda onuň şu Kodeksiň 659-njy we 660-njy maddalarynda görkezilen talaplary bildirmäge hukugy bardyr.

Işiň kabul edilmegi diňe potratyň mazmunynyň berilmeginde bolman, eýsem onuň hiliniň barlanylmagyna hem baglydyr. Zakazçy kemçilikleri tapan mahalynda olar barada haýal etmän aýtmalydyr. Eger zakazçy işiň hilini göwnejaý ýagdaýda barlamasa hem-de tapylan kemçilikler barada öz wagtynda aýtmasa, ol şunuň bilen potratçynyň günäsini subut etmek mümkinçiligini kynlaşdyrýar, sebäbi ýetmezçilikleriň häsiýeti olaryň ýüze çykmagynyň sebäplerini, wagtyny we ýerini kesgitlemäge mydama mümkinçilik bermeýär.

Zakazçy tarapyndan işiň bölekler boýunça kabul edilmegi potratçyny bu işi umuman onuň aýry-äýrý bölekleriniň özara baglanyşygynyň we özara täsiriniň barlanylmagy bilen tabşyrmak borjundan ony boşatmaýar.

665-nji madda. Kepillendirme

Eger potratçy ýerine ýetirilen iş barada kepillendirme beren bolsa, onda kepillendirmäniň hereket edýän möhletiniň içinde kemçiligiň ýüze çykarylmagy şol kemçiligi düzetmegi talap etmek hukugyny döredýär.

Köp raýat-hukuk gatnaşyklarynda ulanylýan kepillendiriş möhleti potratyň mazmunynyň hili baradaky talaplaryň berjaý edilmegi höweslendirýän esasy serişde bolup hyzmat edýär.

Zakazçynyň şertnamalaýyn kepillendirme bolan mahalynda işiň potratçy tarapyndan berlen kepillik möhletiniň dowamynda ýüze çykarylýan netijesiniň kemçilikleri bilen baglanyşykly talaplary bildirmäge haky bardyr. Şonda, eger potratçylyk

şertnamasynnda başgaça göz öňünde tutulmadyk bolsa, onda ýerine ýetirilen işiň netijesi zakazçy tarapyndan kabul edilen pursatyndan başlap kepillendiriş möhleti hereket edip başlaýar. İş iň netijesine kepillendiriş möhleti bel lenilmedik halatynda, iş iň netijesiniň kemçilikleri bilen baglanyşykly talaplar zakazçy tarapyndan makul möhletde, emma TRK-da, şeýle hem «Sarp edijileriň hukuklaryny goramak hakynda» Türkmenistanyň Kanunynnda bel lenilen umumy möhletleriň çäklerinde bildirilip bilner.

666-njy madda. Jogapkärçiligi şertnama esasynda aradan aýyrmak

Iş iň kemçilikleri üçin potratçynyň jogapkärçiligini doly ýa-da kem-käs aradan aýyryan ylalaşyk, eger potratçy kemçilikler barada bilgeşleýin sesini çykarmadyk bolsa, bider ek ylalaşykdyr.

TRK-nyň düşündirilýän 666-njy maddasy zakazçylaryň (sarp edijileriň) hukuklarynyň goral magyna gönükdirilendir. İş iň kemçilikleri üçin potratçynyň jogapkärçiligini dolulygyna ýa-da bölek leýin aýyryan ylalaşygyň hakyky däl ligi Türkmenistanyň raýat hukugynyň ýörelgelerine laýyk gelýär.

667-nji madda. Töwekgelçiligi bölmek

1. **Potratçy iş iň kabul edilen pursatyna çenli ýerine ýetirilen işleriň tötänden ýok edilmek ýa-da ýaramazlaşmak töwekgelçiligini çekýär. Eger zakazçy iş i kabul etmegi gijikdirse, onda töwekgelçilik oňa geçýär.**
2. **Potratçy zakazçy tarapyndan özüne berlen materialyň tötänden ýok edilmegi ýa-da tötänden ýaramazlaşmagy üçin jogapkärçilik çekmeýär.**

TRK-nyň 667-nji maddasynnda taraplaryň arasynda potratçylyk şertnamasynyň ýerine ýetirilmeginiň barsynda ýüze çykan töwekgelçilikleriň paýlanylyşy baradaky mesele düzgünleşdirilen.

Töwekgelçilik diýlip, şertnamanyň taraplarynyň hereketlerinde hukuga garşy hereketiň bolmazlygynda tötänlikden ýüze çykan, degişli ýagdaýlarda bolsa, emläge degişli ýaramaz netijeleriň ýüze çykmagynda olaryň günäsinin bolmazlygynda anyk şahsyň üstüne ýüklenilýän emläk ýitgileriniň yüküne düşünilýär.

TRK-nyň 667-nji maddasynyň birinji bölegine laýyklykda potratçy iş i kabul edilen pursatyna çenli ýerine ýetirilen işleriň tötänden ýok edilmek ýa-da ýaramazlaşmak töwekgelçiligini çekýär. Eger zakazçy iş i kabul etmegi gijikdirse, onda töwekgelçilik oňa geçýär.

TRK-nyň 667-nji maddasynyň ikinji bölegine laýyklykda potratçy zakazçy tarapyndan özüne berlen materialyň tötänden ýok edilmegi ýada tötänden ýaramazlaşmagy üçin jogapkärçilik çekmeýär. Bu ýagdaýda gürrüň materiallaryň, zadýň gaýtadan işlenilmegi (işlenilmegi) üçin berlen enjamyň, ýa-da şertnamanyň ýerine ýetirilmegi üçin ulanylýan başga emlägiň tötänden ýok edilmek ýa-da tötänden zeper ýetirilmek töwekgelçiligini olary beren tarapyň çekýändigini hakynda barýar. Umumy düzgüne laýyklykda, potratçylyk şertnamasy boýunça iş potratçy tarapyndan onuň materiallaryndan, onuň güýji we serişdeleri bilen ýerine ýetirilýär. Şonuň bilen birlikde zakazçy tarapyndan materiallar we enjamlar berlen mahalynda, şeýle hem ol tarapyndan gaýtadan işlenilmegi ýa-da işlenilmegi üçin öz zadý berlen mahalynda olaryň tötänden ýok edilmeginiň ýa-da tötänden zaýalanmagynyň görkezilen töwekgelçiligini zakazçy çeker.

668-nji madda. Zakazçynyň jogapkärçiligi

Eger iş i netijesi ýok edilen bolsa ýa-da iş i hili ýaramazlaşsa, ýa-da eger zakazçynyň beren materialynyň ýetmezlik etmegi zerarly ýa-da iş i ýerine ýetirmek barasynda zakazçynyň beren buýrugy zerarly iş i kabul etmek pursatyndan entek öň iş i ýerine ýetirmek mümkin bolmadyk bolsa, özem potratçynyň jogap berýän ýagdaýlary muňa ýardam etmedik bolsa, onda potratçy hakyň ýerine ýetirilen iş e laýyk bölegini tölenilmegini we tölenilmeli haka girizilmedik harajatlaryň tölenilmegini talap edip biler.

Potratçylyk şertnamasynyň ýerine ýetirilmegi bilen baglanyşykly jedeller çözen mahalynda TRK-nyň 668-nji maddasynyň ulý ähmiýeti bar. Eger bu zakazçynyň günäsi bilen bolup geçen bolsa, ol hat-da potratçyň mazmuny ýok bolan ýa-da onuň hili ýaramazlaşan halatynda potratçynyň zakazçydan hak almak talabyna bolan hukugyny berkidýär.

TRK-nyň 668-nji maddasyna laýyklykda potratçy, eger iş i netijesi heläk bolan bolsa ýa-da iş i hili ýaramazlaşsa, ýa-da eger zakazçynyň beren materialynyň kemçilikleri netijesinde ýa-da zakazçy tarapyndan berlen görkezmäniň netijesinde, muňa potratçynyň jogap berýän ýagdaýlary hem ýardam etmedik bolsa, iş heniz kabul edilmezinden öň ol ýerine ýetirip bolmaýan ýagdaýa düşse, onda ýerine ýetirilen iş e laýyklykda hakyň bir böleginiň we haka goşulmadyk goşmaça harajatlaryň öweziniň dolunmagyny talap edip biler.

Potratçynyň şulary talap etmäge hukugy bardyr: a. Hakyň ýerine ýetirilen iş e laýyklykda kesgitlenen bölegini, we b. Haka goşulmadyk goşmaça harajatlaryň öweziniň dolunmagyny.

11 BAP. TURISTIK HYZMAT

669-njy madda. Düşünje

Turistik hyzmat hakyndaky şertnama boýunça syýahaty guraýjy (turistik kärhana) syýahatlary guramak baradaky ähli hyzmatlary tutuşlygyna turiste bermegi borç edinýär. Turist edilen hyzmatlar üçin şertleşilen haky syýahaty guraýja tölemäge borçludyr.

Syýahatçylyk hyzmaty hakyndaky şertnamanyň maddalarynyň kadalary Ýewropa bileleşiginiň 1990-njy ýylyň 13-nji iýunyndaky direktiwalary esasynda işlenip düzüldi we şeýlelik bilen dünýäniň syýahatçylyk we syýahatçylyk hyzmaty babatda hereket edýän standartlaryna doly laýyk gelýär. Bu syýahaty, şol sanda halkara syýahatyny ösdürmekde ägirt ulý mümkinçilikleri bolan ýurt bolup durýan Türkmenistan üçin aýratyn hem möhümdir.

Türkmenistanda syýahatçylyk hyzmatlary edýän pudak birsydyrgyn ösýär: syýahaty guramak üçin ugurdaş serwisiň bütewi ulgamy hereket edýär, ol amatlyklary bolan myhmanhanalardan, jemgyýetçilik iýmiti durmuş hyzmatlary kärhanalaryndan we halkara standartlarynyň talaplaryna laýyk gelýän beýleki obýektlerden ybarat bolup durýar. Mysal üçin, «Awaza» milli syýahatçylyk zolagy Türkmenistanyň raýatlarynyň buýsanjy we daşary ýurtly myhmanlary geň galdyryan desga bolup durýar. «Awaza» – bu Türkmenistanyň Prezidentiniň karary bilen ýörite bölünip berlen, Hazar deňziniň gündogar

kenaryndaky takyk kesgitlenen dolandyryş-çäk serhetleri we aýratyn hukuk, salgyt we gümrük düzgünleri bolan çäk (kenar ýakasynda ýerleşýän 26 kilometr dowamlylygy bolan 500 gektar ýer).

Türkmenistan 1993-nji ýylyň 8-nji sentýabryndan bäri Bütindünýä syýahatçylyk guramasynyň doly hukukly agzasy bolup durýar. Halkara gatnaşyklarynyň ösüşiniň taryhy tejribesiniň we BMG-niň resminamalarynyň görkeziji ýaly, ähli ýurtlaryň halklarynyň arasynda gowy özara gatnaşygy ýola goýmagyň, dürli siwilizasiýalaryň baý mirasy hakynda adamlara gowy habar bermegiň, dürli medeniýetlere häsiýetli bolan gymmatlyklara adamlaryň gowy düşünmeginiň işinde syýahatçylygyň uly ähmiýeti bardyr, onuň bilen bütin dünýäde parahatçylygy pugtalandyrmak işine goşant goşulýar.

Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedow özüniň «Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň döwlet kadalaşdyrylyşy» kitabynda Türkmenistanda syýahatçylygy we sporty ösdürmegiň döwlet maksatnamasyny seljermek bilen, özüne köpdürlüligiň netijesini jemleýän «Awaza» milli syýahatçylyk zolagyny aýratyn bölüm hökmünde tapawutlandyrmagyň zerurlygyna ünsi çekýär,

bu bolsa köpsanly ugurdaş serwis hyzmatlarynyň hil taýdan ösmegine mümkinçilikleri döredýär.

Kanunçylyk esaslary we maksatnamalaýyn resminamalaryň görkeziji ýaly, şular syýahatçylyk hyzmatlarynyň ösdürilmeginiň esasy ugurlary bolup durýar: güýmenjeleriň, dynç alşyň infrastrukturasynyň döredilmegi we hyzmatlaryň hiliniň ýokarlanmagy, güýmenje işewürligi cygrynyň ösdürilmegi, sagaldyş we şypahana bejergisi, sportyň aktiw görnüşleri bilen meşgullanmaga mümkinçilik berýän syýahatçylyk turlary, dynç alyş zolagynda syýahatçylygyň dürli görnüşlerini, mysal üçin, deňiz gezelençleriniň, atçylyk syýahatçylygynyň, ekosyýahatçylygyň we beýleki hyzmatlaryň, ýurt boýunça dürli gezelenç ugurlarynyň ösdürilmegi, şeýle hem Türkmenistanyň ajaýyp ýerleri, taryhy, arhitektura we medeni ýadygärlikleri boýunça turistlik ugurlar (awtomobil, demir ýol we howa ulagy) üçin şertleriň döredilmegi. Biziň ýurdumyza ajaýyp ýerler we ýadygärlikler köp, baş müň ýyllyk taryhy öz milli medeniýeti we özboluşly sungaty bolan türkmen halky dünýäniň ruhy hazynasyna uly goşant goşdy.

«Awazadaky» milli syýahatçylyk we erkin ykdysady zolaklar hakynda Türkmenistanyň kanunçylygy bilen maýa goýujylar we syýahatçylyk senagatynyň işewürleri üçin amatly düzgün döredilýär. Bu çäreleriň toplumy giň ýeňillikleri özünde jemleýär: daşary ýurtly maýa goýujylara Türkmenistanyň dahyllylaryna hyzmatlaryň we işleriň edilmegi netijesinde gazanan peýdalanmaýan girdejilerini daşary ýurda geçirmäge rugsat; milli puluň erkin konwertirlenýän walýuta geçirilmegini üpjün etmek; Türkmenistana milli syýahatçylyk zolagynda işlemäge gelýän daşary ýurt hünärmenlerine we işçilerine aňsatlaşdyrylan geliş wizalarynyň we rugsatnamalaryň berilmegi; özlerinde syýahatçylyk ýollamalary bolan mahalynda syýahatçylara geliş wizalarynyň berilmeginiň aňsatlaşmagy; ýuridik şahslaryň we maýa goýumalarynyň döwlet tarapyndan bellige alynmagynyň geçirilmegi, haryt-çig mal biržasynda geleşikleriň bellige alyş we birža ýygymlarynyň, şeýle hem ygtyýarnama hyzmatlary üçin tölegiň hak tutulman resmileşdirilmegi; ýeriň mugt kärendesine berilmegi; gurluşygy gidýän wagtynda goşmaça baha üçin salgyt tölemekden, girdejä salynýan salgytdan, emläge salynýan salgytdan ilkinji 15 ýylyň dowamynda boşadylmagy.

Häzir Türkmenistanda syýahatçylyk hyzmatlary edilýän mahalynda ýüze çykýan gatnaşyklaryň hukuk taýdan

düzgünleşdirilmegini kämilleşdirmek boýunça ägirt uly işler amala aşyrylýar. Syýahatçylyk işi babatda köpsanly telekeçiler üçin, şeýle hem umuman döwletde we jemgyýetde ýygjam ykdysady ösüşiň işi başlanýar. Türkmenistanyň syýahatçylyk senagatynyň önünde globallaşma, milli ykdysadyýetiň açyklygy şertlerinde halkara turistlik bazarynda üstünlikli bäsleşmek wezipesi durýar. Häzirki zaman hem-de durnukly kanunçylyk Türkmenistanyň bäsdeşlige ukyplylygynyň möhüm şerti bolup durýar.

1. Syýahatçylyk hyzmaty hakynda şertnamanyň mazmuny

«Syýahatlary guramak baradaky ähli hyzmatlary tutuşlygyna»(TRK-nyň 669-njy maddasy) turiste bermek, ýagny syýahatçylyk hyzmaty şertnamanyň mazmuny bolup durýar.

Syýahatçylyk hyzmaty - bu syýahatçylygyň önümi, ýagny – turizm-gezelenç kärhanalary tarapyndan raýatlara (syýahatçylara) edilýän hyzmatlaryň toplumy. Köplenç halatlarda syýahatçylygyň önümi - bu köpsanly kärhanalaryň tagallalarynyň netijesi. Belli bolşy ýaly, syýahatçylygyň önümi - bu syýahat edilýän wagtynda turistleriň isleglerini kanagatlandyryan we olar tarapyndan tölenilmäge degişli islendik hyzmat. Durmuşda esasy we goşmaça hyzmatlar düşüňjesi hereket edýär. Emma, sarp ediş häsiýetleriniň nukdaýnazaryndan, olaryň esasynda hiç-hili düýpli tapawut ýok. Ynha, hyzmatlaryň toplumyna goşulan gezelençler esasy hyzmatlar hasap edilýär, emma turist olary bolýan ýerinde özbaşdak hak töläp alsa, onda olar eýýäm goşmaça hyzmata öwrülýärler.

TRK-nyň 669-njy maddasyna laýyklykda, syýahatçylyk hyzmaty syýahatçynyň dynç alýan ýerine eltilmegini ýa-da gezelençleriň geçirilmegini göz önünde tutman, eýsem myhmanhanany, naharlanmany, güýmenje maksatnamasyny we ş.m. hem goşup, hyzmatlar bukjasynyň ähli çäreleriniň geçirilmegini (berilmegini) hem göz önünde tutýar. Syýahatçylyk hyzmaty hakynda şertnamanyň mazmuny gatnatmak ýa-da satyn almak, satmak şertnamasyndan şonuň bilen tapawutlanýar.

2.Şertnamanyň mazmuny

Syýahatçylyk hyzmaty hakynda şertnama konsensual, iki taraplaýyn we mugt bolup durýar. Bu şertnamanyň taraplary bolup, TRK-nyň 669-njy maddasynda syýahaty guraýjy (syýahatçylyk kärhanasy) atlandyrylýan hyzmat beriji we syýahatçy atlandyrylýan hyzmat alyjy çykyş edýärler. Şeýlelikde, TRK-nyň 669-njy maddasy syýahatçylyk hyzmaty hakynda şertnama barada umumy düşüňje berýär.

Şertnamalarda syýahatçylyk hyzmatynyň anyk, dürli görnüşli şertleri beýan edilýär.

TRK-nýň kadasyndan başga-da, 2010-njy ýylyň 10-njy maýynda kabul edilen, Türkmenistanyň çäginde syýahatçylyk işiniň hukuk, ykdysady, sosial we guramaçylyk esaslaryny anyk düzgünleşdirýän «Syýahatçylyk hakynda» Türkmenistanyň ýörite Kanuny bar. Syýahatçylygyň ykdysadyýetiň ýokary girdejili pudagy hökmünde ýola düşmegi we syýahatçylyk hyzmatlarynyň bazarynyň ösdürilmegi, ilatyň iş bilen üpjün bolmagy, walýuta gelmeginiň ýokarlanmagy, syýahatçylaryň we syýahatçylyk işiniň subýektleriniň hukuklarynyň we kanuny bähbitleriniň goralmagy, olaryň borçlarynyň we jogapkärçiliginiň kesgitlenilmegi bu kanunyň maksady bolup durýar.

«Syýahatçylyk hakynda» Türkmenistanyň Kanunyň V baby (29-36-njy maddalary) syýahatçylyk işiniň subýektleri tarapyndan şertnamalaryň baglaşylmagynyň tertibine we ýerine ýetirilmeginiň şertlerine bagyşlanýar. Hususan-da:

Syýahatçylyk önüminiň emele gelmeginiň, öňe sürülmeginiň we ýerlenmeginiň umumy şertleri⁵⁷

1. Syýahatçylyk önümi syýahatoperatory we syýahatagenti tarapyndan syýahatçylyk bazarynyň ýagdaýyndan ýa-da syýahatçynyň ýa-da daşary ýurtly hyzmatdaşyň takyk buýurmasy boýunça döredilýär.
2. Syýahatoperatory syýahatçylara syýahatçylyk önümine girýän ähli hyzmatlary ýerine ýetirmegi özbaşdak ýa-da üçünji adamlary çekmek bilen üpjün edýär.
3. Syýahatagenti tarapyndan çykyş syýahaty boýunça syýahatçylyk önüminiň öňe sürülmegi we ýerlenmegi syýahatoperatory bilen baglaşylýan şertnamanyň esasynda amala aşyrylýar. Görkezilen şertnamada syýahatagenti tarapyndan syýahatçylyk önüminiň öňe sürülmeginiň we ýerlenmeginiň şertleri, şeýle hem taraplaryň özara jogapkärçiligi görkezilmelidir.
4. Syýahat operatory we syýahatagenti syýahatçylyk önüminiň ýerlenmeginde onuň üçin bolan bahalary özbaşdak belleýärler.

Syýahatçylyk hyzmaty üçin şertnama

1. Syýahatçylyk hyzmaty üçin şertnama ýazmaça görnüşde baglaşylýar. Daşary ýurt syýahatçylaryna Türkmenistanyň çäginde syýahatçylyk hyzmaty üçin hususy syýahatçylyk gezelenjini amala aşyryan daşary ýurt syýahatçylary we daşary ýurt hyzmatdaşlary bilen şertnama syýahatçylyk ýollama haty (wauçer) bermek arkaly düzülip bilner.
2. Syýahatçylyk hyzmaty üçin şertnamanyň görnüşi, onuň mazmuny we şertleri syýahatçylyk işiniň subýektleri tarapyndan bellenilýär.
3. Syýahatçylyk hyzmaty baradaky hyzmatlary etmegiň şertnamasy boýunça Ýerine ýetiriji Buýruja Ýerine ýetiriji tarapyndan öňünden guralan ýa-da Buýrujynyň hususy tabşyrygy boýunça syýahatçylyk hyzmatlarynyň toplumyny etmäge borçlanýar, Buýrujy bolsa görkezilen hyzmatlary tölemäge borçlanýar.
4. Syýahatçylyk hyzmatlary boýunça hyzmatlary etmek baradaky şertnamany baglaşan syýahatoperatory we syýahatagenti syýahatçylyk hyzmatlary boýunça hyzmatlaryň (ýa-da olaryň belli bir böleginiň) syýahatoperatory we syýahatagenti ýa-da üçünji bir şahs – syýahatçylyk industriýasynyň subýektiniň edenligine garamazdan Ýerine ýetiriji bolup durýar.
5. Syýahatçylyk hyzmatlary boýunça hyzmatlary buýurýan sarp ediji (syýahatçy) Buýrujy bolup durýar.
6. Syýahatoperatory we syýahatagenti tarapyndan syýahatçylyk hyzmatlary boýunça hyzmatlary etmek baradaky şertnama boýunça özläriniň borçlarynyň bir bölegini ýa-da hemmesini üçünji şahslara – syýahatçylyk işiniň subýektlerine ýüklemek mümkinçiligi şertnamada göz önünde tutulyp bilner. Syýahatoperatory we syýahatagenti tarapyndan borçlaryň ýerine ýetirilmeginiň üçünji şahslara ýüklenmeginiň özi syýahatoperatoryny we syýahatagentini syýahatçynyň öňündäki syýahatçylyk hyzmatlarynyň toplumyna girýän ähli hyzmatlary etmek jogapkärçiliginden boşatmaýar.
7. Şertnama syýahatçy üçin düşnükli görnüşde düzülmelidir. Syýahatoperatory we syýahatagenti şertnamanyň Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykdaky doldurylan bir nusgasyny syýahatça bermäge borçludylar.
8. Türkmenistanyň raýat kanunçylygy, şu Kanun bilen düzgünleşdirilmedik buýrujynyň – alyjynyň gatnaşmagyndaky syýahatçylyk hyzmatlarynyň edilmegine baglaşylan şertnama boýunça gatnaşyklar babatda «Sarp edijileriň hukuklaryny goramak hakynda» Türkme-

nistanyň Kanuny we olara laýyklykda kabul edilen gaýry kadalaşdyryjy hukuk namalary ulanylýar.

Syýahatçylyk ýollama haty (wauçer)⁶⁰

1. Syýahatçylyk ýollama haty (wauçer) syýahatçylyk hyzmatlaryna şertnamanyň baglaşylanlygyny tassyk edýär.
2. Syýahatçylyk ýollama hatynda (wauçerde) şu aşakdakylar bolmalydyr:
 1. syýahatçylygyň guramaçysynyň we satyjynyň ady, salgysy, ygtyýarnamanyň belgisi, senesi we ygtyýarnamanyň berlen ýeri;
 2. syýahatçynyň familiýasy, ady we atasynyň ady, pasportynyň ýa-da şahsyýetnamasynyň belgisi;
 - ç) ýerleşdiriş, iýmit, ulag hyzmatlarynyň we syýahatyň (gezelenjiň) bahasyna goşulan beýleki hyzmatlaryň häsiýetnamasy we standartlary;
1. syýahat maksatnamasynyň ýazgysy (wagty, geçirilýän ýeri) we syýahatçy üçin onuň gezelenjiniň günleri boýunça çäreleriň atlary;
2. syýahatyň (gezelenjiň) umumy bahasy we müşderi tarapyndan ony tölemeginiň şertleri – doly öňünden töleg, kem-käsleýin öňünden töleg/hakujy, syýahat gutarandan soň alnan hyzmatlaryň fakty boýunça töleg;
- ä) syýahatçynyň syýahatdan boýun gaçyryp biljek şertleriniň we ýagdaýlarynyň beýany (syýahatçylyk işiniň subýekti tarapyndan zyýan tölemezen, ýitgileri kem-käsleýin tölemek bilen ýa-da doly tölemek bilen);
3. syýahatçynyň syýahatynyň ýollama hatynda (wauçerde) kesgitlenen şertleriň we syýahatçylyk işiniň subýektleriniň günäsi boýunça ýol berlen düzgün bozulma üçin oňa öwez pulunyň görnüşleriniň we möçberleriniň beýany;

4. eger zerur hasap edilse, syýahatçy we syýahat kärhanasy tarapyndan beýleki şertler.
1. Syýahatçylyk ýollama haty (wauçer) syýahatçylyk işiniň subýektleri tarapyndan syýahatça berilýär we ol berk hasabatlylygyň resminamasy, şeýle hem Türkmenistanyň Döwlet serhedinden geçilende syýahatçylyk dolanyşygyny hasaba almagyň resminamasy bolup durýar.
2. Syýahatçylyk ýollama hatynyň (wauçeriň) nusgasy syýahatçylyk çygryndaky ygtyýarly döwlet dolandyryş edarasy

31-nji madda

tarapyndan işlenilip taýýarlanylýar we tassyklanylýar.

Syýahatçylyk şertnamasynyň şertlerini berjaý etmekde syýahatçynyň hukuklary we borçlary⁶¹

1. Syýahatçy syýahata taýýarlananda we ony amala aşyran wagty şu aşakdaky hukuklara eýedir:
 1. wagtlaýyn bolýan ýurduna (ýerine) barmagyň we onda bolmagyň düzgünleri, ýerli ilatyň däpleri, dini dessurlary, mukaddes ýerleri, medeni mirasyň desgalary we aýratyn gorag astynda bolan syýahatçylygyň görkezilýän beýleki desgalary, daşky tebigy gurşawyň ýagdaýy hakyndaky zerur we takyk maglumatlary almaga;
 2. wagtlaýyn bolunýan ýurduň (ýeriniň) kanunçylygy bilen bellenen wagtlaýyn bolýan ýurdunda (ýerinde) kabul edilen çäklendiriş çärelerini göz önünde tutmak bilen syýahatçylyk baýlyklaryna erkin elýeterlilige, erkin hereket etmäge;
 3. şahsy howpsuzlygynyň, özüniň sarp edijilik hukuklarynyň we emläginiň aýawly saklanylmagyna, gaýragoýulmasyz lukmançylyk kömegini päsgelçiliksiz almagynyň üpjün edilmegine;
 4. syýahatçylyk hyzmatlary boýunça şertnamanyň şertleriniň ýerine ýetirilmedik halatynda çykdaýlaryň öweziniň dolunmagyna;
 5. hukuk we gaýragoýulmasyz kömekleriň beýleki görnüşlerini almakda wagtlaýyn bolýan ýeriniň döwlet häkimiýeti edaralarynyň ýardamyna;
 6. aragatnaşyk serişdelerine päsgelçiliksiz elýeterlilige;
 7. ýokanç keselleriň we betbagtçylykly ýagdaýlaryň önüni almagyň netijeli çäreleri barada maglumaty almaga.
2. Syýahatçylygy amala aşyran wagtynda syýahatçy şu aşakdakylara borçludur:
 1. wagtlaýyn bolýan ýurdunyň (ýeriniň) kanunçylygyny berjaý etmäge, onuň syýasy we durmuş gurluşyna, däplerine, dessurlaryna, ýerli ilatyň dini ynançlaryna hormat goýmaga;
 2. wagtlaýyn bolýan ýurdunyň (ýeriniň) daşky tebigy gurşawyna we onuň medeni mirasynyň desgalaryna, aýratyn gorag astyndaky mukaddes ýerlere we desgalara aýawly garamaga;
 3. wagtlaýyn bolýan ýurduna (ýerine) girmegiň we ýurtdan (ýerden) çykmagyň düzgünlerini berjaý etmäge;
 4. arassaçylyk-gigiýena düzgünlerini we Türkmenistanyň Sanita-

32-nji madda

riýa kodeksi bilen bellenen kadalary berjaý etmäge;

1. syýahatçylyk hyzmatlarynyň şertnamasynyň şertlerini berjaý etmäge;
2. ýurtda (ýerde) bolmagyň syýahatçylyk ýollama hatynda görkezilen bellenen möhletlerini berjaý etmäge.

Syýahatçylyk şertnamasynyň şertlerini ýerine ýetirmek boýunça syýahatçylyk işiniň subýektleriniň hukuklary we borçlary⁶²

3. Syýahatçylyk işiniň subýektleri syýahatçylara syýahatçylyk hyzmatlaryny edenlerinde şu aşakdaky hukuklara eýedirler:

1. diňe syýahatçynyň islegi we razyçylygy boýunça syýahatyň ugruny we dowamlylygyny, hyzmatyň derejesini, ulag hyzmatynyň görnüşini, syýahatçynyň howpsuzlygyny we onuň emläginiň goragyny üpjün etmegiň usullaryny üýtgetmäge;
2. syýahatyň başlanmazýandan ön ýigirmi günden az bolmadyk döwürde syýahatça duýdurylan şertinde we onuň razyçylygy bilen syýahatyň şertleşilen bahasyny ýokarlandyrmaga;

ç) fors-mažor ýagdaýlaryň ýüze çykyp, hyzmatlaryň edilmegi mümkin bolmadyk halatlarynda, şeýle hem topar döretmek üçin zerur bolan syýahatçylaryň talap edilýän sany ýygnaýmadyk halatynda we bu barada syýahatçylara syýahatyň başlanmazýandan ön ýigirmi günden gijä galman duýdurylan bolsa, syýahatçylyk hyzmatlarynyň şertnamasyny ýatymaga;

1. Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenen tertipde syýahatçylar ýa-da syýahatçylara hyzmat etmegi guramak boýunça hyzmatdaşlar tarapyndan ýetirilýän çykdaýlaryň öweziniň dolunmagyny talap etmäge;

2. Türkmenistanyň kanunçylygy bilen göz önünde tutulan beýleki hukuklara.

4. Syýahatçylyk işiniň subýektleri şu aşakdakylara borçludurlar:

1. syýahatçylara syýahatçylyk hyzmatlarynyň şertnamasynda şertleşilen hyzmatlary etmäge;
2. syýahatçylara syýahatçylyk hyzmatlarynyň edilmedik ýa-da doly edilmedik ýa-da bolmalysyndan pes hilde edilen ýagdaýynda olara ýetirilýän çykdaýynyň öwezini dolmaga;
 - ç) syýahatçylara syýahatyň guralyşy, olaryň hukuklary we borçlary hakyndaky doly maglumaty bermäge;
 - d) görkezilýän desgalaryň (taryhy-binagärlik, medeni ýadygär-

33-nji madda

likleriň, tebigat desgalarynyň we beýlekileriň) syýahatçylyk baýlyklarynyň aýawly saklanylmagyna ýardam etmäge;

e) syýahatçylar tarapyndan wagtlaýyn bolýan ýurdunyň (ýeriniň)

kanunçylygynyň berjaý edilişine gözegçiligi amala aşyrmaga.

Syýahatçylara ýetirilýän zyýanyň öwezini dolmak we çykdaýlary tölemek⁶³

5. Syýahatçylara ýetirilýän zyýanyň öwezini dolmak we çykdaýlary tölemek Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda geçirilýär.

2.Syýahatçylyk işiniň subýektleri syýahatça zeper ýetirilmedi netijesinde ýüze çykan çykdaýlaryň öwezini dolýar.

1. Özüne zeper ýetirilmegi netijesinde ýüze çykan çykadjylary tölemekden ýüz dönderilende ýa-da çykadjy üçin özüne tölenjek serişdäniň möçberi ýa-da görnüşi bilen razy bolmadyk ýagdaýynda syýahatçy talap arza bilen kazyýete ýüz tutmaga haklydyr.
2. Syýahatçynyň özüni alyp barmak kadalaryny berjaý etmänligi sebäpli we wagtlaýyn bolýan ýurdunyň (ýeriniň) düzgün-tertibini we hereket edýän kanunlaryny berjaý etmänligi sebäpli dörän ýagdaýlar üçin syýahatçylyk işiniň subýektleri jogapkärçilik çekmeýärler.
3. Syýahat wagtynda (syýahatda, gezelençde) öňüni alyp bolmajak güýjüň täsiri zerarly syýahatçynyň çeken ýitgisi üçin syýahatçylyk işiniň subýektleri jogapkärçilik çekmeýärler. **Syýahatçylaryň howpsuzlygyny üpjün etmek⁶⁴**
1. Türkmenistanyň çäginde syýahatçylaryň howpsuzlygy döwlet tarapyndan kepillendirilýär. Türkmenistan öz raýatlaryna özüniň çäklerinden daşardaky goragy we penakärliги kepillendirýär.
2. Syýahatçylaryň howpsuzlygy diýlip syýahatçylaryň şahsy howpsuzlygyna, olaryň emläkleriniň goraglylygyna we syýahatçylyk edýän wagtlary olaryň daşky gurşawa zyýan ýetirmezligine, şeýle hem syýahatçylygyň bikanun migrasiýasy maksady bilen ulanylmagynyň we syýahatçylaryň üçünji ýurda üstaşyr geçirilmeginiň we olary işletmek üçin ulanmagynyň öňüni almaga gönükdirilen çärelere düşünilýär.
3. Syýahatçylyk cygryndaky ygtyýarly döwlet dolandyryş edarasy syýahatoperatorlaryny, syýahatagentlerini we syýahatçylary wagtlaýyn bolýan ýurtlarynda (ýerlerinde) syýahatçylar üçin bolup biljek howplary

«Syýahatçylyk hakynda» Türkmenistanyň Kanuny 34-nji madda(Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary 2010 ý., № 2, 31-nji madda);

35-nji madda

barada habarly edýär.

1. Syýahatçylyk işiniň subýektleri syýahatçylaryň öz günäsi bilen ýüze çykan düzgün bozmalardan başga ýagdaýlarda syýahatçylar tarapyndan howpsuzlyk çäreleriniň ählisiniň ýerine ýetirilmegi üçin jogapkärçilik çekýärler.
2. Syýahatçylyk işiniň subýektleri syýahatçylyk wagtynda syýahatçylar tarapyndan düzgün bozmalar ýa-da olar bilen bolup geçen adatdan daşary ýagdaýlar barada gyzyklanýan adamlary we degişli döwlet edaralaryny gaýragoýmazdan habarly etmäge borçludyr.
3. Wagtlaýyn bolunýan ýurda (ýere) syýahatçylygy amala aşyrmagy göz önünde tutýan syýahatçylar önüni alyş gözegçiligini we çäreleri halkara lukmançylyk talaplaryna laýyklykda geçmäge borçludyr.
4. Syýahatçylyk cygrynda ygtyýarly döwlet dolandyrys edarasy tarapyndan degişlilikdäki edaralar we guramalar bilen bilelikde syýahatçylaryň howpsuzlygyny we goragyny üpjün edýän maksatnamalary işläp düzýärler we olaryň ýerine ýetirilişini guraýarlar.
5. Türkmenistanyň çäginde betbagtçylyga uçran syýahatçylara zerur bolan kömegi bermek ygtyýarly döwlet edaralary tarapyndan amala aşyrylýar.

Syýahatçylyk ätiýaçlandyrmasy⁶⁵ 1. Syýahatçylyk ätiýaçlandyrmasy Türkmenistanyň kanunçylygy bilen bellenen tertipde amala aşyrylýar.

1. Syýahatçylyk ätiýaçlandyrmasy syýahatçylyk gezelenji döwründe ätiýaçlandyrylan şahslara betbagtçylyklyk ýagdaýlarda ýetirilen maddy zyýanyň öwezini dolmagy maksat edinýär.
2. Syýahatçylyk ätiýaçlandyrmasy üçin niýetlenen serişdeler bellenen kadalaşdyrmalar boýunça şertnama esasynda syýahatçylaryň ätiýaçlandyрма tölegleriniň we Türkmenistanyň syýahatçylyk işiniň subýektleriniň ätiýaçlandyрма tölegleriniň hasabyna döredilýär.

3. Taraplaryň borçlary

Taraplarda şertnamanyň baglaşylmagy bilen esasy ýa-da goşmaça borçlardan ybarat bolan borçlar ýüze çykýar. Syýahatçylyk hyzmatlarynyň şertnamada göz önünde tutulýşy ýaly dolulygyna hödürlenilmegi syýahatçylyk kärhanasynyň esasy borjy bolup durýar. Ol syýahatça hyzmat etmegiň ähli düzümlük böleklerini, ýagny daşamagy, gijeki ukyny, iýmitlenmegi we ş.m. hödürlemäge

36-njy madda

borçludyr. Bu bölekleriň biriniň ýerine ýetirilmezligi şertnamanyň бүтewүlikde bozulmasy hökmünde kesgitlenilip bilner. Berlen hyzmatlar üçin agzalan hakyň tölenilmegi syýahatçynyň esasy borjy bolup durýar.

670-nji madda. Turisti üçünji bir şahs bilen çalşyrmak

6. **Syýahat başlanmazdan ön syýahatçy özüne derek üçünji şahsyň syýahata gatnaşmagyny talap edip biler. Eger üçünji şahs bu syýahata gatnaşmak baradaky aýratyn talaplara laýyk gelmeýän bolsa, ýa-da onuň gatnaşmagy kanunlaryň talaplaryna ters gelýän bolsa, onda syýahaty guraýjy şol üçünji şahsyň gatnaşmagyna garşy bolup biler.**
7. **Syýahaty guraýja üçünji şahsyň syýahata gatnaşmagy bilen dörän goşmaça cykdajylaryň tölenilmegini turistden talap edip biler.**

1. Kadany ulanmagyň maksady we şertleri

Eger syýahatçynyň bu hukukdan özüniň peýdalanmagyna mümkinçiligi ýok bolsa, özüniň satyn alan önümini üçünji bir şahsa geçirmäge hukugyň berilmegi TRK-nyň 670-nji maddasynyň görkezmeleriniň esasy maksady bolup durýar. Bu hukugyň amala aşyrylmagynyň üpjün edilmegi üçin TRK-nyň 670-nji maddasy syýahatça onuň üçünji bir şahs bile çalşylmagyna hukuk berýär.

TRK-nyň 670-nji maddasynyň birinji bölegine laýyklykda, syýahatçy syýahata başlamazdan ön syýahata özüniň ýerine üçünji bir şahsyň gatnaşmagyny talap edip biler.

Gatnaşyjynyň «syýahata başlanmazdan ön» çalşylmagy hakyndaky arzasy syýahatçynyň hukugynyň amala aşyrylmagynyň şerti bolup durýar. Syýahatçylyga başlanandan soň turist öz hukugyny ýitirýär. Syýahatçynyň ýerine üçünji bir şahsyň berilmegi onuň hukugy bolsa-da we syýahatçylyk kärhanasy syýahatçynyň talabyny ýerine ýetirmäge borçly bolsa-da, käbir ýagdaýlarda syýahatça ýüz dönderilip bilner. Bu syýahatçynyň hukugyny amala aşyrmak üçin beýleki şertiň bolmagy bilen baglanyşyklydyr: syýahatçynyň ýerine teklipl edilýän adam syýahatçylyk guramasynyň talaplaryna laýyk gelmelidir. Syýahatçylygy guraýjy, eger ol şahs bu syýahata gatnaşmak üçin aýratyn talaplara laýyk gelmeýän bolsa, ýa-da eger onuň gatnaşmagy kanunçylygyň talaplaryna garşy gelse syýahatçylygy guraýjy üçünji bir şahsdan ýüz dönderip biler. Mysal üçin, syýahatçynyň öz ýerine teklipl elen üçünji bir şahsynyň Türkmenistana gelmek üçin wizasy ýok we bu sebäpli ol bu ýurda gelmek mümkinçiliginden mahrum bolýar.

2. Goşmaça cykdajylaryň öwezini dolmak borjy

Syýahatçynyň ýerine üçünji şahsyň goşulmagynyň goşmaça cykdajylar bilen bagly bolup biler. Mysal üçin, turistiň Türkmenistan üçin wizasy bolmadyk adam bilen çalşylmagy wizany almak üçin goşmaça harajatlary talap edýär. Şonuň üçin, TRK-nyň 670-nji maddasyna laýyklykda, syýahatçylygy guraýjy syýahatçydan syýahata üçünji şahsyň gatnaşýandygy zerarly ýüze çykan goşmaça cykdajylaryň öweziniň dolunmagyny talap edip biler.

671-nji madda. Kepillendirmeleri bermek we kemçilikleri düzetmek

1. **Syýahaty guraýjy syýahat guralanda onuň kepillendirilen derejesi bolar ýaly we syýahatyň gymmatyny ýa-da adaty maksatlary ýa şertnamada göz önünde tutulan maksatlary kanagatlandyrmak ukybyny ýok edýän ýa-da azaldýan kemçilikleri bolmaz ýaly edip guramaga borçludyr.**

2. **Eger syýahat degişli derejede guralmaýan bolsa, onda syýahatçy kemçilikleriň düzedilmegini talap edip biler. Syýahaty guraýjy kemçilikleri düzetmek näälyk çykdaýlary talap edýän bolsa, şol kemçilikleri düzetmekden ýüz dönderip biler.**
3. **Eger syýahaty guraýjy kemçilikleri turistiň görkezen ýerlikli möhletlerinde düzetmese, onda syýahatçynyň özi bu kemçilikleri düzedip biler we özüniň çeken zerur çykdaýlaryny tölemegi talap edip biler. Eger syýahaty guraýjy kemçilikleri düzetmekden ýüz dönderse ýa-da eger syýahatçynyň kemçilikleri haýal etmän düzetmekde aýratyn bähbidi bar bolsa, onda möhleti kesgitlemek hökman däl.**

1. Syýahatçylyk hyzmaty etmegi kemçiliksiz geçirmek borjy

Syýahatçylyk hyzmaty etmegiň kemçiliksiz geçirilmegi syýahatçylyk kärhanasynyň esasy borçlaryna degişlidir. Ol, ilki bilen, syýahatçylyk hyzmaty etmegiň prospektlerinde görkezilen ähli hyzmatlaryň edilmegini göz önünde tutýar. Mundan başga-da hyzmat etmegiň anyk derejesiniň üpjün edilmegi talap edilýär. Mysal üçin, Türkmenistanyň şertlerinde tomsuna syýahatçylary gatnatmak üçin ýönekeý awtobuslaryň berilmegi ýeterlik däl. Olar kondisionerler bilen enjamlaşdyrylan bolmalydyr.

Hyzmat etmedäki kemçilikler gijeki ukynyň alynmagy, iýmitlenmegiň, dürli medeni çäreleriň geçirilmeginiň we ş.m. göwnejaý guralmasa hem ýüze çykyp biler.

TRK-nyň 671-nji maddasynyň birinji bölegine laýyklykda, syýahatçylyk kärhanasyndan syýahatçylyk hyzmaty etmegiň syýahatçy bilen ylalaşykda göz önünde tutulýşy ýaly derejede hyzmat edilmegi talap edilýär. Mysal üçin, baş ýyldyzly myhmanhana gijeki uky tekliplenen bolsa, eýýäm onuň ýerine üç ýyldyzly myhmanhananyň berilmegi TRK-nyň 671-nji maddasynyň birinji böleginiň talaplarynyň bozuldygy bolar.

2. Kemçilikleriň aradan aýrylmagyny talap etmek hukugy

Syýahatçylyk hyzmaty etmegiň kemçilikleri ýüze çykarylan mahalynda syýahatçynyň kemçilikleriň aradan aýrylmagyny talap etmäge hukugy bardyr (TRK-nyň 671-nji maddasynyň ikinji bölegi). Bu ýagdaýda ýüze çykýan mesele talabyň salgy eýesiniň şahsyýeti bilen baglydyr: eger syýahatçy şertnamany baglaşan ýerinden uzakda ýerleşýän bolsa, ol kime ýüz tutmaly. Mysal üçin, Germaniýadan gelen syýahatçy Türkmenistanda bolýan bolsa we özüniň gatnadylmagy üçin söz berlen kondisionerli awtobusyň ýerine kondisionersiz awtobusyň berlendigi üçin nägile bolsa.

Öz gezeginde, syýahaty guraýjy köp harajatlar talap edilýän bolsa, kemçilikleriň aradan aýrylmagynyň ýüz dönderip biler (TRK-nyň 671-nji maddasynyň ikinji bölegi). Mysal üçin, ýokardaky mysal getirilýän ýagdaýda awtobusyň çalşylmagy köp harajatlaryň talap edilýändigini bilen baglanyşykly bolup biler.

3. Zerur çykdaýlaryň öweziniň dolunmagyna hukuk

Käbir ýagdaýlarda, eger, syýahaty guraýjy syýahatçynyň talap etmegine garamazdan, kemçilikleri aradan aýyrmaýan bolsa, syýahatçynyň özüne bu kemçilikleri aýyrmaga hukuk berilýär (TRK-nyň 671-nji maddasynyň üçünjü bölegi). Elbetde, kemçilikleriň syýahatçynyň özüniň başlangyjy bilen aýrylmagy syýahatçynyň çekmeli boljak anyk goşmaça çykdaýlary bilen baglanyşyklydyr. Mysal üçin, eger syýahatça baş ýyldyzly myhmanhananyň derejine üç ýyldyzly tapyp beren bolsalar, onuň başga myhmanhanany tutup we özüniň eden gerekli çykdaýlarynyň öweziniň dolunmagyny syýahaty guraýjydan talap etmäge hukugy bardyr.

Bu ýagdaýda ýüze çykýan mesele şol harajatlaryň kemçilikleri aradan aýyrmak üçin näderejede «zerurlygy» baradaky meseläniň anyklanylmagy bilen baglydyr.

Kemçilikleriň aradan aýrylmagy üçin, düzgün bolşy ýaly, syýahatçy syýahaty guraýja onuň üçin «makul» bolmaly anyk möhlet berýär. Emma käbir ýagdaýlarda möhlet bellemek hökman däl. Bu iki ýagdaýda bolup geçýär: birinjiden, eger syýahaty guraýjy kemçilikleri aradan aýyrmakdan ýüz dönderse we ikinjiden, syýahatçynyň kemçilikleri haýal etmän aradan aýyrmakda aýratyn bähbidi bar bolanda (TRK-nyň 671-nji maddasynyň üçünjü bölegi).

672-nji madda. Tölenilmeli haky azaltmak

Eger syýahatyň kemçilikleri bar bolsa, onda kemçilikleriň dowam edýän wagty nazara alnyp, tölenilmeli hak azaldylýar. Eger turist kemçilikleri habar bermedik bolsa, onda tölenilmeli hak azaldylmaýar.

TRK-nyň 672-nji maddasy turistiň hukuklarynyň goralmagyna gönükdirilendir. TRK-nyň 669-nji maddasynyň düşüňjelerinden gelip çykýşy ýaly, syýahatçynyň esasy borjy özüne edilýän hyzmatlaryň hakyny tölemek bolup durýar. Ony tölemegiň tertibi şertnamada bellenilýär. Bu ýagdaýda bolsa TRK-nyň 672-nji madda, eger syýahatda kemçilik bar bolsa, onda onuň haky kemçilikleriň dowam eden wagtynyň hasaba alynmagy bilen kemelýändigini göz önünde tutulýar.

672-nji madda syýahatçy tarapyndan bu hukugyň ulanylmagynyň iki şertini göz önünde tutýar: birinjiden, syýahatyň kemçilikli bolmagyny we, ikinjiden syýahatçy bu barada syýahatçylygy guraýja aýtmalydyr. Eger syýahatçy kemçilikler barada aýtmasa, onda hak kemeldilmeýär.

Şeýlelikde, kemçilikler baradaky habar syýahatçylyk hyzmaty üçin hakyň kemeldilmeginiň möhüm şerti bolup durýar. TRK habar bermegiň formasyny bellemeyär. Şonuň üçin ol dilden amala aşyrylyp bilner. Emma subut etmegiň ýeňilleşdirilmegi üçin kemçilikler barada ýazmaça habar berilse gowy bolar.

673-nji madda. Kemçilik zerarly turistiň inisiatiwasy boýunça şertnamany ýatyrnak

1. **Eger şu Kodeksiň 671-nji maddasynda görkezilen kemçilik zerarly syýahata düýpli zyýan ýetirilse, onda syýahatçy şertnamany ýatyrnak biler. Bu kada syýahaty guraýjynyň bilýän esasy sebäbi boýunça syýahatçy syýahata gatnaşyp bilmeýän halatynda hem ulanylýar.**

2. **Şertnamanyň ýatyrylmagyna diňe syýahaty guraýjynyň kemçilikleri laýyk möhletde düzetmedik mahalynda ýol berilýär. Eger kemçilikleri düzetmek mümkin bolmasa ýa-da syýahaty guraýjy şol kemçilikleri düzetmekden ýüz dönderse ýa-da şertnamanyň haýal etmän ýatyrylmagy turistiň aýratyn bähbitleri bilen delillendirilýän bolsa, möhleti kesgitlemegiň zerurlygy ýok.**
3. **Eger şertnama ýatyrylsa, onda syýahaty guraýjy özüniň hyzmatlary üçin bellenen haky almak hukugyny ýitirýär. Ýöne ol eýýäm kemçilisiz edilen hyzmatlar üçin hakyň tölenilmegini talap etmäge haklydyr.**
4. **Eger şertnamada turisti yzyna getirmek göz önünde tutulan bolsa, onda syýahaty guraýjy şertnama ýatyrylandan soň ony yzyna getirmäge borçludyr. Şunuň ýaly halatda goşmaça çykdajylar syýahaty guraýjynyň üstüne ýüklenilýär.**

1. Şertnamany bozmaga hukugyň amala aşyrylmagynyň

şertleri

TRK-nyň 673-nji maddasynyň birinji böleginde syýahatçynyň şertnamany bozmaga hukugy bolan mahalyndaky iki ýagdaý göz önünde tutulýar: birinjiden, TRK-nyň 671-nji maddasyna laýyklykda, kemçilikler bolan mahalynda we syýahaty guraýjy tarapyndan ol kemçilikleriň düzedilmezligi we ikinjiden, degerli sebäbe görä syýahata gatnaşmaga mümkinçiliginiň bolmazlygy.

Şertnamany bozmagyň tertibi TRK-nyň 673-nji maddasyndan başga-da «Syýahatçylyk hakynda» Türkmenistanyň Kanunynyň 33-nji maddasynyň «b» kiçi bendinde düzgünleşdirilýär, onda garaşylmadyk ýagdaýlaryň ýüze çykyşy, hyzmatlaryň edilmegi mümkin bolmadyk halatlarynda, şeýle hem topar döretmek üçin zerur bolan syýahatçylaryň talap edilýän sany ýygnaýmadyk halatynda we bu barada syýahatçylara syýahatyň başlamazyndan öň ýigirmi günden gijä galman duýdurylan bolsa, syýahatçylyk hyzmatlarynyň şertnamasyny ýatyrмага hukuklydyr diýip aýdylýar.

Syýahatyň kemçilikleri diňe syýahaty guraýjynyň kemçilikleri laýyk möhletde düzetmedik mahalynda syýahatça şertnamany bozmaga

hukuk berýär (TRK-nyň 673-nji maddasynyň ikinji bölegi). Käbir ýagdaýlarda möhletiň bellenilmegi hökman däl, mysal üçin, eger syýahaty guraýjy kemçilikleri düzetmekden ýüz dönderen bolsa.

Syýahatça şertnamany bozmak hukugy degerli sebäpler, mysal üçin syýahatçy näsaglan mahalynda hem rugsat berilýär.

2. Şertnamanyň bozulmagynyň netijeleri

Şertnamanyň bozulmagynyň hukuk netijeleriniň durmuş tejribesinde uly ähmiýeti bar. Eger şertnamanyň bozulmagy TRK-nyň

673-nji maddasynyň birinji böleginde göz önünde tutulan esaslara laýyklykda bolup geçen bolsa, syýahaty guraýjy öz hyzmatlary üçin bellenen haky almaga hukugyny ýitirýär (TRK-nyň 673-nji maddasynyň üçünjü bölegi). Kondisionersiz awtobus bilen mysala seredilen mahalynda, elbetde, şeýle sorag ýüze çykýar: awtobusda kondisioneriň bolmazlygy syýahatçylyk guramasynyň bütin hakyny almaga bolan hukugyny ýitirmegine getirer ýaly düzgüni bozmakmy? TRK bu meseläni adalatlylyk nukdaýnazarýndan çözmäge çalyşýar we syýahaty guraýjynyň kemçilikleri bolmadyk ön eýýäm edilen hyzmatlar üçin hak almaga hukugynyň bardygyny göz önünde tutýar.

Şertnamanyň bozulmagy bilen şertnamanyň gatnaşyjylarynyň arasyndaky şertnamalaýyn gatnaşyklar hem bes edilýär. Bu olaryň biribiri babatynda hukuklarynyň we borçlarynyň ýokdugyny aňladýar. Emma syýahaty guraýjynyň käbir borçlary şertnama bozulandan soň hem öz güýjüni saklaýar we turistiň bähbitlerini goramak maksadyny göz önüne tutýar. TRK-nyň 673-nji maddasynyň dördünjü böleginde şeýle ýagdaýlaryň biri göz önünde tutulýar: eger şertnamada syýahatçyny yzyna eltmek göz önüne tutulan bolsa, onda syýahaty guraýjy şertnama bozulandan soň ony öz hasabyna yzyna eltmäge borçludyr.

674 - nji madda. Zeleli tölemek

1. **Eger syýahatdaky kemçilikler syýahaty guraýjynyň jogapkär bolan ýagdaýlary zerarly ýüze çyksa, onda syýahatçy özüniň haky azaltmak ýa-da şertnamany ýatyrmak baradaky hukuklaryna garamazdan, talabyň ýerine ýetirilmezligi sebäpli ýeten zeleliň tölenilmegini talap edip biler.**
2. **Eger syýahat başa barmadyk bolsa ýa-da talaba laýyk guralmadyk bolsa, onda syýahatçy biderek sarp edilen rugsat wagty üçin degişli pul hakynyň tölenilmegini talap edip biler.**

1. Umumy düzgünler

TRK-nyň 674-nji maddasy eger zeel syýahaty guraýjynyň günäsi bilen ýetirilen bolsa, syýahatçynyň zeleliň öweziniň dolunmagyna hukugynyň bardygyny göz önüne tutýar.

Häzirki zaman dünýäsinde önümiň hilini üpjün etmek meselesi umumy häsiýete eýedir. Onuň näderejede üstünlikli çözüldiği köp derejede islendik pudagyň ösüşine baglydyr. Emma hil görkezijileri, şeýle hem oňat hilli önüm çykarmak bilen baglanyşykly meseleler her bir pudak üçin, şol sanda syýahatçylyk cygry üçin hem öz boluşlydyr. Syýahatçylyga hyzmat etmek işi wagty boýunça dowamlydyr, sebäbi sarp etmegiň aýratyn häsiýeti hyzmatlardan peýdalanylman mahalynda takyk yzygiderliligi göz önüne tutýar. Syýahatçylar syýahat eden mahalynda anyk wagtyň möhletinde ulagyň, myhmanhanalaryň, sport - güýmenje edaralarynyň we ş.m. hyzmatlaryndan peýdalanýarlar. Syýahatçylykda syýahatçylyk hyzmatynyň mazmunyny anyklaman, önümiň hilini barlamak mümkin däl. Adatça bu yerde satyn almaksatmak hereketi wagty we ýeri boýunça tölegli hyzmatlaryň önümçiligine laýyk gelmeýär, bu bolsa, bularyň bir böleginiň satylmagynyň - bir syýahatçylyk kärhanalary tarapyndan, olaryň önümçiliginiň we hödürlenilmeginiň beýleki syýahatçylyk kärhanalary tarapyndan amala aşyrylýandygyny aňladýar. Mazmunyny beýan etseň, seredilýän ýagdaý hyzmatlar toplumynyň, syýahatçylygyň we syýahatçylyk nokatlarynda bolmagyň, satyn alynmagy-satylmagy mahalyndaky hyzmat etmegi özünde jemleýän üç sany bölekden durýan bütewilik bolup durýar. Guramaçylykly syýahatçylyk mahalynda ýokarda agzalan düzümi emele getirýänleriň biriniň ýetmezligi işiň bütewiligini bozýar we şonda toplum hökmündäki syýahatçylyk hyzmaty hakynda aýdyp bolmaz. Satyn almak-satmak bolmasa syýahatçylyk mümkin däl, syýahatçylyk bolmasa syýahatçylary

gyzyklandyryňan nokatlarda bolmak mümkin däl. Syýahatçylyk hyzmatynyň hili syýahatçylyk işiniň üç tapgyrynda iş bilen meşgul bolýan kollektiwleriň işine baglydyr. Şeýlelikde syýahatçylyk hyzmaty bir wagtyň özünde önümçilikdäki işi, hyzmatlaryň we harytlaryň teklipl edilmeğini we amala aşyrylmagyny öz içine alýar.

TRK-nyň 674-nji maddasynyň birinji böleginiň mazmunyndan görnüşi ýaly, eger syýahatçylygyň kemçilikleri syýahaty guraýjynyň jogapkärçilik çekýän ýagdaýlarynyň netijesinde ýüze çykan bolsa, onda syýahatçy özüniň haky kemeltmäge ýa-da şertnamany bozmaga bolan hukugyna garamazdan ýerine ýetirilmändigini zerarly zelediň öweziniň dolunmagyny talap edip biler. Bu bolsa şu kadanyň duýduryjy we önümi alýjy häsiýetine eýedigini aňladýar we syýahatçylygy guraýjynyň jogapkärçiliginiň ýokarlanmagyna gönükdirilendir.

Syýahatçynyň şertnamany bozmagy ony ýetirilen zelediň öweziniň dolunmagyny talap etmek hukugyndan mahrum etmeýär. Syýahatçynyň bir wagtyň özünde şertnamanyň bozulmagyny, şonuň ýaly-da ýetirilen zelediň öweziniň dolunmagyny talap etmäge hukugy bardyr.

2. Maddy däl zelediň öweziniň dolunmagy

TRK maddy zelediň öweziniň dolunmagyndan başga-da maddy däl zelediň öweziniň dolunmak mümkinçiligini berkidýär. TRK-nyň 674-nji maddasynyň ikinji bölegine laýyklykda, eger syýahatçylyk başa barmadyk bolsa ýa-da göwnējaý ýagdaýda guralmadyk bolsa, onda syýahatçy dynç alyş wagtynyň peýdasyz sarp edilendigi üçin degişli pul bilen öweziniň dolunmagyny talap edip biler.

Eger syýahaty guraýjy dynç almak üçin meýilnamalaşdyrylan ýeriň derejine başga ýeri teklipl etse, turist bolsa ondan ýüz dönderse syýahatyň başa barmazlygy bolup biler. Mysal üçin, turiste «Awazada» dynç almagyň ýerine Türkmenbaşydaky myhmanhanalaryň birinde dynç almak teklipl edilse.

Maddy däl zelediň öweziniň dolunmagynyň möçberi her bir anyk ýagdaýda kesgitlenilýär we ol syýahatçylyk bukjasynyň bahasy bilen bagly bolup biler.

675-nji madda. Hak isleýiş wagty möhleti

1. **Şu Kodeksiň 671-674-nji maddalarynda göz önünde tutulan talaplary şertnamada görkezilen syýahat möhleti gutarandan soň bir aýyň dowamynda syýahaty guraýja bildirip biler. Talap bildirmegi gijikdirmekte özi günäkär bolmasa, ýokarda görkezilen möhlet geçenden soň turist öz talaplaryny bildirip biler.**
2. **Turistiň talaplary boýunça hak isleýiş wagty möhleti alty aýdyr. Hak isleýiş möhletiniň geçip ugramagy syýahatçynyň talabyny syýahaty guraýjynyň kabul etmedik gününden başlanýar.**

TRK-nyň 675-nji maddasy möhletleriň iki görnüşini göz önünde tutýar: syýahatçylygy guraýja talaplaryň bildirilmeginiň möhleti (birinji bölegi) we talap ediş dowamlylygynyň möhleti (ikinci bölegi).

Syýahatçynyň käbir hukuklarynyň amala aşyrylmagy, mysal üçin, TRK-nyň 672-nji maddasyna laýyklykda, hakyň kemeldilmegini talap etmek hukugy, syýahatçylygy guraýja düzgün bozulmalar hakynda öňünden habar berilmegi bilen baglydyr. TRK-nyň 675-nji maddasynyň birinji bölegi, bir tarapdan guraýja talap bildirmegiň möhletini belleýär. Ol bir aýdan ybaratdyr. Beýleki tarapdan, bu möhletiň hasaplanýş tertibini – syýahatyň şertnamada görkezilen möhleti tamamlanandan soň, kesgitleýär.

Syýahatçylyk kärhana talap bildirmek möhletinden tapawutlylykda talap möhleti syýahatçylygy guraýjynyň syýahatçynyň talabyny ret eden gününden başlap alty aýy düzýär.

676-njy madda. Jogapkärçiligi ýol berilýän derejede çäklendirmek

Şu aşakdaky ýagdaýlarda syýahaty guraýjy turist bilen ylalaşyp, özüniň hyzmatlary üçin öz jogapkärçiligini üç esse hak tölemek möçberi bilen çäklendirip biler:

1. **turiste ýetirilen zeled bilgeşleýin ýa-da geleňsizlik bilen edilen hereketler zerarly ýetirilmedik bolsa;**
2. **syýahaty guramak baradaky aýry-aýry borçnamalary ýerine ýetirijileriň biriniň günäsi zerarly ýeten zeled üçin syýahaty guraýjynyň ýeke-täk özi turistiň önünde jogapkärçilik çekýär.**

Syýahatçylyk hyzmatyny etmek hakynda şertnamanyň bozulandygy üçin jogapkärçilik hakynda, has takygy raýat-hukuk jogapkärçiligi hakynda aýdanyňda syýahatçylyk hyzmatlarynyň sarp edijisiniň hukuklary barada bellemek gerek. TRK-nyň 676-njy maddasy we

«Syýahatçylyk hakynda» we «Sarp edijileriň hukuklaryny goramak hakynda» Türkmenistanyň kanunlarynyň toplumlaýyn hereket edýändiklerini we biri-biriniň üstüni doldurýandyklaryny bellemek gerek.

Sarp edijiniň, satyjynyň, ýasaýjynyň we ýerine ýetirijiniň arasyndaky gatnaşyklaryň esasy düzgünleşdirilmegi raýat kanunçylygynyň kadalary bilen amala aşyrylýar.

TRK-nyň 676-njy maddasynda syýahaty guraýjynyň jogapkärçiliginiň rugsat berilýän çäklendirilmesi göz önünde tutulýar. Hususan-da, syýahatçylygy guraýjy syýahatçy bilen ylalaşmak arkaly öz jogapkärçiliginiň özüniň hyzmatlary üçin üç esse töleg möçberinde çäklendirip biler.

Mysal üçin, eger turiste zeled syýahatçylyk kärhanasynyň bilkastlaýyn we tagaşyksyz hereketleri zerarly ýetirilen bolsa, jogapkärçiligiň bu çäklendirilmegi ulanylmaýar.

677-nji madda. Syýahat başlanmazdan öň şertnamadan ýüz döndermek

1. **Turist syýahat başlanmazdan öň islendik pursatda şertnamadan ýüz dönderip biler.**
2. **Şertnamadan ýüz dönderilen mahalynda syýahaty guraýjy şertleşilen haky almak hukugyny ýitirýär. Şonuň bilen birlikde ol syýahaty guraýjynyň tygşytlan çykdajylary çykylyp, şonuň ýaly-da başga ýol bilen hyzmat etmek netijesinde özüniň alyp biljek peýdasy çykylyp, möçberi bellenen hakyň summasyndan ugur alnyp kesgitlenilýän degişli hakyň tölenilmegini talap edip biler.**

TRK-nyň 677-nji maddasy syýahatçynyň syýahat başlanmazdan öň islendik pursatda şertnamadan ýüz döndermäge bolan hukugyny berkidilýär.

Syýahatçydan ylalaşylan hakyň tölenilmegini talap edip bilmezligi syýahaty guraýjy üçin bu hukugyň amala aşyrylmagynyň hukuk netijesi bolup durýar (TRK-nyň 677-nji maddasynyň ikinji bölegi). Onuň şonuň ýerine çykadajylaryň öweziniň dolunmagy görnüşindäki degişli öwez dolmany talap etmäge hukugy bardyr.

«Syýahatçylyk hakynda» Türkmenistanyň Kanunynyň 40-njy maddasynyň üçünjü bölegine laýyklykda, şertnamada syýahaty guraýjynyň hyzmatlarynyň önünden tölenilmegi göz önünde tutulan halatynda, syýahatçy tarapyndan şeýle hyzmatlaryň şertnamada bellenen möhletde hakyny tölemezligi, eger taraplaryň ylalaşygy bilen başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa syýahatçynyň şertnamany ýerine ýetirmekden ýüz döndermegi diýlip ykrar edilýär. TRK-nyň 677-nji maddasynyň we «Syýahatçylyk hakynda» Türkmenistanyň Kanunynyň 40-njy maddasynyň kadalarynyň deňeşdirmе барлагының görkezşi ýaly, olar özara bir-biriniň üstüni doldurýarlar we giňişleýin düşündirilmeğine zerurlyk çekmeýärler.

678-nji madda. Ýeňip geçip bolmajak güýjüň netijesinde şertnamany bozmak

1. **Eger şertnama baglaşylanda önünden görüp bolmadyk ýeňip geçip bolmajak güýjüň netijesinde syýahat düýpli çylşyrymlaşa ýa-da onuň amala aşyrylmagyna howp abansa, turist hem, syýahaty guraýjy hem şertnamany ýatyryp bilerler.**
2. **Şeýle halatlarda şertnama ýatyrylanda şu Kodeksiň 673-nji maddasynyň 3-nji punktunyň birinji sözleminiň we 4-nji punktunyň birinji sözleminiň kadasy ulanylýar. Turisti yzyna eltmeк boýunça goşmaça çykadajylary taraplar deň paýlarda çekýärler. Beýleki halatlarda goşmaça çykadajylary syýahatçy çekýär.**

1. Umumy düzgünler

Syýahatyň amala aşyrylmagyna päsgel berýän ýeňip geçip bolmajak güýç syýahatça, şonuň ýaly-da syýahaty guraýja şertnamany bozmaga hukuk berýär. Daşyndan howp salýan we adamyň kadaly tagallalary bilen onuň önüni almak mümkin bolmadyk güýç ýeňip geçip bolmajak hasap edilýär. Ýeňip geçip bolmajak güýjüň toparyna şular degişlidir: uruş, terrorçylyk çözüşi, sil almak, ýer titreme, wulkanyň atylmagy we ş.m.

Ýeňip geçip bolmajak güýç syýahatyň guralysynyň arasyňyň üzülmeginiň gös-göni sebäbi bolup durýan bolsa, ol diňe şonda şertnamanyň bozulmagy üçin esas hasap edilýär.

2. Şertnamanyň bozulmagynyň netijeleri

Şertnamanyň bozulmagynyň hukuk netijelerini kesgitlemek üçin TRK-nyň 678-nji maddasynyň ikinji bölegi üçünjü bölegine we TRK-nyň 673-nji maddasynyň dördünjü böleginiň birinji sözlemine salgylanýar, hususan-da, syýahaty guraýjy öz hyzmatlary üçin bellenen hak almak hukugyny ýitirýär (TRK-nyň 673-nji maddasynyň üçünjü bölegi).

Şertnamanyň bozulmagy bilen şertnamalaýyn gatnaşyklar bes edilýär. Bu olaryň biri-biri babatynda hukuklarynyň we borçlarynyň ýokdygyny aňladýar. Emma syýahaty guraýjynyň käbir borçlary şertnama bozulandan soň hem güýjüni saklaýar we turistiň bähbitlerini goramak maksadyna eýerýär. TRK-nyň 673-nji maddasynyň dördünjü böleginde şeýle ýagdaýlaryň biri göz önünde tutulýar: eger şertnamada syýahatçynyň yzyna eltilmegi göz önünde tutulan bolsa, onda syýahaty guraýjy şertnama bozulandan soň ony öz hasabyna eltmäge borçludur.

Syýahatçylyk hakynda kanun we TRK syýahaty guraýjynyň önüniň diňe bir ýagdaýdan başga, ýagny eger ol göwnejaý ýerine ýetirilmezligiň ýeňip geçip bolmajak güýjüň netijesinde bolandygyny subut etmeginden, başga ähli ýagdaýlarda şertnama boýunça borçlaryny ýerine ýetirmändigi ýa-da göwnejaý ýerine ýetirmändigi üçin jogapkärçilikden boşadyp bolmaýandygyny hakynda ýörite düzgüni özünde jemleýändir. Umumy düzgünden alynmada, şeýlelikde, hereket edýän kanunçylyk günäni (niýeti, seresapsyzlygy) syýahaty guraýjynyň jogapkärçiliginiň zerur şerti hökmünde göz önünde tutmaýar (ahlak taýdan zyýan ýetirilendigi üçin jogapkärçilik muňa degişli däl).

679-njy madda. Syýahatçynyň kanuny hukuklaryny çäklendirýän ylalaşyklara ýol bermezlik

Şu Kodeksiň 669-678-nji maddalarynyň kadalary turistiň zeleline üýtgedilip bilinmez.

Şertnamalarda syýahatçylyk firmasynyň önüniň müşderileriň önündäki borçlaryny ýeterlik derejede takyk däl ýagdaýda düzgünleşdirýän ýagdaýlary az däl. Taraplaryň şertnamada bellenen hukuklary we borçlary deňeşdirip bolmaýan ýagdaýda bolup, syýahatçynyň we firmanyň peýdasyna deňhukuksyzlygyny belleýär, olar sarp edijileriň hukuklaryny göz-görtele bozýarlar. TRK-nyň 679-nji maddasy syýahatçynyň bähbitleriniň goralmagyna gönükdirilendir.

«Syýahatçylyk hakynda» we «Sarp edijileriň hukuklaryny goramak hakynda» Türkmenistanyň kanunlaryna laýyklykda, eger sarp edijiniň hukuklaryny kemsidýän şertnamanyň ýerine ýetirilmegi netijesinde onda ýitgiler ýüze çykan bolsa, onda olar ýerine ýetiriji tarapyndan doly möçberde öweziniň dolunmagyna degişlidir. Şeýlelik bilen kanunçylykda syýahatçynyň hukuklarynyň ýaramazlaşmagyna ýol bermezlik ýörelgesi bellenen. Şonuň bilen bir wagtda Türkmenistanyň syýahatçylyga hyzmat etmek babatda kanunlarynda bellenen düzgünler bilen deňeşdirmek boýunça sarp edijiniň hukuklaryny kemsidýän şertnamanyň şertleri hakyky däl diýlip ykrar edilýär.

Syýahatçylyk häzirki zaman tapgyrynda döwletleriň halkara hyzmatdaşlygynyň netijeli görnüşleriniň birine we halklaryň arasyndaky aragatnaşyk etmegiň we gatnaşyklaryň umumy formasyna öwürldi. Syýahatçylyk gatnaşyklarynyň toplumlaýyn bolup durýandygyny sebäpli degişlilikde syýahatçylyk hyzmatyny etmek hakynda şertnamasy hem toplumlaýyn häsiýete eýedir. Şonuň bilen birlikde 679-njy maddanyň syýahatçynyň kanuny hukuklaryny kemsidýän ylalaşyklara ýol berilmezligi hakynda kadasy raýat hukugynyň umumy kadalaryna laýyk gelýär.

12 BAP. DAŞAÝYŞ

§ 1. Daşayyş şertnamasy

680-nji madda. Düşünje

Daşawyş şertnamasy boýunça daşajy bellenen ýerine ýüki eltmäge ýa-da ýolagçylary äkitmäge borçludyr.

1. Daşawyş hakynda umumy düzgünler

Ýolagçylary we ýükleri daşawyşlaryň hukuk taýdan düzgünleşdirilmeginiň uly ähmiýeti bardyr, çünki, bir tarapdan, ýükleri we harytlary daşamak ykdysadyýetiň işlemegi üçin, şol sanda halkara daşawyşlary üçin, beýleki tarapdan, adamlar we harytlar daşalýan wagtynda aýratyn töwegelçilige sezewar bolýar, olaryň önüni almak mümkinçiligi düýpli çäklendirildi. Ulag hukugynyň möhüm aýratynlygy, bir tarapdan, jogapkärçilik möçberi bir wagtda çäklendirilende daşajynyň pugta jogapkärçiligi we, beýleki tarapdan, şertnama ýaly ulag şertnamasyny resmileşdirmek bolup durýar, ol boýunça şertnama baglaşylanda gatnaşmaýan ýük alyjy hukuklary edinip biler.

Köp ýurtlarda hukuk taýdan düzgünleşdirmegiň tejribesi ýaly daşamaly hukuk taýdan düzgünleşdirmek ulag serişdeleriniň görnüşine baglylykda amala aşyrylýar: awtomobil ulagy, demir ýol, howa gatnawy we deňiz bilen eltmek. Ýnha, halkara howa gatnawynyň iň möhüm kadalary 1929-njy ýylyň 12-nji oktyabryndaky howa ulagy bilen halkara daşamalarynyň käbir kadalarynyň unifikasiýasy hakynda Waşawa konwensiýasynda bardyr, ol 1999-njy ýylyň 28-nji maýyndaky Monreal konwensiýasy bilen çalşyldy, 1956-njy ýylyň 19-njy maýyndaky ýükleriň halkara ýol daşamalarynyň şertnamasy hakyndaky Konwensiýada (KDPG – SMR), demir ýol daşamalary bolsa – demir ýol boýunça harytlaryň halkara daşamalary hakyndaky Konwensiýada berkidildi. Muňa gapma-garsy halkara deňiz söwdasynyň halkara hukugy ýörite meseleler boýunça aýry-äýry ylalaşyklaryň köp sanlysy bilen häsiýetlendirilýär. Mundan başga-da käbir döwletlerde

ýolagçylary we ýükleri daşawyşlaryň hukuk taýdan düzgünleşdirilmegi tapawutlandyrylýar.

Türkmenistanda, TRK-dan başga-da, ulag babatynda hukuk gatnaşyklaryny

Türkmenistanyň Howa kodeksi, 2012-nji ýylyň 10-njy ýanwary;

Türkmenistanyň Söwda deňiz gatnawynyň kodeksi, 2008-nji ýylyň 23-nji oktyabry, № 122-111;

«Demir ýol ulagy hakynda» Türkmenistanyň Kanuny, 2015-nji ýylyň 28-nji fewraly, № 186-V düzgünleşdirýär. Bu kanunlar, ilkinji nobatda, jemagat-hukuk, ýagny ulagyň administratiw-hukuk ugurlaryny, hereket edýän adamlaryň işini we döwlet gözegçilik barlagyny amala aşyrmak üçin howpsuzlyk, elýeterlilik meselelerini düzgünleşdirýär. TRK-nyň 12-nji baby daşawyş şertnamasynyň gatnaşyjylarynyň gatnaşyklaryna degişli raýat-hukuk meseleleri boýunça düzgünleri özünde saklaýar. Şunda bu babyň düzgünleri ulag serişdeleriniň görnüşine garamazdan ulanylýar.

12-nji babyň düzgünleri ýolagçylaryň we ýükleriň Türkmenistanyň çäklerinde daşamalary üçin ulanylýar. Halkara daşamalarynda ýörite halkara konwensiýalary artykmaçlyga eýedirler (TRK-nyň 7-nji maddasy). Şeýlelik bilen, harytlaryň halkara awtomobil daşalmagynda konwensiýa gosulan döwletde ýükläp iberilýän ýeriň yerleşýändigine garamazdan ýükleriň halkara ýol daşamalarynyň şertnamasy hakyndaky Konwensiýa (KDPG) hereket edýär. KDPG-niň 1-nji maddasyna laýyklykda bu Konwensiýany ulanmak üçin konwensiýanyň Türkmenistan tarapyndan tassyklanylmagy ýeterlikdir. Awiadaşamalarynda Waşawa konwensiýasynyň düzgünlerini artykmaç ulanmak gerek.

Daşawyş şertnamasy daşajynyň ýolagçyny ýa-da ýüki niýetlenen ýerine eltmek borçnamasyny özünde saklaýar. Onuň potrat şertnamasy bilen meňzeşligi şundan ybaratdyr. Yöne daşawyş şertnamasynda, potrat şertnamasyndan tapawutlylykda iş däl-de, eýsem işiň netijesi – niýetlenen ýerine eltmek ön hatarda durýar. Ulag ekspedisiýasynyň wezipesi ýolagçylaryň we harytlaryň ulagyny guramak boýunça iş bolup durýar. Ekspeditoryň özi ýolagçyny ýa-da harydy daşamaga borçly däl. Onuň wezipesi - öz adyndan ulag şertnamasyny baglaşýar.

2. Daşawyş şertnamasy

Daşawyş şertnamasy hukuk tebigaty boýunça muzdly we ikitaraplaýyn borçly ediji şertnamadyr.

Ýükleri daşamagyň ikitaraplaýyn şertnamasynda üç subýekt – ýük iberiji, daşajy we ýük alyjy, üstesine-de ýük iberiji we ýük alyjy bir şahsda gabat gelip biler. Daşajy – ulag guramasy, oňa daşamak üçin ýük berilýär. Ýükleri daşawyş şertnamasynyň subýekt düzümi bu ylalaşygy üçünji şahsyň – ýük alyjynyň peýdasyna şertnama ýaly kwalifisirleýär.

Ýük alyjy, daşawyş şertnamasynda tarap bolman, hukuklara we borçlara eýelik edýär, mysal üçin, ýüküň ýitirilmeginiň, ýetmezçiliginiň ýa-da zeper ýetirilmeğiniň netijesinde zyýanyň öwezini dolmak hakynda talap etmek hukugyna, daşajydan ýüki kabul etmek borjuna eýelik edýär.

Daşajynyň şertnamalaýyn borjy ýüklenýän ýerinden düşürilýän ýerine çenli ýüki eltmek bolup durýar. Ýüki ýüklemek we düşürmek daşajynyň borjy däl.

Daşajy ylalaşylan haky talap etmek hukugyna eýedir (daşawyş bahalary). Bahany nakladnoýda görkezmek gerek (TRK-nyň 686-njy maddasynyň birinji bölegi). Eger şeýle maglumatlar ýok bolsa, onda meňzeşligi boýunça TRK-nyň 651-nji maddasyny ulanmak gerek. Tölegi geçirmäge borçly şahs iberiji bolup durýar. TRK-nyň 693-nji maddasynyň ikinji bölegi mahalynda daşajy alyjydan goşmaça cykdajylaryň öweziniň dolunmagyny talap edip biler.

Daşawyş şertnamasy daşawyş borçnamasyndan başga tabşyryk elementlerini hem özünde saklap biler. Muňa degişlilikde, iberiji daşajy görkezmeler bermäge ygtyýarlydyr, ol bulary ýetirmäge borçludyr, mysal üçin, TRK-nyň 692-nji, 694-695-nji maddalary. Şundan gelip cykýan goşmaça cykdajylar iberiji tarapyndan öwezini dolunmalydyr. Soňra daşajy 688-nji madda laýyklykda ýüki barlamaga borçludyr. Şunda gürrüň bozulmagy zyýanyň öwezini dolmaga bolan hukugyň ýüze cykmagyna getirýän iberijä bolan garaýyş boýunça borçnama hakynda barman, eýsem diňe TRK-nyň 689-njy maddasynyň ikinji böleginde göz önünde tutulan netijelere getirýän borçnama hakynda barýar.

Iberiji özi tarapyndan ýüki göwnējaý ýagdaýda gaplamaga (TRK-nyň 690-njy maddasy), gümrük pajyny tölemek üçin zerur resminamalary daşajy bermäge (TRK-nyň 691-nji maddasy) we ýüküň howply häsiýetleri hakynda oňa habar bermäge (TRK-nyň 703-nji maddasy) borçludyr.

Daşamalar boýunça geleşiklerde köplenç şertnamanyň standart şertleri ulanylýar. Eger taraplaryň arasynda şertnamalaýyn gatnaşyklar hakynda gürrüň gitse, olar üçin TRK-nyň 356-362-nji maddalary ulanylýar. Elbetde, ýörite kanunlarda taraplaryň arasyndaky gatnaşyklaryň ygtyýarly edaralar tarapyndan cykarylýan kadalar bilen hem düzgünleşdirilip bilinjekdigini görkezildi (mysal üçin, «Demir ýol ulagy hakynda» Türkmenistanyň Kanunynyň 16 (9), 18 (6) maddalary). Şu

ýagdaýda TRK-nyň 356-njy maddasy we indiki maddalar ulanylmaýar we hukuk goragy administratiw hukugyň düzgünlerinden goldanýar.

681-nji madda. Daşajjynyň jogapkärçiligi

1. **Daşajjy ýolagça ýetirilen zyýan üçin, şeýle hem onuň ýüküniň zaýalanandygy ýa-da ýitirilendigi üçin jogapkärçilik çekýär.**
2. **Eger zyýan ýeňip geçip bolmajak güýjüň täsiri netijesinde ýa-da ýolagçynyň özi ýa-da onuň ýüki tarapyndan ýetirilse, jogapkärçilik bolmaýar. 3. Daşajjynyň jogapkärçiligi şertnama arkaly aýrylyp ýa-da çäklendirilip bilinmez.**

1. Günäsiz jogapkärçilik ýörelgesi

Düşündirilýän maddada jogapkärçiligiň umumy görnüşi düzgünleşdirildi. Bu maddanyň sözbaşysyndan tapawutlylykda bu madda diňe ýolagçynyň ýüki ýitirilende we oňa zeper ýetirilende ýolagça ýetirilýän ýa-da gelip ýetýän zyýany öz içine alýar. Ýüküň zeper ýetirilmegi ýa-da ýitirilmegi üçin jogapkärçilik babatda bolsa, ol TRKnyň 698-nji maddasynda düzgünleşdirilýär.

Şol bir wagtda TRK-nyň 405-nji maddasynyň şertnamalaýyn borçnamalar bozulanda diňe günäsi bolanda bergidaryň zyýanyň öweziniň dolunmagy üçin jogapkärçiligini nazarda tutýar (üstesine-de bergidar özüniň günäsizligini subut etmelidir), daşajjy hukugynda günäsine garamazdan daşajjynyň jogapkärçiliginiň pugta ýörelgesi hereket edýär. Daşajjy diňe ýeňip geçip bolmajak güýjüň ýagdaýlaryny ýa-da ejir çeken ýolagçynyň özi tarapyndan ýa-da zeper ýetirilen ýük tarapyndan zyýanyň ýetirilendigi subut eden mahalynda

jogapkärçilikden boşadylyp bilner (TRK-nyň 681-nji maddasynyň ikinji bölegi). Bu ýörelgäniň ulanylmagy ýolagçynyň hukuk eşretleri üçin daşajjynyň daşamak bilen baglanyşykly töwekgelçiliklere eýelik edýän ýagdaýy bilen aklanyldy. Ýüki daşamak üçin şu zeýilli düzgünler TRKnyň 698-nji maddasynda bardyr.

2. Jogapkärçiligiň aýrylmagy

Ýeňip geçip bolmajak netijesinde ýüze çykan zyýan diýlip, kada bolsy ýaly, bergidaryň aňryçäk päk ýürekliiliginde hem öňüni alyp bolmajak zyýana düşünilýär. Tebigy betbagtçylyklar tipiki mysaly bolup durýarlar, çünki olar öňünden aýdyp bolmajak betbagtçylyklardyr ýa-da üçünji şahsyň günäsi bilen bolan we şu ýagdaýda degişli päk ýüreklik ulanylanda bergidar tarapyndan öňüni alyp bolmajak betbagtçylykly halatlardyr.

Daşajjynyň jogapkärçiligi öz möçberi boýunça çäklendirilen däldir we düşündirilýän maddanyň üçünji bölegine laýyklykda taraplaryň ylalaşmagy bilen aýrylyp bilinmez, çäklendirilip bilinmez.

682-nji madda. Şertnama baglaşmak borjy

Ýükleri eltmegi we ýolagçylary gatnatmagy köpçülikleýin teklipe edýän şahs, eger ýüz döndermek üçin esaslar bolmasa, daşajjy şertnamasyny baglaşmaga borçludur.

Düşündirilýän maddanyň düzgünleri TRK-nyň 343-nji maddasynyň ikinji böleginde beýan edilen ýörelgäniň aýrylmagydyr, oňa laýyklykda adamlaryň kesgitlenmedik toparyna berlen teklipe oferta çakylygydyr. Daşajjy hukugynda, tersine, jemagat teklibi eýýäm hökmany diýlip hasap edilýär.

Bu umumy kadadan çykma aýratyn ähmiýeti bilen aklanyldy, ol daşajjy ýolagçy ýa-da ýüki iberiji üçin eýedir. Diýmek, jemagat taýdan edilen teklipe döndürme, olar bilen daşajjy şertnamasyny baglaşmak borçnamasy aýrylýar, 682-nji madda laýyklykda, hakyky däldir.

Şertnama baglaşmaktan ýüz döndermek daşajjy tarapyndan esaslandyrylmalydyr, mysal üçin, eger uçarda boş orunlar bolmasa ýa-da abatlanymagy zerarly demir ýol gatnawlary togtadylsa we ş.m.

683-nji madda. Birnäçe transport serişdeleri arkaly ýük daşamak

Eger ýükli maşyn ýoluň bir uçastogyna deňiz, demir ýol ýa-da howa ulagy bilen eltilse we şu Kodeksiň 696-njy maddasynda göz önünde tutulan halatlarda ýük düşürilmese, onda tutuşlygyna ýük daşamak üçin şu babyň kadalary ulanylýar.

Düşündirilýän madda Halkara ýol ýük daşamagyň şertnamasy hakyndaky Konwensiýanyň (KDPG) 2-nji maddasynyň esasynda işlenip taýýarlanylýdy. Awtomobil ulagy bilen daşamalar üçin niýetlenen KDPGniň talapnamasy haçanda ýük ulag serişdesi bilen bilelikde demir ýol boýunça, suw ýa-da howa boýunça ýolda böläkleýin daşalanda ulanylýar. KDPG-niň düzgünlerine laýyklykda, haçanda eger daşajy ýüküň ýitirilmegini ýa-da onuň zeper ýetirilmegini beýleki ulag serişdelerini ulanmak bilen şertlendirilendigi subut etse, mysal üçin, eger gäminiň trýumlarynda suw aksa, onuň netijesinde daşalýan şeker zaýalansa, daşajynyň jogapkärçiligi ýokdur.

684-nji madda. Şertnamanyň formasy

Daşajy şertnamasy nakladnoý görnüşinde resmileşdirilýär. Nakladnoýyň, onuň kemçilikleriniň ýa-da ýitirilmeginiň ýokdugyna garamazdan, daşajy şertnamasynyň mazmuny we hakykylygy şu babyň kadalary bilen kesgitlenýär.

Daşajy şertnamasy hem dilden, hem ýazmaça baglaşlyp bilner.

Kada bolşy ýaly, daşajy şertnamasy nakladnoý görnüşinde başlanýar. Nakladnoýyň bolmazlygy şertnamanyň hakyky bolmazlygyna getirmeyär. 684-nji maddanyň bu kadasy ýükleriň halkara ýol daşalmagynyň şertnamasynyň Konwensiýasynyň 4-nji maddasynyň mazmunyny döredýär we şoňa görä-de hereket edýän halkara standartlaryna laýyk gelýär, ol boýunça daşajy şertnamasyny baglaşmak üçin ýazmaça görnüş talap edilmeýär. Aýdylandan başga-da, nakladnoýyň ýa-da başga resminamanyň ýokdugyna garamazdan, şeýle hem daýyş resminamalary ýitirilen ýa-da nädogry resmileşdirilen mahalynda, eger daşajy ýüki daşamak üçin kabul etse, taraplaryň hukuklary we borçlary TRK-nyň 680-720-nji maddalarynyň kadalary bilen kesgitlenilýär.

685-nji madda. Nakladnoý düzmegiň kadasy

- 1. Nakladnoý üç nusgalykda düzülýär, oňa iberiji we ýük daşajy tarapyndan gol çekilýär. Birinji nusgalyk iberijide galýar, ikinjisi ýüküň ýanyna goşulýar, üçünjini bolsa ýük daşajy özünde galdyrýar.**
- 2. Eger daşalmaga degişli ýük transport serişdeleriniň birnäçesine bölünse ýa-da dürli görnüşdäki ýa-da aýry-aýry tapgyrlara paýlanan ýük hakda gürrüň gitse, hem iberiji, hem ýük daşajy ulagyň ýa-da ýüküň näçe görnüşini bolsa, şonça-da nakladnoýyň düzülmegini talap edip bilerler.**

Nakladnoý – esasy daşajy (ýollama) resminamasy we ýüküň barýan bütin ýolunda niýetlenen nokada çenli ýüküň ýanynda bolýar, ol ýük bilen bilelikde ýük alyja berilýär.

Nakladnoý ýük iberiji tarapyndan düzülýär, ýöne ol iberiji we ýük alyjy tarapyndan gol çekilýär (TRK-nyň 685-nji maddasynyň birinji bölegi).

Nakladnoý üç nusgalykda düzülýär. Nakladnoýlaryň sany köp hem bolup biler. Bu haçan-da iberilmäge degişli ýük birnäçe ulag serişdeleri boýunça paýlananda ýa-da gürrüň dürli görnüşdäki ýa-da aýry-aýry tapgyrlara bölünen ýük hakynda gidende bolup geçýär. Şeýle ýagdaýlarda daşajynyň ýa-da iberijiniň talap etmegi boýunça nakladnoýa ulagyň ýa-da ýüküň sanyna laýyk gelýän sanda düzülip bilner (TRK-nyň 685-nji maddasynyň ikinji bölegi).

Maddada beýan edilen düzgünleriň ýolagçylar we olaryň ýüki dälde, diňe ýüki daşamak üçin ulanylýandygy Düşündirilýän maddanyň mazmunyndan gelip çykýar.

Düşündirilýän maddanyň mazmuny KDPG-niň 5-nji maddasyna laýyk gelýär.

686-njy madda. Nakladnoýyň rekwizitleri 1. Nakladnoýda aşakdaky maglumatlar bolmalydyr:

1. berlen senesi we ýeri;

2. iberijiniň ady we adresi;

w) ýük daşajynyň ady we adresi;

g) ýüküň berlen ýeri we senesi, şeýle hem ýüküň eltilmeli ýeri;

d) alyjynyň ady we adresi;

ýe) ýüküň görnüşiniň adaty ady, gaplanyşynyň görnüşü, howp döredýän ýüklerde olaryň umumy ykrar edilen belgisi;

ž) daşalýan ýüküň mukdary, belgileri we nomerleri;

z) ýüküň agramy ýa-da başga belgilenen mukdary;

i) ýük daşamak bilen baglanyşykly çykdaýylar (ýük daşamagyň bahasy, goşmaça çykdaýylar, gümrük ýygymlary we şertnama baglaşylan pursatyndan we ýüki eltmäge çenli ýüze çykýan gaýry çykdaýylar);

1. gümrük we şu zeýilli gaýry gulluklaryň bellikleri;

2. taraplaryň ylalaşygyna garamazdan, ýük daşamak şu babyň

kadalarynyň täsirine düşýändigini hakynda bellik.

2. Zerur mahalynda nakladnoýda aşakdaky maglumatlar bolmalydyr:

1. başga ulaga täzeden ýüklemek gadaganlygy;

2. iberijiniň öz üstüne alýan çykdaýylary;

w) ýük iberilende tölenmäge degişli nyrh goşantlarynyň

möçberleri;

**g) ýüküň gymmaty we onuň postawkasyna bolan aýratyn
gyzyklanmalar;**

**d) iberijiniň ýüküň ätiýaçlandyryşy hakynda ýük daşajja
görkezmesi; ýe) ýük daşamagy tamamlamadyk ylalaşylan möhleti; ž) ýük daşajja berlen
dokumentleriň sanawy.**

3. Nakladnoýda taraplaryň girizilmegi maksada laýyk hasap eden beýleki maglumatlary hem bolup biler.

Düşündirilýän maddada bar bolan nakladnoýyň rekwizitleri KDPG-niň 6-njy maddasyna laýyk gelýär we TRK-nyň 685-nji maddasynyň anyklaşdyrylmagydyr.

TRK-nyň 686-njy maddasynyň 1-nji we 2-nji bentleri nakladnoýyň hökmany rekwizitleridir. Maddanyň üçünji bölegine laýyklykda bolsa, nakladnoýa daşajys şertnamasynyň taraplarynyň islegi boýunça beýleki maglumatlary hem özünde saklap biler. Şoňa görä-de olary nakladnoýyň fakultativ (hökmany däl) rekwizitleri diýip atlandyrmak bolar.

TRK-nyň 684-nji maddasyna laýyklykda, nakladnoýy düzmek boýunça borç bardyr, ýöne onuň bozulmagy şertnamanyň bozulmagyna eltmeýär.

687-nji madda. Iberijiniň jogapkärçiligi

1. Iberiji nakladnoýda aşakdakylaryň nädogry ýa-da doly däl berilmeginiň netijesinde dörän ähli çykdaýjylar we zyýan üçin jogapkärçilik çekýär:

- 1. şu Kodeksiň 686-njy maddasynyň 1-nji bendiniň «b», «g», «d», «ýe», «ž», «z» we «k» kiçi bentlerinde sanalyp geçilen maglumatlar;**
- 2. şu Kodeksiň 686-njy maddasynyň 2-nji bendinde sanalyp geçilen maglumatlar;**

ç) beýleki ähli maglumatlar ýa-da nakladnoýy düzmek ýa oňa

girizmek üçin iberijiniň görkezmeleri.

- 1. Eger yük daşajy iberijiniň talap etmegi boýunça şu maddanyň birinji bendinde sanalyp geçilen maglumatlary nakladnoýa girizse, onda ol tersine subut edilýänçä, yük daşajy iberijiniň adyndan hereket etdi diýlip hasap edilýär.**
- 2. Eger nakladnoýda şu Kodeksiň 686-njy maddasynyň 1-nji bendiniň «l» kiçi bendinde göz önünde tutulan maglumatlar bolmasa, onda iberiji bu maglumatlaryň görkezilmezliginiň netijesinde yüke bolan hukuklara eýelik edijide dörän ähli çykdaýjylar we zyýan üçin jogapkärçilik çekýär.**

KDPG-niň 7-nji maddasyna laýyk gelýän düşündirilýän maddada nakladnoýdaky ýalňys maglumatlar üçin iberijiniň daşajynyň önündäki jogapkärçiligi bellenildi. «ç» kiçi bendiň 1-nji böleginden gelip çykyş ýaly, iberiji diňe bir «a» we «b» kiçi bentlerde sanalyp geçilenler üçin däl-de, her bir ýalňys maglumat üçin jogapkärçilik çekýär. Mysal üçin, nakladnoýda alyjynyň salgysynyň ýalňys görkezilmegi. Munuň netijesinde yüze çykan çykdaýjylary iberiji tölemelidir, üstesine-de iberijiniň günäsine garamazdan TRK-nyň 405-nji maddasyndan başgaça öwezini dolmalydyr.

Düşündirilýän maddanyň ikinji bölegi iberijiniň nakladnoýy özüniň däl-de, eýsem daşajynyň doldurandygy hakyndaky garşylyknamasyna garaýar. Daşajy diňe özüniň iberijiniň talap etmegi boýunça hereket edendigini subut etmelidir. Şeýlelik bilen, TRK-nyň 128-nji madda laýyklykda wekilliğiň bardygy çaklanylýar.

Düşündirilýän maddanyň üçünjü bölegine laýyklykda, hatda eger nakladnaýa daşajy şertnamasy hakyndaky 12-nji babyň düzgünleriniň daşajy şertnamasyna degişlidigi hakyndaky görkezmeleri özünde saklamasa-da, iberiji TRK-nyň 686-njy maddasynda göz önünde tutulan maglumatlaryň görkezilmezligi ýa-da nädogry görkezilmegi netijesinde yüze çykan ähli çykdaýjylaryň we zyýanlaryň öwezini dolmaga borçludur. Şeýlelik bilen, daşajy şertnamasynyň TRK-nyň we 12-nji babyň kadalarynyň düşýändigine salgylanma hökman däl.

688-nji madda. Daşajynyň yük alandaky borçlary

1. Daşajy yük alan mahalynda aşakdakylary barlamaga borçludur:

- 1. nakladnoýda bellenen orunlaryň sany, ýüküň belgileri we möçberleri hakyndaky maglumatlaryň dogrudygyny;**
- 2. ýüküň we onuň gaplanyşynyň daşky ýagdaýyny.**

- 1. Eger yük daşajy şu maddanyň 1 bendiniň «a» kiçi bendinde görkezilen maglumatlary barlamak mümkinçiliginden mahrum bolsa, onda ol ýerine ýetirilmäge degişli şertleri nakladnoýa girizýär. Ol ýüküň we onuň gaplanyşynyň daşky ýagdaýyna dahylly şertleri hem şeýdip girizmelidir. Bu görkezmeler iberiji üçin hökman däl, onuň nakladnoýda bulary açyk ykrar eden halatlary muňa degişli däl.**
- 2. Iberiji ýüküň agramyny ýa-da onuň başga hili bellenen mukdaryny gaýtadan barlamagy yük daşajydan talap edip biler. Ol şeýle hem daşalmaga degişli ýüküň düzüminiň barlanmagyny yük daşajydan talap edip biler. Yük daşajy şeýle barlaglar bilen baglanyşykly çykdaýjylaryň öweziniň dolunmagyny talap etmäge haklydyr. Gaýtadan barlagyň jemleri nakladnoýda bellenilmelidir.**

1. Ýüküň bitewüliginiň prezumpsiýasy

Şu maddada beýan edilen düzgünler yük alyja eltilende, yük daşajy berlende yüke zeper ýetirilendigini kesgitlemäge mümkinçilik berýär.

Şu maksat bilen Düşündirilýän maddanyň birinji bölegi daşajynyň ýüki alanda ýüküň daşky ýagdaýyny we onuň gaplanyşyny, şeýle hem nakladnoýda bellenen maglumatlaryň dogrulygyny barlamak borjuny berkidýär.

Eger nakladnoý yüke zeper ýetirilmegiň bardygyny özünde saklamasa, yük iberilende zeper ýetmeler bolmady we dogry gaplanylypdyr diýlip hasap edilýär (ýüküň bitewüligi prezumpsiýasy). Ýöne bu prezumpsiýanyň yüze çykmagy daşajynyň TRK-nyň 688-nji maddasynyň birinji böleginde görkezilen borjy bilen baglanyşyklydyr. Şeýlelik bilen, zeper ýetmeleriň ýokdugyny subut etmek güzaby daşajynyň üstüne düşýär. Eger daşajy bu borjy bozsa, onda ol zyýanyň öwezini dolmak boýunça däl-de, eýsem öz borjuny ýerine ýetirmändigine üçin jogapkärçilik çekýär.

Eger daşajy 1-nji bölükde berkidilen borjy ýerine ýetirmäge mümkinçiliginiň bolmandygyny subut etse, ol jogapkärçilikden boşadylýar. Ýüküň ýagdaýyny barlamak mümkinçiliginiň ýokdugy hakynda nakladnoýdaky görkezme deslapky şert bolup durýar.

2. Iberijiniň ýüküň ýagdaýynyň barlanmagyny talap etmek hukugy

Iberiji özüniň daşajydan ýüküň ýa-da onuň mukdarynyň barlanmagyny we nakladnoýda degişli bellikleriň edilmegini talap etmek hukugyna eýedigini bilen nakladnoýyň dogrulyk prezumpsiýasyny pugtalandyrmak mümkinçiligine eýedir (TRK-nyň 688-nji maddasynyň üçünjü bölegi).

Mundan başga-da iberiji ýüküň göwnajaý daşalyş düzüminiň barlanmagyny talap edip biler.

Käbir halatlarda ýüki barlamak goşmaça çykdaýjylar bilen baglanyşykly bolup biler, olaryň öweziniň dolunmagyny daşajy iberijiden talap edip biler.

689-njy madda. Yük daşamak şertnamasyny baglaşmagyň prezumpsiýasy

1. Tersine subut edilýänçä, nakladnoý (konosament ýa-da daşamak üçin kabul edilen başga görnüş) şertnamanyň baglaşylandygynyň, onuň mazmunynyň kesgitlenendiginiň we yüküň ibermek üçin daşajy tarapyndan kabul edilendiginiň subutnamasydyr.
2. Eger nakladnoýda yük daşajynyň şertleri görkezilmese, onda tersine subut edilýänçä, kabul edilende yük we onuň gaplanyşy daşyndan oňat ýagdaýda we orunlaryň sany, bellikler we nomerler nakladnoýda ýazylan maglumatlara laýyk gelýär diýlip hasap edilýär.

Yüküň bitewüliginiň prezumpsiýasyndan başga, nakladnoýa subut etmegiň ýene bir wezipesini, ýagny daşajy şertnamasynyň baglaşylmagyny ýerine ýetirýär. Şu nukdaýnazardan nakladnoýa daşajy şertnamasynyň hakykylygynyň deslapky şerti däl-de, eýsem bu şertnamanyň baglaşylmagynyň subutnamasy bolup durýar.

Düşündirilýän maddanyň ikinji bölegi TRK-nyň 688-nji maddasyna düşündirişlerde garalan yüküň bitewüliginiň prezumpsiýasyny hem görkezýär.

690-njy madda. Yüküň ýaramaz hilli gaplanmagyndan ýe-

tirilen zyýan üçin iberijiniň jogapkärçiligi

Iberiji yüküň ýaramaz hilli gaplanmagy netijesinde adamlara, yük daşajynyň emlägine ýetirilen zyýan üçin, şeýle hem ýaramaz hilli gaplamak bilen baglanyşykly çykdajylar üçin yük daşajynyň öňünde jogapkärçilik çekýär, kemçilikleriň aýdyň bolan ýa-da yük kabul edilende yük daşajynyň bu hakda bilen we şunuň bilen baglanyşykly haýsydyr bir şertleri görkezmedik halatlary muňa girmeyär.

Yüküň abatlygyny üpjün etmek diňe bir daşajynyň däl, eýsem iberijiniň hem borjuna düzýär. Ol ýüki daşamaga göwnējaý taýýarlamalydyr, onuň daşamak bolýandygyny we şonuň bilen birlikde-de daşalýan wagtynda onuň abat saklanylmagyny üpjün etmelidir. Eger daşajy, birinjiden, hut yüküň ýaramaz hilli gaplanmagynyň zyýanyň sebäbi bolup hyzmat edendigini we, ikinjiden, yük daşamak üçin kabul edilende gaplamagyň kemçilikleri gabyň (gaplamagyň) daşky görnüşi boýunça bellenilip bilinmändigini, ýagny ýapyk häsiýete eýedigini subut etse, daşajy jogapkärçilikden boşadylar.

Kanun gaplamagyň ýaramaz hilliginiň nämede aňladylýp bilinjekdigini takykламаýar. Şoňa görä-de muny anyk halata garalanda barlamak gerek.

691-nji madda. Iberijiniň zerur habary bermek borjy 1. Iberiji harydyň eltilmegine çenli gümrük we şu zeýilli beýleki hereketleri ýerine ýetirmek üçin zerur bolan ähli dokumentleri nakladnoýa goşmalydyr ýa-da yük daşajy bu dokumentleri bermelidir we oňa ähli zerur habary bermelidir.

1. Yük daşajy bu dokumentleriň we habaryň dogrulygyny we ýeterlikligini barlamaga borçly däl. Iberiji dokumentleriň we maglumatlaryň ýeterlik bolmazlygy we takyk dældigi zerarly dörän zyýan üçin yük daşajynyň öňünde jogapkärçilik çekýär, yük daşajynyň günäsi bilen bolan halatlar muňa degişli däl. Iberiji yük daşajy nakladnoýda görkezilen ýa-da yük daşajy berlen dokumentleri ýitirilendigi ýa-da nädogry peýdalanylandygy üçin jogapkärçilik çekýär; onuň üstüne yük ýitirilendäkidən köp jogapkärçilik yüklenip bilinmez.
2. Yük daşajy nakladnoýda görkezilen ýa-da yük daşajy berlen dokumentleri ýitirilendigi ýa-da nädogry peýdalanylandygy üçin jogapkärçilik çekýär; onuň üstüne yük ýitirilendäkidən köp jogapkärçilik yüklenip bilinmez.

Düşündirilýän maddanyň birinji bölegi ýüki eltmek boýunça gümrük ýa-da beýleki meňzeş hereketleri ýerine ýetirmek üçin nakladnoýa goşundy ýa-da gerek bolan ähli resminamalary daşajy bermek boýunça ýüki iberijiniň borjuna berkidýär.

Şeýle resminamalaryň hataryna, mysal üçin, daşalýan harydy niýetlenilýän ýurda äkitmegiň rugsady degişlidir.

Bu resminamalaryň dogrulygyny subut etmek güzaby iberijiniň üstüne düşýär we iberiji bu resminamalaryň dogrulygyny we ýeterlikligini barlamaga borçly däl (2-nji bent). Degişlilikde, resminamalaryň nädogry resmileşdirilmegi bilen baglanyşykly daşajyda ýüze çykan ähli çykdajylaryň öwezini dolmak, mysal üçin, serhetde bökdelmek we ş.m. yük iberijiniň üstüne yüklenilýär.

Daşajy resminamalaryň dogrulygy üçin, özüne berlen resminamalaryň abat saklanylmagy üçin jogapkärçilik çekmese-de, yük ýitirilen mahalynda munuň göz öňünde tutulan möçberindäki ýaly jogapkärçilik onuň üstüne yüklenilýär (3-nji bent).

692-nji madda. Iberijiniň hukuklary

1. Iberiji yüke ygtyýar etmäge, yük daşamagyň togtadylmagyny talap etmäge, yük eltmegiň ýerini üýtgetmäge hemde yük daşajydan onuň ýüki nakladnoýda bellenilenlerden başga şahslara bermezligini talap etmäge doly ygtyýarlydyr.
2. Eger ýüki alyjy öz hukugyny şu Kodeksiň 693-nji maddasynyň 1-nji bendine laýyklykda peýdalansa, bu hukuk nakladnoýyň ikinji nusgalygynyň ýüki alyja berilmegi bilen bir wagtda togtayar. Şu pursatdan başlap yük daşajy alyjynyň görkezmelerini ýerine ýetirmelidir.
3. Eger iberiji nakladnoýda degişli bellikleri eden bolsa, alyjy eýýäm nakladnoý resmileşdirilende yüke ygtyýar etmäge hukuklydyr.
4. Eger alyjy ygtyýar etmek hukugyny amala aşyranda ýüki üçünji tarapa eltmegi görkezse, soňky öz nobatynda başga alyjyny aýtmaga ygtyýarsyzdyr.
5. Ygtyýar etmek hukugyny amala aşyrmak aşakdaky düzgüne laýyk bolmalydyr:

1. eger iberiji ýa-da şu maddanyň 3-nji bendinde görkezilen halatlarda, alyjy öz ygtyýar etmek hukugyny amala aşyrmak islese, onda ol nakladnoýyň birinji nusgalygyny bermelidir, onda yük daşajy berlen täze görkezmeler bolmalydyr we bu görkezmeler ýerine ýetirilenden soň ýüze çykan ähli çykdajylar we ýitgiler yük daşajy tölenilmelidir;
2. görkezmäni ýerine ýetirmek bu görkezmäni ýerine ýetirmeli adama onuň gelip gowuşmaly pursadynda mümkin bolmalydyr hem-de onuň yük daşajynyň adaty mümkinçilik işine päsgelçilikleri döretmegine we beýleki iberijileriň ýa-da alyjylaryň yüklerine zyýan ýetirmegine ýol bermeli däl; c) görkezmeler yüküň bölekleri bölünmegine getirmeli däl.
1. Eger yük daşajy şu maddanyň 5-nji bendiniň «ç» kiçi bendiniň esasynda alnan görkezmäni ýerine ýetirip bilmese, ol bu hakda görkezme beren adama dessine habar bermelidir.

2. **Şu maddanyň talaplaryny berjaý etmek bilen berlen görkezmeleri ýerine ýetirmeyän ýa-da nakladnoýyň birinji nusgalygyny talap etmezden bu görkezmeleri ýerine ýetirýän ýük daşajy şunuň netijesinde ýüze çykan zyýan üçin doly ygtyýarly şahsyň öňünde jogapkärçilik çekýär.**

1. Umumy düzgünler

Şu maddada berkidilen düzgünler iberijiniň ýüke ygtyýar etmek we daşajyş babatda görkezmeler bermek hukugyny düzgünleşdirýär. Şunda ygtyýar etmek düşüňjesine zat-hukuk statusynyň üýtgemegi ýaly TRK-nyň 127-nji maddasynyň manysynda düşüňmeli däl. Köplenç iberijiniň daşamagyň amala aşyrylýan wagtynda daşajy daşamagy geçirmek babatda görkezmeler bermek hukugy nazarda tutulýar. Munuň

7-nji bentden gelip çykyş ýaly, bu görkezmeler daşajy üçin hökmanydyr. Iberiji şeýle-de bolsa, TRK-nyň 696-njy madda boýunça bu görkezmäniň netijesinde ýüze çykan çykdajylary daşajy tölemelidir.

2-nji we 3-nji bentlerden gelip çykyş ýaly, ýük daşajyş babatda daşajy görkezmeler bermek hukugy nakladnoýyň ikinji nusgalygynyň alyja berlen pursadyndan beş edilýär. Iberiji nakladnoýda has irki senäni kesgitlep biler. Öz nobatynda, alyjy nakladnoýy resmileşdireden soň, eger muňa iberiji päsgel bermese, ýüke ygtyýar etmek hukugyna eýedir, ol ýüküň alyjy tarapyndan alynmagyna çenli şeýle ygtyýara razylyk bermän hem biler (4-nji bent).

2. Ygtyýar etmegiň deslapky şertleri

Ýüki iberiji ýa-da alyjy tarapyndan ýüke ygtyýar etmek hukugyny amala aşyrmak üçin nakladnoýyň birinji nusgalygynyň berilmegi gerek, onda daşajy täze görkezmeler bardyr (başinji bölegiň «a» kiçi bendi). Mundan başga-da ýüke ygtyýar etmek boýunça görkezmeleri ýerine ýetirmek mümkin bolmalydyr we ol daşajyynyň adaty işine päsgelçilikler döretmeli däldir we beýleki iberijileriň ýa-da alyjylaryň ýüklerine zyýan ýetirmeli däldir, mysal üçin, beýleki iberijileriň daşamalaryny ýatyrnak. Eger ýüke ygtyýar etmek ýüküň bölcelere bölünmegine getirse, muňa ýol berilmeýär (başinji bölegiň «w» kiçi bendi).

Daşajyş salgysynyň üýtgemegi netijesinde ýüze çykyp biljek ähli çykdajylar ýüki iberijiniň ýa-da alyjynyň haýsysynda ygtyýary boýunça salgysynyň üýtgemeginiň bolýandygyna baglylykda olara öwezi dolunmalydyr.

693-nji madda. Ýük berlen alyjynyň hukuklary

1. **Ýük bermek üçin göz öňünde tutulan ýerine eltilende, alyjy alandygyny tassyklamagyň esasynda nakladnoýyň ikinji nusgalygyny bermegini ýük daşajydan talap etmäge doly ygtyýarlydyr hem-de şunuň bilen ýük berlen diýlip hasap edilýär. Eger ýükde ýetmezçilik ýüze çyksa ýa-da şu Kodeksiň 700-nji maddasynda göz öňünde tutulan möhletlerde ýük eltilmese, alyjy şertnamadan gelip çykýan hukuklary ýük daşajyynyň garsysyna ulanyp biler.**
2. **Şu maddanyň 1-nji bendi arkaly göz öňünde tutulyp özüne berlen hukuklary peýdalanýan alyjy nakladnoýdan gelip çykýan çykdajylaryň tutuş pul möçberini tölemäge borçludur. Ýük daşajy bu hakdaky jedelde alyjy tarapyndan oňa üpjünçilik berlen ýagdaýynda zady bermäge borçludur.**

Ýüki alyjy iberiji bilen daşajyynyň arasynda baglaşylan şertnamanyň tarapy bolup durmasa-da öz adyndan daşajyş şertnamasynyň ýerine ýetirilmegini talap edip biler. TRK-nyň 363-nji maddasyna laýyklykda daşajyş şertnamasy üçünji şahsyň peýdasyna şertnama bolup durýar.

Alyjynyň peýdasyna hukuklaryň ýüze çykmagynyň deslapky şerti ýüküň berilýän ýerine eltilmegidir ýa-da TRK-nyň 700-nji maddasyna laýyklykda duşdan geçirilen wagtyň gelip ýetmegidir. Nakladnoýyň ikinji nusgalygynyň berilmegini talap etmek hukugyna eýedir we şunuň bilen ýük alnan diýlip hasap edilýär.

Soňra alyjy şu maddanyň ikinji bölegine laýyklykda nakladnoýda göz öňünde tutulan çykdajylary tölemäge borçludur. Çykdajylary tölemek borçnamasy iberiji bilen daşajyynyň arasynda ylalaşyk bilen ýatyrylyp bilner. Eger munuň özi iberiji daşamagyň tölegini öz üstüne alan halatlarynda bolup geçse, mysal üçin, alyja eltmek bilen haryt satylanda.

694-nji madda. Şertnamany ýerine ýetirmegiň mümkin däldigi

1. **Eger ýüki bermek üçin göz öňünde tutulan ýerde onuň kabul edilmegine çenli şertnamany nakladnoýda görkezilen şertlerde ýerine ýetirmek mümkin bolmasa ýa-da ýerine ýetirmek mümkin däl bolsa, onda ýük daşajy şu Kodeksiň 692-nji maddasyna laýyklykda zat hakynda ygtyýar etmegi doly ygtyýarly şahsdan talap etmelidir.**
2. **Eger ýagdaýlar nakladnoýda görkezilen şertlerden tapawutlanýan ýük daşamaga mümkinçilik berse we ýük daşajy şu Kodeksiň 692-nji maddasynda göz öňünde tutulan ýük hakynda doly ygtyýarly şahsyň görkezmelerini deňişli möhletiniň içinde alyp bilmese, onda ol doly ygtyýarly şahsyň bähbitlerinden ugur alyp has gowy diýlip ykrar edilip bilinjek çäreler kabul etmelidir.**

TRK-nyň 694-nji maddasynda nakladnoýyň şertlerine laýyklykda, daşajyş ýerine ýetirmegiň mümkin bolmazlyk halatlary göz öňünde tutuldy. Mysal üçin, gaý zerarly gämi ýüki niýetlenen portuna eltip bilmedi. Şu ýagdaýda, Düşündirilýän maddanyň birinji bölegine laýyklykda, daşajy iberijiden deňişli ygtyýary, mysal üçin, ýüküň başga porta eltilmegini talap etmelidir. Iberijiden täze ygtyýary talap etmek daşajyynyň borjy bolup durýar. Daşajyda iberiji tarapyndan kommunikasiýa mümkinçiliginiň bolmagyna tebigy düşünilýär.

Düşündirilýän maddanyň ikinji bölegine laýyklykda, iberijiden görkezmeler almak mümkinçilikleri bolmadyk mahalynda daşajyynyň özi şertnamalaýyn borçnamany has gowy ýerine ýetirmegiň zerur çärelerini görmelidir, özi ýüküň goňşy porta eltilmegi hakyndaky meseläni çözmelidir ýa-da niýetlenen portuň açylmagyna çenli garaşmalydyr.

695-nji madda. Ýüki bermäge päsgel berýän ýagdaýlar

1. **Eger yük bellenen yerine gelenden soň ýüki bermäge päsgelçilik berýän ýagdaýlar ýüze çyksa, onda yük daşajy iberijiden görkezmeleri talap etmelidir. Eger iberiji görkezmeleri bermedik bolsa alyjy ýüki kabul etmekden ýüz öwürse, yük daşajy nakladnoýyň birinji nusgalygyny görkezmezden ýüke özi ygtyýar etmäge doly hukuklydyr.**
2. **Alyjy ýüki kabul etmekden ýüz öwrende, ýöne yük daşajy heniz iberijiden gapma-garşy görkezmeleri almadyk halatynda ýüküň berilmegini talap edip biler.**
3. **Eger ýüküň berilmegine päsgel berýän şert alyjynyň şu Kodeksiň 692-nji maddasynyň 3-nji bendine laýyklykda ýüki üçünji şahsa bermek hakynda görkezme berenden soň ýüze çyksa, onda şu maddanyň 1-nji we 2-nji bentlerinde göz önünde tutulan kadalar ulanylanda alyjy iberijini, üçünji şahs bolsa alyjyny çalşyrýar.**
 TRK-nyň 695-nji maddasy daşajy tarapyndan yük niýetlenen yerine eltilse-de, ýöne ýüküň alyja berilmegine päsgel berýän ýagdaýlaryň, mysal üçin, gümrük gullugynyň rugsat bermedik ýa-da portuň düşürmegi üpjün etmedik we ş.m. ýagdaýlaryny düzgünleşdirýär. Şeýle ýagdaýlarda daşajyda bu ýagdaýlar hakynda iberijä habar bermek we ondan degişli görkezmeleri talap etmek borjy ýüze çykýar (TRK-nyň 695-nji maddasynyň birinji bölegi).
 Talap edilmedik görkezmeleriň (buýruklaryň) iberijiden alynmazlygy ýa-da kabul edilende ýüki alyjydan ýüz dönderilmegi daşajya ýüke özüniň ygtyýar etmek, mysal üçin, portuň terminalynda ony düşürmek ýa-da ýüki duralgada galdyrmak we ş.m. hukugyny berýär (TRK-nyň 696-njy maddasynyň ikinji bölegi bilen özara baglanyşyklykda 695-nji maddanyň birinji bölegi). Bu ölçegiň maksady daşajynyň bähbitlerini goramak we boş durmagyň netijesinde onda ýüze çykyp biljek çykdaýlaryň önüni almak bolup durýar.
 Şu maddanyň ikinji bölegine laýyklykda, ýüki almakdan ýüz dönderen ýüki alyjy daşajynyň ýüke ygtyýar etmek hakynda iberijiniň görkezmelerini alýança ýüküň berilmegini talap etmäge doly ygtyýarlydyr. Eger alyjynyň ygtyýary boýunça yük üçünji şahsa berilse, onda alyjy ýüki iberijiniň ornuny eýeleýär we iberijiniň ähli hukuklary we borçlary oňa geçýär.

696-njy madda. Iberijiniň görkezmeleri esasynda edilen çykdaýlaryň öwezini dolmak hukugy

1. **Yük daşajy iberijiniň görkezmelerini almagy ýa-da yerine ýetirmegi netijesinde öz eden çykdaýlarynyň öweziniň dolunmagyna bolan hukuga eýedir, şol çykdaýlaryň zerurlygy onuň günäsi boýunça ýüze çykan halatlary muňa girmeýär.**
2. **Şu Kodeksiň 694-nji maddasynyň 1-nji bendinde we 695-nji maddasynda göz önünde tutulan halatlarda yük daşajy doly ygtyýarly şahsyň hasabyna ýüki gyssagly düşürüp biler; düşürilenden soň yük daşamak tamamlanan diýlip hasap edilýär. Şundan soň yük daşajy ýüki doly ygtyýarly şahs üçin saklamalydyr. Ol muny üçünji şahsa tabşyryp biler. Şeýle halatlarda onuň üstüne diňe üçünji şahsy seçip almakda jogapkärçilik düşýär. Nakladnoýdan gelip çykýan ähli talaplar we çykdaýylar ýüküň gymmatyndan tölenilýär.**
3. **Eger iş tiz zaýаланýan azyklara dahylly bolsa ýa-da ýüküň ýagdaýy şeýle hereketleri ödese ýa-da saklamak üçin çykdaýylar ýüküň gymmatyndan ýokary geçse, yük daşajy doly ygtyýarly şahsyň görkezmelerine garaşmazdan ýüki satmak hakynda buýruk berip biler. Ol belli bir wagtyň içinde taraplaryň birinden görkezmeler almadyk beýleki halatlarda hem harydy satyp biler.**
4. **Eger haryt şu madda laýyklykda satylsa, alnan pul möçberi yük bilen baglanyşykly çykdaýylary hasaplap aýyrmak bilen doly ygtyýarly şahsa berilmelidir. Eger bu çykdaýylar girdejiden artyk bolsa, yük daşajy tapawudyň öweziniň dolunmagyny talap edip biler.**
5. **Satmagyň kadalary ýüküň ýerleşýän yeriniň kanunlary we adatlary bilen kesgitlenilýär.**

1. Goşmaça çykdaýlaryň öwezini dolmak hukugy

Düşündirilýän maddanyň birinji böleginde gürrüň TRK-nyň 694/695-nji maddalaryna laýyklykda iberijiniň ýa-da alyjynyň goşmaça görkezmelerini yerine ýetirmek bilen baglanyşykly çykdaýylaryň öwezini dolmaga daşajynyň hukugy hakynda barýar. Bu görkezmeleriň kimden gelip çykandygyna baglylykda, daşajy ýüki iberijiden ýa-da alyjydan çykdaýlaryň öweziniň dolunmagyny talap edip biler.
 Çykdaýylaryň öwezini dolmak, eger olar daşajynyň günäsi bilen ýüze çyksa, mysal üçin, daşajynyň maşyny zaýalansa we yük başga kärhananyň maşynyna ýüklense, aýrylýar.

2. Ýüki saklamak borjy

TRK-nyň 694-nji maddasynyň birinji bölegine we 695-nji maddasya laýyklykda daşajy ýüki alyjynyň ýa-da iberijiniň hasabyna ýüki düşürmäge ygtyýarly bolsa-da we şunuň bilen daşamak tamamlanan diýlip hasap edilse-de, ýöne ol ýüki gözegçiliksiz galdyrmak hukugyna eýe däldir. Şoňa görä-de 696-njy maddanyň ikinji bölegi oňa ýüki gównеjaý saklamak borjuny ýükleýär, muny ol üçünji şahsa, mysal üçin, portdaky terminala tabşyryp biler.
 Alynmadyk ýüki saklamak bilen baglanyşykly çykdaýylar bu ýüküň gymmatyndan ýapylýar. Ýüki saklamak tabşyrylan üçünji şahsyň gównеjaý seçilip alynmagy üçin jogapkärçilik daşajynyň üstüne ýüklenilýär. (TRK-nyň 696-njy maddasynyň ikinji bölegi).

3. Ýüki aýrybaşgalamak hukugy

Eger gürrüň tiz zaýаланýan önümler hakynda gitse ýa-da saklamak ýüküň gymmatyny ýokarlandyryýan adatdan daşary ýokary çykdaýylar bilen baglanyşykly bolsa, düşündirilýän maddanyň üçünji bölegi ýüki aýrybaşgalamak hukugyny berýär. Ýüki satmakdan düşen pul möçberi ygtyýarly şahsa – ýüki iberijä ýa-da alyja berilýär (TRK-nyň 696-njy maddasynyň dördünji bölegi).
 Eger düşen pul möçberi ýüki satmak üçin çykdaýylary ýapmasa, daşajy olardan çykdaýylaryň öweziniň dolunmagyny talap edip biler.

697-nji madda. Daşajynyň girew hukugy

Yük daşamak şertnamasyndan ýüze çykan çykdaýylar bilen baglanyşykly yük daşajy şu ýüke ygtyýar etmäge hakynyň bolmagyna çenli ýüke bolan girew hukugyna eýedir.

Bu düzgüne laýyklykda, daşajyý TRK-nyň 267-nji maddasyna laýyklykda özüniň iberijä bolan talaplaryny üpjün etmek üçin kanun boýunça ýüke bolan girew hukugyna eýedir. Bu girew hukugy kanunyň güýjünde we sonuň bilen birlikde taraplaryň şertnamalaýyn ylalaşygyna garamazdan ýüze çykýar. Yöne bu girew hukugynyň ýüze çykmagy we amala aşyrylmagy üçin bu ýüke ygtyýar etmek mümkinçiligi zerur deslapky şert bolup durýar, ýagny ol ýük daşajyynyň eýeçiliginde bolmadydyr.

§ 2. Daşajyynyň jogapkärçiligi

698-nji madda. Düşünje

1. Eger ýük alnan pursadyndan tabsyrmaga çenli döwürde ýitirilse ýa-da zaýalanasa, ýük daşajyý ýüküň doly ýa-da kemkäsleýin ýitirilendigi ýa-da zaýalanandygy, şeýle hem eltmek möhletiniň geçendigi üçin jogapkärçilik çekýär.
2. Eger ýüküň ýitirilmegi, zaýalanmagy ýa-da eltmek möhletiniň geçmegi doly ygtyýarly şahsyň günäsi ýa-da ýük daşajyynyň jogapkärçilik çekmeýän görkezmesi boýunça, şeýle hem ýüküň şeýle kemçilikleriniň ýa-da ýük daşajyynyň düzedip bilmedik we olaryň netijeleriniň öňüni alyp bilmedik ýagdaýlary netijesinde bolsa, ýük daşajyý jogapkärçilikden boşadylýar.
3. Ýük daşajyý jogapkärçilikden boşamak maksady bilen ýük daşamak üçin peýdalanylan ulag serişdesiniň kemçiliklerine hem, bu serişdeleri kireýine berijiniň günäsine hem ýa-da kireýine alyjynyň hyzmat ediji işgäriň günäsine hem salgylanyp bilmez.
4. Şu Kodeksiň 699-njy maddasynyň 2-nji, 3-nji, 4-nji we 5-nji bentlerinde görkezilen şertler bar mahalynda, eger ýüküň ýitirilmegi ýa-da zaýalanmagy aşakda sanalyp geçilen ýagdaýlar bilen baglanyşykly aýratyn howp netijesinde ýüze çyksa, ýük daşajyý jogapkärçilikden boşadylýar:
 1. açyk, ýapylmadyk ulag serişdesi ulanylyp, şonda onuň ulanylmagy göni ylalaşylan we nakladnoýda bellenen bolsa;
 2. ýük gaplanmasa ýa-da ýaramaz hilli gaplansa;

ç) ýüki gözden geçirmek, dolduryp ýüklemek, ýerleşdirmek ýa-da düşürmek iberiji, alyjy ýa-da olar üçin hereket edýän üçünji şahs tarapyndan geçirilse;

 1. hususan-da döwürlemek, poslamak, korroziýa bolmak, gura-mak, dökülmek, kadaly ýitgiler we mör-möjekleriň ýa-da gemrijileriň täsiri ýaly ýükleriň tutuş ýa-da kem-käsleýin ýitmegine ýa-da zaýalanmagyna howp döredýän belli bir ýükleriň aýratynlyklary netijesinde;
 2. daşamak üçin niýetlenen ýük ýeterlik derejede bellenilmedik ýa-da nomerlenmedik halatynda;

ä) mallar daşalsa.

Eger şu maddanyň esasynda ýük daşajyý zyýan ýetiren aýryaýry ýagdaýlar üçin jogapkärçilik çekmese, onda ol diňe ýagdaýlaryň zyýan ýetiren möçberinde jogapkärçilik çekýär, bular üçin ýük daşajyý şu maddanyň esasynda jogap berýär.

1. Umumy düzgünler

KDPG-niň 17-nji maddasynyň esasynda işlenilip taýýarlanylýan düşündirilýän maddanyň maksady daşajyynyň jogapkärçiliginiň şertlerini kesgitlemek bolup durýar. 698-nji maddanyň birinji bölegine laýyklykda ýüküň ýitirilmegi (ýüküň ýitmegi) ýa-da zaýalanmagy (zeper ýetirilmegi), şeýle hem eltmek möhletiniň geçirilmegi üçin jogapkärçilik daşajyynyň üstüne ýüklenilýär.

Eger munuň özi ýüküň daşamak üçin kabul edilmegi bilen onuň tabsyrmagynyň arasyndaky wagt aralygynda bolup geçse, daşajyynyň jogapkärçiliginiň gelip ýetmegi üçin ýüküň doly ýa-da bölekleyin (tutuş ýa-da bölekleyin) ýitirilmek ýa-da oňa zeper ýetmek fakty ýeterlikdir. 698-nji maddanyň 2-nji we 4-nji bentlerinde göz önünde tutulan halatlardan başga, daşajyynyň günäsini subut etmek talap edilmeýär.

Düşündirilýän maddanyň üçünji bölegine laýyklykda daşajyý jogapkärçilikden boşamak maksady bilen ne daşamagy ýerine ýetirmek üçin özüniň ulanylan awtomobil ulagynyň kemçiliklerine, ne-de awtomobil ulagyny hakyna tutulan adamynyň ýa-da hyzmat ediji işgäriň, ýa-da awtomobil ulagynyň sürüjisiniň günäsine salgylanyp bilmez.

4-nji bentde daşajyynyň aýratyn töwekgelçiligi (aýratyn howpuň) bolmagy bilen baglanyşykly jogapkärçilikden boşamagynyň beýleki esaslary bardyr.

2. Jogapkärçilikden boşamagyň esaslary

TRK-nyň 698-nji maddasynyň 2-nji we 4-nji bentlerinde daşajyynyň jogapkärçilikden boşadylýan halatlary göz önünde tutuldy.

2-nji bent jogapkärçilikden boşamagyň iki esasyň berkidýär: birinjiden, eger ýüküň ýitirilmegi, zeper ýetirilmegi ýa-da eltmek möhletiniň geçirilmegi şertnama boýunça doly ygtyýarly adamyň (ýüki iberijiniň ýa-da alyjynyň) günäsi boýunça bolup geçse, munuň özi daşajyynyň jogapkärçilik çekmeýändigine şeýle görkezmeler bermekde aňladylýar; ikinjiden, eger ýüküň ýitirilmegi, zeper ýetirilmegi ýa-da eltmek möhletiniň geçirilmegi ýüküň özüniň haýsydyr bir kemçiligi boýunça ýa-da daşajyynyň gaçyp gutulyp bilmejek we ol olaryň netijeleriniň öňüni alyp bilmejek ýagdaýlary bilen dörese. Daşamak amala aşyrylýan awtomobil ulagynyň kemçiligine salgylanma

jogapkärçilikden boşamagyň esasy bolup hyzmat edip bilmez (3-nji bent).

4-nji bentde aýratyn töwekgelçiligi (aýratyn howpuň) bolmagy bilen baglanyşykly daşajyynyň jogapkärçilikden boşamagynyň beýleki esaslary bardyr. Yöne, bu esaslary boýunça daşajyynyň jogapkärçilikden boşamagy, eger onuň bu ýagdaýlaryň bardygyny subut edişine baglydyr. Şoňa görä-de TRK-nyň 698-nji maddasynyň dördünji bölegi TRK-

nyň 699-njy maddasy bilen özara baglanyşyklykda jogapkärçilikden boşamagynyň mümkinçiligini nazarda tutýar, onda daşajynyň subut etmek güzaby berkidildi. Mysal üçin, eger daşajy ýüküň gaplanylmandygyny ýa-da ýaramaz hilli gaplanylmandygyny, munuň bolsa ýüküň ýitirilmegini ýa-da zeper ýetirilmegini döredendigini subut etse, ol jogapkärçilikden boşadylyp bilner (TRK-nyň 698-nji maddasynyň dördünji böleginiň we 699-njy maddasynyň ikinji böleginiň «b» kiçi bendi).

Eger daşajy gözden geçiriş, ýüki ýüklemegiň, ýerleşdirmegiň ýa-da düşürilmeginiň iberiji, alyjy ýa-da munuň üçin olaryň bellän üçünji şahs tarapyndan geçirilendigini we daşajynyň bu prosese täsir etmäge mümkinçiliginiň bolmandygyny, ýüke zeper ýetmeginiň bolsa hut şu sebäpli bolup geçendigini subut etse, ol jogapkärçilikden boşadylýar (TRK-nyň 698-nji maddanyň dördünji böleginiň we 699-njy maddanyň ikinji böleginiň «b» kiçi bendi).

699-njy madda. Subut etmek güzaby

1. **Ýüküň ýitirilmegi ýa-da zaýalanmagy, eltmek möhletiniň geçmegi şu Kodeksiň 698-ni maddasynyň 2-nji bendinde görkezilen ýagdaýlara eltendigini subut etmek ýük daşajynyň üstüne ýüklenilýär.**
2. **Eger ýük daşajy kem gelmegiň ýa-da zaýalanmagyň şu Kodeksiň 698-nji maddasynyň 4-nji bendinde sanalyp geçilen howplaryň biriniň ýa-da birnäçesiniň getirip biljekdigini anyk işiň ýagdaýlaryndan ugur alyp subut etse, zyýan şundan dörän diýlip hasap edilýär. Doly ygtyýarly şahs şu howpdan ýüze çykmadygyny ýa-da diňe bu howpdan dälidigini subut edip biler.**
3. **Munuň özi ekstremal şertlerde daşalýan ýük ýitirilende ýada ýok bolanda şu Kodeksiň 698-nji maddasynyň 4-nji bendiniň «a» kiçi bendinde göz önünde tutulan ýagdaýlar bolanda ulanylmaýar.**
4. **Eger ýük daşamak ýüki yssydan, sowukdan, temperaturanyň aşak düşmeginden ýa-da ýelden goramak üçin ýörite enjamlary bolan ulag serişdesi bilen amala aşyrylsa, ýük daşajy eger diňe bu enjamy seçip almak, ulanmak we peýdalanmak üçin zerur çäreleri görendigini we özüne bildirilen ähli talaplary ýerine ýetirendigini subut eden halatynda, şu Kodeksiň 698-nji maddasynyň 4-nji bendine salgylanyp biler.**
5. **Eger ýük daşajy diňe öz üstüne ähli ýüklenen çäreleri we özüne berlen görkezmeleri ýerine ýetirendigini subut eden halatynda şu Kodeksiň 698-nji maddasynyň 4-nji bendiniň «g» kiçi bendini ulanyp biler.**

KDPG-niň 18-nji maddasyna laýyk gelýän TRK-nyň 699-njy maddasy subut etmek güzabyna degişli kadalary özünde saklaýar we oňa TRK-nyň 698-nji maddasy bilen özara baglanyşyklykda garamak gerek.

Umumy kada boýunça, daşalýan ýüküň ýitirilmegi we zeper ýetirilmegi üçin daşajynyň jogapkärçiligi ýüküň ýitirmek ýa-da zeper ýetmek fakty bolanda gelip ýetýär. Şunda daşajynyň günäsi çaklanylýar. Munuň özi öz günäsiniň ýokdugyny subut etýänçä ýokarda sanalyp geçilenleriň biriniň gelip ýetmegine çenli daşajy günäli diýlip hasap edilýär diýmekdir. TRK-nyň 699-njy maddasy daşajynyň günäsiniň ýokdugyny subut etmegiň tertibini we deslapky şertlerini berkidýär.

Düşündirilýän maddanyň birinji bölegine laýyklykda, daşajy ýüküň ýitirilmeginiň, zeper ýetirilmeginiň ýa-da ýüki eltmek möhletiniň geçirilmeginiň doly ygtyýarly adamyň (ýüki iberijiniň ýa-da alyjynyň) ýa-da onuň görkezmeleri boýunça bolup geçendigini subut etmelidir, munuň üçin daşajy jogapkärçilik çekmeýär, şeýle hem ýüküň şeýle kemçiliklerini ýa-da ýagdaýlaryny daşajynyň düzedip bilmedigini we olaryň netijeleriniň öňüni alyp bilmedigini subut etmelidir (TRK-nyň 698-nji maddasynyň ikinji bölegi).

Ýüküň ýitirilmeginiň ýa-da zeper ýetirilmeginiň şu aşakdaky ýagdaýlar bilen dörandigini subut etmek güzaby daşajynyň üstüne düşýär: ýük gaplanylmandyr ýa-da ýaramaz hilli gaplanylypdyr; ýüki gözden geçirmek, ýüklemek, ýerleşdirmek ýa-da düşürmek iberiji, alyjy ýa-da olar üçin hereket edýän üçünji şahs tarapyndan geçirilýär; daşamak

üçin niýetlenilen ýük ýeterlik däl bellenişdir ýa-da nomerlenipdir; haýwanlar daşalýar. TRK-nyň 698-nji maddasynyň dördünji bölegine laýyklykda bu ýagdaýlar «aýratyn howpy» özünde saklaýan ýagdaýlar diýlip ykrar edilýär we olaryň bolmagy daşajyny jogapkärçilikden boşadýar.

Ýüküň ýitirilmeginiň ýa-da zeper ýetirilmeginiň «aýratyn howpuň netijesinde bolman» gelip ýetendigini subut etmek güzaby, öz nobatynda, ýüki iberijiniň ýa-da alyjynyň üstüne düşýär.

Daşamalaryň bu görnüşü üçin göz önünde tutulan ähli çäreleri özüniň görendigini subut etmek güzaby käbir halatlarda daşajynyň üstüne düşýär. Mysal üçin, eger belli bir ýükleriň aýratynlyklarynyň netijesi olaryň tutuş ýa-da bölekleyin ýitirmek howpuny, hususan-da, döwürlemegi, poslamagy, korroziýasy, guramagy, dökülmegi, kadaly ýitgileri we mör-möjekleriň ýa-da gemrijileriň täsirini döretse, daşajy öz üstüne ýüklenen ähli çäreleri we özüne berlen görkezmeleri ýerine ýetirendigini subut etmelidir (TRK-nyň 699-njy maddasynyň başinji bölegi).

700-nji madda. Ýüki eltmegiň gijikdirilmegi

Eger ýük ylalaşylan möhletde eltilmese ýa-da eger ýük bölekler boýunça ýüklenende ýüküň böleklerini bütewä birleşdirmäge wagty kesgitlemek bilen baglanyşykly ýagdaýlar nazara alnyp möhletinde ýük daşamak üçin adaty zerur möhlet görkezilmese, eger ätiýaçly ýük daşajy tarapyndan adaty şertlerde berjaý etmeli möhlet bozulsa, eltmek gijikdirilen diýlip hasap edilýär.

Umumy kadalar boýunça, karzdar şertnamanyň möhletiniň geçmegi zerarly (TRK-nyň 411-nji maddasy) ýa-da onuň ýerine ýetirilmeligi zerarly (TRK-nyň 405-nji maddasynyň ikinji bölegi) esasan diňe bergidara bellenen möhlet geçenden soň zyýanyň öweziniň dolunmagyny talap edip biler. KDPG-niň 19-njy we 20-nji maddalaryna laýyk gelýän TRK-nyň 700-nji, 701-nji maddalary bu kadadan çykmagy edýärler: nägileligi bildirmek üçin ýüki eltmegiň bellenen (ylalaşylan) möhletiniň gutarmagy ýeterlikdir. Eger ýüki eltmek möhleti şertnamanyň taraplary tarapyndan kesgitlenmese, «daşamak üçin adaty gerek bolan möhlet» ulanylýar we borçnamany ýerine ýetirmek üçin goşmaça möhleti bellemek talap edilmeýär.

701-nji madda. Ýüküň ýitirilmegi

1. **Eger ylalaşylan möhletden soň otuz günün içinde ýük bellenen ýerine eltilmese ýa-da şeýle möhlet görkezilmese, ýük daşajy tarapyndan ýük alnandan soň altmyş günün geçmegi bilen doly ygtyýarly şahs goşmaça subutnamalary bermezden ýüki ýitirilen diýip hasap edip biler.**

2. **Doly ygtyýarly şahs ýüküň ýitirilmegi bilen baglanyşykly zyýanyň öwezi dolunanda, eger öwezi dolunandan soň bir ýylyň içinde ýitirilen ýük tapylsa, özüne şolbada habar berilmegini ýazmaça görnüşde talap edip biler. Bu talaba jogap hem ýazmaça görnüşde berilmelidir.**
3. **Doly ygtyýarly şahs şeýle habary alandan soň otuz gün möhletde nakladnoýdan gelip çykýan talaplar ýerine ýetirilenden soň we alnan öwezini dolma gaýtaryp berlen mahalynda, zerur halatynda zyýanyň öwezi dolunanda ýüze çykan çykdajylary hasaplap aýyrmak bilen ýüküň özüne tabşyrylmagyny talap edip biler; ýük daşamagyň gijikdirilmegi bilen baglanyşykly öwezini dolmak hakynda onuň talaplary şu Kodeksiň 704-nji we 706-njy maddalaryna laýyklykda üýtgeşsiz galýar.**
4. **Eger şu maddanyň 2-nji bendinde göz önünde tutulan talap bildirilmese ýa-da şu maddanyň üçünji böleginde göz önünde tutulan otuz gün möhlete salgylanmalar bolmasa ýa-da tölegden soň bir ýylyň içinde ýük tapylsa, ýük daşajy ýüküň ýerleşýän ýerindäki hereket edýän kadalara laýyklykda ýüke ygtyýar edip biler.**

1. Ýüküň ýitirilmek prezumpsiýasy

Eger eltmegiň bellenilen möhleti gutarandan soň otuz günün içinde ýük eltilmese, daşajya tabşyrylan ýük ýitirilen diýlip hasap edilýär. Mysal üçin, eger ýük 30-njy maýda eltilmeli bolsa, 2-nji iýulda bolsa ol eltilmese, TRK-nyň 701-nji maddasynyň birinji bölegine laýyklykda şeýle ýük ýitirilen diýlip hasap edilýär.

Eger eltmek möhleti daşajy şertnamasynyň taraplary tarapyndan kesgitlenmese, möhlet ýüküň daşajya tabşyrylan gününden hasaplanýar we ol altmyş güni düzýär. Eger bu möhletde ýük eltilmese, ol hem ýitirilen diýlip hasap edilýär.

Iki halatda-da möhletiň geçmegi bilen ýüküň ýitirilmeginiň prezumpsiýasy hereket edip başlaýar, ol soňra ýalana çykarlyp bilner.

Umumy esaslarda zyýanyň öweziniň dolunmagyny talap etmek ýüküň ýitirilmeginiň hukuk netijesidir.

2. Ýitirilen ýüküň peýda bolmagynyň netijeleri

Ýitirilen ýüküň öwezi dolunanda ygtyýarly adamyň (iberijiniň ýada alyjynyň) ýitirilen ýüküň öwez puluny alyandygyna düşünilse-de, ýöne ol ýüze çykarylan ýüküň özüne berilmegini goşmaça talap etmek hukugyna eýedir. Şu aşakdakylar şeýle talaby amala aşyrmak üçin deslapky şert bolup durýarlar:

1. zyýanyň öwezi dolunanda bu hakda ýazmaça arza (TRK-nyň 701-nji maddasynyň ikinji bölegi);

2. ýüküň ýüze çykarylandygy hakynda habar alnandan soň otuz gün möhletde berilmegini talap etmek;

ç. alnan öwezini dolmagyň gaýtarylmagy.

Tapylan ýüküň gaýtarylmagy islenilmese, daşajy ýüküň bolýan ýerinde hereket edýän kadalara laýyklykda ýüke ygtyýar etmäge doly ygtyýarlydyr (TRK-nyň 701-nji maddasynyň dördünji bölegi).

702-nji madda. Goşmaça hak tölenmegini talap etmek hukugy.

Eger ýük bellenilen ýerine eltilenden soň daşajy almaly goşmaça haky almazdan ýük alyja gowşurylsa, onda daşajy alyjynyň regres hukugyna salgylanyp iberijiden öweziniň dolunmagyny talap edip biler.

Düşündirilýän madda goşmaça hak tölenilmegini, hususan-da iberiji bilen daşajynyň arasynda ylalaşyk bolup, onda alyjynyň daşamak boýunça çykdajylary çekmek ýagdaýyny düzgünleşdirýär. Eger daşajy alyjy babatda bu hukugy bildirmese, onda ol alyjynyň regres hukugyna salgylanyp, iberiji babatda öwezini dolmak hukugyny bildirip biler.

Şeýlelik bilen, munuň özi alyjy bilen iberijiniň arasynda bar bolan hukuk gatnaşygyna baglydyr. Eger alyjynyň iberijiden çykdajylarynyň öweziniň dolunmagyny talap etmek hukugy bolsa, onda daşajy bu talaby alyja bildirip biler. Eger, tersine, içkeri ylalaşyk boýunça alyjy çykdajylary tölemeli bolsa, onda daşajy alyjydan ony ýerine ýetirmegini talap etmelidir.

703-nji madda. Howply bolup durýan ýükleri ibermegiň kadasy

1. **Eger iberiji howply bolup durýan ýükleri iberse, onda ol ýük daşajya takyk habary bermäge hem-de ýüküň howplulygy hakynda duýdurmaga, zerur mahalynda bu ýüki ätiýaçlandyrmaga borçludur. Eger bu borçnama nakladnoýa girizilmese, onda iberijä we alyja harydyň görnüşini we garaşylýan howp barada ýük daşajynyň bilendigini başga serişdeler arkaly subut etmek borjy ýüklenilýär.**
2. **Ýük daşajy zyýanyň öwezini tölemek borçnamasy bolmazdan, howply bolup durýan we şu maddanyň 1-nji bendine laýyklykda howplulygy özüne hiç zat mälum bolmadyk ýüki islendik wagt we islendik ýerde düşürüp, ýok edip ýa-da zyýansyzlandyryp biler; iberiji hem bu ýükleri daşamak üçin tabşyrmak ýa-da daşamak netijesinde dörän zyýan we çykdajylar üçin jogapkärçilik çekýär.**

TRK-nyň 703-nji maddasy howply ýükleri daşamak kadalaryny özünde saklaýar. Düşündirilýän maddanyň birinji bölegi daşajya ýük hakynda takyk maglumat bermek we ýüküň howpy hakynda duýdurmak boýunça ýüki iberijiniň borjuna berkidiýär. Käbir halatlarda iberiji ýüki ätiýaçlandyrmaga borçludur.

Ýüküň howply häsiýetini bellemek üçin iň amatly ýer – munuň özi nakladnoýdyr. Ýüküň howplulygy hakynda degişli ýazgy nakladnoýa girizilende daşajy ýüküň howplulygy hakynda duýduryldy diýlip düşünilýär.

Nakladnoýda daşalýan ýüküň howplulygy hakynda belligiň bolmazlygy daşajynyň ýüküň howplulygy hakynda habarly edilendigini subut etmek güzabyny iberiji bilen alyjynyň üstüne ýükleýär. Bu fakty subut etmek üçin dürli subutnamalar, mysal üçin, ýüki kabul etmek hakynda ýüküň beýanyny özünde saklaýan dilhaty berlip bilner.

Daşajynyň howply ýüki ýüklemek, ýok etmek ýa-da zyýansyzlandyrmak hukugyna eýe bolmagy daşalýan ýüküň howplary hakynda daşajyny duýdurmazlygynyň hukuk netijesi bolup durýar. Ýüküň gymmatynyň öwezini dolmak borçnamasy onuň üstüne ýüklenilmeýär. Tersine, iberiji şu maddanyň birinji böleginiň borçlarynyň bozulmagy netijesinde gelip ýeten zyýan we çykdajylar üçin jogapkärçilik çekýär

(TRK-nyň 703-nji maddasynyň ikinji bölegi).

704-nji madda. Ýük ýitirilen mahalynda onuň gymmatyny kesgitlemek

1. Eger şu babyň düzgünlerine laýyklykda daşajy ýüküň doly ýa-da bölekleyin ýitirilmegi bilen baglanyşykly ýetirilen zyýanyň öwezini dolmaga borçly bolsa, zyýanyň öwezini dolmak şol haryt üçin hereket edýän bahalar boýunça berlen ýerinde we berlen pursadynda amala aşyrylýar.
2. Ýüküň gymmaty birža bahasy boýunça, şeýle baha bolmadyk halatynda bazar bahasy boýunça, bu hem bolmasa şu zeýilli görnüşdäki gymmatdaky üklere meňzeş baha boýunça kesgitlenilýär.
3. Ýük daşamagyň pul möçberi, gümrük we şoňa meňzeş beýleki çykdajylar gaýtarylyp berilmäge degişlidir, ýöne tutuş ýük ýitirilende doly, onuň bir bölegi ýitirilende bolsa möhletleýin gaýtarylyp berilmäge degişlidir.
4. Eger ýük eltmek gijikdirilse we ygtyýarly şahs munuň zyýan ýetirmegine getirendigini subut etse, ýük daşajy şol ýüküň gymmatynyň çäklerinde zyýany tölemäge borçludur. Şu Kodeksiň 706-njy maddasyna laýyklykda bu ýük daşama aýratyn gyzyklanma bolsa ýa-da ýüküň gymmaty görkezilen bolsa, onuň öweziniň ulý möçberde dolunmagy talap edilip bilner.
1. Daşajynyň pugta günäsiz jogapkärçiliginiň öwezini dolmak hökmünde düşündirilýän madda jogapkärçiligiň möçberiniň çäklendirilmegini göz önünde tutýar. Düşündirilýän maddanyň birinji bölegine laýyklykda, daşajy diňe zeper ýetirilen ýa-da ýitirilen ýüküň gymmatynyň öwezini dolmalydyr. Ýöne ol beýleki ýitgiler üçin jogapkärçilik çekmeýär, mysal üçin, duşdan geçirilen bähbit ýaly.
2. Ýüke zeper ýetirilen ýa-da ýitirilen mahalynda kompensasiýa üçin onuň gymmatynyň öwezini dolmak gerek. Ol diýip birža ýa-da bazar gymmatyna düşünmek gerek (TRK-nyň 704-nji maddasynyň ikinji bölegi). Ýüküň gymmaty haryda zeper ýetiren mahalynda şol bir wagtda zyýanyň öwezini dolmagyň möçberini çäklendirýär. Iberijä TRK-nyň 706-njy maddasyna laýyklykda goşmaça hak tölemek arkaly nakladnoýda has yokary gymmaty görkezmäge rugsat berilýär.
3. Möhlet duşdan geçirilende zyýanyň yokary möçberi 704-nji maddanyň dördünji bölegine laýyklykda ýüküň gymmaty boýunça hem kesgitlenilýär.

705-nji madda. Ýük zaýаланan mahalynda zyýanyň öwezini dolmak

1. **Ýük zaýаланan mahalynda ýük daşajy ýüküň gymmatynyň aşaklan pul möçberiniň öwezini tölemelidir. Görkezilen pul möçberi şu Kodeksiň 704-nji maddasynyň 1-nji, 2-nji we 3-nji bentlerinde bellenilen tertipde kesgitlenilýär.**
2. **Zyýanyň öwezini dolmak aşakdakylardan geçmeli däl:**
 1. **ähli ýük ýitirilende, zaýаланmak netijesinde doly gymmatyny gaçyranda tölenmäge degişli pul möçberinden;**
 2. **ýüküň bir bölegi ýitirilende, zaýаланmak netijesinde ýüküň**

diňe bir bölegi gymmatyny gaçyranda tölenmäge degişli pul möçberinden.

Ýüküň zaýаланmagy we zeper ýetirilmegi üçin daşajy ýüküň gymmatynyň azalan pul möçberinde zyýanyň öwezini dolýar. Düşündirilýän maddanyň ýazgysyndan görnüşi ýaly, ýüke zeper ýetirilmegi üçin jogapkärçilik daşajynyň üstüne yüklenilende TRK şol bir ykdysady çelgi - ýüküň gymmatynyň azaldylmagyna ugur alýar. Bu çelgi umumy bolup durýar we ulanylmalydyr, çünki ýüke zeper ýetmeginiň öz baha bermesi bolup bilmez. Düşündirilýän maddanyň ikinji bölegi daşajynyň çäklendirilen jogapkärçilik ýörelgesini berkidýär, oňa laýyklykda onuň jogapkärçiligi ähli ýük ýa-da onuň bir bölegi ýitirilende tölenilmäge degişli pul möçberi bilen çäklenýär.

706-njy madda. Nakladnoýda aýratyn gyzyklanma hakynda

bellik

1. **Iberiji ýük ýitirilen ýa-da zaýаланan ýa-da gijikdirilen halatynda geçirilen goşmaça tölegiň esasynda şeýle ýük daşama özüniň aýratyn gyzyklanmasyny belläp biler.**
 2. **Eger şu Kodeksiň 704-nji we 705-nji maddalarynda göz önünde tutulan zyýanyň öweziniň tölenenligine garamazdan şu ýük daşama aýratyn gyzyklanma eýýäm aňladylan bolsa, gyzyklanmada aňladylan möçberlerde zyýanyň goşmaça öweziniň dolunmagy talap edilip bilner.**
TRK-nyň 706-njy maddasy ýük ýitirilende ýa-da zeper ýetirilende, ýa-da möhlet geçirilende zyýanyň goşmaça öwezini dolunmagyny almaga bolan iberijiniň hukugyny berkidýär. Ýitirilen ýa-da zeper ýetirilen mahalynda bu daşamaga bolan özüniň aýratyn gyzyklanmasy hakynda deslapky bellik bu hukugy ulanmagyň deslapky şerti bolup durýar (1-nji bent). Iberijiniň aýratyn gyzyklanmasy diňe iberiji tarapyndan goşmaça tölegde güýje eýedir. Öz gyzyklanmasynyň diňe bir bellige alynmagy ýeterlik däl.
- 2-nji bent TRK-nyň 704-705-nji maddalarynda göz önünde tutulan daşajynyň çäklendirilen jogapkärçilik ýörelgesinden kadadan çykmany özünde saklaýar we eger 706-njy maddanyň birinji böleginiň deslapky şertleri bolsa we jogapkärçiligiň möçberi iberijiniň gyzyklanmasynda bellenilse, iberijä zyýanyň goşmaça öweziniň dolunmagyny talap etmek hukugyny berýär.

707-nji madda. Üpjün edilen zyýanyň öwezini dolmak boýunça göterimleri talap etmek

1. **Ýüke ygtyýarly şahs özüne zyýanyň üpjün edilen öweziniň dolunmagyny ýyllyk baş göteriminiň tölenmegini talap edip biler.**
Göterimleriň hasaby ýük daşajy nägilelik bildirilen günden, eger nägilelik görkezilmese hak islegi girizilen günden başlanýar.
2. **Eger zyýanyň öwezini dolmak ýurtda ýöremeýän pul birliklerinde bellenilse we tölemek talap edilse, hümmeti zyýan üçin tölenen ýerinde töleg gününde hereket eden hümmete laýyklykda kesgitlenilýär.**
707-nji madda laýyklykda, ýetirilen zyýanyň öwezini dolmakdan başga-da ýüki iberiji ýa-da alyjy zyýanyň öwezini dolmagyň pul möçberi üçin goşmaça göterimleriň tölenilmegini talap etmek hukugyna eýedirler, 1-nji bent bu pul möçberiniň ýyllyk 5 %-ni belleýär.
Eger bu göterimler daşary ýurt pulunda kesgitlense, düşündirilýän maddanyň ikinji bölegi olary tölemegiň tertibini belleýär. Daşary ýurt pulunyň hümmeti zyýanyň öwezini dolmagyň tölenen gününde hereket eden hümmetine laýyklykda kesgitlenilýär.

708-nji madda. Ýükleri daşamakda şertnamadan daşary ta-

laplar

1. **Eger yük daşamakda kem gelmek, zaýalanmak ýa-da gijikdirmek hereket edýän kadalar boýunça şertnamadan daşary talaplara getirmegi mümkin bolsa, onda yük daşajy munuň garşysyna ony jogapkärçilikden aýyrýan ýa-da öwezini dolmagyň möçberini kesgitleýän ýa çäklendirýän şu babyň düzgünlerine salgylanyp biler.**
2. **Eger ýitmek, zaýalanmak ýa-da gijikdirmek boýunça şertnamadan daşary jogapkärçiligiň talaplary taraplaryň biri babatda ulanylsa, ol onda özüniň jogapkärçiligini aýyrýan ýa-da zyýanyň öweziniň dolunmagyny kesgitleýän ýa çäklendirýän şu babyň düzgünlerine salgylanyp biler.**

Daşajynyň jogapkärçiliginiň TRK-nyň 704-nji we 705-nji maddalarynda göz önünde tutulan çäklendirmeleri TRK-nyň 708-nji maddasyna laýyklykda şertnamadan daşary talaplara, mysal üçin, delikt talaplaryna hem degişlidir. Munuň özi KDPG-niň 28-nji maddalaryna laýyk gelýär.

709-njy madda. Daşajyny jogapkärçilikden boşatmaga ýol bermezlik

Eger zyýan öz günäsi bilen dörän bolsa, yük daşajy öz jogapkärçiligini aýyrýan ýa-da ony subut etmek kynçylygyndan boşadýan şu babyň düzgünlerine salgylanyp bilmez.

Daşajynyň jogapkärçiligini çäklendirmek TRK-nyň 709-njy maddasyna laýyklykda haçanda daşajy günäkär bolanda hereket etmeýär. Şu ýagdaýda zyýanyň ýetirilmeginden jogapkärçiligiň umumy kadalary, hususan-da, delikt hukugy hereket edýär. Bu kesgitlemede günäniň islendik görnüşi (niýeti, gödek ýa-da ýönekeý seresapsyzlyk) üçin zyýanyň doly öwezini dolmak daşajynyň üstüne ýüklenip bilner. Halkara yük daşamalarynda, KDPG-niň 29-njy maddasyna laýyklykda, bu beýle däl: jogapkärçiligi çäklendirmek diňe günä niýet görnüşinde bolanda aýrylýar.

§ 3. Reklamasiýa (nägilelik) we hak isleýiş

710-njy madda. Düşünje. Mazmuny

1. **Eger alyjy harydy yük daşajy bilen bilelikde barlaman kabul etse we yük daşajy kemçilikler we ýitgiler babatda umumy häsiýetdäki nägilelikleri bildirmese, onda tersine subut edilýänçä, alyjy ýüki nakladnoýda görkezilen ýagdaýda aldy diýlip hasap edilýär; eger gürrüň ýüküň daşyndan mälim bolan kem gelmegine ýa-da zaýalanmalaryna dahylly bolsa agzalan nägilelikler ýüküň kabul edilen gününde bildirilmelidir, kem gelmegi ýa-da zaýalanmalar daşyndan belli bolmadyk halatynda, yük kabul edilen gününden başlap bir hepdeden gijä galman bildirilmelidir, şenbe we ýekşenbe, şeýle hem baýramçylyk günleri bu möhlete goşulmaýar. Eger kemligi we zaýalanmalar daşyndan bildirmese, onda bu nägilelikler ýazmaça görnüşde bildirilmelidir.**
2. **Eger alyjy we yük daşajy ýüküň ýagdaýyny bilelikde barlasalar, onuň kemligi we zaýalanmalar daşyndan belli bolmadyk**

we alyjy kabul edenden soň ýedi günün içinde (şenbe, ýekşenbe hem baýramçylyk günleri hasaplanmaýar) ýazmaça nägilelikler bildirilmedik halatynda, diňe şonda barlagyň netijelerine gapma-garşy subutnama ýol berilýär.

3. **Yük kabul edilen günden başlap ýigrimi bir günün içinde alyjy tarapyndan yük daşajy ýazmaça nägilelikler bildirilse, diňe şonda gijikdirmek sebäpli zyýanyň öwezini dolmak talabyny bildirmek mümkindir.**
4. **Şu maddada göz önünde tutulan möhletler hasaplananda ýüküň iberilen, onuň barlanan ýa-da alyja tabsyrylan günleri hasap edilmeýär.**
5. **Daşajy we alyjy zerur barlaglary geçirmekde we gerekli faktlary belli etmekde birek-birege ýardam etmelidirler.**

1. Düşündirilýän maddanyň birinji böleginde beýan edilen düzgünler harydyň eltilen pursadynda onuň göwnejaý ýagdaýyny subut etmegiň tertibini berkidýär, munuň özi TRK-nyň 688-nji maddasynda meňzeş göz önünde tutuldy. Yük eltilende alyjy harydy barlamaga we kesgitli möhletiň içinde kemçilikler hakynda mälim etmäge borcludyr. Eger ol daşky görünýän kemçiliklerini ýüze çykarsa, onda ol ýüküň kabul edilen gününde nägileligini bildirmelidir. Daşky görünýän kemçilikler boýunça nägilelikleri alyjy bir hepdeniň dowamynda bildirmelidir. Eger alyjy görkezilen möhletde ýüki barlamasa ýa-da öz nägileligini bildirmese, onda yük nakladnoýda görkezilen ýagdaýda eltilen diýlip hasap edilýär.
2. Ýüküň göwnejaý ýagdaýynyň çaklamasy ýalana çykarylyp bilner. Düşündirilýän maddanyň ikinji bölegi ýalana çykarmaklyk, eger alyjy we daşajy ýüki bilelikde barlasalar, daşyndan görünýän kemçilikler bilen çäklendirilýär. Ýüküň bildirmeýän kemçilikleri babatdaky nägilelikler diňe olar ýazmaça görnüşde bildirilende, kabul edilip bilner. Düşündirilýän maddanyň 2-5-nji böleklerinde nägilelikleri bildirmegiň möhletleri göz önünde tutuldy.

711-nji madda. Daşajyşdan gelip çykýan hukuklar babatda wagt müddeti

Şu bapda göz önünde tutulan yük daşamakdan gelip çykýan hukuklar boýunça hak isleýiş wagty bir ýyla deňdir. Niýetde we gödek seresapsyzlykda bu möhlet üç ýyla deňdir. Hak isleýiş wagtynyň içine aşakdakylar hasaplanyp goşulýar:

1. **Yük bölekleyin ýitirilende, zaýalananda ýa-da gijikdirilende**

ýüküň gelen gününden;

2. **Yük doly ýitirilende yük daşamagyň şertleşilen möhleti**

geçenden soň otuzynjy günden başlap, eger şeýle möhlet bellenilmedik bolsa, ýüküň yük daşajy tarapyndan alnandan altmyşynjy günden;

ç) ähli beýleki halatlarda ýük daşamak şertnamasynyň

baglaşylan gününden soň üç aýyň geçmegi bilen.

Daşawyş şertnamalary boýunça wagt müddetiniň möhletlerini hasaplamak umumy kadalara düşmeýär. Wagt müddetiniň möhletiniň akymyna başlamak üçin aýratyn kadalardan belenildi.

Düşündirilýän maddada daşawyş şertnamasynyň ýüze çykýan hukuk gatnaşyklary boýunça hak isleg müddetiniň ýörite möhletleri, şeýle hem bu möhleti hasaplamagyň tertibi kesgitlenildi. Mysal üçin, daşamalardan gelip çykýan talaplar boýunça wagt müddetiniň umumy möhleti bir ýyldyr, eger düzgüni bozmak niýet ýa-da gödek seresapsyzlyk bilen dörese üç ýyldyr.

712-nji madda. Hak isleýiş wagtynyň dowamyny togtatmak 1. Daşajy nägilelik babatda ýazmaça ýüz öwürmäni iberen gününe çenli ýazmaça reklamasiýanyň ýük daşajya iberilen gününden başlap hak isleýiş wagty togtadylýar. Eger hak isleýiş wagtynyň içinde nägilelik bölkleýin ykrar edilse, reklamasiýanyň jedelli bölegi üçin dowam edýär. Reklamasiýa almagy we oňa jogap bermegi subut etmek güzaby olara esaslanýan şahsa ýüklenilýär. Şol bir närsä dahylly beýleki nägilelikler hak isleýiş wagtynyň dowamyny togtatmaýar. 2. Möhleti geçen talaplar garşylykly hak isleýiş ýa-da jedelleşmek arkaly peýdalanyp bilinmez.

Bu madda daşawyş boýunça hak isleg müddetiniň möhletlerini togtatmagyň halatlaryny nazarda tutýar. Mysal üçin, 1-nji bölge laýyklykda hak isleg müddetiniň möhletiniň dowamynda daşajya ýazmaça reklamasiýanyň iberilen gününden daşajynyň reklamasiýa bolan ýazmaça ýüz döndermesini iberjek gününe çenli togtadylýar.

Möhleti geçen talaplar kazyýet tertibinde kanagatlandyrylyp bilinmez. Mundan başga-da duşdan geçirilen möhlet hatda kazyýet tarapyndan hem dikeldilmäge degişli däldir.

§ 4. Birek-biregi çalyşýan daşajylar tarapyndan amala aşyrylýan daşawyş

713-nji madda. Birek-biregi çalyşýan daşajylaryň jogapkärçiligi

Eger bir şertnama boýunça daşawyş birek-biregi çalyşýan daşajylar tarapyndan amala aşyrylsa, onda olaryň her biri tutuş ýük daşamagyň amala aşyrylandygy üçin jogapkärçilik çekýär; ikinji we soňraky her bir daşajy ýük we nakladnoý almak arkaly şertnamanyň tarapy bolýar.

Düşündirilýän madda birek-biregi çalyşýan daşajylaryň arasynda TRK-nyň 487-nji maddasyna laýyklykda raýdaslyk borçnamasy ýüze çykandaky ýagdaýda olary hukuk taýdan ýerli-ýerinde goýmak we olaryň birnäçesi tarapyndan daşamalary amala aşyrmak meselesini çözüýär. Munuň özi şu aşakdaky kesgitlemeden gelip çykýar: «olaryň her biri tutuş daşalmalaryň amala aşyrylmagy üçin jogapkärçilik çekýär». Bir şertnamanyň bolmagy, onuň esasynda birnäçe daşajylaryň işlemegi munuň üçin deslapky şert bolup durýar. Mysal üçin, Düşündirilýän maddada göz öňünde tutulan ýagdaý, haçanda ýük ilki deňiz gämisi bilen, soňra – otly bilen we soňky tapgyrda hem ýük awtomobil ulagy bilen daşalanda bardyr. Şu ýagdaýda her bir daşajy bilen daşamagyň üç şertnamasy däl-de, eýsem bir şertnama ýeterlikdir. Iberiji ýüküň daşalmagy üçin tabşyrylýan birinji daşajysy bilen şertnama baglaşsa-da, ikinji we her bir soňraky daşajylar öňki daşajydan ýüki we nakladnoýy alyp, nakladnoýda görkezilen şertlerde öz-özünden daşawyş şertnamasynyň tarapy bolýarlar (TRK-nyň 713-nji maddasynyň ikinji sözlemi).

TRK-nyň 713-nji maddasynda göz öňünde tutulan kadalardan KDPGniň 34-nji maddasyna laýyk gelýär.

714-nji madda. Degişli resminamalary bermek borjy 1. Öňki daşajydan ýüki kabul edýän daşajy ýüki alandygyna güwä geçýän, sene goýulan we gol çekilen resminamany bermäge borçludyr. Nakladnoýyň ikinji nusgalygynda ol öz adyny we salgysyny görkezmelidir. Zerur mahalynda ol şu Kodeksiň 688-nji maddasynyň 2-nji bendinde göz öňünde tutulan şertleri we ýüki alandygynyň güwänamasyny nakladnoýyň ikinji nusgalygyna girizýär.

2. Birik-biregi çalyşýan daşajylaryň özara gatnaşyklary şu Kodeksiň 689-njy maddasy bilen düzgünleşdirilýär.

Ulagyň dürli görnüşleri bilen ýükler, ýolagçylar we ýük daşalanda ulag guramalarynyň özara gatnaşyklary ýeke-täk ulag resminamasy boýunça amala aşyrylýar, ony öňki daşajy indiki daşajya bermelidir. Nakladnoý şeýle resminama bolup durýar, onuň ikinji nusgalygynda täze daşajy öz adyny we salgysyny belleýär (TRK-nyň 714-nji maddasynyň birinji bölegi).

2-nji bölge laýyklykda, daşajylaryň arasyndaky özara gatnaşyklary olaryň arasynda baglaşylýan şertnama bilen düzgünleşdirilýär, onuň üçin TRK-nyň 689-njy maddasynyň kadalary ulanylýar, hususan-da, nakladnoýy bermek bilen şertnama baglaşyldy diýlip düşünilýär.

715 -nji madda. Birek-biregi çalyşýan daşajylar babatda zyýanyň öwezini dolmak talaby Garşylykly hak isleýişden ýa-da jedelleşmekden özge, ýitirmek, zaýalanmak ýa-da ýük daşalmagyň gijikdirmek netijesinde zyýanyň öwezini dolmak hakyndaky talap diňe birinji, soňky ýa-da ýük daşamak amala aşyrylanda ýüki ýitiren, zaýalan ýa-da ýük tabşyrmagy gijikdiren ýük daşajy babatda ulanylyp bilner; şol bir hak isleg ýük daşajylaryň birnäçesine bildirilip bilner.

Iberijiniň we alyjynyň nukdaýnazaryndan daşajylaryň raýdas jogapkärçiliginiň möhüm hukuk netijesi şundan ybaratdyr, ýagny zeper ýetmek ýa-da ýitirmek bolup geçen daşajy bilen bir hatarda zyýanyň öwezini dolmak talaby birinji ýa-da soňky daşajy babatda ulanylyp bilner. Ol, öz nobatynda, TRK-nyň 716-njy maddasyna laýyklykda ýüküň ýitirilmeğinde ýa-da zeper ýetirilmeğinde, şeýle hem daşamak möhletiniň geçirilmeginde gös-göni günäkärden ýa-da günäkärlerden regres tertibinde zyýanyň öweziniň dolunmagyny talap etmek hukugyna eýedir.

716-njy madda. Zyýanyň öwezini dolmakda regres hukugy

Eger şu baba laýyklykda ýük daşajýy eýýäm zyýanyň öwezini dolan bolsa, ol aşakdaky halatlarda regres talabyna bolan hukuga eýedir;

1. eger ýüküň ýitirilmegine ýa-da zaýalanmagyna ýol beren ýük daşajýy özüniň ýa-da birnäçe ýük daşajýylaryň öwezini dolmaga degişli zyýanyň özi tölemeli bolsa;
2. eger ýitirilmek ýa-da zaýalanmak ýük daşajýylaryň ikisi ýa-da birnäçesi tarapyndan ýol berlen bolsa, onda olaryň her biri jogapkärçiligiň degişli paýyndaky pul möçberini tölemelidir; eger muny belli etmek mümkin bolmasa, olaryň her biri alnan hak paýyna degişli gatnaşykda jogapkärçilik çekýär;

ç) eger ýük daşajýylaryň haýsy birine tölemek borjunyň ýüklenendigini belli etmek mümkin bolmasa, onda ýük daşajýylaryň ählisi şu maddanyň «b» kiçi bendinde görkezilen gatnaşykda tölemelidir.

Düşündirilýän madda 715-nji madda laýyklykda ýüküň ýitirilmegi ýa-da zeper ýetirilmegi, ýa-da eltmek möhletiniň geçirilmegi gelip ýetende gös-göni günäkär bolmadyk daşajýy tarapyndan zyýanyň öwezi dolunanda regres tertibinde talaplary bildirmek halatlaryny kesgitleýär. Şeýlelik bilen, iberijiniň ýa-da alyjynyň öňünde jogapkärçilige çekiljek daşajýy gös-göni günäkär daşajýydan zyýanyň öweziniň dolunmagyny talap etmek hukugyna eýedir.

Ýüküň ýitirilmeginiň ýa-da zeper ýetirilmeginiň ähli halatlarynda TRK-nyň 716-njy maddasynyň kadalaryny ulanmak üçin bu faktlar bilen bir daşajýynyň günäsiniň arasyndaky baglanyşykly aragatnaşygyň bolandygyny anyklamak gerek, ol eýýäm jogapkärçilige çekilen daşajýa zyýanyň öwezini dolmaga regres tertibinde borçludur (TRK-nyň 716-njy maddasynyň «a» kiçi bendi).

Ýüküň ýitirilmegi ýa-da zeper ýetirilmegi gelip ýetende günäkär anyk daşajýlary anyklamak mümkin bolmadyk mahalynda daşajýlar öz paýlaryna barabarlykda jogapkärçilik çekmelidirler (TRK-nyň 716njy maddasynyň «b» we «ç» kiçi bentleri).

717-nji madda. Daşajýynyň tölege ukypsyzlygynyň netijeleri

Eger ýük daşajýylaryň biri tölege ukypsyz bolsa, onda onuň tölemeli, ýöne tölemedik pul möçberi olaryň alan hakynyň paýyna proporsionallykda galan ýük daşajýylaryň arasynda paýlanylýar.

Bu kada iberijiniň bähbitlerini doly goraýar. Ol daşajýylaryň biriniň tölege ukyplylygyna garamazdan zyýanyň doly öweziniň dolunmagyny alýar. Onuň tölemeli boljak pul möçberi galan daşajýylaryň arasynda amala aşyrylan daşamak üçin alan hakyndaky olaryň paýyna proporsionallykda paýlanylýar.

718-nji madda. Amala aşyrylan regres hukugyna jedelleşmek

Eger regres tertibinde talap bildirilen ýük daşajýy proses hakynda degişli ýagdaýda duýdurylsa we prosese gatnaşyp bilse, şu Kodeksiň 716-njy hem-de 717-nji maddalaryna laýyklykda regres tertibinde talap bildirilen ýük daşajýy kazyýetiň çözgüdi boýunça beýleki ýük daşajýy tarapyndan tölenen pul möçberleriniň töleginiň dogrulygyny jedelleşip bilmez.

Bu kada regres hak-islegini bildirýän adam bähbitlerini goraýar, çünki daşajýy, ol babatda daşajýynyň regres hak-isleginiň esasynda kazyýet çözgüdi çykarylady, zyýanyň öwezini dolmak hakynda iberijiniň daşajýa hak-isleginiň garalan we öz hukuklaryny kazyýetde garamak mümkinçiligi bolan prosesi hakynda göwnējaý ýagdaýda duýduryldy.

719-njy madda. Birek-biregi çalyşýan daşajýylaryň arasynda özara ylalaşyk

Daşajýylar şu Kodeksiň 716-njy we 717-nji maddalarynda görkezilenlerden başga meseleler boýunça hem öz aralarynda ylalaşmaga haklydyrlar.

Düşündirilýän madda daşamagyň beýleki içkerki meselelerini özleriniň çözmelidigi hakynda daşajýylara hukuk berýär, munuň özi TRK-nyň 716-njy we 717-nji maddalarynda göz öňünde tutuldy, TRKnyň 720-nji maddasynyň ikinji böleginde bellenen halatlar muňa degişli däldir.

720-nji madda. Ylalaşyklaryň hakyky däldigi

1. Şu Kodeksiň 719-njy maddasynda görkezilenlerden başga, şu babyň düzgünlerine göni ýa-da gytaklaýyn laýyk gelmeýän islendik ylalaşyk hakyky däldir.
2. Daşajýynyň geçirýän ýüküň strahowaniýesinden gelip çykyan talaplary we daşajýynyň subut etmek güzaby başga şahsa geçirilýän islendik şu zeýilli ylalaşyk hakyky däldir.

Daşajýy boýunça borçnamalar ýerine ýetirilmedik ýa-da göwnējaý ýerine ýetirilmedik mahalynda taraplar şu Kodeksde, şeýle hem taraplaryň ylalaşygyna bellenen jogapkärçiligi çekýärler.

Daşajýynyň jogapkärçiligini çäklendirmek ýa-da düzetmek hakynda ýolagçylar bilen ýük eýeleri bilen ulag guramalarynyň ylalaşyklary hakyky däldir.

Daşajýynyň özi öz borçnamalaryna we islendik ylalaşyga özi jogap bermelidir, ol boýunça subut etmek güzabyň başga adama geçirilmegi hakyky däldir.

13 BAP. TABŞYRYK

721-nji madda. Düşünje

Ynamdar tabşyryk şertnamasý boýunça ynanyjynyň adyndan we onuň hasabyna özüne tabşyrylan bir ýa-da birnäçe hereketleri etmäge borçludyr.

1. Tabşyryk şertnamasý diýen düşünje we onuň mazmuny

Köplenç raýatlar dürli sebäpler boýunça öz hukuklaryny özlere amala aşyryp ýa-da borçlaryny ýerine ýetirip, ol ýa-da beýleki geleşigi baglaşyp, haýsydyr bir hukuk hereketlerini amala aşyryp bilmeýärler. Guramalar we kärhanalar köplenç raýat dolanyşygyna gös-göni çykyş edip: şertnamalar baglaşyp, önümi kabul edip, işlere garalanda kazyýetde çykyş edip bilmeýärler.

Bu halatlaryň hemmesinde, hem raýatlar, hem ýuridik şahslar bu hereketleriň ýerine ýetirilmegini beýleki şahslara tabşyrmak we geleşige girmek ýa-da wekiliň üsti bilen beýleki hukuk hereketlerini amala aşyrmak mümkinçiligine eýedirler.

Tabşyryk diýen düşünje, TRK-nyň 721-nji maddasynda onuň peýdalanylyşy ýaly, uly dürli görnüşli sosial we şol bir wagtda borçly ediji gatnaşyklary öz içine alýar. Şuňa laýyklykda üçünji şahsyň, ynanyjynyň ykdysady bähbitlerinde bir ýa-da birnäçe hereketleri ýerine ýetirmek şertnamanyň nârsesi bolup durýar. Bu diýip ynanylan wekil tarapyndan ykdysady häsiýetli islendik işe düşünmek gerek, iş hukuk namasynyň tebigatyna eýe bolup biler, mysal üçin, eger bir adam özi üçin awtomobil ulagyny almagy beýleki adama tabşyrsa. Ol belli bir hereketleriň hakyky ýerine ýetirilmeginde hem aňladylyp bilner, mysal üçin, eger bir adam eýýäm edinen awtomobil ulagyny Germaniýadan Türkmenistana getirmegi beýleki adama tabşyrsa.

Tabşyryk şertnamasý gündelik durmuşyň dürli cygyrlarynda, mysal üçin, adwokat kazyýetde bir tarapyň bähbitlerine wekilçilik edende, salgyt maslahatçysy salgyt jarnamalaryny taýýarlarynda, binagär buýrujynyň jaýynyň gurluşygyna syn edeninde, eger bank müşderiniň gündelik hasabyny dolandyrsa, eger karz kartoçkalarynyň kärhanasy distribýutorlara gatnaşygy boýunça karz kartoçkasynyň eýesiniň borçnamalaryny ýerine ýetirse we bu ýagdaýda eýesiniň hasaby kynlaşsa, haçan-da arbitraž önümçiliginde taraplaryň biriniň talap etmegi boýunça adam arbitr hökmünde gatnaşsa duş gelýär. Bu mysallary ýene-de köp getirip boljakdygyny tabşyryk gatnaşyklarynyň köp sanlysy tassyklaýar. Olar köplenç hususy hem-de täjirçilik gatnaşyklaryny öz içine alýarlar. Mundan başga-da, olar olarda, köplenç, mysal üçin, zähmet şertnamasý, potrat şertnamasý, bank şertnamasý, makler şertnamasý, söwda wekiliniň şertnamasý ýaly şertnamalaryň beýleki görnüşleriniň elementlerini hem özünde saklaýandygyny görkezýärler. Çaklendirmek hemişe ýönekeý däl, üstesine-de ynamdaryň ykdysady bähbitlerdäki we başga adamyň adyndan garaşsyz işi tabşyrykda aýgtly elementler bolup durýarlar. Şunda işiň özbaşdak bolmadyk görnüşleri, mysal üçin, gullukçylaryň we işçileriň işi, şeýle hem olardaky iş öz bähbitlerinde amala aşyrylsa we «buýrujynyň» bähbidi diňe ýerine ýetirilende, mysal üçin, potratyň bir kysymly şertnamasýnda (TRK-nyň 650-nji maddasy we soňrakylar) ýa-da haçanda eýeçilik dolandyryşa berlende, dolandyryjy öz adyndan hereket edende, mysal üçin, hossarlyk şertnamasýnda (TRK-nyň 736-njy maddasy we soňrakylar) tabşyryk şertnamasý diýlip ykrar edilip bilinmez.

Eger kanun ýörite kadalary bellese – munuň özi, mysal üçin, bank şertnamasýnda (TRK-nyň 898-nji maddasy we soňrakylar), makler şertnamasýnda (TRK-nyň 756-njy maddasy we soňrakylar) ýa-da komissiýa şertnamasýnda (TRK-nyň 783-nji maddasy we soňrakylar) duş gelýär, bu kadalar tabşyryk şertnamasýnyň umumy kadalaryna ýörite kadalar hökmünde ulanylýar. Munuň özi şol bir wagtda tabşyryk hukugyny, eger şeýle ýörite kadalar bolmadyk mahalynda, ulanmak gerekdigini aňladýar. Şonuň bilen birlikde tabşyryk şertnamasý binýatlaýyn nusga hökmünde çykyş edýär, oňa şertnamalaryň beýleki görnüşleri esaslanandyr, olaryň nârsesi beýleki adamlaryň peýdasyna we olaryň adyndan iş bolup durýar.

2. Tabşyryk şertnamasý we ynanç haty

Hukuk tejribesi nukdaýnazaryndan tabşyryk şertnamasý bilen TRK-nyň 128-nji maddasynda we soňrakylarda göz önünde tutulan ynanç hatynyň arasyndaky tapawutlara garamak üns berilmäge mynasypdyr.

Bu hukuk institutlarynyň arasynda düýpli tapawut şundan ybaratdyr, ýagny tabşyryk şertnamasý şertnamanyň taraplarynyň öz arasyndaky, olaryň içkeri gatnaşygynyň hukuklaryny we borçlaryny: onuň hereketleri babatda ynamdaryň borçlaryny, maglumat, hasabat bermek, ynanyjynyň görkezmelerini berjaý etmek borçlaryny, şeýle hem hak tölemek boýunça, harajatlaryň we mümkin bolan ýitgileriň öwezini dolmak boýunça ynanyjynyň borçlaryny düzgünleşdirýär. Tersine, ynanç haty (wekilçilige bolan ygtyýarlylyk) wekillige we üçünji şahsa bolan doly ygtyýarly adamyň arasyndaky daşarky gatnaşygy düzgünleşdirýär we onuň berlen adamynda hukuk netijeleriniň gös-göni ýüze çykýandygyny kesgitleýär. Ynanç haty TRK-nyň 132-nji maddasyna laýyklykda, ol hemişe borçly edijilik hukugynda wekillige bolan ygtyýarlylygy hemişe esaslandyryýar – munuň özi şertnama däl, eýsem birtaraplaýyn resmileşdirilen ynanyjynyň erkini beýan etmegidir, ol wekiliň keseki adamyň adyndan geleşik baglaşmak hukugyny esaslandyryýar.

Iş ýüzünde tabşyryk we ynanç haty, kada bolşy ýaly, şeýle ýagdaýda gabat gelýär, ýagny ynanyjy özüniň onuň bähbitlerine hereket etmegi üçin ynamdary onuň adyndan işden gelip çykan geleşikleri baglaşmak ýagdaýynda ygtyýarlyklary bermegiň goşmaça geleşik arkaly şol bir wagtda ony goýmaga borçly etmeýär. Şonuň bilen birlikde ynanyjy ynanç hatyny beren adam we wekillik edilýän adam bolar. Şol bir wagtda ynamdar goşmaça wekillige bolan ygtyýarlygyň eýesi bolar.

Iş ýüzünde munuň bu tapawudyň möhümdigine görä, mysal üçin, ynanç hatyny beren adam onuň ynamdar bilen üçünji şahsyň arasynda amala aşyrylan geleşigiň hakykylygyna ýaramaz täsir edip bilmejekdigini hakykatda hiç-hili hakyky içkeri gatnaşygyň bolmandygyna mundan ýaramaz täsir edip bilmejekdigini görüp bolýar. Munuň özi TRK-nyň 134-nji maddasyndan gelip çykýar. Beýleki tarapdan tabşyryk şertnamasýnyň bolmagy ynanç hatyny esaslandyrmak üçin ýeterlik däl, we ynanyjynyň adyndan ynamdar bilen geleşigi baglaşan işewür hyzmatdaş, eger şol bir wagtda ynanç haty bolmasa, onuň hakykylygyna bil baglap bilmez.

3. Tabşyryk şertnamasýnyň mazmuny

TRK-nyň 721-nji maddasy şertnama ýaly tabşyryk häsiýetnamasýnyň üsti bilen ynamdaryň esasy borjuny esaslandyryýar. Ol tabşyrygy kesekiniň bähbitlerine we kesekiniň adyndan, hususan-da kesekiniň hasabyna hem ýerine ýetirmelidir.

Tabşyryk şertnamasynyň närsesi – ynanyjynyň adyndan ynamdar tarapyndan belli bir ýuridik ýa-da hakyky hereketleriň amala aşyrylmagydyr. Ynanyjy üçin haýsydyr bir emlägi edinmäge ýa-da ynanyja degişli emlägi aýrybaşgalamaga we ş.m. gönükdirilen geleşikler şeýle hereketler bolup biler. Tabşyryk şertnamasyny boýunça ynamdar raýat prosesinde wekilçilik etmäge ygtyýarly bolup biler.

Tabşyryk ýerine ýetirilende ynamdar käte ýuridik häsiýete eýe bolmadyk hereketleri hem amala aşyrýar, mysal üçin, ynanyjy üçin alnan emläge garaýar, ynanyjynyň tabşyrmagy boýunça geleşigi amala aşyrmak üçin başga şähre gidýär we ş.m. Ýöne bu hereketler tabşyryk şertnamasynyň esasy mazmunyny düzmeýär, kömekçi häsiýete eýedir. Ynamdar diňe kanunalaýyk hukuk hereketlerini amala aşyrmaga ygtyýarly bolup biler.

1. Tabşyryk şertnamasynyň subýektleri

Ýuridik we fiziki şahslar tabşyryk şertnamasynyň subýektleri bolup bilerler. Ýuridik şahslar onuň ýörite hukuk kämilligini gurşap alýan islendik hukuk hereketleri amala aşyrylanda ynanyjy ýa-da ynamdar hökmünde çykyş edip bilerler. Ynanyjy ýa-da ynamdar hökmünde tabşyryk şertnamasyny baglaşmak üçin fiziki şahs hukuk kämilligine ýeten bolmalydyr.

Tötänleýin, ähtimal, şeýle hem muzdsuz ýa-da uzak wagtlyk we tölegli iş hakynda gürrüň gidýän meseläniň çözülmegi köplenç tabşyryga gatnaşyjylaryň düzümine bagly bolar. Eger muzdsuz iş bolsa, onda mümkin bir dost beýleki dosty kabul etse, umuman şertnamanyň bardygyny ýa-da ähtimal hukuk netijeleri bolmazdan hoşniýetlilik gatnaşygynyň meselesini barlamak gerek. Şeýle çäklendirmede kazyýet hususy ynanyjynyň buýurmanyň ýerine ýetirilmegine doly daýanandygyny we ynamdaryň bu ýagdaýy bilip, şertnamanyň bolan borçnamasyny özüne almak isländigini ýa-da gürrüňiň, mysal üçin, dostlukly ýagdaýda, haçan-da hiç-hili borçly ediji şertnamanyň bolmandygyna hereketi amala aşyrmak isländigi hakynda barýandygyny barlamalydyr.

2. Tabşyryk şertnamasynyň görnüşü

Tabşyryk şertnamasynyň görnüşü geleşikleriň görnüşü hakynda umumy kadalar bilen kesgitlenilýär. Ol dilden ýa-da ýazmaça – şertnamanyň pul möçberine ýa-da oňa gatnaşyjylara baglylykda bolup biler.

Tabşyryk şertnamasyny konklýudent hem baglaşlyp bilner. Mysal üçin, eger özi üçin Aşgabatda öý tapmagy haýyş eden dosty bolan adam bu «haýyşy» tabşyryga teklipläp hökmünde Aşgabatda gidýär we öý agtarmak üçin ol ýerde bildiriş berýär. Bu hereket arkaly konklýudent täri dostunyň habarlylyk çygyryna düşmelidir we ikisi-de pugta borçnamalaryň ýüze çykjakdygyny hakynda özlere hasabat bermelidirler: ynamdar tarapyndan hereket etmek borjy we ynanyjynyň tarapyndan öwezini dolmak, mysal üçin, TRK-nyň 729-njy maddasyna laýyklykda çykdajylar.

722-nji madda. Tabşyryk üçin hak

- 1. Ynanyjy diňe şertnamada ýa-da kanunda göz önünde tutulan halatlarda ynamdara hak tölemäge borçludur.**
- 2. Eger işiň ýagdaýlary boýunça hereketiň diňe muzdlý amala aşyrylmagyna garaşylsa, onda hak gürrüňsiz ylalaşylan diýlip hasap edilýär.**
- 3. Eger hakyň möçberi kesgitlenmedik bolsa, onda haýsydyr bir nyrhnama bar bolan halatynda hak şol nyrhnama boýunça ylalaşylan hasaplanylýar, nyrhnama bolmadyk ýagdaýynda adaty hak hasap edilýär.**

1. Hak tölemek borjy

Tabşyryk şertnamasyny özara, konsensual bolup durýar. Ol muzdlý hem-de muzdsuz bolup biler, mysal üçin, eger ynamdar öz hyzmatlary üçin aýratyn tölegsiz ynanyjynyň bähbitlerine hereket etse. Ynha, süýşürintgiler pulhanalary jemagat töleglerini tölemek hakynda goýmçylaryň tabşyrygyny haýsydyr bir haksyz ýerine ýetirýärler.

Eger munuň özi kanunda ýa-da şertnamada göz önünde tutulan bolsa, ynanyjy ynamdara hak tölemäge borçludur. Şeýle ýagdaýlarda şertnama muzdlý bolar. Mysal üçin, kanunçylyga laýyklykda adwokatlaryň kollegiýalarynyň agzalaryna edilýän hyzmatlar, kanunda bellenen halatlardan başga, tölenmäge degişlidir.

2. Haky öz islegiň boýunça ylalaşmak

Kada bolşy ýaly, hakyň möçberini kesgitlemek tabşyryk şertnamasynyň bir bölegi bolup durýar. Ýöne köplenç tabşyryga gatnaşyjylar hak hakynda ylalaşmagy ýatdan çykarýarlar. Şeýle halatlarda TRK-nyň 722-nji maddasynyň ikinji bölegi ulanylýar.

TRK-nyň 722-nji maddasynyň bu böleginiň düzgüni aýratyn möhüm praktiki ähmiýete eýedir, eger işewür dolanyşygyň ýagdaýlary boýunça paýhasly ynanyjy ynamdaryň haksyz ýerine ýetirmäge girişmändiginden ugur almasa, oňa laýyklykda hak öz islegiň boýunça ylalaşylan diýlip hasap edilýär. Mysal üçin, adwokatyň, bankyň, salgyt maslahatçysynyň ýa-da bitarap kazynyň haksyz işlejegini bil baglap bolmaz.

Haçan-da tabşyryk şertnamasyny taraplaryň ikisi tarapyndan ýa-da olardan biriniň telekeçilik işini amala aşyrmagy bilen baglanyşykly bolan halatlarynda, eger şertnamada başga zat göz önünde tutulmasa, ynanyjy ynamdara hak tölemäge borçludur.

3. Nyrhnama boýunça hak

Düşündirilýän maddanyň üçünji bölegi hakyň möçberi hakynda ylalaşyk bolmadyk mahalynda bahalaryň we haklaryň hereket edýän tablisalarynyň ulanylmagyny kesgitleýär. Eger hiç-hili tablisalary bolmasa we ylalaşyklar bolmasa, onda adaty bazardaky hak tölenilmelidir. Eger hak babatda jedel ýüze çyksa, onda bilermen tarapyndan edilen netijenama ulanylýar.

723-nji madda. Üçünji tarapa täzeden tabşyrmak

- 1. Ynamdar tabşyrygy hut özi ýerine ýetirmäge borçludur, muny üçünji şahsa täzeden tabşyrmaga oňa rugsat berlen ýa-da onuň döwrüň ýagdaýlaryna görä şeýle etmäge mejbur bolan halatlary muňa girmeýär. Kömekçi şahslaryň çekilmegine ýol berilýär.**

2. **Eger tabsyrygy üçünji şahsa ynanmak rugsat berilse, ynamdar öz borjyny başga birine ynanmagy hem şol şahsy seçip almagy üçin diňe öz üstüne düşýän günä üçin jogapkärçilik çekýär.**

1. **Tabсыrygy özüniň ýerine ýetirmek borjy**

Ynamdar özüne berlen tabsyrygy hut özi ýerine ýetirmäge borçludyr (TRK-nyň 723-nji maddasynyň birinji bölegi). Şu esasyda TRK-nyň merkezi kadalary tabsyryk şertnamasynyň gatnaşyjylarynyň arasynda şahsy ynam gatnaşygy ýatyr: ynanyjy ynamdary saýlaýar, çünki ol onuň işini öz bähbitlerine ygtyýarlylykly we ygrarly alyp barjakdygyna ynanyar. Mysal üçin, adwokata tabsyryk berýän muny onuň hünär we etiki sypatlaryny nazara alyp edýär we şol kanselýariýadan işdeş ýoldaşlarynyň däl-de, diňe onuň gepleşikleri alyp barjakdygyna aýak direýär; özüne daşary ýurtda işleriň ýola goýulmagyny ynanyan, hemişe onuň ýurt hakynda we onuň şahsy aragatnaşyklary hakynda bu adamyň habarlydygyny bilýändigini üçin hereket edýär we bu tabsyrygyň başga adama ynanylmagyny islemeýär.

2. **Tabсыrygy ýerine ýetirmek üçin üçünji şahslaryň goşulmagy** Ynamdar haçan-da ynanç hatynda şeýle başga birine ynanmak göz önünde tutulanda, şeýle hem ynamdar ýagdaýlaryň güýjünde ynanyjynyň bähbitlerini goramak üçin başga birine ynanmagy amala aşyrmaga mejbur bolanda tabsyrygy ýerine ýetirmegi başga şahsa berip biler.

Ygtyýarlylygy başga adama beren ynamdar bu hakda ynanyjyny habarly etmelidir, şeýle hem oňa orunbasary hakyndaky zerur maglumatlary habar bermelidir, bu borjuň ýerine ýetirilmezligi tabsyrygy başga birine ynanan ynamdara edil özüniňki ýaly orunbasarynyň hereketleri üçin jogapkärçiligi ýükleýär.

Ynamdar tabsyrygy ýerine ýetirmek üçin kömekçi adamlary: kätipleri, sürüjileri we ş.m. çekip biler. Şol bir wagtda ahyrky netije üçin ynamdaryň özi jogap berýär. Kömekçileriň ýardam etmegi tabsyryk şertnamasyna gatnaşyjylaryň arasyndaky gatnaşygy üýtgetmeýär we şoňa görä-de ýol berilmelidir. Eger ynamdar kömekçi ynanyja zyýan ýetirse, onda ol onuň önünde TRK-nyň 407-nji maddasyna laýyklykda jogapkärçilik çekýär.

3. **Kömekçileriň hereketleri üçin ynamdar adamyň jogapkärçiligi**

723-nji maddanyň ikinji bölegi kanunalaýyk çalyşylanda ilkişadaky ynamdaryň kömekçiler üçin – üçünji şahsyň hereketleri üçin jogapkärçilige garanda başgaça jogapkärçilik çekmeýändigini kesgitleýär. Ol diňe mümkin bolan öz günäsi üçin jogapkärçilik çekýär, ol onuň üçünji şahsy saýlan mahalynda onuň hünärini düýpli barlamandygynydan ybarat bolup biler. Üçünji şahsa uzak wagtlyk gözegçilik etmek üçin onda borçnamalar ýokdur. Eger adwokat ynanyjydan prosesi alyp barmaga işdeş ýoldaşyna rugsat etmek ygtyýarlygyny alsa, ol bu işdeş ýoldaşynda prosesi alyp barmak üçin gerek bolan hünär ýaramlylygynyň bardygyna üns bermelidir. Eger ol ýok bolsa we şoňa görä-de prosesde utulsa, ol ynanyja zyýanyň öwezini dolmaga borçludyr. Şol bir wagtda ol gündelik gözegçiligi amala aşyrmaga borçly däl. Eger gowy hünärlü işdeş ýoldaşy möhleti geçirse we munuň özi zyýana getirse, ilkişadaky ynamdar jogapkärçilik çekmez. Ynanyjy işdeş ýoldaşyna ýüz tutmalydyr. Çünki ol onuň bilen ylalaşyk gatnaşyklarynda durmaýar, ol gös-göni ýa-da öz islegi boýunça hukuk taýdan talap etmesini esaslandyryp ýa-da onuň ynamdaryna şertnamalaýyn hukuklaryny berip biler.

Eger ynamdar muňa hukugy bolmazdan tabsyrygy ýerine ýetirmegi üçünji şahsa tabsyrsa, onda ol ynanyjynyň önünde üçünji şahs tarapyndan ýetirilen islendik zyýan üçin jogapkärçilik çekýär. Üstesinede munuň özi günä bagly däl. Täjirçilik işiniň üçünji şahsa tabsyrylmagy diňe eger muňa daşky ýagdaýlar mejbur etse, degişli ylalaşyk bolmazdan kadadan çykma görnüşinde 1-nji bölege laýyklykda ýol bererlikdir. Eger, mysal üçin, salgyt maslahatçysy öz ynanyjysy üçin bellenen wagtda daşarky maliýe edarasyna barmaly bolsa we ol muňa başartmasa, çünki ol awtoheläkçilige düşse, ol bu duşuşyga gitmegi işdeş ýoldaşyna tabsyrmak hukugyna eýedir, çünki möhletiň berjaý edilmezligi ähtimal salgyt jerimesine getirdi. Ol mümkin boldugyça ynanyjyny ýagdaý hakynda çalt habarly etmelidir. Eger şeýle ýagdaý bolsa, onda ol islendik doly ygtyýarly çalyşmadan köp bolmadyk jogapkärçiligi çeker. Ýöne, mysal başga birine tabsyrmagyň diňe hakykatda aýratyn halatlarda ödeýändigini görkezýär.

724-nji madda. Görkezmelerden yza çekilmek

1. **Ynamdar ynanyjynyň görkezmelerini ýerine ýetirmäge borçludyr.**
2. **Eger ynamdar ýagdaýlardan ugur alyp, ynanyjy işleriň ýagdaýyny bilip şeýle yza çekilmäni makullar diýip çak etse, ynamdar ynanyjynyň görkezmelerinden yza çekilmäge bolan hukuga eýedir.**
Ynanyjynyň görkezmelerinden yza çekilmekden ozal, ynamdar ynanyja habar bermäge we onuň çözgüdine garaşmaga borçludyr, muňa haýallyk edilmegi ýerine ýetirmek üçin howp döredip biljek halatlary girmeyär.
3. **Eger ynamdar tarapyndan ynanyjynyň görkezmeleriniň ýerine ýetirilmegi oňa ep-esli zyýan ýetirse, ynamdar ynanyja zyýan hakynda habar beren halatynda, emma ynanyjy öz görkezmelerini üýtgetmedik halatynda, diňe şonda onuň görkezmelerini ýerine ýetirip biler.**

1. Ynanyjynyň görkezmelerini ýerine ýetirmek borjy

Ynamdar özüne tabsyrylan hukuk hereketlerini ynanyjynyň görkezmelerine laýyklykda ýerine ýetirmäge borçludyr. Ynanyjynyň görkezmeleri doly ygtyýarly, amala aşyrylýan we anyk bolmalydyr. Eger işiň ýagdaýlary boýunça munuň özi ynanyjynyň bähbitlerine zerur bolan şertinde ol bu görkezmelerden yza çekilip biler.

2. Görkezmelerden yza çekilmegiň esaslary we kadalary

2-nji bölekde TRK-nyň 724-nji maddasynyň birinji böleginde berkidilen umumy kadalardan kadadan çykmlar göz önünde tutuldy: ynanyjynyň görkezmelerinden aýratyn halatlarda çykylyp bilner. Munuň özi ynanyjynyň arasynda töwekgelçiligiň deňölçegli ölçenmegine degişlidir, onuň bähbitleri hakynda gürrüň gidýär we ol öz bähbitleriniň jenaby we tabsyryk

şertnamasy kesgitlenilenden soň özbaşdak hereket edýän ynamdar bolup galmalydyr we köplenç ynanyja garanda uly tejribä eýelik edýän saýlanylýar. Aýdalyň türkmen nakgaşy öz suratlaryny satmagy sungat eserleriniň moskwaly söwdagärine tabşyrýar we oňa onuň muny 4 müňden 5 müň ýewro çenli bahalaryň aralygynda etmegini belleýär. Eger sungat eserleriniň söwdagäri nakgaşyň suratlarynyň Frankfurtda 10 000 Ýewrodan gowrak möçberde bahalarynyň ýetýändigini bilse, ol nyrh emele getirmekde nakgaşyň görkezmelerinden yza çekilmäge hem hukuklydyr we borçludyr. Ol TRK-nyň 724-nji maddasynyň ikinji böleginiň ikinji tesmine laýyklykda ilkişde nakgaşy habarly etmeli we täze görkezmelerini haýyş etmeli. Eger, ýöne, täze görkezmeleriň alynmagyna çenli syýahatçy galereýa gelse we suraty gyssagly satyn almakçy bolsa, söwdagär görkezmeler bolmazdan onuň üçin has ýokary bahany almak hukugyna eýedir we borçludyr.

Mysal düýpli alamatlary görkezýär, olar bolan mahalynda görkezmelerden yza çekilmek aklanylyp bilner. Ilkişde ynamdar yza çekilmegini ynanyjynyň obýektiw bähbitlerine laýyk gelýändigini hakynda pikir etmelidir we şoňa görä-de ol ýagdaýlar paýhasly ölçelende ynanyjynyň yza çekilmek bilen ylalaşyp biljeginden ugur alyp biljegi barada pikir etmelidir. Soňra ol ynanyjyny habarly etmäge we täze görkezmeler almaga çalyşmalydyr. Diňe eger çalt gözgütler gerek bolsa we mundan beýläkki garaşmalar ýitgilere getirse, ol ynanyjy tarapyndan tassyklamazdan hem hereket edip biler. Getirilen mysalda munuň özi oňatlyk ýönekeýdir, bu ýerde nakgaşyň satmak isleýän has ýokary bahadan gowy satyp boljakdygy aýdylýr. Beýleki halatlarda munuň özi örän kyn bolup biler. Mysal üçin, eger paýnamalaryň söwdagäri ýaramaz ykdysady maglumatlar zerarly öz zamun bolanyň paýnamalaryny düýpli aşak düşmegine wehim salýandygyny kesgitlese, nähili hereket etmeli. Ol olary ýaramaz zatdan gaça durmak üçin buýrujy tarapyndan kesgitlenen has pes bahadan çalt satyp bilermi, eger oňa täze görkezmeleri almak başartmasa? Ol muny anyk halatyň ýagdaýlaryna baglylykda edip biler. Umuman ynanyjynyň ynamdaryň has ýokary ygtyýarlylygyna ynanyan aýratyn halatlarynda ynamdaryň kesgitlenen ýagdaýlarda hüsgär bolmalydygyny we birwagt edilen görkezmeleri – köpçülikleýin banklaryň we emläk boýunça maslahatçylaryň köpçülikleýin äsgermezlik eden soňky uly maliýe çökgünlik wagtynda borçlary hemişe maslahatlaşmaga, habar bermäge, aýdylmaga we oňuni almaga borçludyr. Şeýle borçlaryň bozulmagyna şertnamanyň bozulmagy we TRK-nyň 405-nji maddasyna we soňky maddalaryna laýyklykda zyýanyň öwezini dolmak üçin hukugyň esaslandyrylmagy ýaly baha bermek gerek.

Eger ynamdar görkezmelerden yza çekilse we ikinji bölegiň deslapky şertleri bolmasa, TRK-nyň 405-nji maddasyna we soňraký maddalara laýyklykda zyýanyň öwezini dolmaga bolan hukuk hem esaslandyryldy. Ynanyjy şeýle ýagdaýlarda özüniň haka ýa-da ynamdaryň çykdajylarynyň öwezini dolmaga borçly dälidigini netijesi bilen görkezmeleriň garşysyna amala aşyrylan ýerine ýetirmegi öz garşysyna peýda-landyrmaga mümkinçiligi bolmaly däl.

3. Ynanyjynyň görkezmelerinden yza çekilmegine ýol

bermezlik

3-nji bent şu aşakdaky halatlar üçin görkezmeleriň we onuň çäkleriniň berjaý edilmegine borjy anyklaýdyr. Eger ynamdar megerem öz ýokary ygtyýarlylygynyň esasynda ynanyjynyň görkezmelerini manysyz diýip anyklasa we ähtimal oňa zyýan ýetirse, şonda ol tabşyrygy ýerine ýetirmekden ozal bu ýagdaýy görkezmelidir we onuň bu görkezmeleriň ählisine eýermelidigini soramalydyr. Eger ynanyjy bu maslahata eýermekçi bolmasa we öz görkezmelerine eýerse, ynamdar olara eýerip biler we zyýanyň öwezini dolmak borjy onuň üstüne ýüklenilmeýär. Mysal üçin, eger dosty öz dostuna awtomobil ulagyň kesgitlenen nusgasyny satyn almagy tabşyrsa we dosty nusganyň ýakyn wagtda indiden beýläk öndürilmejekdigini we şoňa görä-de nyrhynyň azaljakdygyny bilse, ol bu ýagdaýy dostuna görkezmelidir. Eger dosty her niçik-de bolsa bu nusgany edinmekçi bolsa, ol ony satyn alyp biler. Alyjy gymmatyň ýitgisine aňly-düşünjeli gidýär.

725-nji madda. Maglumat we hasabat bermek borjy

- 1. Ynamdar ynanyjynyň talap etmegi boýunça oňa zerur maglumatlary bermäge, işiň ýagdaýy hakynda ony habarly etmäge, tabşyrygy ýerine ýetirenden soň hasabat bermäge borçludyr.**
- 2. Şu maddanyň 1-nji bendinde görkezilen ynamdaryň geljekde borçlaryny çäklendirýän ýa-da aýyrýan ylalaşyk ýazmaça görnüşi talap edýär.**

- Ynanyjynyň talap etmegi boýunça ynamdar tabşyrygyň ýerine ýetirilýişiniň barşy hakyndaky ähli maglumatlary oňa habar bermäge borçludyr. Ynamdar tabşyrygy ýerine ýetirmek boýunça zerur aklawşy resminamalaryny goşmak bilen hasabatly ynanyja bermelidir. Hasabatly bermek borjy habar bermegini umumy borçlaryndan gelip çykýar, çünki ähli gelip gowuşmalar we çykdajylar kesgitlenen ýagdaýda resmileşdirilmelidir. Ol özara nägilelikleriň möçberini hasaplamaga mümkinçilik bermelidir. Habar bermek borçlary bozulanda ynanyjyda mundan ýüze çykan zyýanyň öweziniň dolunmagyny talap etmek hukugy ýüze çykýar.
- Düşündirilýän maddanyň ikinji bölegi tabşyryk şertnamasynyň taraplaryna habar bermek borjuny aýyrmak hukugyny berýär. Ynanyjy üçin netijeleriň howplulygy sebäpli, şeýle aýyrmak hakykylyk üçin ýazmaça görnüşi talap edýär.

726-njy madda. Ýaşyrynlyk

- Eger kanunyň esasynda syry açmak borjy bolmasa ýa-da ynanyjy ynamdara syry açmaga rugsat bermese, ynanyjy syry saklamakda doly ygtyýarlylyk bilen gyzyklansa, ynamdar öz işiniň çäklerinde özüne mälum bolan faktlary jar etmezlige borçludyr.**
- Syry açmazlyk borjy şertnamalaýyn gatnaşyklar tamamlanandan soň hem hereket edýär.**

1. Umumy düzgünler

Belli bir maglumatlary jar etmezlik we syry edip saklamak borjy (ýaşyrynlyk borjy) hasabat borçnamasynyň yzky tarapydyr we ikerki gatnaşykda maglumaty açmakdyr. Bu borçlaryň ikisi-de ynam babatda, kada bolşy ýaly, tabşyryk bilen esaslanýan umumy kökleri bardyr: kesekiniň emlägini dolandyryjy öz buýrujysynyň ykdysady gatnaşyklar hakyndaky maglumatlara bolan elýeterliligi alýar; hasabatly dolandyrylan bank saldo we işewür hyzmatdaşlardan habarly bolýar;

adwokat öz ynanyjysynyň prosesiniň strategiýasyny bilýär; salgyt dolandyryjysy öz ynanyjysynyň maliýe edaralaryna gatnaşygy boýunça öz emlägini berýändigini bilýär. Her gezek ynanyjylar bu maglumatyň syr bolup galýandygyna bil baglamalydyrlar. Diňe eger beýleki tarap jar etmezligi düýpli hasap etmedik mahalynda öz hyzmatdaşyny mundan boşatsa, onda hyzmatdaş tabşyryk babatda üçünji şahsy habarly edip biler. Kanun tanyşmak üçin, maglumaty bermäge hem borçly edip biler.

726-njy madda şu şertnamalaýyn borçnama jar edilmezlik görnüşine borçnamany berýär. Şundan şeýle zat gelip çykýar, ýagny içerki babatda habar bermek borçlary bozulanda ynamdar tarapyndan jar etmezlik boýunça borçnamanyň bozulmagy zyýanyň öwezini dolmaga bolan hukugynyň ýüze çykmagyna getirýär. Mysal üçin, öz müşderisiniň hasabynyň ýagdaýy hakynda üçünji şahsa habar berýän we munuň esasynda hasaby operirleýän bank müşderä şundan ýüze çykýan zyýanyň öwezini dolmaga borçludyr.

2. Şertnamalaýyn gatnaşyklar tamamlanandan soň ýaşyrynlyk borjy

Käbir halatlarda ýaşyrynlyk borjy şertnamalaýyn gatnaşyklar tamamlanandan soň hem dowam edip biler. TRK bu borjuň anyk hereket ediş möhletini bellemeýär. Bu bolsa ynanyjynyň islendik wagtda, hatda şertnamalaýyn gatnaşyklar tamamlanandan soň hem ýaşyryn maglumatyň jar edilmegi bilen ýetirilen zyýanyň öweziniň dolunmagyny talap edip biljekdigini aňladýar.

727-nji madda. Ýerine ýetirmegiň netijelerini ynanyja bermek borjy

- 1. Ynamdar tabşyrygy ýerine ýetirmek üçin alan ýa-da ony ýerine ýetirmegiň netijesinde edinen zatlarynyň hemmesini ynanyja bermäge borçludyr.**
- 2. Eger ynamdar özüniň ynanyja bermeli ýa-da onuň bähbitleri üçin peýdalanmaly puluny öz maksatlary üçin peýdalansa, onda ol şony öz bähbitlerine ulanan wagty üçin şol pula göterimleri hasaplap goşmaga borçludyr.**

1. Umumy düzgünler

Ynamdar ýerine ýetirmek bilen baglanyşykly alnan ähli tabşyrygy ynanyja gaýra goýmazdan bermäge borçludyr. Ýerine ýetirmek bilen baglanyşykly ähli alnan tabşyrygy ynanyja bermek borjy pul möçberlerine, zatlara we resminamalara degişlidir. Gürrüň ynanyjydan alnan hakynda (mysal üçin, ynamdara berlen we harçlanman galan pul möçberleri), şeýle hem üçünji şahslardan alnanlar (mysal üçin, ynanyjy üçin edinilen zatlar) hakynda barýar.

TRK-nyň 727-nji maddasy ynamdaryň ähli närseleri ynamdaryň emlägine däl-de, oňa degişlidigi üçin onuň bermegini ynamdary borçly edýär. Şoňa görä-de gaýtarmak borjy tabşyryk üstünlikli tamamlananda özünde galmagy üçin niýetlenen hakyň mümkin bolan hakujyna degişli däldir. Ol şonuň ýaly-da TRK-nyň 725-nji maddasyna laýyklykda ynamdaryň hasabat bermegi hakyndaky ylalaşygyna laýyklykda amala aşyrylan töleglere hem degişli däldir. Gaýtarmak borjy diňe ujundan geçirilýän harçlanylmadyk pula degişlidir.

728-nji madda. Ynanyjynyň emlägi

Ynamdar tarapyndan ynanyjynyň hasabyna we zadyndan edinen emlägi tabşyrylan hereketi ýa-da ynanyjy tarapyndan ýerine ýetirmek üçin oňa berlen tabşyrygy amala aşyrmada, ynamdaryň kreditorlar bilen gatnaşyklarynda ynanyjynyň emlägi diýlip hasap edilýär.

Hereket edýän kanunçylyga laýyklykda ynamdar ynanyjynyň bähbitlerine we onuň adyndan hereket edýär. Şoňa görä-de ol kesekiniň eýeçiligini dolandyryar we tabşyryk bilen içinden baglanyşykly başga birine tabşyrmalarda edinýär. Ynanyjy dolandyryş gatnaşyklaryndan başgaça TRK-nyň 736-njy maddasyna we soňraky maddalara laýyklykda harytlara eýelik etmek, şol bir wagtda ynanyjy eýeçilik hukugyny edinýär. Eýelik etmegiň we eýeçilik hukugynyň bölünmegi ýol bererlidir, ýagny ol TRK-nyň 209-njy maddasyndan gelip çykýar. Ýöne uzak möhletli we çylşyrymly işewür gatnaşyklarynda harytlaryň ynamdaryň eýeçiligine düşmegi kadadan çykma däldir, olar ykdysady taýdan garalanda ynanyja degişlidir. Şeýle ýagdaýda howp bardyr, ýagny ynamdaryň karzdarlary bu harytlar boýunça mejbury ýerine ýetirmegi amala aşyrmaga çalyşýarlar, çünki ol hakykatdan-da formal taýdan zat eýesi bolup durýar.

TRK-nyň 728-nji maddasynyň düzgüni şeýle ýagdaýdaky hereketden ynanyjynyň doly ygtyýarly bähbitlerini goraýar, çünki ol ynamdaryň öz karzdarlary babatda harytlaryň doly ygtyýarly eýesi bolup bilse-de ynanyja garamak gerekdigini kesgitleýär, ol işleriň hakyky ykdysady ýagdaýyna laýyk gelýär. Ol ynamdara hakykatda ynanyjy üçin tabşyryk bilen baglanyşykly edinilen, diňe formal taýdan degişli harytlar boýunça mejbury tutup alynmagyna garşy çäreleri görüp biler.

729-njy madda. Çykdaýlaryň öwezini dolmak

Ynanyjy tabşyrygy ýerine ýetirmek maksady bilen ynamdar eden we onuň ýagdaýdan ugur alyp zerur hasap etmäge hakly bolan çykdaýlarynyň öwezini dolmaga borçludyr.

Eger şertnamada başga zat bellenilmese, onda ynanyjy tabşyrygy ýerine ýetirmek üçin gerek bolan çykdaýlary ynamdara öwezini dolmalydyr. Islendik däl, eýsem diňe zerur harajatlar, ýagny şolarsyz tabşyryk ynanyjynyň görkezmelerine laýyklykda ýerine ýetirilip bilinmejekler öwezi dolunmaga degişlidir. Ähli beýleki çykdaýlar (zerurlardan artyk), eger olar ynanyja habarly edilip we razylgy bilen geçirilse, şeýle hem ynamdaryň degişli hereketleri soňra olar tarapyndan makullananda ynanyjy tarapyndan öwezi dolunýar. Köp ýagdaýlarda kanunyň göni görkezmesi boýunça ynanyjy tabşyrygy ýerine ýetirmek boýunça harajatlaryň ählisiniň ýa-da bir böleginiň öwezini dolmaktan boşadylýar, şonuň bilen birlikde olar ynamdaryň üstüne düşýär. Mysal üçin, süýşürintgiler pulhanalary jemagat töleglerini tölemek we başgalar boýunça goýumçylaryň tabşyryklaryny öz hasabyna ýerine ýetirýärler.

TRK-nyň 729-njy maddasy ynamdaryň merkezi hukuklaryndan birini esaslandyrýar. Tölegli tabşyryklarda (TRK-nyň 722-nji maddasy) ol hak bilen bir hatarda hereket edýär, eger ýagdaýlardan gelip çykmasa, umumy hak çykdaýlary hem öz içine almalydyr. Muzdsuz tabşyryklarda ynamdar özüniň diňe şolarsyz köp tabşyryklary ýerine ýetirmek mümkin bolmadyk goşmaça çykdaýlary çekmäge däl-de, eýsem hereketleri amala aşyrmaga hakykatda borçludygyny hakynda alada etmelidir: daşary ýurtdan maşyny kim getirmeli, ilki bilen ýol harajatlaryny kim tölemeli, ol oňa ýangyç guýmaly, kesgitli ýagdaýlarda maşyny abatlamaly, gümrük ygymlarynyň öwezini dolmaly, gijeki ýakmalary tölemeli we ş.m.

Düzgün şeýle çykadjylar bolmazdan buýurmalaryň köp sanynyň ýerine ýetirilmän galmagy bolan ýagdaýyny nazara alýar. Şoňa görä-de ol ynamdara olaryň öwezini dolmaga bolan hukugy berýär. Düzgüniň manysyndan şular gelip çykýar, ýagny öwezini dolmak diňe tabşyrygy ýerine ýetirmek bilen içerki baglanyşykda durýan we hakykatda ýüze çykan çykadjylar üçin talap edilip bilner.

730-njy madda. Hakujiyny tölemek borjy

Ynamdaryň talap etmegi boýunça ynanyjy tabşyrygy ýerine ýetirmek üçin zerur bolan çykadjylary tölemek üçin oňa hakujiyny tölemäge borçludyr.

Ynamdar ynanyjynyň hasabyna hereket edýär. Bu ynamdaryň diňe bir çykadjylaryň öwezini dolmaga bolan hukugyny däl, eýsem tabşyrygy ýerine ýetirmek üçin hakujiyny almaga bolan hukugyny hem döredýär. Hakujiynyň möçberi şertnamada kesgitlenilýär we geljekki çykadjylaryň pul möçberine baglydyr.

Ynanyjy hakujiyny töleýänçä, ynamdar tabşyrygy amala aşyrmakdan ýüz dönderip bilmez. Ýüz döndermegiň borçnamalaryň bozulmagy ýaly kwalifisirilenip bilinmejekdigine we ynanyjynyň TRK-nyň 405-nji maddasyna we indiki maddalaryna laýyklykda borçnamalary ýerine ýetirmek üçin göz önünde tutulan netijelerini talap etmek hukugyna eýe daldigine görä bu hukuk netijesi aýratyn möhümdir.

731-nji madda. Günäsiz gelen zyýanyň öwezini dolmak

- Eger zyýan tabşyrygy ýerine ýetirmek bilen baglanyşykly ep-esli howp netijesinde ynanyjynyň görkezmesi zerarly bolan bolsa, ynanyjy tabşyryk ýerine ýetirilende ynamdarda öz günäsi bilen bolmadyk zyýanyň hem öwezini dolmaga borçludyr.**
- Eger dörän zyýan hak hasabyna tölenmeli bolsa ýa-da zyýan ynamdaryň hereketleri netijesinde dörese, şu maddanyň 1-nji bendinde göz önünde tutulan talap ýüze çykmaýar. Eger zyýany tölemek hak bilen jedelli bolsa, subut etmek borjy ynamdaryň üstüne ýüklenilýär.**

1. Umumy düzgünler

Ynamdaryň tabşyrygy ýerine ýetirmek bilen baglanyşykly çeken mümkin bolan ýitgileri onuň çykadjylaryna degişli bolmalymy we şoňa görä-de TRK-nyň 729-njy maddasyna laýyklykda öwezini dolunmalymy diýen sowaly anyklamak gerek. TRK-nyň 731-nji maddasy bu jedeli töwekgelçiligiň ölçelip paýlansyna laýyklykda ynamdaryň peýdasyna çözüýär, çünki ol zyýanyň öwezini dolmaga bolan aýratyn hukugy esaslandyrýar, ol deň ýagdaýda çykadjylaryň öwezini dolmaga bolan hukugyň logikasy boýunça ynanyjynyň günäsine bagly däl.

Ozaly bilen, zyýanyň öwezini dolmak şundan ybaratdyr, ýagny ol tabşyryk ýerine ýetirilende ýüze çykýar we onuň bilen baglanyşyklydyr. Bu hukuga ynamdar eýe däl, ol öz işiniň wagtynda tabşyryga düýbünden garaşsyz hereketi amala aşyrýar we şunda özüne zyýan ýetirýär. Zyýan bilen birlikde töwekgelçilik durmuşa geçirilmelidir, ol tabşyryk we onuň amala aşyrylmagy üçin meňzeşdir. Ynamdar bu töwekgelçiligi öz üstüne meýletin almagy üçin edil çykadjylar ýaly öwez puluny alýar. Eger kimdir biri dostunyň tabşyrygy boýunça maşyn getirse we şunuň bilen baglanyşykly şikes alsa, saglygy bejeriş üçin harajatlaryň öweziniň dolunmagyny ynanyjydan talap edip biler; daşary ýurtda işewür gatnaşyklary ýola goýmak üçin ol ýere iberilen ynamdar gezelenç wagtynda ogurlanan ýüküniň gymmatynyň öweziniň dolunmagyny talap edip biler. Gürrüň, kada bolşy ýaly, tabşyrygyň görnüşi bilen baglanyşykly töwekgelçilikler hakynda barýar. Haçan-da ynanyjynyň şertnama boýunça öz hyzmatdasyna ol ýere gitmegi tabşyrmagy we onuň muny meýletin etmegi ýaly adaty bolmadyk töwekgelçilikleriň hem öwezini dolunmalymydyr. Gyraň diňe eger ynamdar töwekgelçilige akyl ýetirende we munuň bilen aňly-düşünjeli hasaplaşmadyk mahalynda gazanyldy. Eger munuň özi megerem ol haýsydyr bir wagt öz ýüküni garaşylýan zalda gözegçiliksiz goýanda we şonda ol ogurlanan mahalynda bolup bilerdi. Şu ýagdaýda ikinji tesime laýyklykda nägilelik hukugy aýrylýar.

Öwezini dolmaga diňe bir saglyga, bedene we emläge ýetirilen zyýan däl-de, eýsem örän seýrek hem bolsa ynamdar aradan çykan mahalynda öwezini dolmaga degişlidir. Şeýle ýagdaýlarda TRK-nyň 1041-nji maddasynyň esasynda maddy kömek almaga hukugy bolan merhumyň ýakyn garyndaşlary hem ynamdar babatda zyýanyň öwezini dolmak hukuklaryndan peýdalanyň bilerler.

2. Zyýanyň öweziniň dolunmagyny aýyrmak

Eger şertnamanyň taraplary zyýanyň mümkin bolan ýüze çykmagyny töwekgelçiligiň möçberi diýilýän arkaly hakyň möçberine goşsalar, 2-nji bölege laýyklykda zyýanyň öwezini dolmak hem aýrylar. Munuň özi hususy özbaşdaklygyň çäklerinde şertnama boýunça erkin ylalaşylýar. Eger töwekgelçilik gelip ýetse we zyýan ýetirilse, ynamdar netijeler üçin jogap berýär we ynanyjy öwezini dolmak borçnamalaryndan boşadylýar; eger zyýan gelip ýetmese, onda ynamdaryňky şowuna boldy we ol haky özüde galdyryp biler.

732-nji madda. Günäli hereketler bilen ýetirilen zyýanyň öwezini dolmak

Eger tabşyryk ynamdar tarapyndan muzdsuz ýerine ýetirilse, onda ol diňe bilkastdan ýa-da seresapsyzlyk zerarly ýetirilen zyýan üçin jogapkärçilik çekýär.

TRK-nyň 731-nji maddasynyň günäsine garamazdan ynamdarda ýüze çykýan zyýanyň öwezini dolmak boýunça ynanyjynyň borçlaryny esaslandyrýan wagtynda, TRK-nyň 732-nji maddasy ynamdaryň ynanyja zyýanyň öwezini dolmaga borçly bolan halatlarynda ynamdaryň borçlary üçin günäniň möçberini belleýär. Munuň özi ynamdaryň öz şertnamalaýyn borçnamalaryny ýerine ýetirmedik mahalynda TRK-nyň 405-nji we soňraký maddalarynyň umumy düzgünleri boýunça bolýar.

Şeýle ýagdaýlarda TRK-nyň 406-njy maddasy zyýanyň öwezini dolmaga borçly bolanyň diňe bilkastlaýyn we seresapsyz hereketlerinde jogapkärçilik çekýändigini kesgitleýär. Bu umumy ýörelge, eger taraplar hak hakda ylalaşsalar, şertnamalaýyn hukukda hem hereket edýär.

Muzdsuz almak üçin TRK-nyň 732-nji maddasy täze çemeleşmäni nazara alýar. Eger ynamdar bilkastlaýyn ýa-da gödek seresapsyzlyk boýunça hereket etse, eger ol öz borçlaryny örän uly derejede bozsa, ynamdar jogap bermäge borçludur. Munuň özi haçan-da tabşyrygy ýerine ýetirende özünde ýüze çykmalý şübheleri aýdyň we görnetin äsgermezlik edende bolýar.

733-nji madda. Şertnamany ýatırmak

1. **Ynanyjy islendik pursatda tabşyrygy goýbolsun edip, ynamdar bolsa tabşyryk şertnamasyny ýatıryp biler.**
2. **Haçanda diňe tabşyrylan hereketleri amala aşyrmak üçin ynanyjynyň başga çäreleri görmäge mümkinçiligi bolanda ynamdar şertnamany ýatıryp biler, şertnamany dessine ýatırmak üçin esasly sebäp bolan halatlary muňa girmeýär. Eger ynamdar şertnamany şolbada we esasly sebäpsiz ýatırsa, onda ol şunuň bilen ynanyja ýetirilen ýitgileriň öwezini dolmaga borçludur.**
3. **Eger şertnama ynanyjy tarapyndan togtadylsa, onda ol tabşyrylan hereket amala aşyrylanda ynamdar tarapyndan çekilen zerur çykdajylaryň hemmesini ynamdara tölemäge, eger şertnama muzdly bolsa, ýerine ýetirilen işiň möçberine laýyklykda hak tölemäge borçludur.**

1. Şertnamanyň birtaraplaýyn ýatırylmagy

Iki şahsyň arasyndaky ynam tabşyryk boýunça gatnaşyklaryň esasydyr, olar şol bir wagtda öz ykdysady özbaşdaklygyny ýitirmeýärler. Şoňa görä-de eger şeýle gatnaşyk iki tarapyň arasynda ýatırylyp bilinse, şeýle hem esasly esaslar bolmazdan ýatırylyp bilinse, adalatlydyr. Şertnamanyň birtaraplaýyn bes edilmegi diňe geljek üçin hereket edýär we eýýäm ýerine ýetirilen borçnamalaryň ýatırylmagyna çenli hakykylygyna ýol berýär. Ýatırmagyň hakykylygy üçin ýatırmak meýlini şertnamanyň beýleki tarapyna habar bermek gerek.

Çünki şertnamanyň tamamlanmagyna çenli ynamdar özüniň muňa çenli edilen öz harajatlarynyň öwezini dolmaga, şeýle hem ýatırylmaga çenli ýerine ýetirilen işiň degişli möçberiniň hakyna bolan hukugy almak üçin tabşyrygy munuň şu maddanyň üçünji böleginde göz önünde tutulyşy ýaly eýýäm adalatly ýerine ýetirdi.

2. Ynamdar tarapyndan şertnamany ýatırmagyň deslapky

şertleri

2-nji bent ynamdar tarapyndan ýatırmak mümkinçiligini çäklendirmese-de, ýöne ony belli bir ýagdaýlarda ynanyjynyň bähbitlerini hasaba almak bilen ynanyjyny goraýan hukuk netijelerine bagly edýär. Ynamdar düýpli sebäp bolmazdan, möhletli berjaý etmezden şertnamany ýatıryp biler. Ol muny edip biler, ýöne wagt ynanyjy üçin örän amatsyz bolup biler, çünki oňa täze ýagdaýa uýgunlaşmak kyndyr. Ol bu ýagdaýlarda täze hyzmatdaşy tapmaly, onuň işiniň ýagdaýyna girişmegi üçin wagt we wagtlaýyn harajatlar bilen baglanyşykly iş üçin jogapkärçiligi özüne almagy gerek. Şu wagtda onda möhletli berjaý edip bilmändigi, işi goýberendigi, bazar bahalarynyň üýtgändigini ýa-da beýleki köp ýagdaýlar üçin ýitgiler ýüze çykyp biler. Şeýle ýagdaýlarda 2-nji bent çaprazlyklar zerarly onda ýerliksiz ýüze çykan ýitgileriň öwezini dolmaga bolan hukuk oňa kepil geçýär.

Ynamdaryň ýatırmak üçin doly esasy bolanda öwezini dolmagyň bu hukugy ýokdur. Bu adaty haçan-da ynamdar borçnamasyny bozanda bolup geçýär.

734-nji madda. Ynanyjynyň ölmeği ýa-da kämillik ukybynyň ýokdugy

1. **Ynanyjynyň ölmeği ýa-da onuň kämillik ukyby ýok diýlip yglan edilmegi netijesinde, eger tabşyrygyň mazmunyndan başgaça ýüze çykmasa şertnama togtadylmaýar.**
2. **Eger şertnama ynanyjynyň ölmeği ýa-da onuň kämillik ukyby ýok diýlip yglan edilmegi zerarly şertnama togtadylmaly bolsa, onda tabşyrygy togtatmak netijesinde amatsyz netijeleriň ähtimallygynda ynanyjynyň mirasdary ýa-da kanuny wekili öz bähbitlerini goramak üçin başga çäreleri görýänçä ynamdar öz borçlaryny ýerine ýetirmegini dowam etdirýär.**
3. **Eger ynanyjynyň ölmeği ýa-da onuň kämillik ukyby ýok diýlip yglan edilmegi netijesinde şertnama togtadylsa, onda şertnamany togtatmagyň esaslary hakynda oňa habar berilýänçä, ynamdaryň haýryna uzaldylan diýlip hasap edilýär.**

1. Umumy düzgünler

Ynanyjynyň ölmeği şertnamalaýyn gatnaşyklaryň bes edilmegine eltmegi hökman däldir. Tersine, haçan-da iş merhumyň ýörite bilimleri we emläk ýagdaýy hakyndaky maglumatlary bilen baglanyşykly bolanda: salgyt meseleleri boýunça maslahatçy resminamalary bilende; adwokat gepleşiklerden habarly bolanda mirasdarlar uzak möhletli gatnaşyklarda onuň dowamyna örän gyzyklanýarlar. Beýleki tarapdan, kanun bilen bellenen gatnaşyklaryň dowamy ynamdaryň bähbitlerine hem hyzmat edýär, çünki çykdajylaryň öwezini dolmaga we haka bolan onuň hukugy merhum tarapyndan berlen görkezmeler ýaly güýjünde galýar. Ol bu hakda mirasdarlaryň güwä geçmesi bolmazdan mundan beýläk hereket edip biler. Şeýlelik bilen, aradan çykanda ýygý-ýygýdan ýüze çykýan uly kesgitsizligiň öňi alynýar. Haçan-da ýasyň ilkinji günleri yzda galanda we gatnaşyklary çözmek başlananda, mirasdarlar gatnaşyklary dowam etdirmek ýa-da bes etmek işleýändiklerini çözüp bilerler.

Islendik halatda-da taraplar başga zat hakynda ylalaşmaga erkindirler, ol uzak möhletli gatnaşyklaryň tejribesinde kadadan çykma bolmalydyr. Mundan başga-da ýagdaýlaryň şeýle akymy bolup biler, olarda tabşyryk gatnaşygy örän şahsy bolar welin, ol üçünji şahsa berlip bilinmez. Öz syrkaw dosty üçin işleri ýerine ýetirmegi öz üstüne muzdsuz alan bu gullugy mirasdarlar üçin hem ýerine ýetirmeli däldir.

2. Tabşyrygy bes etmegiň netijeleri

Eger ynanyjynyň aradan çykmagy bilen gatnaşyk bes edilse, ynamdarda 2-nji bölege laýyklykda şertnamalaýyn borçnamalar galýar. Mirasdarlar üçin zyýanyň gelip ýetmeginiň önüni almak üçin ynamdar başga çäreler tapylýança öz işini ýerine ýetirmegini dowam etdirmelidir: ol gaýragoýulmasyz duşuşyklary geçirmelidir; ol ýagdaýlar boýunça üstünlikli tamamlamak tapgyrynda durýan geleşigi ahyryna çenli ýetirmelidir; ol aradan çykan üçin çykan närsesinden ýüz döndermeli däl. Bu ýagdaýlaryň ählisi üçin eýýäm tamamlanan şertnamanyň hakykylygy dowam edýär. Mirasdarlar önünden görüp bolmadyk töwekgelçiliklere sezewar bolmazlyk üçin meýilleşdirmegini ygtybarlygynyň we ynamlylygynyň artykmaçlygyna eýedirler. Mundan başga-da, ynamdar şonuň bilen birlikde olara maglumaty we hasabatly bermäge borçludur. Eger işleri ýerine ýetiriji bu borçlary bozsa, ol mirasdarlara zyýanyň öwezini dolmaga borçludur. Şertnamany uzaltmagyň bellenilmeginiň ynamdar üçin peýdasy bardyr, ýagny onuň çykdaýlary, haky we zyýanyň öweziniň dolunmagyny talap etmek hukugy şunuň bilen ýapylýar.

3-nji bent päk ýürekli hereket edýän ynamdaryň gowy düşnükli bähbidinde gatnaşygyň onuň şertnama bilen şertlendirilendigine ýa-da ynanyjynyň aradan çykmagy netijesinde kanun bilen bellenilen bes edilmegine garamazdan haçan-da hakykatdan-da aradan çykandygynyň hakynda habarly edilende onuň üçin tamamlanýandygyny kesgitleýär. Şeýlelik bilen, hakykatdan-da diri ynanyjynyň bähbitlerine mundan beýläk hem hereket edende onuň haky talap etmek we çykdaýlaryň öwezini dolmak hukugy goraldy. Elbetde, ony diňe bir pozitiw habarsyzlygy goramaýar. Eger adaty ýagdaýlarda ol aradan çykanlygy hakynda maglumat alyp bilmese, ol oňa salgylanyp bilmez. Bu ýagdaýlara daşary ýurtta işewür gatnaşyga garanda kiçjik şäherde düýbünden başgaça garalar.

735-nji madda. Ynamdaryň ölmegi

1. **Ynamdaryň ölmegi bilen, eger tabşyrygyň mazmunyndan başga zat gelip çykmasa, şertnama togtaýar.**
2. **Eger tabşyrygyň togtadylmagy ynanyjy üçin amatsyz netijelere getirse, mirasdar ynamdaryň ölendigi hakynda ynanyja şolbada habar bermelidir we tabşyrygy ýerine ýetirmegini dowam etdirmelidir. Ynanyjy öz bähbitlerini goramak üçin başga çäreler görýänçä, ynamdaryň mirasdary tabşyrygy ýerine ýetirmegini dowam etdirýär.**

1. Umumy düzgünler

Ynanyjynyň ölen wagtyndan başgaça, ynamdaryň ölmegi bilen, kada bolşy ýaly, gatnaşyk bes edilýär. Bu ýerde taraplaryň arasynda yzyna netije ylalaşylmalydyr ýa-da ýagdaýlar bolmalydyr, olaryň esasynda kadadan çykma hökmünde gatnaşyklaryň dowam etdirilmegi göz önünde tutulmalydyr. Dürli hili düzgünleşdirmegini sebäbi şundan ybaratdyr, ýagny ynançly gatnaşyk hut ynamdaryň şahsyýeti bilen baglydyr we ynamdar saýlanýlanda, adatça ýöne şeýle berilmeyän şahsy we professional ygtyýarlylygy rol oýnaýar. Bu şonuň ýaly-da näme üçin tabşyrygyň hut özüň ýerine ýerine ýetirilmeginiň sebäbi bolup durýar. Şu babatda TRK-nyň 735-nji maddasy TRK-nyň 723-nji maddasynyň düzgünleriniň logiki dowamy bolup durýar.

Bu esasy ýörelgeden kadadan çykmlar şertnamalaýyn ylalaşykdan ýa-da tabşyryk ýagdaýlaryndan gelip çykyp biler. Munuň özi haçan-da garry ynanylan adam has ýaş assistenti komanda kabul edende we elbetde degişli ynanyjynyň makullamagy bilen müşderä gatnaşygy babatda borçlaryň topary bilen tanyşdyranda bolýar. Şu ýagdaýdan taraplar haçandyr bir wagt has ýaş adama şertnamalaýyn gatnaşyk geçeri diýen meýle eýerdiler diýen netije çykaryp bolar. Garry adam ölen mahalynda has ýaş adam hakykatdanda şertnama girer diýip düşüniş bolar. Şertnamanyň mundan beýläk bolmagyny subut etmek güzaby ynamdaryň üstüne düşýär.

Elbetde, ynanylan adamyň ölmegi ynanyjyny duýdarsyzlyga getirip biler. Ol täze ýagdaýa uýgunlaşmagy başarmalydyr we mümkin boljak ýitgiler we töwekgelçilikler hakynda önünden alada etmelidir. Gürrüň tehniki meselelerden, mysal üçin, möhletleriň berjaý edilmeginde we duşuşyklara gatnaşmaktan prosesi alyp barmaga, emläk goýumlary ýa-da maliýe edarasy bilen gepleşikler ýaly strategik meselelere çenli barýar. Şoňa görä-de ynamdaryň mirasdary ynanyjynyň ölendigi hakynda gaýra goýmazdan habar bermelidir. Eger ol muny şeýtmese, onda ol habar bermezlik sebäpli ýüze çykýan ýitgiler üçin jogapkärçilik çekýär.

2. Ynamdaryň mirasdarlarynyň borçlary

Mundan başga-da onda ynanyja bolan gatnaşyk boýunça 2-nji bentden gelip çykýan belli bir borçnamalar ýüze çykýar we onuň özi şertnama täsir etmese-de miras beriji bilen şertnamalaýyn gatnaşyklaryň mazmuny boýunça oňa geçýär. Ol, mysal üçin, öz eýeçiligine düşen resminamalary ynanyja bermelidir; ol miras alma hukugy boýunça elýeterlilige eýe bolan maglumat bilen ýaşyryn aýlanyp geçmäge borçludur; eger ol ynanyjy bilen çalt habarlaşyp bilmese we eger ölen indi gatnaşyp bilmejek ynanyjynyň bähbitlerine bu üçünji şahs bilen duşuşmaga razy bolsa, ölenligi hakynda üçünji şahsa habar bermelidir. Gürrüň kanuny borçnamalar hakynda barýar, günäkäriň olary ýerine ýetirmezligi zyýanyň öwezini dolmak borçnamasyna getirip biler. Islendik ýagdaýda muzdsuz hereket edýän mirasdar üçin TRK-nyň 732-nji maddasy boýunça günäniň az pugta möçberi hereket etmelidir.

XIV BAP. EÝEÇILIGI YNANÇLY DOLANDYRMAK

736-njy madda. Düşünje

1. **Eýeçiligi ynançly dolandyrmak şertnamasy boýunça eýeçiligiň eýesi (bir tarap) ynançly dolandyryja (beýleki tarapa) kesgitlenen möhlet bilen gozgalýan ýa-da gozgalmaýan emlägi ýa-da ony ynançly dolandyrmak hukugyny berýär, beýleki tarap bolsa olary kabul edýär we eýeçiligiň eýesiniň bähbitleri üçin bulary dolandyrmaga amala aşyrmaga borçlanýar.**

2. **Eýeçiligi ynançly dolandyrmaga berilmegi oňa bolan eýeçilik hukugynyň ynançly dolandyryja geçmegine eltmeýär. (2010njy ýylyň 25-nji sentýabryndaky Türkmenistanyň Kanunynyň redaksiýasynda Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary, 2010 ý., № 3, 63-nji madda)**

1. Umumy düzgünler

Emlägi ynançly dolandyrmak şertnamasy ýurduň kanunçylygy üçin täze hukuk institutydyr. Ol kesekiniň emlägini onuň eýesiniň (ýa-da başga ygtyýarly şahsyň borçnamadaky karzdaryň, aýratyn hukukly subýektiň) ýa-da onuň görkezen (üçünji) şahsyň bähbitlerinde dolandyrmak boýunça gatnaşyklary düzgünleşdirýär. Emlägi dolandyrmakdaky zerurlyk, mysal üçin, emläk eýesiniň ýa-da ygtyýarly şahsyň öz emläginiň käbir görnüşlerini özbaşdak peýdalanmakda tejribesizligi ýa-da mümkinçiliginiň bolmazlygy bilen şertlendirilip bilner. Ýnha, paýnamalaryň her bir eýesiniň ýa-da aýratyn hukuklaryň subýektiň olary öz bähbitlerinde ygtyýarly we netijeli peýdalanmaga ýagdaýy ýokdur. Munuň özi emläk toplumlarynyň, kärhanalaryň eýelerine hem degişlidir. Käbir halatlarda dolandyryjy howandary, hossary ýa-da patronažy bellemegiň aýratyn ýagdaýlary, raýaty atsyzsolsuz ýok diýip ykrar edilmegi, ýa-da onuň aradan çykmagy (haçanda wesýetnamany ýerine ýetiriji terekeçi mirasdarlar tarapyndan mirasyň kabul edilen pursadyna çenli mirasa goýulýan bölegine ygtyýar edende) bilen baglanyşykly kanunyň göni görkezmesi boýunça emläk eýesini (ýa-da beýleki ygtyýarly şahsy) çalyşmalydyr. Emläk eýesi özüne mälim bolan sebäpler boýunça kimedir birine ýa-da ynançly dolandyrmagy anyklap, özüniň atlandyran şeýle şahsynyň (bähbit edinijiniň) peýdasyna üleşdirmegi islöp biler.

2. Kesgitleme

Bir tarap (eýeçiligi ynanyjy) eýeçiligi ynançly dolandyrmak şertnamasy boýunça gozgalýan zady ýa-da hukuklary beýleki tarapa (ynanyjy dolandyryja) kesgitli möhlete berýär, beýleki tarap bolsa eýeçiligi ynanyjynyň ýa-da onuň görkezen şahsynyň (bähbit edinijiniň) bähbitlerine bu emlägi dolandyrmaga we ygtyýar etmäge borçlanýar. Emlägiň ynançly dolandyrylmaga berilmegi özüniň eýeçilik hukugynyň ynançly dolandyryja geçmegine eltmeýär.

3. Şertnamanyň närsesi

Bähbit edinijiniň bähbitlerine oňa berlen emläk babatda dolandyryjy tarapyndan islendik hukuk we hakyky hereketleriň dowamynda amala aşyrylmagy ynançly dolandyrmak şertnamasynyň närsesidir. Kanun ýa-da şertnama bilen emlägi ynançly dolandyrmak boýunça aýry-aýry hereketler babatda çäklendirmeler göz önünde tutulyp bilner.

4. Ygtyýarlylygy amala aşyrmagyň şertleri

Ynançly dolandyrmaga berlen emläk bilen geleşikleri ynançly dolandyryjy öz adyndan amala aşyrýar, şunda özüniň şeýle dolandyryjy hökmünde hereket edýändigini görkezýär. Eger ýazmaça resmileşdirmegi talap etmeýän hereketler amala aşyrylanda, beýleki tarap bu hökmünde ynanyjy dolandyryjy tarapyndan amala aşyrylandygy hakynda beýleki tarapa habar berilse, ýazmaça resminamalarda bolsa ynançly dolandyryjynyň adyndan soň «Y.D» diýen bellik edilse, bu şert berjaý edilen diýlip hasap edilýär.

5. Ynançly dolandyrmagyň obýekti

Gozgalýan zatlar we hukuklar ynançly dolandyrmagyň obýektleri bolup biler.

737-nji madda. Ynançly dolandyryjynyň hukuklary we borçlary

1. **Ynançly dolandyryjy öz adyndan, ýöne eýeçiligi ynanyjynyň töwekgelçiliginiň we çykdajylarynyň hasabyna ynanylan emläge ygtyýar etmäge borçludyr.**
2. **Ynançly dolandyryjy üçünji şahslar bilen özara gatnaşyklarynda eýeçilik eýesiniň doly ygtyýarlyklaryndan peýdalanýar. Eger ynançly dolandyryjy ynanyjynyň bähbitleriniň garşysyna onuň hususy işleri babatynda görkezmeli paýhasyny görkezme, onda ol şu hereket bilen ýetiren zyýanyňy tölemäge borçludyr. (2010-njy ýylyň 25-nji sentýabryndaky Türkmenistanyň Kanunynyň redaksiýasynda Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary, 2010 ý., № 3,63-nji madda)**

1. Umumy düzgünler

Ynançly dolandyryjy ynançly dolandyrmaga berlen emläk babatda eýeçilik eýesiniň doly ygtyýarlyklaryny kanunda we emlägi ynançly dolandyrmak şertnamasynda göz önünde tutulan çäklerde amala aşyrýar. Ynançly dolandyryjy eýeçiligi ynanyjynyň önünde we bähbit edinijiniň önünde jogapkärçilik çekýär.

2. Üçünji şahslar bilen gatnaşklar

Raýat dolanyşygyna eýeçiligi ynançly dolandyrmagyň möhüm aýratynlygy üçünji şahslar bilen özara gatnaşyklarynda eýeçilik eýesiniň doly ygtyýarlyklaryndan ynançly dolandyryjynyň peýdalanmak fakty bolup durýar. Başga sözler bilen aýdylanda, ol üçünji şahslar üçin ynançly dolandyryjy eýeçilik eýesi diýlip hasap edilýändigini aňladýar. Bu meseläniň başga çözgüdi hukuk durnuksyzlygyna getirerdi we üçünji şahslar berlen emläge ygtyýar etmek babatda ynanyjy dolandyryjynyň ygtyýarlyklaryny her gezek barlamaly bolardy.

Beýleki tarapdan, ynanyjy dolandyryjy eýeçiligi ynanyjynyň önünde ýetirilen zyýanyň öwezini dolmak jogapkärçiligini çekýär. Ýöne üçünji şahslar tarapyndan amala aşyrylan geleşikler, eger ynanyjy dolandyryjy hatda ynanylan eýeçiligi dolandyrmak boýunça öz ygtyýarlyklaryny ýokarlandyrsa-da, hakyky bolup galýar.

738-nji madda. Eýeçiligi ynançly dolandyrmak bilen baglanyşykly çykdajylary tölemek

1. **Eger taraplaryň ylalaşygy arkaly başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa, ynançly dolandyryjy eýeçiligi ynanmak bilen baglanyşykly iş üçin ynanyjydan hak almaýar.**
 2. **Eýeçiligi ynançly dolandyrmak bilen baglanyşykly ähli çykdajylar ynanyjynyň üstüne ýüklenilýär.**
 3. **Zadyň miweleri eýeçiligi ynanyjyda galýar.**
- TRK-nyň 738-nji maddasynyň birinji bölegine laýyklykda eýeçiligi ynançly dolandyrmak mugt amala aşyrylýar we ynançly dolandyryjy ynanylan eýeçiligi dolandyrmak boýunça hak almaýar.

Eger bu emlägi ynançly dolandyrmak şertnamasynnda göz öňünde tutulmadyk bolsa, ynançly dolandyryjy haka, emlägi ynançly dolandyranda özüniň çeken zerur çykadjylaryny öwezini bu emlägi peýdalanmakdan alan girdejileriniň hasabyna dolmaga bolan hukugy bardyr.

Ynançly dolandyryjy tarapyndan özüniň bu babatda amala aşyran geleşikleri boýunça edinen hukuklary özüne dolandyrmaga berlen emläginiň düzümine goşulýar, borçlary bolsa bu emlägiň hasabyna ýerine ýetirilýär.

Ynanylan emlägiň miweleri, mysal üçin, paýnamalaryň diwidentleri ynanyjynyň eýeçiliginde galýar. (TRK-nyň 738-nji maddasynyň üçünjü bölegi)

739-njy madda. Eýeçiligi ynançly dolandyrmak

şertnamasynyň görnüşü

Eýeçiligi ynançly dolandyrmak şertnamasy ýazmaça görnüşde baglaşylýar.

Eýeçiligi ynançly dolandyrmak şertnamasy ýazmaça görnüşde baglaşylmalydyr. Şunda şertnama gol çekmekden başga-da, emlägiň hakyky dolandyrmaga berlendigi hakynda taraplar tarapyndan tabşyryş şertnamasyna ýa-da başga resminama gol çekilmelidir.

Eýeçiligi ynançly dolandyrmak şertnamasynyň görnüşiniň berjaý edilmezligi şertnamanyň hakyky bolmazlygyna eltýär.

(2010-njy ýylyň 25-nji sentýabryndaky Türkmenistanyň Kanunynyň redaksiýasynda Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary, 2010 ý., № 3,63-nji madda)

740-njy madda. Ynançly dolandyryjynyň jogapkärçiligi

Üçünji şahslar bilen özara gatnaşyklarda jogapkärçiligi ynançly dolandyryjy çekýär.

Ynançly dolandyryjy hemişe öz adyndan hukuk we hakyky hereketleri amala aşyrýar, ýöne şunda özüniň hut kesekiniň emlägini dolandyryjy hökmünde hereket edýändigini görkezip, özüniň aýratyn ýagdaýy hakynda üçünji şahslaryň ählisine habar berýär. Diňe şeýle şertde ynançly dolandyryjy öz baglaşan geleşikleriniň ynançly dolandyryjysy hökmünde tarapy bolýar, munuň özi, öz nobatynda, ondan gelip çykýan borçnamalar boýunça bergileri, ozaly bilen dolandyrmaga berlen emlägiň hasabyna üzülişmäge oňa mümkinçilik berer. Bu şert berjaý edilmedik mahalynda dolandyryjy geleşigi kesekiniň emlägini dolandyrmagyň bähbitlerine däl-de, şahsy bähbitlerine amala aşyrdy diýlip hasap edilýär we ol boýunça kontragentiň öňünde özüne dolandyrmaga berlen emlägi bilen däl-de, öz şahsy emlägi bilen jogap berer.

741-nji madda. Tabşyryk şertnamasynyň kadalaryny ulanmak

Eýeçiligi ynanyjy babatda tabşyryk şertnamasynyň degişli kadalary ulanylýar.

Eýeçiligi ynançly dolandyrmak şertnamasyndan gelip çykýan gatnaşyklara, eger bu kadalary şu babyň düzgünlerine ýa-da eýeçiligi ynançly dolandyrmagyň şertnamasynyň düýp manysyna ters gelmese, tabşyryk şertnamasynyň degişli kadalary ulanylýar. (TRK-nyň 721-735 maddalaryna düşündirişine seret)

XV BAP. TRANSPORT EKSPEDISIÝASY

742 madda. Düşünje

- 1. Ekspedisiýanyň şertnamasy boýunça ekspeditor zakazçynyň adyndan we onuň hasabyna ýük daşamak bilen baglanyşykly hereketleri amala aşyrmaga borçlanýar. Zakazçy ylalaşylan haky tölemäge borçludyr.**
- 2. Ekspedisiýa babatda, eger şu bapdan başgaça gelip çykmasa, tabşyryk şertnamasynyň kadalary ulanylýar.**

1. Umumy düzgünler

Ýükleri daşamak üçin kärhanalar ýa-da aýry-ayry şahslar esasy wezipesi ýükleriň eltilip berilmegini üpjün edýän degişli ulag guramasyny seçip almak bolup duran ýöriteleşdirilen gurama ýüz tutýarlar. Bu ýöriteleşdirilen guramalar ekspeditorlar diýlip atlandyrylýar.

Ekspeditoriň özi ýükleri daşamak bilen meşgullanmaýar, bu işi ulag guramasy daşajy amala aşyrýar. Ekspeditor daşamagy guramak, daşamak üçin şertnamalary baglaşmak bilen meşgullanýar. Düzgün bolsy ýaly, ekspeditor öz işini ýükleriniň daşalmagyna gyzyklanýan kärhanalaryň ýa-da fiziki şahslaryň sargytlarynyň esasynda amala aşyrýar.

2. Ekspedisiýa şertnamasy düşünjesi

TRK-nyň 742-nji maddasynyň birinji bölegine laýyklykda, transport ekspedisiýasy şertnamasy diýlip ol boýunça bir tarapyň (ekspeditor) hak almak bilen we beýleki tarapyň (buýrujynyň) hasabyna ýükleri daşamak bilen bagly şertnamada kesgillenýän hyzmatlary ýerine ýetirmäge ýa-da olaryň ýerine ýetirilmegini guramaga borçlanýan şertnamasyna düşünilýär. Ýük daşamak şertnamasynyň (TRK-nyň 680720-nji maddalary) we transport ekspedisiýasy şertnamasynyň subýektleriniň arasynda adalga babatda bulaşyklygyň öňüni almak üçin, ekspeditor haýsy tarapyň tabşyrygy boýunça hereket edýän bolsa şol tarap buýrujy diýlip atlandyrylýar, daşamak şertnamasynnda kabul edilişine görä, şol tarapa ýüki iberiji ýa-da alyjy diýilýär.

Transport ekspedisiýasy şertnamasynnda ekspeditoriň ulag bilen ýüki ekspeditor ýa-da buýrujy tarapyndan saýlanyp alnan ugur boýunça daşamak, öz adyndan we buýrujynyň hasabyna ýük daşamak şertnamasyny (şertnamalary) baglaşmak, ýüki ibermegi ýa-da almagy üpjün etmek borçlary, şeýle hem daşamak bilen baglanyşykly beýleki borçlary göz öňünde tutulyp bilner.

Transport ekspedisiýasy şertnasynda goşmaça hyzmatlar hökmünde eksport ýa-da import üçin talap edilýän resminamalary almak, gümrük düzgünlerini we beýleki resmilikleri ýerine ýetirmek, ýüküň mukdaryny we ýagdaýyny barlamak, ony ýüklemek we düşürmek, paçlary, ýygymlary we müşderiniň üstüne ýüklenýän beýleki cykdajylary tölemek, ýüki gorap saklamak, ony bellenen ýerinde almak, şeýle hem şertnamada göz önünde tutulan amallary we hyzmatlary ýerine ýetirmek ýaly ýük daşamak üçin zerur bolan amallary amala aşyrmak göz önünde tutulyp bilner.

Islendik raýat-hukuk şertnasyň umumy häsiýetnamasy nukdaýnazaryndan transport ekspedisiýasy şertnasy konsensual, iki taraplaýyn, özara we muzdly şertnama bolup durýar.

Transport ekspedisiýasy şertnasyň konsensual häsiýeti şertnama baglaşylan pursatyndan başlap ekspeditoryň hak alyp we beýleki tarapyň hasabyna ýükleri daşamak bilen bagly şertnamada kesgitlenen hyzmatlary ýerine ýetirmäge ýa-da olaryň ýerine ýetirilmegini guramaga borçlanýandygynyda ýüze çykýar. Diýmek, borçnama ekspeditor bilen müşderiniň arasynda ylalaşyga gol çekilmek ýagdaýynyň özüne baglylykda ýüze çykýar, kanunçylyk görkezilen hukuk gatnaşyklarynyň ýüze çykýan pursatyny ýüki ekspeditora bermek zerurlygy bilen hiç hili baglanyşdyрмаýar, bu hakyky şertnamanyň alamaty bolup hyzmat edip bilirdi.

Ekspedisiýa şertnasyň konsensual häsiýeti onuň taraplaryň arasynda ylalaşygyň gazanylan pursatynda baglaşyldy hasap edilýändiginde ýüze çykýar, ýüki tabşyrmak we ibermek, almak we kabul etmek hereketleri bolsa, ekspeditora hak tölemek boýunça hereketler ýaly, eýýäm ýüze çykan borçnamany ýerine ýetirmek üçin amala aşyrylýar.

3. Beýleki şertnamalar bilen gatnaşygy

Muzdly hyzmat etmek hakyndaky beýleki şertnamalaryň arasynda transport ekspedisiýasy şertnasyň ornuny kesgitlemek bilen, şu şertnamadan gelip çykýan borçnamalaryň toplumlaýyn häsiýetine üns bermek zerurdyr, ýagny olarda muzdly hyzmat etmek boýunça borçnamalaryň beýleki görnüşleriniň daşamak, saklamak, tabşyryk, komissiýa we ş.m. ýaly elementleri bardyr, olar transport ekspedisiýasy şertnasynda ol ýa-da beýleki derejede bolýarlar. Ýöne özbaşdak raýathukuk şertnasy barada gürrüň gidýändigini, diýmek, borçnamalaryň beýleki raýat-hukuk borçnamalaryndan, şol sanda elementlerini transport ekspedisiýasy şertnasynda tapyp boljak borçnamalardan tapawutlanýan aýratyn tipi barada gidýändigini ýatdan çykarylmaly däl.

Şunuň bilen baglylykda, ekspeditoryň anyk transport ekspedisiýasy şertnasyndan gelip çykýan borçnamasy borçnamalaryň beýleki tipleri üçin häsiýetli bolan borçlaryň belli bir toplumy bilen çäklenýän hem bolsa, dürli borçnamalaryň elementleriniň utgaşmagy, gürrüňsiz, täze hil berýär, transport ekspedisiýasy borçnasyň özi bolsa özbaşdak häsiýete eýe bolýar.

TRK-nyň 742-nji maddasynyň ikinji bölegine laýyklykda, ekspedisiýa babatynda tabşyryk şertnasyň kadalary ulanylýar. Transport ekspedisiýasy şertnasy bilen tabşyryk şertnasyň arasynda gatnaşygy kesgitleýän esasy pursat özbaşdak transport ekspedisiýasy şertnasyň käbir ýagdaýlarda (ekspeditoryň borjuna müşderiniň adyndan we onuň ynanç haty boýunça ýük daşamak şertnamalaryny baglaşmak girýän halatynda) borçnamalaryň tabşyryk şertnasyndan gelip çykýan aýry-äýri elementleriniň öz içine alyp biljekdigini bolup durýar.

Şu şertnamalar hakynda aýry-äýri kadalar diňe transport ekspedisiýasy gatnaşyklarynyň transport ekspedisiýasy şertnasy hakyndaky kadalar, taraplaryň ylalaşygy ýa-da olaryň tabşyryk gatnaşyklary bilen şübhesiz meňzeş gelýän mahalynda işewür dolanyşyk adatlary arkaly düzgünleşdirilmeýän ýagdaýynda kanunyň şoňa meňzeş umumy ýörelgesinden ugur almak ulanylyp bilner.

743 madda. Ekspeditordan päk ýürekli talap etmek

Ekspeditor päk ýüreklik bilen ýüki ibermelidir, ýük daşamaga gatnaşýan şahslary saýlamalydyr, zakazçynyň bähbitlerini berjaý etmelidir we onuň görkezmelerini ýerine ýetirmelidir.

1. Umumy düzgünler

Düzgün bolşy ýaly, ýükleri daşamagyň ýükleriň iberijiniň ammaryndan alyjynyň ammaryna çenli aralykdaky ähli hereketini gursap alyp bilmejekdigini bellemek gerek. Ýük iberilmezinden öň we ol tamamlanandan soň ýene-de birnäçe işleri geçirmek talap edilýär. Ýük iberilmezden öň, ony, mysal üçin, iberilýän ýerine (stansiýa, porta, gämi duralgasyna) getirmek, daşajja tabşyrmak, daşamak üçin resminamalary resmileşdirmek zerurdyr. Ýük bellenen ýerine gelenden soň bolsa ony daşajjydan kabul edip almak we ýüki alyja eltip bermek gerek. Bu şertnamanyň esasy mazmuny onuň iberijileri we alyjylary ýük daşamak işini guramak boýunça özlere mahsus bolmadyk hereketlerden boşadýandygy bolup durýar. Şunuň üçin hem ekspeditoryň üstüne ýüklenýän wezipäniň mazmuny müşderiniň tabşyrygy boýunça ýükleri ibermek ýa-da almak, şeýle hem päk ýürekden beýleki goşmaça hyzmatlary etmek bolup durýar. Goşmaça hyzmatlar hökmünde transport ekspedisiýasy şertnasynda gümrük düzgünlerini we beýleki resmilikleri ýerine ýetirmek, ýüküň mukdaryny we ýagdaýyny barlamak, ony ýüklemek we düşürmek, paçlary, ýygymlary we ýük iberijiniň üstüne ýüklenýän beýleki cykdajylary tölemek, ýüki gorap saklamak, ony bellenen ýerinde almak, şeýle hem müşderiniň bähbitlerinde beýleki amallary we hyzmatlary ýerine ýetirmek ýaly ýüki eltip bermek üçin zerur bolan amallary amala aşyrmak göz önünde tutulyp bilner. Ýük iberijiniň razylygy bilen, iberijiniň bähbitlerini, nyrlaryň derejesini we eltilmeli möhletlerini hasaba alyp, iberijiniň ýüküniň ulagyň haýsy görnüşini bilen iberiljekdigini ekspeditoryň özi kesgitlep biler.

2. Ekspeditoryň borçlary

TRK-nyň 743-nji maddasynda ekspeditoryň päk ýürekden ýerine ýetirmeli käbir borçlary sanalyp geçilýär. Şol borçlara aşakdakylar degişlidir:

Ýüki ibermek. Ekspeditoryň özi ýük daşamagy amala aşyрмаýan hem bolsa, ol buýrujynyň sargydy boýunça ýüküň iberilmegini üpjün etmelidir. Öňi bilen, ýüki ibermegi guramak, şol sanda ulagyň görnüşini kesgitlemek (demir ýol ulagy, awtomobil ulagy we ş.m.), şeýle hem ýük ibermek üçin zerur bolan ähli şertnamalary baglaşmak göz önünde tutulýar. Düzgün bolşy ýaly, eger buýrujy şertnamalaryň adyndan baglaşmak islemese, bu şertnamalary ekspeditor öz adyndan baglaşýar. Şeýle şertnamalar diýip portdaky amarda saklamak ýa-da ýük daşajjy bilen daşamak şertnamalaryna düşünilýär.

Ýük daşamaga gatnaşýan şahslary seçip almak. Käbir ýagdaýlarda ýükleri daşamagy guramak üçünji şahslary, tirkeşikli ekspeditörler diýilýänleri goşmak bilen baglanyşykly bolup biler. Emma buýrujynyň öňündäki jogapkärçiligi ekspeditoryň özi çekýär.

Buýrujynyň bähbitlerini berjaý etmek we onuň görkezmelerini ýerine ýetirmek. Ekspeditor iberijiniň (buýrujynyň) bähbitlerine wekilçilik edýän şahs bolup durýar, şonuň üçin hem ol buýrujynyň görkezmelerini ýerine ýetirmelidir. Düşündirilýän maddada agzalan borçlardan başga-da, ekspeditoryň üstüne ýükleri daşamagyň şertleri bilen baglanyşykly beýleki borçlar hem, mysal üçin, ýüki deňiz ulaglary daşamagy gadagan etmek ýüklenip bilner.

744 madda. Zakazçynyň borçlary

- 1. Zakazçy ekspeditoryň talap etmegi boýunça ýük hakyndaky habary oňa öz wagtynda bermelidir, şeýle hem daşajy dokumentleri resmileşdirmek üçin zerur bolan görkezmeleri bermelidir, gümrük we beýleki hereketleri amala aşyrmak hakyndaky we zerur halatda gümrük tölegleriniň geçirilendigi hakyndaky zerur maglumatlary bermelidir. Mundan başga-da zakazçy görkezilen maglumatlaryň dogrudygyny tassyklaýan zerur dokumentleri bermelidir.**
- 2. Howpy özünde saklaýan ýükler daşalanda zakazçy howpuň anyk görnüşi hakynda ekspeditory habarly etmelidir we zerur mahalynda oňa howpsuzlyk çärelerini duýdurmalydyr.**
- 3. Howpsuzlygy barada ekspeditora mälim bolmadyk ýük zyýanyň öwezini dolmak borjuna ýüklemazden islendik wagtda we islendik ýerde düşürilip, ýok edilip ýa-da howpsuzlandyrylyp bilner.**
- 4. Eger muny harydyň görnüşi talap etse, zakazçy ýük daşamagyň talaplaryna laýyklykda ony gaplamalydyr.**
- 5. Eger ýüküň identifikasiýasy üçin tanadyjy belgiler zerur bolsa, ýüküň eltilmegine çenli takyk görner ýaly belgilenmelidir.**
- 6. Zakazçy şu maddanyň öňki punktларыnda göz öňünde tutulan talaplaryň ýerine ýetirilmezligi netijesinde ekspeditora ýetiriljek zyýan üçin jogapkärçilik çekýär, ekspeditor ýüküň şu maddanyň 3 we 4 punktларыna laýyk gaplanmandygy ýa-da tanadyjy belgileriň ýokdugy ýa-da olaryň kemçilikleri hakda, oňa munuň aýdyndygyna ýa-da ýüki kabul edende bu hakda maglumatlaryň onda bolandygyna garamazdan, bellik etmedik halatlary muňa girmeýär.**

1. Umumy düzgünler

Buýrujynyň TRK-nyň 744-nji maddasynda bellenen aýratyn borjy ekspeditora ýüke degişli resminamalary, şeýle hem ýüküň häsiýetleri, ony daşamagyň şertleri, şeýle hem ekspeditoryň şertnamany ýerine ýetirmegi üçin zerur bolan beýleki maglumatlary bermek bolup durýar.

Şu şertler bozulman halatynda buýrujy degişli maglumatlary bermek boýunça borçlaryň bozulandygy bilen baglanyşykly ekspeditora ýetirilýän zyýan üçin jogapkärçilik çekýär. Şunda ekspeditor alnan maglumatlaryň ýüze çykarylan kemçilikleri barada müşderä habar bermäge, maglumatlaryň doly bolmadyk mahalynda bolsa müşderiden zerur bolan goşmaça maglumatlary sorap almaga borçludur.

Buýrujy tarapyndan özüniň ýük barada we ony daşamagyň şertleri hakynda maglumatlary bermek boýunça borçlarynyň bozulmagy ekspeditoryň ýitgileriniň öweziniň dolunmagyna getirer, bu ýagdaý diňe maglumatlaryň ýokdugyna ýa-da ýeterlik dälidigine garamazdan, ekspeditoryň öz borçnamalaryny ýerine ýetirmäge girişen halatynda bolup biler, Aşakda getirilýän ýagdaý muňa mysal bolup biler.

Hususy telekeçi ýüküň daşalýan wagtynda onuň zaýalanmagyndan çekilen ýitgileri, ýol töleginiň gymmatyny, şeýle hem ýüküň ekspertizasyny geçirmek bilen baglanyşykly cykdajylary öz içine alýan pul möçberini ulag-ekspedisiýa kompaniýasyna töletdirmek barada talap arzasy bilen araçy kazyýetine ýüz tutupdyr. Bu işe seredilende araçy kazyýet taraplaryň hukuk gatnaşyklaryny transport ekspedisiýasy şertnamasy hökmünde kesgitleýdir, şunda olaryň ylalaşygy boýunça ulagekspedisiýa kompaniýasynyň borçlaryna şularyň girýändigine üns beripdir: başga şäherden bolan iberijiden (hususy telekeçi babatynda) ýük almak; ýüki stansiýa getirmek; ony demir ýola tabşyrmak; ýüküň demir ýol boýunça daşalýan wagtynda ulag-ekspedisiýasy kompaniýasynyň işgäriniň ýüküň ýanynda bolmagy we ýüki müşderä (alyja - hususy telekeçä) bermek.

Ýük (reňk gaplanan bankalar) müşderi tarapyndan alnypdyr, ýöne ony daşamagyň gys döwründe amala aşyrylandygy sebäpli, ýük baryan ýolunda doňupdyr we haryt ekspertizasy býurosy tarapyndan geçirilen ekspertizanyň delinamasyndan görnüşi ýaly, reňk zaýalanypdyr we ol peýdalanmak üçin ýaramlylygyny ýitiripdir.

Talap arzasyna beren jogabynda jogapkär (ekspeditor) talap edijiniň (müşderiniň) hem, ýük iberijiniň hem ýüküň özüne mahsus häsiýeti barada we ol daşalanda aýratyn temperatura düzgünini berjaý etmegiň zerurlygy barada özüni habarly etmändiklerine, şonuň netijesinde özüniň ýüki belli bir temperatura düzgüninde daşamak boýunça şertnamaly borçlarynyň ýokdugyna salgylanyp, müşderiniň talaplary bilen ylalaşmandyr.

Kassasion instansiýanyň araçy kazyýetiniň birinji instansiýanyň kazyýetiniň çözgüdini güýjünde galdyran, talap arzasyny kanagatlandyrmakdan ýüz döndermek hakyndaky Kararynda, TRK-nyň 744-nji maddasyna laýyklykda, müşderiniň ýüke degişli resminamalary, şeýle hem ýüküň häsiýetleri, ony daşamagyň şertleri, şeýle hem ekspeditoryň transport ekspedisiýasy şertnamasynda göz öňünde tutulan borçlary ýerine ýetirmegi üçin zerur bolan beýleki maglumatlary oňa bermäge borçludygy aýdylýar. Materiallarda talap edijiniň ýük iberiji we transport ekspedisiýasy şertnamasy boýunça jogapkäriň müşderisi ýa-da ýük iberiji hökmünde ýüküň aýratyn häsiýetleri, pes temperaturanyň täsiri etmegi netijesinde onuň zaýalanmak mümkinçiligi we daşalýan mahalynda aýratyn temperatura düzgünini berjaý etmegiň zerurlygy hakynda jogapkäri habarly edendikleri tassyk bolmaýar. Onuň üstü bilen taraplaryň daşamagyň şertlerini gepleşen haryt-ulag ýanhatynda ýüküň aýratynlyklary we daşamagyň aýratyn şertleri barada haýsydyr bir bellik ýok. Işiň materiallarynda daşajynyň ýüki daşamakdaky günäsi, şeýle hem jogapkäriň günäli hereketleri bilen ýüküň zaýalanmagynyň – talap edijä zyýan ýetirilmeginiň arasyndaky sebäp-netije baglanyşygy tassyk bolmaýar.

Düşündirilýän maddanyň birinji bölegine laýyklykda, buýrujy gümrük, sanitar ýa-da beýleki administratiw kadalara laýyklykda talap edilýän, ýüke degişli ähli resminamalary ekspeditora öz wagtynda bermäge borçludur we şol resminamalaryň öz wagtynda berilmändigi, anyk dälidigi ýa-da doly bolmazlygy sebäpli ýetirilýän zyýan üçin ekspeditoryň öňünde jogapkärçilik çekýär.

1. Howply ýükler daşalanda taraplaryň hukuklary we borçlary

Düşündirilýän maddanyň 2-nji we 3-nji böleklerinde howply ýükler babatynda taraplara bildirilýän aýratyn taraplar bölünip görkezilýär. Hususan-da, 2-nji bölege laýyklykda, buýrujy ekspeditora howpuň takyk görnüşi barada duýdurmalydyr we zerur bolan mahalynda oňa howpsuzlyk çärelerini görkezmelidir.

Öz gezeginde ekspeditoryň onuň howpludygyny barada özüne habar berilmedik islendik ýüki islendik ýerde düşürmek barada buýruk bermäge hukugy bardyr (TRK-nyň 744-nji maddasynyň üçünjü bölegi).

2. Zakazçynyň günäsiz ýerden jogapkärçiligi

Düşündirilýän maddanyň merkezi meselesi buýrujynyň TRK-nyň 744-nji maddasynyň 3-nji we 4-nji böleklerinde göz önünde tutulan borçlaryň bozulandygyny üçin günäsiz ýerden jogapkärçiliginiň bellemegi bolup durýar. Eger şu borçlaryň ýerine ýetirilmändigi üçin ekspeditora zyýan ýeterilse buýrujynyň günäsi göz önünde tutulýar we ol ýetirilen zyýanyň öwezini dolmaga borçludur.

Buýrujynyň şu maddanyň 3-nji we 4-nji bentlerinde göz önünde tutulan borçlary bozmandygyny subut etmek borjy buýrujynyň üstüne düşýär.

1. madda. Harydyň sanma-san barlagy

Zakazçy aýratyn hak tölemek şerti bilen, ýüki kabul eden mahalynda sanma-san barlamagy ekspeditordan talap edip biler.

Transport ekspedisiýasy şertnamasynyň predmeti müşderiniň ýüklerini ondan-oňa geçirmegiň barşynda ekspeditoryň ýerine ýetirýän wezipeleri bilen şertlendirilendir. Şu wezipeler ýerine ýetirilýän mahalynda ekspeditor ýuridik hereketleri amala aşyrmaga ygtyýarlydyr: öz adyndan ýa-da müşderiniň adyndan ýük daşamak şertnamasyny baglaşmak; ýüki ibermegi ýa-da almagy amala aşyrmak; ulag resminamalaryny taýýarlamak; daşajynyň hyzmatlarynyň tölegini geçirmek; müşderiniň bähbitleriniň hukuk üpjünçiligini öz üstüne almak, şeýle hem kömekçi häsiýetdäki amallary geçirmek. Olara, hususan-da, ýüki gaplamagy, ony ýüklemegi we düşürmegi, amarda yerleşdirmegi we ş.m. degişli edip bolar. Buýrujy aýratyn hak tölemek şerti bilen, ýüki kabul eden mahalynda sanma-san barlamagy ekspeditordan talap edip biler. Ýagny, bu ýerde ekspeditoryň edýän hyzmatlarynyň ählisiniň ýüki daşamagy guramaga we şol ýüki daşamak şertnamasynyň degişli derejede ýerine ýetirilmegine ýardam edýän çärelerе gönükdirilendigini belläp geçmek gerek.

2. madda. Ýüki ätiýaçlandyrmak borjy

Ýüki ätiýaçlandyrmak, bu hakda diňe zakazçydan görkezme alan halatynda, eksleditoryň üstüne ýüklenilýär.

Ekspeditor tarapyndan öz borçnamalarynyň ýerine ýetirilmändigi ýa-da degişli derejede ýerine ýetirilmändigi sebäpli ýetirilen ýitgileriň öwezini dolmagyň mehanizmini ýönekeýleşdirmek üçin, müşderi tarapyndan ekspeditirlenýän ýüki ätiýaçlandyrmak peýdalanylýar.

Meselem, işleriň biri boýunça Döwlet ätiýaçlandyryş guramasy (mundan beýläk – ätiýaçlandyryjy) ekspeditirlenýän ýüküň kem çykmagy bilen bagly ýetirilen zyýanyň öwezini dolmak tertibinde ekspeditor guramasyna (mundan beýläk – ekspeditor) töletmek hakynda talap arzasy bilen, araçy kazyýete ýüz tutupdyr. Şu işiň materiallaryndan görnüşi ýaly, ekspeditor bilen söwda guramasynyň (mundan beýläk – buýrujy) arasynda transport ekspedisiýasy şertnamasyny baglaşylypdyr, şol şertnama boýunça ekspeditor öz adyndan, ýöne buýrujynyň hasabyna we onuň bähbitlerinde buýruja ýüki daşamak, ýanynda bolmak, gümrükde resmileşdirmek we eltip bermek bilen baglanyşykly ekspedisiýa hyzmatlaryny etmäge borçlanypdyr. Şu şertnama laýyklykda ekspeditor ýüküň daşajydan kabul edilen pursatyndan onuň müşderä berilýän wagtyna çenli ýüküň tükel saklanmagy üçin jogapkärçiligi öz üstüne alypdyr. Işde bar bolan resminamalar ekspeditoryň daşajydan 729 orunlyk ýüki hiç bir belkiksiz kabul edendigine şaýatlyk edýär, ýöne ýük ekspeditor tarapyndan eltilip berlen 14 ornuň kem çykýandygyny anyklypdyr. Ýüküň kem çykmagy boýunça ätiýaçlandyryjy ätiýaçlandyryş şertnamasyny boýunça borçnamalaryny ýerine ýetirmek üçin ätiýaçlandyryjana (söwda guramasyna - transport ekspedisiýasy şertnamasyny boýunça buýruja) alnan ýüküň kem çykan 14 orunynyň gymmatyna deň bolan ätiýaçlandyryş öwez tölegini töläpdir, netijede ekspeditirlenýän ýüküň tükel saklanmagynyň degişli derejede üpjün edilmändigi bilen bagly ekspeditor babatynda talap bildirmek hukugy ätiýaçlandyryja geçipdir.

Görkezilen jedeli çözmek bilen araçy kazyýet ekspeditoryň ýüküň kem çykmagy dürli daşamak we gümrük resminamalarynda ýüküň mukdary hakyndaky maglumatlaryň birek-birege laýyk gelmezliginiň netijesi bolup biler diýen delillerini inkär edipdir, sebäbi transport ekspedisiýasy şertnamasynyň şertlerine laýyklykda, ýüküň gümrükde resmileşdirilmegi, şeýle hem ýüküň ondan-oňa geçirilmegi bilen bagly zerur bolan ähli resminamalaryň resmileşdirilmegi üçin ekspeditor jogap berýär, sonuň üçin jem ol (ekspeditor) jogapkärçilik çekmelidir, şol sanda müşderi tarapyndan alnan ýüküň hakyky mukdarynyň ýüküň gümrük we daşamak resminamalarynda görkezilen mukdaryna laýyk gelmezligi üçin jogapkärçilik çekmelidir. Ätiýaçlandyryjynyň talaplary kanagatlandyryldy.

747 madda. Ekspedisiýanyň ätiýaçlandyryş şertnamasyny

Eger zakazçy aýyk ýüz öwürýändigini ýazmaça formada mälim etmese, ekspeditor öz saýlap alan ätiýaçlandyryş guramasy bilen zakazçynyň hasabyna zakaz ýerine ýetirilende ekspeditoryň hereketleri bilen zakazça ýetiriljek zyýandan ätiýaçlandyryş şertnamasyny baglaşmaga borçludur. Ekspeditor ekspedisiýanyň ätiýaçlandyryş şertnamasyny özüniň kim bilen baglaşandygyny zakazça habar bermelidir.

TRK-nyň 747-nji maddasy ýüki ätiýaçlandyryş şertnamasyny boýunça ekspeditoryň borçlaryny belleýär. Bu borç buýrujy ätiýaçlandyrmakdan ýüz dönderýändigini ýazmaça görnüşde habar berende aradan aýrylýar. Ekspeditoryň buýrujynyň hasabyna ätiýaçlandyryş şertnamasyny baglaşmaga we şeýlelikde, özüniň transport ekspedisiýasy şertnamalaryny ýerine ýetirmek bilen bagly töwegelçiliklerini ýapmak mehanizmini peýdalanmaga hukugy bardyr. Emma ol ätiýaçlandyryş şertnamasyny özüniň kim bilen baglaşandygyny buýruja habar bermelidir.

1. **madda. Zyýan hakynda öz wagtynda habar bermek borjy Şu Kodeksiň 747 maddasyna laýyklykda baglaşylan ätiýaçlandyryş şertnamasynyň esasynda zakazçy zyýan hakynda öz wagtynda habar bermek barada peýdalanmalydyr. Eger zyýan hakyndaky habar ekspeditora iberilse, ol şolbada habary ätiýaçlandyryş guramasyna ýa-da ätiýaçlandyryş guramalaryna ibermelidir.**

Buýrujynyň ýa-da ekspeditoryň zyýanyň bolandygy hakynda öz wagtynda habar bermek borjy ýükleri ätiýaçlandyryş şertnamasyndan gelip çykýan borçnamalary ýerine ýetirmegiň şerti bolup durýar.

2. **madda. Harydy almazlygynyň netijeleri**

Eger bellenen ýerde alyjy ýüki almasy ýa-da başga esaslar boýunça ýüki kabul etmek mümkin bolmasa, ekspeditoryň hukuklary we borçlary ýük daşamagyň kadalary boýunça kesgitlenýär.

Eger ýük bellenen ýerine gelip gowşandan soň ýüküň berilmegine päsgel berýän ýagdaýlar ýüze çyksa, onda daşajy iberijiden görkezmeleri talap etmelidir. Eger iberiji görkezmeleri bermese we alyjy ýüki kabul etmekden ýüz dönderse, ekspeditoryň özüniň ýanhatyň birinji ekzemplýaryny görkezmezden, ýüke ygtyýar etmäge haky bardyr.

Ekspeditoryň iberijiden görkezme almagyň ýa-da ony ýerine ýetirmegiň netijesinde özüniň geçiren çykdajylarynyň öwezini dolmaga haky bardyr, bu çykdajylara bolan zerurlygynyň onuň günäsi boýunça ýüze çykan halatlary muňa girmeyär.

Düşündirilýän maddada göz önünde tutulan meseleleri düzgünleşdirmek üçin, degişlilikde, TRK-nyň 695-697-nji maddalary ulanylýar.

750 madda. Ýük kabul edilende onuň ýagdaýyny barlamagyň mümkin bolmazlygy

Eger taraplaryň gatnaşmagynda ýüküň ýagdaýyny barlamak mümkin bolmasa, onda tersine subut edilýänçä, ýüküň kabul edilmegi ýüküň kemçiliksiz we zaýalanmasyz kabul edilendigiň tassyklanmasy diýlip hasap edilýär, alyjynyň ýüki tabşyryja zyýanyň umumy häsiýetini görkezen halatlary muňa girmeyär. Eger ýüküň kem gelmegi ýa-da zaýalanmagy aýk häsiýetde bolsa, onda ýüküň kabul edilen gününde ýa-da kem gelmegiň ýa-da zaýalanmalaryň başga halatlarynda ýük kabul edilenden soň üç günden gijä galman bu hakda habar berilmelidir.

Ýüküň ýagdaýyny barlamak ekspedisiýa şertnamasyna gatnaşyjylaryň standart borçlaryna degişlidir. Emma, käbir ýagdaýlarda barlag geçirmek mümkin bolmaýar, mysal üçin, ýüküň ýapyk konteýnerde ýerleşdirilen mahalynda. Eger ýüküň ýagdaýyny barlamak mümkin bolmasa, ony kabul etmegiň özi ýüküň kemçilikleriniň ýokdugynyň we oňa zeper ýetmändiginiň tassyklanmagy diýip ykrar edilýär.

Şu maddada göz önünde tutulan prezumpsiýa jedelsiz bolup durmaýar. Ol soňy bilen, ýagny ýüküň kem çykandygy ýa-da ony zeper ýetendigi barada ýüküň kabul edilen günü ýa-da ýük kabul edilenden soň üç günden gijä galman habar berlen halatynda ýalana çykarylýp bilner. **751 madda. Öz güýjüň bilen ýük daşamak hukugy**

1. **Eger başga ylalaşyk bolmasa, ekspeditor öz güýçleri bilen ýüki getirmäge haklydyr. Bu hukugyň amala aşyrylmagy zakazçynyň hukuklaryna we bähbitlerine garşy gelmeli däldir.**
2. **Eger ekspeditor bu hukugy peýdalansa, onda ol şol bir wagtda ýük daşajyynyň hukuklaryny we borçlaryny edinýär.**

Öz ulag serişdeleri, mysal üçin ýük awtomobil ulaglary bolan ekspeditor ýüki müşderiden kabul edip, ony bellenen ýerine daşamagy amala aşyryp we alyja berilmegini üpjün edip biler. Şu ýagdaýda ýüki daşamak özbaşdak borçnama bolup durmaýar, sebäbi ýük iberiji hem daşajy hem bir şahsda jemlenýär (ekspeditor) we ekspeditoryň ýüki alyja eltip bermegiň ulag-ekspedisiýa üpjünçiligi hakynda şertnamadan gelip çykýan borçnamalarynyň diňe biri bolup durýar. Borçnamalaryň sunuň ýaly gurluşynyň netijeleriniň biri hökmünde ýerine ýetirilmezligi ýa-da degişli derejede ýerine ýetirilmezligi, şol sanda ekspedirlenýän ýüki daşamak babatynda ýerine ýetirilmezligi üçin ekspeditoryň ähli ýagdaýlarda borçnamalaryň ýerine ýetirilmezligi ýa-da degişli derejede ýerine ýetirilmezligi üçin raýat-hukuk jogapkärçiligi hakynda umumy düzgünlerde kesgitlenýän esaslar boýunça we möçberde jogapkärçilik çekýändiginiň kabul edilmegi bolar.

Ulag ekspedisiýasy boýunça borçnamalaryň daşamak şertnamasynyň degişli derejede ýerine ýetirilmändiginiň sebäpli ýüze çykan bozulmagy ekspeditoryň müşderiniň önünde jogapkärçiligine (bu jogapkärçilik degişli daşajyynyň ekspeditoryň önünde jogap berýän kadalary (TRK-nyň 753-nji maddasy) boýunça kesgitlenýär) getirjekdigi hakynda ýörite kadalar taraplaryň şu şertnamadan gelip çykýan hukuk gatnaşyklary babatynda ulanylmaga degişli däldir.

752 madda. Ekspeditoryň jogapkärçiligi

Ekspedisiýa şertnamasyndan gelip çykýan borçnamalar boýunça, eger ekspeditoryň özi ýa-da onuň kömekçileri nämendir bir zatda günäkär bolsalar, kada bolsy ýaly, ekspeditor jogapkärçilik çekýär.

Transport ekspedisiýasy şertnamasynyň şu görnüşini bölüp görkezmek üçin kesgitleýji alamat şertnamanyň predmetiniň aýratynlygy bolup durýar, bu aýratynlyk ekspeditoryň ýüki ondan-oňa geçirmek bilen bagly ony müşderilerden kabul etmekden başlap, bellenen ýerinde alyja ýa-da ýüki almak üçin başga bir ygtyýarly şahsa berilýän pursatyna çenli daşamak işini tutuşlygyna üpjün etmek borçnamasynyň öz üstüne alýandygynyň ybaratdyr. TRK-nde transport ekspedisiýasy şertnamasynyň şu şertleşik nusgasy transport ekspedisiýasy şertnamasynda ekspeditoryň ýüki ekspeditor ýa-da müşderi tarapyndan saýlanyp alnan ulag bilen we ugur boýunça daşamagy guramak borçlarynyň göz önünde tutulýan bilinjekdigi hakyndaky düzgün arkaly beýan edilip bilner. Ýüki alyja eltip bermegiň ulag-ekspedisiýa üpjünçiligi hakynda

şertnamanyň anyk maksady (buýrujynyň nukdaýnazaryndan) buýrujyny ýüki bellenen ýerine eltmek zerurlygy bilen bagly ähli borçlardan boşatmak bolup durýar.

Şu ýagdaýda müşderiniň ornunda ýük iberiji hem, ýük alyjy hem çykyş edip biler, ekspeditor tarapyndan borçnamanyň ýerine ýetirilmegi bolsa müşderiden ýüki kabul etmekden başlanmalydyr. Transport ekspedisiýasynyň şu şertnama nusgasynyň aýratynlygy ekspeditoryň borjuna öz adyndan ýükleri bellenen ýerine eltmek üçin zerur bolan daşamak şertnamalaryny, şeýle hem ýüki eltip bermegi we daşajja tabşyrmagy üpjün edýän geleşikleri baglaşmak, bellenen ýerinde ýüki daşajydan kabul etmek (eger hukuk gatnaşyklarynyň häsiýeti boýunça bu borç ýük alyjynyň üstüne düşmeýän bolsa) we ony alyja bermek bolup durýar. Şeýlelikde, ulag-ekspedisiýa borçnamalarynyň şu görnüşinde ekspeditor tarapyndan öz borçlaryny ýerine ýetirmäge üçünji şahslaryň çekilmegi göz önünde tutulýar. Hususan-da, borçnamany ýerine ýetirmek (belli bir babatda) ekspeditor tarapyndan, aýdalyň, ýüküň bolýan ýerinde hereket edýän beýleki ekspeditorçylyk guramasynyň üstüne ýüklenip bilner. Emma müşderi üçin transport ekspedisiýasy şertnamanyň şu nusgasy boýunça ýagdaý ekspeditor tarapyndan öz borçlarynyň ýerine ýetirilmeginiň üçünji şahsyň üstüne ýüklenmegi ony şertnamanyň ýerine ýetirilmegi üçin müşderiniň öňündäki jogapkärçilikden boşatmaýandygy hakyndaky kadanyň hereket edýändigini sebäpli üýtgemeyär.

Düşündirilýän maddada ekspeditoryň günäli jogapkärçiligi ýörelgesi bellenyär. Bu ýagdaý ekspeditoryň diňe ekspedisiýa şertnamasynda onuň üstüne ýüklenen borçnamalaryň bozulandygy üçin jogapkärçilik çekýändigini aňladýar. Yönekeý seresapsyzlyk ýeterlikdir.

753 madda. Üçünji şahs tarapyndan ýetirilen zyýan

Eger şertnama gatnaşýan üçünji şahs tarapyndan zyýan ýetirilse, zakazçynyň talap etmegi boýunça ekspeditor özüniň üçünji şahsa bolan talaplaryny oňa bermäge borçludur, ýörite ylalaşyk esasynda zakazçynyň hasabyna we töwegelçiliginiň hasabyna talaplary peýdalanmagy ekspeditoryň öz üstüne alan halatlary muňa girmeyär.

Transport ekspedisiýasy şertnamasynda ekspeditor ýa-da müşderi tarapyndan saýlanyp alnan ulag we ugur boýunça ýük daşamagy guramak baradaky borçnamalaryň ekspeditor tarapyndan ýerine ýetirilmegini ýüki ekspeditoryň öz güýji bilen bellenen ýerine hakykatdan eltmek ýoly bilen amala aşyrylmagy däl-de, eýsem transport ekspedisiýasy şertnamasynyň şertlerine laýyk gelýän daşajylyklar bilen daşamak şertnamasyny baglaşmak arkaly amala aşyrylmagy göz önünde tutulyp bilner. Borçnamany ýerine ýetirmegiň üçünji şahsyň üstüne ýüklenmegi ekspeditor şertnamanyň ýerine ýetirilmegi üçin müşderiniň öňündäki jogapkärçilikden boşatmaýar.

Köp ýagdaýlarda ekspedisiýa işi awtomobil ulagy bilen amala aşyrylýar: ekspedisiýa amallarynyň has doly tapgyry ýükler awtoulag bilen demir ýol stansiýasyna, deňiz we derýa portlaryna (duralgalaryna) we aeroportlara merkezleşdirilen tertipde getirilende (äkidilende) bolup geçýär.

Transport ekspedisiýasy hakynda kanunçylyk buýrujynyň hasabyna ekspedisiýa hyzmatlaryny ýerine ýetirmek ýörelgesiniň esasynda gurulýar. Şu ýagdaýda ekspeditoryň buýrujynyň (iberijiniň, alyjynyň) adyndan hereket edýändigini sebäpli, ol daşajyynyň öňünde buýruja wekilçilik edýär we öz adyndan däl-de, müşderiniň adyndan hereket etmek bilen, buýrujynyň ähli hukuklaryny amala aşyrýar.

Şu ýerden daşajyynyň ýük eýesi (buýrujy – iberiji, alyjy) babatda hukuklary amala aşyrmak hukugy ýüze çykýar, ýük eýesiniň wekili bolup, aýdalyň, awtomobil ulagy bilen ýük daşajy (ol hem ekspeditor) bolup durýar. Şu ýagdaýda ýük daşajyynyň ekspeditor bilen hukuk gatnaşyklary ýokdur, şonuň üçin hem ol jerimleri diňe ýük eýesine töledip biler we şeýle etmelidir, onuň bolsa öz ekspeditoryna (ynanylan wekiline) regres hukugy bardyr. Şu ýagdaýda daşamak şertnamasyna gatnaşyýy, ony ýük iberiji diýip atlandyryp bolar, ekspeditora tabşyryk berýän ýük eýesi bolup durýar. Daşamak şertnamasyndan gelip çykýan ähli hukuklar diňe şoňa degişlidir we şertnama bilen ýüklenilýän ähli borçlar, şeýle hem ekspeditoryň hereketleri üçin ähli jogapkärçilik onuň üstüne düşýär, ekspeditor bolsa öz gezeginde, müşderiniň öňünde jogapkärçilik çekýär.

754 madda. Ekspeditoryň günäli hereketleri bilen ýetirilen zyýanyň öwezini dolmak

- 1. Eger zyýan ekspeditor tarapyndan bilkastlaýyn ýa-da gödek seresapsyzlyk zerarly ýetirilse, ol özüniň jogapkärçiligini aýyrýan ýa-da çäklendirýän ýa-da subut etmek agyrylygyny geçirýän şu babyň düzgünlerine esaslanyp bilmez.**
- 2. Eger zyýan kömekçiler tarapyndan bilkastlaýyn ýa-da gödek seresapsyzlyk boýunça ýetirilse, şol kada kömekçileriň şertnamadan daşary jogapkärçiligi babatda hem hereket edýär.**

Ekspeditora özüniň transport ekspedisiýasy şertnamasyndan gelip çykýan borçnamalarynyň bozulmagynyň gönüden-göni sebäbi bolup ekspeditoryň öz adyndan baglaşan daşamak şertnamasy boýunça borçnamalaryň daşajy tarapyndan ýerine ýetirilmezliginiň ýa-da degişli derejede ýerine ýetirilmezliginiň hyzmat edendigini subut etmek başardan halatynda, onda şu ýagdaýda ýük daşajyynyň jogapkärçiligi hakynda kadalarynyň ulanylmagy ekspeditoryň çäkli jogapkärçilige çekiljekdigini ýa-da jogapkärçilikden boşadyljakdygyny aňladar. Emma, şu ýagdaýa umumy kadadan çykma hökmünde seretmek gerek, ýöne şunda ekspeditoryň borçnamasyny ýerine ýetirmedik islendik bergidar ýaly, karzdara ýetirilen zyýanyň öwezini doly möçberde dolmalydygy ýatdan çykarylmalý däl.

Şeýlelikde, ekspeditoryň ýerine ýetirilmändigini ýa-da degişli derejede ýerine ýetirilmändigini üçin jogapkärçiligi (seredilip geçilen kadadan çykmandan başga ýagdaýda) umumy esaslarda ýüklenýär. Transport ekspedisiýasy şertnamasy boýunça ekspeditoryň borçnamasynyň ol tarapyndan telekeçilik işini amala aşyrmak bilen baglydygy sebäpli, görkezilen jogapkärçilik töwegelçilik başlangyçlaryna esaslanýar we ekspeditoryň günäsiniň bardygyna ýa-da ýokdugyna garamazdan ýüze çykýar. Ekspeditor borçnamalaryny bozandygy üçin jogapkärçilikden boşatmagyň esasy bolup hyzmat edip biljek ýeke-täk ýagdaý (eger ol ekspeditor tarapyndan subut edilse) ýeňip bolmaýan güýç sebäpli ýüze çykan, ýerine ýetirmegiň mümkin bolmazlygy bolup durýar. Şeýle hem munuň üstüne borçnamanyň üçünji şahsyň üstüne ýüklenmeginiň ekspeditor transport ekspedisiýasy şertnamasynyň ýerine ýetirilmändigini ýa-da degişli derejede ýerine ýetirilmändigini üçin buýrujynyň öňündäki jogapkärçilikden boşatmaýandygyny goşup bolar.

755 madda. Hak tölemegiň tertibi

Ekspeditor transport guramasynyň ýüküni berenden soň hak tölenmäge degişlidir.

Transport ekspedisiýasy şertnamasy boýunça müşderiniň borçlary şu şertnamanyň özüniň kesgitlemesinde bardyr (TRK-nyň 742-nji maddasynyň birinji bölegi). Şu kadalara laýyklykda, ähli halatlarda we islendik transport ekspedisiýasy şertnamasy babatynda buýrujy üç borç çekýär: birinjiden, buýrujy ekspeditora ýüküň häsiýeti hakynda, ony daşamagyň şertleri hakynda resminamalary we beýleki maglumatlary, şeýle hem ekspeditoryň şertnamada göz önünde tutulan borçlary ýerine ýetirmegi üçin zerur bolan gaýry maglumatlary bermäge borçludur; ikinjiden, müşderi ekspeditoryň şertnamada göz önünde tutulan hyzmatlary ýerine ýetirmek bilen bagly çeken ýitgileriniň öwezini dolmaga borçlydyr; üçünjiden, müşderi ekspeditora edilen hyzmat üçin şertnamada göz önünde tutulan möçberde we tertipde hak tölemäge borçlydyr.

TRK-nyň 755-nji maddasyna laýyklykda, buýrujynyň hak tölemek boýunça borjy ýüküň ulag guramasyna berlen pursatyndan ýüze çykýar.

16 BAP. DELLALÇYLYK §1. Umumy düzgünler

756-njy madda. Düşünje

Şertnama baglaşmak mümkinçiligini ýüze çykarandygy üçin ýa-da şertnama baglaşylanda dellalçylyk edendigi üçin maklere hak tölemäge borç edinen adam, eger şertnama baglaşmaklyk onuň baglaşylmagyna mümkinçiligiň ýüze çykarýlmagy netijesinde ýa-da dellalçylyk edilmegi netijesinde bolan halatynda, hak töleýär. Eger şertnama gaýra goýlan şert bilen baglaşylsa, onda dellalçylyk üçin hak bu şert gelip ýeten mahalynda talap edilip bilner. Eger hakyň möçberi belenilmese, onda şeýle iş üçin adaty tölenilýän hak ylalaşylan diýlip hasap edilýär. Birinji we ikinji tekliplerden tapawutlylykda, buýrujynyň zyýanyna baglaşylan ylalaşyk hakyky dälidir.

1. Umumy düzgünler

Bazar ykdysadyýetiniň şertlerinde haryt dolanyşygy we hyzmatlary etmek, kada bolşy ýaly, getirijiler bilen sarp edijileriň arasynda baglaşylýan tölegli şertnamalaryň esasynda amala aşyrylýar.

Haryt dolanyşygyny we hyzmatlaryň deňölçegli paýlanylmagyny üpjün etmek üçin bazara gatnaşyjylar hödürlenilýän harytlaryň we hyzmatlaryň geljegi hakynda ýeterlik habarly edilmelidir, şeýle hem bu harytlary potensial alyjylar we hyzmatlary sarp edijiler bolmalydyr, munuň özi ösýän bazar gatnaşyklarynyň şertlerinde, şeýle hem sarp edijileriň harytlaryň we hyzmatlaryň hiline, assortimentine bolan ösýän islegleriniň we talaplarynyň şertlerinde ýönekeý wezipe dälidir.

Dürlü cygyrda bu ýüze çykan meseläni maklerler instituty çözmeli.

lidir.

Bu gatnaşyklarda düýp manysy boýunça dellalyň roluny ýerine ýetirýän makler belli bir tölegi belläp, getirijileriň we müşderileriň işewür bähbitlerini, olaryň arasynda geleşikleriň baglaşylmagyna ýardam edip, olaryň arasyndaky aragatnaşygy baglanyşdyrýarlar.

TRK-nyň 16-njy baby dellalçylyk boýunça gatnaşyklary düzgünleşdirýär. Ol dellalçylygyň ähli görnüşleri babatda ulanylýan kadalar (756-760-njy maddalar) başlanýar, olardan soň ýaşaýs jaýynyň kireýinde dellalçylyk (761-762-nji maddalar), karz şertnamasyny baglaşmak (763-765-nji maddalar) hakynda we söwda makleri (766-774) hakynda kadalar gelýär. Şunuň bilen kanun dellalçylygyň bu görnüşleriniň aýratyn durmuş we ykdysady ähmiýetini nygtaýar.

Bu üç agzalan dellalçylyk gatnaşyklarynyň kanunçylyk taýdan görkezilmegi dellalçylygyň beýleki görnüşlerine ýol bermezligi aňlatmaýar. Dellalçylyk hakyndaky umumy kadalar dellalçylygyň ähli görnüşleri babatynda, mysal üçin, garaž, kärendesine berlen ýa-da köne haly, ön ulanylan ýük maşyny satylanda (satyn alnanda) ýa-da senetçilik işleriniň dellalçylygynda ulanylýar.

2. Dellalçylyk hakyndaky şertnamanyň aýratynlyklary

Dellalçylyk hakyndaky şertnamanyň adaty şertnamalardan tapawutlylykda käbir aýratynlyklarynyň bardygyny nazara almak gerek. Mysal üçin, eger satyn almak-satmak şertnamasy boýunça satyjynyň borçnamalary satyn alnan zady alyja bermekden, alyjynyň borçnamalary bolsa, bu zadyň gymmatyny satyja tölemekden ybarat bolsa, onda Düşündirilýän madda makleriň hyzmatlaryndan peýdalanan adamy, eger ol muňa wada beren bolsa we makleriň işi şertnamanyň baglaşylmagyna getirse, maklere hak tölemäge borçly edýär.

Eger makleriň hereketleri onuň müşderisi bilen üçünji şahsyň arasynda geleşigiň baglaşylmagyna getiren mahalynda onda komission hakyny talap etmek hukugynyň ýüze çykandygy gelip çykýar.

Şol bir wagtda Düşündirilýän kadanyň müşderini berlen ýa-da dellalçylyk geleşigini baglaşmaga mejbur etmän, eýsem eger geleşik makleriň dellalçylygynda baglaşylsa we munuň sebäbi makleriň işi bolsa, makleriň haky talap etmäge haklydygyny anyk kesgitleýändigini nazara almak gerek.

Eger müşderi geleşik baglaşmazlygy karar etse, onda makler haky talap edip bilmez, eger bu hakda müşderi bilen makleriň arasynda deslapky ylalaşyk bolsa, eýsem diňe öz çykdajylarynyň öweziniň dolunmagyny talap etmäge haklydyr.

3. Dellalçylyk şertnamasynyň gaýra goýulýan şertleri

Dellalçylyk şertnamasy, adaty şertnamalar bilen bir hatarda, raýat hukuklaryny we borçlaryny bellemäge, üýtgetmäge we bes etmäge hem gönükdirilendir, şeýle hem onda taraplaryň hukuklary we borçnamalary anyklanylmaladyr, kanuna ters gelmeýän şertnamalaýyn şertler kesgitlenmelidir.

Eger taraplaryň arasynda dellalçylyk şertnamasy gaýra goýulýan şert bilen baglaşylsa, onda makler bu şert gelip ýetende komission hakyny talap etmäge haklydyr.

Mysal üçin, «A» kompaniýasy amatly söwda nokadyny satyn almakçy. Makler şeýle jaýyň bardygy hakynda «A» kompaniýasyna habar berýär. «A» kompaniýasy, eger alynýan söwda nokady bassyr üç aýyň içinde girdejili bolsa, onda ol edilen hyzmatlar üçin maklere hak berjekdigini mälim edýär, makler bolsa munuň bilen ylalaşýar.

Şeýlelik bilen, makler bilen kompaniýanyň arasynda dellalçylyk şertnamasy gaýra goýmak şerti bilen baglaşyldy we makleriň haka bolan hukugy kompaniýanyň söwda nokadyny satyn almakçydygynyň gelip ýetmegi bilen däl-de, eýsem söwda nokadynyň bassyr üç aýyň dowamynda kompaniýa üçin girdejili boljakdygyna bagly bolar.

Geleşigiň öz mazmuny boýunça müşderi bilen makleriň arasynda şertlendirilen şertlere laýyk gelmegi möhümdir, şeýle bolmadyk mahalynda komission haklary hakynda talap ýüze çykyp bilmez.

Mysal üçin, eger müşderi bilen makleriň arasynda öýüň kärendesinde dellalçylyk ylalaşygy bolsa, müşderi bolsa öýüň eýesi bilen jaýy kärendesine alman, bu öýi satyn almagy ylalaşsa.

Müşderi satyn almakda däl-de, ýaşayyş jaýynyň kärendesinde dellalçylyk üçin maklere hak bermäge borçlansa, onda makleriň müşderiden komission hakyny talap etmäge haky ýokdur, çünki öýüň eýesi bilen müşderiniň arasynda bolan geleşigiň mazmuny makler bilen müşderiniň arasyndaky şertnamalaýyn borçnamalara laýyk gelmeýär.

4. Makleriň hakynyň möçberleri we buýrujynyň bähbitleri

Adatça, dellalçylyk şertnamalary boýunça makleriň hakynyň möçberleri belenilýär we komission hakynyň möçberi hakyndaky jedeller iş ýüzünde örän seýrek ýüze çykýar.

Eger komission hakyň möçberi belenilmese, müşderi bilen makleriň arasynda hakyň ululygy hakynda jedel ýüze çyksa, nähili bolmaly.

Eger hakyň möçberi belenilse, onda şu zeýilli iş üçin adatça tölenilýän hak ylalaşylan diýlip hasap edilýändigini kanunýň düşündirilýän kadasynda kesgitlenildi.

Şeýlelik bilen, eger komission haky talap etmek üçin esaslar bolsa, eger taraplar galamhakyň ululygy hakynda anyk ylalaşmasalar hem tölegiň geçirilýändigini kanun çykaryjy kepillendirýär. Şu ýagdaýda bu ugurda adaty komission tarifleri ulanylýar, tarifler bolmadyk mahalynda ýa-da jedelli ýagdaýlarda olar bilermen baha bermesi arkaly belenilip bilner.

TRK-nyň 756-njy maddasynyň soňky sözleminde birinji we ikinji sözlemlerden tapawutlylykda buýrujynyň zyýanyna baglaşylan ylalaşygyň hakyky dældigi, şonuň bilen birlikde kanun çykaryjy bu maddanyň birinji sözlemleriniň ikisiniň mazmunyndan gysgarmalaryň müşderiniň zyýanyna erkinligi çäklendirýändigini görkezildi.

Munuň özi şertnamanyň görnüşleriniň we mazmunynyň beýleki kesgitlemeleri ýolbererli däl diýiligidir.

757-nji madda. Makleriň hyzmatynyň öwezini tölemek

1. **Şertnamada göz öňünde tutulan, dellalçylyk işine degişli bolmadyk makler tarapyndan edilen hyzmat üçin hak makleriň işiniň netijesinde şertnamanyň baglaşyljakdygyna ýa-da baglaşylmajakdygyna garamazdan ylalaşylyp bilner.**
2. **Şu Kodeksiň 756-njy maddasyna laýyklykda makler hakujyny şertleşip ýa-da ony alyp bilmez.**
3. **Makleriň çykdaýlary diňe ylalaşylan ýagdaýynda tölenilýär; bu kada şertnama baglaşylmadyk ýagdaýynda hem ulanylýar. Dellalçylyk şertnamasyny amala aşyrmak üçin zerurlyk bolmadyk çykdaýlaryň tölenmegini nazarda tutýan ylalaşyk hakyky däl.**

1. Makleriň hyzmatlary we hak

Müşderi bilen üçünjü şahsyň arasynda hakyky şertnamanyň baglaşylmagy TRK-nyň 756-njy maddanyň talaplaryna laýyklykda maklerde talabyň ýüze çykmagynyň merkezi deslapky şerti bolup durýar.

TRK-nyň 757-nji maddasy ugurlaryň üçüsi makleriň dellalçylyk we beýleki işiniň möçberini, töleginiň amallaryny we usullaryny kesgitleýär.

TRK-nyň 757-nji maddasynyň birinji bölegi dellalçylyk işi üçin däl, eýsem özüniň müşderä eden hyzmatlary üçin makleriň özbaşdak talaplarynyň ýüze çykmagyny esaslandyrýar.

Köp halatlarda müşderi özüne ol ýa-da beýleki obýektiň berilmegi bilen kanagatlanman, eýsem bu işde professional endiklere eýe bolan makleriň özi üçin, mysal üçin, obýektiň hakyky ýagdaýyny, hilini, mümkin bolan kemçiliklerini ýa-da hatda ykdysady ulanyjylygyny ýüze çykarmak üçin seljerme geçirmek islegini beýan edip biler.

Öz mazmuny boýunça dellalçylykdan tapawutlanýan bu hyzmatlar üçin TRK-nyň 757-nji maddasynyň birinji böleginiň talaplaryna laýyklykda makler öz işiniň netijesinde şertnamanyň baglaşyljakdygyna ýa-da baglaşylmajakdygyna garamazdan goşmaça galam hakyny talap edip biler.

1. Maklere hakujyny tölemegiň ýolberilmesizligi

Düşündirilýän maddanyň ikinji böleginde TRK-nyň 756-njy maddasyndaky kadalaryň güýjünde dellalçylyk hakyndaky şertnamanyň maklere hakujynyň tölenilmegini we onuň makler tarapyndan alynmagyny göz öňünde tutup bilmejekdigi görkezilýär.

Şeýlelik bilen, maklere hakujyny tölemek ýa-da ony almak wadasyny gadagan edip, bu kada jedelli ýagdaýda müşderiniň makleriň garşysyna çykyş etmäge mejbur bolmagynyň öňüni almalydyr we eger esasy şertnama baglaşylmasa, hakujy hökmünde tölenen öz pullarynyň gaýtarylmagyny talap etmelidir.

Diýmek, komission hakyny tölemegiň deslapky şerti bolup durýan dellalçylygyň üstünligi bilen laýyk getirilýän maddy jogapkärçiligi çekýär, hakujy tölemäge gadaganlyk bilen bolsa ol iş ýörediş töwekgelçiligini hem çekýär.

2. Makleriň çykdaýlarynyň öwezini dolmagyň şertleri

TRK-nyň 757-nji maddasynyň üçünji böleginiň kadalaryna laýyklykda öz işiniň barsynda araçynyň (makleriň) çekýän çykdaýlaryny paýlamak proporsional düzgünleşdirilýär.

Bu kadada ulag çykdaýlary, köpçülikleýin habar beriş serişdelerinde mümkin bolan bildirişler üçin harajatlar, ofisi guramak üçin çykdaýlar, telefon, poçta-telegraf çykdaýlary we ş.m. hakynda gürrüň gidýär.

Aslynda dellalçylygyň ýaramly obýektiniň ýa-da üçünji işewür hyzmatdaşynyň agtarylmanyň özüniň nähili gurajakdygyny, şunuň bilen baglanyşykly ähli zerur çykdaýlaryň öz töwekgelçiligine özüniň çekýändigini makleriň özi çözüýär.

Şeýlelik bilen, kanun çykaryjy bu babatda şertnamanyň erkinligini çäklendirmezligi karar etse-de we çykdaýlaryň öwezini dolmagy kesgitlemäge taraplara rugsat berse-de, ýöne kanunyň kadalaryndan yza çekilmäge ýol bermezlik üçin bu iş takyk bolup geçmelidir diýlip göz önüne getirilýär.

Kanun çykaryjynyň maklere zerur çykdaýlaryň öwezini dolmaga mümkinçiligi nazarda tutýandygyna üns bermek gerek. Şu babatda kanun dellalçylygy ýerine ýetirmek üçin zerur bolup durmaýan çykdaýlaryň öwezini dolmak hakyndaky ylalaşygyň hakyky daldigini takyk kesgitleýär.

Çykdaýlaryň üstünlige bagly daldigidinden ugur alyp, eger esasy şertnama baglaşylmadyk mahalynda-da taraplaryň olaryň öwezini dolmak hakynda ylalaşyp biljekdikleri adalatly bolup görünýär.

758-nji madda. Eksklýuziw tabşyryk

1. Eger buýrujy belli bir wagtyň içinde beýleki makleriň hyzmatlaryndan (eksklýuziw tabşyryk) ýüz öwürmeli bolsa, onda makler şu wagtyň içinde şertnamanyň baglaşylmagyna ýardam etmelidir. Eger buýrujy görkezmeleriň tersine hereket etse, onda makler, eger şertnama başga makleriň hyzmatlaryny peýdalanmak bilen baglaşylsa, zyýanyň tölenmegini talap edil biler. Şertnamada zyýanyň bolmagynyň subut edilişine görä zyýany tölemegiň jemi pul möçberi nazarda tutulyp bilner. Eger şertnama satyn almak-satmak şertnamasynyň baglaşmakydaky dellalçylyga dahylyly bolsa, bu pul möçberi şertnamanyň bahasynyň iki göteriminden ýokary geçmeli dälidir.

2. Bu kadalary berjaý etmezden we buýrujynyň zyýanyna baglaşylan ylalaşyk hakyky dälidir.

3. Eksklýuziw tabşyryk hakyndaky ylalaşyk ýazmaça görnüşde baglaşylýar.

1. Eksklýuziw tabşyryk we makleriň borçlary

Makleriň hereket etmek üçin borçnamalaryny, buýrujynyň üçünji şahs bilen şertnama baglaşmak üçin borçnamalaryny özünde saklamaýan TRK-nyň 756-njy maddasyndan tapawutlylykda, TRK-nyň düşündirilýän kadasy käbir ugurlar boýunça borçnamalaryň gurluşyny güýçlendirýär we dellalçylyk şertnamasy resmilesdirilende taraplara belli bir erkinligi berýär.

Biz «belli bir erkinligi» aýdýarys, çünki taraplar eksklýuziw şertnamada dellalçylyk bolan şertnama baglaşmaktan komission talaplaryň garaşlylygyny düzedip ýa-da buýrujynyň hakykatda şertnama baglaşmak borçnamasyny nazarda tutup bilmezler. Bularyň hemmesi TRK-nyň 756-njy maddasynyň talaplaryna garşy gelerdi, TRK-nyň 1-nji maddasynyň ikinji böleginiň güýjünde, eger olar kanuna ters gelme, şertnamanyň esasynda hukuklaryň we borçlaryň erkin kesgitlenilmegine ýol berilýär.

TRK-nyň 758-nji maddasynyň birinji böleginiň güýjünde taraplar her niçik-de bolsa eksklýuziw şertnamany baglaşmak arkaly özara borçnamalaryny güýçlendirmek hakynda ylalaşyp bilerler, onda buýrujy şertnamanyň hereket edýän wagtynda ýa-da kesgitlenen möhlet üçin, buýurma başga makleri goşmazlyk üçin özüne borçnama alyp biler we şeýle ylalaşyk TRK-nyň 759-njy maddasynyň ikinji bölegindäki talaplara laýyklykda alty aýdan az bolup bilmez.

Şu ýagdaýda, eger buýrujy eksklýuziw şertnama boýunça öz borçnamalaryny bozup, başga maklere tabşyryk berse, onda şeýle düzgüni bozma beýleki şertnamalaryň, şol sanda eksklýuziw şertnamanyň daşyndan aýlanyp buýrujynyň baglaşýan esasy şertnamasynyň hakyky bolmazlygyna getirmeýär. Düşündirilýän kada buýrujynyň şeýle ýagdaýda eksklýuziw şertnama boýunça maklere zyýanyň öwezini dolmaga borçludygyny kesgitleýär.

TRK-nyň 421-nji maddasyna laýyklykda makleriň zyýanyň öwezini dolmak boýunça talabynyň alynmadyk girdejileriň öweziniň dolunmagyny hem göz önünde tutmak zerur, şeýle hem zakazçynyň jogapkärçiligi hakynda meseläniň hem TRK-nyň 418-nji maddasynyň kadalaryna laýyklykda düzgünleşdirilýändigini hasaba almaly.

Kynçylygyň zyýanyň möçberini hasaplamagy hem döredýändigini bilen ylalaşmak gerek. 758-nji maddanyň birinji böleginde zyýanyň bolmagyny subut etmegiň çägi boýunça zyýanyň öwezini dolmagyň jemlenen pul möçberiniň göz önünde tutulyp bilinjekdigi görkezilýär.

Diýmek, zyýanyň bolmagyny subut etmek güzaby makleriň üstüne ýüklenilýär we eger makler eksklýuziw şertnama boýunça öz borçnamalaryny ýerine ýetirip bilme, zyýanyň ýokdugy doly aýdyňdyr.

Eger şertnama satyn almak-satmak şertnamasy baglaşylanda dellalçylyga degip geçse, kanun çykaryjy zyýanyň öwezini dolmagyň pul möçberiniň şertnamanyň bahasynyň iki göteriminden ýokary geçip bilmejekdigini kesgitledi. Ähtimal kanun çykaryjy satyn almak-satmak şertnamasy boýunça satyn almagyň anyk pul möçberiniň bardygynydan ugur alan bolmaly. Bu kadanyň beýleki şertnamalar babatynda hem ulanylmagy maksadalaýyk bolup görünýär, eger olarda şertnamanyň pul möçberi satyn almak-satmak şertnamasyndaky ýaly anyk kesgitlenen bolsa.

1. Ylalaşyklaryň hakyky bolmazlygy

TRK-nyň 758-nji maddasynyň ikinji bölegine laýyklykda şu maddanyň birinji böleginde göz önünde tutulan kadalary berjaý etmezden baglaşylan ylalaşyk hakyky dälidir.

Bu ýerde düýpli hukuklaryň we borçlaryň şertsizlik ýörelgesi gaýtalanýar we bu ýörelge dellalçylygyň eksklýuziw şertnamasy babatynda hem ulanylýar. Munuň özi kanundakydan başgaça buýrujynyň zyýanyna beýleki borçnamalaryň ýüklenilmeginiň hakyky daldigini we özünde hukuk netijelerini döretmeýändigini aňladýar. Şu manyda buýrujynyň buýurmasy beýleki maklerleri çekmezlige borçludygyny hakynda ylalaşyp bilmejekdikleri doly aýdyňdyr.

2. Eksklýuziw şertnamanyň ýazmaça görnüşiniň hökmanylygy

Dellalçylygyň eksklýuziw şertnamasy baglaşylanda ýazmaça görnüşiniň berjaý edilmegi TRK-nyň 758-nji maddasynyň üçünji böleginde göz önünde tutuldy we bu doly esaslandyryldy, çünki eksklýuziw şertnama dellalçylyk şertnamasynyň umumy baş ugrundan belli bir gyşarmalary özünde saklaýar we şonuň bilen birlikde ol aýrylmalydyr.

Hut şoňa görä-de TRK-nyň 758-nji maddasynyň üçünji bölegi dellalçylygyň eksklýuziw şertnamasynyň dilden ylalaşygyň ýa-da islege görä şertnamanyň hakyky bolmazlygynyň netijeleri bilen TRK-nyň 93nji maddasyna laýyklykda ýazmaça görnüşde baglaşylmalydygyny nazarda tutýar.

759-njy madda. Dellalçylyk şertnamasyny ýatymak

1. **Eger şertnamanyň möhleti kesgitlenmedik bolsa, dellalçylyk şertnamasy islendik pursatda togtadylyp bilner.**
2. **Eksklýuziw tabşyryk diňe möhüm ýagdaýlar bolan mahalynda ýatyrylyp bilner. Alty aýyň geçmegi, bilen ol haýsydyr bir möhletleri berjaý etmezden islendik möhletde ýatyrylyp bilner.**

Eger muny baglaşylyan şertnamanyň görnüşiniň ýa-da närsesiniň aýratynlyklary talap etse, şertnamany ýatymak hukugy has uzak wagtyň içinde hem ýol berilmesiz diýlip ykrar edilip bilner.

1. Şertnamany bes etmek

TRK-nyň 759-njy maddasynyň birinji bölegi taraplara dellalçylyk şertnamasyny islendik wagtda bes etmek mümkinçiligini berýär.

Şunda buýrujy makleriň işinden oňyn netijelere garaşandygyndan ugur alyp, haýsydyr bir talaplary öňe sürüp bilmez. Mundan başga-da eger taraplaryň arasynda ynançly gatnaşyklar bes edilse, şunuň bilen baglanyşykly kanun çykaryjy kanunyň düşündirilýän maddasynda ol ýa-da beýleki tarapa bes etmegiň sebäplerini düşündirmezden islendik wagtda şertnamany bes etmek hukugyny berýär.

Ol ýa-da beýleki tarapyň bähbitlerini goramak zerurlygyndan ugur alyp, kanun çykaryjy şertnamany ýatymagyň möhleti hakynda ylalaşygyň şertnama goşulmagyny ýa-da haýsydyr bir kesgitli wagta şertnamany ýatymagyň mümkin bolmazlygyny gadagan edýär.

2. Dellalçylygyň eksklýuziw şertnamasyny ýatymagyň şertleri

Dellalçylygyň eksklýuziw şertnamasy boýunça makleriň hukuk ýagdaýy düýbünden başgaça görünýär.

Makleriň bazary agtarmaga, obýektleri, müşderileri tapmaga we belli bir şertlerde olar bilen gatnaşyklary gurmaga borcludygy aýdyndyr. Elbetde, bularyň hemmesi belli bir wagty talap edýär, ol geleşigiň çylşyrymlylygyna baglylykda birnäçe aýa çekip biler.

Şundan ugur alyp, TRK-nyň 759-njy maddasynyň ikinji bölegi eksklýuziw tabşyrygyň möhüm ýagdaýlar bolanda ýatyrylyp bilinjekdigini nazarda tutýar. Eger şeýle möhüm ýagdaýlar bolmasa, onda eksklýuziw tabşyryk şertnamasy onuň baglaşylan pursadyndan azyndan alty aýyň geçmegi bilen ýatyrylyp bilner.

Haçan-da makler düýp manysy boýunça eksklýuziw şertnama laýyklykda hereket etmek boýunça öz borçnamasyny ýerine ýetirmeyän ýa-da haçan-da buýrujy makleriň dellalçylygy amala aşyran öz esasy meýilleşdirilen şertnamasyndan buýrujynyň sebäpsiz gaça durýandygy aýdyň bolan ýagdaýy şertnamany ýatymagyň möhüm sebäpleri bolup hyzmat edip biler. Şeýle eksklýuziw şertnamany güýjünde goýmak manysyz bolup görünýär, çünki maklerde her niçik-de bolsa esasy şertnamanyň baglaşylmagyny talap etmek hukugy ýokdur.

Baglaşylyan şertnamanyň öz aýratynlygy ýa-da närsesi bilen tapawutlanýan eksklýuziw şertnamalar boýunça dellalçylykda kanun bilen bellenilen alty aý möhlet ýeterlik bolman biler. Eger şertnamanyň närsesiniň kompaniýany ýa-da sungatyň seýrek närsesini satyn almak ýada supermarkediň uzak möhletli kärendesi ýa-da beýleki adaty bolmadyk geleşikler bolup durýan bolsa, şolardan ugur almak gerek. Şu we beýleki şuňa meňzeş ýagdaýlaryň ählisinde şertnamany bes etmek üçin alty aýa garanda has uzak möhletli bellemegiň zerurlygy ýüze çykyp biler.

Kanunyň şu kadasyndan şular gelip çykýar, ýagny ylalaşykda dellalçylykda amala aşyrylýan geleşigiň adaty bolmadyk häsiýeti hakyndaky jedeliň mundan beýläk öňüni almak üçin dellalçylygyň aýratyn çylşyrymlylygynyň nämäden ybaratdygyny takyk beýan etmek gerek.

760-njy madda. Maklere hak tölemäge ýol bermezlik

1. Eger üçünji şahs bilen baglaşylan şertnama maklere degişli närsä dahylly bolsa, maklere hak tölenilmegine ýa-da çykdaýlaryň öweziniň dolunmagyna ýol berilmeýär. Aýratyn ýagdaýlaryň netijesinde buýrujynyň bähbitlerini amala aşyrmagynda maklere päsgel berip biljek zyýan ýüze çykjak bolsa, edil şeýle kada ulanylýar. Şol ýagdaýlar:

1. **makler hukuk ýa-da ykdysady ýagdaýda üçünji şahsa gatnaşýan ýuridik şahs, ýa-da jemgyýet bolsa;**
2. **üçünji şahs bolup hukuk ýa-da ykdysady ýagdaýda maklere gatnaşýan ýuridik şahs ýa-da jemgyýet bolsa;**
- c) **makler üçünji şahs bilen gulluk ýa-da zähmet gatnaşyklarynda dursa;**
- d) **makler üçünji şahsyň äri ýa-da aýaly bolsa.**

1. **Eger makler üçünji şahs bilen şertnamanyň baglaşylmagyna çenli bu ýagdaýlar hakynda buýrujyny habardar etse, ol hak almak ýa-da çykdaýlaryň öwezini dolmak hukugyna eýedir.**
2. **Eger başga şahs makleriň hasabyna hereket etse ýa-da şertnama üçünji şahsyň hasabyna baglaşylsa, şu maddanyň 1-nji bendiniň kadasy ulanylýar.**
3. **Eger makler üçünji şahs üçin şertnamanyň tersine hereket etse, makler haka we çykdaýlaryň öweziniň dolunmaga bolan hukugy ýitirýär.**
4. **Şu maddanyň 1-nji, 2-nji we 3-nji bentlerinde göz önünde tutulan kadalara ters gelýän ylalaşyk hakyky däldir.**

1. Komission makleri aýyrýan ýagdaýlar

Makleriň hak heşdek talap etmegi onuň öz buýrujysynyň geleşiginde dellalçylyk edýändigini bilen özüni ödeýär. TRK-nyň düşündirilýän kadasy ýagdaýlaryň birnäçesini aýdyňlaşdyrýar, olarda formal taýdan buýruja geleşik berilýär, ýöne maddy manyda gürrüň dellalçylyk hakynda gidip bilmez, çünki makleriň özi üçünjü şahsyň rolunda çykyş edýär, ýagny öz-özi bilen geleşik baglaşýar.

Mysal üçin, makler buýrujynyň satuwa çykarmak islän harydyny alýar ýa-da eger onuň özi buýrujynyň bazarda üçünjü şahsdan satyn almakçy bolan öz harydyny buýruja tekliplý edýär. Iki halatda-da makleriň özi üçünjü şahsyň ornuna özüni goýýar we düýp manysy boýunça iki halatda-da gürrüň dellalçylyk hakynda gidip bilmez we şoňa görä-de makler tarapyndan komissiýalar talap edilip bilinmez.

Şol maddada, hususan-da TRK-nyň 760-njy maddasynyň birinji böleginiň ikinji sözleminde maklere hak tölemegi aradan aýyrýan beýleki ýagdaýlar göz önünde tutulýar. Bu ýerde täsir edip biljek we buýrujy babatda bähbitleriň dawasyna getirip biljek makler bilen ykjam aragatnaşyk aýgytly çelgi bolup durýar.

Islendik ýagdaýda dellalçylyk arkaly bu hereketler hakyky däl diýlip ykrar edilip bilinmez, ýöne ykdysady taýdan makleriň üçünjü şahslar bilen utgaşmagy bilen baglanyşykly hak tölemegiň we makleriň çykdajylarynyň öwezini dolmagyň mümkin bolmazlygy hakynda gürrüň barýar.

Bu kada dellalyň üçünjü şahslar bilen ykdysady taýdan utgaşmagynyň beýleki halatlaryny hem özünde saklaýar, şunuň bilen baglanyşykly maklerde haky talap etmek hukugy aradan aýrylýar:

1. haçan-da makler hukuk we ykdysady ýagdaýda üçünjü şahsyň gatnaşýan ýuridik şahsy ýa-da jemgyýeti bolsa;

Köp maklerlik agentlikleriniň ýuridik şahslar görnüşinde guralýandygy mälimdir we eger bu ýuridik şahs hem hukuk babatda, hem ykdysady babatda bu ýuridik şahsda paýy bolan ýuridik şahs bilen geleşikde dellalçylyk etse, onda elbetde üçünjü şahs ýuridik şahsyň dolandyrys edaralaryna we onuň üsti bilen maklere aýgytly täsir eder.

2. haçan-da üçünjü şahs hukuk we ykdysady ýagdaýda makleriň gatnaşýan ýuridik şahsy ýa-da jemgyýeti bolsa;

Bu ýagdaýda meselä gapma-garşy ugurda garalýar.

Bu ýagdaýda gürrüň makler däl-de, üçünjü şahsyň ýuridik şahs bolup durýandygy hakynda barýar, onda makleriň paýy bardyr we bu şahsyň dolandyrys edaralaryna täsir edip biler. Elbetde, gürrüň esasan maddy babatda gatnaşmagy hakynda barýar, islendik ugurda şu zeýilli hereketler dellalçylygyň üsti bilen bolsa-da, hakyky däl diýlip ykrar edilip bilinmez, ýöne kanun şu zeýilli ýagdaýlarda makleriň hereketini dellalçylyk ýaly kwalifisirleýär we şoňa görä-de komission haklary tölemek hakyndaky talaba ýol bermeyär.

c) haçan-da makler üçünjü şahs bilen gulluk ýa-da zähmet gatnaşyklarynda bolanda;

Haçan-da makler üçünjü şahsyň işgäri bolanda ýa-da haçan-da üçünjü şahs makleriň işgäri bolanda makleriň ýagdaýy meňzeş bolup görünýär. Iki ýagdaýda-da şahsy garaşlylyk bardyr, olarda kanun çykaryjy buýrujynyň bähbitleriniň garaşsyz berilmegini aradan aýyrýar we öňki ýagdaýlardaky ýaly, makleriň dellalçylygynda amala aşyrylýan geleşik hakyky bolup galýar, ýöne hakyň tölenilmegini talap etmek ýüze çykmaýar.

d) haçan-da makler üçünjü şahsyň äri (aýaly) bolsa.

Kanun çykaryjy bu ýagdaýda, eger makler bilen nikada durýan bolsa, garaşsyz üçünjü şahs barada gürrüň hem bolup bilmez diýip aýdýar.

Bu kada ulanylanda makleriň üçünjü şahs bilen hakyky nika gatnaşyklarynda durandygynyň faktyny kesgitlemek ýeterlik bolup görünýär we olaryň nikasynyň kanunda bellenen tertipde resmileşdirilmegi hökman däl.

1. Bu ýagdaýlar hakynda buýruja habar bermek

TRK-nyň 760-njy maddasynyň üçünjü bölegine laýyklykda, eger makler başdan we ilkinji nobatda heniz esasy şertnama baglaşylmanka buýrujyny üçünjü şahs bilen özüniň gatnaşyklary hakynda habarly etse we şonuň bilen birlikde gizlin ylalaşygyň howpuny aradan aýyrsa, maklere hak almaga bolan hukuk berilýär. Munuň özi buýrujynyň bähbitlerine bolan gatnaşyk boýunça adalatlydyr, çünki şu ýagdaýda buýrujynyň, eger onda makleriň päk ýürekliigi babatda haýsydyr bir sübheler ýüze çyksa, esasy şertnamanyň baglaşylmagyna çenli makleriň hyzmatlaryndan ýüz döndermek mümkinçiligi bardyr.

Subutnama hökmünde degişli maglumatyň ýazmaça görnüşde resmileşdirilmelidigi göz önüne getirilýär.

2. Haky aradan aýyrýan beýleki şertler

TRK-nyň 760-njy maddasynyň üçünjü bölegi goşmaça şertleri göz önünde tutýar, olarda haky talap etmek hukugy aradan aýrylýar.

Munuň özi haçan-da üçünjü şahs ýa makleriň peýdasyna çykyş edende we wekil hökmünde hereket edende, ýa-da makleriň hasabyna komissioner hökmünde hereket edende ýa-da haçan-da makleriň diňe dellal bolup hereket eden ýagdaýlardy, ýöne ol üçünjü şahsyň wekili ýa-da komissioneri hökmünde hereket edýär.

Bu halatlaryň ählisinde garaşsyz üçünjü şahsyň bolmagy ýokdur, ol komission haklary talap etmek hukugynyň aradan aýrylmagyna eltýär, ýöne esasy geleşigiň hakykylygyna täsir etmeyär.

3. Haky aradan aýyrýan aýratyn şert

Düşündirilýän maddanyň dördünjü böleginde aýratyn şert göz önünde tutulýar, ol bolanda makler haka bolan hukugyny ýitirýär.

Garalýan halatda düýp mazmuny boýunça wekilçilik gatnaşygy ýüze çykmaýar, çünki makler buýrujy bilen şertnamanyň mazmunynyň tersine garaşsyz üçünjü şahs bilen geleşikde dellalçylyk edýär we onuň bähbitlerine hereket edýär.

Aslynda kanun buýrujy bilen şertnama baglaşan maklere üçünjü şahs bilen hem parallel şertnama baglaşmagy, ýagny goşa iş diýlip aýdylyşy ýaly alyp barmagy gadagan etmeyär, ýöne şunda TRK-nyň

760-njy maddasynyň dördünji böleginden munuň gelip çykyşy ýaly, kanun çykaryjy, eger makler «şertnamanyň mazmunynyň garşysyna» üçünji şahs üçin hereket etse, makleriň talaplarynyň hakyky dälidigine ýol berýär. Şu ýagdaýda makleriň borçlary anyklaşdyrylýar.

Makler geljekki esasy şertnamanyň mümkin bolan iki tarapy bilen dellalçylyk hakynda şertnama baglaşmaga haklydyr we esasy şertnama üstünlikli baglaşylanda bu şertnama laýyklykda, eger muny taraplaryň ikisi bilen takyk şertleşse we olaryň razylygyny alsa, taraplaryň ikisinden hem komission tölegini talap edip biler.

Eger makler maglumat bermek borçnamasyny bozsa, onda ol hemmelerden köp töwekgelçilik edýär, ýagny hatda esasy geleşik hakyky bolanda-da ol taraplaryň hiç birisinden hakyň tölenilmegini talap edip bilmez.

Kanunyň bu kadasynda, şeýlelik bilen düýp manysy boýunça gürrüň geleşikleriň subýektleriniň bähbitlerinde işewür gatnaşyklaryň transparentiligi (aýdyňlygy) hakynda baryar.

5. Ýalalaşyklaryň hakyky bolmazlygy

TRK-nyň 760-njy maddasynyň başynjy böleginiň mazmuny şu maddanyň 1-nji, 2-nji we 3-nji böleklerinde göz önünde tutulan kadalaryň garşysyna buýrujynyň zyýanyna başga ýalalaşygy doly aradan aýyryar we munuň netijeli öňüni almak üçin düşündirilýän kada şol kadalary kabul etmezlik barada şertnamalaýyn ýalalaşygyň hem hakyky däl boljakdygyny kesgitleýär.

Bu kadada şu maddanyň ikinji bölegi hem anyk görkezilýändigini sebäpli onuň mazmuny hakyky bolup galýar we makler üçünji şahs bilen aragatnaşyklar hakynda buýruja habar berip, komission haklary tölemek hakyndaky talap etmek hukugyny özünde galdyryp biler.

§2. Ýaşayş jaýyny kireýine almak-bermekden dellalçylyk

761-nji madda. Ýaşayş jaý makleri

1. **Ýaşayş jaýynyň kireýine almak-bermek şertnamasyny baglaşmak üçin (ýaşayş jaý makleri) dellal bolmagy borç edinýän şahsyň şertnamasy babatda, eger ýaşayş jaýyny kireýine almak-bermek şertnamasyndan başgaça ýüze çykmasa, dellalçylygyň umumy kadalary ulanylýar.**
2. **Işewür saparlarda predmeti turizm we ýaşayş dellalçylygy bolan şertnamalar babatda ýaşayş jaýyny kireýine almak-bermek dellalçylygy hakyndaky normalar ulanylmaýar.**

1. Dellalçylyk işiniň özbaşdak görnüşi hökmünde ýaşayş jaýyny kireýine almak-bermek gatnaşyklarynda dellalçylygyň öňe çykmagy ýaşayş jaýynyň jemgyýetiň sosial durmuşynyň möhüm elementi bolup durýan ýagdaýy bilen düşündirilýär. Şundan ugur alnyp, ýaşayş jaý makleriniň komission haky resmileşdirilende belli bir çäklendirmeleriň girizilmegi özüni doly ödeýär.

Düşündirilýän madda dellalçylyk şertnamasynyň kadalaryny ulanmagyň çygry babatda kesgitlemeleriň ikisini özünde saklaýar.

Olardan birinjisi TRK-nyň 761-nji maddasynyň birinji böleginde bardyr, onda dellalçylyk hakyndaky şertnamanyň umumy kadalary (TRK-nyň 756-760-njy maddalary), eger ýaşayş jaýynyň kireý şertnamasyndan başga zat gelip çykmasa, ýaşayş jaýynyň kireýinde dellalçylyk gatnaşyklarynda ulanylmalydygy görkezilýär.

2. TRK-nyň 761-nji maddasynyň ikinji bölegi onuň ulanmagyň ikinji kesgitlemesini belleýär we dellalçylyk hakyndaky kadalaryň diňe ýaşayş jaýyny uzak wagtlap edinmek babatda ulanylýandygyny görkezýär. Bu kada bu ýerden syýahatçylyk we iş saparyndakylar, mysal üçin, myhmanhana üçin ýaşayş jaýyny aýyryar. Elbetde, bu mümkinçilikleriň ikisi (syýahatçylyk we iş sapary) esasy halatlary öz içine alýar, ýöne, biziň pikirimiz, olara gutarnykly sanaw diýlip düşünilmeli däl, çünki eger wagtlap alnan ähli ýaşayş jaý ýörite kadalaryň täsir ediş çygryndan aýrylsa, çünki olar babatda dellalçylygyň umumy kadalary hereket etse, bähbitlere has adalatly laýyk gelerdi.

762-nji madda. Hak almaga ýol bermezlik 1. Ýaşayş jaý makleriniň hak ýa-da çykdaýlaryň öwezini dolmak hakyndaky talaby ýol berilmesizdir, eger:

1. **şol ýaşayş jaýyny kireýine almak-bermek şertnamasy bilen eýýäm bar bolan kireýine almak-bermek gatnaşyklary uzaldylýan ýa-da ol başga hili üýtgedilýän bolsa;**
 2. **ýaşayş meýdanyna bolan kireýine almak-bermek şertnamasy baglaşyp, ony dolandyrmagy makler amala aşyrylan bolsa.**
- 2. Ýaşayş jaý makleri özüniň ýaşayş jaýyny kireýine almak-bermek şertnamasyny baglaşmak babatdaky amala aşyrylan hereketleri üçin öweziniň tölenmegini talap edip bilmez, şu Kodeksiň 757-nji maddasynyň 1-nji bendinde göz önünde tutulan hak muňa girmeyär. 3. Zakazçynyň zyýanyna baglaşylan şertnama hakyky däl.**

1. Düşündirilýän madda umumy kadalaryň tersine ýaşayş jaýynyň kireýi boýunça dellal hak üçin talap etmegini we ugurlaryň üçüsini hasaba almak bilen çykdaýlaryň öweziniň dolunmagyny çäklendirýär: birinjiden, dellalçylygyň hili we möçberi babatda, ikinjiden dellal şahsy şertleri we üçünjiden hakyň möçberi babatda.

Şunda buýrujynyň bähbitlerini goramak buýrujynyň zyýanyna başga ýalalaşygyň hakyky bolmazlygy yzarlanýar.

Şol bir wagtda TRK-nyň 87-nji maddasynyň talaplaryndan ugur alyp, tutuş şertnamanyň aýry-ayry bentleri boýunça şeýle ýalalaşyklaryň hakyky bolmazlygy tutuş şertnamanyň hakyky bolmazlygyna getirmeýändigini, çünki taraplaryň şertnama baglaşmak isleýändigiklerinden we hakyky däl şertleriň (ýalalaşyklaryň) bolmazlygyndan ugur almak gerek.

TRK-nyň 762-nji maddasynyň birinji böleginiň «a» kiçi bendinde bar bolan kesgitlemelere laýyklykda, eger dellal eýýäm bar bolan kireýiň özara gatnaşyklarynda şertnama üýtgetmeler etmek üçin işlese, maddy dellalçylyk hakynda gürrüň edip bolmaz. Şunda bu üýtgetmeleriň şertnamanyň möhletini uzaltmaga ýa-da kireý şertnamasynyň subýektleriniň beýleki hukuklarynyň we borçlarynyň hem üýtgetmä sezewar edilişändiginiň, mysal üçin kärende töleginiň artmagynyň kesgitleýändiginiň hukuk ähmiýeti ýokdur. Şu ýagdaýlarda esasy şertnamanyň taraplarynyň birek-biregi bilýändigleri aýdyňdyr we şoňa görä-de dellalçylyk bu ýerde düýbünden gerek däl.

TRK-nyň 762-nji maddasynyň birinji böleginiň «b» kiçi bendi bilen makleriň şahsy şertleri arkaly komission haklary talap etmek mümkinçiligi aradan aýrylýar.

Gozgalmaýan emläk boýunça makler şol bir wagtda gozgalmaýan emlägi dolandyrmak boýunça ýaşaýyş jaýynyň eýesinden hem tabşyryk alýandygy aradan aýrylmady. Şu ýagdaýda, eger dolandyryjy (makler) öz dolandyryan jaýlarynyň birinden öýi buýruja berende dellalçylyk edýär, ýöne elbetde ol şeýle dellalçylyk üçin haky talap edip bilmez.

Garalýan ýagdaýda makler (dolandyryjy) potensial kireýine beriji ýaly çykyş edýär we şeýle utgaşma müşderiniň bähbitlerinde hereketi mümkin däl edýär we ondan komission haklary talap eder. Şu ýagdaýda bu öýleri beýlekilere täze kärendesine bermek we şeýle dellalçylyk üçin ýene-de hak almak üçin öýleriň ozalky kärendeçilerini çalt çykarmak üçin gyzyklanjakdyklary babatda howpuň bardygyny hem ýatdan çykarmak bolmaz.

Şu zeýilli ýagdaýda haky tölemegiň kanunçylyk taýdan aradan aýrylmagy makler (dolandyryjy) tarapyndan şeýle hereketleriň önüni alýar.

1. TRK-nyň 762-nji maddasynyň ikinji bölegine laýyklykda ýaşaýyş jaý makleriniň talaplarynyň möçberi çäklendirilendir we aýratyn-da ol çykdaýlaryň haýsydyr bir öweziniň dolanmagyny talap edip bilmez. Şunda makleriň talaby ýaşaýyş jaýynyň kireý şertnamalary boýunça üstünlikli dellalçylykda hak bilen çäklendirilýär.

Şunuň bilen birlikde bu kadanyň TRK-nyň 757-nji maddasynyň kadasynda goýulan esasy ýörelgäni ýatyrmaýar, oňa laýyklykda makler şertnamada kesgitlenen goşmaça hyzmatlar üçin öz hakyny we çykdaýlaryň öweziniň dolunmagyny talap edip biler. Mysal üçin: dellalçylyk hakynda şertnama baglaşylanda buýrujy ýaşaýyş jaýynyň ýagdaýy hakynda bilermen seljermesiniň geçirilmegi hakynda makler bilen ylalaşyp biler. Şu ýagdaýda makler buýrujydan özbaşdak galam hakyny talap etmäge haklydyr, çünki ýaşaýyş jaýynyň bilermen seljermesiniň geçirilmegi kireý şertnamasynyň hakyky baglaşylmagyna bagly däl, çünki gürrüň edilen goşmaça hyzmatlar üçin goşmaça galam haky hakynda barýar. Goşmaça hyzmatlaryň kesgitlemesiniň aňyrsynda hakykatda adaty dellalçylyk işiniň gizlenmeýändigine aýratyn ähmiýet bermek gerek.

2. Düşündirilýän maddanyň üçünjü bölegi buýrujynyň zyýanyna baglaşylan şertnamanyň hakyky dældigini kesgitleýär. Bu mesele her bir anyk ýagdaýda özbaşdak, ýaşaýyş jaýynyň kireýinde dellalçylyk şertnamasynyň haýsy şertleri özünde saklaýandygyny we bu şertleriň buýrujynyň bähbitleriniň garşysyna durýandygynydan ugur alnyp çözülmelidir. Bu kada ulanylanda, ilkinji nobatda kanundakydan başgaça buýrujynyň zyýanyna beýleki borçnamalaryň ýüklenilmeginiň hakyky bolup durmaýandygy we hukuk netijelerini döretmeýändigini hakyndaky umumy talapdan ugur almak gerek.

§ 3. Karz alyş-berişdäki dellalçylyk

763-nji madda. Karz alyş-beriş boýunça makler

Eger şu bapdan spesifik kadalar gelip çykmasa, karz alyş-beriş şertnamasy baglaşylanda dellal bolmaga borçlanýan şahsyň (karz alyş-beriş boýunça makler) şertnamasy babatda dellalçylygynyň umumy kadalary ulanylýar.

Eger TRK-nyň 764-765-nji maddalarynda başga zat göz önünde tutulmadyk bolsa, bu kada karz alyş-berişdäki dellalçylygyna umumy kadalaryň ulanylyandygyna ünsi jemleýär. Adaty kadalar bu kadany ulanmagyň emele gelen tejribesi bilen esaslandyryldy. Haçan-da karz berijiler karz aljynyň tejribesizliginden, karz, çykdaýlar, ýygymlar we beýleki göz önünde tutulan harajatlary boýunça görterimler hasaplananda aýdyň bolmazlykdan peýdalanyp köplenç karzyň ulý möçberini döredýär, käbir halatlarda bolsa karzyň ululygyna gatnaşygy boýunça deňölçegsiz bolup durýarlar.

Şeýle ýagdaýlary aradan aýyrmak üçin kanunçykaryjy esasan iki guraldan peýdalanýar: birinjiden, makleriň karzyň gymmatyna deňölçegli haky saýlama-

gyny talap edýär; ikinjiden, karz şertnamasyny baglaşmagyň fakty bilen hak boýunça talabyň ýüze çykmagyny baglanyşdyrmaýar, eýsem karzyň hakykatda alynmagyny talap edýär.

Düşündirilýän madda ilki başda dellalçylygynyň umumy talaplarynyň karzdaky dellalçylyga ulanylmalydygyny, ýagny olaryň bölkleýin dispozitiw we bölkleýin imperatiw häsiýetini nygtaýar. Ondan başgada, düşündirilýän madda, eger umumy kadalar, bilelikde imperatiw häsiýete eýe bolan TRK-nyň 764-nji we 765-nji maddalaryna çapraz gelse, onda olaryň orun çalyşma häsiýete eýe bolýandygyny kesgitleýär.

764-nji madda. Şertnamanyň formasy

1. **Şertnama ýazmaça formada baglaşylmalydyr.**
2. **Şertnamada karz alyş-berişiniň belli bir prosentlerini görkezmek bilen karz alyş-beriş boýunça makleriň hakynyň möçberi görkezilmelidir. Mundan başga-da şertnamada aşakdakylar görkezilmelidir: karz alyş-berişiniň möçberi, tölegiň möhleti, prosentleri we wagty, tölegiň hümmeti, prosentleriň möhletiniň, dowamlylygy we goşmaça çykdaýlar, zakazçy tarapyndan tölenmäge degişli umumy summa, karz berijiniň familiýasy, ady we atasynyň ady we onuň adresi. Eger zakaz girew bilen üpjün edilen ýeri karz almak-bermäge ýa-da ýeri edinmek üçin berlen karza, şeýle hem zakazçynyň öz garaşsyz professional ýa-da telekeçilik ýa wedomstwo ýa-da gulluk işi üçin peýdalanmaly zakazçynyň karz alyş-berişine dahylly bolsa, bu kadalar ulanylmaýar.**
3. **Şertnamanyň teksti karz bermek hakyndaky towakganama bilen baglanyşykly bolmaly däl. Karz alyş-beriş boýunça makler zakazça şertnamanyň kopiýasyny bermelidir.**

1. Köp dellalçylyk şertnamalaryndan tapawutlylykda bu kada karz hakyndaky dellalçylyk şertnamasynyň hökmany ýönekeý ýazmaça görnüşini belleýär.

Diýmek, kanun bilen bellenen geleşigiň ýazmaça görnüşiniň berjaý edilmezligi onuň hakyky bolmazlygyna eltýär (TRK-nyň 93-nji maddasy).

Karzdaky dellalçylyk şertnamasynyň ýazmaça görnüşiniň berjaý edilmezligi dellalçylygyň hakyky bolmazlygyna eltýändigini, ýöne bu borçnamanyň karz şertnamasynyň özüniň hakyky bolmazlygyna eltip bilmejekdigini nazara almak gerek.

Karzdaky dellalçylygyň ýazmaça görnüşini berjaý etmek talaby buýrujynyň töwekgelçiliklere baha bermek ýagdaýynda bolmalydygy we işewür gatnaşyklaryň gymmatynyň hem karz beriji bilen, hem makler bilen we şu esasyda çözgüdi kabul etmelidigi bilen şertlendirilendir. Eger karzda dellalçylygyň hakyky bolmazlygyna garamazdan hak hakynda talap ýüze çyksa, onda gorag çäresiniň umuman manysy bolmazdy.

Ýönekeý ýazmaça görnüşüň kanunçylyk taýdan berkidilmegi makleri şeýle görnüşüň bolmazlygy üçin töwekgelçilik çekmäge mejbur edýär we dellalçylygyň üstünligine garamazdan ony haky talap etmekden mahrum edýär.

2. TRK-nyň 764-nji maddasynyň ikinji böleginiň düzgüni gorag kadasyň esasy wezipesini özünde saklaýar, oňa laýyklykda dellalçylyk şertnamasy, eger ýazmaça resmileşdirilen dellalçylyk hakyndaky şertnamada hem dellalçylyk hakyndaky şertnama ýaly, hem karz şertnamasy ýaly ähli detallar bolsa, hakyky bolup durýar. Şu manyda şertnamanyň ikisi-de olarda ýuridik bölünüşige garamazdan ýeke-täk ykdysady bütewi hökmünde garalýar.

Kanunyň bu kadasy bilen göz öňünde tutulýşy ýaly karzdaky dellalçylyk hakyndaky şertnamada karzdan haýsy göterimiň makleriň hakynyň möçberini düzýändigini görkezilmelidir. Gürrüň göterimleriň mukdary hakynda gitmelidir we munuň özi buýrujynyň dellalçylyk üçin hakyň näçe göteriminiň karzyň möçberini artdyrmaga täsir edip bilmeği üçin hut karza bolan göterim gatnaşygy bolmalydyr.

Karzdaky dellalçylyk hakyndaky şertnama karzyň göterimlerini we ýygymlaryny tölemek boýunça borçnamalar hakyndaky görkezmäni hem özünde saklamalydyr, munuň özi karzyň ululygyny we hereket ediş möhletini, şeýle hem karzyň esasy pul möçberini üzülişmek boýunça karz alyjynyň borçnamalarynyň şertlerini, ol boýunça göterimleri we aýratyn-da goşmaça çykdaýlary tölemek boýunça göterimleri öz içine almalydyr. Mundan başga-da karzy tölemegiň hümmeti we göterimleri hasaplamagyň mümkin bolan şertleriniň möhleti görkezilmelidir.

Bularyň hemmesi aýdyň beýan edilmelidir, şonuň bilen baglanyşykly şertnamada karzyň tutuş möhleti üçin ähli tölegleriň umumy pul möçberi we hususan-da pul möçberi görnüşinde takyk kesgitlenilmelidir, diňe bir göterimlerde däl, bu pul möçberine karz boýunça makleriň hakynyň möçberini goşup kesgitlenilmelidir. Şonuň bilen birlikde buýruja özüniň ahyrky hasapda näçe puly gaýtarmalydygy mälim bolmalydyr. Şeýle maglumaty eýe bolan buýrujy karz almagyň manysynyň bardygyny hakynda karar kabul edip biler.

Aýdyňlyk kepilini ösdürüp kanunçykaryjy karz beriji hakynda maglumatlaryň: onuň familiýasynyň, adynyň we atasynyň adynyň, şeýle hem salgysynyň şertnamada görkezmeğiň zerurlygyny hem kesgitleýändir.

Bu kada sarp edijiniň bähbitlerini goramaga gönükdirilendir. Aslynda haçan-da karzdaky dellalçylyk hakynda gürrüň ýer böleginiň satyn alynmagyny maliýeleşdirmek üçin we/ýa-da haçan-da karz ipoteka bilen kepillendirilende, ýagdaý düýpgöter üýtgeýär.

Iki ýagdaýda-da maslahatlaşylmagy we şertnamanyň notarial taýdan tassyklanmasy, şeýle hem onuň jemagat reýestrinde hasaba alynmagy zerurdyr, munuň özi TRK-nyň 764-nji maddasynda göz öňünde tutulan ýazmaça, hünärli, hemme zady öz içine alýan habar bermegi karz alyja kepillendirýär, şunuň bilen baglanyşykly kanunçykaryjy hem bu ýagdaýlarda bu kadanyň öňki sözlemindeki bar bolan şertleriň ulanylmaly däldigini kesgitleýändir.

Kanunçykaryjy bu şertleriň professional, telekeçilik, şeýle hem gulluk gatnaşyklarynda ulanylmayandygyny kesgitledi.

Şu ýagdaýda kanunçykaryjy bu cygyrda bazaryň her bir gatnaşyjysynyň öz işewür töwekgelçiliklerini ölçäp görýändiginden we onuň özüne haýsy gorag usullaryny görmelidigini çözüändiginden ugur alýar.

Şunuň bilen baglanyşykly köplenç mesele ýüze çykýar, şonda şahs öz täjirçiligini ýa-da beýleki hünär ýa-da telekeçilik işini esaslandyrmak üçin karz alýar. Şoňa görä-de her niçik-de bolsa täjirçiligi guramak üçin karz sarp edijileriň cygryna düşer diýlip görünýär we TRK-nyň 764-nji maddasynyň gorag kadalary şeýle gatnaşyklar üçin ulanylar.

Şeýle pikir TRK-nyň 764-nji maddasynyň ikinji böleginde haçanda şahsyň öz täjirçiligini başlamak (esaslandyrmak) üçin karz alanlygy hakynda däl-de, eýsem goraga mätäçlik edýändigini hakynda, gürrüňiň

«professional, telekeçilik ýa-da gulluk» işi hakynda gidýändigine esaslanýar.

3. Karzdaky dellalçylyk hakyndaky şertnamada we esasan karz hakyndaky şertnamada ykdysady nukdaýnazardan gürrüň düýp manysy boýunça ýeke-täk şertnamalar hakynda gidýär, ýöne hukuk babatda olar dürlidir. Hut şoňa görä-de düşündirilýän kadanyň 3-nji böleginde bu iki şertnamanyň bir resminamada beýan edilip bilinmejekdigi görkezilýär. Olar bir-birine salgylanmalary özünde saklasalar-da, iki dürli resminamalardan ybarat bolmalydyr.

Şunda makler öz buýrujysyna şertnamanyň bir nusgalygyny (nusgasyny) gowşurmaga borçludur. Şeýlelik bilen, buýrujy şertnamalaryň hakykylygynyň dürli şertlere baglydygyny we eger hatda ol dellalçylyk hakyndaky şertnamanyň hakykylygyny şübhe astynda goýsa-da nähili netijeleriň gelip ýetýändigini bilýär.

Elbetde, eger dellalçylyk hakyndaky şertnamada karz hakyndaky şertnamanyň sanlaryna we maglumatyna ters gelýän sanlar we maglumatlar bolsa, munuň özi dellalçylyk hakyndaky şertnamanyň hakyky bolmazlygyna getirmeyär, çünki şu ýagdaýda TRK-nyň 97-101-nji, 105-nji maddalarynyň manysynda pikir bulaşyklygyň bolmagy mümkin ýa-da gürrüň azyndan TRK-nyň 78-nji maddasynyň manysynda aýdyňlygyň bolmazlygy hakynda gidip biler.

765-nji madda. Hak tölemek borjy

Zakazçy diňe eger dellalçylyk netijesinde karz alan bolsa, hak tölemäge borçludur. Zakazçynyň bähbitleriniň zyýanyna baglaşylan şertnama hakyky däldir.

Aýdyňlyk we maglumat bermek üçin karzdaky dellalçylyk şertnamasyny ýazmaça resmileşdirmegiň hökmany şertlerini özünde saklaýan TRK-nyň 764-nji maddasy buýrujyny goramaga gönükdirilendir, TRKnyň 765-nji maddasy bolsa haky talap etmek şertleri bilen çäklendirilýär.

Bu kada, munuň TRK-nyň 764-nji maddasynyň ikinji böleginde göz önünde tutulyşy ýaly, diňe bir buýrujynyň sarp ediji hökmünde çykyş edýänleri babatynda däl-de, karzdaky dellalçylygyň ähli şertnamalary babatynda hereket edýär.

TRK-nyň 765-nji maddasynyň birinji sözlemi buýrujynyň şeýle karz dellalçylygyň netijesinde karzy alandygyna baglylykda haky talap etmek hakykylygyny goýýandygyny nazara almak gerek.

Bu kadada köne taglym ýüze çykýar, oňa laýyklykda karz şertnamasynyň öz-özünden baglaşylmagy we onuň hakykylygy hak boýunça talaby döretmeýär, talap bolsa karz şertnamasyny hakyky ýerine ýetirilende, ýagny karz tölenen faktynda ýüze çykýar.

Karzdaky dellalçylygyň umumy kadalarynyň çäklendirilmegini TRK-nyň 756-njy maddasynyň ikinji sözlemi hem göz önünde tutýar, ol karz boýunça makleriň karzdaky gatnaşyklaryň çäklerinde onuň dellalçylyk hyzmatlarynyň tölegine garanda başga haky talap edip bilmejekdigine syrygýar.

Biziň pikirimiz, şeýle çäklendirme karzyň gymmatynyň bergilerden hem ýokarlanmagyna garşy durmak esasy bardyr.

§ 4. Söwda makleri

766-njy madda. Düşünje

- Söwda makleriniň hukuklaryna we borçlaryna beýleki adamlar üçin olara şertnamalaýyn gatnaşyklaryň esasynda hemişelik ygtyýarly wekilleri bolup durmaýan, öz professional işi hökmünde harytlary ýa-da gymmatly kagyzlary edinmek ýa-da aýrybaşgalamak hakyndaky, ätiýaçlandyrmak hakyndaky, yük daşamalary hakyndaky, gämileri hakyna tutmak hakyndaky ýa-da söwda dolanyşygynyň beýleki obýektleri hakyndaky şertnamalarda dellalçylygy öz üstüne alýan şahs eýelik edýär.**
- Söwda makleri hakyndaky kadalar gaýry geleşiklerde ulanylmaýar, bellenenlerden başga, mysal üçin gozgalmaýan emläk bilen geleşiklerdäki dellalçylyk, hatda eger dellalçylygyň söwda makleri tarapyndan amala aşyrylsa-da muňa degişli däl.**

1. Bu babnyň öňki kadalaryna düşündirişlerde ýaşaýs jaýyny kireýine almak-bermekden dellalçylyk we karzdaky dellalçylyk ýaly dellalçylygyň görnüşleriniň düşünjelerine garaldy. Söwda makleri dellalçylygyň görnüşleriniň biridir, söwda dellalçylygy hakyndaky şertnama TRK-nyň 756-760-njy maddalarynda göz önünde tutulan dellalçylygyň umumy kesgitlemelerinde gurulýar, ýöne aýratyn kadalary özüde saklaýar.

TRK-nyň 767-768-nji maddalarynda bar bolan kadalaran ugur alyp, söwda dellalçylygy hakyndaky şertnamanyň aýratyn kadalary, ozaly bilen, söwdany ýenilleşdirmäge hyzmat edýär diýen netijä gelmek bolar. Anyk şertnama garamazdan bölümde sunuň bilen bir hatarda eýýäm dellal tarapyndan öz professional işini amala aşyrmagynyň güýjünde söwda dellaly babtdaky borçnamalar hem görkezilendir. Muňa, mysal üçin, žurnaly ýöretmek boýunça borçnama degişlidir

(TRK-nyň 773-nji maddasy). Bu ýerde gürrüň işi amala aşyrmak boýunça ýörite (jemagat-hukuk) kada hakynda barýar, ol dellalçylyk hakyndaky hukuk kadalarynda hem görkezilip bilnerdi.

Söwda dellaly babtdaky hukuk kadalary TRK-nyň dellalçylyk hakyndaky 16-njy Bapdaky bölümü döredýärler. Eger TRK-nyň 776774-nji maddalarynda degişli ýörite kadalar bolmasa, şundan TRK-nyň 756-760-njy maddalarynda bar bolan makler hakyndaky umumy düzgünleriň söwda makleri babatynda ulanarlydygy anyk gelip çykýar. Şol bir wagtda söwda makleriniň ýaşaýs jaý maklerinden we karz boýunça dellaldan tapawutlanýandygyny nazara almak gerek.

Şertnamanyň mazmuny dellalaryň dürli çäklendirmegiň düýpli çelgisi bolup durýar, onda makler dellal hökmünde çykyş edýär. Söwda makleri babtdaky kadalar ýaşaýs jaýyny kireýine almak-bermek dellalçylykdan we karzdaky dellalçylykdan başga söwda obýektleriniň dellalçylygynda ulanylýar. Söwdanyň nârsesi bolup durmaýan obýektleriň dellalçylygy TRK-nyň 766-njy maddasynda gürrüňi edilýän söwda dellalynyň kesgitlemesine düşmeýär. «Söwda işi hakynda» Türkmenistanyň Kanunynyň 41-nji maddasyna laýyklykda tabşyryk, maklerler (brokerler) şertnamasyny boýunça işi amala aşyran, söwda wekilleriniň gatnaşmagy bilen baglanyşykly söwda cygryndaky gatnaşyklar Türkmenistanyň raýat kanunçylygy bilen düzgünleşdirilýär.

Söwda makleriniň işi satyjy bilen alyjynyň arasynda şertnama baglaşmak mümkinçiligini amala aşyrmak üçin dellalçylykdyr. Söwda makleri şertnama baglaşmagyň özüne gatnaşmaýar. Dellalçylyk hakyndaky şertnamada şertnamalaryň beýleki görnüşleri bilen onuň hem ýerlemegiň giňeldilmegine ýardam edýändigini umumy bolup durýar. Aýgtyly tapawut şundan ybaratdyr, ýagny makleriň özi şertnamany baglaşmaýar, eýsem diňe taraplara şeýle mümkinçiligi teklipl edýär. Bu ony söwda wekilinden (TRK-nyň 17-nji bab) we komissionerden (TRK-nyň 18-nji bab) tapawutlandyrýar.

Dellalçylyk hakyndaky umumy görkezmeler bilen deňeşdirilende söwda makleriniň kesgitlemeleriniň aýratynlygy şundan ybaratdyr, ýagny onuň beýleki tarap babatda diňe bir hukuklary we borçnamalary bolman, taralaryň ikisi bilen ýörite ylalaşyklarynyň ýoklugy üçin söwda makleri dellalçylyk üçin öz galam hakyny talap edip biler (TRK-nyň

772-nji maddasy), şeýle hem taraplaryň ikisi babatda zyýanyň öwezini dolmak boýunça borçnamasy bolup biler (TRK-nyň 771-nji maddasy), ol söwda maklerini taraplaryň ikisi babatda bitaraplygy saklamaga borçly edýär.

2. Söwda makleri hakyndaky düşüňjede çelgiler bolup, ol bize TRK-nyň 756-760-njy maddalarynda beýan edilen dellalçylyk hakyndaky umumy kadalaran we söwda dellaly hakyndaky ýörite kadalaran tapawutlandyrmaga mümkinçilik berýär.

Şertnamanyň mazmunyna baglanyşdyrylan obýektiw çelgi hakynda gürrüň gitmän, eýsem obýektiw çelgi hakynda gidýändigini nazara almak gerek, ol TRK-nyň 766-774-nji maddalarynyň kadalaryndan gelip çykýar, olar belli bir şahs söwda dellaly bilen baglaşylýan dellalçylyk hakyndaky şertnamalar babatynda ulanylýar.

Şunda söwda dellalynyň häsiýetli alamaty şundan ybaratdyr, ýagny söwda işini ol öz töwekgelçiligine yzygiderli girdeji almaga gönükdirilen «professional» ýaly amala aşyrýar.

Düşündirilýän maddanyň birinji bölegindäki «beýleki şahslar üçin» diýen adalga şuny aňladýar, ýagny eger şertnama baglaşmak üçin dellalçylyk üçünji şahslaryň arasynda bolup geçse, şertnamanyň diňe şonda makler şertnamasy bolýandygyny aňladýar. Bu ýerden söwda dellalynda dellalçylygyň närsesi bolup durýan şertnamanyň tarapy bolup çykyş etmegiň gadagandygy gelip çykýar. Söwda dellaly hakyndaky kadalar, şeýlelik bilen, TRK-nyň 760-njy maddasynyň umumy talaplarynyň çäklerinden çykýar. Bähbitleriň dawalaryndan erkinligiň kepili ýaly garalmaly kesgitlemäniň maksatlaryna gönükdirilen kesgitleme dellal bilen şertnamanyň taraplaryndan biriniň arasynda ulanylýan pudagyndan başga-da bähbitleriň kolliziýasyna getirip biljek ykjam özara gatnaşyklar bolan halatyny talap edýär. Bu äraýalyň biri şertnama gatnaşanda ýa-da eger dellal şertnama boýunça hyzmatdaşyň hem şärigi bolanda bolýar.

Bu kada ulanylanda söwda maklerine dellalçylyk boýunça işi amala aşyrmaga rugsat berilýärmä, eger beýleki tarap ýagdaýlary bilip, oňa öz-özi bilen şertnama baglaşmaga rugsat beren bolsa diýen sowal ýüze çykyp biler. Şertnamanyň erkinlik ýörelgesi bu ýerde kadanyň dispozitiw häsiýetinden ugur almagyň gerekdigini aýdýandygyny nazara almak gerek. «... olar tarapyndan ygtyýarlandyrylan hemişelik ygtyýarly wekilleri bolmandygyna» bolan görkezme söwda wekilinden söwda makleriniň tapawutlandyryjy alamatyny nygtaýar (TRK-nyň 775-nji maddasy). Söwda wekili söwda maklerine garanda birmeme başgaça bolsa-da ýa-da beýleki dellal işi amala aşyrmaga borçlansa-da bu çäklendirme zerurdyr, çünki şertnamalardaky şu zeýilli dellalçylyk söwda wekiliniň wezipelerine degişli bolup biler. Ýöne, munuň özi, TRK-nyň 757-nji maddasyna laýyklykda dellalçylyk hakyndaky şertnamany aradan aýyрмаýar. Aýgtyly tapawut şundan ybaratdyr, ýagny «uzak möhletleýin ygtyýarlylyk» ykdysady aragatnaşyga ýa-da hatda söwda dellalynyň onuň buýrujysyna garaşlylygyna getirýär. Eger bu ýagdaýy nazara alsak, onda «uzak möhletleýin» diýen çelgi düşündirilende bähbitleriň dawasy hakyndaky şübhäni esaslandyrmak üçin hemme zat buýrujy bilen aragatnaşygyň onuň möçberiniň ýa-da işiniň güýjünde bolýandygyna baglydyr.

Dellalçylygyň «öz üstüne alýar» diýen kesgitlemesi dellal bilen azyndan bir tarapyň (buýrujynyň) arasynda dellalçylyk hakyndaky şertnamany baglaşmak zerurlygy babatda umumylyk bardyr.

TRK-nyň 764-nji maddasyndan başga, söwda makleri bilen dellalçylyk hakyndaky şertnama, düşündirilýän kada bilen göz öňünde tutulan aýratynlyklary hasaba alyp, erkin görnüşe eýe bolup biler.

Bu madda şertnamanyň ýazmaça görnüşini nazarda tutsa-da, TRK-nyň 767-nji maddanyň ýazgysyndan başga zat gelip çykmaýar.

Şertnama ýazmaça görnüşinde birbada, ýöne diňe şertnama baglaşylandan soň taýýarlanmaly bolsa-da we şoňa görä-de dellalçylyk hakyndaky şertnamanyň hakykylygy üçin deslapky şert bolup durmaýar. Eger buýrujynyň özüni alyp barşyndan makleriň üsti bilen dellalçylygy isleýändigini we üstünlik bolanda dellalçylyk üçin hak tölemäge taýýardygy gelip çyksa, dellal bilen buýrujynyň arasynda şertnama köplenç konklýudent hem baglaşylyp bilner. Haçan-da eger dellalçylyk arkaly amala aşyrylýan geleşigiň özi görkezilen görnüşini talap etse, bellenilen görnüşini saklamak boýunça borçnama bolup biler. Munuň özi, mysal üçin, gozgalmaýan emläk bilen geleşiklerde bolup biler.

3. Söwda makleriniň ýaşayş jaý maklerinden we karz boýunça dellaldan tapawutlandyryjy alamaty şundan ybaratdyr, ýagny söwda makleriniň şertnamanyň närsesi bolup durýan obýekte «bagly» bolşy ýaly, onda dellalçylyk bardyr.

TRK-nyň düşündirilýän maddasy, mysal üçin, harytlaryň ýa-da gymmatly kagyzlaryň edinilmegini ýa-da aýrybaşgalanmagyny ätiýaçlandyrmak, ýük daşamalary, gäminiň kireýine alynmagy diýip atlandyryar. Bu sanaw, biziň pikirimiz gutarnykly däldir, muňa kanundaky «... söwda dolanyşygynyň beýleki obýektlerine» diýen görkezme hem saýatlyk edýär. Köplenç, obýektleriň islendik görnüşindäki dellalçylyk söwda dellalynyň häsiýetleriniň esaslandyrmasy bolup durýar. Söwda işiniň obýekti hakyndaky düşünje 2016-njy ýyldaky «Söwda işi hakyndaky» Kanunyň 1-nji maddasynda bardyr.

Aýratyn görkezmelere eýe bolan obýektler babatda söwda maklerini dellalçylykdan tapawutlandyrmak gerek. Mysal üçin, TRKnyň 761-nji, 763-nji maddalarynda we 766-njy maddasynyň ikinji böleginde bar bolan kadalaryň güýjünde, gozgalmaýan emläk we karz hakyndaky şertnamalarda dellalçylyk edýän söwda makleri däldir.

Ilki göräýmäge, TRK-nyň 766-njy maddasynyň ikinji böleginiň kesgitlemesi, ol boýunça «ýatlanylýanlara garanda beýleki şertnamalar» babatynda söwda dellaly hakyndaky kadalar ulanylmaýar, şu maddanyň birinji böleginde bar bolan kadalara ters gelýän ýaly. Biziň pikirimiz, bu kesgitleme diňe «söwda dolanyşygynyň beýleki obýektleri» babatynda söwda makleri hakyndaky kadalaryň ulanarlyklydygyny düşündirýär. Bu gapma-garşylyk TRK-nyň 766-njy maddasynyň birinji bölegindäki «söwda dolanyşygynyň obýektleriniň» çelgisi bilen çözülýär.

TRK-nyň 766-njy maddasynyň ikinji bölegi diňe söwda obýektleri bolup durmaýan obýektlere degişlidir, olara, hususan-da söwdasy gadagan edilenler (mysal üçin, taryhy gymmatlyklar, haýwanlaryň kanun bilen goralan görnüşleri we ş.m.) degişlidir.

767-nji madda. Şertnamanyň gutarnykly teksti

1. Eger diňe taraplar ýa-da ýerli kadalar söwda maklerini mundan boşatmasa, söwda makleri geleşik baglaşylandan soň şolbada şertnamanyň özi tarapyndan gol çekilen gutarnykly tekstini taraplaryň her birine bermelidir, onda şertleşýän taraplar, geleşigiň predmeti we şertleri, hususan-da harytlar ýa-da gymmatly kagyzlary satýanda olaryň hili we mukdary, şeýle hem bahasy we ibermegiň möhleti görkezilýär.

- 1.** Gaýragoýmazdan amala aşyrylmaýan geleşiklerde şertnamanyň gutarnykly teksti taraplara gol çekmek üçin berilýär hem-de taraplaryň her birine beýleki tarap tarapyndan gol çekilen şertnamanyň gutarnykly teksti iberilýär.

2. **Eger taraplaryň biri şertnamanyň gutarnykly tekstini kabul etmekden ýa-da gol çekmekden ýüz öwürse, onda söwda makleri bu hakda gaýragoýmazdan beýleki tarapy habarly edýär.**

1. TRK-nyň 767-nji maddasynyň birinji böleginde geleşigiň närsesine we mazmunyna baglylykda geleşik boýunça şertnamanyň gutarnykly ýazgysynda azyndan haýsy ýagdaýlaryň beýan edilmelidigi görkezilendir. Bu kesgitleme düýp manysy boýunça şertnamanyň mazmunyny resmileşdirmek boýunça makleriň borçnamasyny beýan edýär. Söwda makleri soňra ýene-de resminamany gol çekmek üçin taraplara berýär. Bu amal diňe subut ediji maksady yzarlaýar, çünki taraplaryň arasynda şertnama baglaşmak, kada bolşy ýaly, eýýäm ir: ýa taraplaryň arasynda gös-göni gatnaşyk arkaly ýa-da dellalyň üsti bilen erki beýan etmegi bermek arkaly bolup geçdi. Şuňa laýyklykda taraplar, umuman, şertnama gol çekmäge borçludylar.
2. 767-nji maddanyň birinji böleginde bar bolan kadalardan tapawutlylykda düşündirilýän bent soňra şertnamany taýýarlamak mümkinçiligini berýär, ýöne şeýle şert bilen, ýagny şertnamanyň gutarnykly ýazgysy gol çekmek üçin makler tarapyndan taraplara berilýär we beýleki tarap tarapyndan gol çekilen şertnamanyň gutarnykly ýazgysy her bir tarapa iberilýär. Gutarnykly şertnamanyň soňra resmileşdirilmegine diňe gaýragoýmazdan amala aşyrylmagyny talap etmeýän geleşikler boýunça, mysal üçin, getirmek şertnamalarynyň, möhletlere bölüp satyn almak-satmak şertnamalarynyň ýol berilmegi tapawutlandyryjy alamat bolup durýar. Eger taraplaryň biriniň nukdaýnazaryndan resminama baglaşylan şertnamanyň mazmunyny nädogry görkezse, onda tarap oňa ýa garşylyk bildirmäge ýa-da şertnama gol çekmekden ýüz döndermäge haklydyr. Eger tarap resminama şertsiz gol çekse, onda bu resminama laýyklykda mazmuny bolan şertnama ýüze çykdy diýlip hasap edilýär. Şu ýagdaýda tarapyň şertnamanyň mazmunynyň üýtgedilmegi indiki salgylanmasy ýol berilmeyär.
3. Elbetde, ol ýa-da beýleki geleşigiň amala aşyrylmagy taraplaryň erkini bildirmegidir, şunuň bilen baglanyşykly, olaryň arasynda dilden deslapdan belli bir şertnama amala aşyrylsa-da taraplaryň her biri şertnamanyň gutarnykly ýazgysyna kabul etmekden ýa-da gol çekmekden ýüz öwürmek hukugyna eýedir. Eger taraplaryň biri söwda makleriniň dellalçylygynda taraplar tarapyndan düýp manysy boýunça gol çekilen şertnamanyň gutarnykly ýazgysyny kabul etmekden ýa-da gol çekmekden ýüz öwürse, söwda makleri nähili hereket etmeli. Düşündirilýän kada makleri bu hakda beýleki tarapa gaýragoýmazdan habar bermäge borçly edýär we eger söwda makleri beýleki tarapa habar bermek boýunça öz borçnamasyny ýerine ýetirse, onda dellalçylyk boýunça öz şertnamalaýyn borçnamalaryny ýerine ýetiren diýlip hasap edilýär. Haçan-da tarap resminama gol çekmekden ýüz öwürse, onda söwda makleri taraplara şertnamanyň ýüze çykandygyny ýa-da ýüze çykmandygyny we onuň nähili mazmunynyň bardygyny düşündirmelidir.

768-nji madda. Şertleşilen tabsyryk

1. **Eger taraplaryň biri şertnamanyň gutarnykly tekstini alsa, onda bolsa söwda makleri beýleki şertleşýän tarapyň görkezmesini özünde galdyrsa, onda ol tarap tarapyndan geleşik bilen baglanyşykly bolar, eger bu tarapyň garşysyna esasly garşylyk bildirilip bilinmese, onda bu geleşik geçen gün bilen görkeziler.**
 2. **Beýleki tarap ýerli kadalara laýyklykda möhletliň çäklerinde görkezilýär, eger bu bolmadyk mahalynda ýagdaýlara laýyklykdaky möhletliň çäklerinde görkezilýär.**
 3. **Eger şeýle görkezme edilmese ýa-da görkezilen şahsyň garşysyna esasly garşylyklar öňe sürülse, onda birinji tarap geleşigi ýerine ýetirmek hakyndaky talaby söwda maklerine bildirmäge hukuklydyr. Eger söwda makleriniň talaby boýunça bu tarap geleşigiň ýerine ýetirilmegini talap edýändigini hakynda şolbada mälim etmese, onda talap aradan aýrylýar.**
1. Bu kesgitleme haçan-da makleriň TRK-nyň 767-nji maddasynda bellenen resminamany heniz şertnama boýunça hyzmatdaşyň bolmadyk, ol boýunça dellalçylygyň bolan pursadynda buýruja iberýän aýratyn halatyna degişlidir. Munuň ýerine söwda makleri şertnama üçin şertde şertnama boýunça hyzmatdaşy giç aýtmaga borçlanýar. Eger makler şertnamasynyň buýrujysy resminama gol çekse, onda munuň özi dellalçylygyň alnyp barylýan şertnamasyna buýrujynyň gol çekmäge borçlanmagyna alyp barýar. Eger söwda makleri bellenen möhletleriň içinde şertnama boýunça hyzmatdaşy aýtmasa, buýrujy şertnama baglaşmakdan ýüz öwürüp biler. Şonuň bilen birlikde, söwda makleriniň nukdaýnazaryndan, eger şertnama boýunça hyzmatdaşyny öz wagtynda aýtsa, onuň öz galam hakyny aljakdygy şübhesizdir.
 2. TRK-nyň 768-nji maddasynyň ikinji bölegine laýyklykda makler degişli kadalarda göz öňünde tutulan möhletlerde hyzmatdaşyny aýtmalydyr, olar bolmadyk mahalynda bolsa, ýagdaýlara laýyklykdaky möhletliň çäklerinde görkezilýär. Kanun çykaryjy tarapyndan saýlanyp alnan konstruksiýa dellalçylygyň amala aşyrylýan şertnamanyň baglaşyljakdygyna bolan ynamy buýrujyda dördedýär, çünki TRK-nyň 768-nji maddasynyň üçünji bölegine laýyklykda, eger söwda makleri bellenen möhletliň içinde şertnama boýunça hyzmatdaşyny aýdyp bilmese ýa-da görkezilen adamyň garşysyna buýrujy tarapyndan esaslandyrylan garşylyklar öňe sürülse, buýrujy dellaldan şertnamanyň ýerine ýetirilmegini talap etmek hukugyna eýedir, haçan-da söwda makleriniň haýyşy boýunça buýrujynyň geleşigi ýerine ýetirmek hakynda şolbada mälim etmedik halatlary muňa degişli däldir. Söwda makleriniň hukuklary we borçlary düýp manysy boýunça TRK-nyň 756-njy maddasynyň mazmunyndan emele gelýär. Kanunyň bu kadasynda bar bolan kesgitlemeden şular gelip çykýar, ýagny dellalyň, hakykatda, şertnama boýunça öz hyzmatdaşynyň öňünde onuň üçin borçnamasy ýokdur. Beýleki tarapdan, makleriň şertnama boýunça öz hyzmatdaşyna şertnama baglaşmak mümkinçiligini bermek üçin ähli zatlary etmeginiň esasynda hak boýunça talap hem ýüze çykmaýar. Şundan ugur alyp, şertnama boýunça hyzmatdaşa şertnama baglaşmak ýa-da baglaşmazlyk hakynda karar kabul edilende erkinlik berilmelidir, ýöne şuňa laýyklykda hak hakyndaky talap hemişe, ýöne haçan-da dellalçylygyň esasynda şertnama baglaşylanda-da ýüze çykýar. Eger dellal işjeň iş üçin borçlansa, şertnamanyň baglaşylmagyna garamazdan hak tölener, onda TRK-nyň 757-nji madda laýyklykda munuň özi aýratyn bellenilmelidir. Şu ýagdaýda dellal

şertnama baglaşmak mümkinçiligini subut etmelidir. Hak hakyndaky talap bu ýerde hakykatda şertnamanyň baglaşyljakdygyna bagly däl. Şol bir wagtda dellal şertnamanyň baglaşylmagyny gazanmaga borçly däl. Eger şertnama baglaşylmasa, onda hak hakyndaky talap ýüze çykýar, ýöne zyýanyň öwezini dolmak boýunça borçnama ýüze çykmaýar.

Bu dellalçylyk hakyndaky şertnamany potrat şertnamasyndan tapawutlandyrýar.

769-njy madda. Nusgalyklary saklamak

1. **Eger taraplar ýa-da ýerli kadalar söwda maklerini mundan boşatmasa, harydyň ýagdaýy boýunça ol garşylyksyz kabul edilýänçä ýa-da geleşik başga hili amala aşyrylýança, söwda makleri özüniň dellalçylygynda nusga boýunça satylan her bir harydyň özüne berlen nusgasyny saklaýar.**
2. **Söwda makleri bellik etmek arkaly nusgany belleýär.**

TRK-nyň 769-njy maddasynyň birinji bölegindäki kada laýyklykda belli bir ýagdaýlarda söwda makleriniň üstüne oňa berlen her bir harydyň nusgalygyny abat saklamak boýunça borç ýüklenilýär.

Şunda hut söwda makleriniň dellalçylygynda satylan harydyň nusgalygy hakynda gürrüň berýändigine üns bermek gerek. Şeýle hem söwda makleriniň özüne berlen harydyň nusgasyny bu harydyň ýagdaýy babatda haýsydyr bir garşylyklar we nägilelikler bolmazdan alyjy tarapyndan kabul ediljek wagtyna çenli ýa-da geleşigiň başga hili amala aşyrylmagyna çenli saklamaga borçludygyny nazara almak gerek.

Eger degişli kadalar ýa-da söwda makleriniň dellalçylygynda geleşik baglaşan şertnamanyň taraplary ony bu borçlardan boşatmasa, satylan harydyň özüne berlen nusgasyny saklamak boýunça borçnamalaryň makleriň üstüne ýüklenilýändigini nazara almak gerek.

Harydyň ýagdaýy babatda dawaly ýagdaýlardan we jedelli ýüze çykmagyndan gaça durmak üçin ýörite bellik arkaly satylan harydyň nusgasyny bellemek ulanylýar, bu borç TRK-nyň 769-njy maddasynyň ikinji bölegine laýyklykda hem söwda makleriniň üstüne ýüklenilýär.

770-nji madda. Inkasso üçin ygtyýarlygyň ýokdugy

Söwda makleri tölegi ýa-da tölegiň şertnama arkaly şertleşilen gaýry formasyny kabul etmäge ygtyýarly diýlip hasap edilmeýär.

TRK-nyň 769-774-nji maddalarynyň kadalarynda bar bolan kesgitlemeler söwda makleri babatdaky gatnaşyklarda aýry- aýry hukuk meselelerine degip geçýär. Bu ýerde TRK-nyň 770-nji maddasynyň kesgitlemesi iş ýüzünde ähmiýetli bolup durýar.

Düşündirilýän kada laýyklykda jedelli ýagdaýda maklerlik söwda şertnamasy boýunça üçünji hyzmatdaş özüniň maklere talap edilýän pul möçberini berendigine salgylanyp bilmez. Makleriň inkasso bolan hukugynyň ýokdugy bilen baglanyşykly buýrujy babatdaky töleg söwda makleriniň üsti bilen ýerine ýetirilip bilinmez.

771-nji madda. Taraplaryň ikisiniň öňündäki jogapkärçilik

Söwda makleri öz günäsi boýunça ýetirilen ýitgiler üçin taraplaryň her biriniň öňünde jogap berýär.

Söwda makleriniň düýpli borçnamalary özüniň şertnama baglaşmak üçin ähli ähmiýetli ýagdaýlar hakynda dellalçylyk şertnamasy boýunça hyzmatdaş ilkinji nobatda habar bermek we maslahat bermek üçin artykmaç bilimlere eýelik etmeginiň netijesinde emele gelýär. Eger söwda makleri bu öz borçnamalaryny bozsa, ýagny günäli hereket etse, onda ol TRK-nyň 418-nji, 422-nji maddalarynda görkezilen kadalar boýunça taraplaryň her birine ýetirilen zyýanyň öwezini dolmaga borçludur.

Mundan başga-da, söwda makleri hakyky we mümkin bolan bähbitleriň ähli dawalary hakynda maklerlik şertnamasy boýunça hyzmatdaşyna düşündirmäge borçludur.

772-nji madda. Taraplaryň ikisinden hem hak talap etmek hukugy

Eger taraplaryň arasynda maklerçilik hakyny kimiň tölemelidigi hakynda ylalaşyk bolmasa, onda gaýry ýerli kadalar bolmadyk mahalynda taraplaryň her biri hakyň ýarysyny tölemelidir.

Eger maklerlik şertnamasy boýunça hyzmatdaş maklerlik dellalçylygynyň netijesinde şertnama baglaşsa, ol TRK-nyň 756-njy maddasynyň talaplaryna laýyklykda hak tölemäge borçludur. Bu kada düşündirişler söwda makleri babatda hem bardyr. Şertnama baglaşmak üçin makleriň işiniň sebäbi şuna laýyklykda aýgtyly bolup durýar. Şunda şertnamanyň güýje girmegi üçin ýeterlikdir. Eger şertnama möhletinden giç bozulsada ýa-da ýatrylsa-da hak hakyndaky talap üýtgewsiz galýar. Şunda maklerlik şertnamasy boýunça hyzmatdaş şertnamany baglaşmak ýa-da baglaşmazlyk mümkinçiliginden peýdalanmaklygy saýlamakda erkindir.

Taraplaryň arasynda maklerlik hakynyň kimiň üstüne ýüklenilýändigini hakynda ylalaşyk bolmadyk mahalynda, maklerlik hakynyň pul möçberi söwda makleriniň dellalçylygynda baglaşylan geleşigiň taraplarynyň arasynda deň paýlarda paýlanýar. Haçan-da maklerlik hakyny paýlamagyň degişli kadalar bilen düzgünleşdirilýän halatlary mundan kadadan çykma bolup biler.

773-nji madda. Žurnal

Söwda makleri žurnal ýöretmäge hem-de ähli baglaşylan geleşikleri her gün oňa girizmäge borçludur. Ýazgylar hronologik tertipde geçirilýär hem-de şu Kodeksiň 767-nji maddasynda görkezilen maglumatlar bolmalydyr. Girizilen maglumatlara her gün söwda makleri tarapyndan gol çekilýär.

Žurnaly ýöretmek we baglaşylan geleşikler hakynda onda ýazgy etmek birnäçe ähmiýete eýe bolup biler.

Birinjiden, žurnaldaky bar bolan ýazga laýyklykda geleşik baglaşan taraplary kesgitläp, gutarnykly şertnamanyň mazmunyny, geleşigiň närsesini we şertlerini we şertnamanyň käbir beýleki düýpli şertlerini anyklap bolar, olar hakda TRK-nyň 767-nji maddasynda görkezilýär.

Ikinjiden, söwda makleriniň işiniň telekeçilik işi, öz töwekgelçiligine amala aşyrylýan professional işi bolup durýandygyndan we yzygiderli girdeji almaga gönükdirilendiginden ugur alynsa, onda onuň ýazgylary salgyt salnanda hem ähmiýete eýe bolup biler.

774-nji madda. Žurnaldan göçürmeler

Söwda makleri taraplara olaryň talap etmegi boýunça žurnaldan özi tarapyndan gol çekilen göçürmeleri islendik wagtda bermäge borçludur hem-de bu göçürmelerde özüniň dellalçylygynda baglaşylan geleşikler babatynda özüniň ähli ýazanlary bolmalydyr.

TRK-nyň bu kadasy söwda makleri tarapyndan žurnaly ýöretmegiň möhümdigini we ähmiýetlidigini ýene-de bir gezek nygtaýar. Bu kada laýyklykda geleşigiň taraplaryna makler žurnalyndan göçürmeleri talap etmek hukugy berlendir, maklere bolsa geleşigiň taraplaryna olaryň talap etmegi boýunça žurnaldan göçürmeleri taraplaryň talap etmegi boýunça bermek borjy yüklenendir.

Žurnaldan göçürmeleriň berilmegi hakynda geleşigiň taraplarynyň söwda maklerine ýüz tutmagy hem dilden, hem ýazmaça görnüşde bolup biler diýlip göz öňüne getirilýär.

Türkmenistanyň Prezidentiniň namalarynyň we Türkmenistanyň Hökümetiniň çözümleriniň ýygynyndysy, 2017-nji ýyl, № 6-7, 292-nji madda;

Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary, 2014 ý., № 4, 140-njy madda.

Türkmenistanyň 09.06.2018 ý. № 41-VI Kanuny esasynda girizilen üýtgetmeler bilen

Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary, 1999 ý., № 4, 55-nji madda; 2009 ý., № 2, 33-nji madda 2012 ý., № 1, 48-nji madda, 2015 ý., № 1, 196-nji, 2015 ý., № 2, 66-njy madda

Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary, 2013 ý., № 4, 89-njy madda /Türkmenistanyň

20.12.2014 ý. №164-V, 28.02.2015 ý. №195-V, 12.01.2016 ý. № 329-V; 23.11.2016 ý. № 484-V; 03.06.2017 ý. № 575-V we 09.06.2018 ý. № 41-VI Kanunlary esasynda girizilen üýtgetmeler we goşmaçalar bilen//.

Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary, 2014 ý., № 4, 141-nji madda.

Türkmenistanyň Prezidentiniň namalarynyň we Türkmenistanyň Hökümetiniň çözümleriniň ýygynyndysy, 2000 ý., № 1, 61-madda.

«Türkmenistanyň käbir kanunçylyk namalaryna üýtgetmeler girizmek hakynda»

Türkmenistanyň Kanuny, 2007-nji ýylyň 30-njy marty №115-III /Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary, 2007 ý., № 1, 40-njy madda/.

Ýokarda biz 2013-nji ýylyň 18-nji dekabrynda kabul edilen «Sertifikatlaşdyrmak hakynda»

Türkmenistanyň kanunynyň 14-nji maddasyna laýyklykda, Türkmenistanda öndürilýän önüm ýa-da

Türkmenistana getirilýän önüm (şol sanda Türkmenistana getirilýän ulanyşda bolan önüm) sertifikatlaşdyrylmaga 2014-nji ýylyň 8-nji noýabrynda kabul edilen, «Sarp edijileriň

hukuklaryny goramak hakynda» Türkmenistanyň kanunynyň 16-njy maddasynyň 2-nji we 4-nji bölekleri satyjynyň (ýerine ýetirijniň) sarp edijä hili haryt (iş, hyzmat) baradaky maglumatlara, şertnamanyň şertlerine we Türkmenistanyň kanunçylygynyň talaplaryna laýyk gelýän harydy (iş, hyzmaty) bermäge, şeýle hem harydyň (işniň) hilini tassyklaýan zerur bolan resminamalary sarp edijä görkezmäge borçludygyny kesgitleýär.

Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary, 2014 ý., № 4, 141-nji madda

Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary, 2014 ý., № 4, 141-nji madda

Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary, 2014 ý., № 4, 141-nji madda

Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary 1992 ý., № 9, 86- madda (Türkmenistanyň 18.04.2009 ý. № 32-IV kanuny esasynda girizilen üýtgetmeler we goşmaçalar bilen) ¹³
Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary 2008 ý., № 4, 53-nji madda (Türkmenistanyň

22.06.2013 ý. № 414-IV Kanuny esasynda girizilen üýtgetmeler bilen)

Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary 2017 г., № 4, ст.141

Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary 2017 г., № 4, ст.140

Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary, 1999 ý., № 4, 55-nji madda (Türkmenistanyň 18.04.2009 ý. № 32-IV; 31.03.2012 ý. № 297-IV; 28.02.2015 г. № 196-V и 23.05.2015 г. № 232-V Kanunlary esasynda girizilen üýtgetmeler we goşmaçalar bilen)

Türkmenistanyň Mejlisiniň maglumatlary, 2000 г., № 2 ст. 13 (Türkmenistanyň 18.04.2009 г. № 32-IV, 31.03.2012 г. № 297-IV, 04.05.2012 г. № 300-IV, 09.11.2013 г. № 452-IV, 28.02.2015 г. № 197-V, 26.03.2016 г. № 386-V, 04.11.2017 г. № 636-V и 09.06.2018 г. № 41-VI Kanunlary esasynda girizilen üýtgetmeler we goşmaçalar bilen)

Ser! Türkmenistanyň Prezidentiniň 2016-njy ýylyň 2-nji dekabrynda çykaran 15006-njy kararyna.

Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary, 2012 ý., № 1, 9-njy madda

Римское частное право. Под редакцией И.Б.Новицкого и И.С.Претерского. М.; изд-во «Юрист», 2004 й., стр. 446.

Kanunçylykda emlägi kireýine bermek şertnamasy «emläk kärendesi» düşünjesi bilen deň hasap edilip, olaryň bir wagtda peýdalanylmagyna sosial ýuridik ähmiýet berilmeýärdi. Daşary ýurt hukugynda, hususan-da, GFR-de we Şweýsariýada, «emläk kireýi» we «kärende» düşünjeleriniň tapawudyna ýuridik many berilýär.

Germaniýanyň raýat kanunlar ýygyndysynyň 581-nji paragrafy we TRK-nyň 5-nji baby (604- 614-nji maddalar)

Türkmenistanyň Mejlisiniň maglumatlary, 2013 ý. №1, mad. 31

Ýe.A.Suhanow. Raýat hukugy. M 2000 ý. Sah. 143.

Türkmenistanyň Mejlisiniň maglumatlary, 2012 ý. №1. mad. 9

Türkmenistanyň Mejlisiniň maglumatlary, 2013 ý. №1. mad. 3

Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary, 2013 ý. №1. mad. 3

Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary, 2013 ý. №1.mad. 3

Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary, 2009 ý., №2. mad.30

Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary, 2013 ý. №1. mad. 3

İnl. Leasing < to lease – kärendesine almak, kireýne bermek. Ulag serişdelerini, önümçilik enjamlaryny, binalary we ş.m. uzakmöhletleýin kärendesine bermek.

Rolf Kniper. Lizing, Türkmenistanyň Prezidentiniň ýanyndaky Demokratiýa we adam hukuklary baradaky Türkmen milli instituty bilen Germaniýanyň halkara hyzmatdaşlygy boýunça jemgyýeti (GIZ) tarapyndan guralan seminaryň materiallaryndan, aprel, 2012 ý.

Lat. Amortisato – üzmek;

Uly ýuridik sözlük, elektron görnüşi, www.encyclopedia.ru

Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary, 1999 ý., ;3. mad. 45. (Türkmenistanyň 31.03.2012 ý.

№ 297-IV Kanuny esasynda girizilen üýtgetmeler we goşmaçalar bilen)

Rolf Kniper. Lizing, Türkmenistanyň Prezidentiniň ýanyndaky Demokratiýa we adam hukuklary baradaky Türkmen milli instituty bilen Germaniýanyň halkara hyzmatdaşlygy boýunça jemgyýeti (GIZ) tarapyndan guralan seminaryň materiallaryndan, aprel, 2012 ý.

Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary, 1999 ý., № 3. mad. 45 (Türkmenistanyň 31.03.2012 ý.

№ 297-IV Kanuny esasynda girizilen üýtgetmeler we goşmaçalar bilen) ³⁸ Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary, 1999 ý., № 3. mad. 45 (Türkmenistanyň 31.03.2012 ý.

№ 297-IV Kanuny esasynda girizilen üýtgetmeler we goşmaçalar bilen)

Standart. Iňl. standard < to stand – durnukly bolmak. Özüniň görnüşi, ölçegi, göwrümi we ş.m. bir zadyň nusgalyk ülnüsi.

Rolf Kniper. Lizing, Türkmenistanyň Prezidentiniň ýanyndaky Demokratiýa we adam hukuklary baradaky Türkmen milli instituty bilen Germaniýanyň halkara hyzmatdaşlygy boýunça jemgyýeti (GIZ) tarapyndan guralan seminaryň materiallaryndan, aprel, 2012 ý.

Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary, 2004 ý., № 4. 33-nji madda

Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary, 2004 ý., № 4, 33-nji madda

Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary, 2004 ý., № 4, 33-nji madda

Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary, 2004 ý., № 4. 33-nji madda

«Françayzing» sözi ilki başda fransuz dolandyryş dilinden gelip çykýar, takmynan berilýän uzak möhletli ýeňilligi ýa-da eglşiği aňladypdyr, soňra munuň bilen ABŞ-nyň üsti bilen harytlaryň we hyzmatlaryň ýerlenilmeginiň aýratyn görnüşleri aňladylýan ählumumy peýdalanylýan düşüňjä öwrülýär: Rolf Kniper, Türkmenistanyň Raýat kodeksindäki françayzing şertnamasyna düşündirişler (629-636 m.).

Nem.. Firma < it. firma – ýazgy. Söwda ýa-da senagat kärhanasy, önümçilik birleşigi.

Kniper: Türkmenistanyň Raýat kodeksinde françayzing şertnamasyna düşündiriş. (629-636-njy maddalar)

Seret: Kniper: Türkmenistanyň Raýat kodeksinde françayzing şertnamasyna düşündiriş. (629-636njy maddalar)

Seret: Kniper: Türkmenistanyň Raýat kodeksinde françayzing şertnamasyna düşündiriş. (629-636njy maddalar)

Римское частное право / Под ред. И.Б.Новицкого и И.С.Перетерского . М. 2001. С. 404.

Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary, 2004 ý., № 4, 33-nji madda

52Ser.: şu maddalaryň düşündirişlerine.

Fr. convention < Lat. conventio – şertnama, ylalaşyk. Ýörite meseleler boýunça halkara şertnamalar.

Gurbanguly Berdimuhamedow. Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň döwlet kadalaşdyrylyşy. II tomdam ybarat bolan ýokary okuw mekdepleriniň talyplary üçin okuw kitaby.

Tom I. – A.: Türkmen Döwlet neşirýat gullugy, 2010.

Türkmenistanyň Prezidentiniň namalarynyň we Türkmenistanyň Hökümetiniň çözümleriniň ýygındysy, 2011-nji ýyl, № 8, 1487-nji madda

Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary 2010 ý., № 2, 31-nji madda. (Türkmenistanyň

22.06.2013 ý. № 414-IV we 23.11.2016 ý. №484-V Kanunlary esasynda girizilen üýtgetmeler bilen) ⁵⁷ «Syýahatçylyk hakynda» Türkmenistanyň Kanuny 29-njy madda (Türkmenistanyň Mejlisiniň

Maglumatlary 2010 ý., № 2, 31-nji madda);

«Syýahatçylyk hakynda» Türkmenistanyň Kanuny 30-njy madda

Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary, 2014 ý., № 4, 141-nji madda

Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary 2010 ý., № 2, 31-nji madda. (Türkmenistanyň

22.06.2013 ý. № 414-IV we 23.11.2016 ý. №484-V Kanunlary esasynda girizilen üýtgetmeler bilen)

Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary 2010 ý., № 2, 31-nji madda. (Türkmenistanyň

22.06.2013 ý. № 414-IV we 23.11.2016 ý. №484-V Kanunlary esasynda girizilen üýtgetmeler bilen)

Howa ulagy bilen halkara daşamalarynyň käbir kadalarynyň unifikasiýasy hakynda Warşawa konwensiýasy, Türkmenistanda 1995-nji ýylyň 20-nji martynda güýje girdi. Türkmenistanyň Mejlisiniň maglumatlary. 1995 ý., №1.

Howa ulagy bilen halkara daşamalarynyň käbir kadalarynyň unifikasiýasy hakynda Monreal konwensiýasy, Türkmenistanda bölekleyin hereket edýär. Seret 31 çykgyt.

Ýükleriň halkara ýol bilen daşalmagynyň şertnamasy hakynda Konwensiýa (KDPG), Türkmenistan tarapyndan 1996-njy ýylyň 18-nji sentýabrynda tassyklanyldy (The CMR Convention –Convention on the Cotract for the International Carriage of Goods by Road). Türkmenistanyň Mejlisiniň maglumatlary. 1996 ý., №3.

COTIF – Demir ýol boýunça halkara daşalmalarynyň kadalary hakynda Konwensiýa, Tassyklanylmady.

Halkara deňiz gurasynyň web-saýtyna seret: <http://www.imo.org>.

Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary, 2012 ý., № 1, 6-njy madda

Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary, 2008 ý., № 4, 54-nji madda

Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary, 2015 ý., № 1, 20-nji madda

Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary, 2015 ý., № 1, 20-nji madda

Ýükleriň halkara ýol bilen daşalmagynyň şertnamasy hakynda Konwensiýa (KDPG), Türkmenistan tarapyndan 1996-njy ýylyň 18-nji sentýabrynda tassyklanyldy (The CMR Convention –Convention on the Cotract for the International Carriage of Goods by Road) Mejlisiniň maglumatlary. 1996 ý., №3.

Ýükleriň halkara ýol bilen daşalmagynyň şertnamasy hakynda Konwensiýa (KDPG), Türkmenistan tarapyndan 1996-njy ýylyň 18-nji sentýabrynda tassyklanyldy (The CMR Convention –Convention on the Cotract for the International Carriage of Goods by Road) Mejlisiniň maglumatlary. 1996 ý., №3.

Ýükleriň halkara ýol bilen daşalmagynyň şertnamasy hakynda Konwensiýa (KDPG),

Türkmenistan tarapyndan 1996-njy ýylyň 18-nji sentýabrynda tassyklanyldy (The CMR Convention –Convention on the Cotract for the International Carriage of Goods by Road) Mejlisiniň maglumatlary. 1996 ý., №3.

Ýükleriň halkara ýol bilen daşalmagynyň şertnamasy hakynda Konwensiýa (KDPG), Türkmenistan tarapyndan 1996-njy ýylyň 18-nji sentýabrynda tassyklanyldy (The CMR Convention –Convention on the Cotract for the International Carriage of Goods by Road). Türkmenistanyň Mejlisiniň maglumatlary. 1996 ý., №3.

Ýükleriň halkara ýol bilen daşalmagynyň şertnamasy hakynda Konwensiýa (KDPG), Türkmenistan tarapyndan 1996-njy ýylyň 18-nji sentýabrynda tassyklanyldy (The CMR Convention –Convention on the Cotract for the International Carriage of Goods by Road). Türkmenistanyň Mejlisiniň maglumatlary. 1996 ý., №3.

Ýükleriň halkara ýol bilen daşalmagynyň şertnamasy hakynda Konwensiýa (KDPG),
Türkmenistan tarapyndan 1996-njy ýylyň 18-nji sentýabrynda tassyklanyldy (The CMR
Convention –Convention on the Cotract for the International Carriage of Goods by Road).
Türkmenistanyň Mejlisiniň maglumatlary. 1996 ý., №3.

Türkmenistanyň Mejlisiniň maglumatlary, 2016 ý., II bölüm, № 1, 55-nji madda